

VESNA STANKOVIĆ PEJNOVIĆ

APSOLUTNOST KAPITALA

INSTITUT ZA POLITIČKE STUDIJE
BEOGRAD, 2023.

Vesna Stanković Pejnović
APSOLUTNOST KAPITALA

Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje

Recenzenti

prof. dr Lino Veljak
prof. dr. Mladen Labus
prof. dr Ljubiša Mitrović
prof. dr Aleksandar Fatić
dr Sanja Lazarević Radak

Izdavač

Institut za političke studije
Beograd

Za izdavača

prof. dr Miša Stojadinović

Rešenje za korice

Ivan Jovanović

Štampa

Donat Graf
Beograd

Tiraž

100

2023.

ISBN 978-86-7419-381-5

Sadržaj

Uvod	7
1. Aporije oko ideje progresa	33
Progresivna stagnacija	37
Mit napretka iza zavese realnosti	43
Prikriivanje realnosti iza manipulacije	48
Iracionalan progres moći	52
2. Kraj prosvetiteljstva u doba apsolutnosti kapitala	61
Dileme prosvetiteljstva	66
Kapital kapitalizma	73
„Nematerijalan” rad	77
Tehnički svet kapitala	82
3. Pojedinaac i intelektualac u lavirintu kapitala	87
Autonomni pojedinac Faustovska dilema	93
Moć reči	98
Igra reči kroz manipulaciju	103
Medijska komunikacija i manipulacija	107
Manipulacija u službi kapitala	115
Uloga intelektualaca u rehabilitaciji svesti o sebi	126
Nemogućnost duhovne revolucije	136
4. Država u lavirintu globalizacijskog kapitala	147
Izjednačavanje sfere društva i države	151
Moderna zajednica – sukob ideologija	156
Prelazak iz nacionalnog u nadnacionalno	171
Srozavanje države	181
Nacionalna država u službi kapitala	182
Kolonijalna ideologizacija globalizacije	188
Evropska perspektiva postojećeg društvenog totaliteta	195
5. Evropeizacija u službi kapitala	201
Promovisanje slobodnog tržišta	203
Resuverenizacija evropskog društva	210
Proces nadzirane slobode	214
Depolitizacija društva	220
Oblikovanje društvene realnosti	229
Slobodno društvo kapitala	235

6. Kapitalizacija javne sfere	239
Tehnologija vladavine	242
Vladanje bez vlade	246
Krizna teritorijalnosti političke unije	248
Strukturne promene države i društva	254
Novi ekonomski model kapitalizma	262
Ideologija kapitalizma	268
7. Kapital iza nevidljive moći korporacija	275
Promenjeni međunarodni odnosi	278
Transnacionalna elita	285
Ovladavanje „praznim prostorom“	292
Stvaranje nove realnosti	297
8. Proces nametanja političke discipline	303
Odnos pojedinca prema državi i društvu	304
Krizna Moderne	306
Logika dekadencije	317
Oligarhija nad narodima	320
9. Strukturalne nepravednosti	323
Socijalno kulturni model	324
Kulturna različitost	326
Kritika teorije priznanja	328
Statusna različitost (teorija društvene emancipacije)	329
Politika različitosti	331
Temelj pravednosti	333
10. Balkan i odnos prema kapitalu	335
Zaštita identiteta	337
Zahtev za priznanjem različitosti	339
Teritorijalna autonomija	340
Evociranje događaja iz prošlosti	345
11. Kultura u vrtlogu kapitala	347
Traženje ili održanje identiteta	349
Promene vrednosnih određenja	353
Promena značenja kulture	355
Nova globalna kultura	359
Stvaralački princip kulture	362
LITERATURA	365
POGOVOR	397

*Moć ljubavi prema tati ne prepoznaje granice smrti
jer on i dalje živi u ehu svojih reči i dela, dobroti srca.
On nije odsutan, vidljiv je kroz tugu očima punih suza.*

*Mom tati Ratku,
radosti moje duše*

Uvod

*Sloboda je ono što čovekov bitak čini nečim jedinstvenim
što zaslužuje biti voljeno više nego sve ostalo.*

Žana Herš

*Užasavajuća je misao, da lepota nije samo zastrašujuća,
već i užasna stvar. Strašna zato što se ne da opisati.
Užasna jer je puna tajni. Tu se Đavo s Bogom bori,
a bojno polje je ljudsko srce.
Što umu izgleda sramotno, to je srcu sama lepota.*

Fjodor Dostojevski

*Svet koji sam sebe želi razneti
više ne dopušta da ga slikamo.*

Herman Broh

*Ne postoje činjenice.
Postoje samo interpretacije.*

Fridrih Niče

*Sve, sve što nije tvoje, a tuđe je,
njegovo je, njegovo je, uzmi!*

Miodrag Bulatović

Želi li se razumeti kontradiktornost savremenosti, potrebno je kritički promatrati svakidašnju aktualnost, primarno tragajući za njenom bitnom smislenošću. Današnje društvo potrebno je razumeti kao celinu pojma Kapitala kod Marksa koji se u potpunosti uklapa u pojam Apsolutnog kod Hegela. Kapital ima moć bezimene i bezlične sile koja je potpuno usmerena ka svojoj nihilističkoj želji za bezgraničnim rastom.

Ljudska svest, prema Hegelu ne može doseći apstraktnu moć. Moć nije izolovana stvar, već odnos, i samo tako se može shvatiti njegova stvarna, konkretna manifestacija. Glavni odnos je negacija: saznavanje sila kroz svoju specifične kontradikcije i oblike otpora. Možda najvažniji od toga je negacija subjekta i objekta. (Hegel, 1986: 183-88).

Pred kapitalom pojedinci dobivaju uloge nametnute pozicijom u proizvodnim odnosima. Nisu ljudi, nego kapital taj koji je doveden u stanje slobode (Marks, 1979). Najskriveniju unutrašnju tajnu, skrivenu osnovicu čitave društvene konstrukcije, pa zato i političkog oblika odnosa suverenosti i zavisnosti, ukratko, svakog vremenski datog specifičnog državnog oblika, nalazimo svaki put u neposrednom odnosu vlasnika uslova proizvodnje prema neposrednim proizvođačima – u odnosu čiji oblik uvek prirodno odgovara nekom određenom stepenu razvitka načina rada, a stoga njegovoj društvenoj proizvodnoj snazi.” (Marks, 1978: 777)

Kapital je jedna izražajna celina koja u svoju reprodukciju ulaže sveukupnost ljudskog života i odrednice njegovog rada i „nadgradnje.” Kapital je automatski subjekt zato jer se pojavljuje „kao odnos prema samom sebi, odnos u kome se on kao prvobitna suma vrednosti razlikuje od nove vrednosti koju je sam stvorio” (Ibid 45) Odnos između samih stvari Marks je nazvao „oblikom vrednosti”. Taj oblik pripada društvu „u kojemu proces proizvodnje gospodari ljudima, a čovek ne vlada procesom proizvodnje”. (Marks, 1947: 82)

Oblik vrednosti je poseban oblik jednog specifičnog sadržaja jer „rad stvara vrednost.” (Marks, 1978: 684). Iako rad prenosi staru vrednost i stvara novu, „ova prirodna moć rada ispoljava se kao moć samoodržanja kapitala”. (Marks, 1947: 535-6) Zbog toga, Marks i zaključuje da „kapital nije stvar, već određen, društveni odnos proizvodnje, koji pripada određenoj istorijskoj društvenoj formaciji, odnos koji se predstavlja u jednoj stvari i daje specifičan društveni karakter.” (Marks, 1978: 677) Kapital samoga sebe ne može osamostaliti od rada, a ipak, kapital postoji kao automatski subjekt sa na izgled samostvarajućim potencijalima. Krizama opterećeno osamostaljenje kapitala od njegove supstance način je postojanja kapitala.

Najskriveniju unutrašnju tajnu, skrivenu osnovicu čitave društvene konstrukcije, pa zato i političkog oblika odnosa suverenosti i zavisnosti, ukratko, svakog vremenski datog specifičnog državnog oblika, nalazimo svaki put u neposrednom odnosu vlasnika uslova proizvodnje prema neposrednim proizvođačima – u odnosu čiji oblik uvek prirodno odgovara nekom određenom stepenu razvitka načina rada, a stoga i njegovoj društvenoj proizvodnoj snazi.” (Marks, 1978: 777) Kapital nije naprosto ekonomska kategorija nego određeni istorijski način stvaranja ljudske zajednice, odnosno regulativni princip određenog načina života. „Pod pretpostavkama kapitala ekonomija nije sredstvo za razvoj ostalih ljudskih delatnosti; naprotiv, sve ostale ljudske delatnosti postaju sredstvo njenog razvoja” (Divljak 1982: 67). Kapital je moć upravljanja radom i njegovim proizvodima. (Horvat, 1969: 134)

Apsolutnost kapitala treba shvatiti kao neograničenu okupaciju sveta i života na intenzivan i sveobuhvatan način. Taj ciklus počinje od forme robe kao jezgra kapitalističkog društva koja se širi i ispunjava svaku sredinu i nalazi svoj vrhunac u pretvaranju čoveka u robu iskorištavanjem radne snage. Zbog toga je i sama suština demokratije politički oblik vladavine kapitala nad ljudima, a sam život je kapitalistički teror i totalitarna moć jer živimo u potrošačkom društvu u kome je sve podređeno cirkulaciji kapitala. Što je čovečanstvo na višem stepenu razvoja, povećane su šanse za njegovo urušavanje jer kapital vlada svim društvenim sferama. Umesto prosvetiteljske težnje za samospoznajom svaki oblik života i delovanja je objekat društva kontrole. Novi, prikriiveni oblik totalitarizma želi da nametne tezu da se „dobiva” imaginarna sloboda „fluidnog društva” (Bauman). (Станковић Пејновић, 2018: 46)

Svojom mekom moći kapital stvara strukturu koja gradi javno mnjenje u svakoj državi. Moć se temelji na ovladavanju sredstvima obaveštavanja i vaspitanja. Zato je od krucijalne važnosti nadzor nad središtima širenja ideja u univerzitetima, školama, medijima. Osvajanje nadmoći je važnije od zadobivanja političke moći. Politička moć bez civilnog društva koje je ideološki sledi nema pravu moć. Kapital svoju vojnu moć sprovodi uz veliku podršku medija koji javno mnjenje pripremaju na neizbežne vojne intervencije u cilju očuvanja univerzalnih (zapadnih) vrednosti slobode, prava na samoopredeljenje i zaštite ljudskih prava ako je to u interesu kapitala i daljim ovladavanjem nad resursima. Apsolutnost kapitala se ne koristi otvorenim delovanjem kao najvećem lukavstvom jer se ne pokazuje po sebi i za sebe, već se krije iza „velikih i naučno dokazanih istina i argumenata” uvažениh intelektualaca, medijskim

promovisanjem „velikih ideja” kao što su slobodno tržište, slobodni izbori, vladavina prava, zaštita građana, promicanja evropskih vrednost. Jezik dominantnog kapitala je kapitalizacija koja obuhvata uverenja, želje i strahove vladajuće kapitalističke klase, govoreći nam kako te grupe vide svet, kako nameće svoju volju društvu, kako žele mehanizirati ljudsko biće. To je arhitektura kapitalističke moći. (Nitzan, Bichler 2009:20)

Postoji li primat čoveka u društvu i njegov interes? Kako je „naše vreme” vreme kapitalističke globalizacije postoji samo jedan interes kapitala koji svojom apsolutnošću oblikuje čoveka i društvo. Čovek je postao jedan mali segment vladavine kapitala koji se globalno proširio kako je još Hegel predvideo. Svet je sastavljen od suprotnosti koje je Marks objasnio i koje svaka ideologija nastoji da sakrije ili da ih predstavi kao prirodne datosti kroz razna objašnjenja; od nepopravljivih nedostataka sveta koji ipak ostaje najbolji ili do tvrdnji da je ovaj i ovakav svet jedini mogući. U celom tom vremenu kapital nije prestao da bude protivrečnost sebi samom. U poslednjih nekoliko decenija, kapital je postepeno prevazilazio svoja realna i simbolička ograničenja koja bi mogla da se odupru svestranom širenju robnog oblika u svakom području stvarnosti i mišljenja. Svoju apsolutnu dominaciju, u političkoj sferi, kapital osvaja „desnicom novca” u sferi formiranja strukturnih zakona i „lažnom levicom” koja omogućava nadogradnju te na nivou simbola podržava i opravdava rad desnice, ali drugačijim metodama.

„Levičari” podstiču svaki oblik progresivnosti i emancipacije, ističući one pokrete, ideje ili ciljeve koji doprinose još većoj moći kapitala, tržišne ekonomije, privatizacije, otvorenosti tržišta i društva, iako sve doprinosi sve većem gaženju humaniteta. „Levičari” se od boraca protiv kapitala lukavstvom kapitalističkog razuma pretvaraju u borce koji koriste kapitalu. U toj sveobuhvatnoj političkoj igri, kapital teži da zauzme mesto teologije, rušenjem svake preostale religije, budući da sebe predstavlja kao sveukupnu datost kojoj je sve podređeno. Tačnost Marksovog opisa kapitalističkog sveta svog vremena vidi se i danas jer je takva deskripcija aktualna budući da mi još i više živimo u „začaranom i izokrenutom svetu” koje nastanjuju čudovišta koja je nesvesno stvorio sam čovek. Kako čovek više nije sposoban prepoznati ih kao sopstvene kreacije, ne uspeva ni njima da vlada (Marks, 1947:130). Istina se povezuje sa napredujućom samosvesti subjekta i totaliteta koja se dijalektički stvara kroz praksu usklađivanjem ne-Ja sa Ja jer čovek u „praksi može dokazati istinu, tj. stvarnost i moć, ovostranost svoga Mišljenja” (Marks, 1972:1). Ljudi stvaraju sami svoju istoriju u okolnostima sa kojima se neposredno suočavaju, pod uticajem činjenica i tradicije (Marks, 1949:211).

Samo nerazumevanje pojma kapitala vodi ka pogrešnom shvatanju političkih institucija, pogrešnom procenjivanju alternativa te dovodi do problema zamišljanja puta u neku bolju budućnost. Kapital je ukupnost ne ljudskih dobara, koja se mogu posedovati i razmenjivati na tržištu, ali nije nepromenjiv pojam budući da održava stepen razvoja i društvene odnose koji vladaju u određenom društvu (Piketty, 2014:57). Ono što se obično naziva „kapitalom” objedinjujući je izraz za delovanje korporacija, finansijskih tokova, nadnacionalnih organizacija (Svetska banka, MMF), čije delovanje izaziva pritisak na nacionalne države kroz politiku kao sporednu posledicu (Buck, 2005: 36). Specifična snagu kapitala se ogleda u činjenici da se on ne mora institucionalno organizovati da bi pokazao svoju moć nad državama. Protok kapitala je sistem razmene koji se gradi na svojstvenim protivrečnostima i neistinama stvarajući više kriza nego rešenja. Ekonomska kriza je racionalizacija iracionalnosti, kontinuirane akumulacije i protoka kapitala. Kapital nije stvar, već proces u kome je novac neprestano u potrazi za više novca. Ova večita potraga je zagonetni poticaj kapitalističkih kriza (Harvey, 2011). „Novac je opšta zamena i razmena svih stvari, dakle, izopačeni svet, zamena i razmena svih ljudskih kvaliteta” (Marks, 1977: 93).

Kapital ima svoju ideologiju koja je nevidljiva i koja slavi kraj ideologije. Ideologija je ideja koju vladajuća klasa koristi u odbrani sveta koji je ona stvorila po svojoj ideji. Taj pojam koji su postavili Marks i Engels prihvaćen je od strane pobjedničkog kapitalizma koji je iskoristio ideološku upotrebu koncepta ideologije. Ideologija je efikasnija ako zna puteve prikrivanja, neprimetnosti, nenametljivosti, ili ako je u potpunosti „negirana”. Zato je naša epoha i najideološkija epoha jer propagira uverenje da je ideologija prevaziđena forma. Tu vrsta ideologije moguće je sagledati kroz neutralan koncept „globalizacije”. Iako se predstavlja bezlično kao jedan objektivni opis, uistinu u sebi nosi svoj jasan ideološki momenat. Pojam globalizacije sakriva prinudu da se prihvati globalno tržište i otuđenje koje ono proizvodi, zagovarajući jedini internacionalizovani model liberalnog kapitalizma u kojem neće biti sprečavan ulazak u tu formu, nego izlazak iz nje. Eru globalizacije je moguće nazvati erom imperijalizma kao oblika specifične metode akumulacije društvenog kapitala koja se sastoji iz proširenja vladavine kapitala iz starih kapitalističkih zemalja na nove oblasti i iz ekonomske i političke konkurentne borbe kapitalističkih zemalja u te oblasti (Luxemburg, 1955). Imperijalizam kao oblik akumulacije kapitala iz zemalja centra na račun zemalja periferije se sprovodi putem spoljne

trgovine i izvoza kapitala uz primenu političkog nasilja. Globalizacija je proces „osvajanja” novih tržišta „mekom moći”, ali, i prema promišljanju Roze Luksemburg, nužnost za kapital kome su potrebna uvek nova i nepokorena tržišta jer druge mogućnosti realizacije u stvarnom kapitalizmu nema. Ipak, ovim procesom kapital sebi priprema propast jer se nužno približava trenutku kada će se celo čovečanstvo sastojati samo od kapitalista i proletera i kada zbog toga postaje nemoguće svako dalje proširenje (Luxemburg 1955a: 365). Imperijalistička politika nije delo jedne ili nekoliko država, ona je produkt određenog stepena zrelosti u svetskom razvoju kapitala te je od svog postanka internacionalna pojava i nedeljiva celina, koja se može spoznati samo u svojoj uzajamnosti i niti jedna država joj ne može izbeći (Luxemburg 1974).

U ideologiji pomoću koje se čuvaju i obnavljaju odnosi ekonomije u savremenom kapitalizmu, nema ništa posebno „kapitalističkog”. Upravo u tome je njena suptilna „posebnost”.

Ideologija je igra ogledala, igra koja subjekt pozicionira unutar kompleksne simboličke matrice. Jezik ideologije uvek je jezik klišeja, ponavljanja, rituala. Formule ideologije se stvaraju po uzoru na naučni jezik, jer što više ideolog i demagog liči na naučnika, više dobija na ubedljivosti. Naučno utemeljenje je velika verovatnoća za dobijanje ubeđenosti u tačnost ideoloških tvrdnji. (Stanković Pejnović 2018: 46)

Iza nominalne težnje za boljim životom, slobodom, većim pravima, nesmetanim rastom i razvojem slobodne ličnosti, nalazi se nezauzavljiva želja kapitala za novim osvajanjem, ne samo novih teritorija i tržišta, već i samih ljudi koji se sve više pretvaraju u robu koja ima svoju upotrebnu vrednost. Ipak, Marks i Engels ideologiju vide kao novu sablast (Marks Engels, 1958) koja kruži svetom koji je uniformisan fetišizmom robe i njenim opčinjavajućim karakteristikama. Njezino prisustvo je sablasno jer je sakriveno do te mere, da kod onih koji žive u apsolutno-totalitarnom kapitalizmu, budi iluziju da su građani jednog post-ideološkog sveta. Marks istovremeno jednako insistira na tome da kritička analiza društva mora prelaziti razinu življenih verovanja i istražiti društvene odnose u koje su ta verovanja uklopljena (Marks, 1979: 56).

Marks i Gramši predlažu da svaka teorija ideologije mora uključiti i teoriju moći, koja postavlja društvene antagonizme i klasnu borbu u svoje središte. Poveznica između ideologije i borbe ukazuje na neodvojivost znanja i moći. Spajajući ideologiju s partikularnim interesima dominantnih skupina u društvu, Marks je ukazao na oblik kritike ideologije čija je funkcija delom, razotkrivanje klasno specifične mistifikacije i ukazivanje

na konkretne borbe usmerene na svladavanje klasne dominacije (Marks 1949: 135). Ideologija je uvek materijalna; ova dimenzija joj omogućuje negaciju fikcionalnog (i time promenljivog) karaktera putem jednostavnog logičkog obrata. Kritika ideologije u tom se slučaju usmerava na kritičku analizu subjektivnih i objektivnih sila dominacije. Ideologija koja uverava „da je tako i da će tako i ostati”, da bi to bilo „normalno stanje”, u temeljnoj je suprotnosti sa revolucionarnom prirodom kapitalizma samoga.

Kao teorijski koncept kapitalizam izgleda beznadežno nenaučni, objedinjen pod nazivom modernizacija. Kapitalizam je sistem beskonačne akumulacije, a ako bi se akumulacija zaustavila, sistem bi se urušio pa je zato stalno prisutna potreba za neprestanim oblikom revolucionarne proizvodne snage i proizvodnih odnosa. Tokom poslednjeg veka i po se kao imperativ kapitalizma naglašava neograničena akumulacija kapitala, formalno miroljubivim sredstvima (Boltanski, Chiapello, 2007: 43). Tradicionalistička ideologija ne podudara se sa tim sistemskim zahtevima. U vladajućoj ideologiji savremenoga kapitalizma, najneobičnije je to što uopšte nije neobična, što je njen tradicionalizam opšte vrste, što je zapravo „pre kapitalistička” ideologija. Hoćemo li razjasniti šta se događa u sadašnjoj fazi, moramo sačiniti teoriju koja će moći pokazati kako ideologija, koja je na prvi pogled protivrečna sa logikom kapitalističkog sistema, može čuvati i obnavljati delovanje te logike. Kritika ideologije ne fokusira se samo na to da li je određena ideologija u službi ili otporu prema klasi ili drugim oblicima dominacije; naprotiv, ona također prepoznaje sadržaje spomenutih ideologija i prosuđuje o „istini ili lažnosti samih sadržaja” (Adorno 1979: 131).

Apostoli novog kapitalizma tvrde da se njihovoj verziji kapitalizma koja obuhvata rad, talenat i potrošnju treba dodati i sloboda u modernom društvu, fluidna sloboda, „fluidnog moderniteta” (Bauman). Ipak, takva verzija nije realna; institucije, veštine i oblici potrošnje su se odista promenili, ali nisu doneli ljudima slobodu. (Sennet, 2006:13) Nije dovoljno da teorijska analiza pokaže kako je sadašnji sistem nestabilan i kakve sve opasne posledice uzrokuje i načine kako je moguće promeniti sistem i kapitalizam. „Nikada neka društvena formacija ne propada pre nego što su razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikada novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre nego što su se materijalni uslovi njihove egzistencije stvorili u okviru samog starog društva” (Marks, 1978:9). U pozadini apologetskih ideologija, koje ovladavaju ovdašnjim javnim prostorom, dela proizašla iz anti-sistemskih teorija se prikazuju kao dobronamerna, koja su svejedno

ekscentrična fantazija. Po tim teorijama savremeni kapitalizam bio bi „nužan”, a promene ne bi bile moguće, ne zato što je do promena već došlo, već što se revolucija već dogodila i sada afirmiše svoja neobična delovanja. Kapitalizam se pokazuje kao glavna „revolucionarna” sila na koju mnoštvo mora reagovati novim formama političkog delovanja. (Hrnjez 2017:17) Kapitalizam kao globalna pojava pogađa radnike koji su „oruđe” globalizacije i služe interesima moćne grupe. Marksovim rečima, kapitalizam je proizveo živog radnika u novu vrstu ljudskog bića, neku vrstu dodatka mašini. Radnici su otuđeni ili odvojeni od proizvoda svog rada i viška vrednosti koje uzima kapitalista. (Stanković Pejnović, 2020b: 81)

Sve teorije naglašavaju da je došlo do preloma, sa kojim se otvorio novi istorijski vidik. U tom novom horizontu sada se uspostavljaju drugačiji, prerađeni, preobraženi, ali ipak još uvek kapitalistički društveni odnosi. Prelomi imaju različite perspektive: neki govore o prelazu iz industrijskog društva u post-industrijsko društvo, dok su drugi mišljenja da se upravo događa treća industrijska revolucija koju obeležavaju nove informacijske tehnologije. Uspešnost tržišne ideologije se temelji na činjenici da ona odmah negira postojanje alternativa, ubeđujući mase preko svojih apologeta, ne u sopstvene kvalitete, nego u neizbežnost svoje postojanosti. Današnji svet „unutar kapitala” mora ideološki da opustoši svest jer društvenu strukturu objašnjavaju kao konačnu, predodređene sudbonosnosti, poništavajući mogućnost stvaranja budućih alternativa koje u sebi nisu kapitalističke.

Altiser povezuje ideologiju s nesvesnim, ostavljajući malo prostora za otpor ili za dijalektičko poimanje ideologije. (Althusser 1971) Adorno (Adorno, 1968, 1985) i Markuze (1955) obuhvataju subjektivnu dinamiku postvarenja u konceptu druge prirode. Za njih ideologija kao postvarenje implicira oblik nesvesnog u kojem je istorijska kontingentna narav društvenih odnosa pod kapitalizmom potisnuta i preuzima izgled mitske trajnosti i nepromenjive stvarnosti. Ipak, takva kritika ideologije, koja ima svoje temelje u nesvesnom daje temelj za analizu onih aspekata svakodnevnog života koji konstruišu ljudske odnose, otkrivajući tako njihovu istorijsku genezu i interese koje oni promovišu. Ideologija implicira proces kojim se značenje proizvodi, reprezentira i konzumira. Kritički aspekt tog procesa predstavlja refleksivno razumevanje interesa u samom procesu i način na koji se ti interesi mogu transformisati, propitivati ili održavati, kako bi se širila, a ne potiskivala dinamika kritičke misli i delovanja. Kritika ideologije mora težiti razaranju postvarenja i proboja

mistifikacija i prepoznavanje načina na koji određeni oblici ideologije služe logici dominacije (Adorno, 1979). To ne uključuje samo analizu skrivenih ideoloških elemenata u bilo kojem predmetu analize. Kao oblik kritičke svesti, kritika ideologije suprotstavlja se znanju tehno-kratske racionalnosti, a umesto toga implicira dijalektičko znanje koje rasvetljuje kontradikcije i nudi kritičke stavove potrebne za individualno i socijalno delovanje. Kritika ideologije nije ograničena na skrivene ili vidljive procese na području subjektivnosti i ponašanja, već je proširena na „proučavanje materijalnih procesa koji se mogu posmatrati – manipulaciju znakovima na specifične načine i kontekste” (Bennett, 1981: 28) Ideologija je „govor” o pojmu moći na način da naglašava složene postupke kojima se značenje odnosi na proizvode i oko kojih se vode sukobi. Nova ideologija sve meri ekonomskim kriterijumima, odnosno ekonomski ekonomizam predstavlja sistem pogleda na svet u kome najvažniju ulogu ima profit. U pozadini te ideologije se nalazi izrazito politički koncept navodne depolitizacije i navodne deideologizacije. Kada se skinu sve maske, ostaje samo činjenica da se u stvari nameće samo jedna ideologija konformističke potrošačke kulture.

Politika kapitalizma je uslovljena neprekidnom potrebom da se pronađu profitabilne zone za proizvodnju i apsorpciju viška kapitala. Današnja proizvodnja čovekovog života u svim njegovim oblicima se odvija kao nezaustavljiv mehanizam po zakonima kapitalističkog načina proizvodnje, produkcijom i reprodukcijom svega što jeste po principu profita i viška vrednosti kao i samom logikom kretanja te ne može biti više u prvom planu kao odlučujući subjekat i garant svoje slobode (Kangrga, 2008).

Kada je kapital princip života, čovek je objekat mehanizma sa ličnim zakonima. Kapital deluje kao logičko-organski sistem koji u sebe uvlači sve preostale ne kapitalističke momente starog načina proizvodnje života, a ono što mu nedostaje proizvodi iz sebe sama. Još pre 160 godina Marks je uvideo da „sve što je bilo čvrsto ustanovljeno uništava kapitalizam.” (Marks, 1998:6) Prema Marksu kapitalistička moć funkcioniše kroz dva mehanizma: ekonomsku eksploataciju i političko ugnjetavanje. Prvi mehanizam je odgovoran za izvlačenje viška, drugi za održavanje kapitalističkog načina proizvodnje kao celine. Još od Maksovih dana nestabilnost je jedina konstanta kapitalizma. Zato je kapital i „autopoetički sistem”, otvoren prema istorijski promenljivim okolnostima. Kapital autopoetički reprodukuje samog sebe, ali i otuđeni rad kao svoju internu pretpostavku (Rodin, 2012: 22,24). Delovanje ciklusa

kapitala nije se razumevalo statistički do kraja 19. veka. Zbog toga je Marks opisivao industrijski poredak kao materijalno i mentalno nestabilan. Ali taj „primitivan” kapitalizam je odista bio suviše primitivan da bi opstao društveno i politički. Kroz naporan period od preko sto godina, od 1860–tih do 1970-tih korporacije su naučile umetnost stabilnosti. (Sennet, 2002:20) Kritika vrednosti kao fetišističke predodžbe za koju se čini da poseduje nadljudske moći, Marksova je revolucionarna zasluga. Kritika političke ekonomije prikriva „vrednost” kao društveni odnos, kao način postojanja rada u kapitalizmu. Predodžba o „kapitalu” kao nečemu „samokonstituirajućem” samo pojačava fetišizam kapitalističkog sveta koji rad vidi jedino kao robu koja zarađuje nadnicu. „Kapital pretpostavlja rad kao najamni rad.” U kapitalizmu, ljudska praksa postoji, protivno samoj sebi, u obliku otuđenog subjekta. (Bachhaus,1992: 65)

Iako kapitalizam podrazumeva racionalnost profita, transakcija i proizvodnje sagledavanjem iz Marksove perspektive dijalektički shvaćene dinamičke sveukupnosti, kao protivrečnu celinu u stalnom pokretu, on se razumeva u konturama čiste iracionalnosti čiji je cilj u suprotnosti sa racionalnom logikom. Pobedonosni kapital uništava svako opiranje, nameće logiku oblika robe kao jedine logike koja potpuno ovladava stvarnim i simboličkim svetom. Duh našeg vremena veliča samo ono što njega potvrđuje i što njega jača. Celokupna društvena struktura i svaka pora društvenog stvaralaštva u potpunosti nadziru grupacije prepune kapitala, orkestrirano stalno potvrđujući stanje stvari na način da je „društvo takvo kakvo jeste i takvo će i ostati”, zatvarajući kritičkom mišljenju svaki prostor.

U „izokrenutom svetu” sve funkcioniše na efikasnosti zagonetne anarhije, a formalno nezavisan pojedinac se pretvara u robu drugih ljudi, mašina, jer „proces proizvodnje vlada ljudima, a čovek još uvek ne vlada procesom proizvodnje (Marks 1947). Roba i proizvodnja su za kapital samo sredstva za postizanje tog cilja, tj. sredstvo postizanja akumulacije novaca za sebe, s ciljem neprekidnog uvećanja zapovedne moći, nad društvom i nad radom omogućavajući mu da prisvoji direktno ili indirektno određeni višak vrednosti (Varcelone, 2013: 96). Višak vrednosti i višak rada su povezani u procesu međusobnog dopunjavanja. Vrednost nije stvar, već dominantan oblik kapitalizma kao determinante socijalnog odnosa. Kapital je „vrednost u pokretu”. (Dinerstein, Neary 2001) Marks je povezao proizvodnju vrednosti na dualni aspekt rada. Radnici ne konzumiraju ono što proizvode, ali rade kako bi konzumirali ono što su proizveli drugi. Rad je na taj način upotrebnost i razmenska vrednost (Allman, Rikowski 1999,2000).

Rad se materijalizuje kao kod koji modifikuje oblik ljudskog postojanja (radna snaga) i strukture koje čine i provode ovaj proces opšteg društvenog posredovanja (poput novca i države) protiv radnika koji ih je neizravno konstituirao. One determinišu apstrakcije koje također predstavljaju i ljudski kapital i klasnu borbu protiv iskorištavanje živog rada i kapitalizaciju ljudske subjektivnosti. Ova podela unutar kapitala i radne snage temelji se na pitanju da li rad proizvodi vrednosti izravno ili kroz moć rada.

U društvu zaneseno kvantifikacijom, roba i vrednosne hartije gospodare ljudima koji su svedeni na instrumente u službi kapitala i tehnike. Suočeni smo sa robom kao i trgovinom vrednosnih papira ili nezaustavljivom voljom tržišta u ekonomiji monoteizmu tržišta. Ta „upotrebna vrednost” kao jedan oblik robe nije spoznata jer je i suviše dobro spoznata, pa mislimo i živimo u nepoznatom svetu kao obliku onostranosti. Ipak, njegova prava suština se krije upravo „iza” te pojave i svakidašnje „upotrebne vrednosti” odnosno u „nevidljivoj” i „onostranoj” misaonoj zbiljskoj produktivnosti nas samih (Kangrga 2010: 334).

Roba je tipično kapitalistički sistem proizvodnje, relativnog viška vrednosti. Istovremeno je i forma društvene organizacije proizvodnje, ne direktno društveni odnos, nego njegova postvarena struktura, forma, modeli, po Fukou, disciplina. Roba je forma koja određuje društvene odnose koji omogućuju proizvodnju relativnog viška vrednosti (Rodin, 2012:41). Roba liči na samostalne stvari koje slobodno cirkulišu tržištem, dobivajući božanska obeležja. Roba je objektivizacija ljudskog društvenog rada, proizvod prakse koja određuje objekt. Fetišizam robe se širi onda kada kad se gubi ljudski rad koji ga je proizveo, ali i prožima kapitalistički način proizvodnje u svim njenim daljnim određenjima. Roba, ta „čulna nad čulna” stvar se preobraća u živu materiju igrajući se umrtvljuje one koji su je proizveli. Na taj način roba nameće jezik stvari.

Postojeći kapitalizam nije samo dinamičan, nego je istodobno i destruktivan, nestabilan i izrabljivački sistem. Živimo u vremenu „nadzornog kapitalizma” jer koristi vezu između digitalizacije, prikupljanja i praćenja podataka velikog dela stanovništva i promocije ponašanja usmerenog ka potrošačima koji unapređuje interese neo liberalnog kapitalizma. (Zuboff 2019) Rečima Yanisa Varoufakisa mi živimo u stanju gore od kapitalizma, u nekom obliku distopičnog post kapitalizmu, odnosno „tehno feudalizmu”, u kome oligarsi poseduju skoro celo tržište. (Varoufakis, 2020)

Kapitalizam je pre svega anti personalizovan, vlast anonimnosti nad ljudskom egzistencijom, a sa čovekom se postupa kao sa robom (Bergajev, 2007: 14). Kapital izaziva efekte očaravanja i misterije koja uvek na nove načine ulaze u svakodnevni život čoveka i čine život nejasnim, stvarajući mehanizam spontane složenosti sa logikom koja je potpuno ravnodušna prema volji njenog tvorca. Kako je još Marks uočio, kapitalizam počiva na neprestanoj potrazi za viškom vrednosti (profitom) što iziskuje i neprestanu proizvodnju viška vrednosti (Marks, 1947). U čemu se sastoji tzv. tajanstvenost koja leži u „upotrebnoj vrednosti”, a sadržana je u „razmenskoj vrednosti”? Marksova „razmenska vrednost” je upravo naličje čovekovog života i strahota „sjajne fasade” bogatstva i bleštavila te kao i raskoš, bahatost i „glumljen život” do neukusa, a pod plaštom civilizacije, kulture i duhovnosti, čak i „velike brige” za nemoćne i siromašne. (Kangrga, 2010: 348). Reč je o čovekovom odbijanju da se zapita o smislu svog faktičkog oblika egzistencije u kapitalizmu koji svakodnevno određuje način života. Ljudi sve više postaju robovi i proizvode „upotrebne vrednosti”, ali je ostalo sakriveno pod različitim uslovima, okolnostima, patnjama. To ne zanima one koji su pridoneli stvaranju takvih okolnosti, uveravanjem, ali i „pametno filozofirali,” analitički tumačili stvarnost. Suštinu kapitalizma nije utvrdio Marks, već Hegel tvrdnjom da se sredstvima za zadovoljenje potreba, nagomilavaju bogatstva na jednom mestu. Iz te dvostruke opštosti se sa jedne strane izvlači najveća dobit, a na drugoj se povećava ujedinjenje i ograničenost posebnog rada, pa samim tim zavisnosti i nužnost počinjene klase koja je vezana uz taj rad i nesposobna osećati i razvijati druge oblike delovanja, naročito duhovne sposobnosti građanskog društva. (Hegel, 1989: 243). Marks daje najoštriju kritiku, demistifikujući svet kapitalističke morfologije kroz praxis kao traganju za oplemenjenom budućnošću koja je dostojna čoveka.

Objektivno kretanje kapitala pokazuje kako proizvodna bit kapitalizma i sama može funkcionisati samo u nužno robnom ili monetarnom obliku što njime upravlja i čiji tokovi i odnosi između tokova kriju u sebi tajnu ulaganja žudnje. Upravo na razini tokova, naročito monetarnih tokova, a ne na razini ideologije, dolazi do integrisanja žudnje (Deleuze, Guattari, 2015:226). Kapital proizvodi pogled na svet koji je predstavljen kao laički, slobodarski, otvoren, a zapravo je ideološki i religijsko obojen, a samim tim, i duboko zatvoren. Nevidljiva ruka tržišta, kako je shvata Adam Smit nameće režim teokratskog tipa kojim gospodari apsolutna moć pokoravanja kapitalu. Paolo Gila današnju

stvarnost vidi kao „feudalni kapitalizam” koji se struktuirao od kraja 80 godina 20. veka u kojoj sve zavisi od volje tržišta i novih feudalaca (ekonomske oligarhije i oligarha korporacija) koji dobijaju sve veću moć na štetu novog plebsa i novih sluga (Gila, 2013).

Sagan je slutio rast uslužne ili informatičke ekonomije i sveta u kome će fenomenalna tehnološka moć biti u rukama nekolicine. Niko se neće obazirati na javni interes, ljudi će izgubiti sposobnost donošenja sopstvenih stavova i kritičkog odnosa prema vlasti. Civilizacija će se vratiti u eru neznanja i mraka kad izgubimo sposobnost razlikovanja dobrog i istinitog jer ćemo posezati za kristalima i horoskopima (Sagan 2013). Četvrta industrijska revolucija donosi novine koje očekuju vlade, poslovanje, civilno društvo i pojedince. Kakva je priroda ove nove moći? Kako će transformirati naša društva? Koje su nove borbe pred čovečanstvom i koja su predviđanja za digitalnu budućnost koja je pred nama? (Zuboff, 2018: 328) „Sredstva za proizvodnju” služe „sredstvima za modifikaciju ponašanja”. Takozvani „veliki reset” obećava izgradnju „sigurnijeg, ravnopravnijeg i stabilnijeg sveta” ako se svi na planeti slože da „zajednički i brzo deluju na rekonstrukciji svih aspekata naših društava i ekonomija, od obrazovanja do socijalnih ugovori i uslova rada.” Veliki reset zahteva restrukciju svakog aspekta društva i to može biti ostvareno samo ako ljudi veruju sve invazivnijoj tehnologiji bioelektronskog nadzora koja će biti razvijena. (Schwab, 2020). Kako populacija odrasta pod masovnim nadzorom, ona će prilagoditi svoje ponašanje, koje će izgledati normalno za društvo, ali u skladu sa autoritetom. Vremenom će građani iz straha biti podvrgnuti policijskoj kontroli.

Danas, kao i u srednjem veku, postoji tripartitni model društvene strukture. Današnji oratoresi su pripadnici novinarskog klera, a sekularni akademski i intelektualni kler stvara obrasce ideološkog veličanja apsoluta kapitala tumačeći „tragični pozitivizam” (Sloterdijk, 2008) kao patosa koji se mora podnositi, a ne tumačiti ili promeniti. Novi post-moderni bellatores su pripadnici finansijske oligarhije i post buržuske klase sa ciljem rušenja svih granice, vojno i ideološki, kroz promociju plemenitih ideala ljudskih prava i demokratije koje bi trebalo da budu implementirane u sve delove i strukture u kojima „caruje” apsolutnost kapitala. Novi laboratores su mase migrirajući radnika sa određenim radnim vremenom u kojoj se ističe dominacija ličnog potčinjavanja.

Živimo u sistemu sa društvenim odnosima među ljudima koje je posredovano slikama. Spektakl se javlja u formi metamorfoze kapitala kao slike. Današnje društvo je „društvo spektakla” sa materijalizovanim

pogledom na svet koja nije samo obična vizuelna obmana koju stvaraju masovni mediji već ideologija u doba totalnog spektakla, totalne moći, medijalno ustrojene mreže događaja. Spektakl je totalan zato što je omogućen slobodom koja izvorno pripada svetu života. On je svojevrsno „dobrovoljno ropstvo”. Trijumf spektakla je bit našeg sveta danas: nove ideološke borbe, postmoderni ratovi slika između različitih kultura, totalna prozirnost zla u njegovom ljudskom licu. (Mitchel 2005) Spektakl se pojavljuje u formi metamorfoze kapitala kao slike. Debor je predvideo stvaranje integrisanog spektakla, što je danas sve izraženije zbog uspona digitalne kulture novih medija i kibernetičke estetike globalizujuće ideologije i globalnih komunikacijskih sistema. Živimo u umreženim društvima kontrole i globalne entropije kapitalizma u kojima je politika medijska atrakcija, a političko nastoji da politici vrati dostojanstvo, a kulturi istinske izgubljene vrednosti. (Stanković Pejnović 2018: 46) Kroz vesti, propagandu, reklamu i zabavu, spektakl je vladajući oblik života (Debord, 2002:8-9). Bit spektakla je konstrukcija i insceniranje događaja kao živa slika stvarnog. (Paić, 2013a). Društvo spektakla je u svom čistom obliku postalo prostor-vreme realizacije kapitala kao subjekta i supstancije u vizualnom liku savremenih medija. Spektakl je suština ideologije u figuri pokornog gledaoca „mediokratije” pasivno posmatrajući stvarnost, raskidajući vezu između teorije i prakse. U spektaklu je ideologija našla svoju materijalizaciju jer je puna sadašnjosti i prilagođavanja.

„Ne polazi se od onog što ljudi govore, a ni od ljudi koji postoje u rečima, mislima, uobrazilji, predstavi da bi se od njih stiglo do stvarnih ljudi; polazi se od stvarno delatnih ljudi i od stvarnog procesa njihovog života izvodi se i razvitak ideoloških refleksa i odjeka tog životnog procesa.” (Marks, Engels 1958: 23).

Kapitalistički stroj je sklopljen tek kad je kapital izravno privlastio proizvodnju i kad je finansijski i trgovinski kapital postao samo specifična funkcija što odgovara podeli rada u kapitalističkom načinu proizvodnje. Tada ponovo nailazimo na proizvodnju proizvodnje, zabeležbi i konzumacija, pa se kapital pretvara u novo društveno telo, dok se trgovinski i finansijski kapital u svom primitivnom obliku samo ustanovio u porama društva ne menjajući nekadašnji način proizvodnje (Deleuz, Guattari 2015:213). Pjer Burdje razlikuje ekonomski, obrazovni i socijalni kapital s tim da se ekonomski kapital može pretvoriti u obrazovni i društveni, ali i obratno. Takvom viđenju se suprotstavlja Ulrich Buk koji uvodi pojam legitimacijskog kapitala koji u sebi objedinjuje igru moći između države, kapitala i društvenih pokreta. On daje suprotni princip

Burdjeovoj teoriji; nekonvertibilnost ekonomskog u legitimacijski kapital (Buck, 2005: 308).

U našem poretku egoizma, društvo je trijumfalističko, samozadovoljno i slepo, uveliko licemerno, uvek spremno pokazati lažno milosrđe prema siromašnima. Organizovana ružnoća nasilno obuzima um i osvaja svakodnevnicu svojom golemom masom, agresivnom postojanošću, moći izrugivanja usmerenom protiv dubljih osećanja koja dolaze iz srca... Treba se bojati njenog nadmetanja sa stvarima koje su skromne i duboke i imaju suptilnu blagost života (Tagore, 1917). Kada bismo znali da su ideje, pojedinci i države prolazni, ne bismo prodavali dušu raznim utopističkim izmima, niti bi jadikovali zbog zla, za koje je čovečanstvo znalo i koje je i ranije podnosilo (Durant, 1991:605). Sve izraženija odlika individualiziranog društva je disipacija društvenih veza koje su temelj solidarnosti. Da nema bezlične mase, u obliku „gomile”, „rulje” ili da je individualnost urođen intrinzičan kvalitet, ideja individualnosti bi sigurno izgubila privlačnost. Ljudi sve više dopuštaju da budu iskorištavani kao delovi divovskih strojeva i samim tim pristaju da izvršavaju projekte od nacionalnog značaja ili moći (Naussbaum 2012:75). Sve ono na šta je moderan, savremen čovek ponosan, njegova individualnost, analitička moć i težnja za uvek novim znanjima u vidu konstantne potrebe za samo usavršavanjem, u konstelaciji odnosa sioranovskog tipa, odjednom se izvrće u svoju vlastitu suprotnost. Za razliku od prve individualističke revolucije koju karakterišu veliki kolektivni ideali i živo zanimanje za javne poslove, savremeni individualizam se svodi na narcisoidnost u kojem je svako zaokupljen traganjem za neposrednim užitkom, vlastitim uspehom i odbranom vlastitih interesa. Egocentričnost, ravnodušnost prema drugima i svetu za mnoge su postali nešto uobičajeno (Lipovetsky 1983). Jedini emancipatorski horizont koji današnje „vreme bede” (Helderlin) i apsolutnosti kapitala ističe je „suvereni pojedinac”, ne sam sebi odgovoran kako ga Niče razume, nego monadski izolovan, prepun individualnih, ali lišen socijalnih prava. Ti izolovani pojedinci ne osećaju solidarnost i povezanost jedan prema drugom, ali su smešteni u neraskidivom krugu okova koji zatvaraju svet razmene i potrošnje, za proizvodnju, rast i širenje kapitala koji je sam sebi svrha. Marks objašnjava da „ljudsko biće nije apstraktum koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U stvarnosti apstraktum je sveukupnost društvenih odnosa,” (Marks 1974: 6) tj. zajednica koja živi kao jedinstvo delova. Individualna svest nije arhitekt ideološke nadgradnje, već samo podstanar u zgradi ideoloških znakova” (Vološinov, 1973: 6).

Negativnost moderne, kao i njene svesti nije samo ideologija tra-gičnog i nihilističkog u isto vreme. Ta istorijska svest je samo napravila put za apsolutnost kapitala jer je razvila moralni, politički, ekonomski i tehnološki potencijal za uništenje, bez milosti i bez obzira na samouni-štenje. Diktatura korumpira ljudske duše i prisiljava na dvoličnost, laži i pokornost. Da bi se pod diktaturom spasilo, potrebna je snaga karaktera, odnosno potrebno je izdržati mešavinu laži i istine u koju je u tim vre-menima sve došlo (Bobbio 1992). Shvatiti današnji proces apsolutnosti kapitala znači postati svestan konstelacije, u kojoj stvar stoji, što znači isto kao i dešifrovati onu konstelaciju koju stvar kao nastala nosi u se-bi (Adorno, 1979: 144). Važno je da se ne priklanjamo najnovijem stilu, da dopustimo sebi da budemo ljudi i da nas zanima ono što je „iza”, ne zadovoljavajući se „svetom površine”, prihvatajući sve što svet rečito i prećutno nameće (Ibid 1979: 150). Dopreti do „istinitog znanja”, mo-guće je po Hegelovom shvatanju samo sa stanovništva celine jer je sa-mo celina ono istinito. Potrebno je „istinito shvatiti i izraziti, ne samo kao supstanciju, već i kao subjekat” (Hegel, 1970: 48). Grabljenje mo-ći znači progon istine, pravde i ljubavi. Današnje industrijsko društvo počiva na načelu sebičnosti, posedovanja i potrošnje, a ne na načelima ljubavi i poštovanja života kao što se uporno zagovara (From, 2015:96).

Kako je moguće skinuti veo sa privida stvarnosti i obuhvatiti je u celokupnosti njenog totaliteta, a samim tim i shvatiti metodologiju koja se odnosi na principe i organizaciju ljudskog delovanja, a kojom je moguće objasniti na izgled nepovezane događaje? Ko ne poznaje metodologiju taoca je onoga koji je poznaje. Sledeći Hegela, sloboda ne samo da „otvara” mogućnost svega što jeste (bitak, svet) nego ona jeste taj početak sama sa sobom. Hegel je ukazao da je „dolaženje sebi” samosvest sama, a Fihte da je samosvest usko povezana sa samodelatnosti, odnosno sa samom samo delatnosti. Stvaralačka neposrednost se ostvaruje u slobodi za Fihte, a u umetnosti za Šelinga. Fihte je zamišljao čovečanstvo kao jedinstveni subjekat koji se pronalazi i stvara u onom što je stvorilo, stvarajući svest o sebi kao jedinstvenom subjektu i objektivnom svetu kao vlastitom proizvodu i rezultatu njegovog delovanja. Prema Fihteovim postulatima, Ja je odlučujuće za ne-Ja. Kada ne-Ja nije više shvaćeno kao proizvod Ja i postane shvaćeno kao samostalan subjekat dolazi do otuđenja, gubitka sebe jer se ne ostvaruje kroz delovanje. Koncept otuđenja Fihte vidi kao društveno uslovljen proces kome subjekat zaboravlja neobjektivnu objektivnost objekta, odnosno postojanje objekta kao rezultat položaja samog subjekta kao neiscrpane aktivnosti uslovljene praksom. Marks

otuđenje vidi kao suprotnost između stvari po sebi i za sebe, između svesti i samosvesti, između objekta i subjekta, tj. suprotnost apstraktnog mišljenja i osetilne zbilje ili zbiljske osetilnosti unutar same misli (Marks, 1977). Centralna tema u *Kapitalu* je tema subjekat – objekat. On ukazuje na činjenicu da je objektivnost objekta proizvod subjekta. Dostići identitet subjekta i objekta moguće je postići kao obnova Supstance u Subjektat.

Hegel objašnjava da je pojava bitnost biti, odnosno da se pojava ne sme i ne može odvajati od biti. Ako se sada insistira na toj pojavi, a ne na biti koja je njen osnov, onda se dolazi do biti filozofije kao izvrnutog sveta. Naime, ne smemo se zadržati samo na pojavnosti sveta, već se mora dopreti do njegove suštine, tako da se puka pojava izokrene do njene prave suštine koja i nije „vidljiva” na površini sveta. Hegel želi reći da „iza” svake puke pojave ili predstave leži istina, što smo mi sami kao samosvesna bića. U ovo doba univerzalne laži, slobodna misao nije dobrodošla i sve je usmereno na to da se ona potisne, ocrni i učutka. Ako pojedinac nije u stanju da analizira nesvesne aspekte društva u kome živi, ne može da zna ko jeste, jer ne zna koji deo mene nije on sam. (From, 2015: 97)

Kaleidoskop naše pojavnosti prikriva, odnosno sjajnim i promenljivim slikama pokazuje sakrivenu pojava njene suštine koja je apsolutnost kapitala. Autentična filozofija je negacija pukog postojanja i medij u kom je svoju koncentrisanu misaonu sliku našla vizija budućeg. Zato ona nikada ne traži ono što nije i zato je odbojna onima koji žele konzervirati postojeće (Grlić, 1982). Spontanost kao sinonim za slobodu, shvaćena u Kantovoj perspektivi, moguća je ako iza predmeta stoji subjektivna, misaona i praktična delatnost, odnosno stvaralaštvo samo. Kant samo sprovođenje pomoću slobode, tj. pomoću volje koja u svojoj osnovi ima um, naziva umetnošću (Kant, 1957: 142). Nužno je imati i maštu koja ima moć oblikovanja ili moć da se razume nemost apsolutnosti kapitala, za koju Hegel govori da je najlošije podlo lukavstvo.

Živimo u poretku objektivnog sveta, uvek bezličnom i prema osobi ravnodušnom. Sav govor o slobodi i jednakosti, postaje upravo to – puki govor; sredstvo prikrivanja stvarnih odnosa izrabljivanja. Kapital proizvodi lažne bogove koji ponekad nose imena pravih. Današnje doba je era falsifikata i propagandističkih laži do te mere da se od obilja suprotstavljenih informacija teško može snaći u najbanalnijim situacijama. „Izgubljenom” subjektu teško je naći i sebe samog. Čovečanstvo, ako ima snage, mora sebe naći u vlastitoj objektivizaciji tako što će dobiti kontrolu nad istorijom i proizvodnjom koja neće biti utemeljena na mehanizmu

pretvaranja svega u robu i težiti ka „razvoju ljudskih sposobnosti, a što je po sebi cilj.” (Marks, 1978: 56). Hegelovim rečima rečeno „živa supstancija” je ono biće koje uistinu jeste subjekt, odnosno biće „koje predstavlja kretanje samopostavljenja ili posredovanje samo predruogojačavanja ili određenosti sa samim sobom.” (Hegel, 1970:10).

Kako se uopšte može istinski živeti ako je životna neistina neprekidno oko nas? Upravo ta disharmonija je krucijalni problem čovekovog življenja. Potrebno je imati hrabrosti i moći, ali i mnogo mukotrpnog rada kako bi se moglo dosegnuti „kroz tu koru supstancijalnog jezgra zbiljnosti, jer da bi se ubrala ruža u krstu sadašnjosti, mora se krst sam preuzeti na sebe.” (Hegel, 1989: 26). Kako samo život u slobodi odgovara samoj suštini čoveka kao umnog bića, revolucija mišljenja mora biti početak jer sloboda i revolucija imaju istu konotaciju. (Kangrga, 2010: 247) Ako nema političke slobode kao temelja demokratije, zavladaće ponajpre duhovni, a zatim i fizički teror kao „normalno” sredstvo upravljanja ljudima. Demokratija, čije načelo je vrlina, rečima Montesjkjea, stvorena je iz novaca i baruta.

Čovekov duh želi spoznati uzroke stvari, a ne može se zadovoljiti samo konstatacijama. Nije moguće shvatiti i objasniti stvarnost ako se ne obuhvate sve njene površinske pojavnosti, pri čemu nije bitno uzeti u obzir same činjenice. Potrebno je sakupiti zajedno svu pojavnost i u sintezi neutralisati sve predrasude i preuranjene ideje kao bi došli do sirove materijalnosti i dobili „integralno iskustvo.” (Bergson) Svi resursi uključujući i ljudskost i socijalne veze (ljudski i socijalni kapital) i sami su kapital, pa postaju i predmet trgovine. Samosvest čovečanstva događa se i na liniji rada „radnika” ili radnog bića, koji je delovanjem i stvaralački suočen sa prirodom koja se njegovim aktivnim odnosom menja i preobražava te se pretvara u očovečenu prirodu kao vlastito delo, čime čovek postaje čovekom (Ibid, 309). Važno je pronaći snagu i prekoračiti granicu kao bitnu ograničenost pukog preživljavanja, a to čovek može ako sebe shvati kao slobodno biće. Individualizacijom se ističu potrebe i vrednosti pojedinca kao samostalne i autonomne individue čime se postiže „odvajanje” pojedinca od porodičnih i društvenih struktura, a pojedinac je sveden na potrošača, robu, slugu kapitala.

Ekonomski rast ne znači nužno bolji kvalitet života, ali postupno i ustrajno uništava nasleđe humanizma kao sposobnost kritičkog mišljenja, sposobnost da se nadilaze lokalne i nacionalne privrženosti i da se pristupa globalnim problemima te sposobnost saosećajnog zamišljanja stanja druge osobe (Nausbaum, 2012: 23). U otuđenom i postvarenom

svetu postoji granica koju čovek nikako ne može prekoračiti, kako svojom misli, tako i svojim životom u obliku „upotrebne vrednosti” kao samoj po sebi razumljivoj suštini otuđenog života. Onako kako su Hegel i Marks osudili otuđenje i postvarenje, Hajdeger je izložio ontološki i istovremeno neistorijski kao način bitka tu-bitka, kao nešto telesno. (Adorno, 1979: 132) Tu-bitak traži svoju daljinu samo da bi se približio njenom izgledu i obuzet je samo izgledom sveta. (Isto, 153)

Prema Marksu, kapitalizam je sistem usmeren na neograničenu akumulaciju kapitala, u kojoj je valorizacija kapitala proces koji ne poznaje granice utoliko što njegov cilj nije ni potrošnja ni upotrebna vrednost, već akumulacija apstraktnog bogatstva predstavljenog novcem. Radnička i kapitalistička žudnja, otkucava pulsem jedne te iste žudnje koja se temelji na diferencijalnom odnosu tokova bez odredljive vanjske granice, gde kapitalizam ponovo proizvodi svoje imanentne granice na sve široj i sve obuhvatnijoj osnovi (Deleuze, Guattari, 2015: 226). Kapitalizam je jedini društveni stroj koji je kao takav konstruisan na temelju dekodiranih tokova, zamenjujući intrinzične kodove aksiomatikom apstraktnih kvantiteta u obliku novca (Ibid, 2015:129).

Iako je kapitalizam evolutivni fenomen koji se kroz istoriju javljao u različitim kulturnim tradicijama, savremena ekonomska nauka nametljivo nameće model slobodnog tržišta kao univerzalno nužan.

Upravo su demokratska građanska društva *de facto* – ne nužno i *de jure* – sklona podržavanju apsolutnog profita. Sloboda tržišta se objašnjava kao vrhunska tačka ljudske težnje, ali je u stvari samo sredstvo za širenje monopolske moći korporacija. Kroz medije i politiku moć korporativnog kapitala ima snagu da nas ubedi u napredak u okrilju neo liberalnog režima slobode. Rečima Karla Polanija neo liberalizam daje prava i slobode onima kojima nije potrebno uvećanje dohotka, slobodnog vremena i sigurnosti, ostavljajući mrvice ostalima. Taj model agresivno ističe ideal teorijski utemeljene društvene prakse pa na taj način dobija oreol političkog projekta društvene reforme po univerzalnom modelu koji nenametljivo daje crtu kraja istorije. Kao takav on je ideološko nasilje nad kreativnim mišljenjem, istorijskim iskustvom i stvarnim odnosima i potrebama društva, ali i cele ljudske zajednice.

Savremeni neliberalni kapitalizam naglašava svoje slobodarsko poslanstvo, koje svet spašava spona najrazličitijih tradicija. Kriza kapitalizma se pokazuje kao kriza slobode. Bez obzira na političku slobodu, ljudi mogu biti u ekonomskom ropstvu, kaje se tumači kao sloboda prodavanja svog rada kao robe (Bergajev, 2007:39). Nakon

što se cela predstava ogoli, i skinu svi lažni idoli, ideologije i sistemi, ostaje činjenica da takav model prikriva interese i aspiracije nosioca moći kapitala. Zato se i maglovito govori o akterima koji čine tržište ali i upravljaju njime, odnosno ne govori se o njihovoj strukturi, načinu i motivima delovanja, a još manje se ističu stvarni rezultati tog delovanja na distribuciju moći, prikrivajući tajne puteve moći kroz „nevidljive ruke” moći kapitala. Svoju moć kapital crpi iz promovisanja ili idealizovanja ideja liberalne političke filozofije koja se temelji na ideji slobode, iako ne postoji saglasnost koji bi to oblik slobode trebao biti. Taj ideal svakako podrazumeva individualnu slobodu, ali se ne mora svoditi samo na nju. Nije moguće govoriti o slobodnim društvima ako pojedinci u tom društvu nisu slobodni. Na slobodi pojedinca se temelji i zalaganje za otvorenost društva, a samim tim i otvoreno ili slobodno tržište. Ta „tržišna sloboda” je funkcija „organizacijske”, globalne, nad-tržišne „slobode”, tj. više ili manje demokratskog oblika državne zajednice (Bidet, 2008).

Po Mišelu Manu cela ljudska istorija nam pokazuje da su se društva stvarala na temelju četiri izvora društvene moći; ideologije, ekonomske, vojne i političke moći. Politika lojalna svetskom tržištu usmerena je na način da kraj politike i kraj ideologije postaju njeni simboli jer su svi segmenti društva i države „usisani” apsolutnom moći kapitala. Pravila pišu vlasnici krupnog kapitala, a njihovi direktni predvodnici su MMF, Svetska banka, iako formalno zakone usvajaju nacionalni parlamenti. Postupnim okretanjem državnih politika profitu, tj. konkurentnosti i kompetitivnosti, vrednosno nasleđe humanistike biva sve češće prepoznato kao beskorisno i u skladu sa tim u većoj ili manjoj meri preoblikovano ili odstranjivano u svrhu rasta.

Nema novih ideja i kritike društvene stvarnosti jer je sakriveno da neo liberalna ideologija ne dozvoljava kritiku svojih postulata čime se štiti apsolutnost kapitala. Na kraju, sloboda, pravda i pravednost kao i zakon u odnosima slabijeg i jačeg su uvek na strani jačeg. Kako vreme prolazi ugnjetavana klasa sve više gubi nadu u uspeh.

Kada se društvo raspada i nastupa anomija, smanjuju se i mogućnosti izbora. Ukoliko je sve jednako važno, gubi se mera za važnost pa onda sve postaje i nevažno. U tom je pogledu istorija poslednjih dekada manje ohrabrujuća. Nema realnosti koja bi stajala nasuprot imitacije. Jedna od najvažnijih posledica depolitizacije sveta i evropske ideologije je specifična nevidljivost moći apsolutnog kapitala s obzirom na to da je vrhovni nosilac moći permanentno nevidljiv. Moć je raširena u svim

institucijama i u različitim sferama delovanja. Kapital se ne odnosi na moć; kapital je moć sama. (Nitzan, Bichler, 2009:3)

Koliko god kosmopolitsko društvo uzvišeno zvuči, ipak je potrebno zapitati se kakve ligature podržava. Prevladavajuća značajna vrednost postmodernog sveta je vezanost za trenutak (Darendorf, 2005: 91). Svi sukobi našeg sveta, kao možda i trijumfi, vezani su uz trenutak, ponekad i uz trenutke u moru trenutaka bez oblika i strukture. Veliko je pitanje kako je moguće stvoriti čvrste, trajne strukture u ovom svetu bez vrednosti i temelja? Vrednost toga što je trajno, nužno je opet oživetiti. Bide (Jacques Bidet) u društvu uočava dva važna smera; tržište i organizacije ukoliko se uzme u obzir da struktura moderne zavisi o načinu artikulacije tržišta i organizacije (Bidet, 2008). Shvatanje te metastrukture treba po njemu biti matrica mogućnosti koja otvara različite moguće kombinacije tržišta i organizacije. Za Marksa je kapitalizam pojmovno, na određen način, sadržan u samoj ideji robe ili vrednosti, ali tržište je nešto različito od kapitalizma pa ono čini metastrukturu. U *Kapitalu*, Marks ukazuje na susret dva „ključna” elementa: sa jedne strane deterritorijalnog radnika, koji je postao slobodan i ogoljen radnik, prisiljen prodavati svoju radnu sposobnost, i s druge strane dekodirani novac koji je postao kapital i stekao kupovnu moć. Kao u koncentričnim krugovima, svaki ovaj elemenat uvodi u igru više procesa dekodiranja i deterritorijalizaciju posve različitog porekla. Za slobodnog radnika to je deterritorijalizacija tla pomoću privatizacije, dekodiranje proizvodnih sredstava pomoću aproprijacije, privatizaciju sredstava potrošnje pomoću raslojavanja porodice i korporacije i na kraju dekodiranje radnika u korist samog rada i stroja. Kapital uvodi deterritorijalizaciju bogatstva uz pomoć monetarnog apstrahovanja, dekodiranje tokova proizvodnje pomoću trgovačkog kapitala, dekodiranje staleža pomoću finansijskog kapitala i javnih dugova, dekodiranje sredstava proizvodnje pomoću formacije industrijskog kapitala (Deleuze, Guattardi, 2015: 212).

Za Marksa su proizvođači, najamni radnici koje zapošljavaju i izrabljuju kapitalisti, odnosno struktura autonomnih, međusobno zavisnih i konkurentnih proizvođača, presudni za razumevanje dinamike kapitalizma. U celoj Marksovoj argumentaciji, on naglašava da je upravo proces konkurencije ono što prisiljava kapital, to jest pojedinačne jedinice sistema da se ponašaju kao kapital. Kompanije, kao pojedinačne jedinice sistema, akumuliraju i iskorištavaju velik deo profita od svojih ulaganja, jer ako to ne učine, zaostaće za svojim konkurentima u borbi za smanjenje troškova i osvajanje tržišta.

U samoj srži kapitala, koja logički određuje njegovu strukturu vidljiva je vremenska nepovezanost. (Mazzada, 2013: 25). Lična vremenska struktura (po kojoj je vreme kapitala zavisno od drugih istorijskih vremena koja nisu njegova) označava „formalnu supsumciju”, u onoj meri u kojoj način rada i oblici proizvodnje koji je označavaju nisu direktno organizovani od strane kapitala. Marks objašnjava da je u vreme prvobitne akumulacije kapitala, kapital živeo od „formalne supsumcije” (dominacije i eksploatacije) načina rada i oblika proizvodnje koje kapital još nije direktno organizovao. Formalna supsumcija je i „opšta forma bilo kog kapitalističkog procesa proizvodnje” (Marks, 1978). Roza Luksemburg je naglasila da je kapitalizmu potrebna, za njegovo postojanje i za njegov razvoj, sredina, sačinjena od ne-kapitalističkog oblika proizvodnje (Luxemburg, 1955). Kapitalizam karakteriše sveprisutnost formalne i realne supsumcije, apsolutnog i relativnog viška vrednosti. Tajna samooplođenja kapitala je u njegovoj moći da raspolaže izvesnom količinom neplaćenog tuđeg rada. (Marks, 1947) Savremeni kapitalizam dovodi do krajnjih konsekvenci tu sveprisutnost, stvaranjem neke vrste „univerzalne izložbe” (Paul Virno) naročito u pitanju proizvodnje radne snage kao robe. Drugim rečima, dok su se u drugim fazama kapitalizma formalna i realna supsumcija uglavnom raspoređivale unutar različitih prostora (centra, periferije; prvog i trećeg sveta) danas su one sveprisutne unutar svake kapitalističke zone (Mazzada, 2013:26). Na periferiji se kapitalizam ponaša sve šizofrenije. Ipak, moglo bi se reći da u središtu tendencijski pad zadržava svoje suženo značenje, tj. relativno smanjivanje viška vrednosti u odnosu prema ukupnom kapitalu, zajamčenom razvojem produktivnosti, automatizacije, postojanog kapitala (Deleuze, Guattardi 2015: 219). Negri se u specifičnosti Marksove metode kojom objašnjava funkciju prvobitnosti porekla približava Fukoovom tumačenjem postajanja kod Ničea. Na taj način moguće je shvatiti „ulazak na scenu snaga i skok kojima iza kulisa one uskaču u teatar, svaka sa snagom i mladosti”. Snage su zapleti kapitalističkog načina proizvodnje, od kupca i prodavca radne snage u kome svako nosi neku vrstu maske (Negri, 1979).

Veliko je pitanje može li se kapitalistički sistem modernizovati i biti usklađen sa civilizacijskim dostignućima, poštovanja različitosti kulturnih tradicija, ljudskih prava i solidarnosti, a bez nekontrolisane koncentracije ekonomske moći? Da li je moguće slobodu delovanja u kapitalizmu staviti u službu opšteg dobra bez ugnjetavanja slabijih i ugroženih? „Područje slobode počinje tamo gde rad, određen nužnošću i materijalnim okolnostima, prestaje. On leži izvan sfere faktičke

materijalne proizvodnje.” (Marks, 1978: 820). Zbog toga možemo težiti da izgradimo društveni poredak u kom će slobodno istraživanje našeg ljudskog potencijala postati stvarna mogućnost. Za Marksa, fundamentalni nisu misaoni procesi pojedinaca, nego društveni odnosi u kojima su ti pojedinci. „Društvo se ne sastoji od individua, već izražava sumu onih povezanosti, odnosa u kojima se te individue međusobno nalaze” (Marks, 1977: 147). U kapitalističkom načinu proizvodnje suvereno vlada metafizički princip bilo kakvog ograničenja ili „beskonačno zlo” pravila neograničene akumulacije kapitala i stalna želja za beskonačnim imanjem svega više. „Sve je na prodaju i sve se može kupiti. Ovoj alhemiji ne odupiru se ni mošti svetaca... Tim putem društvena moć postaje privatna moć privatnog lica.” (Marks, 1947:87).

Neograničena potreba za privatnim bogatstvom i moći, sve veća pojava nasilja i korupcije u neo liberalnoj verziji kapitalizma, uprkos globalnim aspiracijama, razara osnove zajedništva te ne daje nade da će u budućnosti biti moguće blagostanje i mir u svetu. „Kapitalistički svet je posrnuo, našavši neo liberalizam kao odgovor u nizu vrludanja i haotičnih eksperimentisanja, koja su konvergirala u vidu nove ortodoksije.” (Harvi, 2012:29). Ideologija neo liberalizma i strategije kapitala koriste se tehnikama upravljanja kao konsekvence specifičnih manifestacija odnosa moć-znanje budući da takav sistem teži vladanju i spremnosti da „zna” proceniti zahteve za intervencijom, da je sposoban razdvojiti rizike jer se „imperija ne stvara na temelju same sile već na sposobnosti da se sila predstavi kao da je u službi prava i mira.” (Hardt, Negi, 2003:26). U liberalizmu je individualizacija bila deo prilagođavanja društva stepenu tehnike, a danas funkcionisanje društvenog aparata zahteva upravljanje masa individuacijom (Horkheimer, Adorno, 989:208). Kapital u sprovođenju svoje moći ima potpunu podršku medija.

Ipak, gotovi obrasci koje nam nude, a često i nameću medijske kuće, ne bi trebalo da budu jedini svet u kom sređujemo i shvatamo pisano i isporučeno svakodnevno iskustvo. Apsolutnost kapitala je uspela da nametne šablonski način razmišljanja u kojem se vrlo lako zaboravlja da su naše misli raskrsnica nebrojenih razgovora koje smo vodili, pročitanih rečenica, slika koje smo videli, prizora koje smo doživeli. Otupljujuća televizijska hipnoza, napadna samo zaljubljenost štampe, radijska egzaltiranost, reklamersko prostaštvo – sve su to samo pojedinačne niti u puno zapletenijem tkivu poturčenog, ali i upečatljivog svakidašnjeg iskustva. Zavođenje vlasti i laskanje njenih sakrivenih ili javnih predstavnika, karijeristička nasrtljivost i besramnost vlastodržaca

– ono što, po ko zna kakvoj inerciji, još uvek zovemo „javnost”, samo je najpersonalnija dimenzija našega života. Moć javnosti proizvodi, distribuira i strateški upotrebljava informacije. „Moć” informacije kao legitimacijskog izvora ne meri se prema njoj samoj, nego prema propadanju legitimacije translegalne vlasti.

Kako kapital ima moć promene diskursa mi smo nesvesno svesni, odbacili društvo utemeljeno na solidarnosti i odlučili se za agregat koji nastaje iz takmičenja u borbi svakog protiv svakoga. Tako nam barem tvrde proizvođači javnog mnjenja i njihovi gospodari: možda ne baš na taj način, jer umesto „borbe svih protiv svih”, radije se govori da bi sada „svako samo morao preuzeti odgovornost za sebe”, a za nekadašnje „društvo solidarnosti” koje bi trebalo zaboraviti kao nešto nazadno, upotrebljava se izraz „državni paternalizam”. Prvo je eufemizam, a drugo lošije pojednostavljenje – zapravo, smisao je upravo u podređivanju svih pora društva nezaustavljivoj moći kapitala za osvajanjem što većih područja. Sintagme o promeni svesti i ne postojanju alternativa mora nas probuditi iz „ideološkog dremeža” i navesti na kritičko razmišljanje. Ako, naime, nije bilo izbora, onda nije bilo ni odluke. Ako se nismo odlučili, možemo početi razmišljati kakve su mogućnosti. Vrhovnom vrednosti se ne proglašava živ čovek, radnik, dobro samih radnika, već vrednosti države i socijalnog kolektiva, njegova moć (Bergajev, 2007:41). Elegantno, iako protivurečno, povezivanje između patetike slobodnoga izbora i razboritosti pokoravanja istorijskoj nužnosti, nije neka neo liberalna posebnost, ali ni neka tipično „kapitalistička” retorika. U isto vreme kada su njome manipulisani u središtu kapitalističkog sistema, koristili su je i konzervativniji političari samoupravnog socijalizma. Retorika „slobode i nužnosti” meta je ironične kritike i predmet angažovane analize.

Figura koja istu politiku prikazuje ujedno kao „nužnost” i kao „slobodu”, prema tome nije povezana nekim posebnim oblikom vlasti, to je obrazac vlasti same. U tome je paradoks njegove upotrebe za apologiju savremenoga kapitalizma: kapitalizam nije samo jedna, između ostalih vrsta ekonomije, već je vrlo poseban neslobodan oblik vlasti, utemeljen na ideologiji slobode i jednakosti. Politička jednakost nema nikakvu vrednost, a demokratija je sramota u svetu u kojem nestaje sloboda, jednakost uslova za rad te solidarnost (Durant, 1991:407).

Iako su u državama ljudi sjedinjeni u jednakosti, još uvek je velikim delom sila i lukavstvo ono što vlada. Jednakost je nestalan odnos. Ovde se rat vodi što sramotnije jer se ne najavljuje kao rat (među klasama) te ugroženom ne dopušta ni nameru da se brani protiv nepravdne sile

(Fichte, 1956: 115-116). Fichte je isticao da je naglašena radost zbog neznanja, ludosti i nevolji u kojoj se nalazi velika većina stanovništva, postavljajući sebi za cilj da ih održe u takvom stanju i još dublje gurnu ka dnu ne bi li ih držali što duže u potčinjenom robovskom položaju, ali i upropastili svakoga ko bi imao odvažnost da ih prosvetli i poboljša.

Za budućnost kapitalizma važna je činjenica da jedan veći deo rada, i onih koji rade, postaje nepotreban. Kapital bez rada postaje sve stvarniji, kao što je rad bez kapitala sve izvesniji. Može li rad, prvi i najfundamentalniji oblik socijalne podređenosti, postati prvi i najemancipovaniji oblik socijalne odgovornosti? Raznolikost kapitala u potpunosti kontroliše društvenu strukturu. Prvo je automatizacija, a posle informatizacija potisnula procese mehanizacije namećući nematerijalne oblike kontrole.

Sama suština kapitalizma je proces beskonačne akumulacije kapitala. To je proces koji se odvija na različite istorijske načine, koje Marks naziva „režimima”: „akumulacijski režim” proizlazi iz načina kako se povezuju elementi, koji povezani proizvode vrednost, tj. ono što se u kapitalističkom proizvodnom procesu „povećava”, „samooplođuje” i „akumulira”. Te elemente Marks je nazvao „faktori proizvodnje”, a instanca koja u kapitalizmu osigurava povezanost faktora proizvodnje je kapital. Faktori proizvodnje u kapitalizmu zajednički deluju, odnosno proizvode, samo kao „oblici” ili „egzistencijalni načini” kapitala (predmeti rada i sredstva za rad su „konstantni kapital”, radna snaga je „varijabilni kapital”). U temelju kapitala je i dinamika, proces auto-ekspanzije vrednosti, usmereno kretanje bez spoljašnjeg „telosa” koje proizvodi velike cikluse proizvodnje i potrošnje, postajanja i destrukcije.

Kapitalizam je sistem; u sebi sklopljen svet, sposoban da se reprodukuje, iz vlastite systemske logike. Za razliku od prethodnih istorijskih sistema, koji su takođe bili u sebi sklopljeni „svetovi”, kapitalizam je ekspanzionistički sistem, podređujući sebi celu planetu. Kretanje svakog sistema, dakle i kapitalističkog, odvija se u ciklusima. Sistem, doduše, obnavlja svoju ravnotežu, sa sve manje uspeha, sve dok odmicanje od uravnoteženog stanja ne postanu toliki da se ravnoteža urušava; ali u tom trenutku je na nekom drugom kraju, u okviru istoga sistema, već otpočeo novi ciklus, koji preuzima ulogu usklađivanja sistema. U kapitalizmu je za svaki sistemski ciklus karakteristična posebna organizacija proizvodne jedinice, posebna vrsta veze između vojne i političke moći (države) i ekonomskih faktora, kao i prevlast ili hegemonija neke određene ekonomije i neke određene vojno-političke

moći. Kapital teži upravo „nenormalno velikoj” dobiti jer ne poznaje granice. On briše granice otvorenim tržištem. Savremenost zanemaruje zajednički interes i bira se trenutna vlastita korist. Nalazimo se u perspektivi iznenadnog ubrzanja stvarnosti u kom se naša tehnološka otkrića okreću protiv nas, pokušavajući izazvati nesreću realnosti, odnosno, nalazimo se u perspektivi iznenadnog ubrzanja stvarnosti u kojoj se tehnološka otkrića okreću protiv nas.

Moć kapitala, ponajviše kroz militarizaciju saznanja stvara percepciju stvarnosti u kojoj se gubi percepcija istinitog i lažnog, ispravnog i neispravnog, stvarnog i virtualnog kroz nerazgovetnost jezika i slika. Vladavina slika je nov način na koji kapitalizam odvraća tokove. Taj nastup edipsko-narcistički strojeva mnogo je podmukliji od podzemnog režima fetiša zemlje ili nebeskog režima idola despota (Deleuze, Guattardi, 2015: 251). U takvoj perspektivi, ima li nade da se otpočne politička borba protiv sistema usmerenog ka profitu koji potčinjava sebi svaku sferu društvenog, ali i privatnog života čoveka?

1. Aporije oko ideje progressa

*Iako su u državama ljudi sjedinjeni u jednakosti,
još od mraka podlih istina, draža mi je obmana
što nas oplemenjuje.*

Aleksandar Puškin

*Ljudima, jadnim ljudskim bićima samo je bitno
kome će se prikloniti. Samo tri stvari mogu da usreće ljude;
čudo, tajna i autoritet.*

Fjodor Dostojevski

*Mašta je početak stvaranja.
Prvo izmaštate ono što želite,
potom postajete ono što ste zamislili
i na kraju stvarate ono što ste postali.*

Bernard Šo

Sva teorija je siva, zeleno je samo zlatno drvo života.

Johan Volfgan Gete

Ne postoje činjenice. Postoje samo interpretacije.

Fridrih Niče

Ideje progressa, linearnog napredovanja čovečanstva putem upotrebe uma ima polazište u promišljanjima Bejkona koji je isticao da prihvatljiv cilj nauke mora biti vlast čoveka nad prirodom koji se „zasniva samo na umetnostima i nauci”, jer prirodi možemo zapovedati samo ako joj se pokoravamo (Bacon, 1986). Iako Bejkon uspostavlja vezu između nauke i tehnologije, on upozorava da vera u stalni progres nije bezgranična i ukazuje na štetnost prebrzog napredovanja, svestan da progres krije i mnoge opasnosti. Već je Bejkon izričito tvrdio da je znanje vlast. Ipak, iza takve težnje za znanjem krije se i težnja za moći. Taj Bejkonov zaključak su kasnije potvrdili Niče i Hajdeger. Znanje može promeniti politički dnevni red, pobuditi nove potrebe, stvoriti tržišta, promeniti definiciju ciljeva, uveriti, nagovoriti i pretvoriti neprijatelje u saveznike. Bejkonova misao da je znanje moć, postaje kapitalistička krilatica, naglašavajući njegovo značenje jer znanje, investicije u istraživanje i tehnologiju obezvređuje, ali istovremeno i ubrzavaju proizvodnju znanja (Beck, 2007:90). Odnos između znanja i moći koji se isprepliću oko organizacije proizvodnje, predstavljaju esencijalni element antagonizma kapitala i rada iz dva bitna razloga. Oni koji kontrolišu i diktiraju radne modalitete mogu kontrolisati intenzitet i kvalitet rada. S druge strane oni koji poseduju proizvodna znanja mogu pretendovati da upravljaju proizvodnjom, odnosno na definisanje organizacije rada kao društvene svrhe proizvodnje (Vercellone, 2013: 103). Znanje je bilo i uvek će biti proizvedeno da bi se prodavalo te će biti vrednovano u zavisnosti od toga može li i kako biti iskorišćeno u novoj proizvodnji. Vremenom, znanje nije više svrha samo sebi i postepeno gubi svoju „upotrebnu vrednost.” (Habermas) Za Hobsa su znanje i umeće koje proizlazi iz nauke samo vrste moći (Hobbes, 2004: 55, 67).

Politička teorija 19 i 20. veka ideju progressa prikazuje kao merilo tehničkog napredovanja u kvantitativno pojmljenom principu rasta. Od prosvetiteljstva, ljudi deluju u skladu sa verovanjem da se svet može učiniti mnogo boljim (Davis, 1998: 15) ili osloboditi svet od začaranosti (Horkheimer, Adorno, 1989: 17). Čak ni sama reč optimizam nije postojala do 18. veka – prvi put ju je upotrebio Lajbnic u svojoj *Teodiceji*. Zbog velikog progressa materijalne kulture ljudi su poverovali da će sreća nastati sama od sebe, za sve ljude u skorij budućnosti.

U prosvetiteljskoj težnji da se stvori više životnih prilika za čoveka, nove snage razbijaju tradicionalne, „zastarele” strukture i stvaraju nove kao izvore nade. Burkhart ističe da je u epohi preporoda dogodilo otkriće čoveka, otkriće individuum. Preporod je počeo na jugu, kod

romanskih naroda, a reformacija je nastala kod severnih, prvenstveno germanskih naroda. Prosvetiteljski pogled na svet je isticao tumačenje pravolinijskog napredovanje čovečanstva, s tim da je progres predstavljan kao dramatičan raskid sa pretežno cikličnim shvatanjem istorije. Na primeru propasti starog sveta, vidljivo je da pravolinijska učenja o progresu ne mogu izdržati bilo kakvu kritiku jer takvog pravolinijskog procesa jednostavno nema (Bergajev, 2007: 111).

Prosvetiteljstvo je razorilo i poslednji ostatak vlastite samosvesti, a pojam je nadomeštan formulom, uzrok pravilom i verovatnosti (Horkhajmer, Adorno, 1989: 19). Pojam progressa se od samih svojih početaka odnosio pre svega na uspon nauke, dok je kasnije ekonomski i generalno materijalni rast protekao iz naučnih istraživanja (Burger, 1979: 67). Tako shvaćen pojam uticao je na shvatanje o postojanju uske veze između socijalnog i tehničkog progressa. Od 17. veka se politička teorija susrela sa, do tada nevidenim, procesima materijalnog rasta, a napredovanje, shvaćeno pre svega kao prirodni proces bez kraja, postaje ključan koncept novog veka. Tada je „život” bio ograničenje, obaveza, zavisnost, jednom rečju pritisak. I za bogate i moćne, svet je bio omeđen siromaštvom, teškoćama i opasnostima (Ortega y Gaset 2003:90). U doba prosvetiteljstva postavljanje velike bipolarne tehnologije – anatomske, okrenuta pojedincu, usmerene mogućnostima tela i biološke, okrenute vrsti usmerenoj prema životnim procesima – karakteriše moć čija najviša funkcija od sada možda više neće biti da ubija, nego da obuhvati život (Fuko, 2015:173).

Ideju progressa su prihvatili i na donekle različite načine interpretirali, praktično svi politički mislioci 19. veka od Sent-Simona i Marksa do Džona Mila. Od 18. veka i tokom prve industrijske revolucije, nema tehnike bez bogatstva ni bogatstva bez tehnike. Tokvil je primetio da je oko 1780. godine produktivna ekonomija toliko naglo napredovala da su svi verovali u dogmu beskonačnog progressa čovečanstva (Tocquille 1955). Šeler zapadnu kulturu ne posmatra kao linerani progresivizam, nego kao proces efektuiranja moći znanja. Zapadna kultura je homogena jer je okrenuta ka moći nad prirodom. To je sama jezgra Šelerove sociologije znanja (Lošonc, 2006:33).

Upravo tada, nauka postaje snaga proizvodnje, tj. momenat u protoku kapitala. Želja za bogaćenjem, više nego želja za znanjem nameće tehnikama imperativ ostvarenja proizvoda. „Organsko” povezivanje tehnike i profita prethodi njenoj povezanosti sa naukom. Progres je nudio sigurnost gomili koja se još u Hegelovo vreme „probijala”. Ogist

Konte je upozoravao da će bez nove duhovne moći, naše revolucionarno doba proizvesti pravu katastrofu ili Ničeovim rečima nadolazeću plimu nihilizma. Život čoveku gomile sa svojom progresivnom obilnosti u 19. veku nudi samo jedan momenat opšte materijalne lakoće nudeći radikalnu sigurnost u bolju i savršeniju budućnost te da će uživati u plodovima neiscrpnog rasta. Tada je stvoren psihološki dijagram čoveka mase koji ima dve temeljne osobine: slobodnu ekspanziju životnih želja i radikalnu nezahvalnost prema svemu što je olakšalo njegovo postojanje (Ortega y Gasset, 2003: 91). Psihološki se može naći digresija između čoveka mase i razmaženog deteta kojem nisu ograničene želje, već mu je sve dopušteno i ništa ne mora.

„Ljudi su lenji, treba da se organizuju, prvo spolja, u udruženja, saveze, a onda iznutra, u mišljenju, u volji.” (Gramši, 2017:102-103) Masu zanima samo blagostanje, a istodobno je nesolidarna sa uzrocima tog blagostanja, sklona, zbog želje za životom, uništenju onoga što joj daje život. Stvara se novi način ljudskog postojanja u fizičkom i duševnom smislu koja su omogućila tri načela: liberalna demokratija, materijalna dostignuća nauke i industrijalizam, odnosno nagli uzlet tehnike. Optimistička vizija o emancipatorskom potencijalu tehnologije narušena je delimično tokom I svetskog rata (Mumford, 1986: 262) dok se u drugoj polovini 20. veka koncept tehnološkog i društvenog progresa suočio sa ozbiljnim izazovima i osporavanjima. Do danas je ostalo ustaljeno mišljenje da se stanje čovečanstva može popraviti samo uz pomoć novih strojeva, tehnika i hemikalija (Landgdon 1986: 5). Ipak ne kreće li se vreme samo napred, a postoji samo naš privid razvoja prema napred?

Filozofija prosvetiteljstva je težila razvoju objektivne nauke, univerzalnog morala i zakonitosti te autonomne umetnosti u nadi da će se postići moralni progres i pravednost institucija. Ipak, to se nije dogodilo, već je došlo do postepene institucionalizacije svih područja. Spoznajne strukture, moralno praktično i područje ekspresivne racionalnosti pod nadzorom su posebnih eksperata, a „velike stare priče” izgubile su svoju orijentacionu snagu. Matematički način postupanja postao je ritual misli. Mišljenje se pretvara u stvar, u oruđe, a čovek je određen kao puka stvar, kao statistički elemenat, kao uspešan ili propao (Horheimer, Adorno, 1989: 38-41). Prosvetitelj kao „filozof” polaže pravo na javnu ulogu, on u svojoj ličnosti simbolizuje samorefleksiju društvenog sistema. Čovek počinje da se poziva na javno mnjenje koje se proglašava za nevidljivu silu (Luhman,2001: 466).

Pojmom određene negacije Hegel je istakao element koji prosvetiteljstvo odvajava od pozitivističkog raspadanja s kojim ga Hegel

izjednačava. Kao rezultat vidljivog procesa negacije, totalnost u istoriji i sistemu je pretvoren u apsolut, povredio zabranu i pao u mitologiju. (Horheimer, Adorno 1989: 37) Sorel ideju progressa vidi kao neku vrstu ideologije-vodilje ili mita tog doba jer je u njegovo doba, ali i danas, ideja progressa bila i zakon istorijskog razvoja, filozofija istorije i kao posledica takođe, politička filozofija. Temeljno pitanje političke filozofije ostaje ono koje je formulirao Spinoza: „Zašto ljudi dolaze do toga da uzvikuju: više poreza, manje hleba?” Moderni progres preferira neograničeno sticanje i neograničeno poboljšanje sa negovanjem lažnog osećaja jedinstva u društvu.

Po Poperu, Aristotelovo teleološko viđenje nalazi temelj u modernom progresivizmu. Ipak Aristotel priznaje da su neka umeća dostigla stadijum odličnosti kog ne treba prelaziti, a zarada je neograničena jer ne zna za granicu. Aristotel preferira prirodne granice.

Iz prosvetiteljstva se razvila ideja moći progressa, ali i ideja progressa moći. Delimično ovu drugu ideju sledi pozitivizam. Iako je ovaj pravac prihvatio pretpostavku linearnog progressa i moć razuma, neki autori ovaj pravac vide upravo kao antitezu prosvetiteljstvu. Ideja duhovnog progressa, sve je dalja, a sve je bliža ideja napretka moći, koja, pod velom liberalne demokratije kao najboljeg poretka promovise ideje slobode, pravednosti, jednakosti, često utemeljenima u iracionalizmu i manipulaciji. U svetu u kome tragedija postaje racionalna i u kome se sve može objasniti, istina poprima široko objedinjavajući karakter.

Progresivna stagnacija

Kondorse, pun smelog idealizma, piše da će progres stvoriti u čoveku naklonost za čovečnost, milosrđe i pravičnost. U usavršavanju čoveka nema granica jer je napredak jači od sve sile. Progres će prestati samo ako nestane naša zemlja (Condorcet 2001). Spenser je smatrao progres neizbežnim jer je on za njega imanentan evoluciji. Kant celokupnu istoriju vidi kao progres u tri faze, od teologije preko metafizike do prirodnih nauka.

Progres se može definisati kao proces u kome život vlada svojom okolinom, odnosno prilike u kojima se usredsređujemo i ostvaruje želje. Progres znači da misao i cilj gospodare haosom, a da oblik i volja gospodare materijom. (Durant 1991: 345). Ipak pitanje je koliko je umni kukavičluk našeg vremena sposoban ostvariti snove i smelosti da ide napred?

Makijaveli vidi da su u svim vremenima, svet ljudskih bića isti, iako u različitim zemljama različit. Gete primećuje da će čovečanstvo na svom putu imati smetnje i nevolje. Ljudi će postati bistriji i pametniji, ali ne i bolji, srećniji i plodonosniji, bar ne za izvesno vreme (Durant, 1991: 341). Razvoj za čovečanstvo ne predstavlja napredak na način, kako se to danas veruje, ka boljem, snažnijem ili višem. „Progres” je naprosto moderna stereotipna ideja sa mnogo prikrivenih laži i simbola. Najočitiiji pad našeg sveta izražen je u lažljivosti naše epohe. Laž se čak i prestaje shvatati kao laž, događa se aberacija svesti, usled koje se gubi razlika između istine i laži. (Bergajev, 2007: 16).

U zadovoljnim, ispunjenim vekovima ljudi su već bili iznutra mrtvi. „Autentična životna potpunost ne sastoji se od zadovoljstva, uspeha, uspona.” (Ortega y Gaset, 2003:73). Vreme koje je ispunilo svoju želju, svoj ideal, ne želi ništa više jer nema više želja. Vera u modernu kulturu je tužna: znati da će sutra u svemu bitnom biti isto kao i danas; da se napredak sastoji samo u napredovanju po svakom „uvek” istom putu, kojim su naše noge već koračale. (Isto, 74) Kako je život neprestano kretanje, a ne neko blagostanje, sloboda mora biti ideja svih napretka ljudskih saznanja. Progres, prema tom shvatanju mora biti proces proširenja ljudskih sloboda (Sen, 2002). Sen tvrdi da sloboda ima dvojaku ulogu; „konstitutivnu”, što znači da se njezinim rastom meri uspeh razvoja, ali i „instrumentalnu ulogu”, što znači da je napredak moguć samo putem određene slobode. Darendorf vidi u pojmu životnih prilika ili mogućnosti opis za ljudski progres (Darendorf 2005). Za Fukujamu se liberalna ideja pokazala pobedonosnom. (Fukujama, 1994). Po njemu, istorija ima plan i njen put iz unutrašnje potrebe ide prema napred, nezaustavljivo. Karakteristika dominantnog društva je „potpuna nauka o svetu” koja dopušta da izlaže mišljenje o svim stvarima, a da ne mora ići kroz bilo koje spekulativno proučavanje o njima. (Sorel, 2011).

Težnja „napretku” svoju drugu stranu ima u podložnosti ljudi dresuri koji se lako pokoravaju Nietzsche, 1968, fr.128, fr129) a svoju podršku taj proces ima u činjenici da su urođene ljudske sklonosti podložnost sugestiji, navikama i igri. Takvog čoveka niko i ništa ne prisiljava da shvati da je on čovek drugog reda, ograničen i nesposoban za stvaranje i očuvanje sistema koji njemu daje osećaj širine. On je zadovoljan onim što jest i oduševljen sobom, a život mu je smislen samo ako služi nečemu transcendentnom. Zbog toga mu služenje i robovanje nije opresija. Kad te potrebe nema, nemiran je i izmišlja nove norme koje ga tlačće. Taj dresiran čovek mase, daleko je od plemstva duha koje se definiše po zahtevnosti i obavezama, a ne po pravima.

Gete je pisao da je živeti kako želiš, plebejski, dok plemić teži redu i zakonu. Povlastice plemstva su utemeljene u osvajanju nečega. Zbog toga privatna prava ili privilegije nisu pasivno posedovanje već nastojanja i postignuća do kojih je jedan pojedinac u mogućnosti dostići. „Plemstvo je sinonim života provedenog u radu koji mora sebe nadrastiti, i pretvoriti se iz onog što je sad u ono što se iznosi kao obaveza i zahtev.” (Ortega y Gaset, 2003: 96). S druge strane, ljudska i građanska prava su pasivno vlasništvo, dodeljena povlastica i čista korist, dar kojeg je moguće da svi imaju i koji ne zavise o njegovom nastojanju. „Impersonalno pravo se poseduje, a lično se uzdržava.” (Ibid, 2003: 95). Vreme pomišljanja je prošlo. Masa lako podleže sugestiji i pristaje na stanje kolektivne obuzetosti idejama koje u sebi sadrže jednostavnu i elementarnu simboliku.

Historijski čin može izvesti samo „čovjek kolektiva”, a to pretpostavlja postizanje „kulturno-društvenog” jedinstva kroz koje se mnoštvo raspršenih volja, sa heterogenim ciljevima, objedinjuju u jednom cilju, na temelju jednakog i zajedničkog shvatanja sveta, opšteg i posebnog, koje deluje u prolaznim delovima (na emocionalan način) ili trajno (gde je intelektualna baza tako dobro ukorenjena, asimilovana i iskustvena da postaje strast). (Stanković Pejnović, 2020 c: 425)

Iz doba industrijalizacije ulazimo u doba robotizacije u kojem ljudi sve više sliče zombijima. Njihovi umovi su izgubljeni, nedostaje im duh, kultura, dinamika, intuicija i samopoštovanje. Srozavaju se bolji duhovi. U politici pobeđuje osrednjost, isto kao i u nauci, književnosti i veri (Durant, 1991: 343). Logika straha je još jedna od bitnih odlika modela reagovanja na društvene pojave, ne kao psihološka, već kao socijalna dimenzija. Sve je više prisutna pojava strahopoštovanja prema institucijama moći, bilo društvenim ili političkim i straha kao javne artikulacije stavova suprotnih vladajućem mišljenju, kao izraz nemoći, da kao društveni subjekt pojedinac bude deo konstituisanja javnosti. Početkom 20. veka Pol Valeri piše da „moderni senzibilitet slabi jer nam je potreban snažniji podražaj i veća energija da nešto osetimo. Ublažavanje senzibiliteta je izraženo kroz rastuću i opštu ravnodušnost prema ružnoći i brutalnosti pojava.” (Vallery, 1988).

Potrebno je negovati i podsticati kritičko mišljenje koje je u stanju suočiti se sa problemima sadašnjosti i budućnosti te može nastati samo u radikalnom suprotstavljanju institucijama i ideologijama na kojima su izgrađene. Danas je kompromis uzdignut do vrednosti po sebi, nalazeći svoje utemeljenje na običnoj oportunističkoj komociji, promenjenim jezikom „političke korektnosti.”

U oportunističnosti kao izrazu najdublje asocijalnosti, čovek stoji pred društvom kao pred džunglom, paralizovan od straha pred njenim prikrivenim opasnostima. „Lisičja lukavost, mačja spretnost, kamenolomska prevrtljivost, hijensko strvinarstvo, ukratko, životinjska vitalnost preduslov je borbe za opstanak u svetu samo sa jednim zakonom, zakonom jačeg.” (Buden, 1997: 10,75). Danas, više nego ikada, živimo na kredit koji ima svoja utilitaristička zadovoljstva jer se život temelji na krilatici da nije potrebno odlagati zadovoljstvo. Sve manje imamo kontrolu nad budućnosti. Savremena tehnika ima karakter potpune unifikacije i univerzalizacije. Kriza i kraj humanizma obuhvata i područje morala. Njegov definitivan kraj je vidljiv u svetskim ratovima, ali je u svojim iluzijama počeo dolaziti kraju i ranije. Bliži smo spoznaji unutrašnje besadržajnosti i ništavnosti demokratije (Bergajev, 2007: 163). Na isti način i Durant ističe da se u velikim ratovima vidi koliko je tanak sloj civilizacije u ljudima, koliko je neobebeđena njihova bezbednost, koliko je trošna njihova sloboda. Nauka koja je trebala biti predvodnik napretka, postala je anđeo smrti koji ubija tačno i brzo. Nestalo je međunarodno prijateljstvo; svi su izgubili osim gramžljivog imperijalizma koji se preselio iz Potsdama u Pariz, a nasilničke diktature su zamenile ustavnu monarhiju, dok se demokratija rasplinula i umrla. Nada je umrla (Durant, 1991: 344). Vera u napredak tada je najpodlija obmana koja se ruga ljudskoj bedi, dižući napredak na nivo praznog idealizma i ogromne beznačajnosti. Ta vera daje sliku progressa i emancipacije, iako je realnost drugačija. Na delu je vladavina eksploatacije, ekonomskog nasilja i erozije socijalnih prava. Mi ulazimo u post humanističko društvo u kome čovek postaje dodatak političkom sistemu i stroju, a ne subjekt. Društvo političke korektnosti i „progressa” želi i ističe osrednjost. Takav cilj vodi nastajanju sintetičkog čoveka jer su „veliki ljudi opasni i iznimke protiv kojih se mora boriti.” (Nietzsche 1968:fr. 896) Sintagma da istinu govore samo deca i ludaci u današnjem društvu danas dobija potpuni smisao. Rečima Rolsa delovanje „čistoćom srca” ima samo onaj koji u sebi nije uništio utopijsku čistoću dečjeg srca i bistrinu razuma deteta.

Progres koji demokratska nacionalna država želi prikazati nije ultimativni institucionalni oblik savremene demokratije, već ona svojom instrumentalizacijom deluje u interesu globalnog kapitala, odnosno dolazi do erozije njene političke moći i uticaja. Reč je o prostoru u kojem sve više ljudi živi u sve nedefinisanim prostorima socijalnog života, rada i kulturne produkcije, prostoru koji nije pravno regulisan niti demokratski

konstituiran. Regulacionisti su uvereni da nacionalna država još uvek ima veliku ulogu, ta ona reguliše privredu na području svoje jurisdikcije. S druge strane, sve je teže govoriti o „nacionalnim ekonomijama” – i stvarni agenti svetske privrede sada su globalni jer smo svedoci kreativnog samouništenja „legitimnog” poretka sveta kojim vladaju nacionalne države (Beck, 2004). Stalni pritisak potiče na dosetljivost, da što bolje iskoriste sredstva koja su im na raspolaganju. Ta sredstva nisu samo materijalna (oruđa, strojevi, tehnike i veštine), već društvena. Društveni kompromis svakako više nema oblike države blagostanja, država svojim posezanjima ne osigurava više punu zaposlenost, jačaju uloga i moć naddržavnih institucija. Rezultat ekonomskog razvoja nije procvat humanosti, već „modernizovano siromaštvo”, zavisnost i kontrolisan sistem u kome ljudi postaju istrošeni mehanički delovi.” (Illich, 1973).

Znanje, inovacije i informacije su glavni izvori podsticaja progresa i razvoja. Zbog toga je vlastita spoznajna mobilizacija ključni indikator savremenosti i kompetitivnosti nacionalnih sistema, a time i nužna pretpostavka razvoja. Fleksibilno i originalno razmišljanje, ljudski su atributi koji iziskuju obrazovanje, neovisnost i malo buntovničkog duha. Obrazovanje, koje se temelji samo na profitabilnosti koju treba postići na globalnom tržištu uvećava te nedostatke, podržava pohlepnu tupost i tehnički obučenu povodljivost koje prete samom životu demokratije. (Naussbaum, 2012: 173) U poznom kapitalizmu, poluobrazovane postaje objektivni duh (Horkheimer, Adorno, 1989: 202). Obrazovanost se naziva uzdržljivost na rečima, ali prava obrazovanost ostavlja utisak dobrote i živahne lepote, srdačnosti (Valzer, 2000).

Nauka, tehnika, tehnologija, ekonomska razvijenost pridonose opštem blagostanju i kulturno duhovnom razvoju, ali nisu najviše vrednosti čoveka i čovečanstva, nego samo sredstva za ostvarenje najviših vrednosti. Nisu strojevi stvorili kapitalizam, već upravo suprotno, kapitalizam je stvorio strojeve i neprestano uvodi nove prekide kojima u temelju menja svoje tehničke načine proizvodnje (Deleuze, Guattard 2015:220). Tehnologija, kao način proizvodnje, kao ukupnost instrumentata, uređaja i dodataka koji karakterišu doba mašinerije, je istovremeno način organizovanja i održavanja (ili promene) društvenih odnosa, manifestacija preovlađujućih obrazaca mišljenja i ponašanja, instrument za kontrolu i dominaciju. (Marcuze 1941:138)

Budući se kapital konstantno reinvestira i može se širiti samo u cirkulaciji, sposobnost kapitalista da se oporavi od gubitka profita su pod stalnim tenzijama naročito kao rezultat delovanja drugih kapitalista

sa kojima se takmiči za trošenje moći potrošača. Ova dinamika stvara konstantnu anksioznost i nudi kapitalistima moćni samozadovoljni motiv za beskrajn nastavak procesa akumulacije. (Boltanski, Chiapello, 2007:44)

Napredak je vidljiv samo u znanju, a ostale sposobnosti niču iz postepenog prosvjećivanja uma. Najznačajnije obeležje našeg vremena je izražena u mogućnosti školovanja velikog broja stanovnika. Prosečni stepen ljudskog znanja uzdignut je više nego ikada. Škola nas uči da se ponašamo civilizovano. Iako se češće rađamo ili jesmo pola životinje, pola ljudi, kako je tvrdio Makijaveli, čovek se postaje. Nauka nam je oduzela natprirodne temelje naše moralnosti, tako da sav svet izgleda posvećen samo uskom individualizmu u kojem se ogleda naš razjedinjen i haotični karakter (Durant 1991: XV).

U spoznajnoj neinventivnosti krizu današnjice nije moguće videti kao „koloniziranje životnoga sveta naukom” jer je nemoguće shvatiti da naučno znanje nije jedino respektabilno znanje, posebno u obliku racionalnog rigorizma scijentizma kao perfekcionistačkog mita naučne racionalnosti i napretka kao sekularizirane magije modernoga doba. Ekološka i socijalna kriza alarmantne su posledice racionalnosti „naprednog društva” ogleдалa cinizma vrednosnog izbora čoveka i zaborava mere ljudske vrednosti. Čovek je samo mali fragment jedne velike slike, na kojoj delimo zajedničke pretpostavke života sa svim bićima. Stoga moramo prestati misliti i delovati kao pljačkaši, cinični rasipnici i rušitelji. Potreban nam je svet u kojem će svaki pojedinac, u potpunosti, moći razvijati svoje unutrašnje vrednosti bez odvajanja materijalnog i duhovnog (Mujtaba, Lari 1998:63). Nasuprot svemu tome najopštiji znak modernog doba je čovek koji je u svojim očima izgubio na časti (Nietzsche, 1968: fr.18) jer je moderno industrijsko društvo suštinski spektakularno koje ne teži ničemu drugom nego sebi samom. Njegov cilj i njegova sredstva su identični (Debor, 2002: 10). Čovek se pasivno predaje monopolu pojavnosti koji u svojoj strukturi ne ostavlja prostora za bilo kakav odgovor. Sama individualna realnost izgubila je pojam privatnosti jer je potpuno oblikovana od društvenih sila.

Mit napretka iza zavese realnosti

Današnja refeudalizacija sveta ogleda se „u svetu koji je oblikovan i učvršćen u novim feudalnim sistemima, beskonačno jačim, ciničnijim, surovijim i lukavijim od onih starih. To su privatne transkontinentalne kompanije u industriji, bankarstvu, uslužnim službama i trgovini koje su deo svetske vlade.” (Ziegler 2007:29). Antropocentrični svetonazor i odgovornost, prema iskrivljenim merilima ljudskoga roda, postali su kulturno-duhovni izvor ekološke krize s čijom pojavom i širenjem, napredak¹ sve više postaje mit.

U zapadnoj civilizaciji pojam naučni, tehnički i ekonomski napredak², najčešće, označava samo veće korporacijske profite napredak industrijske efikasnosti i širi potrošački izbor.

Napredak je, u najvećoj meri, postao ideologija isplativosti i maksimalizacije profita, ignorišući spoznaju besmisla napretka recepcije tehnološke moći uopšte, a posebno ratne tehnike i najrazornijih sredstava za masovno uništenje, pre svega „napretka” nuklearnog, neutronskog, hemijskog i biološkog oružja. Današnju tehniku stvara spoj kapitalizma i eksperimentalne nauke. Ipak, kako je progres vrsta ideologije, važno je istaći, da je po Engelsu „ideologija proces postignut misliteljovom svešču, ali ona je lažna. Stvarno motivišuće svesti koje ga pokreću ostaju mu nepoznate, inače to ne bi bio ideološki proces.” (Marks, Engels, 1955). Političari se ne boje opasnosti utopija koje narodu lažno predstavljaju budućnost. Što birači lakše poveruju u magičnu moć to će pre glasati za onoga ko obećava čuda. Političari su promišljeni ljudi kojima su nezasićeni prohtevi izuzetno izoštrili pronicljivost (Sorel, 1980:90, 110). Smit tvrdi da odluke vešte, lukave i podmukle zveri, političara ili državnika određuje kretanje poslova (Smith 2007: 419).

Njihovo kretanje ka smislu postaje besmisleno rasipanje za veliki broj ljudi.

Iako se nakon rata procenjuju ratni gubici u ljudstvu, materijalnim sredstvima i kulturno-duhovnim dobrima u mirnodopskim gubicima, nesumnjivo, najveći deo pripada rasipanju. Čovek rasipa sve, sadašnjost

¹ Ideju napretka tvore tri mita: mit o racionalnosti, mit o stroju i mit o obilju.

² Sasvim je zamislivo da je ideja napretka u nekom obliku bila poznata drevnim civilizacijama Bliskog istoka, no istorijski je potvrđeno da je ona bila poznata Grcima i Rimljanima; rimski pesnik Lukrecije je verovatno prvi upotrebio reč napredak ili napredovanje. Ipak, ideja napretka je svoje prepoznatljive značajke poprimila u judeohrišćanskom religijskom okruženju, i to kao postupan i neprekidan napredak čovečanstva kroz istoriju od stvaranja sveta do eshatološkog dolaska novog neba i nove zemlje.

i budućnost. Tim činom rasipa i svoju istoriju, jer ona ne postaje onakva kakva bi mogla biti. Pritom se, neizbežno, nameće i pitanje smisla i besmisla (nesmisla) čovekova rada, proizvodnje i delovanja. Fenomen rasipanja je fenomen obesmišljavana i gubitka smisla tih delatnosti. Osnovni oblici rasipanja prirodnih i društvenih potencijala su nepismenost, nezaposlenost, razjedinjenost i slaba iskorišćenost kreativnih političkih, ekonomskih, pravnih, diplomatskih, saobraćajnih, naučnih, tehnoloških, kulturno-duhovnih potencijala, slaba iskorišćenost sredstava za rad, radne snage, radnog i slobodnog vremena, diskriminacija žena, mito i korupcija, kriminalna privatizacija, rasipanje sirovina, uništavanje tradicionalnih, diferenciranih kulturnih svetova, kakav je i „četrty svet”, veoma značajan za budućnost zbog svoje kompleksne izvorne prirodne raznolikosti. Kako govoriti o napretku kada je duboko rasprostranjeno rasipanje duhovne i stvaralačke energije i duboko ukorenjena entropska pojava ciničkog i nihilističkog odnosa čoveka prema prirodoj i društvenoj okolini, naročito izraženoj u neodgovornom odnosu čoveka i društva prema mogućnostima realiziranja postojećih prirodnih i društvenih potencijala uz sve više nastupajući parazitizam društvenih subjekata koji svesno ili nesvesno daju svoju energiju vladavini kapitala?

Iako je tehnika čoveku osigurala udobnost, boljitak i užitak, ona kao novi mit zahteva radikalnu demistifikaciju. Tehnika ne može biti bit našeg vremena, kao ni misao da postoji neki korisni odnos između „planetarne vladavine tehnike i nihilizma”. (Badiou, 2001: 33) Kako nad svim caruje samo jedna sila, sila tehnike, u savremenoj civilizaciji sve se više udaljavaju iskon i budućnost te dolazi do prenošenja moći sa jedne države na drugu na „difuziju moći” u procesima nastanaka multi polarnog ili ničijeg sveta. Umesto sreće od stvaranja, na sceni je zadovoljstvo od zabava. Sve je izrazitije potrošačko ponašanje, kao uži pojam od rasipanja, a prepoznatljivo je po potrošnji materijalnih i kulturno-duhovnih dobara, usmeravanju proizvodnje ka masovnoj potrošnji i „masovnoj kulturi” koje potiču sve brži ritam potrošnje te fetišizaciji i mitologizaciji potrošnih dobara i usluga.

Poluge kapitala ističu zakon vrednosti koji je smišljen kao društveni odnos koji čini od logike robe i profita ključni i progresivni kriterij razvoja društvenog bogatstva i zadovoljavanja potreba. Ta logika ocrtava ekonomsku, socijalnu i političku ambivalentnost koja je podržavala ideologiju napretka industrijskog kapitalizma, pridobijajući i delove radničkog i socijalističkog pokreta uz cenu napuštanja svake kritike (Gorz, 1988). U potpuno komercijalizovanom društvu, čije su najsuštinskije

vrednosti kupovina primamljivosti i najostvarljiviji profit i gde svako ljudsko biće doživljava sebe kao „kapital” koji treba da uloži na tržištu radi najostvarljivijeg profita (uspeha), unutarnja vrednost ljudskog bića je potpuno iščezla. (From, 2015: 22) Ljudi su, kao uslovljena bića, motivisani posedovanjem, pristupom, pohlepom, koristoljubljem, uživanjem, potčinjavanjem i dominacijom nad prirodom, društvom i čovekom. Fasciniranost svetom stvari postala je važnija od respekta prema dostojanstvu čoveka i vrednosti prirodnih pretpostavki njegova života. Sintagme „savremeni čovek” i „čovek potrošač” postale su sinonimi. *Homo novus* (skorojević) opsednut je status frenijom nezdravim rivalstvom, svojim prestižnim društvenim položajem i ugledom u društvu. Opsednutost strašću za potrošnjom stalno je povezano sa neraskidivim ciklusom proizvodnje, sticanja i sve bržeg ritma upotrebe/potrošnje. Nikakvo veličanje pojma čovek ne može učiniti ništa protiv njegovog stvarnog poniženja u svežanj funkcija; za to je potrebna promena uslova koji su ga dotle doveli i koji se neprekidno prošireno reprodukuju. (Adorno, 1979:115)

Sva naša ekonomija postala je ekonomija trošenja (Arendt, 1991:109) te potrošačko društvo otkriva veliki raspon strategije zavođenja (Lipovecki 1987:16) u kome su vidljivi oblici ekstremne grabežljivosti i hedonizma, kao pouzdani znaci moralne krize u društvu. Tzv. napredni svet sadržaje liberalne demokratije nastoji integrisati u životni stil „permissivnog izobilja” kao društva u kome je sve dopušteno i u kome se sve može imati i u kome progresivno smanjenje važnosti moralnih merila prati sve veća zaokupljenost materijalnim i čulnim zadovoljstvima (Brzezinski 1993: 58). Sinonimi za termin potrošačko društvo su društvo obilja i društvo masovne potrošnje koje objedinjava termine neograničenost proizvodnje i potrošnje usmeravanje proizvodnje ka masovnoj potrošnji, uspostavljanje nezdravog rivalstva u gomilanju, pre svega, materijalnih sredstava; pretvaranje svega u potrošne proizvode sredstava, usluga, ljudi, ljubavi, sreće, prijateljstva, religije; trajno reprodukovanje eksploatacije, siromaštva i bede; licemerstvo; brutalnost; rasipništvo; agresivnost. Svi ovi termini, kao i termini „narodni kapitalizam”, „društvo snova”, „društvo jednakih” stvaraju iluziju društva istih mogućnosti i jednakosti. U realnosti jednakost je samo privid najčešće u obliku zakonodavne jednakosti ili Rolsovim rečnikom jednakosti mogućnosti. Nestajanje ekonomske jednakosti i slobode su najdublji koren naše političke pritivnosti i pada (Durant, 1991: 407). Zato je u postindustrijskim društvima normativnost zakona zamenjena performativnošću poretka (Luhman, 1969).

Apsolutnost kapitala teži uspostavi „kontrolu konteksta” kao poboljšanje performansi ostvarenih protiv učesnika (prirode ili ljudi) koji stvaraju kontekst koji bi se mogao prikazati kao neka vrsta legitimnosti (Lyotard, 2005: 68). Upravo ta „stvarnost” je temelj za dokaz o naučnoj argumentaciji dajući i propise i obećanja pravne, etičke i političke prirode koji imaju efekat. Sve to je moguće savladati, ako se savlada „stvarnost.” U tome je moć tehnologije jer se njenim jačanjem jača i „stvarnost”. Tako se putem moći oblikuje legitimnost (Lyotard 2005: 68).

Specijalizacija moći se nalazi u korenu spektakla kao najstarija društvena specijalizacija. Spektakl ima ulogu onog koji govori u ime svih drugih aktivnosti (Debord, 2002: 11). Ipak, po Lipoveckom, logika spektakla se nastavlja i čak i produbljuje, ali nema značaj koji je predvideo Debor. Epoha mas-medija, koji se zasnivaju na jednosmernoj piramidalnoj komunikaciji, koja je hranila teoriju spektakla, sve više se izmiče kako bi ustupila mesto interaktivnom subjektu, individualizovanoj komunikaciji koja samu sebe stvara i koja je izvan robne razmene. Globalni ekran se nameće kao instrument adaptiran posebnim potrebama svakog pojedinca: posle mode komunikacije jedan ka svima, dolazi svi ka svima; posle mas-medija, nastupa self-medija.

Jesu li sve više oslabljene mogućnosti za izlazak čoveka iz njegove „samoskrivljene maloletnosti”, kao nemoći da se čovek bez vodstva drugog služi vlastitim razumom (Kant, 2000: 35-41)? Frojd je isticao da se mišljenje sputava kada ga kultura usađuje posredstvom obrazovanja kako bi se ljudima moglo bolje upravljati i da bi bili poslušniji. Sami smo krivi za svoju maloletnost koja se temelji na nedostatku odluke i hrabrosti da se razumom služimo bez vodstva drugog. Samo takav samostalni razum ima snage za javnim angažmanom i poboljšanjem javnih interesa, isticanjem povređenih prava i potisnute istine. Izlaz iz samoskrivljene nezrelosti je suprotstaviti se takvom svetu i odupreti mu se. U današnjem dobu vaspitanje u pravcu zrelosti gotovo da znači otkrivanje opšte prikriivenog održavanja u ne zrelosti (Adorno 1970: 143). Na taj način se otima status subjekta pa imitacija postaje put u demokratiju, verujući da će se na taj način odgajati za autonomiju. Imitacija otvara prostor spektaklu koje zauzima prostor ljudske aktivnosti pa ometa i zavarava njegovo kritičko promišljanje ne ostavljajući mesta za dijalog.

Težnja za jednakosti svojstvena je našem dobu. Ipak, reći da su sva prethodna vremena imala potpuno drugačije potrebe, sredstva za slobodu, i radila za prividno ostvarenje jednakosti, značilo bi zamenjivati sredstva i ljude našeg vremena i umanjivati istorijski razvoj pomoću

kog je svako novo pokoljenje preobražavao rezultate koje je steklo prethodno pokoljenje (Marks 1975). Živimo u doba izjednačavanja sudbina, kultura, različitih društvenih klasa, spolova (Ortega y Gaset 2003: 18). Jedini naponi su usmereni na beg od sudbine, ne primećivanje dokaza i dubokom potrebom da se izbegne suočavanje sa onim šta mora biti. Komичno se živi, samim tim jer je maska tragičnija. Žurba u prihvatanju tragičnog, konačnog ponašanja samo je privid (Ibid, 2003:124). Masku nose ljudi koji su pod njom sakriveni i vrlo dobro znaju šta su jer maska ne deluje samo prema spolja. Maska je uvek nešto strano te sve dok čovek glumi masku, on je uvek i jedno i drugo: on je i sam maska. Što je češće nosi, to je bolje poznaje te samim tim i crte maske ulaze u lik maske koja ju nosi dok je glumi. Ipak, onaj mali deo u njemu plaši se razotkrivanja i strahuje da se maska ne prepozna. Svakodnevna ličnost se vremenom sve više preobražava u masku, i čovek, kao podvojena ličnost mora takav da ostane sve dok predstava traje (Canetti, 1984:313).

Vladavina prirodom je nužno i vladavina čovekom, jer ni jedan subjekt, naglašava Horkhajmer, ne podređuje spoljašnju prirodu, ljudsku i neljudsku, a da ne pokori i prirodu u sebi samome. Potčinjenost spoljašnje prirode posledica je pokoravanja prirode ljudskog duha. Istorija nam često ukazuje i potvrđuje činjenicu da na vrhuncu ekonomske krize ljudi radije prihvataju diktaturu, odričući se individualnih sloboda. Kult rasipničko-potrošačkog zadovoljavanja materijalnih potreba u suprotnosti je sa mudrošću jer još po ranohrišćanskom mistiku Majsteru Ekhartu, isticana misao da što više posedujemo, manje imamo. Apsolutnost kapitala je stvorila „nezdravo” društvo, uzdižući kao vrednosne orijentacije i recepcije sveta pohlepno zgrtanje i imanjenje i profitemski kapitalizam, utemeljenog na neograničenoj robnoj proizvodnji i potrošnji te birokratskom socijalizmu. Odricanje od tih „bogatstva” se smatra odricanjem od onih oblika imanja koji su prepreka ljudskom bivanju, a to znači i ljudskom razvoju (Fromm, 1986). Samo u jednom isključenom društvu od ljudi koji se bore za svoja prava moguće je napraviti žalosne kreature koji se ne samo bez borbe, već i rado potčinjavaju novim gospodarima. Brojni su uzroci i posledice rasipanja i potrošačkog ponašanja koji sputavaju ostvarivanje optimalnih mogućnosti razvoja prirode, čoveka i društva. Kao posledice rasipanja i potrošačkog ponašanja vidljiv je pad životnog standarda velike većine stanovništva, siromaštvo i beda; nekritičko vrednovanje i prihvatanje neljudskih vrednosti; sputavanje stvaralačkih mogućnosti najvećeg dela stanovništva; širenje antropocentrizma i antropocentrične etike; negativni vaspitno-obrazovni efekti podržani agresivnim i manipulišućim

ekonomskim oglašavanjem; ugrožavanje života i opstanka živoga sveta; prikrivena uloga i smisao neracionalne proizvodnje i potrošnje kao instrumenata „stabilne krize”, nevoljnog potčinjavanja, dominacije i ratne destrukcije; rasipanje budućnosti.

Jedna od osnovnih posledica rasipanja i potrošačkog ponašanja je i siromaštvo. Međunarodne institucije, kao što su Svetska banka, MMF, Svetska trgovinska organizacija i ostale moćne svetske ekonomske i finansijske institucije, uključujući i trans nacionalne korporacije, instrumenti su neo kolonijalne politike, koja onemogućava razvoj siromašnoga dela sveta. Transnacionalne korporacije su oslobođene bilo kakve državne brige, ali ne i podrške, odnosno svake demokratske kontrole pod pretpostavljenim „zakonom tržišta”. U „globalnom” prostoru kome prevladava jedino pravo kapitala, koje je ne-pravo budući da nema prava, poretka slobode. Ako se kapitalistički svet želi promeniti, potrebno je početi od „prevrednovanja njegovih vrednosti”, pronaći nove načine razmišljanja, nove kategorije i nove oblike delovanja.

Prikrivanje realnosti iza manipulacije

Ispod virtualno stvorenog sveta liberalne demokratije, priče o nacionalnoj slobodi i suverenosti obična su obmana jer se teško nalazi sloboda i suverenost, a u budućnosti će je biti još i manje. Liberalizam traži formalnu slobodu, ravnodušnu prema istini i prema sadržaju ljudskog života. Diskurs o slobodi i jednakosti preokreće se u svoju suprotnost, razmena u eksploataciju, sloboda u dominaciju. Živimo u svetu, obavijenom u magli koji nije potpuno u tami u kojoj ne vidimo ništa jer, „u magli je čovek slobodan, ali to je sloboda nekoga ko je u magli.” (Kundre, 1995). U takvom življenju naša „izvesnost” ima sposobnost viđenja predostrožnosti na vidljive, poznate i bliske opasnosti, odnosno one čija se verovatnoća može predvideti.” Sloboda se ne sastoji od sna i nezavisnosti od prirodnih zakona, nego u poznavanju tih zakona i u mogućnosti da ih se iskoristi da rade prema konačnom cilju...Što je slobodnija čovekova procena u odnosu na konačno pitanja, to je veća nužnost kojom će sadržaj te procene biti određen.” (Engels, 1964). Za Fihtea sloboda je usko povezana sa samosvesti i ličnim ostvarenjem. Na isti način i Markuze ukazuje da se samo slobodan čovek može za slobodu izboriti. Ipak, danas ima mnogo onih koji „beže od slobode” i koji je se klone u paničnom strahu. Ko ne želi slobodu, za Fihtea ne želi postati ili postajati autentično ljudsko biće ili ukratko čovek.

Napredak moći preko manipulacije i propagande želi postići da svi prividi nastoje savladati značenje i podrediti ga pravilu igre jer mi ne verujemo da istina ostaje istina kad joj skinemo veo. (Niče) Biti zaveden znači biti odvrtačen od istine uz pomoć beskonačnog ponavljanja forme bez sadržaja. To je forma, mreža kao što je politička forma predmeta neodvojiva od tehnologije lančane proizvodnje (Finta, 2001:128). Manipulaciju je moguće shvatiti kao proces koji proizlazi iz cinične upotrebe referenci na autentičnost kako bi ljudi delovali, na izgled dobrovoljno, ali ne više na način koji može biti diktiran hijerarhijskim načinom i stoga kao instrument za razvijanje na „dobrovoljno služenje.” (Boltanski, Chiapello 2007: 460) Značenje ideja, mnjenja i uverenja se koriste za nastanak osećanja, pa se na taj način lako i uveliko primenjuju u manipulaciji ljudskim osećanjima kao jedan je od najvećih mehanizama moći. Primećuje se rast racionalizacije emocija oslanjajući se kompleksnost ljudskih uverenja (Marina, 2011: 73-77). Indirektna moć ljudskih uverenja i osećanja uspeva doći do izražaja samo u večnoj sadašnjosti sada i ovde. Smrt kao pretnja je valuta moći. Ko se želi suprotstaviti moći, mora bez straha pogledati zapovesti u oči i pronaći način kako da se oslobodi njene snage (Canetti, 1984:389).

Standardizacija dovodi do gubitka autentičnosti ili gubitka razlike između entiteta, bilo da su to objekti ili ljudska bića. Ona proizlazi pre svega od osuđenosti na mehanizaciju i njezine posledice, masovnu proizvodnju. Masovna proizvodnja je u korelaciji sa masovnim uništenjem ljudskih bića (Boltanski, Chiapello 2007: 439). Ova se standardizacija proteže i na jezik, pretvarajući reči, pa čak i vlastite imenice, u „kapriciozne, manipulable oznake, čiji su posledica doduše sada proračunljive, namenjene izazvati kondicionirane reflekse (Adorno, Horkheimer, 1989: 164-5). Najšokantnija standardizacija očito je ona koja utiče na intelektualce upravo zato što utelovljuju jedinstvenost, autonomiju, otpor banalnosti (Adorno 1951:206-7).

Politički prostor u kojem se donose odluke radikalno se smanjuje. Zadaća politike je učiniti problem ishodom svog rešenja. Politička volja se rađa u aktu političke artikulacije. Političar ne zastupa naprosto neku političku volju, on je taj koji je proizvodi i to je njegova najveća sposobnost. U političkom delovanju važno je ugoditi zahtevima sredine kao putu ka uspehu i biti sposoban fiksirati ljude. Oni ne menjaju sredinu u kojoj deluju, oni nemaju svojih želja jer je njihova želja uvek želja Drugog. Svejedno ko je u stanju danas bolje i lakše „neutralizovati” nacionalističke mase kad je ionako prekasno. Najvažnije je steći moć i

ovladati simuliranim prostorom, a politika više nije stvarna funkcija ili prostor, nego obrazac simulacije (Baudrillard, 2001: 121). Simulakrum nije simulacija koja „kopira” karakteristike realnosti i time nenamerno ističe i potvrđuje prvenstvo realnosti. Različito od simulacije, „simulakrum” negira razliku između realnosti i njene predstave i neistine. Sve je sada samo simulakrum i spektakl; jer je ukinuta bilo kakva referenca na vanjski svet, a time i na klasičnu definiciju istine, budući „iluzija više nije moguća, jer stvarnost više nije moguća”, (Bodrijar, 1991:93) ako „sistem” u kojem smo uronjeni, potpuno” kodirani, više nije ništa drugo nego divovski simulakrum što znači, nikada razmenjena za pravi, ali razmenjena za sebe, u neprekinutom krugu bez referenci ili opsega” (Ibid., 6.) i, kao rezultat, nalazi se dalje, ili iza, istinito i lažno. Ipak, simulakrum nije samo kopija, već ono što sve preokreće kopirajući isto tako i preokretanje modela”. (Deleuze 1994: xix–xx.)

U svetu „simulakruma”, više nije moguće suprotstaviti se „kopiji” i „modelu”; postojanje orjentisano prema autentičnosti, kao samo identitet, sa postojanjem podvrgnutih spoljašnjim silama do mehaničkog ponavljanja; ontološka razlika, koja bio bi on odgovoran subjekt, do gubitka u ne diferenciranom. Ipak, nešto se nastavlja kao izvor moralne pozicije koja se pokazuje u smeru autentičnijeg: prvenstvo života kao otvorenosti (infra ili pre-pojedinca) do neograničenog, proliferacije, kreativnosti i otpora zatvorenim nalogima, na blokade; Ničeov prioritet aktivnih snaga nad reaktivnim silama koje izazivaju resantiman i, posledično, moralnost u smislu kritike „moralizma”.

Politika je sveprisutni sastavni deo svakodnevnog života, kolektivnog imaginarnog sveta masa nalazeći svoj estetski izraz u spektaklu. Kako sve postaje politika, nestaje sama ideja politike, ali se politička igra nastavlja uz dvosmislenost sadržaja i bleđenje značaja. Lukavost se ogleda u sposobnosti da se forma zaklanja iza očevidnosti sadržaja. Na isti način se ideologija veže uz formu, a ne uz sadržaj i kao diskurs vladajuće klase, svoje puno ostvarenje nalazi u medijima. Svesno i inteligentno manipulisanje organizovanim navikama i mišljenjem masa važan je deo demokratskog društva. Oni koji manipulišu tim prikrivenim društvenim mehanizmom čine nevidljivu vladu koja je prava vladajuća sila (Bernays, 2005). Ako čovek nije u stanju drugog čoveka i sebe videti u kompleksnosti njegovog mišljenja i imaginacije te zamišljati jedni u drugima unutrašnje sposobnosti mišljenja i osećanja, demokratija je osuđena na propast jer je utemeljena na uvažavanju i brizi sa kojom se čoveka promatra kao predmet, a ne kao ljudsko biće (Nausbaum, 2012). Demokratija je golem, otmen konj tromih pokreta (Platon, 2015).

„Politička elita” više ne odlučuju ni o čemu, nego jednostavno sprovede direktive koje dobija spolja, bilo da su to direktive Svetske banke, EU, Svetske trgovinske organizacije, internacionalnih banaka, osiguravajućih društava, odnosno kompanija koje u potpunosti dominiraju u domenu nacionalne ekonomije jer su oni doslovno vlasnici te nacionalne ekonomije. Ili rečima Bržežinskog, demokratija je neprijateljska vladajućoj mobilizaciji (Brzezinski 1970: 35). Zato se političari danas ne razlikuju više po svojoj samostalnoj političkoj volji, nego po nivou uvida u realnost svoje političke nemoći. Kako se polje politike ispraznilo, politička klasa zadržava svoj monopol, bez obzira pripadala li levici ili desnici te može lakše ispuniti svoju želju za savršenom manipulacijom društvenim predstavljanjem. Uticaj koji deluje u podzemnoj i podsvesnoj sferi često budi sile koje tvorac manipulacije nije ni imao u vidu. Karl Kraus je pre skoro 100 godina tvrdio da se u ratu u početku nadamo da će nekada biti bolje, potom očekujemo da će drugome biti gore, nakon toga se zadovoljavamo da ni drugome nije ništa bolje i na kraju se iznenađujemo da je svima gore. Pojedinci pretvoreni u masu bez problema mogu podneti i rat i ono što nakon njega dolazi, samo ne refleksiju o njegovim uzrocima i konsekvencama. Rat možda ima političku racionalnost, možda i legitimitet, ali da se iz rata nešto korisno može naučiti, to je velika laž. Iluzorno je i za očekivati da se i iz istorije nešto može naučiti, jer se menjaju političke konstelacije moći u svakoj epohi. Da li smo „osuđeni” na večito ponavljanje istih ciklusa? Da li se sve više nameću osećaji o uzaludnosti rada ili naprosto rezultate pretpostavljate samoj dužnosti valjane intelektualne refleksije? Svi smo opsednuti preživljavanjem i trenutnim političkim aranžmanima, u očekivanju bolje budućnosti. Šta je ostalo od borbe za suverenitet kada banke, vrednosni sistemi i mediji pripadaju stranim vlasnicima? Što ostaje od ideologije koja je bila predvodnica ratovanja, „napretka”, borbe za slobodu? Kako to da su vrednosti koje su zastupali i u ime kojih su povelili rat i dalje na snazi? Jedini smislen odgovor na to pitanje može doći samo iz horizonta s onu stranu nacije, etničkog identiteta i nacionalne države. Kritičko mišljenje koje teži promeni postojećeg stanja ne može se stvoriti iz mišljenja samog, iz školske filozofije ili iz intelektualnog pogona unutar postojećih kulturnih institucija. Zadatak kritike je, po Fukou, preispitati istinu u odnosu na efekte moći koje ona proizvodi, kao i moć u odnosu na diskurse istine kojima se ona služi.

Ko želi autonomno suditi iz pozicije svog uma mora biti spreman na usamljenost. Zrelost kao pojam punoletstva temelj je prosvetćenosti,

a samim tim i iskorak iz prirode u stanje slobode. Takvu zrelost ili pu-noletstvo Oto Markard definisao je kao sposobnost da se izdrži osamlje-nost. Strah je dominantna osobina čitavog društvenog života, konstanta političke prakse i opšte duhovne klime, skoro kao oblik urođenog ku-kavičluka pred autoritetom društvenih institucija, odnosno autoritetom moći političke i duhovne elite. Kritika se oslanja na neizmernu moć ne-gativnog kao energije mišljenja unoseći razdor u prirodni tok, lomeći drugu, „stečenu” prirodu u ideološkim konstrukcijama formirane obli-ke društvenog života. Upravo je ta kritika ono što intelektualca čini in-telektualcem. Lakan dimenziju negacije vidi kao ženski element jer je samo žena spremna na radikalni etički stav beskompromisnog insisti-ranja, prekoračenja granice simboličke zajednice kojoj pripada. Kritika omogućuje da uvidimo greške koje nas mogu obogatiti te ih je nužno iskoristiti. Da bi bili uspešni, potrebno je grešku proučiti, otkriti njeno poreklo i silinom sve snage stvoriti novi koncept stvari.

Iracionalan progres moći

Ideja napretka sadrži u sebi težnje ka poboljšanju života čoveka u društvu, ali i rast moći koja danas deluje suprotno izvornim namerama ideje napretka jer uništava slobodu i suverenost. Nauka, tehnologija, ekonomija, uveliko su pridonele postizanju fizičke sigurnosti i zaštite, materijalne udobnosti. Ipak, u istoj meri dobili smo i probleme prevelikog uspeha jer visoko razvijen sistem tehnologije vodi većoj ranjivosti i raspadu. U doba prosvetiteljstva počinje era jedne „bio-moći” (Fuko, 2015:173). Tokom tehnološkog procesa, nova racionalnost i novi standardi individualnosti proširili su se na društvo, različiti, čak i suprotstavljeni onima koji su pokrenuli napredak tehnologije Kroz manipulaciju sa strojem, čovek uči da je poslušnost uputstvima jedini način da se postignu željeni rezultati. Druženje je identično podešavanju uređaja. Nema mesta za autonomiju. Individualistička racionalnost razvila se u efikasno poštovanje unapred određenog kontinuiteta sredstava i ciljeva. (Markuze, 1941: 144-45) Skoro svi segmenti društva su prožeti naučnosi, odnosno prenošenjem kriterijuma nauke na druge oblasti duhovnog života koje su nauci tuđe. Naučnost je postala instrument prevlasti koja se uveliko koristi za manipulaciju nad ljudima. Kako je znanje, prema Baconu, sila, oni koji poseduju znanje imaju i autoritet i moć koja iz nje sledi. Od početne ideje danauka daje ljudima oslobođenje, sada se nauka koristi radi prevlasti nad ljudima ponajpre stvaranjem uslova za postizanje „standardizacije načina mišljenja.” (Gramši)

Hrišćanska perspektiva obraćanja prisutna je u pojmovima „modernizacije” i „razvojne politike” kao vlast sa pedagoškim ciljem. Tu pedagošku dimenziju vlasti imao je u vidu i Gramši kad je pisao da svaki hegemonistički odnos nužno treba odgojnu dimenziju kako bi je opravdao. Fuko takvo delovanje naziva „rituali istine” (Foucault 1991). Oni nastaju iz obaveze normalizacije istine, negacije različitosti drugih i njihova pretvaranja u konvertite univerzalne istine koju zapad voli nametati (Femia 1981).

Sagledavajući efekte moći koje nauka proizvodi, kao i moć u odnosu na diskurse istine kojima se ona služi, ideja napretka je paravan za napredak moći koji urušava sve aktore liberalne demokratije dok se društvo topi iza vela ideje napretka, a da se pri tome bliži „kraj čoveka”. (Fukujama) S druge strane, ideja napretka, iako utemeljena na racionalizmu, danas nalazi svoje ostvarenje u „ideologiji” rasta moći kroz iracionalizam i manipulaciju te obećanje sigurnosti. Patočka vidi našu epohu kao produkt racionalnosti moći, zavisnosti od tehnika, obaveza potrošnje i ekstaze zabave. (Lošonc, 2006: 105)

Nova demokratska politika se iscrpljuje u ispunjavanju nametnutih zadataka putem nevidljivih puteva moći. Zbog toga su i pitanja demokratske, građanske kontrole nad središtima svetske moći koja ne poseduju demokratsku legitimaciju, značajnija od svih demokratski legitimiranih instanci zajedno. Ideal liberalno demokratskog zasnivanja društva se pokazuje kao instrument vladavine. Zapad postaje realni subjekt apsolutne kontrole nad transformacijama na Istoku, i „odlučuje” da li je društvo zaista utemeljeno na „idealu napretka”. Kako ustrajati na napretku kada je čovek sam „zaglavljen” u procepu između srušenog temelja starog društva i neke nove ideje koja je samo nedostižan ideal? To je trenutak političkog koji se subjektivno doživljava kao gubitak društva, odnosno novog stanja izbačenog iz društvene sredine na koju se pojedinac navikao i života u stvarnosti koja se stalno menja, koji Virno objedinjuje kroz osećaje straha i strepnje u pojmu nelagode (Virno, 2005). Dosadašnji socijalni principi su uništeni jer su na njihovo mesto došli medijski nametnuti postulati neo liberalizma i nevidljiva moć korporativnog kapitala. Postojeći oblici društvenog života, zasnivani na konceptu interakcije i solidarnosti zamenjuju se oblicima niže ograničene socijalnosti kako bi se napravilo više mesta za lažni individualizam, privatno vlasništvo te apsolutni primat kapitala.

Racionalizovano vreme onemogućilo je ljudima da promišljaju o svojim životima kao narativima. U poslovnom svetu, stvarnost nije

utemeljena na ideji nastavka prema planu, već je sada ideja sposobnosti planiranja određena u okviru individualne ustanove ili moći. (Sennet, 2002: 64)

Identifikacijom liberalne demokratije s neo liberalizmom nastoji se prikazati da je univerzalni diskurs životni stil „permisivnog izobilja” kao otvorenog društva neograničene vladavine kapitala, te da je napredak nužno povezan sa razvojem tehnike. Lokova fikcija je demaskirana kada se sagleda sistem, koji utemeljen na razmeni jednakih vrednosti, proizvodi višak vrednosti za kapitalističkog vlasnika eksploatacijom ljudske snage u neposrednoj proizvodnji (Harvi 2013:115).

Doktrina liberalnog individualizma označava poziciju u kojoj jednakopravni pojedinac postaje osnovna jedinica društva, čime se zapravo razbija konzerviranje narativa da je porodica noseća društvena instanca (Brown, 1995: 160). Jednakost tako zamišljene konstrukcije ne postoji u realnosti. Brzežinski otvoreno najavljuje napredak koji će nam omogućiti eksperti, „neometani od ograničenja tradicionalnih liberalnih vrednosti. Ova elita neće oklevati da postigne svoje političke ciljeve pomoću najnovije moderne tehnike za uticanje na javno ponašanje i držanje društva pod strogim nadzorom i kontrolom.” (Brzezinski 1970). Čovekova potčinjenost se utvrđuje i proširuje ne samo posredstvom tehnologije, nego i kao tehnologija, što je i temelj za legitimaciju političke vlasti i njene ekspanzije na sve sfere kulture. (Markuze) Vladavina kapitala zauzdava i pojednostavljuje tehnologiju, čije su virtualne sposobnosti beskonačne. (Badiou 2001, 34)

Napredna tehnologija medija, kao sredstvo neobuzdane manipulacije u službi moći ima za cilj da rehumanizuje medije te stvori virtualnu stvarnost. Ali, i takva virtualna zajednica nije u mogućnosti kompenzovati gubitak kolektiviteta i solidarnosti koja su dva fundamentalna oblika društvenog iskustva vezana za proizvodna postrojenja industrijske Moderne. Nestala je izvorna snaga simboličkog, a imaginarnim svetom počinju vladati hiperprodukcija slike sa tehničkim, događajnim i medijskim ubrzanjem života. Čovek Moderne postaje odraz permanentne dislociranosti, kako u egzistencijalnom vidu, tako i u smislu svog identiteta. Čovek je postao, naime, cinički proizvođač i potrošač subjekt kulture rasipanja. Čovek današnjice, tako daleko od natčoveka kojeg je Niče tražio u budućnosti je individua koja je prevazišla svaku potrebu za smislom i potpuno se smestila u obesmišljavane u apsurd u kom hladnokrvno prima svako razaranje. Niče je ukazivao na životnu iluziju, kao iluziju privida u formi postojanja koja nas štiti surovosti istine.

Lipmanova tvrdnja da pogled na stvarnost primarno ovisi o „slikama u glavama” danas potpuno ispunjava svoj smisao jer je realnost oblikovana „pseudo-okolina.” Čovek pretvoren u gomilu ne podnosi gubitak iluzija i isključuje svakoga ko istinitost iluzija dovodi u pitanje. Racionalna moć napretka pretvorena u iracionalni napredak moći svoje utemeljenje nalazi u činjenici da proizvodi uniformisanost u kojima su političke, ekonomske i moralne prosudbe izraz psihologije gomile ili stada u Ničeovom smislu shvatanja gomile, a ne rezultat prosuđivanja. Hajdeger ističe da je došlo do potpunog gubitka smisla bitka. I sama filozofija Hajdegera, filozofija je ničega. Ništa „ništuje”, kao ontologija ništavila, kao posljednja tajna bivstva, filozofija očaja, apsolutni pesimizam. To je filozofija naše epohe (Bergajev, 2007:28).

Filozofija je nekada bila raznobojna svetlost, a danas je bedna pratilja iscepkanih nauka i školskog učenja (Durant 1991: 4). Filozofiji nije potrebna zaštita, ni pažnja ni naklonost mase. Ona ima svoju sliku „savršene beskorisnosti” (Aristotel 2014: 899) i time se oslobađa svake potčinjenosti prosečnom čoveku. Veseli se ljudskoj naklonosti, ali ne živi od te tuđe koristi, niti o njoj razmišlja, niti joj se nada. Za razliku od filozofije, eksperimentalnoj nauci su mase potrebne, kao što i masi trebaju rezultati nauke (Ortega y Gaset 2003: 111). Filozofija je spoznaja ponora između kojih se narod kreće spokojem mesečara (Sorel, 1980: 6).

Hegel je shvatio da od zapisane istorije možemo naučiti samo to da od nje ništa ne možemo naučiti. Neiscrpna ljudska kreativnost ne može biti naučena, niti biti predviđena. Nosioци istorijske svesti nastoje zakočiti i kontrolisati „razornu” ljudsku kreativnost proglašavajući je preduslovom mogućnosti istorijskog napretka. Svako uslovljavanje ljudske kreativnosti predstavlja ugrožavanje čovečnosti. Ipak, niko nije tako okrutan prema kreativnom čoveku, od samog čoveka jer se stalno vrebaju žrtve u ime svog istorijskog iskustva i identiteta (Rodin, 2012: 229). Čovek mora težiti potpunosti jer sebe ne može upotpuniti ako ostaje odlomak, bezobzirni takmičar, usko odvojen atom. Samo kao celina, čovek može naći srž morala, tajnu života i mračnu stazu sreće (Durant, 1991: 220). Mehaničko i „praktično” obrazovanje stvara delimičnog, a ne celovitog čoveka. Ono potčinjava civilizaciju industriji, biologiju fizici, a ukus zdravlju. Zato i obrazovanje treba biti usmereno stvaranju celovitosti čoveka jer treba težiti razvoju stvaralačkih moći.

U velikoj epohi tehničke civilizacije, logično je da se stvara nova logika mita kao sredstvo manipulacije masovnom svesti u političke svrhe. Mit je neosetljiv na racionalne argumente. Novi politički mitovi

prvo menjaju ljude da bi stekli mogućnost regulacije i kontrole njihovog delovanja. Danas tehnološki mit ima najveću ulogu u manipulaciji društvenom svesti. Velike istorijske mitove stvaraju ugledni intelektualci i umetnici, a održavaju se naporima vladajuće strukture u svrhu očuvanja kulturne hegemonije. Ti mitovi opravdavaju raskid sa prošlosti koji je doveo do uspostave postojećeg uređenja. U ponavljanom, ali ne dostignutom idealu napretka koji bi doveo do poboljšanja življenja, socijalno pitanje predstavlja fundamentalnu aporiju u kojoj društvo spoznaje zagonetke svoje kohezije i nastoji da otkloni rizik svoje propasti. Od epohe „zlatnog doba” i države blagostanja danas živimo u „društvu najamnog rada,” sa moćnom ideologijom neo liberalizma i njenim, još moćnijim političko militarističkim snagama.

Dosadašnji napredak nije samo smanjio društvo rada, nego ga je i uništio. Društvo znanja se pokazalo kao društvo svesnog isključenja mnogih iz modernog sveta rada. Najamni rad i kapital nisu nužno vezani jedno s drugim jer se kapital umnožava i bez rada mnogobrojnih ljudi. Iz te perspektive sagledano, rad se nameće kao tema društvene kontrole, ili jedne neslobode u carstvu nužnosti i sredstvo vladavine. Rad ima dvostruki karakter. Konkretni rad se odnosi na činjenicu da su neke aktivnosti, sastavni deo razmene ljudi sa prirodom. S druge strane, postoji i apstraktni rad sa jedinstvenom društvenom funkcijom koja nije svojstvena radu kao trudu te uvodi novi oblik društvene međuzavisnosti (Potone, 1993). Apstraktni rad obeležava vrednosni zanos, ili ekspanzivna logika kapitala (kao povećanje produktivnosti potreban za održavanje kapitalističke ekspanzije). Apstraktni rad je jedinstven oblik društvene celine koji služi kao osnova za vlastiti društveni odnos. Temelj društveno prosečne radne snage je apstraktni rad koji tvori vrednost (Rikowski, 2001). Konkretna radna snaga (upotrebna vrednost) nadjačana je apstraktnom radnom snagom (vrednost u pokretu), tako da postoji na izgled nespojivo jedinstvo. Apstraktno-socijalna dimenzija kapitala dominira i poprima konkretni materijalni karakter rada i tako postaje organizacijski princip društva – društveni oblik u kojoj je rad konstitutivni oblik vlastite dominacije. Ovo je proces stvarne supsuminacije gde se vitalne sile čovečanstva snažno deformišu, čime je objašnjivo zašto radnici postaju dominirani vlastitim radom. Rad je izvor vlastite dominacije. Apstraktni rad je najjednostavniji i najstariji odnos proizvodne delatnosti, ali se pokazuje takvim i postaje istinski praktični odnos samo u modernom kapitalističkom stroju (Marks 1977: 31). U društvu u kojem je roba osnovna struktuirajuća kategorija svega, rad i

njegovi proizvodi nisu društveno raspodeljeni tradicionalnim normama ili otvorenim odnosima moći i dominacije. Sam rad zamenjuje društvene odnose kao vrsta objektivnog sredstva kojim se pribavljaju proizvodi drugih (Meštorović 2013:117). Snaga rada kao oblik ljudskog kapitala u kapitalističkom društvu ostvaruje se samo u okviru pojedinca. Radnik je aktivni subjekat produkcije, neophodan za stvaranje viška vrednosti. Radnik obezbeđuje životnim radom veštine, inovacije i saradnju na koje se oslanja kapital za proizvodnju viška vrednosti i obezbeđivanje njegove reprodukcije. Stoga, po svojoj prirodi, radna moć ne može postojati odvojena od radnika. (Rikowski 2001).

Tržište funkcioniše kao određeni vodič, odnosno skup etičkih principa za celokupno ljudsko delovanje. Kako tržište i tržišni odnosi najbolje mogu da determinišu sve odluke koje se odnose na alociranje, znači da se u suštini sve može tretirati kao roba (Harvi, 2012:210). Ipak, Polanji je još pre 60 tak godina upozoravao da „ako se dozvoli da tržišni mehanizam bude jedini upravljač sudbine ljudi i njihove prirodne sredine, doći će do razaranja društva jer radna snaga ne može biti odbačena, ne može se nekritički koristiti, a da ne utiče na individuu koja je nosilac te neobične robe.” (Polayni 2001: 60). Očito je da je vreme pokazalo da je Polanji bio u pravu i da je tretman radne snage kao robe usmeren ka društvenoj dislokaciji. Koraci koji se poduzimaju u cilju ponovne izgradnje različitih društvenih mreža radi odbrane od takve pretnje moraju postati sve izvesniji (Harvi 2012: 218). Za Polanjija najveća mana tržišnog liberalizma jeste to što podređuje ljudsku svrhu logici bezličnog tržišnog mehanizma. Umesto toga, ljudska bića bi trebalo da koriste instrumente demokratskog upravljanja kako bi kontrolisali i usmeravali ekonomiju u cilju zadovoljenja individualnih i kolektivnih potreba. Polanji je ukazao da bi neuspeh pokretanja ovog izazova proizukovao ogromnu patnju u prošlom veku. Njegovo proročanstvo za novi vek ne može biti jasnije. (Blok, 2001: XXXVIII)

Šta ostaje od carstva nužnosti? Hana Arendt je Polanjija prva ukazala na stvaranje društva rada u kome je nestao rad (Arendt, 1991). Zahvaljujući sredstvima proizvodnje, rad većine ljudi postaje gotovo suvišan za stvarane blagostanja naroda. Rad odumire u širem smislu tog pojma. Ipak, društvo rada nailazi na svoje granice jer način i količina rada nisu više dovoljni za održanje postojeće strukture društva. Na taj način, rad gubi snagu oblikovanja ličnog života, pa i socijalne institucije menjaju svoj karakter i značenje (Darendorf, 2005: 59). Pojedinci su na tržištu rada osobe od karaktera koja se mogu identifikovati po određenim

karakteristikama, kao individue sa određenim veštinama i „kulturnim kapitalom.” Za kapitaliste, takvi pojedinci su samo faktor proizvodnje. Radnici se iznajmljuju po ugovoru, a u neo liberalizmu se protežiraju kratkoročni ugovori sa ciljem maksimaliziranja fleksibilnosti. Javlja se figura „zamenjivog radnika” koja postaje prototip na svetskoj sceni (Bales 2003). Radnici ne proizvode sebe, već silu koja je nezavisna od njih. Sve većim gomilanjem proizvoda njihove otuđene aktivnosti, vreme i prostor im postaju strani. „Rast”, podstaknut proizvodnjom koja je sama sebi cilj, ne može da bude ništa drugo do rast istog onog otuđenja koje se nalazi u njenom korenu (Debor 2002:14). Kapital uvek nailazi na prepreke koje remete njegov slobodan tok. Kapitalov odnos prema radu, prirodi, nedostatak novih tržišta u koje kapital može proširiti, i na kraju višak proizvodnje su samo neke od tih prepreka. Kada se to desi, javlja se ekonomska kriza. Krize otkrivaju nestabilnu logiku kapitala, i na taj način stvaraju potencijal za novi sistem razmene koji bi sprečio takve pojave u budućnosti. „Krize su trenuci paradoksa i mogućnosti od kojih svi imaju priliku za alternativu, i socijalistički i anti-kapitalistički.” Ironično, kapital završava stvaranje ambijenta u kojem sopstvenu budućnost dovodi u znak pitanja (Harvey, 2011).

Zemlje Balkana su sa socijalizmom izgubili jedan istorijski oblik društvene solidarnosti, ali to nije gubitak određenog društvenog sistema o izgubljenim socijalnim povlasticama i socijalnoj sigurnosti koja ne postoji u neo liberalnom kapitalizmu. Izgubljeno je fundamentalno iskustvo socijalnog jer živimo u nadi bez društva, a ne u društvu bez nade (Buden, 2012). Insistiranjem na nacionalnoj državi po svaku cenu još uvek igra, jednu od važnih uloga u funkcionisanju globalnog neo liberalnog kapitalizma. Država je poprimila ulogu usklađivanja lokalnih situacija potrebama i zahtevima globalnog neo liberalnog kapitalizma. Nacionalna država je pripremila teren za ulazak divljeg kapitalizma bez otpora. Nacionalizam je tu odigrao ključnu ulogu. Nacionalizam je parola kojom se kao mamcem služe oni koji su željni vlasti, brzog i lakog bogaćenja na grbači naroda i pljačkaša narodne imovine. (Kangrga 2001:93) Jednostavnije rečeno, ljudima je dat nacionalni „duh” dok su im oduzimali fabrike, hotele i socijalna prava koja su imali. Anti nacionalizam je zvanična politika velikih imperijalističkih organizacija koje organizuju restauraciju ovog sadašnjeg kapitalizma bez granica. Zadatak države ili lokalne jurisdikcije na perifernim područjima, kao što je naše, je da obezbeđuje uslove za što veću produktivnost kapitala. A produktivnost kapitala, kao stopa eksploatacije, zavisi od mnogo čega;

od socijalnog mira, ali i od infrastrukture i obrazovanja stanovništva. Glavni problem sadašnjih vlasti je kako privući strane investicije. Čak i nove članice Evropske unije se takmiče u tome koja će više smanjiti nadnice svom stanovništvu, socijalna prava i sniziti ekonomske standarde. Sada je funkcija države sasvim drugačija ona je neprekidno pod pritiskom međunarodnog kapitala, što se sada zove finansijsko tržište. Danas više niko ne pominje samoupravljanje, koje je i pored sve naivnosti bio mnogo humaniji koncept upravljanja društvom, nego ovo što imamo danas. Dok teoretičari na zapadu proučavaju taj model, balkanske političke elite ga ismevaju.

Faustovski se vode rasprave o evropskim dilemama treba li verovati ili hteti, biti ili ne biti, doživeti ili znati, tražeći odgovore na osnovna nerešena pitanja o odnosima subjekta i objekta, o apsolutnom i relativnom (Krlježa 1973). Manipulacija, kao izraz tehnološke nadmoći sve više ovladava društvom. Manipulacija društvenom svesti je tajna i nezapažena, često uz glumljenu iskrenost političara, ali je postala tehnologija koja se prema ljudima odnosi kao prema objektima. Političari se i ne obraćaju obrazovanim glasačima, već vrsti ljudi koji su prošli „specijalnu obuku” i koji su oblikovani za proroštvo koje dolazi od političara. (Sorel 2011: 138) Zaštita od manipulacije moguća je prevazilaženjem ukočenosti uma te učenjem kako u mislima graditi varijante objašnjenja. Što više učimo, manje znamo. Svaki korak unapred je otkrivanje tajanstvenosti i nove neizvesnosti. (Durant 1991: 50) Pitanja o smislu i karakteru solidarnosti su pitanja o mogućnostima sticanja otpornosti na manipulaciju i na oblikovanje javnog mnjenja i privatnih svetonazora u skladu su sa interesima onih koji su dovoljno moćni da kontrolišu odgovarajuće mehanizme proizvodnje poželjne svesti. (Veljak 2005: 243).

Živimo u svetu nagomilanih informacija, a sve manje značenja. Na mesto starih klasa, dolazi univerzalna prilika informacije. Informacija i znanje su sada postali mediji proizvodnje, koji zamenjuju mnoge vrste fizičkog rada (Giddens 2002: 11). Mediji su svuda raširili svoj duh, preplavljeni smo besciljnim govorom, ogromnom količinom slika i reči. Glupost nikada nije slepa ni nema. Ono što nas muči nije blokiranje komunikacije, već iskazi bez svrhe. (Delez, 2010: 191) Sve više je prisutan žargonski jezik kao deo negativnog duha vremena, obavljajući društveno koristan rad kojim se institucije vlasti šire na područja koja kasnije posmatraju kao kulturni resor. (Adorno, 1979:127) On neprekidno u sebi sjedinjuje privid odsutne konkretnosti sa njenim oplemenjivanjem. Pomoćni oblici žargona su latentno posuđeni od moći i stepena njenih

instancija. Govor vladajuće birokratije, sa autentičnošću, nije tek oblik propadanja priručne filozofije, već je preoblikovan u njenim najuglednijim tekstovima. (Ibid, 128)

Svet sve više postaje neprijateljski i sve je više nemoguće podnositi egzistenciju. Niče je neprijateljske simptome prepoznao u kulturološkom padu, isticanju vrednosti pravednosti, dobrote i jednakosti u obliku ideoloških ostvarenja socijalizma i utilitarizma. Hana Arendt „gubitak” čoveka vidi u porastu masovnog društva kao i pretnji koji donosi totalitarizam. Progres prema boljem može biti samo napredak u osveštavanju (Nietzsche, 1968: fr.529). Sve ideje napretka su kombinovane na izuzecima, ponekad i smešan način jer demokratija ima vrlo malo ideja koje su stvarno njene. Stoga je potrebno uništiti tu nadogradnju konvencionalnih laži i uništiti prestiž koji se još daje „metafizici” ljudi koji vulgarizuju vulgarizaciju 18. veka (Sorel, 2011: 143). Napustiti kritičku misao koja je sama suština naše teorijske kulture, znači napustiti samu našu povest i život.

2. Kraj prosvetiteljstva u doba apsolutnosti kapitala

*Nepredvidljivost, obzor otvoren svim mogućnostima,
pravi je život, prava potpunost života.*

José Ortega y Gaset

*Moć ispravnog posmatranja stvari uobičajeno nazivaju
cinizmom oni ljudi koju tu moć nemaju.*

Bernard Šo

Moćni dugo pamte i veoma su osvetoljubivi.

Vladimir Dedijer

Priroda ne zna za pravdu, zna samo za silu.

Jovan Dučić

*Postoje dve vrste besmislica: jedna potiče od nedostatka osećaja
i misli i zamenjuju ih reči, a druga od punoće misli i osećaja i
nedostatka reči da se one izraze.*

Puškin

Čovek je biće jadno, siromašne duše.

Mocart

Naše „Novo doba” nema jednoznačnu odrednicu filozofskog uvida koji je krasio istorijsko mišljenje od Ničea do Hajdegera. Više nije samorazumljivo ni šta je to „naše” vreme, kao i šta označava suštinu vremena toga što se događa „sada”. Relativizam i sumnja u mogućnosti spoznaje zbilje i neodređenost određenja subjekta zbivanja presudno utiče na „sadašnjost”. Događaj ima ostatak značenja teologije i politike, bez obzira na različite pokušaje da se upravo njime temelji analiza savremenoga sveta. Događaj se dešava i preokreće se smisao „bitka”. Nakon događaja više ništa ne može biti „isto”. U naše vreme se nameće pitanje „kako” se nešto događa te stanje u sklopu odnosa. U događaju se raskida s kontinuitetom istorijskog poretka uzroka i posledica nekog stanja te se nastajanjem novog, ruši staro ili preoblikuje u novo dajući mu trajnost i stabilnost u promeni. „Bit” događaja je sloboda koja nije stvar ljudske volje u smislu neiscrpnih mogućnosti subjekta da čini što želi. Sloboda je dar, osvojeni prostor, borba.

Epoha prosvetiteljstva počinje početkom drugačijeg razumevanja sveta i pitanjem šta čovek jest, šta treba činiti i čemu se može nadati. U Moderni se javlja nov pravolinijski beg sadašnjosti u udaljene svetove singularnosti tehno sfere (Deleuze, 1994) sa „etikom koja pretenduje da kao univerzalnu normu nametne princip jednog etosa”, što je samo suptilniji način da se čovek zadovolji onim što jeste i onim što ima, a što je i načelo konzervativne misli. Burdije u postindustrijskom društvu vidi radikalni (divlji) kapitalizam „bez kočnice i bez šminke”, koji insistira na maksimalnom ekonomskom rastu i kompetitivnosti, bez obzira na socijalnu cenu (Bourdieu, 1999). To je kritika „neliberalne utopije” kao eksploatacije bez granica, koja raskida sa „socijalnom logikom” i koja se podređuje pravilu pravednosti (Isto, 108). Umesto Partije, Vođe i tajne policije sada sam pojedinac, „beskonačno slobodan”, daje pristanak u spektaklu dobrovoljnog ropstva postmodernoj kulturi zabave kao nove ideologije uspeha i sreće. U isto vreme, celokupni svet globalizacije se prikazuje kao spektakl liberalnog kraja istorije koji je satkan od ispraznosti govora bez moći. U doba post demokratije neo liberalnog kapitalizma spektakl je totalna moć države, korporacija i medija. (Crouch 2004).

Ljudi su materijal vladajućih, kao što je cela priroda materijal društva (Horkheimer, Adorno 1989:95). Bio-moć je neophodan elemenat za razvoj kapitalizma; kapitalizam se mogao obezbediti samo po cenu kontrolisanog ulaganja tela u proizvodni aparat uz pomoć prilagođavanja fenomena populacije ekonomskim procesima. Ipak, kapitalizam zahteva i više od toga; bio mu je potreban rast jednih i drugih, njihovo jačanje,

ali istovremeno i rast jednih i drugih zajedno sa korisnosti i poslušnosti. Kapitalizam je morao pronaći metode moći sposobne da uzdignu snagu i sposobnost ljudi, ali da time ne otežu njihovo potčinjavanje.

Povezani skup verovanja je upravo duh kapitalizma kojim kapitalistički poredak pomaže da opravda ovaj nalog i, legitimišući ga, da održati oblike delovanja i predispozicije koje su sa njim kompatibilne. Ova opravdanja, bilo opšta ili praktična, lokalna ili globalna, izraženo kao vrlina ili pravda, podržavaju performanse manje ili više neprijatnih zadataka i, uopšteno, adheziju na način života koji pogoduje kapitalističkom poretku. (Boltanski, Chiapello, 2007: 10) Na toj instanci se može govoriti o dominantnoj ideologiji.

Prosvetiteljstvo 18. veka po svom duhu ne podseća na prvobitni procvat ljudskog stvaralaštva koji je bio prisutan u renesansi. U racionalizmu prosvetiteljstva nije moguće prepoznati čovekovu, punu entuzijazma, veru u moć vlastite spoznaje, koja je prisutna u epohi renesanse. Ipak, u samom veku „prosvetiteljstva” pored njegove vere u razum, događa se upravo rascep u samom razumu. Viši razum tamni, čovek se izoluje (Bergajev, 2007:132). Po Spinozi, um „teži samo čovekovoj istinskoj koristi i održanju.” (Spinoza 1957: 199).

Po Prudonu napredak postoji kada je iskupljenje ili usavršavanje čovečanstva samo po sebi proizvedeno. Tada čovečanstvo veruje u slobodu i pravdu razvojem svojih sposobnosti, resursa i snage. Zato Prudon vidi istoriju kao svedočanstvo da je napredak „prirodno stanje čovečanstva”. (Sorel, 2011: 136) Prosvetiteljsko nasleđe dovodi do toga da je od 20. veka evropska kultura prepuštena odlukama običnog čoveka svetine. Ortega i Gaset u psihološkoj strukturi tog novog tipa čoveka mase prepoznaje činjenice o shvatanju života kao lakog, bogatog i bez ograničenja; pozivanje da se potvrdi i prihvati kao dobro i savršeno njegovo moralno i intelektualno nasleđe iz čega proizlazi njegov intiman osećaj dominacije te uplitanje i nametanje mediokritetskog stava bez razmišljanja i suzdržanosti (Ortega y Gaset 2003:118). Osrednjost je pobedila, a inteligencija nestala sa demokratskih govornica kao ispred bujice koja sve odnosi (Durant, 1991: 416). Zbog toga hulje u društvu „izgubljenih vrednosti” nalaze put za svoj uspeh. Mlade hulje su opasnije, strašnije i efikasnije od starih. Stare hulje su slabo pokretljive jer je smrt sve izvesnija, pa pred očiglednom najavom smrti postaju manje radikalni, odnosno manje bezobzirni, a ponekad se javlja kod njih i grižnja savesti i strah od Boga. Za razliku od njih, mlade hulje su nezadrživi, mladi, ambiciozni, puni energije. Oni intamno ne veruju ni u šta, ni u koga, osim

u ličnu korist, a prave se da veruju u sve šta treba i u svakog u koga je potrebno. Kada dođe vreme, prodaće sve i svakoga jer nemaju nikakvih skrupula i idola, samo ih vodi čežnja i žudnja za vlastitim napretkom. To su ljudi koji su svoje karijere postizali upravo švercanjem vlastitog života. Ovaj fenomenu je specifičan za onaj društveni sloj koji se obično naziva inteligencijom ili čak intelektualnom elitom. Taj fenomen pre svega izaziva pitanje same mogućnosti izdržavanja takvog oblika i načina života, koje graniči gotovo s patološkim stanjem. Kada naime sam vlastiti život postaje (glavno!) sredstvo švercanja, kakav je to onda život? (Kangrga, 2001: 91-92) Takve ljude Meša Selimović naziva ulizicama koji su najgori, najštetniji, najpokvareniji ljudi. Oni podržavaju svaki vlast, oni i jesu vlast, oni seju strah bez milosti, bez ikakvog obzira, hladni kao led, kao psi verni svakoj državi, a neverni svakom pojedincu, najmanje ljudi od ljudi. Dok njih bude, nema sreće na svetu, jer će uništiti sve što je istinska ljudska vrednosti. (Selimović, 2009: 219)

Od 19. veka cilj čovečanstva je bio usmeren na proces da se pojedincu oduzme što veći deo posla i prebaci na mašinu. Mesto religije zauzima zanesenjaštvo „tekovinama čovečanstva” pod kojim se podrazumeva jedino napredak tehnike. Zajedno sa racionalizmom „vera u tehniku” je materijalistička religija. Bit tehničkog trenutka je borba i ništa drugo. Tehnika je taktika čitavog života (Špengler 1991: 9-11). Pojavom mašina dogodio se preokret u svim sferama života u kojima se menja ritam celog života. Stroj je radikalno izmenio čovekovu organsku vezu sa prirodom jer se postavio između čoveka i prirode, ali nije u čoveku pokorio prirodne sile, nego je pokorio i samog čoveka, zarobljujući ga. Nasuprot uopšteno prihvaćenom gledištu, savremen čovek je u osnovi bespomoćan u odnosu prema svom svetu. Izgleda moćan jer je do izuzetnog stepena ovladao prirodom. Ali to ovladavanje je gotovo u potpunosti otuđeno; ono nije ostvareno njegovim stvarnim ljudskim moćima nego „megastrojem” koji mu omogućuje da mnogo postigne, a da niti mnogo uradi, niti mnogo bude (Mamford, 1967). Savremen čovek živi u simbiozi sa svetom strojeva, a moćan je zato jer je deo njih. Bez njih, kad se sam služi samo onim što raspolaže, bespomoćan je. Zbog toga i obožava svoje strojeve: od njih pozajmljuje snagu i one mu stvaraju iluziju da je div (From, 2015: 116).

Nastanak tehnike Špengler je objasnio kao „istoznačan sa borbom za život.” Čovek je postao rob stroja, ali i materijalne socijalne sredine koju je sam izgradio. Istu perspektivu deli i Berđajev koji ističe da je tehnika najveća i poslednja čovekova ljubav kroz mehanizaciju i

tehnizaciju, dehumanizaciju ljudskog života. Kako tehnika predstavlja prelaz od organskog, biljno-životinjskog života ka organizovanom životu tehnika „pravi prostor” u kome su stroj i tehnika u mogućnosti da ubijaju dušu, uništavaju emocionalni život, rastvaraju sva čula. Za Berdajeva je ideja napretka centralna ideja metafizike. Ipak, u posljednjem razdoblju ljudske spoznaje vera u napredak dolazi u sumnju, idoli napretka su svrgnuti pa je sama ideja podvrgnuta kritici. (Bergajev, 2007: 17). Temeljna protivurečnost sadržana je u njegovom lažnom odnosu prema problemu vremena, prema prošlom, sadašnjem i budućem. „Idoli se ruše sa svojih oltara, ispred božanstava se razilaze oblaci mirisnog tamjana.” (Gramši, 1980:59)

Neo liberalnu filozofiju razvoja, Burdije vidi kao konzervativnu revoluciju, koja se poziva na progres, razum, nauku, da bi opravdala restauraciju i tako pokušava pokazati zastarelim svaki progres i delovanje (Bergajev 2007: 39). Ona počiva na konkurenciji i pravu jačeg, uvodeći strukturalne nejednakosti kao pravo socijalno nasilje, koja razara sve, „uspostavljaajući darvinističku borbu svih protiv svih i cinizam kao normu svih praksi.” (Isto, 113). Takva logika društvenog razvoja u savremenom svetu dovodi do enormne eksploatacije sveta rada, velikih socijalno-klasnih raslojavanja, nezaposlenosti, rada na određeno vreme, privatizacije javnih službi, uništavanja svih kolektivnih institucija socijalne države, razaranja osvojenih standarda u oblasti radnog i socijalnog zakonodavstva (koji su kodifikovani od strane Međunarodne organizacije rada), pada kvaliteta života za većinu stanovništva planete, potiskivanja oblika participativnog demokratskog podređivanja nacionalnih država zahtevima ekonomske slobode i interesima transnacionalnih kompanija, tj. procesima globalizacije. Zbog svega toga, o ovakvom tipu kapitalizma neki analitičari govore kao o „ubistvenom kapitalizmu.” (Paić, 2013).

Neo liberalna ideologija, kao ultra desna utopija kako je definiše Burdije čini sve da ozakoni rascep između društvenog i ekonomskog faktora u istorijskom razvoju ljudskog društva, da ponovo reducira ljudsku prirodu na homo ekonomikusa (ili, Markuzeovim rečima, jednodimenzionalnog čoveka), da društveno podredi silama strukturalnog nasilja tzv. slobodnog tržišta, odnosno interesima krupnog kapitala i njihove nekontrolisane hegemonije u savremenom svetu.

Dileme prosvetiteljstva

Praksa promene sveta je napustila mesto slobode ljudskoga delovanja i dobila svoje mesto u tehno naučnom disponiranju stvarima. Nada u bolje sutra nalazi svoje ostvarenje između mesijanskih priča, lažnih utopija i obećanja „novoga života”. Razlika između pojmova istog i razlike, ontologije i istorije, nepromenljivosti i promene, večnosti i prolaznosti, nužnosti i slučaja, proizlazi iz dva razumevanja vremena. Događaj našeg doba sadrži fascinantna dostignuća nauke i tehnologije koji su promenili život čoveka i otvorili put u svemir, ali s druge strane i u bestijalni prostor neljudskosti u svetskim ratovima 20. veka, pogromima naroda, kroz masovna društva spektakla i porast teskobe, te svojevrsnoj represiji-depresiji života u mahnitom kretanju s onu stranu država i društava. Neke od prednosti današnjega sveta u odnosu na ranija vremena i teškoće naše epohe organski su povezane s problemima koje prosvetiteljstvo obelodanjuje. Hegel, čija je filozofija nezamisliva bez poimanja slobode koja je izgrađena u prosvetiteljstvu, uočava teškoće prosvetiteljske filozofije, uključujući i dezorijentisanje samoga (besadržajna i neograničena) pojma slobode, koji je u konačnici doveo do Robespjerova terora (Hegel, 1989). Fuko naglašava da u definiciji Prosvetiteljstva postoji dvoznačnost. Prosvetiteljstvo je izumelo subjekta (pojedince i slobodu), ali je isto tako proizvelo i novu formulu hegemonije.

Rast moderne ekonomije može biti održan samo stalnim inovacijama koje su usko povezane sa institucijama (zakonodavna zaštita privatne svojine, funkcionalno tržište, „inkluzivne institucije”) koje reguliraju upravne procese unutar države dajući potrebne preduslove za inovaciju i održivi rast. Ipak, lako je zamisliti da će inovacije u budućnosti više poslova uništiti nego što će ih otvoriti (Mokyr 2016).

Slobodu ne određuje ništa izvan nas samih, a napredak uma i slobode nije linearan. Budući je bez temelja, projekt modernosti je u znaku ambivalentnosti (D'entreves, 1996). Moderni subjekt je izložen dispozitivu moći upravo u času njegova najvećega dostignuća u vladavini tehno nauke. U svom prostoru subjekta koji se konstituiše „odozgo” (racionalnost uma) i subjekta koji se konstituiše „odozdo” (dispozitiv života) završavaju u poziciji slobode bez moći. To je i put u kojem znanje u humanističkim naukama postaje bio politička roba na globalnom nivou (Stanković Pejnović 2015).

Prosvetiteljski Zapad teži da svoju univerzalističku retoriku predstavi kao univerzalnu logiku time što se kritikuje svaka retoričnost.

Pojmovne manipulacije su veoma bitne i rasprostranjene te se korišćenjem pojmova kao što su „međunarodna zajednica”, „globalni svet”, „solidarnost”, „ljudska prava”, pokušava pribaviti legitimitet za neograničeni intervencionizam i preoblikovanje sveta po merilima apsolutnog kapitala. Ljudska prava su neka vrsta „mača imperije” jer služe za opravdavanje militarističkog humanizma u „ime zaštite ljudskih prava, slobode i demokratije, čak i kada ih unilateralno vrši samopostavljena imperijalistička sila.” (Batrhologemew 2003: 125). Ljudska prava bez socijalnih prava su čista apstraktna formalnost. Prava emancipacija i napredak čoveka i društva postiže se spajanjem ljudskih i socijalnih prava, a ne u korišćenju građanskih prava kao alibija za sakrivanje i opravdanje uništenja.

Vladanje sobom je zadatak prosvetiteljstva, ali ne samo kao program filozofskoga diskursa modernosti, već i kao konačan cilj čitave istorije metafizike. Pitanje sopstva postaje pitanje smisla slobode u tehno naučnom poretku. U prosvetiteljstvu se istina izjednačava sa naučnim sistemom, a moralni prosvetitelji svedoče o beznadnom stremljenju da se umesto oslabljene religije pronade intelektualni razlog koji bi se izdržao u društvu ako interes to zahteva (Horheimer, Adorno 1989: 93). Ekonomski rast ne bi bio moguć bez prosvetiteljstva i njegovih kulturalnih preduslova koji su možda i nužni preduslovi rasta. Da li je kultura dovoljan preduslov, ostaje otvoreno pitanje koje su mnogi naučnici do sada zaobilazili (Mokyr, 2016).

Pitanje o suštini prosvetiteljstva je temeljno pitanje egzistencije čoveka danas u tehno naučnom dobu konstrukcije života kao umetnog života, a uma kao umetnoga uma. Odluka života je uslov mogućnosti preobrata u moć nad životom kao proizvodnjom i potrošnjom onog što je preostalo od ljudskoga (Foucault, 2004: 190-207). Sloboda dolazi na mesto istraživanja moći. Subjekt prosvetiteljstva je deo procesa kojeg Kant naziva procesom uzdignuća čoveka do stanja svoje punoletnosti. Umesto kraja ideologije danas smo svedoci vladavine modernoga liberalizma i kraja prosvetiteljstva u tehno naučnom periodu sa ulogom izvršitelja poslednjega testameta prosvetiteljstva u doba entropije globalnoga poretka. „Etos modernosti” pojavljuje se pritom u dubokoj krizi smisla projekta i oligarhijskoga oblika demokratije u doba spektakla i moći totalne kontrole nad slobodom pojedinca u umreženim društvima.

Tokvil je opisao „moderno društvo” kao društvo u kome se nezavisna individua nalazi u situaciji novog oblika podređivanja koji je po njemu opasniji od bilo kog postojećeg. On je uvideo preokretanje

demokratske slobode u robovanje koje je prisutno i danas. Podređivač je bezličan, nestalan, promenljive figure, ali i nedefinisan. (Tocqueille, 1995) Nalazimo se unutar strukture „difuzne moći” koja je isto toliko unutrašnja koliko i spoljašnja individuama, imaginarna i realna, koja je otiskuje u isto vreme u vladi, u administraciji i javnom mnjenju.

Šta je progres? Smisao verovanja u napredak mora biti vera u moralnu ideju napretka (Wellmer, 1985: 137; Horheimer, Adorno, 1985:21). Nije li nužno promeniti smer? Može li se putem progressa zapasti u varvarstvo? Dijalektika mita i prosvetiteljstva, varvarstva i kulture, obeležje je istorijskog razvoja ljudskog društva. Savremeno industrijsko društvo se od prethodnih razlikuje po tome što je stalna pretnja čovečanstvu. Pretnja mogućeg ponovnog zapadanja u varvarstvo konačno je ostvarena. Dok je Marks uviđao ovu pretnju i upozoravao na nju, danas možemo reći da je „do pada došlo” jer se civilizacija danas nalazi u „svom najdubljem padu.” (Ibid, 1985:250-253). „Progres je predstavljao demokratsku ideologiju i politički je poslužio formiranju modernih ustavnih država.” (Gramši, 1980:85) Državi nikada nije stalo do istine, već do istine kojoj je korisna ili drugim rečima, stalo joj je do svega što je korisno, bila to poluistina ili zabluda. (Niče, 2020:169)

Habermas tumači prosvetiteljstvo kao širi pojam Moderne kao još uvek nedovršenog i aktualnog projekta (Habermas, 1990). Za Berđajeva je ideja napretka neprihvatljiva jer nema rešenja za ljudske patnje, tragične protivrečnosti i konflikte za čitav ljudski rod. Religija napretka je bespoštedna prema sadašnjosti i prošlosti i sjedinjuje u sebi neograničeni optimizam u odnosu prema budućem, sa neograničenim pesimizmom u odnosu prema prošlosti (Bergajev, 2007:172). U službi sadašnjosti, prosvetiteljstvo se pretvara u totalnu prevaru masa (Horheimer, Adorno 1989:54). Niče je tvrdio da je zadatak prosvetiteljstva da ponašanje državnika pretvori u namernu laž, budući da se unižavanje ljudi i njihovo podređivanje vladavini priželjkuje kao napredak (Nietzsche 1988).

Prosvetiteljstvo je totalitarno. Temeljom mita prosvetiteljstvo je oduvek smatralo antropomorfizam, projekciju subjektivnog na prirodu (Horheimer, Adorno, 1989: 20). Pitanje o prosvetiteljstvu pitanje je odnosa razuma i slobode. Razum se svodi na tehno naučni napredak, a sloboda gubi svoju kontingenciju i singularnost u novim strategijama disciplinarnoga društva. Sloboda je izgubila svoju vrednost jer je postala konzervativno načelo i neretko prikriva čovekovo ropstvo. Formalno shvatanja slobode dovelo je do suštinske neslobode koja je prenaplašena i neostvariva za velik deo čovečanstva.

Autonomija razuma gubi svoje značenje u istoj meri kao i misli, osećaji i radnje oblikovani tehničkim zahtevima aparata koji su sami stvorili. Razlog je našao svoj temelj u sistemu standardizovane kontrole, proizvodnje i potrošnje. Tamo vlada kroz zakone i mehanizme koji osiguravaju efikasnost i koherentnost ovog sistema. Kako se zakoni i mehanizmi tehnološke racionalnosti šire po celom društvu, oni razvijaju niz sopstvenih vrednosti istine koje su dobre za funkcionisanje aparata. (Marcuze 1941: 146) Rajh postavlja pitanje zašto ljudi vekovima podnose izrabljivanje, ponižavanje i ropstvo, ali na neki način i žele to, ne samo za druge, nego i za sebe. On odbija da prihvati da je neznanje ili obmana masa objašnjenje za fašizam, tražeći ga u okvirima kategorijama žudnje. Mase nisu bile prevarene, one su u određenom trenu i određenim uslovima želele fašizam, kao perverziju masovne žudnje. (Reich, 1977) Masa je, sigurno sastavljena od pojedinaca, ali od pojedinaca koji prestaju da budu izolovani, koji prestaju da razmišljaju. Izolovana individua unutar gomile ne može da razmišljanja, kritikuje. Masa je udruženje pojedinaca koji su lišeni svih „prirodnih” i ličnih razlika i svode se na standardizovani izraz svoje apstraktne individualnosti, naime, traženje sopstvenog interesa (Marcuze 1941: 150).

Znanje je u humanističkim naukama postalo bio politička roba na globalnom nivou. Nauka postaje parola kojoj nije cilj spoznaja sama, već veći zbir „pozitivnih” saznanja. Spolja gledano, nauka je postala vrhovna svrha, doduše, nauka kao umnožavanje sadašnjeg stanja iskustva i njihovo uniformisanje (Vajninger, 2004: 194-185). Napredak tehničke emancipacije Špengler tumači kao istupanje iz „sastava prirode”, a svetsku istoriju kao proces „sudbonosnog razdvajanja čoveka i svemira.” Na taj način počinje tragedija čoveka jer „priroda je jača.” Moć tehno nauke pokorava slobodu neljudskome samome. Nastaje li time u neo liberalnom korporativnome kapitalizmu „novo dobrovoljno ropstvo” i dolazi li do konačnoga poraza prosvetiteljstva? Danas znanje nije više cilj po sebi te se zbog toga i proizvodi samo ono što je isplativo i unosno. Ideali prosvetiteljstva koji su bili sažeti u ideji objektivne nauke, univerzalne moralnosti i zakonitosti, te autonomne umetnosti prilagođeni su razumevanju subjektivnog sveta, moralnog napretka, pravednosti institucija i sreće ljudskih bića. Umesto toga, nastupila je postepena institucionalizacija svih područja. Nauka, moral i umetnost su postale autonomne sfere odvojene od „običnog sveta”. Spoznajno instrumentalne, moralno praktične i ekspresivne strukture realnosti pod kontrolom su

posebnih eksperata, a staro narativno znanje dobija ulogu vela iza kog se ostvaruju namere kapitala. (Станковић Пејновић, 2018:51)

Neo liberalizam cilja na pomeranje osnovnih odnosa između društvenih aktera, a i na promenu razumevanja strukture socijalne reprodukcije, odnosno teži stvaranju društvenog poretka u kojem tržište određuje društvene dimenzije. Vršiti se transformacija politike, restrikcija odnosa moći u društvu. (Foucault, 1991: 92) Neo liberalizam i korporativna kapitalistička ekonomija politička pitanja pretvaraju u pravno-moralna te sada u deliberativnoj demokratiji, demokratija postoji višak ustavnoga prava, a manjak istinske političke slobode. Demokratija bez prosvetljenosti je bezgranična pritvornosti, srozavanje državnosti na politiku, trošenje ogromne količine novaca na održanje stvarno vladajuće klase, instrukcija političara koji su postavljeni na ta mesta da bi služili one koji njima upravljaju i da obmanjuju one kojima se upravlja (Durant, 1991:417).

Neo liberali su sumnjičavi prema demokratiji. Upravljanje po zakonu većine tumači se kao potencijalna pretnja pravima pojedinaca i ustavne slobode. Potrebno je odbaciti univerzalnost i svako pominjanje prava kao neodrživo nametanje apstraktne, tržišno zasnovane etike kao maske koja prikriva obnovu klasne moći (Harvi 2012: 228). Demokratija se shvata kao luksuz, jedino ostvariv u korelaciji relativnog materijalnog bogatstva i srednje klase, kojima bi se garantovala politička sloboda. (Ibid.,92). Ipak, neliberalno društvo naglašava poželjnost fluidnosti, uklapanja u drugačije identitete, prilagodljivost, nestalnost kao vrstu poželjne norme, kratkotrajnost i površnost. Neliberalni subjekat je u poziciji da se mora uvek i iznova izboriti za svoju poziciju koja je nestalna i brinuti o svojim željama i potrošnji na pozornici spektakla.

Moć istine suspendovana je delovanjem jedne moćnije moći, naime tehnologijom političke moći. Iz nje proizlazi legitimnost političkoga poretka modernoga doba, a društvo, pojedinci i instituciji su povezani u mreže prividno autonomnih subjekata ili aktera na globalnom tržištu (Foucault 2012: 99-115). Moć prema Fukoovom shvatanju nije posed, već sveprisutnost u društvenom delovanju. Vladari i oni kojima se vlada uvežbavaju i primenjuju moć, svakidašnjim diskurzivnim tehnikama te zato kapitalistički svet i ima materijalni progres koji vladarima donosi koristi (Sorel 2011: 144). Sadržaj života za prosečnog čoveka danas je celi planeta, a pojedinac živi životom celog sveta. Ta blizina dalekog, prisutnost odsutnog, neverovatno je povećala obzore svakog života, ali i proširila prostor za delovanje kapitala i širenje njegove moći. „Zvanični

nosio napretka su stvorili aktualne razorne snage, opasne i mučne kao u prošlosti.” (Gramši 1980:85)

Moć kao složena konstelacija odnosa zasniva se na tehnologijama proizvodnje istine i reprodukciji objekata modernoga kapitalizma. Život se stvara na isti način kao što se stvara višak vrednosti u kapitalističkoj ekonomiji ili „bio moć”, rečeno Fukoovim rečnikom. Klasične kategorije modernoga subjekta unutar teritorijalno određene suverenosti nacije-države nisu više merodavne. Bio moć reguliše bio političku produkciju života u konstelacijama moći neo liberalnog kapitalizma. Umesto vertikalno određenog transcendentnog subjekta, sada se nalazimo u doba uspostavljenog umreženog odnosa. U složenim konfiguracijama samodiscipline i totalne kontrole društvenih odnosa događa se regulisanje moći sistema i okoline. Kada „sadašnjost” postaje bitna dimenzija vremena, tada kritika koja iznosi na videlo sve probleme i ideološke iluzije globalnoga poretka postaje dijagnostička kritika modernosti (Foucault, 1989:178-179; Bernstein, 1989: 395-425). Kritika postaje etičko politički odgovor na stvaranje moći/znanja kao ideologije neo liberalne korporativne vladavine u kasnom kapitalizmu. Kad proizvodnja postaje biopolitička, odnosno kad obuhvata sve aspekte života, kad vlast postane biopolitička, ili imperativno prelazi kroz sve društvene pokrete, sve oblike živote koji proizvode vrednost, onda je kriza, sa kapitalističkog aspekta proizvod ukupnih otpora koji se rađaju kao proizvod mnoštva i koja je uvek prekomerna. (Negri, 2013: 34). Imanuel Valerštajn primećuje da je termin kriza zamenjen optimističnijim pojmom „globalizacija.” (Wallerstein 2010: 113). Globalizacija je naziv za nove životne prilike, a „strukture koje su je pokrenule nisu bile samo okamenjene fronte, već svojevrsna veza stagflacije i socijalne umrtvljenosti.” (Dahrendorf 2005: 29). Globalizacijom moćni pokoravaju siromašne ne prevodeći natkulturnu interakciju različitih društva, već nameću „univerzalni” model društva svim ostalim, iza krinke kosmopolitizma.

Sa mnoštvom ekonomskih detalja, globalizacija je jednostavno doprinela širenju multinacionalnih kompanija sredinom 20. veka. U budućnosti bi Kinezi mogli eventualno preuzeti ulogu američkih multinacionalnih kompanija, iako se pravila ne bi promenila. (Sklair, 2002:6)

Iako se filozofija udaljava od svojih temeljnih postulata, ipak se možda u njoj, ali još više izvan nje i protiv nje u književnosti kao i u formalnoj refleksiji postavlja pitanje jezika. Takav stav, bez sumnje, dokazuju da čovek upravo nestaje. Čovek je otkriće za koje arheologija naše misli lako utvrđuje recentni datum, a možda i skori kraj (Foucault,

2002: 411, 414). U samoj je biti prosvetiteljstva neizrečena ateleologijska postavka o mogućnostima usavršavanja ljudske prirode u smeru neljudskoga (Paić 2013: 204). Civilizacija je sama postala stroj koja u svemu hoće da postupa mehanički. Čovek je odavno izgubio nadzor nad tim razvojem. Gospodar sveta je postao rob stroja. Stroj ga prisiljava, bez izuzetka bez obzira, da li znamo i želimo da se usmerimo prema njemu (Spengler, 1991).

Ideali prosvetiteljstva se nisu ostvarili uprkos očiglednim uspesima prirodnih nauka te se pojavila sumnja da razum može dovesti do spoznaje i pravde, ako ne u sadašnjosti, onda u budućnosti sigurno. Usponom neo liberalizma u ekonomiji i politici te nastankom novih tehnologija informacija dolazi do promena u tehnologiji nadzora ljudskoga tela. Sve ovo je prelaz u analizi odnosa moći, tehnologije i nauke u novim društvima koje je Delez nazvao na tragu Fukoove hipoteze, društvima kontrole (Deleuze, 1992:3-7).

Fukoovo shvatanje modernosti, Bodler vidi kao svest o diskontinuitetu vremena, raskid s tradicijom, osećaj novosti, vrtoglavice prolaznosti, život u trenutku. Biti moderan za Bodlera, kao i za Artura Rimboda, znači ne prihvatanje bez zadržke postulat večitog kretanja. Umesto kraljevstva uma, sam je život u industrijsko doba postao čisti dinamizam, totalna mobilnost i večna sadašnjost. Smernice prosvetiteljstva na kraju bivaju totalno i sistematski uništavani tako da se sve redukuje na jedan princip. Taj princip je upravo subjekt, koji je po neumitnoj prinudi samoodržanja, izdvajanjem iz prirode i formiranjem sopstva, postao istovremeno i instanca ugnjetavanja i, neočekivanim obrtom, pokorena žrtva (Horkhajmer, Adorno, 1989: 23-24). Proces udaljavanja subjekta od objekta u prosvetiteljskoj kritici spoznaje može biti temelj istorijske spoznaje odvajajući čoveka od istorije (Bergajev, 2007:26). Najopširniju kritiku prosvetiteljstvu daju Horkhajmer i Adorno budući su ukazali na dualnost prosvetiteljstva, kao emancipatorskog smeru, ali i kao refleksiju instrumentalnog uma (instrumentalne racionalnosti), usmerenu na ovladavanje i gospodarenje prirodom, ali koja sve više ovladava ljudima (unutrašnjom prirodom), nužno je vezana uz fenomen postvarjenja, uz prikaz „povijesti sjaja i bede prosvetiteljstva.” (Welmer u Veljak 2013:126). Marks je dovršio proces sa krajnjim rezultatom razobličenja istorijskih svetinja i predaja, koje je prosvetiteljstvo samo načelo. Marksov ekonomski materijalizam nadilazi „prosvetiteljstvo”, tako da su do krajnosti dovedeni zahtevi i taština „prosvetiteljskog” razuma (Bergajev, 2007: 13-16).

Jedinstvo formalnoga i instrumentalnoga uma koje stvara dvoznačnost prosvetiteljstva (ali i modernoga doba generalno) ukorenjeno je po njima u samoj prirodi specifično zapadnjačke racionalnosti, usmerenoj na samoodržanje i vladanje. Težnja za spoljašnjom i urušenom unutrašnjom prirodom nije plod prosvetiteljstva, ona je utemeljena još u najdrevnijoj mitologiji Zapada; prosvetiteljstvo je tu težnju samo dovelo do potencijala sveobuhvatno tehnologijski posredovanoga ozbiljenja koje svoj vrhunac doživljava u pozitivizmu faktičkoga, učenju koje postojeće društvene odnose prikazuje kao nužne. U takvom okruženju individue su u odnosu na ekonomske snage u podređenom položaju. No Horkhajmer i Adorno svojom radikalnom kritikom ne teže negiranju prosvetiteljstva, već njegovoj oslobođenosti od upletenosti u mrežu slepe vladavine. (Horkheimer, Adorno, 1989)

Kapital kapitalizma

Marks i Engels pozitivno vrednuju prosvetiteljsku filozofiju, pozivajući se na Hegelovo viđenje prosvetiteljstva u *Fenomenologiji duha*, prema kojoj je teorija korisnosti konačan rezultat prosvetiteljstva, jednim od bitnih rezultata prosvetiteljstva proglasila utilitarizam. Kasnije je Engels, um, na koji su se prosvetitelji pozivali kao na jedini kriterijum svega što jest, označio kao idealizovani razum, vlasništvo slobode kao zbiljsku istinu, a rezultat razvijanje industrije na kapitalističkoj osnovi koja sistematski proizvodi bedu radnih masa kao uslov opstanka društva (Marks 1958: 394; Engels u Veljak 2014: 119–127). Kapital je taj koji zbiljski postavlja tržište jer neprestano multiplikuje nove potrebe, nove oblasti i nova tržišta, dok sa druge strane prisvaja svaku stvar i preobražava je u robu. Robna ili tržišna relacija je postavljena pretpostavka kapitala, koji je postavlja preokrećući je u njezinu suprotnost (Bidet, 2008). Uobičajeno je posmatrati akumulaciju kapitala i promenljivu moć kapitalista kao istovetan proces. Ipak, ovaj „identitet” je samo figurativan. On u sebi sadrži proces pretvaranja kvaliteta u kvantitet, prevođenja i smanjenja heterogenih procesa kapitalističke moći u univerzalne jedinice diferencijalne kapitalizacije. I ova konverzija očigledno nije objektivni proces.

Način razumevanja ovog figurativnog identiteta je spekulativno. Snaga nije nešto što je odvojeno od ničega osim svoje posledice, to je uvek odnos između oblika i sadržaja, količine i kvalitete. Način da se da kapitalu značenje potrebno je suprotstaviti ova dva aspekta; suprotstavljanjem kvantitativnih obrazaca diferencijalne akumulacije sa

jedne strane, i kvalitativnim moćima institucija vlasti, organizacijama i procesima koji su temelj ove akumulacije, sa druge strane. (Nitzan, Bichler, 2009: 312-313)

Kapitalizam ne nastaje kao plod postepenih promena ili kao rezultat kontinuirane dinamike razmene i odgovarajućih društvenih institucija. Tržišno društvo je prelomna tačka „velike transformacije” epohalnog diskontinuiteta baziranom na nasilju. Osnaženjem integrativnih aspekata tržišta nastao je potpuno nov oblik društva. (Polaynyi 2001: 251) Kapitalisti konstantno pokušavaju da ograniče životnu snagu, da iskoriste kreativnost i pretvore kvalitet u količinu. To je priroda njihove moći. Ipak oni mogu postići ovu konverziju samo spekulativno i inter-subjektivno, i nema smisla pretvarati se da je drugačije.

Kapital kapitalizma se ogleda u mnogostrukosti improvizovanih moderni i modernističkih mozaika kao vizija alternativnih oblika kapitalizma, a nikako kao alternativa kapitalizma samog, ili promene čitavog postojećeg sistema na kome je kapitalizam baziran. Kapitalizam neprestano suzbija svoju temeljnu težnju, ali joj se i istovremeno prepušta te u tom antagonizmu odbija dostići granicu, ali joj i stremi. Kapitalizam ponovo uspostavlja različite rezidualne i umetne, imaginarne ili simboličke teritorijalnosti kojima pokušava kodirati, zauzdati ljude izvedene iz apstraktnih kvantiteta (Deleuze, Guattari 2015: 33).

Ako je kapitalizam vanjska granica svakog društva, onda je to zato jer sam nema spoljnu granicu, već samo unutrašnju granicu koja je sam kapital, i što tu granicu ne susreće nego je reprodukuje tako što je neprestano pomiče (Marks 1978, III: 214). Kapitalizam posvuda proizvodi šizoidne-tokove koji pokreću „naše” umetnosti i „naše” nauke. Šizofrenija je vanjska granica samog kapitalizma ili ispunjenje njegove najdublje težnje, ali ipak funkcioniše samo pomeranjima te granice, zamenjujući je vlastitim relativnim imanentnim granicama koje neprestano proizvodi na širokoj osnovi. (Deleuze, Guattari 2015: 232). Šizofrenija nije identitet kapitalizma, već njegova razlika, njegova napuklina, njegova smrt. U šizofreniji on nalazi vlastitu vanjsku granicu, koju neprestano gura od sebe i otklanja, dok on sam proizvodi imanentne granice koje neprestano pomiče i uvećava. Ipak, kapitalizmu je potrebna pomaknuta unutarnja granica i na drugi način: upravo da bi neutralizovao ili odbio apsolutnu vanjsku granicu, šizofreničku granicu, on je mora pounutriti tako što će je ograničiti i ne prolazi između unutarnje proizvodnje i proizvodnje žudnje koja se ocepljuje od društvene proizvodnje, nego unutar društvene proizvodnje na koju se društvena reprodukcija svodi (Ibid.:252).

Moć kapitala je ekstenzivna zbog diskurzivne hegemonije neo liberalne globalizacije jer za njega ne postoje nacionalne, etničke, verske, klasne, vremenske i prostorne granice. Kapital ima anonimnu moć bez središta, pripisivosti i jasne strukture odgovornosti (Beck, 2004:92). Kapital nije materijalni objekat ni društveni odnos ugrađen u materijalne odnose. On nije uvećan sa moći. Kapital je simboličko predstavljanje moći.

Kapitalizam i ima i nema vanjsku granicu; ima je, to je šizofrenija, odnosno apsolutno dekodiranje tokova, ali funkcioniše samo tako što gura od sebe i otklanja tu granicu. Na isti način ima i nema unutarne granice; ima ih u specifičnim uslovima kapitalističke proizvodnje i prometa, odnosno u samom kapitalu, ali funkcioniše tako što ponovo proizvodi i proširuje te granice na sve širem temelju. U tome leži moć kapitalizma; njegova aksiomska nikad nije zasićena i uvek je sposobna dati nov aksiom prethodnim. Više nego ikada vidljivo je „ekonomsko ropstvo” u svom najčistijem obliku jer je rad lišen pravnih i političkih konotacija. „Sam mehanizam procesa stalno baca radnika natrag na robno tržište kao prodavca svoje radne snage i pretvara njegov proizvod u kupovno sredstvo u ruci drugoga. U stvarnosti radnik pripada kapitalu i pre nego što se proda kapitalisti” (Marks, 1947, I:476). Sve to kretanje, vrti se u jednom začaranom krugu jer je radnik vezan nevidljivim niti-ma sakrivene lažnom slobodom koja svuda vlada, od pravne fikcije do promene pojedinih gospodara. Kao i u Marksovo vreme, danas je još i više radnička klasa porobljena na zemlji „građanskog društva”.

Tri centralna stuba kapitalizma su materijalni napredak, isplativost i efikasnost u zadovoljavanju potreba, i način društvene organizacije pogodne za ostvarivanje ekonomske slobode kompatibilne sa liberalnim političkim režimima u duhu kapitalizma. (Boltano, Chiapelli, 2007:14)

Globalni kapitalizam ne crpi svoju moć osvajanjem, već izmeštanjem kapitala, prevodeći imperijalizam „trgovačkog duha”. „Trgovački duh može postojati zajedno sa ratom, a pre ili posle se nametne nekom narodu. Moć novca primorava države da potpomažu mir” (Kant, 1974: 154). Kant, kao i Ogist Kont i Herber Spenser teorijski priznaje „esen-cijalno naratni” karakter kapitalizma. Realnost dugih razdoblja imperijalizma, kolonijalizma i svetskih ratova pokazali su neistinitost njihovih tvrdnji jer je danas vidljiva koegzistencija rata i kapitalizma. Još je Roza Luksemburg ukazala da kapitalizmu ne odgovaraju države, privredna i politička rasepkanost. On za svoje širenje treba jedinstveno područje i duhovnu kulturu bez koje se potrebe društva ne mogu podići na ni-vo koji odgovara kapitalističkoj robnoj proizvodnji (Luxemburg 1974).

Novi imperijalizam je humanitaran u teoriji, ali imperijalan u praksi, on kreira subsuverenitet u kome država raspolaže suverenitetom u teoriji, ali ne i u praksi. Kada Bloh piše o „objektivnim mogućnostima” koje su stvorene u kapitalizmu u cilju stvaranja novog sveta, on vidi temelj za razvoj proizvodnih snaga, ali ne sagledava posledice za čoveka, kao ni potencijalne opasnosti po opstanak čoveka i živog sveta koje stvara kapitalizam. Zato on vidi kapitalizam kao poredak neslobode, a ne poredak destrukcije. Adorno u *Dijalektici negativnog* polazi od postojećeg (kapitalističkog)

sveta kao sveta neslobode i nepravde, ali ne kao sveta destrukcije, te na isti način kao i Markuze ne objašnjava destruktivnu prirodu kapitalizma (Marcuse, 1978:77). Za Deleza kapitalizmu je svojstvena okrutnost za koju ne nalazimo premca u primitivnom sistemu okrutnosti, teror kojem ne odgovora ništa slično u despotskom režimu terora (Deleuze, Guattari 2015:353).

Po Marksu, u kapitalizmu se sile prirode otuđuju, u vidu tehnike, od same prirode, ali ih on ne vidi kao sredstvo destrukcije, već samo kao sredstvo kapitala za prekomerno izrabljivanje zemljišta i radnika. Razvoj proizvodnih snaga odnosi se na ovladavanje prirodnim (mehaničkim) zakonima putem nauke i tehnike, a ne na uspostavljanje kontrole nad prirodom kao životvornom celinom. Kapitalizam je okrenut protiv prirode jer od savladanih prirodnih sila stvara tehnička oruđa sa kojima uništava prirodu kao životvornu celinu, čime se povećava izvesnost ljudskog uništenja. Na tom tragu Horkhajmer i Adorno upozoravaju u *Dijalektici prosvetiteljstva* da je „stalni progres stalno nazadovanje”, ukazujući na „prokletstvo progressa.” U eri progressa, čovek je prestao biti i živeti kao samosvesno, slobodno biće, te je totalno određen i podređen stvarima te Marksovim rečima, otuđen čovek (Kangrga 2008:56). „Križa ideje progressa nije križa same ideje, nego križa nosilaca te ideje, čije je savlađivanje nužno” (Gramši, 1980:85).

Zato je u eri apsolutnog kapitala, potrebnije Marksov pojam „otuđenja”, kao osnovni pojam u kritici kapitalizma, zameniti pojmom destrukcije jer se sam kapitalizam kao sistem beskonačne akumulacije i poredak neslobode, nepravde, neuma, zalaže za slobodu, društvenu pravdu, za umni svet te ga je potrebno posmatrati u esencijalnoj sferi. Kao da se prelazi preko činjenice da je čovek univerzalno stvaralačko biće, a otuđen je od sebe kao stvaralačkog i slobodarskog bića. Fizionomija prakse je sirova ozbiljnost. Ta ozbiljnost se rastvara kada se duh prakse

oslobodi, odnosno oslobađa se „nagon za slobodom”, kako je to Šiler opisao svojom teorijom igre (Schiller, 1996).

Apsolutnost kapitala se temelji na totalnoj komercijalizaciji prirode i društva, i potpunom razvoju potrošačkog mentaliteta u kome čovek postaje potpuni deo tog sistema bekstva od realnosti. On uništava potrebu čoveka za čovekom i stvara patološkog čoveka pre svega tako što uništava čovekovu potrebu za ljudima i mogućnost razvijanja čula ljudskosti. Kapitalizam proizvodi usamljenog čoveka koji je izgubljen u kapitalističkom ništavilu sklon bekstvu iz realnog u iluzorne svetove na način da ljudi postaju tehnizovane Lajbnicove monade. Čovek je deo „potrošačke mase” čije ponašanje uslovljava proces destruktivne kapitalističke reprodukcije, što znači potpuno komercijalizovani život. Kapitalizam od čoveka kao društvenog bića stvara potrošačko biće, a od društva kao zajednice emancipovanih ličnosti potrošačku gomilu.

„Nematerijalan” rad

Proizvodni višak koji kao temelj ima nematerijalni rad, a kao politički izraz konstitutivni izraz mnoštva, ne može se svrstati u oblike i u procese kontrole kao što su „naučne” metode organizacije savremenog kapitalizma utemeljile na temeljima masovnog i fordističkog rada (Negri 2013: 12). Potrebno je napraviti razliku između razvoja proizvodnih snaga u istinskom, i razvoja proizvodnih snaga u tehničkom smislu. Istinski razvoj proizvodnih snaga usmeren je na zadovoljavanje autentičnih ljudskih potreba i teži razvoju univerzalnih stvaralačkih sposobnosti čoveka kao slobodarskog bića i na oplemenjivanju prirode, dok je tehnički razvoj proizvodnih snaga usmeren na sticanje profita i zasniva se na instrumentalizaciji stvaralačkih moći čoveka kao najamnika kapitala te na uništavanju prirode.

Ljudi su uhvaćeni u zamku te nove psiho-tehničke strukture moći. Čak su i veliki progresivni snovi prosvetiteljstva kooptirani ka represiji, a ne ka oslobođenju ljudi. Iz te perspektive postavlja se pitanje zašto mase ne ustaju i ne pokušavaju da „osvoje” ova tehnička i naučna sredstva o kojima su nekada sanjali? Svi umovi su zarobljeni jer se radi o „totalnoj mobilizaciji postojećeg društva protiv sopstvenog potencijala za oslobođenje” (Negri 2013:19).

Po Marksu, „faktor proizvodnje”, kapital, je instanca koja u kapitalizmu osigurava povezanost faktora proizvodnje koji zajednički deluju, ili proizvode nove oblike kapitala. „Egzistencija jedne klase,

koja ne poseduje ništa osim radne sposobnosti, nužna je pretpostavka kapitala” (Marks, Engels, 1958: 58). U novom, informacijskom načinu razvoja društva, obrade informacija i komunikacije simbolima egzistencija jedne klase koja ne poseduje ništa osim radne snage, mora biti nužan preduslov kapitala (Castells 2000). Životni proces kapitala se odvija izvan logičko-dijalektičkog medija u kojem ga je Marks prikazao. Iz perspektive kapitala danas je vidljiv prelaz u novu fazu kapitalističke akumulacije, a iz perspektive rada došlo se do trenutka u kome je kapitalistički razvoj dotakao unutrašnju granicu i ostvario uslove za izlazak iz kapitalizma (Marks 1977). Temeljom učenja Smita i Rikarda, Marks tvrdi da je kapitalizam, kao konfliktno društvo s oštrim unutrašnjim suprotnostima i žarištima ekonomskih i socijalnih poremećaja.

Temelj Marksove kritike kapitala je novovekovni praktično-politički pojam čoveka jer raspolaže svojom ličnom i svim njezinim svojstvima. Iako Marks polazi od liberalne prosvetiteljske teze, istovremeno je i kritikuje jer je politički slobodna jedinka samo oblik prikrivanja nejednakosti koje proizvodi otuđeni rad kao suštinu kapitalističke proizvodnje, slobodnog pojedinca i kapitalističkog vlasništva. Iako on slobodno raspolaže svojim radom, ali ga stavlja drugom na raspolaganje, on je „otuđeni radnik” kog nije sagledavala klasična novovekovna politička teorija (Rodin, 2012: 24). Danas je glavna proizvodnja „nematerijalna”, koja se kao proizvodnja znanja i informacija ubrzano razvija jer industrijski kapitalizam pospešuje tehnološke inovacije. Sve više se ulaže u tehnologiju, s jedne strane u strojeve, s druge, u istraživanje i razvoj, intelektualni rad. U neposrednom proizvodnom procesu sve važniji postaje „opredmećeni rad”, a to znači rad stroja, dok je ljudskog rada sve manje. On je sve manje telesni rad, jer se proizvodnja uspešno automatizuje; on samo preuzima zadatke nadzora i podešavanja u strojevima opredmećenih procesa.

Specifična razlika između kapitalističkog i prethodnih načina proizvodnje leži u činjenici da se u njemu ropstvo i izrabljivanje ne vide odmah i u potpunosti, nego ih prikriva privid formalne slobode. Industrijski kapitalizam pospešuje tehnološke inovacije jer sve više vrednosti ulaže u tehnologiju i u istraživanje i razvoj, odnosno u intelektualni rad. U neposrednom proizvodnom procesu sve važniji postaje „opredmećeni rad”, a to znači mašinerija, dok je ljudskog rada sve manje. Ljudski rad u neposrednom proizvodnom procesu, sve je manje fizički rad, jer se proizvodnja uspešno automatizuje te on preuzima zadatke nadzora i podešavanja u strojevima opredmećenih procesa. Zato je sve važnija

organizacija neposrednog proizvodnog procesa, njegova koordinacija sa drugim proizvodnim procesima, od kojih je zavisn ili koji su zavisni od njega – te, na kraju, organizacija društvene sredine u kojoj se odvijaju proizvodni procesi, koordinišu se i organizuju. Pored istraživačkog i inovacijskog rada, sve značajniju ulogu dobija organizacijski rad – „management”, ne samo u značenju organizacije i upravljanja u proizvodnim jedinicama i u njihovim povezivanjima, već takođe sve više i u značenju upravljanja širim društvom. U neposrednom proizvodnom procesu povećava se udeo opredmećenog rada (stroj i tehnologija) i smanjuje udeo ljudskog rada. Zapravo se smer te protivrečnosti već okrenuo:

sada mora privatno prisvajanje neprestano dosezati proizvodnju u njenoj društvenosti, te ju nasilno zatvarati u svoje okvire, naročito u elektronskoj i kompjuterskoj tehnologiji. Ta tehnologija je društvenost sama, izdvojena iz društvenosti čovečanstva. Radi ovladavanja tom sferom kapitalističke korporacije i njihove državne i naddržavne ustanove svakodnevno izmišljavaju nove nasilne pravne poluge, kojima tu društvenost privatizuju. Vidljiva ruka korporacija je od daleko veće važnosti za kapitalističku istorijsku geografiju nego nevidljiva ruka tržišta koju je toliko isticao Adam Smit (Chandler, 1977). Tržišni procesi prvenstveno zavise od individualnog monopola kapitalista nad svojinom i nad sredstvima za proizvodnju. Monopolska moć privatnog vlasništva početna je i krajnja tačka celokupne kapitalističke aktivnosti. Svakodnevno postaje sve važnija organizacija neposrednog proizvodnog procesa, njegova koordinacija s drugim proizvodnim procesima koji su zavisni od njega te se na kraju, organizacija društvene sredine u kojoj se odvijaju proizvodni procesi, njihova koordinacija i organizacija. Pored istraživačkog i inovacijskog rada, sve značajniju ulogu dobija organizacijski rad – „management”, ne samo kao organizacija i upravljanje u proizvodnim jedinicama i u njihovim povezivanjima, već sve više i kao deo upravljanja širim društvom.

Prihvati li se Marksova teza da samo ljudski rad proizvodi vrednost razvojem industrije, sve više se smanjuje stepen nove vrednosti koji se proizvede u neposrednom radnom procesu. „Odnos razmene između kapitaliste i radnika je privid koji spada u prometni proces, gola forma, tuđa samoj sadržini, i koja nju samo mistifikuje. Taj oblik je stalno kupovanje i prodavanje radne snage” (Marks, 1947, I:481). Dobit se povećava ako se smanjuju proizvodni troškovi ispod nivoa „društveno priznatog” apstraktnog rada, potrebnog za proizvodnju određenog proizvoda. Drugim rečima, sniženjem količine dodatog ljudskog rada

na proizvod ili poboljšanjima u tehnologiji, povećanjem u strojevima „opredmećenog” rada, koji učestvuje u proizvodnji proizvoda, uvećava se kapital.

Rad koji je na delu u proizvodnji, sve je više intelektualni rad, istraživanje, inovacija i kreacija, čak afektivni rad. Čini se, dakle, da je kapitalistička priroda proizvodnje sve više veštačka spona, suvišno sito kroz koje se usitnjava društvenost da bi postala privatno vlasništvo, samo zato da bi se potom na tržištu opet mogla podruštveniti. Na svakome koraku danas možemo očigledno videti temeljnu protivurečnost kapitalističkog proizvodnog načina: društvena priroda proizvodnje se neposredno sukobljava sa privatnim prisvajanjem proizvoda. Marksovim rečima rečeno, „kvalitet ili novčana suma je ograničena, sužena jer kao kupovno sredstvo ima ograničeno delovanje” (Marks, 1947: 88). Marks ističe preokret odnosa gospodarenja koje je uspostavio kapital. Radni proces sjedinjen sa represivnim potčinjavanjem kod počinjenog rada svest o stanju u kome se nalazi i aporijskoj protivrečnosti „obrnutog sveta” u kome se nalazi. Gospodar, budući da se nalazi van procesa proizvodnje, a zainteresovan je za njegovo održavanje ne razvija svest o protivrečnosti. Bazirajući svoju perspektivu na Hegelovom razmišljanju, gospodar ima odnos sa stvarima posredstvom sluga, sluga se može osloboditi samo tako što „stvar obrađuje i preobražava svojim radom.” Negiran od strane stvari sluga teži da je negira, preobražavajući je putem rada. On sebe prepoznaje samo u sopstvenoj radnoj aktivnosti na stvari. Gospodar se lišava procesa objektivizacije jer se ograničava na negiranje stvari kroz njezinu potrošnju i time nije u mogućnosti doći do autentične svesti o sebi i svetu. On ima otuđenu i zavisnu svest. Zato gospodar zavisi od sluga i ne može da živi bez njega, a sluga zna da vlada prirodom putem rada i zato je samostalan. Na taj način, objašnjava Hegel, „jednom ostvareno robovanje postaje suprotnost onome što neposredno jeste. Vrativši se u sebe kao potisnuta svest, ropstvo se pretvara u svoju suprotnost i postaje istinska samostalnost.” (Hegel, 1970: 145). Kao što sluga stiče svest o sebi u procesu rada i borbi sa gospodarom, tako kod Marksa proletarijat postaje klasa po sebi i protivrečnosti za sebe kroz delovanje i borbu protiv buržoazije, odnosno gospodara koji njegov rad čine ropskim. Zato je kapitalizam jedna dinamična „protivrečnost u procesu” (Marks, 1977: 98).

Akumulacija kapitala generalno zavisi od akumulacije kapitala u centru. Ključna grupa je dominantan kapital koji može biti izjednačen sa vodećim korporacijama ili vladajućim koalicijama u temelju tog procesa.

Periferni kapital čini mnoštvo kompanija izvan jezgra i predstavlja trajnu pretnju akumulaciji kapitala. U zavisnosti od jakih centrifugalnih sila konkurencije, ove kompanije ne mogu da podrivaju tajne podstreke poslovne „sabotaže” i samim tim i mogućnost akumulacije. Tek u meri u kojoj dominantni kapital može zadržati i povećati svoje ekskluzivnu moć nad ovim manjim kapitulata, držeći ih „van toka”, proces kapitalizacije se može održati i produžiti. Ovaj inter-kapitalistički sukob naglašava diferencijalne osnove akumulacije. Dok se „maksimizatori profita” koncentrišu samo na svoje dobitke, diferencijalni akumulatori su takođe podstaknuti da podrivaju svoje rivale. Njihova uspešna sabotaža daje njihovoj relativnoj performansi duplu dobit: uvećavaju sopstvenu zaradu dok se smanjuju oni koji čiju meru pokušavaju da pobeđu. (Nitzan, Bichler 2009: 315) Valerštajn tvrdi da je počela konačna kriza kapitalizma sa tvrdnjom da čovečanstvo baš u sadašnjem trenutku može pobuditi svoju društveno i istorijsku inovativnu imaginaciju – budući da korenita društvena inovacija sada nije „utopistička”, već ima stvarne mogućnosti svog ozbiljenja. Kriza se odnosi na društveni kontekst u njegovoj celokupnosti, kao pomanjkanje kontrole nad proizvodima i političkim događajima koji su, u bio političkom kontekstu, nepredvidivi te su i krize neočekivane (Negri 2013: 18). Može li se naslutiti kraj neo liberalizma ili će se neometano nastaviti primenjivanje prazne logike namenjene očuvanju obnove i učvršćivanja moći elitne klase i neometana vlast kapitala? Glavni fokus je potrebno usmeriti na duboko antidemokratsku prirodu neo liberalizma. Ipak, sve se više približavamo nejednakosti u visini dohotka i imovine koja je dostigla tačku kao i u vreme kraha 1929. godine, ekonomske disproporcije postaju do te mere hronične da preti opasnost od generisanja strukturne krize.

Uzmemo li u obzir uništavačku moć savremenog kapitalizma i njegovo razarajuće delovanje, kako na prirodu, tako i na društvo, realno-utopijske potencijale nužno je i aktivirati (Hopkins, Wallerstein, 1996). Kako kapitalizam ne može da opstane bez monopolske moći, on teži da zadobije sva monopolska sredstva da je se domogne. Najviše moći se usmerava ka ovladavanju „prirodnim monopolima” prostora i lokacija, kao i političke zaštite proizašle iz nacionalnih granica i carina. „Prava intelektualne svojine” su postala glavno polje borbe kroz koju se monopolske snage potvrđuju.

Tehnički svet kapitala

Prosvetiteljstvo je i filozofski diskurs modernosti kao vladavine moći/znanja u formi tehno nauke, ali i kritika ideologije kao znanja/ moći u formi političke strategije neo liberalizma kapitalističke ekonomije. Marksova inovacija je u tome što ekonomsko upisuje u društveni oblik, odnosno što uspostavlja neodvojivost ekonomskog i političkog. Još su Adorno i Horkhajmer porekli konsekventnu harmoničnost u doktrini prosvetiteljstva i „bezobzirno izrekli šokantnu istinu” da formalistički um nije u uskoj vezi sa moralom nego sa nemoralom (Horheimer, Adorno 1989: 114, 125). Oni jezgro celokupne civilizacijske racionalnosti vide kao negiranje prirode u čoveku u cilju ovladavanja nad prirodom i drugim ljudima.

Naša sadašnjost nije u znaku prosvetiteljstva jer je danas uveliko prisutno realizovano tehno racionalno sistematsko ludilo modernosti koje umesto pitanja o čoveku i njegovim mogućnostima, ili Fukoovim rečima „ontologijom nas samih”, zatvara poglavlje o kontingenciji i slobodi čoveka. Njegova se „svrha” i „cilj” premešta u tehno sferu a time postaje jedino imati znanje/moć za transfiguraciju sveta u formi bio političkoga objekta/stvari. Nauka je sredstvo za svrhu, a daleko je od onog što treba da bude, naime svrha samoj sebi. U novoj konstelaciji društvene realnosti, društvo znanja ne ispunjava prazninu anomalije koju ostavlja raspadajuće društvo rada. Ipak, otvoreno je pitanje može li društvo znanja biti efikasan naslednik društvu rada. Svakog dana postaje jasnije da nauka ima cilj prirodi dodati idealnu radionicu formiranu od mehanizama po matematičkoj preciznosti sa namerom da što vernije oponašaju promene koje se događaju u prirodnim telima (Sorel 2011: 148). Kraj prosvetiteljstava otvara vrata apsolutnom kapitalu koji je usmeren ka destrukciji prirode i čoveka. Marksova „radna teorija vrednosti” postala je u savremenom kapitalizmu radna teorija uništenja. Ekonomska sfera kapitalizma postala je neprikosnovena totalizujuća moć sveukupnog društvenog života jer je svet dobio iracionalni i destruktivni karakter, kapitalizam je stvorio „tehnički svet” i njemu odgovarajuću tehnokratsku religiju koja postupno vezuje čoveka za postojeći svet i uništava humanističku viziju budućnosti.

U najvišoj fazi u razvoju kapitalizma, „potrošačkom društvu” – u kojoj su se protivrečnosti kapitalizma razvile do kraja, plastično je vidljiva priroda kapitalizma i temelj odnosa prema budućnosti. „Potrošačko društvo” predstavlja „napredak” u razvoju kapitalizma kao destruktivnog

poretka jer nije samo rad, već je celokupni život postao instrument kapitalističke reprodukcije. Građanin je depolitizovan i depersonalizovan podanik, a javnost je populus, masa čija je refleksivna distanca abolirana, a privatnost okupirana. U toj „trećoj fazi” kapitalizma duh kapitalizma ima strukturu „globalizirajućeg” kapitalizma koji iskorištava nove tehnologije. „Prvi” duh kapitalizma je povezan sa buržoazijom, dok je „drugi” duh okupljen oko figure direktora ili plaćenog upravnika, sa akademsko kvalifikovanim rukovodećim osobljem kao centralnim elementom. (Boltano, Chiapelli, 2007: 19) Sada više ni vizija klasne analize nije tako jasna. Iako je u nekom smislu još uvek povezana sa materijalnom realnošću, pojam klase se sve više isprepliće sa političkim organizacijama i partijama, kulturom pa više nije neposredan ili očigledan. Klasa je spekulativan koncept koji se suprotstavlja novim konceptima, naročito onim pojmovima „mase”.

Profit sve više postaje neprikosnovena mera po kojoj se određuje smisao i vrednost ljudske prakse. Njegov „regulativni princip” zasniva se na bespoštednoj borbi kapitalističkih korporacija za dominaciju i opstanak. Danas se često susrećemo sa fenomenom „kraja svih ideologija” i sa navodnom depolitizacijom i naturalizacijom unutar opšteg konsenzusa. Ipak, radi se o izrazito političkom konceptu navodne depolitizacije i navodne de-ideologizacije gde se u stvari nameće samo jedna ideologija, ideologija hedonističke, konformističke potrošačke kulture. Svet obilja, postao je prebogat i površan. Sigurnost koja je nudila napredak, demoralisala je prosečnog čoveka i izazvala u njemu lažno, atrofirano poverenje (Ortega y Gasset 2003:120). Taj svet je proizveo čoveka necivilizovanih sklonosti, posebno oblika koje je ta civilizacija prihvatila u 19. veku.

Postoje najmanje tri bitna obeležja koje svedoče o dubokoj krizi kapitalizma. Primarno raste uloga nematerijalnog kapitala u obliku burzovne kapitalizacije koji je neuhvatljiv za svaku objektivnu meru. Njegova vrednost može biti samo izraz subjektivne procene anticipiranih profita. Druga manifestacija krize očituje se u sve dubljim stagnacijama sektora u kojima su društvene potrebe u stalnom porastu (zdravstvo, obrazovanje, nauka, javna preduzeća). Kapital vrši ogroman pritisak kako bi privatizovao i podredio logici tržišta te kolektivne usluge. I na kraju, kriza je izražena i u nepostojanju mitske figure potrošača vođenog za maksimalno efektivno ulaganje u vlastiti ljudski kapital. Neproduktivan rad je društveno koristan, ali ne vodi rastućem blagostanju. Nije moguće utvrditi stalan rast pozitivnog na račun negativnog, kako to tvrde zagovornici ideje progressa.

Društvena moć je kapital, koji ne treba izjednačavati sa ekonomskim bogatstvom, jer je ekonomija samo jedno od društvenog segmenata. U svakom društvenom segmentu postoje segmenti demonstracije simboličkog nasilja i logika kojom se odgovarajući oblici kapitala akumuliraju, transformišu i konvertuju u pozicije moći. Habitus je subjektivna dispozicija razvijena radi postizanja određene pozicije u odnosima moći. On je subjektivni sistem interiorizovane strukture, oblikâ percepcije, idejâ i akcijâ zajedničkih svim članovima jedne klase ili grupe. Kapital ruši jakost i ulogu socijalnih institucija sa zadatkom da ih stavi u funkciju dominacije interesa kapitala, a uveliko je povezana sa pojavom novih tehnologija, globalnom konkurencijom i sve većom među ovisnosti procesa u svetu. Za kapitalizam je veoma važno što može da se osloni na aparate njegovog opravdavanja koji je prilagođen konkretnim oblicima akumulacije kapitala u datom periodu, što ukazuje da duh kapitalizma uključuje različite oblike, van onih koje su nasleđene iz ekonomske teorije. Kako kapitalizam ne može da pronađe nikakve resurse u sebi za opravdanje temelja za posvećenost i, naročito, da formulišu argumente usmerene prema zahtevu za pravедnosti.

Suočen sa nužnošću za opravdanjem, kapitalizam mobilise „već postojeće” stvari čiji je legitimitet zagaranтован i koji će dati novi zao-kret, a sve zbog potrebe akumulacije kapitala. Besmisleno je tražiti jasnu separaciju između zamagljenog ideološkog konstruktora, namenjenim da služe kapitalističkoj akumulaciji, i čiste, krajnje beskompromisne ideje, koja bi bila temelj njegove kritike. (Boltanski, Chapelliano, 2007: 20-21) Duh kapitalizma mora zadovoljiti traženje samo-opravdavanja, naročito kako bi se suprotstavili anti-kapitalističkoj kritici; i ovo uključuje upu-ćivanje na konvencije o opštoj važnosti šta je pravédno ili nepravédno.

U međuvremenu, kapital, sakriven iza liberalnih ideja uspeva proizvesti niz dubokih poremećaja u nacionalnom i međunarodnom ekonomskom životu, usporavanje ekonomskog rasta, produblјivanje socijalne nejednakosti. Marks je bio okrivljen da je uništavao i negirao nacionalni i patriotski osećaj iako je on samo isticao postojeću percepciju stvarnosti. Kapitalizam, sa svojim socijalnim nepravdama, uništava patriotski i nacionalni osećaj kod radničke klase. „Patriotizmom i nacionalizmom su se često prikrivali interesi građanskih klasa” (Bergajev 2007:71).

Celokupnost odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu, na kojoj se temelji pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovlјava proces socijalnog političkog i duhovnog

života. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest. Na određenom stupnju svog razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrečnost s postojećim odnosima proizvodnje ili, što je pravi izraz za to, s odnosima vlasništva u čijem su se okviru dotle kretale (Marks, 1977: 9). Burdije, svojom analizom i kritikom, ukazuje na povezanost neo liberalne filozofije razvoja sa interesima krupnog kapitala, tj. trans nacionalnih korporacija u savremenosti, kao i na pokušaje da se neo konzervativna revolucija, pozivajući se na napredak, razum i nauku (posebno ekonomsku nauku), kroz novu fetišizaciju tržišta (odnosno zakona jačeg), izvrši opravdanje procesa istorijske restauracije (odnosno povratak na neku vrstu radikalnog kapitalizma, koji nema drugi zakon sem zakona maksimalnog profita, kapitalizma bez kočnica i bez šminke) i tako pokuša da svrsta pod zastarelost svaku misao napretka i delovanja.

Bitan element neo liberalizma i kapitalizma je njena biopolitička narav koja postiže svoju moć kad postane integralna, života funkcija koju svaki pojedinac prihvata i daje joj sve veću moć svojim pristankom i ponavljanjem. Snaga neo liberalne ideologije, naglašava Pjer Burdije, počiva na svojevrsnom društvenom neo-darvinizmu (na ideologiji kompetencije – najbolji i najsajjniji su ti koji trujumfuju), dok siromašni nisu samo nemoralni i korumpirani; oni su glupi, nesposobni, neinteligentni, prema jednoj ovakvoj surovoj tehnokratskoj, nehumanoj ideologiji i filozofiji razvoja.

Kroz ključni pojam Špenglerove filozofije, „pseudomorfoze”, vidljivo je da prazne forme jedne civilizacijske tvorevine bivaju mehanički pretopljene na drugi kulturno-istorijski tip pritiskajući ga i pri tome stvarajući veštačke, pa i farsične kulturne oblike kroz nasilno nametanje nekom samosvojnom narodu preuzetih, tuđinskih „kulturnih formi” koje koče unutarnji razvoj tog naroda. Kapitalistička vlast je skoro savršena jer svaki diskurs, pa i subverzivni može bez problema da se integriše i da čak na njemu napravi profit. Ključno je utvrditi da je kapitalizam, ne samo ekonomski, nego i društveni i politički sistem koji može sve da integriše, pa tako i svaki subverzivni diskurs, pokret, ideju, pacifikuje, obesmisli i konačno od svega toga napravi samo tržišnu novotariju koja donosi profit.

3. Pojedinac i intelektualac u lavirintu kapitala

*Mozak budale pretvara filozofiju u glupost,
nauku u praznoverje, a umetnost u pedanteriju.
Otuda univerzitetsko obrazovanje.*

Bernard Šo

*Oni među nama koji oči drže otvorenima mogu u onome
što vidimo da se oko nas događa, pročitati vrlo mnogo.*

Edvard Hal

Činjenice ne prestaju postojati kad ih se zanemaruje.

Oldus Haksli

*Ljudi zahtevaju slobodu govora kako bi nadoknadili
to što retko koriste slobodu razmišljanja.*

Seren Kjerkegor

Najlepši snovi o slobodi sanjaju se u tamnici.

Fridrih Šiler

*Najbolja diktatura ima izgled demokratije,
ali je u svojoj biti zatvor bez zidova u kojem
zarobljenici ni ne sanjaju o begu.*

*U svom temelju to je sistem porobljavanja
u kome kroz potrošnju i zabavu, robovi i vole svoje ropstvo.*

Oldus Haksli

U širenju neo kolonijalnog globalizma deluje prilično neuverljivo svako zalaganje za održavanje kulturnih vrednosti, kulture kao celine ili povećanje efikasnosti i kvaliteta obrazovanja, koje dolazi od zvaničnih institucija i to iz prostog razloga što one za tako nešto u ovo vreme nisu „programirane” budući da imaju potpuno drugu ulogu i druge postavljene zadatke. Bloh je upozorio da pojam napretka uvek treba posmatrati i istraživati na temelju društvenog zadatka koji sadrži u sebi, a s obzirom na ono čemu jer može biti „zloupotrebjen i kolonijalno-ideološki pervertiran.” (Bloh, 1966: 137-167). Sve je više onih koji iz temelja osporavaju samu ideju napretka kao zaostatak iz ranijih, optimizmom nadahnutih epoha. Niče i Heldrelin shvataju novovekovnu bezdomnost, bespuće i „užasno osećanje pustoši.” Prisutna bespuća ukazuju na zapuštenost bitka. Hajdeger govori o sudbini sveta koju moramo pretrpeti. Za Ničea ne postoji napredak, već samo evolucija čovečanstva, napredak u osvećenju, u našem očovečenju (Stanković Pejnović 2014:186). Ničeova nastojanja vraćanja izgubljenog sklada evropskog čoveka ostala je bezuspešna jer je u filozofskoj percepciji pokušao objediniti nauku i umetnost, znanje i stvaralaštvo, misleći da je to put da uspostavi ravnotežu između suprotstavljenih tendencija života. Možda sklad, ipak, treba tražiti u čvrstini odluke, a ne u širini kolebanja. Čovek duhovno sazreva zahvaljujući procesu obrazovanja kroz koji prolazi i u kojem dolazi do određenih dostignuća. Čovek se zaglupljuje mnoštvom informacija, nameće se lažno znanje putem institucija i ističu se njegovi zaštitnici.

Može li retradicionalizacija ili globalizacija dati ili vratiti pojedincu njegovu izgubljenu slobodu i je li pojedinac sam, dovoljno sposoban i spreman izboriti se sa masom „sila” koje ga okružuju, a on treba pronaći sebe i svoj izgubljeni smisao u lavirintu iz kog ne zna izlaz? Neuspesi globalnih ekonomskih i socijalnih transformacija uzrok su velikih beda i nesreća koje će se u budućnosti još više zaoštravati. Svojom neumoljivošću zasenili su i „proletarizaciju” Evrope u 19. veku.

Inventivnost, spoznajni optimizam i spoznajna mobilizacija, najzahtevnije su faze društvenoga razvoja i temeljne pretpostavke suverenosti i nacionalne sigurnosti. Globaliziranje sveta zahteva novo promišljanje i redefinisane etičkih načela na kojima će se razvijati savremeno društvo kultura i njegov odnos prema životu biološkom biću, kao i prema drugim društvima kulturama, kao oblicima društvenoga života – kulturnom biću. Od kada je postala roba, kultura teži da postane vodeća roba društva spektakla (Debord, 2002: 62).

Etika bi trebala, ne samo obrazovanjem i vaspitanjem, ne samo diskursom o pluralizmu, nego pre svega efektivnim delovanjem prevladati sukob između biotičke i kulturne ekumene. Subjekt toga prevladavanja nije samo formalni nego i neformalni edukacijski sistem. Napredak kapitalizma s jedne edukaciji i zbunjujući razvoj tehnika utiču na položaj znanja. Spekulativni poredak u sebi sakriva svoju dvosmislenost prema znanju. Znanje svoje ime zaslužuje ako se podvostručuje ili „ukida” u citiranju vlastitih rezultata u diskursu sporednog značaja koji ih legitimiše (Lyotard 2003: 54). Pozitivna nauka nije znanje, a spekulacija se hrani ukidajući je. Nauka koja nije postigla legitimnost nije prava nauka, ona dolazi do najnižeg stepena, onaj ideologije ili poluge moći, ako diskurs koji treba legitimisati znanje i sam proizlazi iz pred naučnog znanja, jednako kao i „jednostavna, obična” priča. To je temelj i Ničeovog ukazivanja na „evropski nihilizam” koji je rezultat samo primene naučnog zahteva za istinitosti na sam taj zahtev.

Za Deleza, volja za ništavnost kao nihilizam izražava temeljne društvene odnose: „imputiranje grešaka i odgovornosti, gorka, trajna optužba, resantiman” koja karakteriše organizaciju društva. Čak i više i to je ono što dovodi Ničea u neposrednu bliskost sa Marksom nihilizam nije samo psihološki fenomen. Nihilizam se, u svom najdubljem smislu, odnosi na „osnovne kategorije... našeg načina mišljenja i tumačenja postojanja uopšte” (Deleuze, 1983: 21). To je zato što nihilizam izražava ovaj temeljni kvalitet društvenih odnosa, a ne samo lične orijentacije u svetu. Zbog toga će za Deleza i Gatarija, Ničeova načelo volje ka moći biti temelj njihove kritike kapitala.

Autonomnost sama po sebi nije vrednost ni za tradicionalno ni za globalno viđenje sveta jer su oba podređena zajednici, dok sa druge strane vladajuća ideologija liberalizma koja u svom temelju ima slobodu, samo nominalno zagovara slobodu i autonomnost iza vladavine prava i ljudskih prava i sloboda, a u stvari je sve podređeno promicanju slobode i otvorenosti tržišta. Psihološko i političko rasulo današnjice rezultira segmentaciju društva te implicira povlačenje pojedinca u privatnu sferu i odustajanje od sudelovanja u društvenom životu. Ortega i Gaset primećuje da je najvažnija činjenica u evropskom životu „dolazak mase na vlast u društvu.” Masa je prosečan čovek, odnosno vrsta ili način ljudskog postojanja koje se danas može naći u svim društvenim klasama. Masa su specijalizovani varvari koji drsko i autoritativno govore o svemu što ne poznaju samo zato jer vladaju jednim delom znanja (Ortega y Gaset 2003:126). Aktivni „čovek mase” ima svoju praktičnu aktivnost,

no nema i jasnu teorijsku svest o svojoj praktičnoj aktivnosti, koja ipak uključuje razumevanje sveta ukoliko ga on menja. Njegova teorijska svest istorijski zaista može biti u opoziciji prema njegovoj aktivnosti. Čovek mase ima dve teorijske svesti (ili pak jednu kontradiktornu svest): jednu koja je implicitna u njegovoj aktivnosti i koja ga u stvarnosti ujedinjuje s njegovim kolegama u praktičnoj transformaciji stvarnog sveta; i jednu, površno eksplicitnu ili verbalnu koju je nasledio iz prošlosti i nekritički preuzeo. (Gramši, 1951: 333)

Pojava modernih masa, daleko od ugrožavanja efikasnosti i koherentnosti aparata, omogućila je napredujući koordinaciju društva i rast autoritarne birokratije, pobijajući tako društvenu teoriju individualizma u odlučujućem trenutku. Čini se da je tehnološki proces sklon pobediti oskudicu, i transformaciji konkurencije u saradnju. Filozofija individualizma je ovaj proces posmatrala kao postepeno razlikovanje i oslobađanje ljudskih potencijala, kao ukidanje ove „mase”. Čak i u marksističkoj koncepciji, mase nisu vrhovi slobode. Marksov proletarijat nije masa već „klasa koja je određena odlučnim položajem u proizvodnom procesu, zrelošću njegove svesne nesigurnosti” i racionalnošću zajedničkog interesa. Kritička racionalnost, u najizraženijem obliku, preduslov je za njenu oslobađajuću funkciju odluku i akciju slobodnih ljudi. (Marcuze, 1941: 152)

Tagore je pre 1. veka upozorio da je došlo doba kada se moralan, potpun čovek, povlači, gotovo bez znanja o tome da se povlači i ustupa mesto komercijalnom čoveku, ograničene svrhe. Taj proces je pomognut zadivljujućim napretkom nauke i dobija velike razmere i moć, ali i uzrokuje poremećaj čovekove moralne ravnoteže i zamagljuje njegovu ljudskost senkom bezdušne organizacije (Tagore 1917).

Naše vreme je vreme sjedinjenja nevere i vere u kome ljudi teško nalaze smislenost života. Sve više živimo u prozaičnom svetu, sve manje brižnom, sa sve većim sklonostima ka senzacionalizmu te, ponajviše, zluradosti. Potisnuta sila savremene misli usmerena je na smanjenje sfere pojedinačne moralne odgovornosti. Ljudsko ponašanje je produkt različitih i suprotstavljenih bezličnih sila te često preslika različitih nametnutih ili ne nametnutih društvenih formi. Kroz „pseudomorfoze”, kako ih Špengler shvata, moguće je objasniti nasilno nametanje nekom samosvojnomo narodu preuzete, tuđinske „kulturne forme” koje kočee unutrašnji razvoj tog naroda. Takav oblik je uveliko prisutan u današnje vreme kod intelektualne i političke elite. „Danas mnogi intelektualci nalaze da im je korisno braniti demokratiju. Zbog svog klasičnog obrazovanja,

navikli su govoriti vrstom epike te umove naprežu kako bi smišljali sofizme koji pokazuju da demokratsko mediokritetstvo prouzrokuje društvenu veličinu,” (Sorel 2011:174) a mediokritetstvo ponajviše neguje modernu ideju jednakosti (Flaubert 2011). Kritika koju Fihte upućuje tadašnjim filozofima aktualna je i danas koji, da bi došli brzo do rezultata, se služe „zanesenjaštvom, cepidlačenjem i skolastičkim isparavanjima te bedne sitničarske dovrtljivosti.” (Fichte 1956: 262).

Misija intelektualaca bi trebala biti suprotna misiji političara. Intelektualni rad je teži, često uzaludan jer teži pojašnjavanju stvari, dok je političar usmeren zamagljivanju i proizvodnji iluzije. Ako se pristane biti pristalica leve ili desne struje, postaje se moralni hemiplegičar jer se sadašnjost još više „krivotvori”, preuveličavajući političareva iskustva. Politika čoveku oduzima samoću i intimu te je i veliki deo mediokriteta sklon slediti frenetične poruke političkog iskustva jer želi zameniti ili istisnuti spoznaju. Na taj način se pojedinac približava masi i gomili jer se obeshrabruje i sa lakoćom odriče ličnog delovanja, ali i ličnih želja, a sve u težnji da traži i zahteva zajedništvo sa drugima (Ortega y Gasset 2003: 50). Taj proces je olakšan informacijskom revolucijom. Ipak kalibriranje javnog mišljenja i politički korektna standardizacija više nije dovoljna jer je nužno dodati emocionalno usklađivanje gomile u kojoj strah osećaju svi, istovremeno.

Sve više, naša civilizacija postaje civilizacija jednodimenzionalnog čoveka (Markuze) jer je proliferacija tehničkih nauka uzdignuta u jednu i vladajuću sferu uz zanemarivanje nauke otkrića i teorije saznanja. U tom jednodimenzionalnom tehničkom svetu uveliko je prisutna manipulacija, sa glavnim sredstvom manipulacije svešču, a reči su važno mesto njenog instrumenta. Jezik postaje analitički, lišen smisla jer gubi vrednost te se polako razara nacionalan jezik i dolazi do atomizacije društva. Što potpunije jezik ulazi u saopštenje, sve više se reči iz supstancijalnih nosilaca značenja pretvaraju u znakove lišene kvalitete, a što transparentnije prenose mnjenje, to ih je teže shvatiti. Reč koja samo označava, a više ne znači, fiksirana je uz stvar da se skraćuje u formulu. Slepost i nemost podataka, na koje pozitivizam reducira svet prelazi na sam jezik koji se ograničava na registrovanje tih podataka (Horkhajmer, Adorno, 1989: 169). Odvajanjem reči od pojma, jezik postaje roba, ali i kazna kojom se vrši manipulacija, budući govor postaje apsolutno autonoman na moral. Predstavljanje je postalo prikazivanje, te je nekadašnji napad na neprijatelja zamenjen zapanjivanjem masa sa ciljem trenutnog zatupljivanja. Jezik je po definiciji sredstvo izražavanja

misli. Ipak takva definicija u sebi sadrži i prećutan oprez jer jezik služi i za sakrivanje misli i za laž. Kako je u svojoj suštini jezik dijalog, svi drugi oblici slabe njegovu efikasnost. Novi jezik savremenog društva rezultat je političkog mita kao namenska tehnologija usmerena na promenu smisla reči. Menja se kontekst i od istih reči se stvara novi smisao. Istinski smisao menja se i kroz termine i kroz simplificirane izjave. Igre naučnog jezika će postati „igre bogatih u kojima bogatiji ima više mogućnosti biti u pravu. Nagoveštava se poistovećivanje bogatstva s efikasnosti i istinom.” (Lyotard, 2005: 65). Zamena reči i pojmova političkim eufemizmima pokazatelj je teške bolesti društva koju je Tukidid opisao kao svedok nazadovanja Atene. Korupcija je najvažnija crta tog nazadovanja, a korupcija jezika je njezin najizrazitiji pokazatelj jer su reči počele označavati suprotno onom što su uvek značile.

Potiskuje se tvrdnja da se liberalna teorija ne može utemeljiti na njoj zasnovanoj normativnoj etici i normativnoj politici, nego se mora utemeljiti u obnovljenom jedinstvu praktičke filozofije, u izgubljenom jedinstvu etike, ekonomike i politike (Veljak, 2005: 245). Filozofija se ne bavi prirodom materija i tajnom životne snage i rasta, a „volja” koju je branila zbijena je u mehanizam modernog života (Durant 1991: 4). Jezik kao dom bitka (Hajdeger) postaje oruđe prevlasti, čime je pokrenut proces njegovog razaranja. Jezik možemo promatrati kao neki stari grad: lavirint uličica i malih trgova, starih i novih kuća i onih što su se u eufemizmima novim razdobljima nadograđivale, a sve to okružuju nova predgrađa s geometrijski postavljenim ulicama i jednolikom zgradama (Wittgenstein 1998).

Elite ne određuje samo položaj u vršenju vlasti ili uticanju na nju, niti samo posedovanje ličnih vrlina, znanja, osobina i autoritativnih pozicija u organizovanim oblicima društvenog života, već pre svega – vršenje svih ovih uloga na osnovu temeljnih društvenih vrednosti kao izvorišta kultura iz kojih izrastaju svi društveni oblici, sam društveni život. Funkcionalna pozicija predvodnika, „kreativnih manjina” (Tojnbi) i uzora koje većine slede i oponašaju, ogleda se u sposobnostima elita da na vrednosnim kulturnim osnovama osmišljavaju upravljanje i razvoj društva, da rukovođeni njima odgovaraju na izazove na različite načine, prilagođene prirodi izazova i drugim postojećim okolnostima. Ispunjenjem ovih funkcija jača se društvena kohezija, intenzivira solidarnost i smanjuju razlike i suprotstavljenosti unutar društvenih stratifikacija. Uspešni odgovor elita koji ih objedinjuje sa većinama oko vrednosti kojim se rukovode u nošenju sa izuzetnom teškim, presudnim izazovima što

se, po istorijskom pravilu, intenzivno odigravaju na među kulturnim, meta etničkim pograničnim područjima („fenomen granice“) trebao bi dovesti do formalnog društvenog konsenzusa i osećaja solidarnosti.

Vladajuća klasa sprovodi svoju ideologiju, dok subalterni, podređeni, participiraju u njezinoj ideologiji. Vidljiva je kontradiktorna situaciji u kojoj počinjeni deo stanovništva misli i živi unutar misaonih struktura vladajućih (Finelli 1992: 22). Društvena struktura dresira ljude za njihovu reprodukciju i kad ta spoljna sila oslabi, ona nastavlja svoje delovanje u ljudskoj psihologiji. Uz pomoć samoodržanja koje je došlo do totaliteta ono što jeste postaje svoj vlastiti cilj. (Adorno 1978: 85) Kako živimo u epohi programirane smrti kategorije koja je potčinjena organizovanoj manipulaciji, nije nužno samo živeti, već se treba boriti se za transformaciju, poboljšanje sveta u kojem se živi. Sva ta sveukupnost čini političku bit čoveka, koja izražava njegovu „čovečnost“. Koja je uloga intelektualaca u lavirintu manipulacije? Jesu li oni kritičari društva i manipulativnih tehnika ili dominantni pol pa time i učesnici manipulativnog procesa?

Autonomni pojedinac Faustovska dilema

U ljudskom životu postoje dve temeljne perspektive nas samih; s jedne strane to je shvatanje sebe kao autonomnih bića, slobodnih u odabiru svojih ciljeva koji se ponašaju ponekad u skladu, ponekad suprotno svojim željama (ili odbijajući da su njima motivisani). To je perspektiva u kojoj uobičajeno posmatramo ljude koji su sami odgovorni za svoje delovanje i koji imaju svoje vrline. S druge strane, mi smo bića određena okolnostima, sa ili bez talenata te fizičkim sposobnostima i ograničenjima. Blago čovekovih pogrešaka, dugo iskustvo koje se hiljadama godina sakupljalo, pravo je njegovo blago. Zbog toga Niče definiše natčoveka kao biće „najdužeg pamćenja“ koje je sposobno izdignuti sebe i suočiti se sa greškama.

Trenuci u kojima smo svesni sami sebe su retki i zato smo retko slobodni. Veći deo života živimo iznad sebe, opažajući samo bledu, nečujnu senku našeg ja. Više živimo za spoljašnji svet nego za sebe te nismo u mogućnosti slobodno delovati, što znači posedovati samog sebe, odnosno znati naći mesto u čistom trajanju (Bergson 2001: 175176). Više nema života koji bi imao vlastiti izvor, nema autohtonog života, samo onog koji se sastoji od neizbežnih zadatah okvira. Mi imamo samo falsifikat života (Ortega y Gaset 2003:180). Ljudi današnjice su meki

ukoliko nešto žele od jačih, a odbojni čim slabiji nešto traže od njih (Horheimer, Adorno,1989:224).

Svi mi smo proizvod našeg odgoja, porodice i kulture kao i našeg ponašanja u prošlosti, naših navika, razvoja i brojnih bioloških, društvenih i kulturnih faktora i nepredviđenih okolnosti. Zato i samo stvaranje, koje je i vrsta sebestvaranja nije odvojena od nečijih prirodnih talenata, instinkta, okruženja, uticaja drugih ljudi i same kulture kojoj pojedinac pripada. To nije stvar „stvaranja sebe” utemeljenoj na apsolutnoj ontološkoj slobodi, već kretanje ka postajanju onoga što u stvari jesi, što je sve teže. Danas je gomila odjednom postala vidljiva, istaknuta na vidljivim mestima, dok je pre bila neopažena jer je bila na dnu društvene pozornice. Gomila je danas glavni glumac. Ona ne oseća sebe, nego teži da se oseća kao svi, a ipak ne oseća teskobu već zadovoljstvo što nema sebe, kao i svi drugi. Gomila neće i ne želi nešto dobro jer joj je iznova najbolje u postojećem stanju i to bolje treba uložiti nešto svoje, personalno i individualno, odnosno za to se treba izboriti, a što je povezano sa rizikom koji nije primeren prosečnoj svesti i njoj pripadanom načinu života koja se nije uspeła podići na nivo samosvesti, odnosno slobode. Gomila u svim životnim okolnostima istrajava na polu-životinjskom nivou pukog snalaženja u postojećem, pa bilo ono i doslovno ljudski nepodnošljivo (Kangrga, 2010:390).

Čovekov život je izgubio na autentičnosti i pretvara se u imitaciju ili fikciju drugog života. Prevelika količina sredstava kojima upravlja ne dozvoljava čoveku da živi vlastitu sudbinu te se njegov život unižava. Čovek postaje deo društvenog kalupa u kojem nema napora, a svaki život je borba i prevladavanje prepreka. Ljudi su daleko od toga da su autonomni, velika većina njih je izgubljena u životu uz tek neznatnu sumnju u ono što će mu se dogoditi. Ličnost koja je ostala individua, a nije postala stvar, u današnjem društvu je usamljena, nemoćna, izdvojena, sumnja u sebe i sopstvena ubeđenja. (From2015: 83)

Integracija individua u društvo nije se događala kroz njihov slobodan razvoj, putem oslobađanja samog društva od njegove vlastite iracionalnosti, već, naprotiv, putem „ukidanja individue”, standardizovanjem „njezinog načina proizvodnje” (Adorno 1979: 159). Masa nema morala, već samo osećaj pokornosti, svest o službi i obavezi (Ortega y Gaset, 2003:185).

Takva osoba ne predstavlja novu civilizaciju koja će se boriti protiv stare, nego običnu negaciju koja sakriva parazitizam koji je poricao.

Autonomni čovek ima moć i sposobnost podvrgavanju sopstvenom zakonodavstvu, koje je u suštini opšte zakonodavstvo, svojstveno svim umnim ljudima. Mogućnost znači slobodu, a mera slobode deo je pojma čoveka. Autonoman čovek je odgovoran, a odnos prema odgovornosti pokazuje koliko je autonomna ličnost. Bez razvijene sposobnosti za odgovornost, nema odgovornog pojedinca, ali ni onoga što pojedinca čini ličnošću i kulturnim bićem. Čovek bez izgrađene odgovornosti ostaje u prvoj, biološkoj prirodi (kao jedinka, odnosno biološko biće, koje se ne razlikuje od ostalih životinjskih stvorenja). Tek u drugoj prirodi, u kulturi, on postaje ljudsko biće.

Savest čoveka navodi da iza izgovorenog uvek stoji delo, značnije ili lepota, negujući meru i strpljenje. Ona podstiče izdržavanje i uzdržavanje. Savest za meru uzima svete, univerzalne ideje i vrednosti: istinu, pravdu, ljubav, lepotu, slobodu. Savešću branimo čovečnost u nama i ljudski život, kao da se namerno zaboravlja da se čovekov život ne može razvijati na laži, nepravdi, zlu, mržnji i ružnoći. Tamo gde je sve moguće, moguće je i da nestane čovekov život, ali i sama životnost. Moral se ne procenjuje prema iskazima, već prema delima i ponašanju. Ne postoji naredba, zapovest, pretnja koja može da dovede u pitanje logiku profesije i savest. Ko se nje ne pridržava, u pitanje dovodi profesiju samu. Kad se logika poziva dovede u pitanje, onda nestaje smisao. Pojedinaac raspolaže sa dve jednake moći: moći znanja i moći savesti. Čovek koji poseduje moć znanja, ali ne i moć savesti, stručnjak je bez savesti te je njegovo delovanje na javnoj sceni vrlo pogodno jer on zlo na stručan način sprema, a vrlo često prikriveno i brani. „Čovek je tako često zao zato što skoro uvek oseća da je to njegov interes da takav bude.” (Holbach 1950:233)

Svet više nije dijalektičan jer se okrenuo ekstremima, a ne ravnoteži; opredelio se za radikalni antagonizam, a ne za pomirenje i sintezu. Takvo je i načelo Zla koje se očituje u ekstatičkoj formi čistog objekta, u svojoj pobjedničkoj strategiji nad subjektom. (Baudrillard 2001: 145) Biti ravnodušan ili ostati nem pred diskriminacijom drugih i različitih isto je kao i pristajati na nasilje i prihvatati ga. Takvo zlo u politici je organizovano zlo sa nemerljivim posledicama.

Sve ono što predstavlja društvenu ulogu nastalo je kao stvaralački put određenog pojedinca jer je od tog oblika života koji je jedan čovek stvorio i sudbinski sledio, ostalo nešto nalik na ljušturu iz koje je nestao delotvorni lični sadržaj: ostao je samo javni „položaj”, kao bezlični kalup u koji bi na prevaru mogao doći bilo ko. Kako je ličnost ušla

u područje javnosti? Pojavio se novi sekularni svet nadzor u društvu kao celini. Bez ličnosti u sistemu javnosti, sistem profita ne bi mogao uspeti (Sennett, 2015:180). Prisilom na „nezasiću uniformnost“, individue se serijski proizvode. Ova prisila na sličnost i uniformnost nije mogla biti dobivena neposredno materijalnom proizvodnjom, pa je duhovna proizvodnja, odnosno, industrija kulture, preuzela na sebe normiranje ljudskog ponašanja. Život je shvaćen kao zabluda, kao vrsta kazne, dok se filozofski ona može objasniti faustovski kao „beskrajna čežnja srca“. Faustovski motiv nudi podlogu za razmišljanje o političkim odnosima između slabih i jakih aktera u savremenom svetu. Kad Faust uvidi da mu njegove ljudske sposobnosti ne omogućuju prevazilaženja ograničenja situacije u koju je određen rođenjem, on rešava da pozove u pomoć nadljudske sile. Sklapajući sa njima ugovor, Faust se obavezuje da će za sposobnosti i moći koje će mu na taj način postati dostupne platiti jedinom stvarnom vrednosti koju kao čovek poseduje – svojom dušom. Primenjen na jezik savremenog političkog pragmatizma, Faustovski motiv upozorava na činjenicu da u traženju pomoći za prevazilaženje svojih političkih problema od nekog aktera koji je ekonomski, politički i vojno moćniji, i to u formi privatnog ugovora između političkih elita koji isključuje garancije međunarodnog prava i načela državnog suvereniteta, prikrivena je, ali i očita situacija pristanka na svaku političku cenu koja će se zatražiti. U postmodernoj varijanti priče o Faustu, akcentat se premešta sa religijsko-moralističkih konotacije gubitka „duše“ na konsekvence savremenog političkog pragmatizma. Faustovska metafora nas u postmodernu dobu uči da model asistiranu demokratizacije, zbog privatizacije politike od strane elita, makijavelističkog manipulisanja izbornim procedurama, kao i sklapanja netransparentnih političkih ugovora može (ali ne mora nužno) ishoditi suštinskim ograničenjima novo uspostavljenog demokratskog poretka. Razaranja čoveka rezultat je tehničke civilizacije koja traži od čoveka ispunjenje funkcija, a ne rast, razvoj i slobodu čoveka.

Najsigurnije je oslanjati na sebe, iako je jasno da ovo sebe malo znači. Društvene norme nameću da čovek čini ono što društvene regule nalažu da on jeste ili ono što se čini s onim što on jeste. Mi smo deo sveta u kome doživljeni događaji malo zavise od čoveka. Naš svet je svet događanja jer ono što se događa ne događa se nikome i niko nije odgovoran. „Sopstvo znači malo, ali nije izolovano, uhvaćeno je u teksturu mnogo složenijih i pokretljivijih odnosa kao ikada do sada.“ (Lyotard 2005: 22). Sopstvo se nalazi u „čvorištu“ komunikacijskih tokova, odnosno stavljeno

je na mesto kroz koje prolaze različite poruke. Sva pitanja morala zavise od nečije kulturne pripadnosti. Naše ideje su samo retko naše i retko ko je u mogućnosti imati neki svoj „personalni moral.” Naši vrednosni stavovi su deo naše zajednice, našeg društvenog položaja, religijskog opredeljenja, političkih stavova, porodice, interesnih grupa kojima inkliniramo kao i institucija unutar kojih se krećemo. Povezani smo našim idejama i vrednostima ne samo kao pojedinci, već i kao njihovi predstavnici. Ako se plašimo predstojeće globalizacije i namernog sužavanja svesti znači da smo još uvek svesni, da smo živi i da imamo identitet i integritet (Stanković Pejnović, 2015 d). Neophodno je da imamo zabludu jer nas održava energija zablude, a dok u nju verujemo, ona za nas nije zabluda. U svetu bez iluzija čovek je stranac rečeno Kamijevim rečima. Faustova je zabluda kao romantične figure, odricanje od znanja, ali još uvek ima dušu, što je i njegov problem. Mefisto, majstor opsene, nije u tome uspeo. Da li treba dati dušu za nekoliko minuta slave i moći? Sve je učestalije ne samo nestajanja znanja nego i duše, nadajući se sreći i usrećenju u nekim iluzornim zajednicama, pogrešnim nadanjima. Dobijamo lekcije od onih koji su se unapred, ne samo odrekli znanja nego i našu dušu nude kao zajam. Aristotel je tvrdio da se ne razgovara sa svakim, što se danas smatra suprotno duhu demokratskog vremena, političke korektnosti.

Nihilizam i dalje traje i nije samo filozofija skepticizma već je to termin široko rasprostranjen, kulturološko iskustvo, dubok osećaj nezadovoljstva, ne samo kao izraz nemoći filozofije u cilju opravdavanja moralnih principa, već izraz samog besmisla života „široko rasprostranjene senzibilnost našeg doba” koju je pola veka kasnije opisao Kami u *Mitu o Sizifu* sa kojim se poistovetila čitava jedna generacija; identifikovala se s njegovom ravnodušnošću u odnosu na ljude i institucije što ga okružuju i s njegovim osećajem da ga okružuje ogromna laž i licemerje. U svetu koji je izgubio smisao, omeđen apsurdnim zidovima, čovek ostaje stranac, moderni Sizif koji uzaludno kotrlja kamen svoje egzistencije. Junak je osuđen samo zato što se nije uključio u igru te je samim tim stranac u društvu u kom živi. Stranac oseća kako smrtnu presudu donosi društvo sa svojim lažima. Drugoga sveta nema, bez nade i izlaza. Celi mit je jedna ogromna, značajna poruka čoveku egzistencijalnog doba, koji više ne mari za druge, nego brine samo za svoj život i okreće isti list svaki dan ili čak i gore, ne živi svoj život nego svoju biografiju u društveno prihvatljivim okvirima ili preciznije rečeno, društveno zadatim okvirima. Lukavost, snalažljivost i mudrost su nekada vrline, a nekada sastavni deo mračne strane ljudske postojanosti. Današnji čovek mudrost koristi da učini zlo

drugom čoveku, lukavstvom se služi kako bi održao poziciju u ovome tesnom svetu, a snalažljiv je kada je njegova sigurnost ugrožena. Kazna koju on služi zbog svoje lukavosti slika je današnjeg čoveka, ratnika, borca, onoga koji čini sve da bi preživeo još jedan dan u nizu. On često mrzi svoju sudbinu, ali zbog dinamike života ne razmišlja o tome, i ide napred. Možda je njegov put u stvari samo niz vraćanja, ponavljanja, ispunjavanja dnevne norme, ali drugog puta nema. Svi biramo svoj put i trpimo posledice izbora koje smo odabrali. Ne suprotstavljajući se zlu, pristajući na njegova pravila mi postajemo njegov instrument. Sizif je proizvod nihilističke slike sveta koji se konstantno i uporno menja na gore.

Cilj nihilizam kao kulturni fenomen mora biti usmeren na njegovo uništenje, a ne promovisanje. Iako je to odraz Evrope kraja 19. veka danas dolazi do svog vrhunca. Nihilizmu nedostaje cilj, odgovor na ono „zašto” (Nietzsche 1988: I, 2) pa je u tom smislu Ničeova naznaka apsurda bliska Kamijovom određenju. Niče, kao i Kami, shvata nihilizam kao „široko rasprostranjenu senzibilnost”, a ne kao metafizičku istinu. Umorni smo jer smo izgubili glavni podsticaj i jer smo u svekolikom zbivanju tražili neki „smisao” koji nije u njemu, te smo izgubili hrabrost koja se iskazuje u rasipanju snage, uzaludnosti, nesigurnosti i nade da ćemo se negde smiriti, oporaviti (Nietzsche, 1988, I, 12). Ljudi se boje straha, jačeg, svega i onda više i nije potrebno da vas netko drugi plaši jer smo ugašeni i sami okruženi strahom koji nas „oblikuje” i drži pod kontrolom. Sve više, neprimetnije, ljudi se boje života u njegovoj punini. Ljubav prema getu, sklonost da se dodvori društvu oduzima pojedincu priliku da obogati svoja opažanja i iskustvo i mogućnost da nauči najvredniju ljudsku pouku, sposobnost da se kritički odnosi prema utvrđenim uslovima svog života (Sennett, 2015:344). Nemoguće je nekoga naučiti ljubavi jer duša jedino u ljubavi dobiva za sebe jasan, razlozan i prezriv pogled, ali i žudnju da gleda iznad sebe i da svim snagama traži za višim i sakrivenim pravim sopstvom. (Niče, 2020: 169) Čovek se postaje, on se ne rađa, polako vremenom, upoznavanjem sebe, upoznavanjem vrednog i važnog u sebi.

Moć reči

Velika je odgovornost glasno misliti i učiti druge da misle. Za svaku krivu ili praznu reč, kaže Tolstoj, odgovaraćemo na dan strašnog suda. Mi često i ne slutimo kako našim rečima, svesno ili ne, ubijamo ono „nešto”, najosetljivije ja koje se nalazi u svakom mladom biću. Danas je u velikoj

meri prisutna pojava nihilističkog obezvređenja, a lepota i dobrota jedva mogu ostati nekažnjene, uz zaborav da se u najlepšim stvarima krije i najdublja tragedija. Ako ne vratimo rečima njihovo dostojanstvo, ko će to učiniti umesto nas? Hoće li to učiniti prodavac što reklamira svoju robu? Onaj što propagira svoju ideologiju ili propaganda i manipulacija preko medija koji nas zabavlja snovima od kapitalne važnosti za kapital? Oni ne brinu za istinu, lepotu, dobrotu i svetost reči. Njih cilj je samo interes i njihova korist. Potrebno je istaknuti da u „postmodernom stanju ne može biti razlike između istine, autoriteta, i retoričke zavodljivosti jer onaj ko ima ugladen jezik ili pikantnu priču ima i moć.” (Lyotard 2005: 168). Organizovana manipulacija ima za cilj da „proizvede” poslušne i pokorne robove, ljubitelje sopstvenog ropstva koji nemaju sposobnosti da shvate da predstavljena realnost i nije stvarna realnost. (Станковић Пејновић, 2018: 50)

Reči sugerišu, intrigiraju, propagiraju i na taj način su zapletene u zbilju, a laž shvata samo taj potez. Insinuiraju se da je protivljenje postojećem u službi konkurišućih birokratija i moćnika. U svom bezimnom strahu laž vidi samo ono što i sama jest. Ono što ulazi u njen medij, jezik kao puki instrument, identično je sa njome kao sa svim stvarima u tami (Horkheimer, Adorno 1989:227). Mora postojati odgovornost za svaku javnu izgovorenu reč zato što je reč naša, ali posledice nisu samo naše. Reč izaziva ne samo nameravane, nego i nenameravne posledice, ali koje ne zavise od nas jer nismo svesni i nisu nameravane. Naša tumačenja iskustva određuju granice onome što možemo učiniti sa svetom (Witehed, 1964).

Jezik je glavno sredstvo potčinjavanja, a taj zaključak je dokazan mnoštvom istraživanja, poput teoreme. Marks i Niče su upozoravali da ljudi robuju rečima. Za Huserla se istina ne nalazi u logičkom sudu, dok Vitgenštajn tvrdi da se u govoru uzdiže do reči nešto ne govorno. Reči u-beđen i po-beđen istog su korena. Takvo shvatanje potiče od davnina, i ima koren u latinskom, u kome reč ubeđivati (convincere) bukvalno znači „primoravati da se bude zajedno sa pobednikom.” Podložnost uticaju reči dubinsko je svojstvo psihe, nastalo znatno pre sposobnosti za logičko mišljenje. Ne ujedinjuje ljude „misao”, već ono što se stvarno misli ujedinjuje ili razlikuje ljude (Gramsci 1951: 197). Moskoviči ističe svemoć reči u psihologiji gomile i moći koja ne proističe iz rečenog već iz njegove „magije”, od čoveka koji to kaže i atmosfere u kojoj se reči rađaju. Njih ne treba smatrati delovima govora, već zamecima predstava, zrcima uspomena te vrstama živih bića. (Moscovici 1985)

Praksa žargona je ravnodušna prema stvarima, on se može primeniti na zapovedne svrhe umesto da govor proističe iz logike same stvari. (Adorno 1979, 131) Zla istina koja se sakriva iza tog privida, savez je naloga i vlasti koju on, koji je u njenoj službi, prešućuje. To su nalozi, akti ili pečati ili oblici službenog govora. (Isto, 132)

Pojedincu ne bi bilo toliko teško da vidi sebe bez iluzija kad ne bi bio bez prestanka izložen „politički korektnom stavu” kroz program i lišavan mogućnosti kritičkog mišljenja. Primoran je da misli o onom što inače ne bi i osećao da nije neprekidnih sugestija i razrađenih metoda uslovljavanja. Ako čovek nije sposoban da vidi stvarno značenje iza praznih reči, stvarnost iza privida, ne može da bude svestan sebe onakvog kakav jeste, nego je svestan samo sebe onakvog kakav se predstavlja da jeste. (From, 2015: 96)

Sve više je izražena institucionalizacija društvenog života kao posledica institucionalizacije znanja. Postmoderno doba menja prirodu i status znanja, naglašava Liotar. Znanja koja nisu prenosiva u „informatičkim kvantitetima” će biti napuštena, a usmerenja novih istraživanja će ovisiti o tome mogu li se njihovi rezultati preneti na kompjuterski jezik. Jezik, pretvoren u kapital, postao je produkt proizvodnje, sa sopstvenom tehnologijom i naučnim elaboracijama (Kara Murza, 2011: 105). U naše doba više ne vredi staro načelo prema kojem je sticanje znanja neodvojivo od vežbe duha ili pojedinaca. Znanje nije više cilj po sebi te se zbog toga i proizvodi samo ono što je isplativo i unosno. Uspeh je neizbežno praćen rasplinutošću i ograničenom sagledavanju stvarnosti. Ljudi koje teže uspehu i priznanjem su deformisani od neprestanog samozadovoljstva, a snaga sujete ih nadima do neprepoznatljivosti (Valzer 2000: 59).

Ideali prosvetiteljstva koji su bili sažeti u ideji razvoja objektivne nauke, univerzalne moralnosti i zakonitosti, te autonomne umetnost tumačeni su da mogu dovesti do razumevanja subjektivnog sveta, moralnog napretka, pravednosti institucija i sreće ljudi. Pravednost nestaje u pravu (Horheimer, Adorno, 1989: 29). Umesto svega toga, došlo je do postepene institucionalizacije svih područja. Nauka, moral i umetnost su postale autonomne sfere odvojene od „običnog sveta”. Spoznajno instrumentalne, moralno praktične i ekspresivne strukture realnosti pod kontrolom su posebnih eksperata, a staro narativno znanje dobija ulogu vela iza kog se ostvaruju namere kapitala.

Od nastanka buržoaskog društva Zapada prirodni jezik se postepeno zamenjuje veštačkim, namenski stvaranim. Reči postaju racionalne, izgubljenog smisla. Izgubile su svetost i vrednost, ali su zauzvrat stekle

cenu. Čovek zapadne civilizacije je izgubio poverenje u verodostojnost govora i pisma, kako ih je odredio Aristotel, gramatički, medijski razmak od zbivanja koja ga pogađaju. Iskustvo gubitka tog gramatičkog razmaka od događanja je globalizam, ali ne kao teorija, ili ideologija interesnih socijalnih grupa, nego kao hermeneutička situacija koja pogađa sve skupine (Rodin, 2004: 9). Informacione tehnologije, komunikacije i reklama preuzimaju reči „pojam” i „stvaralačko” i konstituišu arogantnu rasu koja otkriva da je aktivnost prodaje vrhovna misao kapitalizma, cogito tržišta (Delez, 2010:199).

Kada je glavno sredstvo manipulacije umesto sile postala manipulacija svešću, radi što veće efektivnosti bilo je potrebno uspostavljanje potpune slobode govora te je započet proces pretvaranja reči u bezličan, ne produhovljen instrument. Jezik je postao analitički. Kada je jezik postao instrument manipulacije svešću, nužna je sloboda govora, odnosno pretvaranjem reči u bezlični instrumenta jezik je postao koristan instrument manipulacije svešću. Još od Platona i njegove alegorije pećine, jasno je da ljudi žele priče, a ne prihvataju znanje. Nije li država, ali i čovečanstvo ravnodušno prema samom znanju? Samo znanje i spoznaja nemaju vrednost jer se više ceni „karakter i delovanje, „ što je i Humbolt isticao. Nas ruši naše znanje, koje nas je opilo našom moći. Bez mudrosti nam nema spasa (Durant, 1991: XV). U manipulaciji se velik deo temelji na osećanjima jer se masa ne ubeđuje argumentima već emocijama. Razum zahteva disciplinu i usredotočenu pažnju.

„Lakše je prihvatiti utisak jer razum odbija, logika razdražuje, a emocije uzbuđuju.” (KaraMurza2011 2011:166). Upravo intelektualci imaju veliku ulogu u falsifikovanju i doterivanju stvarnosti, ali i istorije. Čoveku su najubedljivije zvučne fraze koje podsećaju na naučne formule i izreke velikih naučnika.

Danas je u filozofiji dominantno hegelijansko, odnosno neopragmatističko-koherentističko shvatanje jezika po kome su diferenciranost i kompleksnost zapravo bogatstvo i prednost, a ne anomalija jezika. Kao što tvrdi Ričard Rorti to bogatstvo dozvoljava da se stvarima i situacijama preko jezika prilazi na različite i neponovljive načine i da se stvaraju nove redeskripcije stvarnosti i nove jezičke igre koje će verovatno bolje funkcionisati i pomagati nam da razumemo svet koji nas okružuje.³

³ O savremenim shvatanjima jezika i značaju tako shvaćenog jezika u savremenoj filozofiji pogledati Ludvig Vitgenštajn, *Filozofska istraživanja*, Nolit, Beograd 1969; Mišel Fuko, *Riječi i stvari*, Nolit, Beograd 1971; Donald Dejvidson, *Metafizički ogledi*, SIC Beograd 1995, te Richard

Kako se stvarao „korektan” jezik Zapada? Iz nauke su u ideologiju, a potom i u svakodnevni život u ogromnom broju ušle reči „amebe”, transparentne, nevezane s problematikom života koje izgledaju kao da nemaju koren i nevezane su sa stvarima (svetom). One se dele i rasprostranjuju ne privlačeći pažnju – i „brišu” stare reči. Čini se da međusobno nikako nisu povezane, ali taj utisak vara; one su itekako neprimetno, naoko nejasno, povezane. Njihova važnost je njihova prividna „naučnost”. Komunikacija umesto stare reči, razgovor ili embargo umesto opsada te banalne misli kao da se potkrepljuju autoritetom nauke. Njihova upotreba nametnuta je prećutno pa je čovek dužan da ih u „pristojnom društvu” upotrebljava. To „obogaćivanje” jezika rečima-amebama jedan je od oblika kolonizacije sopstvenih naroda. Odvajanje reči (imena) od stvari i smisla skrivenog u stvari važan je korak u razaranju čitavog sredenog Kosmosa u kome je čovek živeo i stvarao. Progovorivši „rečima bez korena” čovek je počeo da živi u podeljenom svetu, i u svetu reči u kojem više nema na šta da se osloni. Stvaranje tih „beskorenskih” reči postalo je najvažniji način za razaranje nacionalnih jezika i sredstvo atomizacije društva (Kara Murza, 2011). Obojene reči trebale bi same govoriti bez odnosa prema sadržaju mišljenja koji bi ih mogao menjati, a time i demitologizovati. Mitologija govora i postvarenja mešaju se sa onim o čemu je govor antimitologičan i racionalan (1978: 91). Zaboravlja se da naučno znanje nije celokupno znanje, već samo dodatak, u natjecanju, u sukobu sa dugom vrstom znanja, narativnim znanjem koje je vezano za ideje unutarnje ravnoteže i suživota (Illich, 1973). U uporedbi sa narativnim znanjem, naučno izgleda bledo, naročito ako je otuđeno od svojih korisnika. Proučavajući ulogu jezika u društvu, Ivan Ilić ističe da su u naše vreme reči na tržištu postale jedna od glavnih roba koja određuje bruto nacionalni proizvod. Upravo novac te njegova bezlična i nečovečna vlast i interes krupnog kapitala i velikih korporacija određuje šta će biti rečeno, ko će to reći i vrstu ljudi kojima će to biti rečeno. Implicitno se, „ekonomskog čoveka podstiče da sledi svoje egoistične, a ne društvene interese uz proces univerzalnog obezličavanja. Svest ljudi postaje raskoš” (Bergajev 2007:60). „Što za mene postoji pomoću novca, što novac može kupiti, to sam ja. Svojstva novca su moja svojstva i suštinske snage, što ja jesam i ja mogu nije podređeno mojoj individualnošću” (Marks 1977: 90).

Rorty, „Contingency of Language” u *Contingency, Irony, Solidarity*, Cambridge University Press, Cambridge 1989

Igra reči kroz manipulaciju

Procesi kontrole i manipulacije masama sadrže oblike psihološkog ratovanje pri čemu je najefikasnija upotreba ekstremne traume kako bi se izazvao višestruk poremećaj ličnosti, a u cilju smanjenja čovekove kreativne moći. Kontrola mase zna da su njene osobenosti da masa uvek želi rasti, da unutar nje vlada jednakost, zbijenost i da sama masa traži usmerenje (Canetti, 1984: 22). Masa je otvorena dok se ne sprečava njen rast, a zatvara se čim se njen rast ograničava.

Savremeno korporatističko društvo kojim dominantno vlada kapital odavno je odustalo na isticanje stvarnih potreba čoveka koje su ograničene. Umesto toga ističu se iluzorne i nepotrebne potrebe, delujući, ne na um, već na strah. From, Horkhajmer i Markuze su pisali da strah usmerava čovekove postupke, ponašanja i ciljeve. Međutim u današnjem savremenom svetu, reakcija straha traje kontinuirano. Tumačenje ličnosti se od prosvetiteljskog verovanja u prirodni karakter počela u 19. veku odvajati na tri važna načina. Prvo se smatralo da ličnost varira od ličnosti do ličnosti, ali je prirodni karakter bio zajednički. Drugo, ličnost je, za razliku od prirodnog karaktera pod kontrolom samosvesti. Jedini oblik kontrole može biti stalno nastojanje da se formuliše ono što čovek oseća. Na kraju, moderna ličnost odstupa od ideje prirodnog karaktera po tome što sloboda osećanja u datom trenutku izgleda kao kršenje „normalnog” konvencionalnog osećanja (Sennet, 2015: 183). Zato i Adorno naglašava da teorija govori u ime onoga što nije ograničeno. Uprkos svojoj neslobodi, ona je čuvar slobode usred opšte neslobode (Adorno, 1969). Kapital je osmislio „borbu” protiv straha kroz korišćenje nepotrebnih roba i usluga. Strah je iracionalan i samim tim pogodan instrument za manipulisanje. U procesu manipulacije postavljaju se nedostižni ideali kao mogući, naglašavani kroz medije, za koje se potom nude rešenje za njega. O tom strahu se ne govori jer je duboko sakriven i potiskivan iza društvenih obrazaca.

„Fluidni strah” je stanje permanentnog zastrašivanja kojim se novi kapital služi kako bi učvrstio svoje pozicije, prodirujući u sve društvene spore savremenosti. Fluidni strah se nalazi u svim delovima društva, sveprisutan i vremenu i prostoru, u svim odnosima i komunikacijama, te postaje deo društvene strukture i tržišne logike. On nije vidljiv, ne kao jaka emocija uzbuđenje, već latentna, suptilna i hronična neizvesnost, očekivanje opasnosti, nelagoda. Strah je postao stalno stanje u kome je sve potencijalna pretnja, a njegova je glavna osobenost neuhvatljivost

realnog razloga za strah koja u odsustvu realne opasnosti prožima naše aktivnosti, pretvarajući sve u potencijalnu opasnost (Bauman, 2010:80).

Američki teoretičar medija i obrazovanja Anri Žiro (Henry A. Giroux) koristi termin „kultura straha”, (Giroux 2006: 1–16), dok Naomi Klajn, razvija koncept „doktrine šoka” kojim nastoji da razotkrije strategije društveno-političke paralize posredstvom koje savremeni kapitalizam ostvaruje svoju moć u zemljama Latinske Amerike i trećeg sveta, uz permanentnu pretnju upućenu siromašnima. (Klein, 2009: 9–31). Niče ukazuje da se dekadencija prikriva maskom mira, a to izaziva pobunu „gospodara”. Njegove misli je moguće primeniti i na današnju epohu. (Hassner, 1997:28) Građanskom obliku racionalnosti potrebni su i iracionalni dodaci kako bi se održala u onom što jeste, naime kao trajna nepravednost uz pomoć prava. Pravo podneblje autentičnosti je upravo taj iracionalizam usred racionalizma. (Adorno, 1979: 95)

Politika i ekonomija preko manipulacije život čine podnošljivim i usmeravaju javnost u pravcu koji je institucijama moći koristan. Komercijalna i politička upotreba straha podrazumevaju zaradu baziranu na slobodno lebdećem neusmerenom strahu ljudi, na primer kampanje protiv terorizma i zločina, dok s druge strane savremeni globalni sistem vodi u individualizam, kidanje solidarnosti i ljudskih veza. Sam strah postaje temelj za spisak zakona koji ograničavaju ljudsku slobodu, zbog zaštite od „nevidljivih neprijatelja.” Podsticanje i usmeravanje strahova koji proizlaze iz društvene prema individualnoj nesigurnosti predstavlja za globalnu elitu najdelotvorniju strategiju manipulacije koja donosi veliku korist. Istovremeno ukupna suma modernih strahova na kojima lako mogu zaraditi oni koji ih usmeravaju, neprestano raste. Protivnici ideologije globalizacijskog tržišta ili bilo ko, ko se ne klanja proširenju tržišta, postaje nevernik i terorista. Sa teroristom ne postoji bilo kakav oblik dijaloga ili pregovora, već se protiv njih vode krstaški pohodi kojima se vojno napada u ime humanosti i ljudskih prava svaka zemlja koja nije u merkantilnom poretku.

Ljudi u mnoštvu gube svoje inhibicije i moralne standarde te postaju podložni emocijama; vraćaju se „primitivnoj prirodi.” (Lebon 1995).

Postupkom komercijalizacije straha kapital je uspeo staviti tržište iznad društva, odnosno tržište nije više sastavni deo društva, ako politika, ekonomija i obrazovanje, već samo tržište kontroliše samu strukturu društva. Samim tim i neo liberalna pretpostavka o postojanju ili kao ozbiljno zatamnjenje procesa vode ka koncentraciji bogatstva, a otuda i obnovi klasne moći (Harvi, 2012:94). 50-tih godina 20. veka Rasel je

uočio da se područja naučne tehnike fiziologije i psihologije trebaju razvijati te da je od velike važnosti psihologija masa i njene metode masovne propagande uz sve veći naglasak na upotrebu tehnologije masovne komunikacije. Ljudi će biti uveravani da treba da zavole svoje ropstvo i da se ne protive diktaturi jer će biti odvraceni od želje za pobunom, ponajviše putem propagande. (Russell 1952) Krajem 50.-tih godina Haksli je budućnost opisao kao potpuno organizovano društvo u kome se postepeno ukida slobodna volje sistematskim uslovljavanjem. On je predvideo da će demokratija promeniti svoju prirodu jer će stare specifične forme; izbori, parlamenti, vrhovni sudovi, postojati i dalje, ali će temeljni element biti nenasilni totalitarizam (Stanković Pejnović, 2016: 18). Nominalno će postojati demokratija, ali će u pozadini postojati vladajuća oligarhija, proizvođači misli i manipulatori uma koji će delovati tako da ljudi zaglupe kako ne bi mislili i pravili probleme ljudima koji „proizvode stvarnost”. Ovako veliki značaj propagande i reklame povezan je sa fenomenom potpuno okupirane privatnosti (Anders 1985). Totalitarizam je uvek u pratnji spektakla, kao neprestanog govora vladajućeg poretka o samom sebi, njegov neprekidni monolog samo uzdizanja, autoportret tog poretka u fazi njegove potpune dominacije nad svim aspektima života. Cilj spektakla je učiniti ljude da postanu nesvesni promena uslova njihove praktične egzistencije te ih polako i neprimetno uvesti u svet nevidljivog totalitarizma (Станковић Пејновић, 2018: 46-47).

U vremenu apsolutnosti kapitala, nauka i obrazovanje su deo sfere intelektualnih usluga koje „kupuju” određena grupa ljudi. U ovom sistemu, učenje je gubitak, a diploma je „ulaznica „za određeni sociokulturni status. Masa i količina informacija koje čovek mora u sebe „primiti” nadmoćno prodire u čoveka te se znanje ne može domoći slobode, a ostaje samo duboko osećanje beznadežnosti. Takav način obrazovanja uništava najvatreniji instinkt mladog čoveka: vatrenost, prkos, prigušuje se osećaj za pravo, a nameće se potreba za brzim završetkom obrazovanja i brзом koristi. Suzbija se kreativnost i snaga da čovek sa verom ugradi u sebe neku veliku misao iz koje može proizaći još nešto veće (Stanković Pejnović, 2011). Danas je sve očitija Ničeova definicija da „biti obrazovan sad znači ne dopustiti da se primeti kako se je bedan i loš, kako zverski grabljiv u težnji, kako nezasitan u prikupljanju, kako samoživi bestidan u uživanju.” (Niče, 2020:24)

Elul je primetio da različiti oblici univerzitetskog obrazovanja stvaraju generaciju obrazovanih propagandnih stručnjaka koji će manipulirati društvom. Drugim rečima, što je ličnost obrazovanja,

to je više integrisana u širenje propagande (Ellul, 1965). Stručnjak se kvalifikuje „elaboriranjem i definisanjem” konsenzusa nekog izbornog tela na „visokom nivou”. U praksi, ekspert je lojalan i koristan sluga onih koji drže uzde moći (Kissinger 1969: 29). Savremen čovek ne misli o religijskim, filozofskim, političkim problemima; on obično usvaja neki od mnogih klišea koje mu nude političke ili religijske knjige ili glasnogovornici, ali do zaključka ne dolazi sopstvenim aktivnim razmišljanjem, nego bira klišee najprivlačnije za njegov karakter i društvenu klasu. (From, 2015: 110)

Današnje stanje najavljivao je još i Ivan Ilić u knjizi *Dole škole* rečima „da se školovanjem mešaju proces i suština, odnosno da se uči da se umesto vrednosti prihvataju usluge.” Ilić ukazuje i na neizbežno poustanovljivanje vrednosti što ima za posledicu fizičko zagađenje, društvenu polarizaciju i psihološku nemoć, što su tri dimenzije u procesu svetske degradacije i modernizovane bede (Ilić, 1980).

Umesto istinske privatnosti, slobode, „zastarelosti privatnosti i individualnosti”, kao i autonomije, u savremenim društvima dominiraju pseudo-privatnost, pseudo-subjektivnost i pseudo-autonomija, tako da su i ta društva pseudo-liberalna. Ne samo javnost, već i privatnost, koja je veliki ideal zapadnog liberalizma, potpuno su okupirane od strane svemoćnog tržišta. U korist individualizma, privatne svojine, lične odgovornosti i porodičnih vrednosti, ukidaju se svi oblici društvene solidarnosti sa ciljem promene svesti. „Individualizam je samo animalna apolitičnost, sektaštvo i jedan oblik ličnog ‘kljintelizma’” (Gramši, 1980:94).

Istina uvek počiva u višim sferama. Istinska suverenost ne počiva u kolektivnom mišljenju nego u kreativnim moćima pojedinačnog ljudskog uma. Moralni problem je problem sudbine čovečanstva. U našem vremenu očit je sukob ideala, jednih koji imaju renesansni pogled na svet, dok na drugoj postoje oni koji zbog prirodnog prava sebe vide iznad drugih, a čovečanstvo kao životinju čije najgore porive mora država obuzdati kao osnov prosvetiteljskog pokreta. „Vreme je naš najveći prijatelj i neprijatelj; ono nam daje mudrost, ali i smrt” (Durant, 1991: 614). Moderni um je posebno uspešan u oblikovanju monopola i utvrđivanju ekskluzivnosti prava. Svoje potpuno zadovoljenje nalazi i postiže u trenutku kad privilegija primene pravila postaje osigurana za one koji su postupali u njezino ime ili ako je u cilju osiguranja te privilegije prime-na te iste maksime morala biti uskraćena nekim drugim pripadnicima (zbog njihove nepodobnosti, nedostojnosti) a u takvoj situaciji moderni um se nije pokazao sklonim da upućuje prigovore, osim po kancelarijama akademskih filozofa (Bauman, 2010: 79).

Vidljiv plan društva kroz medije ističe sreću i zabavu, dok se sa nevidljive strane nalazi kontrola i manipulacija. Celi koncept tržišnog društva je pozornica u kojoj se posetioci kontrolišu manipulacijom, emotivno, imaginativno. Manipulacija se temelji na tri principa ili modela kojima se ističu da je život veseo, lep i lagodan; da je čovek siguran i da ima samopouzdanje te da je povezan sa drugima, dok se u trećem modelu ističe samo identitet kojim vrednuje sebe i ima status i ugled. Kako stvarnost nije takva, dolazi se do kontradikcije jer tvorci propagande prepoznaju ta tri modela kao bazična kod ljudi. Ljudi su usamljeni, nisu povezani sa drugima i nesigurni su. Život je težak, bez lepršavosti i razbibriga, te ljudi ne veruju u sebe, a imaju potrebu da imaju ugled i budu društveno prihvaćeni. Ljudi su uplašeni od samoće, od neimanja statusa i bogatstva i uplašeni su za egzistenciju. To su veoma dobri temelji za manipulaciju jer tvorci reklama traže ljudske nedostatke kao temelj za „ovladavanje” ljudske duše.

Medijska komunikacija i manipulacija

Manipulacija se u mnogim evropskim jezicima tumači kao rukovanje objektima s određenom namerom ili ciljem. Manipulacija nije nasilje, već iskušenje i uspešna je ako ima moć naterati čoveka da pod dejstvom primljenih signala promeni svoje mišljenje, duševno stanje, ciljeve i programe i počne delovati na nov način. Uspešna manipulacija svešču ljudi zahteva kidanje veza sa neposrednom prošlošću, ali i sa celom istorijom jer onaj ko kontroliše prošlost, može usmeravati budućnost u željenom smeru. Zato je i remećenje uobičajenih, stabilnih socijalnih prilika uvek prilika za povećavanje sugestibilnosti. Organizovana manipulacija ima za cilj da „proizvede” poslušne i pokorne robove, ljubitelje sopstvenog ropstva koji nemaju sposobnosti da shvate da predočena realnost i nije realnost. Oni brane izokrenut svet pećine u Platonovom shvatanju nerealnosti kao slika, pa ljudi revnosno brane izokrenut svet, nasilje realnosti koja ih drži u zatvoru, buneći se protiv kritike koja želi skinuti veo neistine te ne(realnosti) jer je zatvor jedina moguća realnost, kada misao nije u stanju da predvidi drugost. Iz te perspektive moguće je posmatrati manipulaciju svešču kao „kolonizaciju sopstvenog naroda.” Svedoci smo medijski zaposednute stvarnosti čija je realnost kao svodeenje celog društvenog života na ekonomske predznake, zaklonjena i preoblikovana medijskim slikama, odnosno zamena stvarnosti znakovima.

A „stvarnost” ne oslikavaju izrečene pretpostavke, već ono neizrečeno što se javlja kao pretpostavka. (Hajdeger)

Masovno prihvaćena stajališta istiskuju zbiljsku realnost, a u naše vreme provodi se pod krilaticom političke korektnosti. Hajdeger i Gramši su istovremeno, ali iz različitog iskustva došli do istog zaključka da se vlada potajno, pomoću promenljive ravnoteže različito socijalno dominantnih grupa koristeći „nenasilnu prinudu” na način da se podređenim grupama manipuliše suprotno njihovoj volji, ali uz njihovu saglasnost, a u interesu malog dela društva (Kara Murza 2011: 77). Laži i bogat arsenal obmana „stvaraoci” nove ideologije nameću širokim slojevima ljudi, a to je upravo ono što je neophodno potrebno kasti vlastodržaca, u težnji da posredstvom izvršne vlasti dobiju najbolje delove državne imovine.

Vladajuća klasa koristi tri metode u stvaranju nacionalnog i društvenog jedinstva. Pokroviteljstvo i političke investicije oslanjaju se na zakonodavna tela u cilju održanja kohezije i jačanja osećaja saradnje. Po drugoj metodi cilj vladajuće elite je upravljanje pomoću straha i poslušnosti, dok treća metoda ima za cilj upravljati visoko razvijenim sistemom informacija (Lipman, 1922). Na taj način se postiže hegemonija, koja se oslanja na „kulturno jezgro” društva kroz mnoštvo predstava o svetu simbola, saznanja i iskustva. Po Gramšijevoj koncepciji hegemonija je dvoznačni pojam, shvaćen kao kulturno i političko rukovođenje, pa samim tim označava stvarnu društvenu moć jedne klase koja proističe iz njenog pogleda na svet. Ona je stvarna moć samo pod pretpostavkom pune sinteze rukovođenja i saglasnosti. Vladajuća klasa kroz hegemoniju asimiluje sve kulturno-istorijske vrednosti koje se kroz ideologiju integrišu u sve slojeve društva. (Gramši, 1980:24) Hegemonija, nije samo politika, već je kultura, moral, pogled na svet i ne može biti izjednačena sa diktaturom jer u sebi objedinjuje upravljanje, usmeravanje i vladanje. (Gruppi 1972: 92)

Uloga medija u savremenoj politici je od tolike važnosti da se može tvrditi da su mediji upravo ti koji stvaraju i održavaju određenu politiku, kao oružje demokratije koje oblikuje stvarnost u kojoj svi živimo. Svi mediji koji daju službene informacije postoje samo da bi održali iluziju događajnosti, neke stvarnosti ciljeva, objektivnosti ciljeva (Baudriallard, 1991). Prećutkivanjem „nepotrebnih” informacija i stvaranjem poželjnih, stvara se „virtualna” realnost. Nepoželjna saopštenja koja je nemoguće izbeći, utapaju se u demokratiju buke i „nestaju” u haotičnoj bujici besmislenih i ispraznih informacija. Često se radi o organizovanim kampanjama manipulacije sa uskom vezom političara

i urednika medija budući da oni služe interesima onoga što političari definišu kao nacionalna strategija (Вуковић, 2014). Pozadina svih velikih reči je nasilno širenje i očuvanje svoje zone uticaja. „Svaki veliki političar mora biti i veliki administrator, strateg, taktičar, doktrinar, organizator.” (Gramši, 1980:95)

Svesno i inteligentno manipulisanje organizovanim navikama i mišljenjem masa važan je deo demokratskog društva. Oni koji manipulišu tim prikrivenim društvenim mehanizmom čine nevidljivu vladu koja je prava vladajuća sila (Bernayss, 2005). Čomski ističe i suprotstavlja dva koncepta demokratije; jedna je ona u kojoj „javnost učestvuje u delovanju za dobro zajednice, a sredstva informisanja su otvorena i slobodna, u drugoj se naglašava neophodnost javnosti da bude ograničena i sprečena da donosi odluke, a mediji su držani pod strogom kontrolom” (Chomsky, 2008: 7).

Psihološke navike, ili Lipmanovim rečima, stereotipi, važan su oslonac manipulacije. Sa druge strane, stvoren je „korektan” jezik na način da su iz nauke u ideologiju, pa potom i u svakodnevni život u korišćenje umetnute „reči amebe”, transparentne i nepovezane sa kontekstom svakodnevnog života (progres, komunikacija, embargo, jednakost, sloboda, demokratija). Njihovo važno obeležje je prividna „naučnost”, ali one su i stepenice za uspinjanje i sticanje socijalne sigurnosti. Te „iluzorne reči” najvažniji su način razaranja nacionalnih jezika i jedan od oblika kolonizacije sopstvenog naroda (Kara Murza 2011: 107). Sada je jednakost fetiš. Povez preko Justicije ne znači samo da se ne sme uticati na pravdu nego i da pravo ne proističe iz slobode (Horheimer, Adorno, 1989: 30).

Informacije su kapital jer je obeležje savremenosti prenošenje težišta i dominantnog značenja proizvodnje na mehanizam stvaranja, opticaja i potrošnje informacija. Na taj način se stvara iluzorni „grupni moral” sa kodovima koji se kao simboli dočaravaju i prezentuju u svim društvenim sferama, stvarajući iluziju o večnoj sadašnjosti kao pogodnom tlu za ustanovljenje totalitarizma i stvaranje građana sveta bez kritičke svesti (Станковић Пејновић, 2018: 53).

Mediji su monopol klasa na vlasi sa primarnim cinizmom monopola za poticanje spektakla i iluzija i umanjeње bilo kakve želje za znanjem. Cilj je stvoriti unificiranog čoveka i stvoriti sistem iz kog nestaje logika „čoveka mase”, ali i „časnog građana, radnika i potrošača”.

Takvim ljudima su bila neophodna ograničena znanja, a ne celovit sistem saznanja koji omogućava da slobodno rasuđuju i misle. Stvara se

gomila kao stanje svesti koja nema sposobnost kritičkog razmišljanja jer je ono pogubno za gomilu (Bernays 2005: 74). Masa je zgusnuta sfera u kojoj implodira sve društveno i samu sebe guta u neprekidnom procesu simulacije (Baudrillard 1991: 71). Mediji stvaraju standardizaciju pojave koja je postala objekt, u velikoj meri oslanjajući se na stereotipe i rutinska mišljenja. Društveni problemi se svode na krajnje simplificirane tvrdnje koje se mogu prihvatati bez napora, bespogovorno te bez unutrašnjeg preispitivanja i kritičke analize. Kratka, upečatljiva i energična tvrdnja koja se konstantno u različitim oblicima i različitim povodima ponavlja, masu privikavaju na stereotipna razmišljanja. Glavna pravila ubeđivanja su tvrdnje i ponavljanje koje prodiru u podsvest i umrtvljuju razum i deluju na nesvesne mehanizme te stopiraju drugačije tvrdnje.

Masa je idealan objekat za manipulaciju svešću jer sasvim odgovara kulturi koja ga je stvorila i njenim institucijama, pa čak i čini jedinstvo sa njima. Još u prošlom veku Le Bon je tvrdio da masa misli u predstavama stvorenim u njenim iluzijama. Predstave, kao i reči, imaju sugestivno značenje te stvaraju „društvo spektakla.” Zato su ljudi iz nižih slojeva zahvaljujući selektivnom sistemu obrazovanja, idealan „materijal” za najraznovrsnije tehnike manipulacije svešću. Oni imaju svoj antipod u elitnim visokim školama i univerzitetima koji stvaraju snažne ličnosti. Teži se marginalizaciji „nesrećne svesti” u Hegelovom shvatanju čoveka nezadovoljnim postojećim, težeći racionalnosti koja nedostaje. Hegel i Kjerkegor (Kierkegaard), koji su isticali nesrećno stanje svesti, spoznali su unutrašnjost, u skladu sa protestantskom predajom, bitno kao samonegaciju subjekata, naime kao kajanje. Naslednici koji su od nesrećne svesti opsenarski učinili sretnu, nedijalektičku svest čuvaju od toga još jedino ograničenu iskrenost, koju je Hegel video (Adorno 1979: 155).

Razmišljati, kako podseća Bloh, znači prevazići tenziju prema nekom drugom mestu koje čini jasno vidljivim granice današnjice, njenih protivrečnosti i potrebe da ispravi stanje postojećeg, alternativno redefinišaće sintaksu postojećeg. Na isti način, u srži slobode je pravo na određivanje vlastitog koncepta postojanja, smisla, sveta i tajni ljudskog života.

Propagandom kojom rukovodi kapital stvaraju se ljudi očarani slikama u kojima se nema ničega. U današnjem stanju kapitalističke globalizacije inženjeringom, u kontekstu tehnologije, neobavešten pojedinac opijen medijima, postaje transhuman, isprogramiran čovek, univerzalni, globalni pojedinac, čovek bez slobodne volje. Informacije su kapital

jer je obeležje savremenosti prenošenje težišta i dominantnog značenja proizvodnje na mehanizam stvaranja, protoka i potrošnje informacija. Na taj način se stvara iluzorni „grupni moralitet” sa kodovima koji se kao simboli dočaravaju i prezentuju u svim društvenim sferama, stvarajući iluziju o večnoj sadašnjosti kao pogodnom tlu za ustanovljenje totalitarizma i stvaranje građana sveta bez kritičke svesti. Totalitarizam je vizualna strahovlada slike koja prikriva realnost. Stvara se „nov čovek” iz konstruktivne utopije nauke i fikcije, kao nove sekularne političke utopije. (Schmitt 1963) Govoreći o novom totalitarizmu, akcent nije stavljen na način političke vladavine „narodom”, nego na radikalnu promenu sistema moći nad životom pojedinaca mase.

Stvara se beskonačna igra znakova koja „uređuje” društvo i pojedincu pruža iluzornu sliku i osećaj slobode. Propagandom se stvara neiscrpna sposobnost poticanja želja u kojem ljudi u dobu izobilja više pažnje obraćaju na predmete nego na ljude. Mediji su samim svojim prisustvom deo društvenog nadzora koji deluje na „fiksaciju” ljudi. Prividi nisu beznačajni i mesto su igre i uloga, strasti odvratanja koju interpretacija previda i uništava u traganju za značenjem (Baudrillard 2001: 109). Propagandom se stvaraju pretpostavke za stvaranje paradigme da svet mora nestati da bi se stvorio prostor za njegovu virtualnu realnost (Klein, 2008: 27). Indirektno i direktno se plasiraju tvrdnje da se trijumf dereguliranog kapitalizma stvorio iz slobode te da neobuzdana slobodna tržišta nalaze svoja ostvarenja u demokratiji. U našem dobu je ugašena snaga simboličnog, a imaginarno stvorenim prostorom vlada medijski osmišljen život, ubrzane razmene i svih oblika oslobođenja. Stiče se utisak o nestanku istinske „referencijalne sfere” istorije. Umetno se stvaraju slike i projekcije, odnosno simulakrum društvenog sveta koji nemaju uporišta ni oslonca u stvarnosti nego u sebi samima. Uloga slika je dvosmislena jer dok veliča događaj, ona ga istovremeno uzima kao taoca (Baudrillard 2007:37). Još početkom 20. veka Graham Valas tvrdi da „umeće politike” nije zasnovano na racionalnim apelima utemeljenim na činjenicama već na kreiranju mišljenja iskorištavanjem podsvesnog i iracionalnog zaključivanja (Wallas 1908).

Manipulacija, koja je samo jedan element politike, razara psihološku zaštitu čoveka i onih načela na kojima se drži njegova sposobnost da kritički prima informacije (Kara Murza 2008: 335). Još je Platona mučilo to svojstvo ljudske prirode da jarkoj svetlosti istine i složenosti stvarnog sveta pretpostavi fantastičan svet teatra senki. Nalazimo se u poretku kojem vlada metafizika koda ili logika binarnih opozicija u

kojem se u ime sakrivene strukture negira pojavnost stvari. Bodrijarovima rečima živimo u svetu simulakruma gde je slika nadomestak neposrednog iskustva. Sve više se stvara svet u kome se sve oko nas ogleda u simulacijama, lišene svoje spoljašnje realnosti i kopiranog originala. Simulacija apsorбира realnost ukidajući svaki kontrast prema realnosti. Ljudi doba izobilja opsednuti su, ne toliko ljudima, koliko predmetima. Velika većina naučnika je utvrdila da je ono što mi nazivamo slobodna volja zapravo iluzija jer se sve ljudske odluke moraju svesti na materijalne uzroke. Iako je istovremeno postao primitivniji, sličan životinji i infantilniji, čovek iz mase, iz mnoštva, također ima pojačan osećaj moći, dok se njegova pojedinačna odgovornost za delovanje kao jedan od glavnih faktora u svakoj moralnoj proceni, smanjuje. Manipulacija se temelji na stvaranju organizovanog, kontrolisanog okruženja u kojem se „pomoću stresa i napetosti stvara takvo okruženje u kome pojedinac postaje podložan sugestiji.” (Wolfe 1997: 7). Reklame su i upravitelji samog raspoloženja čoveka. Kako čovek ima pseudo osećaje on ima i pseudo potrebe i poseže za proizvodima koji bi mu mogli upotpuniti taj nedostatak. Kad bi ljudi bili sretni, zadovoljni ne bi bili „služeći” kapitalu.

Beskonačna igra znakova „uređuje” društvo i pojedincu pruža iluzorni smisao slobode (Baudriard 1998) i neiscrpnu sposobnost povećanja želja. Postiču se nagoni za sirovim događajem, jednostavnijim, ali sa konstantnim doziranjem straha i katastrofa kojima se ljudi drže u željenom stanju. Gospodari budućnosti moraju, u budućnosti, biti u mogućnosti dati masama dovoljne količine „malih otrova” onih koje mase traže (Fukujama, 1994). U „imanentnoj transcendenciji naše aktuelnosti”, politički poredak se „gradi” iz onog što mu izmiče, a postojanje suvereniteta opominje da ne postoji mogućnost zatvaranja poretka u samoimmanentne okvire, da je svaki poredak konstitutivno „uprljan”, „zagađen” svojim zasnivanjem (Isto, 2003:194). U čoveka se umeće njegova individualnost da bi on bio spontano i dobrovoljno podređen tržišnoj logici. Nova sloboda savremenog društva stvara osećaje nesigurnosti, nemoći, sumnje, usamljenosti i straha. Pri tom čovek postaje neovisniji, ali i izdvojeniji, usamljeniji i zastrašeniji te zavistan o „nevidljivoj autoritetu.” (Fromm 1989:102). Pokornost autoritetu je zajednička osobina života u skupini u grupi, a poverenje u vođu kog se smatra neranjivim dobro je poznat način kojim krhki ego čuva sebe od nesigurnosti (Nausbaum2012:61). Spinoza je pisao da oholi vole prisustvo parazita i laskavaca, a mrze prisustvo plemenitih (Spinoza, 1983, IV: 57). Mentalitet birokrate se ophodi po tim kodovima. Koji ljudski nedostaci će

se najlakše pokazuju u birokratskom aparatu? Žudnja za moći, automatizmom i mentalnom krutošću, proizvodi sumnju i spletke. Biti visoki državni službenik podvrgava čoveka opasnom iskušenju, jednostavno zato što je deo vladajućeg aparata, pa mora biti deo u kompleksu strategija. Magija postajanja rukovodiocu i strategu izaziva dugo potiskivana osećanja svemoći. Strateg se oseća kao šahista sa željom da manipuliše svetom kao daljinskim upravljačem. Kada je na vrhu, može da natera druge da čekaju, jer je bio prisiljen da čeka na svoj položaj u mladosti, i samim tim može da se oseća superiorno. Može se zaštititi iza svojih službenih propisa i odgovornosti, a isto vreme mora neprestano ubeđivati druge u svoju nužnost, nezamenjivost, jer ne želi napustiti svoje mesto. Kao odbranu od svoje relativne nevažnosti, mora proširiti osoblje, povećavajući svoj birokratski aparat (Meerlo, 1956: 197).

Ljudi su opčinjeni oslobađanjem izvan sebe samih, a ne primećuju unutrašnja ograničenja i prinude. Uspех po svaku cenu, te materijalni dobici postaju ciljevi po sebi, a čovekov život se samo dešava kao usputna epizoda, pri čemu nestaje razumevanje da je ekonomska delatnost sredstvo, život po sebi (Fromm, 1989: 104-110). Da čovek ima svoju vlastitu individualnost on ne bi trebao tražiti svoje ispunjenje u spoljašnjim autoritetima i grupama. Sam autoritet je anonimn, fluidan i nevidljiv, često i umišljen.

Kontrola je moguća zbog svoje nevidljivosti i jer je razvijena čitava logika tržišne strukture. Upravo zbog toga u svetu slobodnog tržišta, nije ništa slobodno, a ponajmanje oni na kojima se to tržište temelji, ljudi sami. Ideja ili (ideologija) savršene kontrole nad sistemom koja bi omogućila poboljšanje njegovih performansi, izgleda nedosledno jer ona smanjuje performativnost, premda izjavljuje da je povećava. Ove nedoslednosti posebno jasno objašnjava slabost državne i društveno-ekonomske birokratije jer guše sisteme ili podsisteme koje kontrolišu, a istodobno uništavaju i sebe same (Lyotard, 2005:82). Podređivanjem čoveka ekonomskim ciljevima on postaje sredstvo za njihovo postizanje, uz osećaj beznačajnosti svojeg „ja” kog podređuje onim ciljevima koji nisu njegovi. Biti u ekonomskom sistemu znači biti zavistan od zakona tržišta, ekonomske politike, konjunktura, depresije, cena, tokova kapitala čiji procesi stvaraju sebičnost i egoizam, iz težnje za ličnim interesom i opstankom na tržištu. Čovek je objektivno počeo služiti ciljevima, a ipak je subjektivno verovao da ga motiviše njegov lični interes (Fromm, 1989: 110).

Dobro je uvek ono slabije, jer je jednostavno, pa se može videti zbog njega samog; loše mami svakog pojedinca obećanjima koje je za njega najzavodljivije, a nevaljalci, sami među sobom u večitoj borbi, sklappaju primirje da bi se sjedinjenim silama svog uništavanja suprotstavili dobru, čim se ono pokaže (Fichte, 1956: 116). Šeli tvrdi da sila truje sve što dodirne i ostavlja pustoš kao kuga. Malo je onih koji bili okrenuti plemenitosti sile, a nisu žrtvovali svoju savest koristoljublju. Grubi duhovi nalaze sreću u sili, bogatstvu, nauci, koja teži da sve prirodne sile stavi u službu čovekove volje (Durant, 1991: 614). From ističe da čovek prodaje sebe i oseća se kao roba, bilo kao fizičku snagu ili svoju ličnost, koja mora biti prijatna, energična, puna inicijative i sve ostalo što je potrebno za njegov položaj. Kao i sa bilo kojom drugom robom tržište određuje vrednosti tih ljudskih svojstva. Ako se svojstva koja neka osoba poseduje ne mogu tržišno upotrebiti, onda ta ličnost postaje bezvredna za društvo (Fromm, 1989:112-115). Na taj način samopouzdanje i osećaj sebe tj. osećaj vlastitog „ja” postaje znak onog što drugi misle o toj osobi. Ona nije sama po sebi uverena u svoju vrednost, već zavisi od popularnosti i uspehu na tržištu ličnosti. Ta ovisnost samopoštovanja o uspehu na tržištu objašnjava zbog čega su popularnost, moć, ugled, status i dobra spoljašnjost toliko važni za modernog čoveka. Posedovanje svojine postalo je nerazlučivo od čoveka kao ličnosti, kao deo njegovog „ja”. Što više poseduje, ukoliko manje oseća sebe (Fromm, 1989:112-115).

Ljudi u službi manipulacije i sami su prinuđeni prodavati svoju personalnost jer su prinuđeni trošiti emocionalnu energiju u procesu rada čime su emocije uvučene u tržišni odnos (Hochild 2003). Kapital je, kroz društvenu strukturu prodaje i potrošnje, uspeo potpuno ovladati ljudima i izdresirati ih. Norme stvaraju kulturnu meru prikladnosti emocionalnog izražaja, prema kontekstu i ulogama, a emocionalne sankcije koriguju osećanja u smeru emocionalne norme. Posledica emocionalnog upravljanja i glume je otuđenje od sebe i svog identiteta, gubitak pristupa stvarnim emocijama, odvajanje sopstva od uloge, koje vodi do izgaranja. To je cena emocionalnog rada za koju se dobija razmenska vrednost. Emocionalna gluma je resurs koji se prodaje zato što kompanija želi stvoriti pozitivnu iluziju o sebi u cilju povećanja profita. Na taj način tržišni sistem dominira nad čovekom te ulazi u njegova subjektivna emocionalna stanja, radi ostvarenja profita.

Živimo u vremenu koje nameće sposobnost za ostvarenje, ali ne zna što bi ostvarilo. Vešto je u sebi, ali nije gospodar sebi samom jer se oseća izgubljenom u vlastitom obilju. Sa više sredstava, znanja, tehničkih

ostvarenja nego ikada, današnji svet je nesretniji od svih ostalih i prepušten na milost i nemilost strujama. U današnjem svetu nema planova, predviđanja i ideala (Otreaga y Gaset, 2003: 83). Živimo u prošlosti i od prošlosti na način da je ona postala i isključivi princip bilo kakve naše budućnosti. Mislimo i živimo kao prošla bića, a filozofija kao „otuđena misao otuđena sveta” ostaje nakon „smrti Boga” (Niče) još jedina uteha „na najvišem nivou”(Kangrga 2010: 246). Filozofija nije danas omiljena jer joj je nestalo smelosti (Durant, 1991: 4). Većinska percepcija stvarnosti, posebno u političkoj areni, nije percepcija te većine. Izmanipulisan privid stvarnosti temelji se na emocionalizmu, infantilizmu, zabavama, razbibrigama. Ciljano se pojedincima gase kreativne moći suđenja, naročito aksiomatskih-revolucionarnih otkrića u materijalnoj nauci (Jones, 2008). S jedne strane vodi se tajna, suptilna kontrola misli i ljudske svesti kroz moć medija, dok se s druge strane direktno i otvoreno forsira, paradigma, menjaju osnovni koncepti, šire parametri te menjaju igralište i sva pravila igre kojima društvo definira definiše sebe unutar izuzetno kratkog vremenskog razdoblja perioda (Lewin, 1942).

Manipulacija u službi kapitala

Gramši je ukazivao da se vlast ne održava samo na nasilju, već i na saglasnosti, pa stoga mehanizam vlasti nije samo prinuda već i ubeđivanje. Uveliko se koriste Gramšijeve spoznaje da jedan od osnovnih elemenata borbe za održavanje hegemonije (saglasnosti) nije suprotstavljanje protivničkim teorijama, već delovanje na običnu svest i misli prosečnog čoveka. Kao najdelotvorniji način ostvarenja tog zadatka Gramši je preporučio tehniku neumornog ponavljanja istih tvrdnji, sa ciljem da se oni kojima su upućene na njih naviknu i počnu ih primati kao istine u koje ne treba sumnjati. „Mase ne mogu filosofiju primati drukčije nego kao veru” (Gramši 1980:166). Društvena saglasnost se uspostavlja kroz neprimetne promene mišljenja i raspoloženja te stabilnost vladavine nije dovoljna samo ovladavanjem vlasništva.

Zbog razvitka tehnologije, „vladavina nad narodom” je postala jednostavnija te mnogi teoretičari smatraju da se svet pretvorio u „globalno selo” i u medijsku/virtualnu stvarnost. Bernajs skoro pre 100 godina otkriva da su glavni organizatori manipulacije grupe i organizacije čije je delovanje prikriveno i koje deluju u ime klijenata iz korporacijskih i političkih krugova proizvođači javno mišljenje. Svesno i inteligentno manipulisanje navikama i mišljenjima masa imaju pod svojom

upravom mehanizme koji tvore čine nevidljivu vladu koja je prava vladajuća sila (Bernays, 2005).

U modernim društvima vidljive su promene u vrednosnim usmerenjima pojedinaca sveopšte isticanje subjekta, tehnike izražavanja i delovanja „po meri”, ali kakvog i za koga, jer „čovjek je i slepa ulica i izlaz.” (Šeler). Sve više se društvo oblikuje po meri Narcisa, „koji sam sobom vlada u svojoj staklenoj čahuri.” (Lipoveci, 1987:29). Narcizam je posledica i minijaturizirana manifestacija procesa personalizacije simbol prelaska sa ograničenog individualizma na totalni individualizam kao odraz permanentne dislociranosti modernog čoveka, kako u egzistencijalnom obliku, tako i u smislu njegovog identiteta. Ljudsko dostojanstvo se izgubilo u političkoj sadašnjosti. Čovek moderne je skloniji imperativima napretka kao sekularizovanog spasa i rasipanja nego kategoričkim moralnim imperativima. Postao je cinički proizvođač i potrošač subjekat kulture rasipanja. U profilu Narcisa nije egoist koji u svetu agresivno traži zadovoljstvo i koji uživa u onom što ima i što jest, osoba koja zna uzimati. Narcistički impuls može biti trajno subjektivno stanje sa prazninom. Narcis teži osećaju da može nešto osetiti jer za njih ništa nije zbiljsko istinito ako ne mogu osetiti. Danas, u meri u kojoj se pokreće narcizam, društvo daje polet načelu ekspresije. U ime uklanjanja prepreka između ljudi i njihovog zbližavanja, kapital će uspeti transponirati strukture dominacije u društvu u psihološke odrednice.

Cinizam vlada tamo gde su građanske slobode odvojene od građanske odgovornosti. Moderni cinici su, kao integrirani asocijalni ljudi, svi oni koji ne biraju sredstva u trci za sticanjem materijalnih sredstava i ugleda. To su ljudi prosečnog socijalnog karaktera sa jasnim „zlim pogledom” sakriveni u gomili (Sloterdijk, 2008:20). Cinici su političari koji se demagoškim metodama i sredstvima bore za glasove birača, „vešti” pravnici, „snalažljivi” urednici u medijima.

Lipman, često nazivan teoretičar liberalne demokratije, među prvim je uvideo značaj i moć medija, i velike mogućnosti agresivne propagande, od kojih je najvažnija bila „stvaranje povinovnja ili proizvodnja pristanka” sa namerom da pretvori ljude u receptore, a ne u slobodno-misleća bića. Uspešnost propagande je postizanje pristanka javnosti na određene ideje koje su u početku kategorički odbijane.

„Zajednički interesi u potpunosti opčinjavaju javno mnjenje” i jedino ih može razumeti i njima upravljati „specijalizovana klasa odgovornih ljudi” (Herman Chomsky 1988:20). Ta specijalizovana klasa su upravo oni političari i kapitalisti te čitava plejada medijskih manipulatora,

stručnih analitičara u službi kapitala koji nam danas nameću svoja mišljenja, čija prezentacija stvarnosti ulaze u domove ljudi, „stvarajući” strahove, nesigurnosti i otrove. Osim medijske propagande, postoje i pojedinci čije mišljenje utiče na svetonazore drugih; profesori, rukovodioci, sveštenstvo. Ljudi olako pripisuju genijalnost onima koji su u središtu medijske pažnje, zamišljajući da se neizmerno mnogo može naučiti od autora čije se ime često i pohvalno pojavljuje u medijima. Medijske zvezde su spektakularne predstave živih ljudskih bića, projekcija opšte banalnosti u slike mogućih uloga. Kao specijalisti za prividni život, popularne ličnosti su objekti poistovećivanja, koji ljudima daju nadoknadu za stvarnost fragmentirane produktivne specijalizacije u kojoj zapravo žive. Njihova uloga je da predstave različite životne stilove i različite društveno političke perspektive. Oni su slika nedostižnog društvenog rada da nauči da dramatižuju sporedne proizvode tog rada, koje magijski projektuju iznad njega, kao njegove krajnje ciljeve: vlast i dokolicu, odlučivanje i potrošnju, kao početak i kraj tog procesa koji se nikada ne dovodi u pitanje (Debord, 2002:21). Oni su neprijatelji individualnosti te utiču na neodređenu, nepostojanju i promenjivu grupu pojedinačnih mišljenja i pretvaraju ih u formu koja je koherentna, poslušna i kojom se može upravljati.

Lažni izbori se javljaju kao izbor između iluzornih kvaliteta, koja treba da podstakne revnosnu odanost kvantitativnim nevažnim stvarima i događanjima kao i lažnim potrebama koje nameće moderna potrošnja. Mediji su tvorci simulacije koja je imuna na racionalističku kritiku težeći veličanju kiča i popularnosti, naglašavajući konstruirane razlike. Bodrijarovim rečima rečeno, živimo u svetu u kojem je sve više informacija, a sve manje značenja. Događaj je prekid kontinuiteta, neočekivana nesreća koja razbija monotomiju društva u kome se sinhronizacija društva nadopunjuje standardizacijom proizvodnje (Virilo, 2011: 21).

Prelaz iz robno-industrijskog u medijsko post-industrijsko društvo doveo je do ukidanja subjekta, značenja, istine, prirode, društva, moći i same realnosti (Herman Chomsky, 1988:9). Vladajuće strukture često koriste medije kao sredstva za postizanje svojih ličnih ciljeva, suprotno dobrobiti zajednice i društva kao celine. Političari, u svom aforizmu apeluju na interese i vrednosti koje se ni u jednom društvu ne deklarišu kao prioritetni. U njihovim govorima je izrazito ponavljanje reči te se stvaraju stereotipne predstave koje se utiskuju u podsvest. Kada dođu na vlast izgovaraju se velikim državnim razlozima, upotrebljavaju policijske postupke, a pravosuđe koriste kao oružje u borbi sa neprijateljima (Sorel, 1980:76).

Iako je danas evropska materijalna kultura veća nego ikad pre, pitanje je što se dogodilo sa samom kulturom jer je kultura širi pojam i od nauke, umetnosti, i politike. Često se podrazumeva da naučnik pripada visokoj kulturi. Ipak, na primeru ne malog broja naučnika moglo se videti da nauka i kultura nisu identični. Stručnjak se često razvija jednostrano, ističući samo svoje intelektualne sposobnosti, dok „čovjek kulture” neguje i svoju intelektualnost humanost i moralnost. U današnje vreme tehnološke nadmoći, sve je izraženija pojava polu intelektualaca, koji iako može biti stručnjak u svom poslu, u području kulturnog i moralnog obrazovanja nije ništa stekao i nema želju za duhovno samo razvijanje. To je čovek koji duhovne vrednosti ne razume i ne ceni jer sve vrednuje po tome koliko nešto doprinosi uspehu u životu, a uspeh uzima u malograđanskom poimanju, sasvim materijalistički (Jovanović 1964: 38). Njih ništa ne zbunjuje, u svojim kićenim, žestokim i nerazumnim govorima u stanju su spojiti potpunu nepomirljivost sa najelastičnijim oportunistom (Sorel, 1980: 84). Taj je pojam uslovljen prilikama, on je takoreći izazvan okolnostima, ali on kao „ideološka snaga” i postao je glavni inspirator narodne svesti, koja se ne podudara s interesima naroda, preteći im trajno kao otvoren grob i koje deluju isključivo po zakonu duševne tromosti. (Kangrga, 2001:153)

Adorno primećuje da se intelektualci često sreću u najneprijaznijoj i najsramotnijoj situaciji, kao konkurentski aplikanti, zbog čega skoro opsesivno nastoje da jedni drugima pokažu svoju najgnusniju stranu. Drugi ljudi, naročito običan svet, čije je vrline intelektualac tako sklon da naglašava, njega obično sreću u ulozi trgovačkog putnika, koji bi da im nešto proda, ali koji ne mora da strahuje da će mu mušterije nešto ukrasti (Adorno 1951: 4). Takvi ljudi sve uspešnije nalaze svoje mesto u efikasnosti obmane u Matriksu, kao seriji laži povezanih u cilju stvaranja privida realnosti, koji vladajućoj grupi služe kao „upravitelji”, a koriste se za vršenje funkcija koji su podređeni zadacima socijalne hegemonije i političkog upravljanja. U tehnotroničkom društvu koristiće se najnaprednije tehnike komunikacija kako bi se manipulisalo emocijama i vršilo kontrolu uma (Brzezinski 1970).

Manipulatori moraju biti prihvaćeni od zajednice, moraju se „svrstati” uz neka obeležja, vrednosti i parole po socijalnom, nacionalnom i kulturnom obeležju. Njihov jezik je uvijen, uz često korištene metafore i reči nejasnog značenja kojima deluju na arhetipove kolektivnog nesvesnog aktivirajući ih. Oni su vrsta izdajnika kog Ciceron „otkriva” jer ga narod ne prepoznaje kao izdajnika budući da govori jezikom bliskim žrtvama,

služi se lukavim šapatom, ima njihovo lice i njihove argumente te se obraća slabosti koja leži duboko u srcu svakog čoveka. Svojim delovanjem razgrađuje dušu nacije, u potaji potkopava temelje države, inficirajući političko telo tako da ono gubi mogućnost odbrane.

Deo čovečanstva koji ne pripada specijalizovanoj klasi, vrsta je „zabludelog krda” (Herman, Chomsky 1988: 13) sa ulogom posmatrača, i nije aktivni sudionik u demokratskim procesima. Učesnici samo formalno, svojim usmerenim načinom mišljenja biraju već odabranog vođu. Kada javnost uspe izaći iz „zabludelog krda” (ili Nilsenove „usamljene gomile”) suočavamo se sa „krizom demokratije”. „Tu krizu treba prevladati disciplinovanjem institucija odgovornih za „indoktrinaciju mladih” – škola, univerziteta, crkava i slično – a možda čak i državnom kontrolom medija, ukoliko bi se autocenzura pokazala nedovoljnom.” (Chomsky, 2008: 12). Potrebno je „proizvesti pristanak” te je vladajućoj strukturi neophodno oružje da „pripitomi” ono isto „zabludelo krdo” koje se rađa s urođenim instinktima slobode i racionalnog rezonovanja. Prilično je jednostavno, uliti ljudima zacrtana ili propisana uverenja i doktrine, a da oni pri tom misle da je to sve njihova vlastita odluka i mišljenje. Potrebno je, naime maksimalno iskoristiti moć neznanja mase i moć medija. Mediji vešto vladaju indoktrinacijom ili jednostavno skreću pažnju javnosti od problema, najčešće na nevažne probleme ili korišćenjem reči čije značenje ljudi nisu u potpunosti shvatili (agresija, genocid i etničko čišćenje, terorizam). Ove reči moguće je tumačiti na više načina. Po Le Bonovom mišljenju gomila nikad nije težila pravednosti i okreće se od očiglednosti koja joj se ne sviđa jer je uvek pod uticajem iluzije. Tko im omogući iluzije, lako postaje njihov gospodar, a ko pokuša uništiti iluzije i pokušati ih urazumiti, žrtva je gomile. On vidi „malu intelektualnu aristokratiju” kao veštu silu u primeni psihologije masa. Manipulacija najviše deluje kad utiče na moć navike ili Veberovim rečima „duhom mrtvih verovanja,” stvarajući poželjni poredak sveta u kome će vladati meka tiranija, poput one opisane u Haksljevom Vrlom novom svetu u kome su svi zdravi, ali su zaboravili što su nada, strah i borba (Fukujama, 1994: 271). Vladajući poredak govori o sebi samom kroz spektakl, kroz monolog samo uzdizanja u potpunoj dominaciji nad svim aspektima života (Debor, 2002:12). Izbeći i ne prihvatiti manipulatorov jezik, njegovu terminologiju, njegove pojmove, već isto to prepričati, ali drugim rečima, izbegavajući svaku ideološku zamku, to je put spasenja od pogubnog dejstva manipulatora svešču. Kako je u pitanju tajni rat, uspeh u tom sukobu zavisi i od sposobnosti „kolonizatora” da

spreče organizovan otpor (Kara Murza 2011). Jedno od glavnih sredstava manipulacije je stvaranje ili korišćenje krize ili izazivanje osećaja sažaljenja i saosećanja prema slabim i nezaštićenim, ali glavno osećanje je strah. Manipulacija se najviše temelji na neadekvatnom i iluzornom strahu te načinu njegovog stvaranja.

Kako Lipman naglašava, vesti i istina su dve različite stvari. Uvođeći pojam stereotipa, on je kreirao nastavak jungovskog pojma arhetipa sa svrhom da ciljani subjekat ne razmišlja jasno i duboko o primljenim slikama, već da reagira na poticaj koji stereotip daje. U sve većem košmaru života, „Ljudi su sve skloniji prihvatanju klišeja kako bi uneli red u nerazumljivu stvarnost. Bernajs navodi da je „svesna i inteligentna manipulacija organiziranih navika i masa važan element u demokratskom društvu.” (Bernays 2005). Stvarnost „deluje” jer je umetno oblikovana, a tada je njom moguće i manipulirati. Iracionalnost se uzdiže na visoke nivoe svesti, podrivajući i remeteći vladajuće shvatanje stvarnosti. Što su problemi savremenog industrijskog društva postali kompleksniji, to je lakše postalo unositi veća sredstva za odvratanje pažnje te su nebitna mišljenja masa, stvorena od većih manipulatora, stekla položaj naučne činjenice. Platon je pisao protiv stvaranja „javnog mnjenja”, a Tokvil je pisao o njegovom uticaju u Americi početkom 19. veka, ali niko nije imao nameru vrednovati javno mišljenje i niko pre 30 tih godina 20. veka nije nameravao iskoristiti to vrednovanje za donošenje odluka. Verovanje da javno mišljenje može biti odrednica istine, filozofski je besmislena.

Najčešće se insistira na širenju mišljenja da živimo u svetu neopisivog nasilja i izopačenosti, da su ljudska bića degradirajuća i nasilna stvorenja koja ubijaju i uništavaju te šire mržnju u ime bilo kog izma koji je trenutno popularan. Manipulatori na različite načine čoveku govore da je zver kako bi se mogao kontrolisati poput zveri jer se ljudskom umu pristupa kao praznoj ploči koja izbegava bol, a traži prijatnost. Namerno se prećutkuje velika životna istina koju opisuje legenda Čiroki Indijanaca da se u duši čoveka neprestano vodi velika bitka između dve zveri. Prva zver predstavlja zlo, podrazumevajući bes, zavist, ljubomoru, pohlepu, krivicu, greh, laž, egoizam, dok je druga zver simbol dobra i predstavlja ono što pruža užitek, mir, ljubav, veru, nadu, saosećanje, veru. Svaki čovek sam u sebi odlučuje kojoj će se zveri u sebi okrenuti, jer ta odluka određuje naš način života i naš tok sudbine.

Još 1927. u *Budućnosti jedne iluzije* Frojd je pisao da je jednako nemoguće odreći se kontrole nad masama koju bi vršila određena manjina, kao što je nemoguće biti bez pritiska u delovanju civilizacije, poručujući

da svaka masa, bila to nacija ili nasumično stvorena grupa, mora imati svog vođu, nekog ko joj daje „jedinstveni ideal” ili vrednost. (Freud 1986) U *Psihologiji masa* Frojd ističe da su pojedinci koji učestvuju u nekoj masovnoj pojavi, podložni sugestiji, gubitku svoje savesti, postajući preplavljeni masovnim iskustvom. Njeno se delovanje svodi na izbegavanje sukoba. (Freud, 1990) Masa je čovek u čijem životu nema projekata i koji se prepušta struji. Zato i nije sposoban ništa izgraditi jer život novom ne postavlja prepreke (Ortega y Gaset, 2003:89). Život je ono što mi od njega stvorimo. Frojd ljude vidi kao životinje sa nagonom ka uništenju jer su agresivni, destruktivni nagoni „deo čovekove životinjske prirode.” Zato i Frojd sagledava svrhu društva kao regulatora i kontrolora kroz razne oblike prisile i izlive te prirodne bestijalnosti protiv koje je ljudski um, u konačnici bespomoćan. Glavna Frojdova teza je da se mase ljudi mogu organizovati oko obraćanja njihovim emocijama. Najsnažnija takva obraćanja su obraćanja nesvesnom koje ima moć dominacije i unižavanju razuma. Pojedinaac u mnoštvu gubi svoju savest i moralni kompas. Masa nikad ne teži spoznaji istine; već privide bez kojih ne mogu, stalno dajući prednost nestvarnim nad stvarnim. Masa je pod istim uticajem neistinitog i istinitog jer oni ne razlikuju ta dva pojma. (Freud 1986)

Postoje jasno određene granice količine promena i njihove prirode sa kojima se um može podnositi. „Šokovi budućnosti” su oblici „fizičke i psihološke patnje” koja nastaje zbog preopterećenosti mehanizma ljudskog uma za donošenje odluka i kao takvi prouzrokuju neodlučnost i smanjenje vrednosti svojih namera uz prateću ravnodušnost. U okolnostima sve većih društvenih previranja ljudi menjaju svoje vrednosti, popuštaju pred novim srozanim vrednostima koje su manje ljudske, a više životinjske (Wolfe 1997: 1-13).

„Javnost” je postala sredstvo za ukidanje društvenosti koja podrazumeva zajednicu ljudi kao emancipovanih političkih bića. Građanin je deo glasačkog instrumenta. Danas se često susrećemo sa fenomenom „kraja svih ideologija” te građanin, čovek, ponajviše ima dimenziju potrošača, a javnost je populus, masa čija je refleksivna distanca abolirana, a privatnost okupirana. Tko želi opstati, mora delovati bez zadržke jer je trenutak sadašnjosti jedini postojeći okvir delovanja. Društvena pragmatika je „čudovište” stvoreno preplitanjem mreža klasa heteromorfni iskaza. Napuštanje verovanja je povezano sa današnjom propasti priča legitimnosti. Ideologija „sistema” sa svojom totalizujućom težnjom nadoknađuje gubitak svog verovanja i istovremeno

ga cinizmom svog kriterijuma performativnosti izražava (Lyotard 2005: 97). Vrhunac ideologije je spektakl jer on najpotpunije otkriva i izražava suštinu svih ideoloških sistema: osiromašenje, porobljavanje i negaciju stvarnog života. Spektakl je materijalni „izraz odvajanja i otuđenja između ljudi.”(Debord, 2002:68).

Na temelju postojećih simbola koji su objekti emocija, nameću se obrasci projektovane sreće, jednom reči ljude se uči interpretaciji stvarnosti. U vreme kad su svi autoriteti srušeni, jedini autoritet koji je preostao je autoritet tržišne logike. Taj autoritet je postao intrinzični deo čoveka koji i nije svestan da su njegove percepcije stvarnosti, ideje, načini reakcija njemu nametnute i koje nisu stvarno njegove. Prva instanca pokoravanja tom autoritetu je unutar porodice, obrazovanja, kroz zakone, kazne i nametnute regulative ponašanja, dok se u krajnjoj instanci ponajviše izražava kroz medije. U tom procesu uplašen čovek želi svoje „ja” vezati za nekog ili nešto, da bi stekao sigurnost u neprijateljskom svetu, a svoj strah pokušava lečiti povećavajući ga kroz oslobođenje pojedinačnog „ja” i odustajanja od bremena slobode (Fromm, 1989:139). Nametnuti obrasci ponašanja, interpretacije stvarnosti i poželjne emocija sile autoriteta utiskuju u pojedinca, kroz odgoj i obrazovanje u obliku nametnutih obrazaca ponašanja, interpretacije stvarnosti, poželjnih emocija. Na drugom nivou se razbijaju autentični ljudski obrasci, da bi, takav pojedinac mogao biti pogodan za službu kapitala ili kao potrošač koji će raditi za dalje širenje carstva kapitala. Umetnost i nauka su druga dva važna područja koji su pomoć kapitalu u ovladanju čovekom. Nauka je pod uticajem tržišne logike, ponajviše ona koja deluje na principu ovladavanja čovekom, te se ističu pseudo mišljenja, kao i pseudo emocije, ponajviše mitom o racionalnom i logičnom. Uobičajena antiteza umetnosti i nauke, koja ih je kao područja kulture odvajala, namerno je stvorena da bi ljudi bili jednako primereni za upravljanje. Nauka u svojoj neo pozitivističkoj poziciji sistem je odvojenih znakova bez bilo kakve tendencije da transcendentira sistem. Umetnost je u svojoj tehnici prihvatila pozitivističku nauku. Ona uistinu postaje ponovljeni svet, ideološko udvostručavanje, smerna reprodukcija (Horhajmer, Adorno 1989: 31).

Reklama i popularna kultura nas ne ostavljaju same nigde, naš svet je prepun propagandnog materijala kroz set procesa u kojima se izgrađuje odnos sa kupcem, komunikacija i modela te uticaj. Takvu perspektivu objašnjava Dejvid Risman u delu *Usamljena gomila* ukazujući da masovna sredstva zabave od malena vaspitavaju decu da budu potrošači. Risman

je verovao da u iznutra usmernom društvu postoje snažni mehanizmi koji čoveka usmeravaju u željenom smeru. Pojam usamljena gomila određuje otuđenje pojedinca u razvijenom urbanom potrošačkom društvu kasnije nazvanom postindustrijsko, u kojem se povećava moć velikih organizacija, država i korporacija, koje upravljaju životima pojedinaca (Risman, 1965).

Senet je mišljenja da je potrebno preokrenuti perspektivu. Zapadna društva se iz nečeg od drugih usmerenog stanja kreće ka usmerenosti iznutra, osim što u sve obimnijoj obuzetosti sobom niko ipak ne može reći šta je to unutra. To je rezultiralo mešanjem javnog i intimnog života. Mase, demoralizirane egzistencijom u sistemu prinude, pozvane su na red prizorom neumitnog života i primerenog ponašanja pogodnih (Sennett 2015). Kultura je oduvek „krotila” revolucionarne i varvarske instinkata. Pseudo individualnost bezgranično vlada jer se individualno redukuje na sposobnost opšteg. U kulturnoj industriji se oduvek reprodukovala lomljivost društva (Horhajmer, Adorno, 1989: 158-161).

Čovek iz gomile za sebe misli da je savršen. On tašt i potrebni su mu drugi jer u njima traži potvrdu mišljenja koje želi da drugi imaju o njemu. „Pametan čovek nastoji pobeći neizbežnoj gluposti, a to nastojanje čini inteligenciju, dok glupan ne sumnja u sebe i za sebe misli da je razborit i iz toga iz njega proizilazi zavidna smirenost kojom se on učvršćuje i smešta u svojoj tuposti.” (Ortega y Gaset, 2003:99). Ljudska glupost, uvek mami silu da bude drska (Emerson, 1850). Ljudi se loše ponašaju kad su pod zaklonom anonimnosti i kad su deo različne mase i gomile nego kad ih se promatra i kad su učinjeni odgovornim kao pojedinci. Takvo ponašanje nema prepreke ako ne postoji kritičko mišljenje te kad su oni nad kojima imaju moć dehumanizovani i deindividualizovani (Nausbaum, 2012:63-64).

Mediji su sredstvo društvene ambivalentnosti. Sve je zasićeno medijima ili podstaknuto njima, oni stvaraju događaje. Kreiraju događaje, lažne i prividne te su sve informacije neka simulacija kao deo tog principa dvosmislenosti, prevrtljivosti i principa zla za koje više nema odgovornih koji bi se mogli uništiti. Mediji su dugo vremena pothranjivali kolektivnu svest i naglašavali potencijalnu moć koju javnost (građani/radnici) mogu posedovati. Ipak, danas masovni mediji nisu ništa drugačiji od velikih industrijskih korporacija i kompanija, jer su usmereni ka profitu u smislu Marksove „sveprodajnosti”, a ne ka izveštavanju i otkrivanju istine. Mediji u suštini služe kao instrument moći velikih korporacija, ali u pojedinim slučajevima i kao promoteri ideja koje vlade žele da ih građani prihvate.

Novac kupuje umne ljude, a onaj koji ima moć nad umnim ljudima, nije li onumniji od umnih! Moj novac pretvara sve moje nemoći u njihove suprotnosti (Marks 1977: 91). S druge strane, promovisu interese vlasnika kapitala i vlada, koje tom kapitalu primarno služe. Istina i objektivnost ne mogu biti sredstva za promovisanje pojedinačnih ciljeva, niti mogu postojati kao sredstvo akumuliranja kapitala. Stoga je subjektivizam medija usmeren ka sve prisutnijoj centralizaciji medija. Ovaj fenomen je prisutan i u odnosu kapitala prema drugim aspektima ekonomije i ka daljem jačanju moćnika, elitne manjine. Mediji postaju sve bogatiji, a društvo sve siromašnije demokratijom. Vlasnici medija nalaze se u upravnim ili nadzornim odborima multinacionalnih kompanija te je i logično da je medijska sloboda ograničena činjenicom da su vlasnici medijskih korporacija vođeni ideologijom slobodnog tržišta i imaju zajedničke interese sa velikim korporacijama, bankama, pa i vladom. S druge strane postoji i veza vlasnika velikih medijskih kuća i vlade, kao jednog od mehanizama odbrane interesa kapitala na obe strane. Finansijska zavisnost medija uključuje i odbijanje objavljivanja onog sadržaja koji je ideološki suprotan ili štetan interesu vlasnika. Najvažniji zadatak medija nije promocija njihove izvorne funkcije, odnosno politička sfera za širenje istine jer zbog ogromnih količina novaca povezanih sa medijima, oni mogu bolje od bilo koje druge institucije, crkve, škole kreirati slike o našem mestu u društvu, zašto i kako bi se trebali ponašati, za koga i protiv koga bi trebali navijati (McmeLand 2007). Mediji su u simbiotičkoj vezi sa moćnim izvorima informacija zbog svoje finansijske zavisnosti i zajedničkih interesa, a zavisni su od vladinih sektora koji im omogućavaju nesmetan protok velikog broja informacija (Chomsky Herman 1988: 18) i apsolutnu prevlast „reklamokratije”, koja modelira tako našu percepciju.

Zvanični vladini izvori su a priori smatrani verodostojnim. Činjenica da je informacija izdata od strane vlade ili njene institucije, čini tu informaciju dovoljno pouzdanom da bude objavljena bez daljnje analize istinitosti njenog sadržaja. Ovakve informacije nisu podvrgnute kontroli istinitosti, a građani, su izgubili „refleks prepoznavanja”, a toga nisu svesni. „Mediji se retko bave istraživačkim novinarstvom kada su suočeni sa političkim, ekonomskim, verskim monopolom. Sukobljavanje s nosiocima političke moći može biti opasno te je nužna medijska samo-cenzura.” (Bartholmew, 1999: 62). Mediji često koriste senzacionalizam čime se postiže fragmentacija problema i drobljenje informacija tako da nije moguće postići zaokruženo saznanje. Na isti način se

postiže i prećutkivanje važnih događaja koje publika ne sme zapaziti. Sve više se usavršava mehanizam kontrole masovnih medija u obliku spoljnih neprijatelja, te nastaje nov globalni neprijatelj, jer se rukovodi misli da ako ga i nema, potrebno ga je izmisliti. Morao se stvoriti nov neprijatelj koji bi popunio ovo upražnjeno mesto i zbog toga danas imamo talibane, al-Kaidu, islamski Džihad, bombaše samoubice, i čitav niz terorističkih uporišta širom sveta. Neophodnost spoljašnjeg neprijatelja je očita i uveliko potrebna.

Oštra kritika i demonizacija spoljašnjeg neprijatelja, potkrepljena odgovarajućim propagandnim materijalom, mora biti konstantno predstavljena javnosti. Tako se sam pojam spoljašnjeg neprijatelja može posmatrati kao psihološki pokušaj kontrolisanja stanja uma javnosti, jer se stvaranjem jedinstvenog neprijatelja koji pretil građanima jedne države, stvara i jedinstveni stav javnosti protiv takvog neprijatelja. Moramo biti svesni da predstavljanjem određene države ili pojedinca, kao opasnog i strašnog protivnika protiv kojeg se je neophodno boriti, mediji nameću ideju da je rat neophodan, bez da prethodno razmatraju kakav će to rat biti i kakve metode i tehnike će u njemu biti korištene, još manje kakve će posledice imati po nas. Smer u kom se razvijao poslednji „rat protiv terorizma” je upravo takav.

Kontrola koja počiva na histeriji i strahu ima ogroman uticaj i na same medije, koji onda nastoje indoktrinirati naciju u skladu s određenim programom „proizvodnje straha” i „proizvodnje mržnje prema neprijatelju”. Sve prisutniji trend koji deli svet na „nas” i „njih” se pokazao efikasnim, naročito u vremenu koje ide na ruku moćnicima za ostvarivanje njihovih političkih planova. Čovek boje stvarnog sveta priznaje za stvarne tek kada ih vidi na ekranu. Tako gledalac razorene svesti lako postaje apsorber svega onoga što globalna sila želi da čovek veruje (Kara Murza, 2008: 335). Kontrola nad javnim mnjenjem je osnova svake vladavine, s tim da se ističe da je funkcija odnosa sa javnošću da pomaže društvu. U zvaničnim definicijama nigde se ne navodi da su odnosi s javnošću industrija, kao i svaka druga, koja donosi veliki profit. Čovski ističe da je osnova funkcije odnosa s javnošću kontrola svesti javnosti koju sprovode pripadnici „specijalizovane klase” uticajne na ljudsko ponašanje i svest, ali i pokretanje na određenu akciju ili reakciju. U svojim razmišljanjima on sledi Bernajsa koji je tvrdio da u demokratiji deluje visokoobrazovana klasa taktičara koji oblikuju javno mnjenje analizirajući društvo i prilagođavaju misaone strukture iz kojih javnost ograničenim intelektom izvlači svoje stavove. (Bernays, 2005)

U takvim slučajevima, teza Čomskog o „kontroli svesti” je itekako verodostojna. Po svojoj prirodi, demokratija je jedan posao koji sam sebe kviri i kao rezultat daje nulu (Durant, 1991:412).

Propaganda odgaja pojedince za onaj stil života i one identitete i koncepte koji pogoduju prodaji roba ili usluga. Propaganda je sveprisutna u svim porama društva kao vrsta odgoja i obrazovanja jer se ljudi „uči” ili im se suptilno nameće kultura i stil života. Namera je da se ljudi uče društveno prihvatljivom izražavanju emocija, namećući okvire dopuštenog ponašanja, ali i oblikujući interpretaciju stvarnosti. Zato je svuda oko nas nasilje različitog oblika. U svetu turbulentnih promene, svi smo elementi, delovi iste mreže u kojoj se stvara lažna realnost. Burdije kao kritičar našeg vremena i „savršenog zločina” ubijanja realnosti poručuje da ne treba gajiti iluzije o našem vremenu jer živimo u prividu. Ko sebi i drugima razara iluzije, priroda ga kažnjava kao najstroži tiranin. (Niče, 2019: 105)

Uloga intelektualaca u rehabilitaciji svesti o sebi

Društveno i kolektivno je varljivo i nije verodostojno – predstavlja pozu, manir, titulu, masku. Najveći broj intelektualaca koje srećemo nisu to zaista, već se samo pretvaraju da to jesu, ponekad s razlogom i od nemale koristi, nečasno služeći zanimanju koje su stekli kao „zvanja koje imaju”. Zvanje je forma nečeg ljudskog, ali ipak prazna, jer joj upravo nedostaje ono delotvorno ljudsko. Tu prazninu mora ispuniti ili zaposednuti neko ko joj ponekad služi, a ponekad, što je mnogo češće, to ne čini. Društvo se zadovoljava najmanjim ispunjenjem, odnosno izvršenjem obaveze nametnute zvanjem. Biti intelektualac ne stoji u nekoj vezi sa društvenim ja čoveka. Nije intelektualac onaj koji to znači za ostale, čiji je cilj zarađivati novac, te se uspešno održavati na uzburkanoj pučini zajednice. Intelektualac je onaj koji je to za sebe, usprkos samom sebi, protiv sebe, i to nepopravljivo (Ortega y Gaset, 1984). Istinski intelektualci ne mogu postojati bez samosvesti, budući da je to njegovo znanje; ne samo povezano sa moralnim habitusom, nego i utemeljeno na njemu. Intelektualac se po svom pozivu mora zalagati i javno boriti za tzv. javno dobro ili tačnije za univerzalne vrednosti čoveka, njegovog sveta i čovečanstvo u celini. Intelektualac je po svojoj biti i definiciji kritičko biće (jer mu je to „glavni posao”) prema sebi, a onda i prema svemu ostalom. Mi u tome oskudevamo. (Kangrga, 2001:170)

Ralf Darendorf intelektualce vidi kao dvorske lude savremenog društva koji su dužni sumnjati u sve očigledno, relativizirati svaki autoritet te imaju obavezu postavljati pitanja koja se niko drugi ne usuđuje, odnosno postaviti neprijatna pitanja. Dovesti u pitanje opšte prihvatljive vrednosti i koncepte, nije ni prijatan ni zahvalan posao te skoro neminovno dovodi do osude u svim vremenima i svim zemljama. Da li društvo uključuje intelektualne dvorske budale koji kritički preispituju njihove institucije i da li ih toleriše? To je kriterijum njegove zrelosti i unutarnje stabilnosti (Darendorf, 1984). Intelektualac je osuđen misliti o društvu u kome živi, može izabrati jednu od tri moguće uloge: može se pretvoriti u „neutralnog” tehničara; ili dvostruko kritikovati društvo, sa stanovišta ideala, ili sa stanovišta mogućnosti tog društva. Kritika je razumno, razborito, racionalno i argumentovano prosuđivanje o nekoj ideji, konceptu, problemu, delovanju i ponašanju. Ako vlast želi da sluša, ona uz tu kritiku pomaže da donosi valjane odluke i racionalnije i efikasnije obavlja poslove. U političkom životu, misija intelektualca treba da bude kritička, kontrolna, saradnička, sa ulogom stratega i orijentira društvenog i političkog života.

Društvena stvarnost je, prema Burdijeu, zbir nevidljivih ili teško vidljivih veza koje sačinjavaju skup položaja koji su međusobno distinktni i koji se definišu jedni u odnosu na druge. Intelektualno polje je, pre svega, deo društvenog prostora koji, po Burdijeu, „teži da funkcioniše kao simbolički prostor”, polje na kome se, kao autonomno, javlja i susreće u procesu stvaralačke komunikacije jedan čisto intelektualni sloj, koji se „definisao nasuprot ekonomskoj, političkoj i verskoj vlasti” (Burdije, 1970: 75). Razume se, Burdije ima u vidu francusko društvo druge polovine 20. veka u kome su neki procesi završeni još krajem 19. veka. Autonomija intelektualnog polja, kao jedno od njegovih najbitnijih svojstava, istorijska je kategorija. „Stepen autonomije polja, značajno varira shodno epohama i nacionalnim tradicijama.” (Burdije, 2003: 311).

Intelektualni kulturni sloj nije socijalno zaštićen, njegova je egzistencija lišena svake materijalne podloge. Prisiljen je na prilagođavanje kako ne bi nestao (Bergajev 2007:87). Elul je o tom prilagođavanju govorio kao o horizontalnom procesu nalik virusu koji može zaraziti ljude oko sebe. Na taj način on tumači i intelektualni virus koji se širi kao biološki virus, kroz kontakt i masovne medije kao orijentira sustav za isporuku. Dakle, obrazovaniji čovek je manje svestan da je žrtva propagande te je spreman širiti svoju ideologiju drugima, a zauzvrat će učvrstiti i ojačati u horizontalnom procesu (Ellul, 1965).

U medijima i brojnim institucijama građanskog društva (škole, univerziteti, crkve) se vrše moćni ideološki uticaji. Hajek je još 1948. godine „najavio” prodor neliberalnih ideja u ove institucije uz organiziranje podrške i širenja neliberalnih ideja koje bi finansirale velike korporacije, osvajanjem određenih segmenta medija i „stvaranje” intelektualaca koji bi propagirali neo liberalne ideje. Time se stvara pogodan temelj za širenje neliberalnih ideja kao garanta slobode. Kasnije su svi ti pokreti dobili podršku političkih partija i samog državnog vrha (Harvi, 2012: 60).

Intelektualac treba da bude autonoman da bi bio slobodan i moralan kako bi bio sposoban delovati kritički na dehumanizaciju društva. Pojam autonomija (gr. *autos* – sam, i *nomos* – zakon, samozakonodavstvo) u moralnu problematiku uveo je Kant. Po njemu, autonomija je pretpostavka za ostvarenje ličnosti u čoveku jer priroda nije dala čoveku svu savršenost za koju je sposoban, već on sam treba da je razvije. Čoveka ne razvija priroda nego sloboda, a mi živimo u epohi zaoštavanja i izražavanja protivrečnosti i dekadencije slobode. Za humanost on treba zahvaliti sebi samom. Čovek je po prirodi sirov, a ako takav ostane i posle kulturnog razvitka on je zao. Ideja slobode je pretpostavka i osnov pojma autonomije. S pojmom autonomije „nerazdvojno je povezan opšti princip moralnosti koji u ideji leži u osnovi svih radnji umnih bića, isto onako kao što je prirodni zakon u osnovi svih pojava.” (Kant, 1974). U suprotnosti sa strategijom Kantovog kategoričkog imperativa, moderna racionalnost je težila slobodi, sigurnosti, sreći, neometana činjenicom da li su oni podesni da postanu univerzalno vlasništvo čovečanstva. Moderni um je služio privilegiji, ne univerzalnosti, dok je želja za sticanjem superiornosti, a ne san o univerzalnosti, njegova pokretačka snaga (Bauman, 2010:80).

Odgovornost u političkom životu zajednice zavisi i od lične i individualne odgovornosti pojedinaca kao njenih članova odgovornih u toj zajednici koja ima u svom temelju delovanje. Nemoć, ravnodušnost, prezir i čekanje da neko drugi uradi poslove od opšteg interesa prepušta inicijativu uzurpatorima i manipulatorima. Autonomija misli se pretvorila u dogmatiku slobodoumlja, autonomija ekonomije se pretvorila u kapitalizam, autonomija morala u bezdušni zakonski formalizam. Na taj način se zatvara krug koji označava zaborav samog, celovitog čoveka (Bergajev, 2007:43). Kapitalistički sistem razdvaja čoveka od njegovog rada, ali ne kontroliše samo ideje onih koji ga brane, već oblikuje i imaginaciju onih koji su se protiv njega pobunili.

Debor ističe da nestvarno jedinstvo spektakla sakriva klasnu podjelu koja pruža temelj stvarnom jedinstvu kapitalističkog oblika proizvodnje. Ono što obavezuje proizvođače da učestvuju u izgradnji sveta, u isto vreme ih razdvaja od njega, nešto što sjedinjuje ljude bez lokalnih i nacionalnih ograničenja, u isto vreme ih i razdvaja. Ono što zahteva sve veću racionalnost, u isto vreme hrani iracionalnost hijerarhijske eksploatacije i represije. Stvarajući apstraktnu moć društva, stvara se i njegovu konkretna nesloboda (Debor 2002:25).

Zbog svega toga važno je istaći da posebnu odgovornost za javni život imaju intelektualci, odnosno elite znanja i duha. Od njihove moralne autonomije zavisi odbrana kako univerzalnih tako i posebnih vrednosti, odnosno uspostavljanje i dominacija vrednosnog sistema u društvu. Za njih ideje uvek trebaju biti u službi opšte koristi, dobra i pravde. Javni život nije samo politički, već i moralni, intelektualni, ekonomski, verski. Intelektualac ne zastupa vlastiti interes, niti se zalaže za dobro svoje grupe, roda, nacije. U kategoriji savremene moralne filozofije, intelektualac je onaj koji deluje autonomno, bez vanjskog poticaja ili naloga, čak i mimo vlastitog interesa. Drugim rečima, zalažu se za „odbranu” javnog dobra, a ne vlastitog interesa, i ne polazi od političke ambicije. Ako se intelektualci stavljaju u interes posebnih grupacija, oni zastupaju samo jednu stranu i na taj način dovode u pitanje svoju istinsku intelektualnu misiju. Stvaralaštvo „duhovne elite” treba podjednako pripadati svima u društvu i državi, ali i celokupnom čovečanstvu. Intelektualac treba nastojati da bude u pravu i tada je u vrhunskoj nadmoći. Hrabrost je vrlina koja sledi i nije nužno vezana za obrazovanje. Velike ideje nisu naše, već smo mi njihov plen jer ne ostavljaju čoveka na miru do kraja života budući su nemilosrdne i uporne. Iz različitih razloga, društvo obiluje intelektualcima lišenim svoje društvene nadmoći i fokusiranih samo na sebe. Intelektualac, kao stvaralac kog bitno obeležava razumno delovanje i ponašanje, treba da bude prvi kritičar i kontrolor političke moći i vlasti. Volterovim rečima, prestane li intelektualac u pitanjima društvenom i političkom životu, kritikovati, on je mrtav, a da toga i nije svestan. Gramši ulogu intelektualaca vidi kao odgajanje u širokom smislu reči koje uključuje stvaranje i podupiranje poimanja čoveka, sveta, istorije i njegovo neprekidno prenošenje novim naraštajima, kao vesnika kulturnih revolucija. Važna misija intelektualaca mora biti usmerena na razotkrivanje manipulatora u društvenom i političkom životu, posebno demagoga koji koriste reči za laž, obmanu i dezorijentaciju. (Gramsci 1971) U pozadini strasnih, brižnih i filantropskih obećanja je sakrivena

prevara drugih i sopstvena korist. Himere su svagda u historiji bile dobro, promućurno i korisno sredstvo zarade i dobrog života te održanje dobre „mudre i pametne egzistencije”, bilo pomoću Boga ili preko neke filozofske ideje (Kangrga, 2010: 131). To je „putujući cirkus” opskurnih tipova koji amoralno koriste moć svojih profesorskih titula i drugih društvenih položaja kao samoprogllašene moralne vertikale. (Kangrga 2008: 302) Za njih je pojam pameti identičan pojmu interesa i koristi, kao snalažljivost u životu, vrlo praktični, nikako ne praktički jer bi po Kantu onda morali slediti u sebi i moralni zakon. Spinoza je pisao da oholi čovek voli prisustvo parazita i laskavaca, a mrzi prisustvo plemenitih (Spinoza 1957; IV, 57). To je mentalitetu birokrate jasno.

Biti intelektualac znači da treba sebe videti, prihvatiti, moći izdržati svoj pogled u ogledalu. Na planu samoosveščivanja svaki je korak put do višega stupnja spoznaje (Scmith, 1996). Intelektualci su stvaraoci na polju duha, što implicira kritičko, odnosno samokritičko mišljenje i preispitivanje svega postojećeg i isto takvo delovanje u javnosti u korist i dobrobit pojedinca i društva. Postupa li drugačije, intelektualac prestaje misliti, pa samim time i prestaje biti intelektualac, ili ne odoleva „iskušenju neslobode.” (Dahrendorf) Povlačenjem u „unutarnju emigraciju” ili Berlinovim rečima, „povlačenjem u unutarnju citadelu”, iluzija slobode je, a u stvari istinski, ohrabrenje za neslobodu. Oni intelektualci koji se ne obavezuju na Kantov pojam „primata praktičkog uma”, te su ostali „zarobljeni” isključivo u horizontu spoznajne teorije, ili pomodno govoreći, o „epistemologiji”, odnosno metafizici ili najnovijoj mudrosti „analitičke filozofije”, nikada neće dospeti ni do pojma intelektualca. Zadatak filozofije je upravo da ukaže na takve mogućnosti, kao jednoj od njenih najvažnijih preostalih funkcija; otvaranje horizonta i pomicanje granice promišljanja života. Provaliju, koja se otvorila kod deobe, filozofija je sagledala u odnosu znaka i pojma i uvek je uzaludno nastoji premostiti (Horheimer, Adorno, 1989: 31). Zadovoljstva u filozofiji su slična visinama u ljubavi. Njih male duše ne mogu naslutiti, a kamo li dostići.

I sam moderni univerzitet je primoran da se ne bavi obrazovanjem i odgojem studenata, već samo ideologijom ekonomizma, odnosno podređen je apsolutu kapitala. Sve se više ističe potreba za dobijanjem naučnih projekata koji donose zaradu. Takvi projekti su često promoteri ideološkog diskursa neo liberalizma ili podloga za kreiranje javnog mnjenja (Jackoby, 1987). Danas, vrlo naglašen diskurs je bio etički diskurs, koji se bavi stilizacijom sopstvene nazovi-pravičnosti, kroz koncept „dostojanstva čoveka i zaštite prirode”, što samo znači da smo mi

isuviše ispolitizovani na jedan pogrešan način. Bio političko upravljanje upućuje na kontrolu celinom populacije, a stvaranje mita o najboljem savremenom obliku prevazilazi istinski svet. Jedan od takvih mitova je mit evro centrizma koji se u savremenoj američkoj verziji pretvorio u mit o „novom svetskom poretku.” Taj mit je usko povezan sa neo liberalizmom, koji Fuko tumači kao bio politiku, implicirajući da je bio politika strategija politizacije i instrumentalizacije života, a politizacija života uvek znači depolitizaciju politike. Za Fukoa bio politika nije izvor moći nego tek koordinira moć koja joj ne pripada i ona pogađa moć koja nije njeno vlasništvo, a dolazi spolja. Bio moć se rađa u nečem drugom nego što je ona sama. (Lazzarato, 2002: 113) Biopolitika deluje kroz „zapadne elite”, ali i kroz kvazinaučne elite i kroz mnoštvo kriptokulturnih, i kriptodemokratskih praksi. Za Hanu Arent bio politika je sinonim za depolitizaciju jer ništa nije opasnije teorijski od organicizama u domenu politike, i kada se moć i nasilje tretiraju u biološkim terminima. Metafore koje su uzete iz organskog života, („bolesno društvo”) samo će potpomognuti izbijanje nasilja. (Arendt, 1969: 75). Bio moć je vrsta bio nasilja, meta okvir različitih tehnologija koje su upletene u biološki konstruisane nužnosti. Fuko ističe „slabosti moći” koja je „slepa”, otvoreno ističući da se razvija mnoštvo mehanizama moći u industriji znanja i u drugim segmentima društva, ali ne zbog jačine moći, već naprotiv, zbog iskonske slabosti upisane u njoj.

Kako je politika utemeljena na iluzijama i lažima, interesantno i važno je istaći da veće laži izazivaju veću veru i prihvatanje. U vremenu vladavine laži, ljudi gube i oslonac za život jer nema ni sigurnosti ni izvesnosti. Laž, obmana i prevara razaraju veru i uništavaju nadu. Neverica i beznade uvlače se u ljudsku dušu, a strah i strepnja postaju veoma dominantni. Reči trijumfuju u istinama, a ponižavaju se u lažima. Kjerkegor je primetio da je u svetu duha obmanut onaj, koji se sam obmanjuje. Demagozi su i rušitelji i gušitelji jer obezvređivanju i reči i stvari, izjednačavanju istine i laži, propasti institucija i javnog života. Oni proizvode iluzije iza svojih jednostranih govora stvarajući kaos. Demagozi savremenog društva se pozivaju na ankete i ispitivanja javnog mnjenja, kao da postojeće raspoloženje masa govori u prilog postojanju kulturne industrije, i kao da je ono njen uzrok. Ti tehnokratski stručnjaci iskorištavaju reči koristeći meta jezik pun političke korektnosti, kao posledicu dugogodišnjeg znalačkog i sistematskog podvrgavanja ideološkoj manipulaciji. Možda teže zaglupljivanju ljudi, ali primarni cilj im je učiniti ljude što sitnijim, malim, bezopasnijim. Celi sistem dresure zasnovan

je na nepokolebljivom verovanju u rečeno u kojem individualizam nije dozvoljen. Dresura kao određena struktura mišljenja i egzistiranja u biti ostaje religiozni odnos (Bošnjak, 1965: 224-233). Misao o dresiranosti kao nužnosti za egzistenciju u državi prvi je jasno formulisao Platon. On je u *Zakonima* (Platon, 1990: I, 7) pisao, da je mladima zabranjena kritika zakonodavstva i državnog uređenja koja „ne dopušta nikome od mladih ljudi da istražuje, što je u zakonima dobro, a što nije, već svi moraju jednodušno i jednoglasno ispoljavati, da je u zakonima sve dobro određeno, jer su ih bogovi izdali te se uopšte ne sme mirno slušati onaj koji drugačije govori. No, ako neki stariji čovek kod nas ima o tome kakav vlastiti sud, neka takve razgovore vodi s kojim od viših državnih činovnika ili s kojim svojim vršnjakom, ali ne u prisutnosti ni jednog mladog čoveka”. U *Državi* Platon piše da samo država, odnosno vladar ima pravo da laže i to samo u korist države (Platon, 1976: III, 3). „Država je zamišljena kao organizam jedne grupe, namenjen da stvori povoljne uslove za maksimalno širenje te grupe; ali taj razvitak i to širenje shvataju se i dokazuju kao pokretačka snaga jedne opšte ekspanzije, razvitka svih „nacionalnih” snaga. (Gramši, 1980:116)

Danas više nema velikih ideja, a ni kritičara ideologije. Oštrica kritičke teorije je odavno oslabljena i sve je veća opasnost za intelektualca da zapadne u puki individualizam. On mora da posmatra svet kroz prizmu sopstvenog iskustva, ali i da postavi pitanje kako da izađe iz sopstvenog mikrosveta. Ipak, mora krenuti od sebe sa pitanjem šta je to što pogađa sve nas kao pojedince i kako da to iskustvo uključimo u širu društvenu perspektivu, budući je promena pojedinca uslov i promene društva. Preko te samokritike bi se eventualno moglo doći do jedne alternativne politike koja polazi od pojedinca i ne sakrivati se iza kolektiva. Istorijski gledano, takav koncept su u 19. veku zastupali anarhisti (Bakunjin, Kropotkin).

Ako savremena filozofija želi da bitno pridonese rešavanju savremene svetske krize, ona se ne sme svesti na proučavanje i interpretaciju svoje vlastite istorije; ona ne sme biti ni školsko stvaranje sveobuhvatnih sistema; još manje samo analiza metoda savremene nauke ili opisivanje svakodnevnog upotrebe reči. Ako želi da bude misao revolucije, filozofija se mora okrenuti bitnim brigama savremenog sveta i čoveka, a ako želi da dopre do suštine svakodnevnice, ona se ne sme ustezati da se od nje i prividno udalji zaranjajući u dubine „metafizike.” Filozofija treba vratiti jedinstvo učenosti koja se rasula na odvojene nauke. Filozofija je misao revolucije u obliku bespoštedne kritike svega postojećeg, humanistička

vizija doista ljudskog sveta i nadahnjujuća snaga revolucionarnog delovanja. Filozofi osvetljavaju zadatke tradicionalno poverene intelektualcima, pitajući se o sakrivenim pretpostavkama, konceptima koji su uvek prihvatljivi insistirajući da se promene perspektive gledanja (Honneth, 2009). Danas smo svedoci prevladavajućeg (samoskrivljenog) stanja duha (ili još bolje anti-duha) koje od intelektualaca stvara inteligente i gura ih na put serviseri i služnika neslobode. To ne vredi za istinske intelektualce, premda je diskutabilno koliko takvih ljudi postoji. Milan Kangrga je smatrao da intelektualaca zapravo i nemamo jer je po njemu: „Intelektualac... *par excellence* kritičko biće koje nužno reflektira o svim bitnim opštim interesima života oko sebe i u svetu.” (Kangrga 2001: 60) Danas u doba „specijalističkog idiotizma” (Lukač, 1980) intelektualci se precizno i namerno bave lažnim problemima. Izražena je intelektualna verzija podele rada jer se različiti oblici znanja, umesto da se usklađuju i surađuju, suprotstavljaju i ljubomorno su čuvani kao deo sopstvenog metodološkog i sadržajnog suvereniteta. Univerzitetsko obrazovanog intelektualca bez izgrađenog kulturnog obrazca i moralnog vaspitanja, koji nije dostigao duhovni samorazvoj, već ima samo preterano visoko mišljenje o sebi, Slobodan Jovanović je naziva polu intelektualcem. Takav primitivac ceni sve što donosi uspeh u životu i uvek uspeh shvata materijalistički. (Jovanović 1964: 40) Za razliku od polu intelektualaca, intelektualac ima moć osloboditi se „funkcija” i ima hrabrosti ideološku konstrukciju „naroda i njegove povesti” suprotstaviti stvarnosti. Prepreke koje intelektualac mora „prevazići” su strah pred artikulacijom vlastitih misli, prihvatanje elitnog statusa uma, regresije u privatno i kognitivno te ne žrtvovanje univerzalnih vrednosti zbog partikularno ideološko političkih ciljeva. Zbog svega toga, intelektualac ima specifičnu ulogu u društvu, ali uvek postoji opasnost od njihove specijalizacije i profesionalizacije (Said, 1993). Tada je intelektualac pred velikom opasnosti da postane „objekat” kapitala i sredstvo manipulacije u cilju stvaranja i oblikovanja poželjne strukture mišljenja. Možda smo mi svi pomalo robovi kojima vladaju iritirajuće vibracije banalnih svetskih misli (Valzer, 2000).

Osim medijske propagande, mišljenjem i svetonadzorom ljudi oblikuju profesori, analitičari, sveštenstvo. Svi oni utiču na neodređenu, nepostojanu i promenljivu grupu pojedinačnih mišljenja pretvarajući ih u formu koja je koherentna i kojom se može upravljati. Intelektualci imaju veliku ulogu u falsifikovanju i doterivanju stvarnosti, kao i na tumačenje istorijskih događaja iz današnje perspektive. Čoveku su najubedljivije zvučne fraze koje podsećaju na naučne formule i izreke velikih naučnih

autoriteta. Kako bi uspeali u svom naumu, manipulatori moraju biti prihvaćeni od zajednice, moraju se „svrstati” uz neka obeležja, vrednosti i parole po socijalnom, nacionalnom i kulturnom obeležju. Njihov jezik je uvijen, dvosmislen, neodređen, uz često korišćene metafore sa rečima nejasnog značenja kojima deluju na arhetipove kolektivnog nesvesnog, aktivirajući ih. Oni su vrsta izdajnika kog Ciceron „otkriva” jer ga narod ne prepoznaje kao izdajnika, budući da govori jezikom bliskim žrtvama, služi se lukavim potezima, ima poznato lice i njihove argumente te se obraća slabosti koja leži duboko u srcu svakog čoveka. Svojim delovanjem razgrađuje dušu nacije, neprimetno potkopavajući temelje države, inficirajući političko telo tako da ono gubi mogućnost odbrane. Le Bon takve ljude naziva „malom intelektualnom aristokratijom” koja je vešta sila u primeni psihologije masa. (Станковић Пејновић, 2018: 57) Niče prosečnog naučnika, njegove najgore i najprosečnije osobine koje dolaze iz instinkta prosečnosti, vidi kao „neplemenitu vrstu čoveka, sa vrlinama ne vladarske, ne autoritativne i nedovoljno samostalne vrste čoveka: on je radan, strpljivo se potčinjava redu i poretku, u moćima i potrebama je uravnotežen i umeren, ima instinkt za sebi ravne i za ono što je njima potrebno, malo nezavisnosti, pravo na poštovanje i priznanje (koje pre svega i povrhu svega pretpostavlja upoznavanje, mogućnost za upoznavanje), ono zračenje dobrog imena, stalno potvrđivanje sopstvene vrednosti i korisnosti bez čega se uvek iznova mora savladivati duboko nepoverenje, temelj u srcu svih zavisnih ljudi i životinja koje žive u stadu. Učen čovek ima, i bolesti i ružne navike neplemenite vrste: pun je sitne zavisti i ima risovo oko za niskosti onih čije su mu visine nedostupne. On je pred čovekom visokog duha hladniji i zatvoreniji; njegovo oko je tada kao glatko hladno-odbojno jezero na čijoj površini nema razdraganosti, saosećanja.” (Nietzsche, 2002, fr.206)

Za nihilizam današnjeg društva svi smo odgovorni, a naročito intelektualci koji neguju lagodni nihilizam, univerziteti koji ne zaslužuju to ime, pohlepa za novcem koju generira poslovni svet te masovni mediji koji radije odražavaju ono što narod želi, nego da mu služe kao kritičko ogledalo. Takva klima duhovne praznine koju neguju korumpirane elite povoljna je za nastanak fašizma (Reisman, 2011). Može se reći da „povratka nikad nema u ničemu, pa ni u filozofiji” i „da je u filozofiji po definiciji farsa svako epigonstvo, a svako istrajavanje na jednoj uspostavljenoj paradigmi nužno preobražava filozofiju u dogmatsko mišljenje” što konsekventno za sobom povlači iščezavanje filozofije u prilog novouspostavljenom dogmatizmu. U svom filozofskom sistemu

Hegel gotovo da je dostigao apsolutnu istinu za kojom je težio i promislio temelje istorijskog sveta u kom je živeo i u kom još uvek živimo. Ipak, predvideo je da je taj svet doduše iscrpio svoje istorijske razvojne mogućnosti – nemogućnost vlastite negacije. O toj mogućnosti Hegel nije razmišljao, a ona se ne može ni prikazati u obliku filozofskog sistema. Ona se može misliti samo mišljenjem revolucije. Stoga je, ne Hegel, nego Marks, kao mislilac revolucije, mislilac našeg vremena. Ideja da je pravo mišljenje ono koje ne misli revoluciju i koje se „ne angažira” potpuno je nedomišljena, jer je pitanje šta bi to pravo mišljenje bilo. Misleći samo neko pojedinačno pitanje, pojedinačnu ljudsku sudbinu ili neki aspekt zbilje ono ne bi dopiralo do zbilje u njenoj celini. Sama zbilja sadrži u sebi i mogućnost promene, a u naše vreme ona uključuje i mogućnost revolucionarne promene. Ne hteti misliti tu promenu znači odbiti misliti ono najbitnije u realnosti (Petrović, 1978).

U svakoj društvenoj klasi postoje autentična masa i elita. Podela samog društva, uopšteno govoreći nije podela na društvene klase, već na vrste ljudi. U intelektualnom životu koji po svojoj esenciji traži i pretpostavlja kvalifikaciju, primetan je progresivan trijumf pseudointelektualaca jer kapital ima potrebu za radnicima koji su neosetljivi na društvene nepravde i neskloni pobuni. Oni su „vrlo disciplinovane duše” koje Ortega i Gaset naziva „masa”. Oni su izbili u prvi društveni plan. „Za današnji je trenutak tipično da obična duša, koja zna da je obična, ima hrabrosti tražiti pravo na prosečnost i nametnuti je bilo gde.” (Ortega y Gaset, 2003:64). Masa nije ništa po sebi, ništa primarno, već „sekundarna pojava” modernog društva. Prema Adornu masa je pojava relativno novijeg datuma, jer je usklađena za nastajanje samog modernog građanskog društva, a povezana je sa sve većom atomizacijom i standardizacijom individua, koja se odvija rastom industrijske proizvodnje i stvaranjem modernih industrijskih gradova. Savremena masa već je totalno „veštačka tvorevina”, kao planiran, socijalno organizovan i manipulisan proces. Savremena gomila je produkt totalitarne manipulacije. Masa je nešto već pripremljeno, proizvedeno od strane postojećeg društvenog sistema i uračunate od strane sistema koji ih i proizvodi (Adorno, 1967:60). Društvene apologete u svojim analizama masovne psihologije, „uvek obrađuju tlo koje je već pripremljeno” i zbog toga učestvuju u ideologiji društva (Adorno, Horkheimer, 1980: 87).

Nužno je spekulativno misliti jer ono najvrednije u tom duhu je emancipatorsko-utopijska afirmacija na principima radikalne kritike, kao i spremnost na vlastitu samokritiku. Biti intelektualac znači da

treba sebe videti, prihvatiti, moći se pogledati u ogledalo. Zadatak filozofije je upravo da ukaže na takve mogućnosti, i to je jedna od njenih najvažnijih preostalih funkcija; otvaranje horizonta i pomeranje granice promišljanja života. Bio etički diskurs se zaglibio u stilizaciji sopstvene nazovi-pravičnosti, kroz koncept „dostojanstva” čoveka i zaštite prirode. Mi smo isuviše ispolitizovani na jedan pogrešan način.

U savremenom društvu ima dovoljno razloga da pitanja emancipacije čoveka i težnja prema humanosti postanu centralna pitanja, pogotovo jer se radi o svetu koji želi biti obmanut, želi biti podložan autoritetima i slepo ih slediti. U tom smislu Bauman naglašava aktualnost analize manipulacije i pitanja o emancipaciji. Ako je emancipacija glavni cilj kritičkog pristupa i ona teži stvaranju samostalnih pojedinaca koji svesno donose odluke i rasuđuju, onda ona nailazi na velik otpor i od strane tržišnog društva i od strane samih masa kojima je tržišno društvo obećalo ispuniti želje. Emancipacija ne počinje osvajanjem vlasti, već samo širokim obrazovanjem (Luxemburg 2011). Izopačenost kapitala ne samo da je aktuelna nego poprima razmere planetarne dimenzije jer je i štetnost postala planetarna, tako da je zadatak emancipacije urgentan (Baum, 2010). Paralelno sa napredovanjem jednog društva i sa napretkom Dobra, raste i količina Zla, kao vrsta mračnog saučesništva, potpune ambivalentnosti. Zato je potrebno bar pokazati lucidnosti, odnosno „delovati sa velikom lucidnošću”... Burdije je zaključio da je zlo svuda i u svakom od nas i nije reč o tome da se eliminiše, već da ga treba shvatiti i uterati u jednačinu, u igru, treba igrati sa tim snagama zla.

To bi se moglo nazvati lucidnošću i ne bi trebalo negirati takve pojave, tvrdeći da tako nešto ne postoji.

Nemogućnost duhovne revolucije

Burdije je shvatio da postoji izrazita povezanost neo liberalne filozofije razvoja sa interesima krupnog kapitala, tj. trans nacionalnih korporacija u današnjici. Pokušava se izvršiti neka vrsta neo konzervativne revolucije, pozivajući se na progres, razum i nauku (posebno ekonomsku), kroz novu fetišizaciju tržišta (odnosno zakona jačeg) koje će opravdati proces istorijske restauracije, odnosno opravdati povratak na neku vrstu radikalnog kapitalizma. Glavni zakon koji se „provodi”, zakon je maksimalnog profita, odnosno kapitalizma bez granica (Mitrović, 2006:236).

Negativna globalizacija, kako Bauman naziva savremene globalne društvene procese, ljudima oduzima sigurnost koja bi bila ponuđena u formi neslobode. Početak terapije protiv savremenog rastućeg straha koji onesposobljava ljude je njegovo temeljno analiziranje jer je to put rezanja njegovih korena. Globalni fluidni strah je strah globalne egzistencijalne nesigurnosti u uslovima terora, globalne ekonomske politike neo liberalizma koja koristi medije, intelektualce, politike, vlade i tehnologije. (Bauman, 2010)

Politički korektnim se smatra da je nužno slediti „pseudomorfoze”, u kojima prazne forme jedne civilizacijske tvorevine bivaju preuzimane nekritički (Špenger, 1990). Preuzetim kulturnim uticajima elite umanjene kreativnosti i vrednosne utemeljenosti se ponovo legitimišu u nameri da opstanu u dosadašnjoj društvenoj i kulturno-civilizacijskoj ulozi. Preuzete uvezene „kulturne inovacije” samo prikrivaju disfunkcionalnost elita i njihovu nesposobnost da daju kreativne odgovore društvu. Takvo (ne)delovanje je spoj zabune i samoobmane, jer se spoljni uticaj, a zapravo spoljni izazov, prikazuje kao spasonosno „rešenje” i način na koji se može vratiti narušeno stanje ravnoteže. Preuzimanjem ovih uticaja, elita koja je izgubila svojstva „kreativne manjine” i postala samo „vladajuća manjina”, stvara kulturni amalgam mehaničkim ukrštanjem usvojenih i preostalih originalnih obrazaca ponašanja i vrednovanja. Ovaj kulturni amalgam se dalje, procesima preuzimanja kroz oponašanje, tokom nekoliko generacija postepeno prenose niz društvene lestvice; od elita prema većini, do svih slojeva naroda (Tonjbi, 2002). Finansijske elite, nadređene tradicionalnim političkim elitama, suvereno vladaju novim svetskim poretkom, upravljajući tokovima finansijskog kapitala i odlučujući o strategijama koje ga vode potpunom usvajanju neo liberalne doktrine, brišući sve vrste političkih, geopolitičkih i kulturnih granica. „Vladajuća grupa koordinira sa opštim interesima podređenih grupa, a državni život je stalno formiranje i prevazilaženje nestabilnih ravnoteža u okviru zakona između interesa osnovne grupe i interesa podređene grupe.” (Gramši, 1980:116)

Sve je više intelektualaca koji su žrtvovali svoju autonomiju i kritičku poziciju zbog političkih, materijalnih, statusnih i sličnih probitaka prihvatiti ulogu vazala i lakeja političkih moćnika, postajući intelektualnih i moralnih žandarma. Socijalna moć se stiče sve većom ličnom nemoći i udvorništvom tog istog pojedinca. U društvu je sve veća rasprostranjenost ketmana, svesnog izdajnika koji formalno prihvata drugu veru ili ideologiju. U velikoj meri su i današnji naučnici prototipi čoveka

mase jer smanjuju obim svog rada koji potpuno gubi dodir sa ostalim delovima nauke, s integralnim tumačenjem evropske nauke, kulture i civilizacije. I sama savremena nauka prihvata intelektualno prosečnog čoveka i dopušta mu uspešno delovanje. Ekspert je usmeren samo na svoje područje i celina kod njega ne nailazi na interes. „Danas naučnika ima manje nego ikad, ali je još gore što su te naučne poluge sigurne u napredak nauke.” (Ortega y Gaset, 2003: 129). Osoba od integriteta, kojoj pripada integritet u demokratsku političku zajednicu naglašava važnost koju kritičko mišljenje ima za demokratski uređenu zajednicu, gde on iz sebe sama vlastitim sredstvima raste u celovitost. Iako se često ističe važnost „objektivnog” sagledavanja stvarnosti Niče objektivnog čoveka vidi kao idealnog naučnika u kome je njegovo najdragocenije oruđe, ali on je upućen na ruku nekog moćnijeg. On je samo oruđe, ogledalo, ne „samosvrha.” Naviknut je na potčinjavanje, bez drugog zadovoljstva sem onoga koje daje saznavanje, „odslikavanje”. Samo je slučajno ono što je u njemu ostalo od „ličnosti”, pa mu najčešće i smeta, jer je postao samo prolaz i odblesak stranih likova i događaja. Razmišlja o „sebi” sa naporom, neretko pogrešno; vidi nešto drugo, zavaravajući se o svojim potrebama, a nema ni vremena za sebe. I vedar je, nema dovoljno osetljivosti za svoju nevolju, uobičajen je predusretljivosti prema svakoj stvari i doživljaju, sa svojstvenoj bezuslovnoj dobronamernosti, opasno ne obaziranje na da i ne. Teško da se od njega može očekivati ljubav i mržnja, tu je patvoren, slabašan, sumnjiv i truo; njegova ljubav je usiljena, mržnja izveštačena, a vrlina je mala taština i preterivanje. (Nietzsche, 2002, fr. 207)

Sve je očiglednija inflacije dvostrukih standarda, porasta društvene nepravde, haotičnih pritisaka i otpora. Obuzeto uvezenim obrascima radi samo opravdanja, kulturno stvaralaštvo manjinskih, „viših” slojeva odiše epigonstvom, trećerazredno ću i neverodostojnošću, sa hordama agresivnih mediokriteta. Ono se agresivno promovise „doslednošću” u preteranom oponašanju uzora i sve ostrašenijem preuzimanju njihovih stavova i ideja. Spontano se nameće zaključak da je strana kultura „bolja” i „nadmoćnija” nad sopstvenom – jer tamo ovi obrasci uspešnije funkcionišu. Zbog toga elite preuzimaju kao „više” i bolje”, ne više samo forme ponašanja i vrednovanja, već i stranu interesnu istorijsku perspektivu. Prezir dovodi do dvosmernog delovanja – do neskrivenog kulturnog i političkog stavljanja elita u službu pripadnika strane kulture (a koji, pri tome, nepogrešivo tačno razlikuju svoje „prave pripadnike” od epigona i kulturnih „polutana”) čije su „uzorne” obrasce nekritički usvojili, dok se

prema unutra, sa ili bez pomoći „superiornih” spoljnih saveznika, pristupa procesu postepenog gušenja kulture od koje se odvojilo i koja se, sve više i sve direktnije, prezire kao nešto nazadno. Sve što u njoj protivreči ili dovodi u sumnju nametnute kulturne obrasce i vrednosti predstavlja kao izraz stagnacije i zaostalosti. Ranija dostignuća smatraju se bezvrednim u odnosu na uzore kojima se pristupa sa ostrašćenim idolopoklonstvom, jer se sve što se od njih preuzima smatra se „napretkom”.

Sve veći saveznici, zagovarači, sledbenici kapitalizma i njegove ideologije su intelektualci, bez kojih on ne bi imao toliku snagu. Svet obiluje intelektualcima skromne doze intelektualnosti ili potpuno bez nje. Intelektualac ne mora biti veoma pametan jer je to naziv za vokaciju. Intelektualac živi dobar deo svog života u stalnoj poziciji *quid pro quo*. Burdije razotkriva hipokriziju naučnih, pre svega akademskih krugova, tvrdnjom da se znanje nasleđuje i ljubomorno čuva. Jedan od habitusa u intelektualnom polju čine i tzv. medijski intelektualci, koji „nezasluženo zauzimaju stupce u novinama i studija u televizijama”.

Važno je ukazati na Intelektualca i njegov antipod, Pseudo-intelektualca koji su falsifikati i nije ništa više do Drugi, skriven iza maske pisca, naučnika, profesora, filozofa. Slobodan Jovanović tog Pseudo-intelektualca opisuje kao polu intelektualca zarobljenog u svoj egoizam. (Jovanović, 1964:38) Njemu nedostaje kulturni obrazac koji je nužna dopuna nacionalnom i političkom obrascu posebno kad ta dva obrasca počinju slabiti. Samo potpuna ličnost sa izgrađenim intelektualnim, etničkim, kulturnim standardima može odgovarati izazovima društva jer je to način na koji se može postići saglasnost sa svojom životnom filozofijom. Pod krinkom imanentnog napretka nauke prihvataju se ekonomske kategorije konkurentnosti i kompetitivnosti u svrhu profitabilne iskoristivosti na tržištu rada. Posledica je nestajanje humanističkog obrazovanja i humanističkih nauka od njihova svojstvenog predmeta, čak i od vlastite naravi.

Celokupna kultura se stvara pomoću ideja, ali one prvenstveno treba da budu ideje o stvarima, o osećanjima, o načelima, o podvizima, o bogovima. Potrebno je odbaciti shvatanje kulture kao enciklopedijskog znanja u kojem je čovek sagledan kao oblik posude koju je potrebno napuniti. „Kultura je organizacija, disciplina sopstvenog unutrašnjeg ja, osvajanje sopstvene ličnosti, osvajanje vrhunskog saznanja koje nam pomaže da shvatimo svoju istorijsku vrednost, zadatak u životu, prava i dužnosti.” (Gramši 1980:136)

Kultura u poslednjih nekoliko vekova sve više postaje intelektualistička iz čega proizlazi da je Drugi sada pun ideja, ali nesposoban da ovlada njima; on snažno želi da živi od ideja i da ima svoje ideje. Za Drugog postoji samo ono što je njegovo, a što ranije nije bio slučaj jer on nije želeo da ima ideje. Živeo je od tradicija, uverenja, strasti i pakosti, koji čine prirodno ustrojstvo njegovog života. Kada želi da promišlja, ne shvata da nema sposobnosti, ali ima moć da uništava ideje. Ortega i Gaset je uočio da je karakteristika njegovog doba, koje je od našeg udaljeno skoro 100 godina, činjenica da običan čovek neće verovati da je izvrstan, nego će običan čovek proklamovati i nametati pravo na običnost ili običnost kao pravo. (Ortega y Gaset, 2003:100) Struktura informacijski prezentne situacije ili realiteta nije logički pregledna te mi delujemo u uslovima hronične informacijske paralize i prisiljeni smo delovati na temelju kreativnog razlikovanja kog pre nismo bili svesni. Danas, biti primeran znači stvarati najčešće čak pukim ukidanjem dela.

Nusbaum ukazuje na tri loše tendencije koje proizlaze iz nedostatka kritičke rasprave i iznutra podrivaju demokratske zajednice, nedostatak jasne profiliranosti ciljeva, konformistička neodlučnost i olako priklanjanje uticajima demagoške retorike, uzajamno postupanje i ophođenje lišeno poštovanja (Naussman, 2012: 69-71). Ako želimo da sprečimo dresuru, podložnost manipulaciji i obmanutost mišljenja i egzistencije, treba moći imati hrabrost kritičkog promišljanja. Ako duh filozofije prestaje da bude kritičan, filozofija postaje apologija. Kritički odnos prema stvarnosti znači da je o svemu potrebno voditi dijalog za i protiv. Ako je više pozitivnih to je najbolji put da se čovek kao pojedinac i društvo kao celina oslobode svog opterećenja koja vode negiranju tog kriterija. Ukidanje te metode otvara puteve za fanatizam i manipulaciju. Manipulaciji se treba suprotstaviti zbog humanizma, prava i slobode. Da bi se njoj oduprli treba živeti sa istinom i odlučiti se za nju, a to se može jer istina u životnom i etičkom smislu nije nepoznanica. Kako ćemo spoznati istinu kada je sretnemo, ako nismo naučili da damo bar njenu približnu sliku i ako nismo procenjivali oglede i dokaze kojima ćemo sebe uveriti da je ona stvarno tu (Durant 1991: 17)?

Gramši je primetio da bez „radnika ideja” i intelektualaca neće biti moguće revolucionirati civilno društvo, što je jedini način osvajanja političkog društva. Tako postaje jasna odrednica intelektualaca; oni su odgajatelji u širokom smislu reči sa zadatkom stvaranja i podupiranja shvatanja čoveka, sveta, istorije, kao i njegovo neprekidno prenošenje novim naraštajima, ali i vesnika kulturnih revolucija.

U egzistencijalnom smislu istinito je ono što je pravedno, a pravedno je identično s dobrim. Ne sme se dogoditi ono, što je Ovidije uočio kad je rekao: *Video meliora proboque, deteriora sequor*; vidim bolje stvari, i odobravam ih, ali se priklanam lošijima. Potrebno je imati snage i ostati kod onoga što je bolje jer će tada i put istine biti uspješniji. A to nije samo teorijski, već i društveno-etički zadatak svakog čoveka. Prosečan čovek ima taksativne „ideje” o onom šta se događa i što se mora dogoditi u svemiru. Zato je izgubio i sposobnost slušanja (Ortega y Gasset, 2003:101).

Filozofsko razmatranje istine mora uvek u sebi nositi princip, koji su filozofi antike zvali *bios theoretikos* ili Senekinim prevodom *vita contemplativa*, budući je filozofija i aktivna i kontemplativna. *Bios theoretikos* znači misaoni odnos prema suštini, dakle prema totalitetu kao obliku duhovne aktivnosti ili filozofskom životu, kako je rekao Aristotel. Istinom se u filozofskom smislu posebno bavio Hegel. Ako je istina samo podudaranje predstave s predmetom, što je predmet i cilj filozofije? Istina je za Hegela pojavnost da se neki sadržaj podudara sa samim sobom. U perspektivi društva i istorije, to je jedinstvo teorije i prakse, a u jezičkom forme i sadržaja. Filozofska misao je dijalektična i revolucionarna te je kao takva ona teorija o suštini zbilje. Filozofija je u politici, a najviši moment politike je revolucija. Identitet politike i filozofije čini da je najviši moment filozofije politike koja transformiše, te je filozof čovek koji stvarno i korenito transformiše svet (Gruppi 1992:13–14). Gramši društvo vidi kao složen sistem kulturnih odnosa, sredina gde se centralni sukob odvija na polju verskih, filozofskih, naučnih i umetničkih ideja, kao tvrdave, koje treba osvajati „molekularnim napadom” na civilno društvo. Kako bi se ostvarila delotvorna proleterska revolucija koja je sama po sebi sveobuhvatna, ili revolucija sama po sebi, priprema za nju mora biti slojevita. Stoga će biti potrebno, po Gramšiju, proučiti koji delovi civilnog društva odgovaraju odbrambenom sistemu u pozicionom ratu. Saglasan je u tome sa Lenjinom koji je tvrdio da treba napad nadoknaditi opsadom.

Gramši nije video da se moć dobija osvajanjem sredstva proizvodnje poput Marksa, niti sredstva političke moći kako upućuje Lenjin, već kroz sredstva obaveštavanja i kroz odgoj, kao osnovne mete za osvajanje moći. Zato je od izuzetne važnosti imati nadzor nad središtima širenja ideja u univerzitetima, školama, medijima. Osvajanje nadmoći je važnije od zadobivanja političke moći. Politička moć koja nema civilno društvo koje ju ideološki sledi, nema pravu moć. To je vanvremenska strategija.

Savezništva se mogu menjati, ali mete su nepromenjive: nužno je zameniti vrednosti na kojima počiva društvo, koristeći se svim prilikama da bi postigli ciljevi. Savremeni Princ, kog mi u našem vremenu možemo videti kao apsolutnost kapitala, po Gramšiju, poseduje odlučnost, energiju, lukavost, i sposobnost pažljivog računanja, zbrajanja i oduzimanja dobitaka i ideja koje su u igri, a znalački se koristiti tuđim slabostima. Taj princ, vladar je iracionalnosti, koja izvire iz određenja razuma kao sredstva, iz njegovog slepila za ciljeve i njihovog kritičkog sagledavanja. Bez uporišta u određenosti svojih predmeta, razum izmiče samom sebi: njegovo načelo postaje loša beskonačnost (Adorno, 1969: 24).

Gramši je shvatio da se proces stvaranja novog društva i novog svetonadzora sastojao od podrivanja i razaranja prethodno postojećeg svetonazora; to je intelektualna borba, kojoj je cilj uklanjanje temeljnih načela koja čini duhovni temelj društva, a nakon toga uvođenje novog svetonadzora na način da prožme duh društva. Nakon tih postignutih ciljeva, bit će postignuta željena prevlast. Gramšijeva ideja o državi kao jedinstvu političkog i građanskog društva ustupa mesto ideji građanskog društva kao središnjoj tački opozicije pa i alternative, državi. Shodno Gramšijevoj misli, ljudi se nikada ne „odlikuju”, nikada se ne osamostaljuju „sami od sebe” i ne organizuju sami. Zato je potrebno imati organizatore i rukovodioce. (Gramši 1971) Potrebna je inovacija, barem u svojim početnim stanjima, a to ne može biti nešto što je smislila i izazvala masa, već mora biti posredstvo „elite” (izabranih), koja je prećutno poimanje u masi u stanovitoj meri stvorila kao i stvarnu svest, suvislu, kao postignuću „kulturnog prodiranja”; to je prvi i stalni stepen revolucionarnog osvajanja civilnog društva. Postoji potreba za stvaranjem novog sistema vrednosti jer prevladavajuća ideologija daje sama sebi niz sredstava za njeno širenje, za vršenje svoga uticaja: ona je „ideološki temelj” koji nastoji podržavati i razvijati frontu doktrinarne teorije. Ovo „ideološko utemeljenje” sačinjavaju mediji, škola, univerziteti, birokratija, biblioteke, muzeji koje treba preobraziti, to je promena koju treba izvršiti ako se zaista želi postići preobražaj načina mišljenja ljudi.

Neprimetno je objektivizam evropske racionalnosti proizveo jednu vrstu iracionalnosti koja je kao posledicu imala zaborav subjektiviteta nalazeći podršku u velikom isticanju specijalizacije. Racionalnost se podredila tehno-scijentističkom modelu, a svaki odgovor koji ima takve temelje ulazi u sferu ideologije.

Gramši je shvatio da pod intelektualnim i moralnim vodstvom društva treba potpuno postići jedinstvo temelja i nadgradnje, u težnji da

civilno društvo ne prevlada nad političkim društvom: dok cela kultura, od filozofije intelektualaca do filozofije „maloga čoveka” ne prihvati na prirodan način, imanentno i moderno shvatanje sveta. Tada država kao „oklopljena hegemonija prisile” ima hegemoniju civilnog društva. Država ga nadvladava prisilom te više nema razloga postojanja pa će nestati i kreće se prema stvaranju bez-staleškog društva. „Ma koliko država glasno isticala svoju zaslugu za kulturu, ona je podupire da bi podupirala samu sebe i ne shvata cilj koji je viši od njezine dobrobiti i njezine egzistencije. Ono što poduzetnici hoće, kad neprekidno zahtevaju nastavu i obrazovanje, na kraju je upravo sticanje. Kad oni kojima su potrebne forme sebi pripisuju istinski rad za kulturu i primerice umišljaju da njima pripada sva umetnost i da mora služiti njihovoj potrebi, tad je jasno upravo to da time što potvrđuju kulturu oni potvrđuju sebe, da dakle ni oni nisu prevladali nesporazum.” (Niče, 2020:27)

Za Gramšija se politička borba ne može dogoditi izvan hegemonije društvenih odnosa, već unutar njih, u civilnom društvu. Gramši tvrdi da postoje dve razine „nadgradnje”: političko društvo (država) i civilno društvo (zajednički skup organizacija). Građansko društvo, koristeći se vojnim metaforama, Gramši razumeva kao sistem rovova, utvrđenja u kojima se odvija pozicijski rat. U ratu ponekad žestoki topnički napad uništava celi neprijateljski odbrambeni sistem, ali zapravo uništava samo vanjsku liniju; dok su u trenutku napretka i napada, napadači suočeni sa linijama obrane koja je još uvek efektivna. (Gramši, 1971: 235). Nadgradnju Gramši naziva sistemom rovova i time ne samo što dovodi u vezu borbu za hegemoniju i pozicioni rat sa temom nadgradnje, nego i pojmovno reformuliše odnos baze i nadgradnje. Taj je odnos kod Gramšija uvek mišljenje kao „odnos prelaza”. Prelaz sa baze na nadgradnju potpuno odgovara već pomenutom prevazilaženju ekonomske-korporativne ograničenosti, ideologije sindikalizma, ekonomizma i socijalnog empirizma čime se obavlja ključan korak u sticanju univerzalne političke samosvesti potlačenih društvenih grupa. Termini baza i nadgradnja ovde dobivaju „subjektivističko” značenje, jer su u direktnoj vezi sa stupnjem samosvesti određene društvene grupe.

Odnos baze i nadgradnje upravo određuje stupanj realizma i ostvarivosti revolucije s obzirom da Gramši često citira rečenice iz Marksovog *Predgovora za Prilog kritici političke ekonomije* o tome da ni jedna društvena formacija ne propada i ne zamenjuje se novim, višim odnosima proizvodnje, prije nego što se razviju svi postojeći oblici proizvodnih snaga. Dijalektički odnos baze i nadgradnje znači

da revolucija ne može nastati pukom inicijativom subjekta, teorijski osvešćenog, koji vodi pozicioni rat u sferi kompleksnih nadgradnji. Potrebne su objektivne protivrečnosti i konflikti u svetu proizvodnje, historijski uslovi koji predstavljaju „bazu” buduće promene. Pozicijski rat se odvija u polju svesti o tim protivrečnostima (Marksovim jezikom rečeno, između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa) i svesne akcije koja povratno deluje na bazu, preoblikujući je. (Stanković Pejnović, 2020c: 420).

Najveća opasnost koja danas pretili opasnosti civilizaciji je da država postaje intervencionistička i takva apsorbira svaku društvenu spontanost. Celi se život birokratizuje, a birokratizacija života uzrok je njegove apsolutne propasti (Ortega y Gasset 2003: 135). Razvoj birokratije, najčistijeg oblika dominacije racionalnosti, u društvo „čeličnog omotača”, koje je Veber nagovestio s neskrivenim užasavanjem, jeste nešto iracionalno. Reči kao što su „čelični omotač”, „okoštavanje”, „autonomizacija aparata” i njihovi sinonimi, ukazuje da su tako usmerena sredstva postala sama sebi cilj, umesto da služe racionalnoj sprezi sredstava i ciljeva (Veber, 1989).

Vladajuća totalitarno-ideološka klasa je gospodar jednog izvrnutog sveta, sveta koji je okrenut naopako: što je ta klasa moćnija, ona više insistira na tome da zapravo ne postoji, a svoju moć koristi pre svega zato da bi nametnula to viđenje. Ona je, međutim, skromna samo u tom smislu. Ta, zvanično nepostojeća birokratija svoje nepogrešivo vođstvo proglašava za krunu dosadašnjeg istorijskog razvoja. Birokratizacija je važan preduslov za povećanu militarizaciju društva pa je samim tim razumljivo povećanje policijskih snaga u svim zemljama. Građani cene stremljenje države da osigura sigurnost te naivno veruju da će te „snage javnog reda” koje su stvorene za red biti zadovoljne time da uvek sprovedu ono što oni žele. Na kraju će te snage, odnosno njihovi nadležnici odlučiti koju vrstu reda će nametnuti.

S obzirom na to da je blok ideološki, intelektualci su spoj njegovih delova kao pojedinci koji rade sa idejama. Odatle važnost ove „elite” intelektualaca uklopljenih u vladajućem staležu, koje Gramši naziva „organski intelektualci”. Oni nisu samo oružje borbe staleža; oni sami su borba staleža unutar inteligencije, unutar kulture. (Gramši, 1971: 5) Daleko od teorije, današnji intelektualac je deo konformističke klase koja se održava u nedeljivom spoju jedino dozvoljene misli političke korektnosti kao deo izgradnje animalnog carstva duha. Umesto kritike dehumanizovanog društva, suočavamo se sa produblivanjem

sadašnjeg stanja stvari i potpunom satisfakcijom pseudomorfizma u obliku konzervativne kritike koja ne veruje u transformaciju sopstvenog objekta iako ga u „kritici” ne pokazuje dobrim i kvalitetnim. Ne pokazuje ga čak ni kao put koji je pogrešan, odnosno kao način koji je pokušaj prevazilaženja postojećeg stanja.

Danas su znanje i kultura organski deo vlasti, pa samim tim počinjeni logici i pravilima postojeće vlasti. Znanje i moć su dve strane istog pojma. Ko odlučuje o onome što znanje jest i ko zna šta treba odlučiti? Pitanje znanja u informatičkom dobu više nego ikada, pitanje je vlasti. Rečeno rečima Pjera Burdijea, intelektualci su dominantni pol vladajuće klase sa zadatkom da budu posrednici vlastodržaca i potčinjenih, ispunjavajući sve veći i širi otklon od te dve „klase”, a uz garanciju da će potčinjeni ostati na svom mestu. Najviši kulturni, intelektualni sloj odavno živi zatvorenim, izolovanim načinom života, udaljen od široke socijalne osnove, od načina i shvatanja života širokog kruga stanovništva. Njegov život isključuje svako preispitivanje ličnog okruženja ne bi li ga doveo u pitanje, analizirao, obesnažio, ponovo pretvorio u opsenu i utvaru. Intelektualac se oslanjanja na postojeće, krećući se unutar tog nesumnjivog, čvrstog, kompaktnog i konačnog sveta, prebivanju u njemu, manipulišući stvarima kako bi se njima okoristio. Ortega i Gaset „razotkriva” intelektualca, rođenog egoistu kome je najvažnije da bude na vrhu, obavi svoj posao i dobije korist, pošteno ili nepošteno. Takav čovek nije zabrinut ni za svet ni za bilo šta na svetu, i posvećuje se vlastitom interesu, svojoj ličnosti ili svojoj porodici ili političkoj partiji. Ukratko, posvećen je samo onom što doživljava kao svoje. Prema Žilijanu Bendi, intelektualci su „duhovna municija privremene vlasti” u službi globalne finansijske oligarhije. Pri tome oni prate tokove političke korektnosti i odbacuju bilo koji oblik teorijske inovacije uz promociju ogledanja u postojećem. Politička korektnost je lažna tolerancija oblikovana u mnoštvu poruka, pojmovno koherentnih, u skladu sa duhom vremena, ali na koju intelektualci moraju da pristanu ako žele da budu „roba” kompatibilna vlastima koja bi ponudila „kulturni kapital.” Samim tim i univerziteti su mesta kulturne organizacije političke korektnosti sa upornim promovisanjem koda totalitarizma, nametanja upotrebe engleskog jezika, glorifikacije proceduralizma i nezadovoljstva uz ostraktizam bilo kakve utopijske želje uz prinudnu apologiju netrpeljivosti i nihilizma, ali i podsmeha prema svakoj poverljivosti ili kriticizmu.

Od akademske slobode se očekuje da se sama sroza na potrošački servis i potčini kontroli (Adorno, 1969: 25) te egoizam intelektualaca

nema nikakvo opravdanje. Prema Berđajevu, njima preti ili propast ili nestanak jer više nikom neće biti potrebni ili pretvaranje u poslušne činovnike ideokratske države koja sprovodi diktaturu duha (Bergajev, 2007:91). Iz ove krize kvalitativne kulture i jadne sudbine intelektualaca ne postoji izlaz ako se ne pokrene duhovna revolucija i ne promeni celi postojeći poredak zasnovan na sebičnosti i nemoralnosti kapitala, bez vrste preporoda.

Svedoci smo stvaranja procesa na koji je Gramši upozoravao da se treba predupređiti i sprečiti. Društvo se raspada i pojavljuju se pukotine kada počinju zakazivati forme civilnog društva. Važno je pridobiti tradicionalne intelektualce koji, prividno stavljeni iznad politike, utiču na promovisanje ideja. Sklop se počinje urušavati kada određeni broj tradicionalnih intelektualaca izda predstavnike postojeće prevlasti. Shodno Gramšijevoj strategiji potrebno je postići pad ugleda staleža koji ima prevlast i nastojati, da oni koji se opiru novom poretku, posebno oni koji odaju njegovu strategiju, budu sklonjeni putem medija jer treba ocrnjivati i ismejavati one koji se bore protiv novog svetonazora kao da sa radi o nazadnim i pećinskim ljudima koji ne razumeju tokove današnjice. Ukratko, kada se osvoji civilno društvo, biće dobijeno i političko društvo. Valjanost Gramšijevog mišljenja ponovno dovodi u razmatranje predmet kulturne borbe kao sredstvo za osvajanje političke moći. Rečeni predmet i pripadajuća strategija prisutni su sa potrebnim prilagođavanjem u današnjim osvajanjima globalizma u korist Novoga svetskog poretka.

4. Država u lavirintu globalizacijskog kapitala

*Razuman čovek prilagođava sebe svetu.
Nerazuman prilagođava svet sebi, zato sav napredak
čovečanstva zavisi od nerazumnog čoveka.*

Bernard Šo

Kakvu filozofiju izaberemo zavisi o tome kakvi smo ljudi.

Johan Gotlib Fithe

*Ako u svemu postoji nešto što bi trebalo oprostiti,
onda postoji i nešto što treba osuditi.*

Fridrih Niče

*Toliko je živa kod slabog čoveka potreba da se vara i tako
neograničena mogućnost da bude prevaren.*

Ivo Andrić

Ne znati tko su naši neprijatelji, znači ne znati ništa o sebi.

Karl Šmit

*Jedna od najtežih lekcija istorije je ako smo dovoljno dugo
prevareni odbijamo bilo kakav dokaz o prevari koja nas je
zarobila. Jednom kada šarlatanu date moć gotovo je
nikada nećete dobiti nazad.*

Karl Sagan

Početak 21. veka je doba globalizacije koju ne treba razumeti kao neidentifikovano jedinstvo, već kao geografski artikulisano uobličavanje aktivnosti i relacija globalnog kapitalizma (Cox, 1997). Predstavlja li ona pretnju vestfalskom sistemu kao temelju uprave utemeljenom na principima državnosti i suvereniteta? Državnost podrazumeva teritorijalnu podeljenost država sa ličnim vladama koje imaju sveobuhvatnu, vrhovnu i ekskluzivnu kontrolu nad svojom teritorijom. Suverenost ima dve dimenzije; spoljašnju, koja ne podrazumeva apsolutan autoritet izvan države, i unutrašnju, koja podrazumeva apsolutan autoritet nad određenim društvom. Država temeljom tih odrednica bira smernice svoje politike (Held, 1989: 215). Suverenitet države više nužno ne podrazumeva da ona ima monopol nad korišćenjem sile (Veber) ili odluku o izvanrednom stanju (Šmit). Država je i sama potčinjena, a u tome je uzrok industrijska civilizacija, što znači da sredstva određuju ciljeve, ili drugačije rečeno da „tehničke mogućnosti nameću kako će se sredstva koristiti” (Schelsky, 1961: 24). Tehnika nikako nije neutralna već je sačinjena kao osnovna i vladajuća poluga dinamike društva spektakla, stvarajući „usamljenu gomilu”, poništavajući svaku aktivnost (Deber, 2002:12).

Za razlika od talasa globalizacije u 19. veku koji je doprinio jačanju moći centralnih (zapadnih) država, ovaj današnji, drugi, slabi moć tih država (Tilly, 1990). Uloga vlasti nije da vlada nego da taj zadatak preda efikasnijem i generalno nadmoćnijem privatnom sektoru (Klein, 2008: 280). Kako se sve više nameću, u sklopu programa liberalizacije tržišta, ili u sklopu privatizacije društvenog dobra, prodajom ili nadzorom nad javnim preduzećima, vrlo su unosni, ali tim postupcima država dovodi u pitanje sam temelj nacionalne države. Osamostaljivanjem ekonomije dolazi do važnog pomeranja jer država mora upravljati za tržište i pratiti njegov puls. Od 18. veka politička i ekonomska sfera su nekompatibilne, ali istovremeno i sveprisutne. (Fuko, 2004)

U liberalnim kategorijama mogućnost tržišta rada počiva na pravnoj fikciji (čiji stvaranje može se pratiti od rimskog prava nadalje) jasnih razlika između ličnosti radnika, koja je neotuđiva i njihove radne snage i koje se mogu suprotno ugovoriti. Još u 19. veku ova razlika stvorila je kontrast između domaćeg stanja, koji uspostavlja ličnu vezu između učitelja i službenika koji pretpostavljaju ne samo podređenosti, nego i lojalnosti i međusobne pomoći (od strane na primer, dužnost podrške starijim domaćinima i zadržavanje njih u porodici) i uslov radničke klase, koji jednostavno uključuje ugovorne odnos, isključivo usmeren na posao, između poslodavca i zaposlenika. (Boltano, Chiapelli 2007: 463)

Strategija kapitala menja i pojam kapitalizma i pojam država. Državna politika postaje legitimni resurs za globalno obavezne odluke na koje ona nije u mogućnosti da utiče. Markuze je upozorio da kapitalistička sila funkcionira tako što zarobljava i manipuliše ljudskim željama. Ipak, postoje najmanje dve vrste snova kojima je društvo uspavano; oni koje nam stvaraju korporativne kompanije, ali i iskonski snovi o novoj i boljoj budućnosti. Prema Furieu, kapitalizam je „asocijalan”, jer su u njemu pojedinci u stalnom ratu jedni protiv drugih. U kapitalističkoj ekonomiji nema harmonije između proizvodnje i potrošnje, ne samo kao ekonomski, već i moralni i metafizički defekt jer ne postoji proizvodnja zbog čoveka, već čovek postoji radi proizvodnje (Bergajev 2007:61). Šizofrenija je proizvodnja žudnja kao granica društvene proizvodnje; ona se odražava na granici kapitalizma jer je njezina razvijena težnja, njegov ekstra proizvod, njegov proleter i njegov anđeo uništenja (Deleuze, Guattardi 2015:34).

Da li zbog toga pojedinac u zajednici traži svoj izgubljeni smisao? Traži li da nađe smisao izvan sebe, misleći da će naći sebe u zajednici u državi? Koliko je to moguće ako Veber državu primarno vidi kao organizovan monopol nasilja? Za Vebera država predstavlja set institucija centralne moći koja polaže pravo na legitimnu upotrebu sile i koja brine za sigurnost građana. Danas je promenjena logika pravila jer se nameće perspektiva po kojoj nacionalna država i postojeći međunarodni poredak nisu ontološke datosti. Akteri svetske ekonomije deluju izvan postojećih institucija te globalizacije, a ne nacionalna država koja dikтира arenu kolektivnog delovanja. Potrebno je izaći iz određenja „nacionalna država, nacionalno industrijsko društvo, nacionalna socijalna država” (Beck 2004:23).

Proces globalizacije je višeznačan, slojevit, i u mnogo čemu protivrečan, posebno ukoliko se uzme u obzir dominantna tendencija praktične (i ideologijsko-legitimacijske) identifikacije liberalne demokratije sa neo liberalizmom (ili u kontekstu anglosaksonske tro diobe političkih teorija kao konzervativizam) (Veljak, 2005:241). Globalizacija nije jednostavno tržištem pokrenut ekonomski, već je istovremeno politički i ideološki fenomen. Kroz prizmu kapitala kao moći, globalizacija je kapitalizacija moći na globalnom nivou, a ključni pokretač je kretanje kapitala. (Nietzsche, Bichler, 2009: 350) Globalni pokret kapitala nije pitanje proizvodnje i efikasnosti već vlasništva i moći. Odnosi moći su uvek neizvesni, sama moć je rasuta te se nikada ne može društvo sagledati kao manipulativna sredina od onog koji poseduje tu moć.

Naddržavno upravljanje ekonomskim i socijalnim politikama pojedinih zemalja posredstvom međunarodnih državnih organizacija u širokom neliberalnom smeru temelj je procesa globalizacije. Neo liberalna verzija stiže nadmoć nad drugim verzijama (Albert, 1991:169). Usprkos tome, ili možda upravo zbog toga, neo liberalna retorika sve vreme funkcioniše kao paravan za prakse čija je glavna svrha očuvanje, ponovo konstituisanje i obnova moći elitne klase. U globalizaciji dolazi do raspada prava i reda, kao presudna tema našeg vremena, ali i najteže ostvarenje svake politike slobode s obzirom na to da su obeležja naše epohe „neprestani potresi društvenih stanja, večna nesigurnost i kretanja.” Dok se svi čvrsti odnosi i nadzori raskidaju, sve novostvoreno zastareva pre nego što postigne da se utemeli. Globalizacija je proces restrukturiranja nasleđenih određenja prostora u pravcu atopije ili forme koja radikalno ukida teritorijalne granice kao društvenog procesa koji prekoračuje sve poznate prostorne i vremenske granice (Rodić, 2012:195).

Globalni prostor moći će danas da deluje poput samopotvrđujućeg predskazanja kozmopolitizacije sveta, nastojeći da čovečanstvu da cilj za koji je još Niče isticao da mu nedostaje. Stanje je ipak obrnuto. Stvara se fiktivna realnost globalizacije ne bi li se ostvarile njezine fikcije. Postulat u postizanju cilja „čovečanstvo” postaje sredstvo provedbe vođenja realizacije.

Danas prevladavaju dva suprotna stava oko globalizacije i države; globalizacija je uzrok slabljenja države (Strange, 1997: 365-369; Strange 1999: 345-354); ili s druge strane globalizacija utiče na promenu značaja države, nacionalnog identiteta i kulture kao i promenu kursa politike, odnosno globalizacija je „proces internacionalizacije” jer jača značaj nacionalne države (Hirst, Thomson, 1996:17). U toj perspektivi važno je uzeti u obzir delovanje UN, ali i velikih trans nacionalnih finansijskih i trgovačkih organizacija i način na koji su oni inkorporirani u stvaranje novog poretka legitimnosti i moći. Kako je nadnacionalni pravni poredak sve izražajniiji stvara se ambivalentna i polivalentna struktura pravnih prostora i instanci koje stvaraju pravo i sude. U takvoj strukturi mnogostruko se preklapaju ovlašćenja i granice unutar nacionalnih područja kao pravna varijanta politike pluralizacija granice. Ipak, odakle takvo pravo crpi svoju legitimnost ako legitimna i obavezujuća snaga nije pod predznakom suverenosti nacionalne države? Takav oblik prava zasniva se na moći kapitala koja svoju snagu pokazuje u rasponu između uveravanja i iznuđivanja. Kako kapital ima pristup korišćenju izvora i normi pravne samoregulacije, on je u mogućnosti da autonomno stvara

legitimne poretke kao i da institucionalizuje regulisanje konflikata. Na taj način, kapital i države se sjedinjuju, ali države dobijaju institucionalnu ulogu širenja moći kapitala, odnosno olakšava se globalna akumulacija kapitala. Kapital sam sebe legitimiše kao „stroj, mehanizam univerzalne integracije koji poziva sve da miroljubivo dođu u njegovo carstvo.” (Hardi, Negri, 2002: 210).

Nestanak nacionalnih granica i uspostavljanje tržišno povezanog sveta velik je udarac regionalnim i nacionalnim kulturama, kao i tradicijama, običajima, mitovima i načinima ponašanja koji čine kulturni identitet svake zemlje ili regije. Na taj način narodi, ne samo mali i slabi, gube svoj identitet i postaju kolonije 21. veka, odnosno liče na zombije ili karikature izvajane po kulturnim normama jednog novog imperijalizma. (Ljosa, 2012) Najradikalniji primer jedinstvenosti našeg vremena se ogleda u gubitku ekonomske vrednosti nacije, najviše u domeni institucija. (Sennet, 2002: 18)

Izjednačavanje sfere društva i države

Hana Arent tvrdi da je obeležje našeg vremena odsustvo ili neuspjeh pokušaja mišljenja, ali i izjednačavanja mišljenja i pameti, tehnološke dovtljivosti i instrumentalne racionalnosti, a sve pod izgovorom izgradnje države kao kolektiviteta te izjednačavanje sfere države i društva. Međutim, zajedništvo nije nešto u čemu ljudi iskreno deluju, već se nameće, polazeći od lažne projekcije lažnog „mi”. Još na početku 20. veka Veber je ukazao da se sloboda i demokratija mogu ostvariti samo tamo gde postoji odlučna volja naroda koji ne dozvoljava da se njime vlada kao stadom. Jesmo li u tome uspjeli? Imamo li dovoljno volje i snage „misliti” nezavisno od nepostojećeg i virtuelnog sveta koji se prenosi preko medija? Sfera politike odavno je postala okvir u kome se ukrštavaju različiti oblici simulacije ili Bodrijarovim rečnikom, sistemu simulacija koji preoblikuju, simulakrumu. Nestaje princip, a ostaje savršena banalnost. Zato danas i nismo daleko od onog što Markuze naziva jednodimenzionalnim svetom; u fazi smo hegemonizma, periodu kad se svi moraju pokoriti istom principu.

Determinizam nije neizbežan, sloboda mišljenja o oblikovanju sveta u skladu sa maksimalnim mogućnostima nije determinisana sudbina svakog pojedinca, dakle, za slobodu se treba boriti dok još uvek imamo ljudskosti, dok nismo postali genetski modifikovani, odnosno dok težimo oblikovanju i razvoju društva i države po meri čoveka. Čovek

gubi i sebe i oblikovanje sebe kao društvenog bića ako se prepusti poslušnosti i pokornosti. „Poslušni smo i uopšte ne razmišljamo šta će biti jednom od sve te slepe poslušnosti i izvršavanja zadataka, bez obzira da li je pravedno što sami moramo da ih obavimo”. (Valzer 2000: 26) Nije dovoljno promeniti svet jer se to ionako dešava, često bez našeg učešća. Ali promena sama se mora tumačiti, shvatiti i primetiti jer se svet ne bi menjao bez nas i ne bi postao svet bez nas (Anders, 1985). Izuzetno je jaka moć pamfletizma kao onemogućavanje nezavisnog mišljenja koje teži pretvaranju grupe u poslušnu masu koju na okupu drži vojna disciplina i niz neprekidno ponavljanih fraza, a to je moguće jer su ljude češće pokretala iracionalna od racionalnih rešenja, a mase suviše zaslepljene da bi im bilo dozvoljeno postupanje po ličnom izboru (Belin, 1992). Ljudi se teše činjenicom što su pod zaštitom, misleći da su sami izabrali vlastite one koji o njima brinu. U takvom sistemu građani na trenutak izlaze iz zavisnosti, kako bi odredili gospodare, a zatim se vraćaju u zavisnost (Bobio, 1992). Teško da se može reći da danas narod vlada, narod samo bira one koji vladaju. Oni su već unapred „odabrani”. Uveliko je prisutna „ideologija” paternalizma, a prema Tokvilu i Kantu paternalizam počiva na atomiziranoj i bespomoćnoj masi, tj. na ne punoletstvu čoveka i nepoštovanju njegovih sloboda. Zajednica je uvek snažnija od poretka, vlast je „negde drugde”, a ne u ključnim političkim institucijama. Patrijarhalna i tradicionalistička kultura, zamenjena je univerzalističkom idejom pripadnosti evropskoj zajednici naroda koja duboko u sebi sadrži bežanje od slobode. Sam taj beg je po Fromu potpuna ravnodušnost nasuprot slobode, njenog pojma. Težiti slobodi znači težiti uklanjanju prepreka, boriti se za ličnu slobodu, odnosno ne dozvoliti da nas sprečavaju, da nas iskorištavaju ili porobljavaju drugi ljudi čiji su ciljevi drugačiji od naših. Još je Marks, sledeći Hegelovu filozofiju ukazivao da je za slobodu čoveka potreban slobodan svet (Hegel, 1981: 216) pa je kao kategorički imperativ slobode isticao zahtev „da se sruše svi odnosi u kojima je čovek poniženo, prezreno, porobljeno i napušteno biće.” (Marks, Engels, 1961: 156). Postojanje iluzije o slobodi kao i postojanje iluzornih promena, sprečava, kako pravu svest o potrebi za oslobađanjem, tako i samo oslobađanje, odnosno temeljne društvene promene (Marks, 1977). Onaj ko nije samosvestan (slobodno i samodelno biće) on još nije čovek pa je ostao samo prirodno biće. „Ako nisi u sebi imao dodatne snage da postaješ čovekom (jer je to mukotrpan proces koji traje čitav život) jer je dospeti k sebi kao čoveku jedini istinski zadatak, onda si ostao puko ništa.” (Kangrga 2001: 257). Čovek

nije gospodar ni samog sebe, a Hegelovo shvatanje apsolutnog pojedinca koji može sam sobom raspolagati metafizička je zabluda. Sloboda nije spoznata nužnost, ona je događanje. Vrlo često sloboda je „dugme koje elite mogu pritisnuti da bi otvorile vrata za prolaz do najširih masa.” Na taj se način sve može opravdati (Rapley, 2004: 55).

Očigledno, mnogo je lakše zavisiti od drugih nego misliti, rasuđivati i odlučivati sam za sebe. To objašnjava činjenicu da se i u individualnom i u političkom životu sloboda mnogo više smatra za teret nego za povlasticu. Vlast koja na sebe preuzima odgovornost odlučivanja „potiskuju i uništavaju i sam smisao slobode, ali oslobađaju čoveka svake lične odgovornosti.” (Kasirer 1972: 280-292). Planski osmišljeno nastojanje da se promoviše cilj individualnih sloboda masovno se isticao kako bi se mogla zamaskirati težnja za obnavljanjem klasne moći. Vremenom, taj projekat je postao neophodan, ili čak „prirodan” način uređenja društvenog poretka. (Harvi, 2012: 61). Sakriveni su, pod plaštom napretka i civilizacijskog dostignuća, obrisi političkog totalitarizma koji se zalaže za sistem u kojem se tačno zna šta bi individua trebalo da učini, da to što uradi bude izloženo očima moći, da bude pod stalnom prismotrom i kontrolom. Uveravanja da se siromaštvo i beda moraju podnositi jer se sve mora žrtvovati zbog velikog cilja – nacionalne slobode, državnog i teritorijalnog integriteta, sada je zamenjena ulaskom, bez alternative u EU.

Jedno od glavnih obeležja nacionalnog karaktera zemalja zapadnog Balkana podložnost „kolektivnoj groznici” (Cvijić, 1987) koja je podanička kultura, ali i tradicionalno palanačka kultura. S druge strane, današnja kultura je površna, a znanje opasno jer smo bogati u tehnici, a siromašni u ciljevima (Durant, 1991: XV). Zato i nismo u mogućnosti „videti stvarnost onakvom kakva jeste, a to znači, pre svega, razbiti mitove i iluzije koje nas primoravaju da posmatramo sebe, stvari i situacije tuđim očima.” (Kosik 1983: 122). Paradoks verovanja se izrodio u prevaru, u mit 20. veka, a njegova iracionalnost u racionalnu priredbu u rukama onih koji su do kraja prosvetljeni, a koji društvo ionako vode u varvarstvo (Horheimer, Adorno, 1989: 33). Hegelovim rečnikom, čovek je tako mnogostran da se od njega sve može napraviti te je sposoban za najbudalastija sujeverja ili najveće istorijsko i političko robovanje (Hegel, 1982: 23). Čoveku nikada nije teško svoje nerazumne i amoralne radnje racionalizovati (opravdati), tj. sebi i drugima dokazati da su njegovi postupci razumni, čak i jedino mogući. Njemu nije teško da se ponaša

iracionalno, ali mu je gotovo nemoguće da svojim akcijama ne da izgled razumne motivacije (From, 1980: 83).

Koliko je Tokvil bio dalekovid kada je iznad ljudi video ogromnu starateljsku vlast koja se sama brine da im osigurava zadovoljstva i da bdi nad njihovom sudbinom. Ona je apsolutna, sveobuhvatna do sitnica, uređena propisima, dalekovida i blaga. Ličila bi na očinsku vlast, kad bi joj svrha bila da ljude pripremi za život, ali ona teži samo tome da ih nepromenljivo zadrži u detinjstvu. Vlast voli da se građani vesele, ne misleći ni na što osim na razbibrigu. Ona želi da im daje i određuje, brine o sigurnosti, zadovoljava njihove potrebe, vodi njihove glavne poslove, upravlja njihovom delatnošću, uređuje nasleđivanje. Nakon svega toga lako se može postaviti pitanje može li vlast ljude sasvim oslobodi muke da misle i truda da žive?

Teško se danas može govoriti o Kantovoj krilatici „sapere aude” tj. imaj hrabrosti da iskažeš svoj lični stav koji ćeš braniti, i budi čovek. Nemoguće je da čovek poštuje drugog čoveka ako ne poštuje sebe. Moralni i liberalni napredak podrazumeva proširenje našeg smisla za saosećanjem prema ljudskim bićima koja pate i koja su institucionalno ponižena. Manjak saosećanja povezana su sa pogubnom dinamikom gađenja i stida, a stid je univerzalna reakcija na ljudsku bespomoćnost. Ono u čemu se nalaze koreni sve troje i koje zapravo biva obezvređeno, negirano i onemogućeno, doslovno „zaboravljeno”, forsiranjem izobličjenja u naučno-tehničkim znanjima raznih vidova korisnih izvršenja i iskorištavanja, je duša: „zaboravljamo šta znači pristupiti drugoj osobi kao duši, i povezati pojedinca sa svetom na bogat i suptilan način, a ne kao korisno pomagalo ili nešto što nam sprečava postizanje vlastitih planova.” (Nausbaum, 2012:22).

Za Kanta je savladani sukob izvor napretka jer svaka kultura i umetnost te kao i najlepši društveni poredak su plodovi nedruževnosti koja samu sebe prisiljava da disciplinuje i da tako nametnutim umećem potpuno razvije klice prirode. Sve se više gubi individualnost jer se stalno priznaju centralnoj vlasti nova prava ili je puštaju da ih sama uzme pa građanima „ne preostaje ni energije ni vremena za politički život” dok im je privatni život u demokratijama pun delatnosti, želja i poslova (Tocqueville1995: 616).

Blede stare lojalnosti, nove se nameću, a tradicije se menjaju. Habermas predlaže proširenu, apstraktniju elastičnu građanska solidarnost na osnovu koje bi građani mogli uzeti učešće u zajedničkom procesu demokratskog formiranja volje koja se prostire preko nacionalnih granica.

Po njemu nedostaje građanske solidarnosti koja zavisi o procesima učenja, a koja se može podstaći percepcijom ekonomskih i političkih nužnosti, uz aktivno građansko participiranje u zajedničkom procesu demokratskog formiranja volje koji ide preko nacionalnih granica (Habermas 2013). Samo bi u tom slučaju građani i EU koji biraju i kontrolišu parlament u Strazburu mogli učestvovati u zajedničkom procesu demokratskog formiranja volje koje se prostire preko nacionalnih granica.

Evropska građanska solidarnost ne može nastati ako socijalne razlike između država članica postanu trajne strukturne veze između siromašnih kolonija i bogatog centra. Unija nije u mogućnosti osigurati „uniformnost životnog standarda.” Ta se „uniformnost” odnosi samo na raspon varijacija socijalnih uslova života koji je još uvek prihvatljiv iz perspektive distributivne pravednosti, a ne na ujednačavanje kulturnih razlika. Još od 70tih godina prošlog veka se tvrdilo da će bogate zemlje koje se nalaze u „centru” globalnog tržišta kontrolisati i zadržavati u stanju siromaštva nerazvijene zemlje „na periferiji” sistema (Naj, 2006: 15). U procesu globalizacije se jačaju i usložnjavaju finansijsko-ekonomske veze između centra i periferije. Privredni prostor zemalja periferije se koriste kao izvor jeftine radne snage, niskih troškova proizvodnje ali i niskih poreza na dobit. S druge strane zemlje periferije su i ogromna tržišta za plasman roba iz zemalja centra. Sada se nalazimo na nivou u kome roba uspeva da kolonizuje čitav društveni život. Svet koji vidimo je svet robe. Fetišizam robe, dominacija „vidljivih i nevidljivih stvari” nad društvom, dostiže vrhunac u spektaklu kojem je sav stvarni svet zamenjen izborom slika projektovanih izvan njega, i koji je nametnut kao jedina stvarnost (Debor 2002: 15).

Dok suverenitet podrazumeva apsolutnu kontrolu teritorije u pravnom smislu, vladina *de facto* kontrola unutar sopstvenih granica je ograničena. Iz više razloga, čak i omiljene i delotvorne vlade retko imaju punu kontrolu nad svim što se događa u okviru njihovih granica. U međunarodnom poretku države univerzalno ne raspolazu neograničenim suverenitetom, a pojam jednakosti ima različitu primenu. Preciznije rečeno, suverenitet velikog broja država u međunarodnom sistemu samo je normativan (Osinder, 2001:259). Teritorijalnost, suverenitet i jednakost, kao vladajući principi tog idealnog sistema, često su iluzija zato što mehanizam globalnog sprovođenja jednostavno ne postoji. Male i slabe države se u osiguranju svojih interesa održanja državnosti pozivaju na međunarodno pravo, dok velike sile provode realizuju politiku svojih interesa koji često nisu usaglašeni sa međunarodnim

pravom. U stvari, na sofisticiran način, sakriven iza univerzalnih ideja demokratije, slobode i jednakosti još uvek se međunarodna politika svodi na moć velikih koji upravo zbog te moći rade ono što žele i ono što je u njihovom interesu. Bivši predsednik Češke Vaclav Klaus vidi proevropsku politiku sadašnje češke vlade, kako ju je nazvao „pokloni se Briselu” kao poraz i njegov i 10 miliona Čeha. On vidi dodirne točka sa EU i totalitarnim komunističkim sistemom u činjenici da evro birokrate nisu u stanju izvući pouke iz kriza. Klaus naglašava da EU Lisabonskim sporazumom, prestaje da bude EU nacionalnih država i postaje unija gubernija i provincija. Uveliko naglašavane EU dotacije iz evro fondova za različite programe u Češkoj je dovelo do masovne korupcije, a nemaju veći uticaj na prosperitet zemlje.⁴

Potpuno drugo viđenje svoje zemlje ima drugi češki političar, ali koji je deo evro birokratije, Štefan File, bivši EU komesar za proširenje. Po njemu, ulazak njegove zemlje u EU je transformisao Češku, vratio joj nadu i dostojanstvo, slobodu i sigurnost da se usmere na razvoj sopstvenih ideja te slobodu za razvoj punih potencijala.

Moderna zajednica – sukob ideologija

Država je multidimenzionalni fenomen koji se vremenom preoblikuje i menja. Za Tomasa Hobsa u 17. veku, država je „smrtni Bog”, a za Hegela u 19. veku država je nešto „zemaljsko božanski.” (Spektorski, 2000:22). Suverenitet ne predstavlja ontološki utemeljenje međunarodne sfere, već je rezultat konkretnih istorijskih i društvenih okolnosti te je samim tim njegova uloga funkcionalna. Suverenitet nije nešto dato već se menja te se uvek i ne smatra konstitutivnim elementom međunarodne politike (Neumann, Sending, 2010: 67). U svetu u kome se moć i interes poklapaju, a vladavina se odvija na više nivoa sa među povezanosti u mnogim područjima. Dukhajm vidi državu kao oblik političke organizacije koja se proteže od centralne moći do društva. Kimlicka smatra da su inicijatori politike nacionalne izgradnje elite, koja je kasnije postala opčinjenost masa. Na isti način treba imati u vidu povezanost demokratije i populističke presije, posebno povezanim sa velikim preprekama u uspostavljanju „građanskog nacionalizma.” (Kimlicka 2004: 64).

Svaka država je nametnuta ljudima (Fukuyama, 1997: 229). Država je obično nastala kao rezultat krvavih ratova tako da jednom ustanovljena,

⁴ http://www.medial.rs/politika/1459615/2776195/Klaus_Ulazak_u_EU_poraz_Ceske.

nastavlja politiku rata kako bi sredila međunarodne nesuglasice. U 20. veku rezultati spoljne politike su vidljivi u koncentracionim logorima, genocidima i egzodusima. Ako država i njeni branioci smatraju da država mora biti odbranjena od globalizacije, prvo bi trebali razmišljati kako je odbraniti od sebe. Zašto nije moguće pravo viđenje stvari? Zato što su naša sagledavanja i mišljenja ideološki usmeravana, čak i u stvarima svakodnevnog života te ne možemo izaći iz misaonog sistema ili okvira koji određuju smisaone pojave i života u njemu. Današnje doba je doba ideologija za razliku od srednjeg veka koje je bilo doba religija. Religije dolaze sa istoka, ideologije sa zapada, kao smena ideologija liberalizma, egalitarizma i konzervativizma, oličene u krilatici Francuske revolucije, sloboda, jednakost, bratstvo. Ideologija nije jednostavno politička ideja, već opravdanje ili racionalizacija. Za liberalizam to je sloboda, za egalitarizam, materijalna jednakost ili socijalna pravda, a za konzervativizam, zajednica. U Evropi je to nacionalna zajednica, nacija, nacionalna država. Moderne nacije bez države nema, a država je krov nacionalne zajednice, te samim tim drži i društvo u jedinstvu. Kakva je danas zajednica moguća? Problem moderne zajednice je u tome što su moderne vrednosti zajednice, jednakosti i slobode stalno u sukobu te moderna država ne može biti stabilna jer i same ove vrednosti nisu u međusobnim odnosima zbog velikih ideologija koje apostrofiraju samo jednu vrednost, podređujući im ostale dve. Liberalizam nije protiv zajednice već u svom temelju ima slobodna racionalna bića vođena razumom i svojim interesima. Zajednica je utemeljena na tržištu i nije ograničena na nacionalnu državu. Pred zakonom smo jednaki i na tržištu, a to što počinjemo sa nejednakim šansama, posledica je prošlosti. Zbog svega toga liberalizam je kao i marksizam suprotan državi jer liberalizam shvata zajednicu kao univerzalnu tržišnu zajednicu sa pretpostavkom egalitarizma na tržištu. Ortega i Gasset primećuje da ideja liberalizma, kao slobode od vlasti države, nema svoj temelj u Francuskoj revoluciji, ni u načelima demokratije, već u feudalizmu, u srednjevekovnom zamku. Pojedinaac se mora braniti od apsolutne vlasti države i društva (Bergajev, 2007:32).

Revolucija koju je buržujaska klasa uvela u koncept prava, te utoliko u funkciju države, sastoji se naročito u volji za prilagođavanjem (etičnost prava i države). Prethodne vladajuće klase su bile konzervativne jer nisu nastojale konstruisati organski prelaz iz drugih klasa u njihovu vlastitu, odnosno, nisu nastojale povećati vlastitu klasnu sferu „tehnički” i ideološki: njihova je koncepcija bila koncepcija zatvorene

kaste. Buržujaska klasa se predstavlja kao organizam u kontinuiranom pokretu, sposoban apsorbovati društvo oblikujući ga prema vlastitom kulturnom i ekonomskom nivou. Čitava funkcija države se promeni- la; država je postala „edukator”. (Gramsci 1951: 260). Tu novu pojavu Gramši naziva hegemonijom: klasna vladavina više nije garantovana is- ključivo sredstvima prisile u sferi političkog društva, već prvenstveno legitimitetom te vladavine koji se proizvodi u sferi građanskog društva. Hegemonija nije nekakvo socijalno „stanje” ili zamenska reč za domi- naciju; hegemonija je politička praksa i kontinuirani proces koji vlada- juća klasa vrši kako bi očuvala vlast. Analogna identifikacija hegemo- nije i obrazovanja pokazuje kako se originalnost Gramšijevog projekta nalazi u jedinstvenom afinitetu između, s jedne strane, makro-formacije kolektivnog hegemonizma volje i usklađenosti modernog čoveka kolekti- va sa njom i, sa druge strane, stvaranje mikro razine personalnosti i slobodnog odabira sukladnosti sa voljom u odnosu na ovog kolektivnog čoveka. (Stanković Pejnović, 2020c: 425)

Hegemonija je obrazovni odnos jer spontani pokreti, mogu i mo- raju poduzeti svesno usmerenje, i biti uzdignuti u viši plan ulaskom u politiku (Gramsci, 1971: fr.48), ali „ovo nije bilo ‘apstraktno’ vodstvo i ne sastoji se od mehaničkog ponavljanja naučnih ili teorijskih formula; ne dovodeći u suprotnost politiku, ili stvarnu akciju sa teorijskom ra- spravom. Ovakva politika se posvetila stvarnim ljudima u specifičnim istorijskim odnosima, sa specifičnim osećajima, načinima života, frag- mentima, svetonazorima, kao rezultat „spontanih” kombinacija odre- đenog okruženja materijalne proizvodnje sa „slučajnim” okupljanjem različitih, unutar istog okruženja. (Gramsci, 1996: 50-51).

Novu državu koja se stvara buržujskom revolucijom političkog, Gramši objašnjava u pojmu integralne države koja predstavlja dijalek- tičko jedinstvo momenata građanskog društva i političkog društva.

„Integralnost”, odnosno, dijalektičnost novog oblika države leži u jednostavnom mehanizmu koji je za taj koncept centralan: legitimitet koji se proizvodi u građanskom društvu osigurava političku moć u političkom društvu. Institucije medija, građanskih udruženja, obrazovanja, porodice itd. generišu određena znanja, prakse, vrednosti kojima legitimišu institucije vojske, policije i pravnog sistema; zauzvrat, institucije političkog društva osiguravaju da se legitimitet proizvođen u građanskom društvu nastavlja neometano i konstantno proizvoditi. Integralna država, shvaćena u ovom širem smislu, je proces kondenzacije i transformacije tih klasnih odnosa u institucionalni oblik (Gramši, 1951: 144).

Marksizam kao najveća egalitariistička ideologija, akcentat stavlja na pitanje socijalne pravde i pravednosti, a zajednicu vidi kao zajednicu rada koja nije ograničena nacijom. Na taj način i liberalizam i marksizam dele internacionalistički stav; za liberalizam, kao i marksizam država je nužno zlo. Marksizam je postao stvar prošlosti, a neo liberalizam sada urušava nacionalnu državu kao nosioca tradicije. Jedino se konzervativizam zalaže za državu, tradiciju, jezik, naciju utemeljene na zajedničkom poreklu, teritoriji i prošlosti, a slobodu posmatra kao slobodu zajednice prema drugim zajednicama. Sloboda, zajednica i jednakost su međusobno suprotstavljene i danas. Faustovski sindrom ovladavanja po svaku cenu deluju usrećiteljski i sa ciljem civilizovanja varvara. Ko se suprotstavlja? Samo varvari. Svaka ideologija u ishodu trijumfa nazire svoju propast. Modernizam se oslikava kao krug ideologija, svaka ideologija umire i vraća se, neuništiva je i stalno se obnavlja na različite načine. Neo liberalizam kao socijaldarvinizam, masovan je ubica miliona ljudi u svetu i vrlo daleko od svrhe rasta i razvoja koji je usmeren ka transformaciji društva, poboljšanju životnih uslova siromašnih, davanju jednakih mogućnosti svima da ostvare uspeh i zadovolje svoje zdravstvene i obrazovne potrebe. Neo liberalizam u svojoj završnici, ima za cilj puko gomilanje kapitala i jačanje delotvornosti raspodele resursa, koji, sami po sebi, nisu razvoj. Razvoj je uvođenje inovacija u sprovođenju, a ne prihvatanje matrice koje su ekonomski razvijene zemlje napravile za sebe (Stiglitz, 2004: 276). Razvijene zemlje u velikoj meri promovišu neo liberalizam koji je utopijski projekat realizacije teorijskog plana za reorganizovanje međunarodnog kapitalizma ili kao politički projekat za ponovno uspostavljanje uslova za akumulaciju kapitala i obnovu moći ekonomskih elita (Harvi 2012: 36). U isto vreme u tom homogenizovanom svetu narodi jugoistoka Evrope uče što znači živeti na periferiji globalnog kapitalizma (Močnik, 2009) s tim što je tu kapitalizam kapitalističkiji od svog zapadnog originala, siroviji, bezobzirniji, divljiji jer se u radikalnoj meri emancipovao od socijalističkih prepreka i ograničenja pre svega od institucionalnih oblika socijalne solidarnosti u državi blagostanja. Iskustvo socijalne solidarnosti izbrisano je iz naše istorijske svesti kako bi se sprečio njen uticaj na sadašnjost. Periferizacija Centralne i Istočne Evrope tokom 90-tih predstavlja „najdramatičniju” periferizaciju jednog regiona u istoriji modernog kapitalizma jer su one „integrisane u zapadno-evropsku ciničnu podelu rada na samom dnu” (Gowan, 2000:43).

Vladavina neo liberalizma utiče na obnovu socijalističkih ideja i konzervativizma čak i dolazak socijalista na vlast jer su zapostavljena

pitanja socijalne pravde i nacionalne zajednice. Intelektualci i političari se ne bave gorućim problemima jer se ističe da sve dobre ideje dolaze iz inostranstva, a ništa nije dobro što je u vlastitoj državi, a gomila osiromašenog plebsa ne zna što bi sa sobom bez pominjanja osiromašenja, društvenih klasa, sukoba. Namerno se zapostavljaju egzistencijalna i temeljna pitanja ljudskog opstanka i življenja u zajednici jer je pažnja usmerena ka demokratskim institucijama i ljudskim pravima, nacionalnom identitetu i integracijama u nadnacionalne zajednice. Skoro nijedan političar ne oseća neizbežnost svoje politike i što je ekstremniji njegov nastup to je frivolniji i manje zahtevan po svojoj sudbini.

Kada se danas ističe ideal slobode kao jedno od osnovnih obeležja modernih nacija kao pojavom bez presedana u istoriji (Chabod, 1967) pitanje je, da li je politička elita shvatila šta stoji iza odgovora Atinjana o predlogu Aleksandra Velikog o sklapanju mira s Persijancima: „Znamo i sami da Kserks ima nekoliko puta veću vojsku nego mi, o tome nema govora, ali naša ljubav prema slobodi je tolika da ćemo se braniti sve dok budemo mogli. Nemoj ni pokušavati nagovoriti nas o sklapanju mira s varvarom, jer te nećemo poslušati.” (Herodot, 1966: 143). Možda je nepotrebno isticati da težnja ka slobodi nije samo odlika Atinjana jer je i Tacit uočio silu koja nadmašuje i najjaču državu njegovog vremena ističući da je sve lakše pobediti nego germansku slobodu. Tacitovo delo nam svedoči da nacionalni ponos nije jedinstveno svojstvo modernih nacija ili nacionalizama, već pojava koja je u drevnim vremenima bila toliko jaka da je odgovarajuća zavist bila uzrok promene identiteta (Tacit, 1927).

Osnova zajednica nisu racionalni razlozi jer je temelj zajednice iracionalan. Prema Kantu temelj zajednice je osećaj za zajednicu. Namerno se brišu osećaji ugroženosti opstanka zajednice jer kad je vidljivo i očigledno onda postaje suviše kasno. Neodgovornost postoji na strateškim nivoima, institucije nas rasterećuju obaveze i odgovornosti, te kao i odgovornosti političara i intelektualaca prema opštem dobru i zajednici u kojoj živimo. Nacionalna kultura je startna pozicija prema drugim državama. Hajdegerovski rečeno jezik je kuća bića, a danas se jezik sve više „krade.” Živimo u epohi plebejske kulture protiv svakog aristokratskog načela u kulturi. Kultura nikad nije postojala za široke mase čovečanstva (Bergajev 2007:85).

Danas je pristupna reforma liberalizma u najsirovijem izdanju sa neograničenom eksploatacijom ljudske snage u službi kapitala koja dovodi do obnove socijalističkih ideja, što dovodi do zatvaranja kruga

ideologija. Zbog postojanja socijalne države, postojala je liberalna država. Padom Berlinskog zida, vratila se sirovost liberalnog kapitalizma jer se propagirala ideja jednakosti svih na tržištu. U ideologijama nema učenja, one imaju svoje principe, programe, ciljeve, politiku. Pojavom krize, sve više se ističu marksistički postulati objašnjenja krize jer ih liberalizam nema.

Revolucionarna Evropa kakvu su poznavale prošle generacije, sada je sve više deo istorije. Sada živimo u vreme koje je Tokvil video kao vreme „kada će velike revolucije postati retke.” (Tokvil, 1990: 579-588). Ovo „postrevolucionarno” doba je „s one strane revolucije”, kao i doba „s one strane levice i desnice”. Tokvil predviđa da će revolucije, ako ih i bude u budućnosti biti potpuno drugačije struktuirane od one Francuske i neće biti „velike”, već samo „lokalne”. U 21. veku, ideali Francuske revolucije su potpuno isluženi i predstavljaju vrstu modernističkog starog nameštaja. Nove revolucije neće biti „velike”, a i te „velike” revolucije će čak i ako se jave postaće „retke”, a ne česte kao u prethodna dva veka (Tokvil, 1990).

Na neki način je i sam pojam identiteta u krizi jer je u liberalnom kapitalizmu idealni građanin osoba bez pamćenja, bez zavičaja, bez nacionalne pripadnosti. Globalizacija upravo ide u smeru sjedinjenja i poništenja svih tih posebnosti. Suverena država je normativna tvrdnja, a ne deskriptivna izjava sa odgovornošću za pojave koje su joj nametnute globalizacijom. Globalizacija je multidimenzionalni fenomen koji u sebi obuhvata kvalitativni i kvantitativni rast ekonomskih, političkih i kulturnih integracija modernog sveta.

Sve zemlje se suočavaju sa procesom nestajanja etnološke raznovrsnosti, neke brže a neke sporije; ali, to nije zbog globalizacije, već zbog modernizacije, kojoj globalizacija nije uzrok, nego posledica. (Ljosa, 2012) Nacionalna država je vrsta političke organizacije i teritorijalne unije sa vrhovnim autoritetom i političkim aksiomom nezavisnosti i autonomije. Nacionalna država je ostala dominantna politička jedinica u međunarodnim odnosima od 19. veka do „trećeg talasa” globalizacije. U današnjoj političkoj areni postoji ne strukturirana kompleksnost koja je stalna pretnja hijerarhiji autoriteta i vlade nacionalne države (Kennett, 2008:4). Moderna država je izvršavanje neke vlasti ili sile za koju se pretpostavlja da odgovara uobičajenom značenju, u skladu sa monopolom nasilja, koja se po društvenom ugovoru smatra legitimnim. Država je faktor kohezije društvene formacije i faktora reprodukcije uslova proizvodnje sistema koji sam po sebi određuje dominaciju jedne klase nad drugom (Poulantzas, 1969: 73).

Promenjena je tehnologija uprave kao konstantna promena državne moći (Jessop, 2000:12) pa je i disperzija državne moći i delovanje pripadnika različitih interesnih grupa u različitim oblastima najizraženija u globalizirajućem svetu. Globalizacija je krucijalni kontekst u kome se promenjena politika multipliciranih paralelnih moći i eksternalizacija nekih upravnih funkcija države može razumeti. Ako posmatramo stvari sa stanovišta Aristotelove teleologije da država ima cilj osigurati dobar život, do kog nivoa, unutar globalizacije, država mora „odustati” od autonomije i nezavisnosti ne bi li osigurala dobar život i može li globalizacija sama uticati na poboljšanje kvaliteta života pojedinaca?

Globalizacija je postupna, postrevolucionarna i epohalna transformacija, nacionalnog i međunarodnog sistema ravnoteže moći, ali i pravila moći koja dominiraju u državi. U toj „meta igri moći” događa se borba za moć koja menja i drugačije određuju ravnotežu i pravila moći nacionalnog i internacionalnog sistema (Buck, 2005:86). Nova moć se ne zasniva na prisili. Ona je pokretna i globalno efikasna svuda, nešto ne čini, ne investira mimo kontrolnih organa savremene demokratije. Naša epoha zatvara svaki prirodni život u svetu i njegove tradicionalne interese jer nam je uskraćen svaki teorijski interes usmeren na spoznaju sveta, ali i svaki, u uobičajenom smislu praktični interes vezan za pretpostavke vlastitih istina (Hussel, 1991: 143).

Neke krize se ne odvijaju samo u ciklusima i kao takve imaju značaj, nego imaju sistemski karakter pa i destruktivnost i dugoročnost kriza ne možemo više objasniti uobičajenim teorijskim pristupima. Samim tim, krize ne možemo rešiti običnim i tradicionalnim merama anticikličke ekonomske politike. S tradicionalnog marksističkog sagledavanja imperijalizma, krizu treba posmatrati kao proces proizvodnje „zavisnosti”, koja ipak pokazuje određeni oblik otpora unutar struktura i dinamika biomoći protiv imperijalističkih pokušaja neutralizacije borbi i izgradnje odgovarajućih „kaveza.” (Negri, 2013:19).

U momentu kad se ona pokazuje kao strukturna, kao dugotrajna faza dubokog prestrukturiranja kapitalističkog sistema, domet sadašnjih ekonomskih, pa i političkih teorija postaje premali. Velika kriza uvek znači novo i neobično odstupanje od normale ili pak traganje za novom normalom. Velika je kriza, prema tome, put stvaranja novih sistemskih institucionalnih promena i ekonomskih politika, pa time i prolegomena za nove teorijske uvide. Po Berđajevu, glavni uzrok savremene krize kulture je „plebejska pobuna” protiv aristokratskog načela u kulturi jer se svet kreće prema univerzalnom kolektivizmu.

Marksizam je, nasuprot tome, krize uvek vezivao uz suprotnosti, lomove struktura, potencijalne ili realno moguće revolucionarne promene. Ekonomska kriza je s tog aspekta uvek povezana s političkom krizom, što je Habermas odavno nazvao krizom legitimacije. Ako je akumulacija kapitala blokirana, kapitalisti su suočeni sa krizom jer se kapital ne može reinvestirati profitabilno, akumulacija stagnira ili se potpuno zaustavlja, a kapital devalvira (Harvi 2013:29). Cinizam je kapital kao sredstvo za iznuđivanje ekstra rada, dok je pijetet isti taj kapital kao kapital Bog iz kojeg kao da proizlaze sve radne snage. To je doba cinizma kao doba akumulacije kapitala – ono uključuje vremensko razdoblje upravo radi združivanja svih dekodiranih i deterijalizovanih tokova (Deleuze, Guattari 2015: 213).

Velike su krize zato uvek i krize socijalne integracije, duboke destabilizacije mehanizama vladavine sistema, krize ideologija i gubitka identiteta. Zato je u marksističkoj tradiciji, kritička politička ekonomija uvek želela u krizi prepoznati potencijal „revolucionarne situacije” sistemskih promena i posebno odgovornost političkog subjekta kroz uvid o klasnoj borbi na putu od „pasivne evolucije” do „aktivne revolucije”. Sledom marksističke tradicije, Negri tumači da se kriza javlja kao neopodnost zadržavanja poretka umnožavanjem monete (Negri, 2013: 38).

Antički Grci su приметили da je za demos, za upravljanje državom i za funkcionisanje demokratije veoma važan koncept opšteg dobra. S tim u vezi, Aristotel govori o državnim uređenjima koja mogu biti ili dobra ili loša, bez obzira da li je u pitanju monarhija, aristokracija ili politeja. Osnovni kriterij je vladavina zakona i briga za opšte dobro, tj. opštu korist, jer „oni oblici državnog uređenja koji imaju u vidu opštu korist su ispravni i apsolutno pravedni.” (Aristotel, 1960: 83). Za Aristotela je demokratija najmanje loše uređenje među svim lošima, jer nema ni idealno loših ni idealno dobrih, a svako uređenje se mora posmatrati kroz određeni period razvoja. Kako uređenja mogu biti između politeje i demokratije, bitno je da vladaju zakoni, „jer tamo gde ne vladaju zakoni nema državnog uređenja.”(Isto, 125).

U izvornom shvatanju demokratije, ona se sagledava u odnosu na istovetne zajednice, kolektivitete, istoriju i kulturu koje su nedeljive, i koje se razvijaju na konceptu opšteg dobra. Prema ovom primarnom shvatanju demokratije, nije moguće postojanje univerzalne teorije sa univerzalnim receptom, već samo pojedinačne, jedinstvene istorijske i nacionalne demokratije. Pored toga što je vezana za jedan demos, demokratija je vezana i za jednu državu (polis) u kojoj se demos istorijski

razvijao. Zbog takvog načina razmišljanja (Dahl) ističe da nijedna od transnacionalnih organizacija, kao što su EU, NATO, UN, multinacionalne korporacije, nije demokratska. Ni jedna internacionalna organizacija, ili bar nijedna koja poseduje bilo kakvu značajnu moć, ne može ispuniti te kriterijume, a nijedna od ovih organizacija nema narod, *demos* (Dal, 1994). Još jedna od važnih crta demokratije je jednakost građana u *demosu*. Kada Aristotel govori o jednakosti, on polazi od vrline i dobra. Vrlina je „sredina između dve krajnosti”, što važi i za državno uređenje i državu (Aristotel, 1960: 256). Aristotel navodi da je najbolje držati se umerenosti i sredine i da u državi dominira srednji imovinski stalež, što je uslov da država ima najstabilnije uređenje ljudi koji imaju preterano velika imanja, moć i bogatstvo „niti hoće niti znaju pokoravati se.” (Isto, 138-139). Pretežna imovinska jednakost građana omogućava da oni učestvuju u vlasti („ideal dobre države”) ili oni nisu građani *demos*a nego negrađani.

Shvatanje pojedinca u liberalizmu je sasvim suprotno od građanina kako ga razume grčka demokratija. Liberalni građanin nema vrednosti koje čine antičkog građanina te bi u grčkom demokratskom polisu, centralni subjekt liberalizma, apstraktni pojedinac, dobio ponizno ime, negrađanina, *idiotes*. U tome leži kontradikcija liberalizma i njenog shvatanja slobode. Sloboda jednog pojedinca je ograničena slobodom drugog. Međutim, liberali su pronašli jedan način da se prividno izbegne ova kontradikcija utemeljujući filozofsku problematiku individualne slobode i njenog neograničenog ispoljavanja na ekonomsku sferu. Taj pravac je najviše podržavao Adam Smit jer je princip slobode individue preveo u koncept slobodne trgovine na taj način što je samoljublje (*egoizam*) i sujetu pojedinca preneo na ekonomsku sferu. Prema Smithu, kako ne bi došlo do rasula u društvu, nužno je da se poštuju ugovori na osnovu kojih se obezbeđuje osnovni mehanizam usklađivanja interesa, tj. tržište (Smith, 1971:60-62). Tržište postaje model svih aktivnosti u društvu i više nije u pitanju kako saznati ko je u pravu jer objektivnost sama po sebi ne postoji (Kant), već je pitanje upoznati statut svakog rasuđivanja da bi se iz toga iskristalizovalo ono koje je najverovatnije, ono koje zadobije saglasnost svih. Najviša vrednost tržišta nije istina nego – razmena (Molnar, 1996:42).

Glavni proizvod ovako postavljenog slobodnog tržišta je „niveliisanje i uniformizacija svega što bi moglo biti uzrok realnih diferencijacija i distinkcija”, jer različitosti nisu kvantitativno merljive. Kulturni i

ostali kolektivni identiteti među narodima i pojedincima su nepotrebni i treba ih se osloboditi.

Pojam „kolektivnog identiteta” je ideološka fikcija i temelj nacionalizma. Koncept identiteta, osim kada se primenjuje samo na pojedince i ni na šta drugo, inherentno je redukcionistički i dehumanizujući, on je jedna kolektivistička i ideološka apstrakcija izvučena iz svega onoga što je originalno i kreativno u ljudskom biću, svega onoga što nije nametnuto nasleđem, geografijom ili društvenim pritiskom. Istinski identitet proističe iz sposobnosti ljudskih bića. (Ljosa, 2012)

Iz perspektive starih Grka, liberalizmu nije potreban demos i iz njega izveden pojam građanina (*polites*) sa svim vrednostima, nego atomizirani pojedinac, tj. *idiotes* (negrađanin). Samim tim liberalima je i demokratija suvišna, jer podrazumeva angažman demosa. Liberalizam uništava socijalnu i nacionalnu državu, ne težnjom za sabiranjem maksimalnog profita u državama „centra”, već težnjom ka izgradnji globalnog društva u kome nema mesta za ispoljavanje demosa ni u socijalno-distributivnom pogledu, ni u etno-kulturnom, ni u političkom. Cilj je realizacija projekta svetskog slobodnog tržišta u kome bi postojali samo atomizovani pojedinci (*individue*) i grupe formirane po principu različitog ispoljavanja individualizma, bez bilo kakvih etno-kulturalnih, socijalnih i političkih karakteristika (vrednosti, identiteta). „Individualizacijom odnosa između poslodavaca i zaposlenih” oslabljeni su kolektivni ciljevi i solidarnost između svih i uspostavljen je sistem „strukturalnog nasilja” koji se ogleda u strepnji zaposlenih od otkaza, demoralizaciji i konformizmu (Burdije, 1999: 110-111). To stvara „skladno funkcionisanje individualističkog mikro ekonomskog modela”, a armija nezaposlenih i „nije armija jer izoluje individualizuje, demobilise i desolidariše”. Namerno se stvara nezaposlenost radi proizvodnje viška radne snage pogodne za buduću akumulaciju kapitala. Vredna sredstva se izbacuju iz upotrebe i gube svoju vrednost. Ona ostaju neiskorištena dok im neki od kapitalista ne udahnu „život.” (Harvi, 2012:208). Kapitalizam ispunjava svoje polje imanencije slikama: čak i beda, očajanje, pobuna, i s druge strane nasilje i ugnjetavanje kapitala postaju slike bede, očajanja i pobune. (Deleuze, Guattari, 2015:250). Radništvo je izgubilo svoj politički identitet, čime su potrebe za demokratijom sužene, a liberalizmom nametnuto društvo masa zamena je za društvo građana. Korporativni kapitalizam, sistemom monopolskih korporacija proizvodi civilizaciju sa masovnim otuđenjem čoveka od čoveka (Mils, 1998).

Otuđenje se ogleda u činjenici da čovek što više nastoji da shvati život, manje ga istinski živi, što se više poistovećuje sa vladajućom predstavom o potrebi, sve manje razume vlastiti život i vlastite želje. Njegovi gestovi više nisu njegovi jer su oni naučeni od strane onog ko ih predstavlja (Debor 2002:13). Žargonski govor je umanjio značenje termina otuđenje iako je vidljiva realna moć rasepa subjekta. Ipak, kritika je upućena mišljenju koje je dokazalo taj rasep. (Adorno 1979:115)

Građani su konzumenti bez ikakvih drugih identiteta (negrađani). Narod, tj. demos postaje masa, a mali krug vlasnika elita. Na taj način građanin za vlast predstavlja konzumenta i birača na izborima.

Danas, u savremenom društvu, ove korporativne liberalne elite su dobile i nova obeležja, ali su se proširile i novim intelektualnim slojevima. Danas je prisutna i nova vrsta elita koje vladaju liberalnim društvima utvrđivanjem individualnih ciljeva, uvođenjem individualnih evaluativnih razgovora, individualizovanjem povišice, individualizovanjem karijere, strategijom davanja odgovornosti sa ciljem da se osigura auto eksploatacija određenih kadrova (Laš 1996: 110). One su u odnosu na stare nacionalne elite – kosmopolitske; deo elite su korporacijski menadžeri, ali i sve struke koje proizvode i manipulišu informacijama. Ta nova, celebralna aristokratija, za razliku od pripadnika ranijih vladajućih elita se ne oslanjaju toliko na vlasništvo koliko na „manipulaciju informacijama i profesionalnu ekspertizu” (Isto, 1011), a u idejnom smislu je prividno levičarska. Po prihodima pripada najvišim slojevima društva i u savezu je sa finansijskim, industrijskim lobijima, tj. ekonomskim liberalima. Ponekad je prosto nepodnošljivo gledati sve te nekadašnje disidente, buntovnike i nekonformiste u današnjoj ulozi „uvaženih građana demokratije.” (Debor 2002: 72).

Levičarski angažman nove elite je usmeren ka „društvenim pitanjima” kao što su: rodna diskriminacija, homofobija, ljudska i manjinska prava, seksizam, transeksualizam, tj. pitanjima koja proističu iz različitog ispoljavanja individualizma, dok su im strana socijalna pitanja, nejednakost, osiromašenje stanovništva, kriza porodice, porast nasilja, smanjenje opšte kulture. Najvažnije, nova elita je naglašeno anacionalna, apstrahirana od bilo kakvog identiteta vezanog za etnokulturu, tradiciju, istoriju, običaje i sl. (Laš, 1996: 48-50). Nacionalni interes shvataju kao ostvarivanje geopolitičkih pretenzija na neliberalne delove sveta, promičući ljudska prava i slobode.

Zagovaranje poštovanja ljudskih prava često se koristi kao oruđe institucionalizacije postojeće podele ili u još gorem obliku „degradirana

vizija društvenog sveta koju obezbeđuje etički diskurs ljudskih prava, poput svake elitističke teorije, služi da održi samouverenost vladajuće klase.”(Chandler 2002: 89).

Ova elita se nalazi sa druge strane demokratije, i time je liberalizam „stvorio” elite koje će voditi masu u pravcu izgradnje nihilističkog liberalnog društva, pobunjenu protiv vlastite nacionalne države i kulture. To je elita bankara, građevinskih finansijera i preduzimača, inženjera, konsultanata svih vrsta, sistemskih analitičara, naučnika, doktora, publicista, izdavača, urednika, direktora reklamnih agencija, vodećih ljudi filmske industrije, novinara, televizijskih producenta i redatelja, umetnika, pisaca, profesora (Isto, 37). Na sličan način je još 80 tih godina 20. veka Evans ukazivao na stvaranje nove klase i na nejednakost u svetskim okvirima. Polazeći od teorije zavisnosti, ukazao je na pojavu trostrukog saveza između multinacionalnih kompanija, lokalne kapitalističke elite i državne buržoazije (Evans 1986). U isto vreme su Becker i Sklar uočili pojavu buržoazije koja ima izvršnu vlast i potiče iz odnosa između administrativnog sektora države i velikih privatnih kompanija. Ta nova klasa ima lokalni i međunarodni karakter. Lokalno, nacionalnu buržoaziju čini preduzetnička elita, rukovodeći kadar kompanija, visoki državni zvaničnici, politički lideri i stručnjaci. Uprkos svojoj heterogenosti, te grupe čine klasu jer, bez obzira na raznovrsne grupne interese, zajedničke su im društveno-ekonomske privilegije i težnje ka uspostavljanju veza s centrima političke moći i društvene kontrole koji su svojstvene kapitalističkom načinu proizvodnje (Becker i Sklar 1987: 7).

Kao i asimetrična ravnoteža transnacionalne moći između jezgra i periferije svetskog sistema, razlika između Severa i Juga, izrazitija je nego ikad ranije. U stvari, suverenitet najslabijih država direktno je ugrožen, i to ne toliko zbog pretnji moćnih država, kao ranije, već pre svega zbog uticaja međunarodnih finansijskih agencija i drugih privatnih transnacionalnih činilaca, kao što su multinacionalne kompanije.

Konsenzus o slaboj državi nastoji iznova naglasiti prvobitnu liberalnu ideju te teži politički oblikovati slabu državu obnavljanjem liberalne političke teorije koja je, zastupala stav o nužnosti spoja političke i ekonomske slobode, slobodnih izbora i slobodnih tržišta, odnosno zajedničke dobrobiti postignute delovanjem utilitaristički orjentisanih jedinki koji učesnici u konkurentskoj razmeni, uz minimalno intervenisanje države. Globalno nametanje tog monolitnog modela primenjuje se na različita društva i okolnosti. Iz tog razloga demokratski model koji je postavljen kao uslov za dobijanje međunarodne pomoći i finansija skloniji

je skraćenoj varijanti, ako ne i karikaturi demokracije (Held, 1993: 21). Ironično, ali i demokratija hegemonističkih zemalja zapravo su i same ako ne karikature, a ono bar skraćene verzije takvog modela liberalne demokratije. U posljednje tri dekade javljaju se novi elementi razmera i moći transnacionalnih institucionalizacija, a to je jedan od dva načina za koji se oblikuje pojam globalnog vršenja vlasti (Murphy, 1994).

Da li su neki kulturni oblici transnacionalni ili je njihovo nacionalno poreklo relativno beznačajno jer su veoma rasprostranjeni i nisu ukorenjeni ni u jednoj nacionalnoj kulturi? Te kulturne oblike Apadurai je nazvao medijskim i idejnim pejzažima (1990), Lesli Skler (1991) ideologijom potrošačke kulture, a Entoni Smit novim kulturnim imperijalizmom (Smith, 1990). Kultura je društveni proces koji nastaje ukrštanjem univerzalnog i partikularnog, a njeno definisanje je pitanje definisanja granica (Wallerstein 1991: 187). Slično tome, Apadurai tvrdi da je kultura poprište razlika, suprotnosti i poređenja (Apadurai, 1997:12) ili borba protiv jednoobraznosti. Vladavina mase i bezličnih kvaliteta se javlja u obliku buržoaskih demokratija sa uvek sakrivenom i zamaskiranom diktaturom novca. Živimo u epohi „socijalnog naloga” koji određuje šta bi trebalo da bude kultura, šta umetnost, literatura i filozofija (Bergajev, 2007:86). Zbog toga danas politička pitanja postaju „nereshiva” jer su prurušena u kulturna (Gramsci, 1951: 149).

Moćnim i zamršenim procesima širenja i nametanja kulture, imperijalistički definisane kao univerzalne, širom svetskog sistema suprotstavljani su mnogobrojni i otvoreni procesi kulturnog otpora, identifikacije i zavičajnosti. Ipak, globalna kultura zaista pokazuje da politička borba koja okružuje kulturnu homogenost i jednoobraznost prevazilazi granice teritorije na kojoj je od 19. veka donedavno bila locirana granice nacionalne države jer su tradicionalno igrale veoma dvosmislenu ulogu zalažući se za kulturnu različitost i autentičnost nacionalne kulture, a iznutra su podsticale homogenost i jednoobraznost; koristeći moć politike, zakona, obrazovnog sistema ili medija, a često i sve to zajedno, pa su tako umanjivali ili uništavali raznovrsne lokalne kulture na svojoj teritoriji. To su različitim intenzitetom i efikasnosti radile i zemlje u centru i one na periferiji i polu periferiji svetskog sistema. Prema Humboltovom mišljenju, kako bi se ono ljudsko obogatilo, mora postojati „raznovrsnost situacija.” (Humbolt, 1908). U svakoj naciji i državi potrebno je postojanje različitih okolnosti sa različitim mogućnostima. Nerazumno je ulagati evropski život samo na jednu vrstu ljudi, na identičnost „situacija.” (Ortega y Gaset, 2003:46). U uslovima svetske

kapitalističke ekonomije i modernog međudržavnog sistema, malo je prostora za globalne kulture koje su parcijalne po oblicima društvenog života koje obuhvataju i po delovima sveta koje pokrivaju.

U političkoj ravni naročito medijskim propagiranjem kao da se želi nametnuti princip ko nije sa nama, taj je protiv nas, što vrlo često ima za posledicu proglašavanja čitavih naroda i kultura otpadničkim jer ne pristaju na promovisanje zajedničkih „slobodarskih” ideja. „Zonu razmene” između ideja i stvarnosti Marks objašnjava: „Proizvodnja ideja, predstava, svesti je neposredno utkana u materijalnu datost i materijalno opštenje ljudi, jezik stvarnog života. Predstava, mišljenje, duhovno opštenje ljudi javljaju se kao neposredan proizvod njihovog materijalnog opštenja. To isto važi i za duhovnu proizvodnju onakvu kakva se pokazuje u jeziku politike, zakona, morala, religije, metafizike.” (Marks, 1958: 23)

Neo liberalizam kao da gradi sistem u kome će građani biti politički nezainteresovani, utopljeni u kolektiv, apstraktni, svedeni na potrošnju i konzumente u masovnoj kulturi. To nije nikakva anomalija liberalizma koja se kao takva može odstraniti nekakvom participacijom ili deliberativnom demokratijom koju zagovara Habermas i sličnim utopijskim korekcijama i „alternativama”. Zbog toga su građani nezainteresovani za politički život pa se odbacivanje demokratije prikazuje, kao njegova zakonitost. Izgrađujući globalno društvo, liberalizam indirektno uništava ideju prošlosti (istorije) ako se takav stav može izraziti Fukujaminim promišljanjima o kraju istorije (Fukujama 1994).

Liberalizam je jednodimenzionalan jer ne vidi da čovek ima dve dimenzije postojanja. Naime, ne postoji samo sloboda u društvu, već i sloboda naspram društva, koja nema izvor u društvu (Bergajev, 2007:36). Međutim kako liberalizam tumači tržišnu relaciju kao racionalno-prirodni zakon ekonomije, on konstruiše protivurečnost između slobode i jednakosti. Po takvom tumačenju slobodno tržište daje pretpostavku za ostvarenje racionalne slobode pojedinca, ali kao takvo ipak stvara nejednakost jer slobodno tržište ne vodi ka jednakosti već ugrožava slobodu. Rols preuzima to tradicionalno viđenje jer je po njemu tržište regulator ekonomije predlažući raspodelu ponovljenom, još jednom uspostavljanom pravednosti (Rols, 1998: 183). Principi pravednosti čine norme dobro uređenog društva utemeljenim na principima u kantovskom smislu „treba da”, pri čemu ti principi označavaju, uslove izvršenja legitimne vlasti. Rols iskazuje norme koje se ne odnose na delovanje, već na stanje stvari kojima treba težiti. Dodeljujući principe društvu, a ne praksi, Rols praksi daje bitno moralno određenje jer je moralno boriti

se za pravedan poredak. Po njemu politika treba da bude podvrgnuta moralu (Bidet 2008:233).

Pod uticajem SAD, demokratija se sve više definiše kao liberalna demokracija u kojoj se ističe da su izbori kao glavni oblik političke aktivnosti velikog broja ljudi, „s ogromnom slobodom za lobiranje poslovnih lobija”. Takva demokratija je sve više „elitistički model bez interesa za šire učešće građana.” (Crauch 2004). Princip liberalne filozofije je bio princip ili-ili, na taj način da je oduvek odlučeno u korist lošeg (Horhaimer, Adorno, 1989:230). Demokratija se razvija u uslovima u kojima se ljudima pruža prilika za aktivnim učešćem u javnom životu ne samo glasanjem, već i kroz raspravu i nezavisne organizacije koje oblikuju agendu javnog života. Zato se ovakav oblik demokratije može i nazvati atmosferom zadovoljstva usponom onoga što nazivam „post demokratijom” (Isto, 45) kao stanje u kojem sve institucije demokratije i dalje postoje, ali bez političke energije, kao prazne ljuštore. Zbog svega toga ljudi pokušavaju naći rešenje svojih pitanja u društvenim pokretima ili nevladinim organizacijama, izvan formalnih demokratskih institucija

U post demokratiji je politika ograničena na neki poseban svet, a sa javnošću održava veze manipulativnim tehnikama, reklamama i marketinškim istraživanjima, dok sa druge strane formalno održava demokratski poredak obuhvatajući slobodu izražavanja i postojanje drugih prava građana, održavanjem izbora, ali i oligarhijsku senku i obesmišljavanje postojeće forme. Medijskom kontrolom građani se održavaju u stanju pasivnih figura jer su oni u potrošačkom društvu okrenutom hedonističkim konceptima života pa su samim tim sve udaljeniji od političkih procesa i sami sebe su dobrovoljno stavili u položaj marionete, bez potrebe za kritičkim promišljanjem društva. Potrošač ne može izbeći ideologiju industrije zabave, a robni karakter umetnosti nestaje u svojoj potpunoj realizaciji (Horheimer, Adorno, 1989:163).

Otklonom prema drugim ideologijama (socijalizam, demokracija, anti apsolutizam, anti nacizam, antifašizam), liberali su narodima i društvima stvarali viziju u progres i u pravedniju budućnost te je takav stav postao osnovna karakteristika moderne. Pobedom nad političkim ideologijama u 20. veku, kao i padom Berlinskog zida liberalizam je još jednom pokušao da svoju pobjedu predstavi kao potvrdu puta ka „društvu slobode.” Udružen sa demokratijom, liberalizam u periodu moderne, ostvaruje sve svoje pobjede, ali sadržeći u sebi procese individualizacije, mistifikacije, desakralizacije i procesom univerzalizacije, liberalizam je prinuđen okrenuti se protiv demokratije jer je ona je prirodna prepreka

unifikaciji Zemlje, a samim tim uništava mogućnost formiranja kritičke distance prema postojećem svetu. Postepeno liberalizam postaje totalitaran, ne kroz despotizam i tiraniju, već kroz sofisticirane oblike u najvećoj meri u cilju postizanja slobode čoveka te na novi način, prividno nenasilno, uz vlastiti pristanak, svodi čoveka na nivo depolitizovanog pojedinca (negrađanina) koji u svojoj „slobodi” sluša anacionalne nove elite pobunjene protiv vlastite kulture. One su obrazovale takvu strukturu i odnose da funkcionišu kao naddržavna levijatanska kontrola države i društva. To je suština epohe posle 1989. godine, epohe postmoderne.

Tojnbj ističe da je u zapadnom svetu dolazi do pojave totalitarne vrste države koja u sebi udružuje zapadni genije organizacije i mehanizacije sa đavolskom sposobnošću podjarmljivana duša. Preporod obožavanja Levijatana postaje religija i svaki stanovnik Zapada u tom procesu daje svoj doprinos. (Toybee, 2002) Budućnost se iz liberalne perspektive ne vidi. Ko je u mogućnosti boriti se protiv straha? Pojedinci koji ne postoje jer su postali masa ne mogu zadovoljiti ni osnovne kriterije za bilo koji oblik opozicije jer je depolitizirana i nije svesna svog položaja. Verovatno se otpor uočava u samoj zasićenosti liberalizmom. Pobeđivši sve ideološke konkurente u periodu moderne i odbacujući i plašt demokratije u postmoderni, liberalizam je novu epohu učinio potpuno liberalizovanom uz pojavu arhaičnih modela tradicionalnih društava (premoderna). Međutim, zašto se premoderna ponovo pojavljuje ako je ona poražena u proteklih 200 godina? Upravo u odgovoru na ovo pitanje leži i odgovor na pitanje mogućnosti otpora strahu od budućnosti.

Prelazak iz nacionalnog u nadnacionalno

Sve više se ističe prostor kao dimenzija nacionalne države jer on ima apsolutni prioritet u političkom imaginarnom nacionalne države (Buck Mors 2005:30). Prostor koji je bio tako bitan u vreme nastajanja novih država, sada je isto tako važan EU koja upravo osmišljava zajednički projekat za prihvatanje ili kolonizaciju perifernog prostora u zajednicu evropskih naroda. Na mesto nacionalnih država postupno stupa atopia kao forma eksteritorijalizacije i ekstemporalizacije nacionalne države (Rodin, 2004: 7). Ispunjavanjem kriterijuma i uslova koji dugoročno idu na štetu same države, nove potencijalne, ali i neke od novih članica EU, dobrovoljno daju deo svog suvereniteta i postaju „kvazi država.” Po tumačenju Roberta Jacksona kvazi-država je bivša kolonija koja je dobila nezavisnost od imperije te je dobila priznanje od UN kao suverene države

po međunarodnom pravu (Jackson, 1990: 21). Rosa Luksemburg je negirala mogućnost nacionalne nezavisnosti i opredeljenja u kapitalizmu jer su manje države ekonomski zavisne od većih sila i njihovih stremljenja. Zbog toga je nezavisnost manjih država privid (Luxemburg, 1976).

Nacionalna država, uspostavljena na ograničenoj teritoriji i bazirana na ograničenoj tradiciji i njen raspad, povezuje se sa procesima koji razbijaju tu vremensko-prostornu zatvorenost države, ali ne u smeru kosmopolitske konačnosti globusa kao krajnjeg mesta boravka jedinstvenog čovečanstva kako su razmišljali Kant, Hegel, Marks ili Jaspers, već se razmatraju drugačije strukture novih granica koje nastaju dijagonalno, preko religijskih i istorijskih tradicija svetskih naroda.

Sada, nacionalne elite žele prikazati kako treba „žrtvovati” taj prostor u ime viših ciljeva „evropske perspektive” koji vode poboljšanju života. Političke elite imaju ulogu kolonijalnih elita, reformatora, prevodioca zapadnih vrednosti i oligarha koji sebe shvataju kao menadžeri zaposleni u trans nacionalnoj korporaciji (Dugin 2013). Nacionalna država kao političko ekonomska zajednica u postojećim globalizacijskim procesima gubi svojstvenu ravnotežu između svojih dosad „prirodnih” segmenata. Postojeća politička elita, koji nisu ni revolucionari ni inovatori, teži birokratskoj stabilnosti, odnosno centralizovanoj kontroli kao jedinom temelju za efikasno upravljanje (Bžežinski, 2013:173). „Stara” nacionalna država prelazi u model neo liberalne države koja uključuje strukturalno prilagođavanje i disciplinovanje država prema modelu dominantne makroekonomske politike. U okviru nadnacionalne države periferne države strukturalno zaostaju prema centru. Kako bi te države ustrajale na sprovođenju neliberalnih doktrina uslovljene su pretnjama oduzimanja kredita, stalnim nadzorom koji treba kontrolisati sprovođenje zakona kojima se olakšava protok i oticanje kapitala iz tih država te analizom uspešnosti tržišne politike.⁵

Fuko delovanje neo liberalizma na državu ne vidi kao smanjenje državnog suvereniteta i kapaciteta za planiranje, već preseljenje formalnih na neformalne tehnike vlasti i pojavu novih aktera na mestu vlasti (npr. NVO), koji ukazuju na temeljne transformacije u državnosti i novi odnos između država i aktera civilnog društva. (Foucault, 1991: 101)

Bezlične sile sveta tržišta, integrisane tokom posleratnog perioda, više kroz privatna preduzeća finansije, industriju i trgovinu nego što je to slučaj sa odlukama kooperativnih vlada, sada su moćnije od država kojima je krajnji politički autoritet nad društvom i ekonomijom treba

⁵ Početkom 21. veka MMF nadzire ekonomsku politiku bar svake treće „suverene” države.

da pripada. Tamo gde su nekada države vladale tržištem, sada su tržišta gospodari nad vladama država. (Strange 1996: 4). Roza Luksemburg nacionalno pitanje i pravo naroda na samoopredeljenje tumači kao zamku nacionalnih buržoazija koji na taj način preusmeravaju radnu klasu sa svojih problema te ih koristi za svoje interese (Luxemburg, 1976). Buržoazija je jedina revolucionarna klasa koja je ikada pobedila, jer je to jedina klasa za koju je razvoj ekonomije bio istovremeno i uzrok i posledica dolaska na vlast. Uspon buržoazije je oslobodio ekonomiju od države. Buržoazija je došla na vlast jer je to bila klasa koja je razvijala ekonomiju. Proletarijat ne može da razvije vlastiti, novi oblik vlasti, dok ne postane svesna klasa (Debord, 2002: 30).

Postaje sve jasnija skrivena unutrašnjost najrazvijenijih društava. To su društva demokratskih institucija i institucionalnih kulisa, društva u kojima su akteri moći vidljivi i nevidljivi, a moć i koncentrisana i rasuta, demokratska javnost moćna i nemoćna, proklamovani ciljevi često su u obrnutom odnosu sa praktičnim primenama, pritiscima i podrškama, kao što su principi unutrašnje u raskoraku sa principima spoljne politike.

Stvarnost se oblikuje prema primarnom cilju pridruženja evropskoj porodici kao nova vrsta ideologije, „ideologija suvereniteta.” Svi demagozi, ponajpre na Balkanu znaju da je masu moguće pokrenuti ako joj se ponudi „valjan” emotivni razlog, jer racionalni razlozi teško pokreću mase. Ne samo da ih neće pokrenuti, već se čovek-masa neće ni baviti racionalnim razlozima. Racionalno se potiskuje iz kolektivne percepcije i akcije. Pojedinci u masi, prema Jaspersovom mišljenju, doživljavaju „svi mi” kao „ja”. Masa ne misli ništa i neće ništa, već živi u slikama i strastima (Jaspers, 1990: 601). Pored toga bitni segmenti koji deluju na masu su šok i strah.

Oblikovanje stvarnosti kao spektakla je prvobitno bio ograničen na nerazvijene regione, on je ipak odigrao suštinsku ulogu u globalnom razvoju spektakla. Taj poseban oblik materijalizacije ideologije nije preobrazio svet ekonomski, kao što je to uradio razvijeni kapitalizam; on je samo uz pomoć policijsko-državnih metoda promenio ljudsku percepciju sveta (Debor, 2002: 37). Šokom se iskorištava strah da bi se pokrenula profitabilna industrija koja će multinacionalnim kompanijama doneti ogromne prihode. Oduvek su ratovi i katastrofe otvarali mogućnosti za enormno bogaćenje uskog kruga, ali danas se „kapitalizam katastrofe” može poistovetiti sa tržišnim procvatom najbogatijih, jer se u periodima neposredno nakon katastrofa, ostvaruje najveći profit (Klein, 2008:24). U stanju dezorijentisanosti i šoka ljudi su psihološki nesigurni i postaju

pogodan „materijal” za prihvatanje ideologije bez svesnog učešća građana. Iako se čini da mediji samo prenose informacije, oni su produžena ruka politike/financijskog kapitala/verskih institucija i aktivni učesnik „proizvodnje pristanka” na građansku i individualnu nemoć, uz hipokrizijski proklamovanih građanskih prava. Na delu je borba za promovisanje čistog kapitalizma s ciljem održavanja režima određenih moćnih korporacija i psihološkom uništavanju vlastitog naroda (Klein 2008: 29) ili kolonizaciji sopstvenog naroda (Kara-Murza).

Ako „korporativna moć krade vašu ličnu slobodu” tada od neliberalnih obećanja nema ništa (Court 2003). Hana Arent je konstantno izražavala svoju bojazan o moderni i potrebu poštovanja samog ljudskog karaktera nasuprot izveštačenog sveta zakona i institucija u kojem se politika pregovaranja i argumenata u javnosti zamenjuje državno centraliziranom politikom u kojem je izgubljen javni duh učesnika i realizacija javnih sloboda. Celi taj proces u ogromnoj je meri praćen ideološkim alegorijskim moćima koje obuhvataju velike teme, sadržaje i vrednosti (nacija, moral, porodica, humanizam), a čija objektivnost se ne zasniva na njenoj „idealnosti” već samo u njenoj formi. Ipak, svi nisu u mogućnosti kreirati sve. To mogu samo oni koji imaju ekonomsku i vojnu moć. Mesto bilateralne demokratije zauzima multilateralna demokratija u kojoj akteri svetskog tržišta dobijaju ključnu ulogu u sprovođenju državnih ciljeva. Iza tog razvoja je nastanak i diferencijacija novih nivoa nadnacionalnih političkih arena, čiji su simboli WTO, MMF, Svetska banka, OSCE ili države G 7.

Pomeranjem nacionalnog u nadnacionalno omogućava se prelazak nacionalnih granica i postiže se nacionalna efikasnost jer zaobilazi demokratski nadzor. I same političke „elite” rado potenciraju to određenje dokazujući da su spremne nekritički usvojiti zapadne obrasce te svakim ispunjavanjem zadatih obaveza biti bliže „evropskoj porodici naroda”, ali i poistovećujući taj proces sa procesom neophodne modernizacije kao jednog od glavnih interesa društva na Balkanu.

U zemljama zapadnog Balkana taj proces prelaska između dva režima vidljiv je kao proces prijema u globalni kapitalistički sistem zapadne liberalne demokratije. Prikrivena okupacija i dominacija – spoljnom politikom, ekonomijom, naukom, tehnikom, tehnologijom, trgovinom, spoljašnjim dugom, masovnim medijima, kulturom; kapitalom uopšte pasivizuje i imobilizuje individualnu, grupnu i društvenu svest. Meka moć deluje snažnije jer su posledice implicitnog rata često teže nego one nastale u oružanom ratu. Usko određeno, „moć je sposobnost

da se proizvede promena ili da joj se odupre” pa i šire „sposobnost da se dobije što se želi” definicijama moći. Rasipanje je vertikalni proces spuštanja moći sa država na nedržavne aktere u postvestfalskom svetu (Nye, 2011). Pod uticajem informatičke revolucije dolazi do znatnog „rasipanja” moći i stvaranje kiber-moći viđene kao upotrebu resursa za stvaranje, kontrolu i saopštavanje elektronskih informacija. Infrastrukture, mreže, softver, ljudske veštine sve su to aspekti kiber-moći koja utiče na mnoga područja. Uvreženo je mišljenje da će prevladati država s najvećom vojskom, ali informatičko doba menja pravila, tako da može prevladati država (ili ne država) koja ima najbolju mogućnost za manipulaciju nad ljudima. Kiber-prostor će i dalje biti svedok povećanog rasipanja moći na nedržavne aktere, sa jedne, i mrežnu centralizaciju, sa druge strane (Nye, 2011: 47). Kakvo će biti današnje uniformno društvo progresa pokazao je Bžežinski još pre 50 godina rečima da tehnontonička era uključuje postupnu pojavu više kontrolisanog društva. Takvim društvom bi dominirala elita, oslobođena tradicionalnih vrednosti. Uskoro će biti moguće sprovođenje kontinuiranog nadzora nad svakim građaninom, pa čak i održavanje kompletnih datoteka koje će imati i lične podatke o njima.

Na Balkanu je danas prisutna činjenica gubitka duhovnog te nepostojanje društvenog kontinuiteta i jedinstva koja podrazumeva svest o istoj nacionalnoj, verskoj, kulturnoj i civilizacijskoj pripadnosti koja još jače baca nezaštićenog pojedinca u kovitlac događanja u kojima on sve više postaje posmatrač, bez oslonca i snage u sebi da postane akter. Kako ne postoji istinska društvena elita, ne postoje jedinstvena nacionalna merila kao kod zapadnoevropskih naroda, pa su samim tim predispozicije za asimilaciju velike.

Medijski se na ovom prostoru ulazak u EU predstavlja kao prelazak iz perifernog u eventualno srednje razvijeno društvo nakon ispunjenja koja uslovljavaju standardi EU, a koji se najviše odnose na konsolidovanu demokratiju i stvaranje potrebnih ekonomskih pretpostavki. Velika opasnost na putu ka EU je način na koji se on prezentuje ili čak nameće javnosti. Ideja ulaska u evroatlanske integracije postala je ideološka osnova za svaku vrstu delovanja te kao što ranije nije bilo društveno poželjno „ne slaganje” sa crvenom zvezdom, sada se na isti način gleda na one koji nisu za novu (ili drugačije obojenu) žutu zvezdu.

Lakše ostvarivanje ciljeva političke oligarhije usmereno je na „zaborav” i na postojanja razlike između slobode u društvu i samovolje države jer je to temelj dobrobiti države i društva, pa i samih pojedinaca, te ih svakodnevno uveravati da nije sve veći broj ljudi u zavisnom

odnosu spram države. Vladajućoj eliti je lakše upravljati zavisnim, nego nezavisnim pojedincima pa je u kriznim periodima lakše upravljati i manipulirati masama i odugovlačiti sa odlukama jer se na taj način lakše može plasirati namera i umanjiti kritika javnosti, a stvoriti okolnosti u kojima će velika populacija građana verovati u ispravnost političkih odluka. Političke elite se koriste idejama, simbolima i parolama u svojim nastojanjima da vladaju ljudima, a da oni to ne znaju ili da toga nisu svesni, te zbog toga govor ima prvorazredan značaj za one koje imaju vlast i moć. Tehnike manipulacije usmerene su ka podsticanju nesigurnosti i straha, napetosti, sukoba unutar grupa, nedoslednosti u stavovima kao i raskoraka između zvanične ideologije i stvarnog ponašanja ljudi. Urušavanjem jedne ideologije i širenjem neo liberalnog projekta, prouzrokovan je raskid, došlo je do prekida te se kontinuitet morao nekako „nadograditi”. Rekonstrukcija unutarnjeg i spoljašnjeg evropskog prostora donela je nove (ili pojačala stare) dileme, suočavanja i zaplete. Transformisao se dotadašnji oblik kapitalizma, stvorena je nova socijalna struktura. Hoće li odgovori voditi ka redefinisavanju nekih od temeljnih stubova vlastitog identiteta (npr. socijalnog projekta) u ime prilagođavanja zahtevima dominantnog neo-liberalnog projekta globalizacije u prilog vladavine prava ili njegove relativizacije? U socijalnoj sferi izraženo je nezadovoljstvo građana zbog erozije socijalnog modela i uvećavanja egzistencijalne nesigurnosti. Evropa je ušla u dinamiku straha, umesto dinamiku nade (Severin, 2006:14).

Budućnost je neizvesna i stari sistem Evrope zajedno sa njenim novim institucionalnim okvirom, EU stoji na staklenim nogama. Današnji globalni kapitalizam nema oponenta u liku revolucionarne radničke klase, a socijalna država blagostanja kakvu je gradila socijaldemokratija 19. veka nestaje, upravo zagovaranjem baš tih nominalnih socijaldemokrata. Danas je došlo vreme da se politički, istorijski, kulturni, prostor protesta, otpora, borbe preoblikuje na temelju drugih kriterijuma, drugih veoma konkretnih iskustava, problema, zajedničkih ciljeva.

Dominantna klasa u okviru države-nacije u potrazi je za ustavnim oblicima kompromisa ili „hegemonije”, ili Gramšijevim jezikom rečeno osiguravanje aktivne saradnje nižih klasa. Ipak, upravo ti oblici artikulišu i pokreću klasni rascep, „razvijajući meta strukturu dijalektiku svojstvenu moderni.” (Bidet 2008:164).

Osmišljenog projekta za budućnost nema, a procesi su postali kao stihija kojoj se ne možemo odupreti jer se ne obraća pažnja na njihovu kompleksnost. U sumraku civilizacije čovek koji „vlada svetom”

je neodgovoran, iz čega proizilazi da nema smislene projekte za nju. Nemoguće je pronaći rešenje u postojećem sistemu jer demokratski sistem naprosto nije u mogućnosti izabrati elitu koja bi te probleme mogla rešiti.

Danas građani sve manje veruju ideji da je EU zajednički projekat izgradnje demokratije, mira, dobrobiti, a sve više arena u kojoj se države bore za svoje nacionalne interese na temelju zero sum logike, situacije u kojoj je uspeh pojedinca povezan sa izborom drugih. Politička elita zemalja zapadnog Balkana konstantno očekuje entuzijizam kod građana oko priključenja EU obrazlažući takav pristup kao jačanje svog evropskog identiteta koji znači raskid sa prošlošću. Zbog svega toga i ne čudi da je političkoj oligarhiji u cilju da narod postane masa ljudi nesposobnih da samostalno misle, nevešti da vladaju svojim nagonima, neobrazovani da upravljaju javnim poslovima, neorganizovani u ostvarenju svojih interesa.

Sve dok masa nema mogućnost kontrole političkih elita mi se samo igramo demokratije. Masa je izraz koji se koristi za izražavanje prezira (Buck Morris, 2005:172). Tolstoj je primetio da se grupišu u gomilu te je predaju bilo kome, na znajući zašto im nije dobro. Izvanredna obmana. Ljudi se zbijaju i povezuju pred opasnošću radi odbrane. Ali, i kad nema opasnosti, oni se i dalje vezuju i predaju u ruke onima koji žele da vladaju njima (Tolstoj, 1969:116). Gospodari ideja koriste ideje da izazovu željene posledice, žele promenu u ponašanju mase jer oni svoju volju i grupni interes pretvaraju u istinu. From je upozoravao da je svest prosečnog čoveka uglavnom lažna svest koja se sastoji od fikcija i iluzija, a koji stvarnosti u stvari nije ni svestan i ne može postati svestan realnosti koje počivaju ispod tih fikcija (Fromm, 2002:56). Čovek je sklon gubitku slobode, a da toga nije svestan ili kako bi rekao Gete, niko nije tako beznadežno zarobljen kao oni koji pogrešno veruju da su slobodni. „Čovek je prvenstveno duh, istorična, a ne prirodna tvorevina. Ljudska priroda je ukupnost društvenih odnosa jer u sebi uključuje misao o menjanju: čovek se neprestano menja, kako se menjaju društveni odnosi: društveni odnosi su odraz različitih ljudskih grupa čije jedinstvo nije formalno, nego dijalektičko.” (Gramši, 1980:137)

Danas je kriza identiteta toliko očigledna da bi se čak moglo govoriti o potpunom gubitku identiteta, kad ne bi bilo retkih heroja duha koji su svesni te krize i tog gubitka. U svetu u kome se pojedinci tretiraju kao statistički podaci, a ne kao ličnosti – nastupila je ne samo kriza identiteta nego i kriza identifikacija. Kriza identiteta nastupa najčešće kada je ljudima sadašnjost nesigurna, a budućnost neizvesna, neodređena, preteća, puna straha i iščekivanja. Zato se danas i koristi

sintagma „vraćanja Evropi” kao dokaz izgubljenog identiteta koji se u svakom slučaju prikazuje kao dolazak u krug kome smo oduvek pripadali, ali nepravedno „izbačeni”.

Širenje nacionalizma imalo je za cilj prekrivanje antagonizama i strukturalnih disbalansa tako što će se nametnuti ideal „zajednice”. Danas je taj ideal proširen i na zajedništvo evropskih integracija, ali se čini da danas ne postoje opcije odabira jer nam se samo pričinjava mogućnost izbora. Kako se nije pronašla velika priča o oslobođenju, nema prirode kojoj se možete vratiti. Gledajući prema Zapadu, u potrazi za onim prirodnim (za koje se tvrdilo da ne postoji) zemlje zapadnog Balkana nisu našle ništa (Dicher, 1990). Potrebno je uveriti javnost da stvari moraju postati gore pre nego što postanu bolje jer će politika stabilizacije, liberalizacije i izgradnja institucija, pravne države i vladavine prava dovesti do slobode i prosperiteta. Dobra vest je nepoželjna vest, jer bi iz dobre vesti mogla stvoriti nova ideja, a nove ideje nisu dobrodošle kod vladajuće elite. Okupacija stavova i uverenja ljudi je ključna poluga moći. Na taj način ljudi za nametnute stavove i uverenja, koji su uglavnom neistinite, misle da su njihovi vlastiti. Zatim, na temelju tih, zapravo, tuđih stavova daju pristanak (ponekad prećutni) za implementaciju određene mere, od kojih im sve do jedne ne idu u prilog.

Ljudi ne teže ni sreći, ni slobodi, ni pravdi, već pre svega sigurnosti, te upravo zato čovek žrtvuje slobodu nekim drugim pogodnostima i vrednostima kao što su sigurnost, status, napredak, moć, vrlina, pravda, jednakost, bratstvo i mnoge druge vrednosti koje su nespojive s postizanjem individualne slobode (Berlin, 1992: 248). Pojedinaac uvek teži slobodi koja mu izmiče. Danas se sve manje govori o slobodi, a sve više o napretku koji postizemo u procesu približavanja EU, sigurnosti te pravednosti i jednakosti koje će imati sve države u velikoj evropskoj zajednici.

Potrebno je razmišljati o novim opasnostima koje dolaze, ne sa iluzijama koje umiruju mase, već sa činjenicom da današnji sistem globalizacije odbacuje čak i ideje da je mase potrebno umirivati. Teba li žaliti za nestankom svetova snova i nada ili stvarati nove? Dok se stari svetovi raspadaju, košmari ostaju, ali zato jer su ih stvorile strukture moći, a ne demokratska, utopijska ideja. Zemlje zapadnog Balkana kao tranzicijske zemlje moraju shvatiti i EU kao organizaciju koja traga za adekvatnim modelom tranzicije. Ljudi, pritisnuti „samoskrivljenom nezrelošću” pristali su na takozvanu tranziciju iz ničega u ništa (Kangrga, 2008: 301). Sama ta činjenica ide u prilog tezi da je potrebno da i zemlje

evropske periferije u skladu sa svojim specifičnostima, nasleđem i potrebama građana definišu svoj put ka EU. Imajući u vidu različita evropska iskustva jasno je da put tranzicije može biti više ili manje na dobrobit građana, a o tome kojim će pravcem društvo krenuti presudno odlučuju političke elite.

Politička jednakost zahteva vladavinu volje naroda u skladu sa odlukom većine te zakonodavstvo koje se temelji na potrebama društva o kojima ono u svojoj ukupnosti odlučuje samo (Gervinius, 1967). Ta pravna načela više nisu u suprotnosti s nacionalnim posebnostima, već proizlaze iz specifičnog zajedničkog delovanja duhovnosti naroda. Na opštem nivou uzroke opisanog stanja dosta izvesno možemo tražiti, ali i naći u činjenici da oduvek u svetu postoji razlika između željenog života i onoga koji se može ostvariti u postojećim životnim okolnostima. Te dve vizije gotovo se nikad potpuno ne preklapaju, a ljudska bi istorija mogla biti protumačena kao trajni pokušaj smanjenja razlika između te dve pretpostavke. U tom kontekstu EU može se, dakako, shvatiti kao sastavni deo tog aspekta čovekove sudbine i prirodnog toka kulturno-istorijskog kontinuuma.

Politički identitet građana, bez kog EU ne može delovati, stvara se samo u nadnacionalnom javnom prostoru. Takvo oblikovanje svesti nije moguće stvoriti elitističkim obrazovanjem „odozgo” i nije se moguće sprovesti administrativnim odlukama. EU se danas doživljava kao mehanizam birokratskog upravljanja i restriktivne regulacije, a ne kao garant dobrog života. Krizu identiteta nužno je rešiti nadilaženjem okvira nacionalne države kao i uspostavljanjem paralelnih mehanizama političke deliberacije. Habermas predlaže da Evropa bude vezana za garancije temeljnih prava i vrednosti kao što su pravo na obrazovanje, socijalnu pravednost, pravdu, autonomiju i participaciju. Za njega su, evropsko građansko društvo, javnost i zajednička politička kultura, čvrsto izgrađene, dovoljne pretpostavke za političko zajedništvo Evrope. Njegovo promišljanje je pokušaj prevladavanja postojeće političke realnosti. On polazi od pretpostavke da je nacionalna država, pa čak i kad je demokratska, došla do granice svoje delotvornosti jer više ne može „politički ukrotiti globalno nesputani kapitalizam”. Može li se u takvom stanju osigurati glavno postignuće suverenih nacionalnih država utemeljeno na prosvetiteljstvu te usmereno ka smanjenju političke vlasti?

Put do prevazilaženja zakonodavnog deficita mora biti utemeljen na stvaranju evropske javne sfere, kao mreže koja pruža građanstvu svih članica jednaku mogućnost učešća u procesu fokusirane političke

komunikacije (Habermas, 2008: 40). Demokratsko zakonodavstvo zahteva dvostruki kontakt između institucionalizovane deliberacije i donošenja odluka kroz parlamente, sudove i administrativna tela s jedne strane, i procesa neformalne masovne komunikacije, s druge strane.

Evolucija integracije u Evropi sa sobom donosi i evoluciju sistema zajedničkih vrednosti. Zablude nastaju zbog privida da je u EU, u njenoj ideji i u praksi, primaran sistem vrednosti utemeljen na poboljšanju uslova života čoveka, kao pojedinca i kao člana zajednice. Osnovna ideja je, da je najvažniji kapital, a ne čovek. Društvenim životom i srcem mnoštva ne vladaju ni vera ni moral, a intelektualna i umetnička kultura vrede mnogo manje nego ranije. Ostaje samo novac, kupovina i potrošnja. U drugačijoj opciji, cilj za EU i sve njene sadašnje i buduće članice mogao bi biti povratak proklamovanim vrednostima i njihovo dosledno, temeljno i sveobuhvatno sprovođenje. U tom kontrastu nacije građana i naroda odražava se visok nivo demokratske nacionalne države koja sa građanskim statusom dobija novu, apstraktnu, pravom stvorenu solidarnost. Novi, moderni oblik društvene integracije nastao je u promenjenim komunikacijskim odnosima. Ipak, pitanje je koliko je to moguće jer na pragu ustavne demokratije imamo društvo obespravljenih, gladnih i jadnih ljudi, kao nove klasa koja se formira u malim etno državama. U ovoj fazi neo liberalizma nemoguće je sagledati bilo kakav savez radnika i sindikata u institucionalnoj borbi za vlastita prava, a bitno političko ustrojstvo ostaje sila vlasti i simbioza nasilja i pljačke. Moć sindikata i drugih institucija radničke klase je savladana i porušena u svakoj pojedinoj državi. Osnovana su fleksibilna tržišta radne snage. Čitav društveni rad postaje totalna roba čiji neprestani obrt mora biti održavan po svaku cenu. Da bi se to postiglo, ova totalna roba mora biti vraćena u fragmentiranom obliku isto tako fragmentiranim pojedincima, koji su potpuno odsečeni od celine proizvodnog procesa (Debord 2002: 16). Stvarni potrošač je potrošač iluzija. Roba je materijalizovana iluzija. Špengler je tvrdio da je svaki ekonomski život izraz duševnog života. Upravo se u duševnom životu kriju osobenosti raznih naroda, dok materijalni svet („stvari”) predstavlja tek ovaploćenje tih kulturnih osobenosti (Kara Murza, 2015: 207).

Srozavanje države

Slabljenje države kao rezultat globalizacije odraz je narušavanja državnog suvereniteta koja je posledica propadanja vestfalskog sistema kroz ekonomske, političke i vojne aspekte. Sve nacionalne države postale su deo globalnog obrasca, međusobno povezanog globalnog uređenja (Held, McGrew, 1998:230). Naglasak se stavlja na postinternacionalnu politiku koja ima važniju dimenziju u globalnom poretku nego odnosi između nacija jer sve nacionalne države postaju deo globalne transformacije brišući granice između protoka kapitala, ljudi, uverenja, kriminala, kultura. Svet postaje međusobno povezano globalno uređeno društvo. Nova realnost je „pomerena” od industrijskog ka „informacijskom ili postindustrijskom društvu.” (Drucker 1992). Globalizacija je integracija ekonomskih, društvenih i kulturoloških odnosa izvan granica. Ekonomska globalizacija se temelji na proizvodnji, distribuciji, marketingu, trgovini i finansijama (Sorenson, 1998: 83-100).

Velika je uloga multinacionalnih korporacija koja utiču na transformaciju finansijskog tržišta. Nacionalni kapital je sve više integrisan sa međunarodnim finansijskim kapitalom, zakonima tržišta te samim tim nacionalne vlade sve manje imaju uticaja na finansijske transakcije jer pod uticajem globalizacije nacionalni kapital postaje integrisan u međunarodni finansijski kapital, a nacionalne vlade gube kontrolu nad nacionalnom, ekonomskom politikom i svojom vlastitom budućnosti (Cerny, Strange, 1995: 595-625; Strange, 1997: 365-369).

Ekonomsku globalizaciju kao sistem koji dovodi do erozije, gubitka i smanjenog značaja države eksplicitno zastupaju Keniči Ome (Ohmae) i Suzan Strande (Strange, 1997: 365-369; Ohmae 1995), bazirajući svoj argument na ekonomskoj globalizaciji koja izaziva trijumf tržišta nad nacionalnom državom i ekonomijom, a samim tim i politikom. Temelj takvom promišljanju je perspektiva da je globalizacija izvan kontrole nacionalne države. Pored ekonomske i politička globalizacija je pretnja nacionalnoj državi u obliku promenljivog dostignuća političke moći, vlasti i oblika upravljanja. Politički odnosi su postali blisko i duboko povezani te se počinju sagledavati kao izazov za razliku između domaće i međunarodne politike. Velik broj „ne državnih aktera, međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija vrši uticaj na državu u situaciji koja se može opisati kao kompleksna međuzavisnost.” Ekonomska, društvena, geopolitička pitanja takođe utiču na globalnu politiku na isti način kao i regionalni i globalni zakon često opisan kao kosmopolitski ili globalni

zakon humanosti pa samim tim vrše neposredni i posredni uticaj na društvenu suverenost (Keohane, Nye, 1989).

„Orvelovska” globalizacija koja nasiljem rešava konflikte, koja humanizam i retoriku ljudskih prava pretvara u ratni sukob i zločin, daleko je od proklamovanog pravednijeg i brižnijeg sveta. Ona je posledica protivrečnog bića savremenog sveta, a izražava se u težnji da spoji nespojivo: globalizaciju demokracije i globalizaciju totalitarizma.

Država, jednom neo liberalizovana, glavni je agent politike preraspodele, preokrećući tok od viših ka nižim klasama, na način kako se odvija za vreme izgrađenog liberalizma. Država ponajviše deluje kroz privatizaciju i smanjivanje socijalnih davanja. Povlačenje države od ostvarivanja društvenog blagostanja i tehnološki podstaknute promene u strukturama radnih mesta, koje ostavljaju velike segmente radne snage neangažovanom, upotpunjuju dominaciju kapitala nad radnom snagom (Harvi 2012: 214).

Neo liberalna država vrši preraspodelu bogatstva i dohotka kroz revizije i poreske zakone sa ciljem protežiranja prinosa na inovacije umesto prihoda i plata, promocije represivnih elemenata u poreskom zakoniku i odobravanje široke lepeze subvencija i poreskih olakšica korporacijama. Korporativni programi za povećanje blagostanja svode se na preusmeravanje javnog novca korporacijama.

U sigurnosnom aspektu pod uticajem globalizacije nacionalne države ne mogu kontrolisati ne fizičke sigurnosne zahteve, kao što je osiguranje informacija i tehnološke resurse, dok su preko organizacija kao što je NATO, državna autonomnost i suverenitet limitirani (Held, 1989: 231). Globalizacija nije „događaj”, već postupna i kontinuirana ekspanzija i integracija međusobno različitih relacija.

Nacionalna država u službi kapitala

S druge strane postoje teoretičari koji su mišljenja da globalizacija neće zameniti internalizaciju svetske ekonomije. Uloga nacionalnih država u „mogućnostima nacionalne i internacionalne vlade” u međunarodnoj ekonomiji je od vitalnog značaja na način da „proces internacionalizacije” jača značaj nacionalne države (Hirst, Thomson, 1996: 17). Drugim rečima, država prenosi svoju moć dvojako, na gore (na međunarodne agencije, EU) i na dole (regionalne i podnacionalne organizacije). Nacionalne države i dalje zadržavaju centralnu ulogu unutar svoje teritorije te predstavljaju volju građana i imaju legitimno konstituisanu vlast.

Hirt i Tomson tvrde da globalizacija ne vodi „kraju politike” iako su svesni da je sve više nadnacionalnih političkih pitanja i problema koji urušavaju razliku između unutrašnjih i spoljnih pitanja jer se sve više isprepliću pitanja zaštite okoline, zdravlja, ljudskih prava, tržišta i finansija. Zbog svega toga postoji i nadnacionalna koordinacija i kontrola. U određenim oblastima postoje multiplicirani centri moći koji samim svojim delovanjem dele strukturu autoriteta (Isto, 1996: 57).

U globalizacijskom krugu, „nužnost” svetskog tržišta i „dobre namere” globalnog civilnog društva povezuje sa nizom „neželjenih sporednih pojava” u globalnu civilno-vojno-humanitarnu pretnju. Istorijsko tras nacionalno stapanje civilnog društva i vojne sile izraženo je orvelovskim veštačkim jezičkim oblicima u kojima se ratni sadržaji izražavaju miroljubivim rečnikom: „mirovn misija”, „humanitarna intervencija”, „operacije podršci mira”. Ipak, glavni razlog njihove borbene intervencije nije pretnja vlastitoj zemlji nego ugroženost civilnog stanovništva u nekoj drugoj zemlji i ugroženost mira u svetu (Beck, 2004:107-110). Orvel je pisao da slobodna misao nestaje u „novo govoru” jer misao više neće postojati, bar ne ovako kako je do sada razumljivo. Ortodoksnost ima za cilj sveopšto ne razmišljanje kao i neimanje potrebe za njim (Orvel, 2014).

Teško je odvojiti ulogu nacionalne države od drugih snaga koje utiču na promenu savremenog sveta jer su sve države u konstantnoj društvenoj interakciji sa drugim članovima međunarodne zajednice i ne mogu predstavljati izolovane individualne jedinice. Zbog takvog stava oni ne mogu smatrati da je globalizacija potpuno odvojen fenomen od međunarodne zajednice jer oni u zajedničkoj interakciji proizvode savremenu svetsku politiku (Armstrong, 2002: 461-478).

Po mišljenju Helda i Mekgrua, (McGrew) države još uvek preživljavaju, prvenstveno zato jer ekonomska globalizacija nužno ne vodi ka smanjenju državne moći već samo menjaju tržišnih odnosa, a s druge strane kroz političku globalizaciju, države imaju centralnu ulogu u porastu i institucionalizaciji regionalne i globalne uprave. Na taj način nikako se ne umanjuje autonomija i suverenitet države.

Čini se da dva gledišta mogu naći opravdanje svojih stavova u zavisnosti iz koje perspektive se posmatra problem. Usprkos različitim izazovima stavljenim pred suverenitet i autonomiju nacionalne države, previše je deterministički stav da dolazi do „kraja nacionalne države”, iako je uveliko prisutan proces transformacije državnog suvereniteta. Početkom 21. veka nacionalne države ostaju dominantni oblik političkog

organizovanja, iako su snažne strukturalne prepreke koje se pred njih postavljaju. Građani još uvek glasaju za svoje predstavnike, porezi se još uvek plaćaju nacionalnim vladama koje se brinu za funkcionisanje javnih službi kao što je obrazovanje i zdravstvo. Ipak, jasno je da države danas ipak imaju umanjenu kontrolu nad svojom teritorijom jer su granice postale fluidnije te samim tim nesposobnije da kontrolišu delovanja globalnih kompanija, proizvodnje i samog globalnog tržišta jer države same nisu u položaju samokontrole svog finansijskog tržišta.

Akumulacija kapitala, zato što je utemeljena na eksploataciji, ne može se održati na nivou pojedinca, odnosno proizvođača i poslodavac, već zahteva pravne, ideološke i kulturne institucije. Potrebne su državne institucije i druge vlasti; to mora biti uokvireno, oblikovano odozgo i podržane odozdo. Ukratko, ona zahteva političku moć (nacija) država. Na taj način, institucije i organizacije vlasti mada neproductivni u direktnom ekonomskom smislu ipak su neophodni za održavanje i reprodukciju ekonomskog poretka u celini. (Nietzan, Bichler, 2009: 29) Politički prostor nacionalnih država i ekonomski prostor globalnog kapitala više se ne poklapaju. Procesom oslobađanja svetske privrede od „ekonomskog nacionalizma” ukida se moć nacionalnih država, a povećavaju se samo ovlašćenja aktera iza kojih stoji neprikosnoveni kapital. Kapital ne osvaja državu, već nadnacionalni prostor. Kapital ne teži relativizaciji državne moći, već njenoj „odsutnosti.” (Beck, 2004: 194).

Savremeni korporativni vlasnik ne vidi kapital kao sastavni deo opipljivih i nematerijalnih artefakata kao što su strojevi, strukture, sirovine, znanje i dobre volje. Umesto toga, oni razmišljaju o kapitalu kao ekvivalentu vlasništva i dugu korporacije. Univerzumsko verovanje kapitalizma definiše veličinu ovog kapitala i duga kao kapitalizaciju jednako očekivanoj budućoj dobiti korporacije i plaćanja kamata, prilagođeni riziku i diskontovani na njihovu sadašnju vrednost. (Nitzan, Bichler, 2009:8).

Načini proizvodnje i akumulaciju te snage koje oblikuju tržište su, prema Marksu u potpunosti kapitalističke naravi: kapital apsorbiira rad te ga transponira u proizvodnju kao oblik ili proizvodni odnos (Marks, 1979: 308-309). U ovoj valorizaciji proizvodnje koja je kodirana kao ontološka moć ili oslobođena moć izvan dosega ostaje fundamentalna suspenzija kapitalizma, odnosno njegova akumulacija u temelju nije „kreativna” već je prepuštena „inerciji” (Balakshnan, 2009: 5-26).

Ne shvata se dimenzija governmentalnosti (vladavine): tržište se tretira kao neutralni društveni oblik, bez promišljanja uslova njegova

postojanja, kao i neprestano delovanje na te uslove od kojih se očekuje da ne reproduciraju kapitalizam. Na ovaj način tržište se slavi kao jedini društveni mehanizam. Država se također smatra parazitom, bez stvarne primisli o načinu na koji ona stvara taj prodirući „tržišni” oblik koji oblikuje komodifikaciju novca, zemlje i rada. (Polayni 2001) Država nije nestala već je samo preuzela drugačije funkcije kroz prožimanja društva radi njegova podvrgavanja ekonomiji.

Globalizacija u znatnoj meri utiče nas smanjenje kulturnog i psihološkog suvereniteta države. Delovanja tih promena variraju u zavisnosti od različitih „nacionalnih i internacionalnih okolnosti” koje su različite od zemlje do zemlje te nije moguće generalno govoriti da države gube slobodu delovanja ili suverenitet (Held, 1989: 237). Razumljivo je da globalizacija različito deluje na različite nacionalne države, prvenstveno zbog različitosti unutrašnjih, istorijskih, političkih, društveno kulturnih i ekonomskih uslova, ali isto tako i međunarodnog položaja zemlje, te zbog toga ekonomska globalizacija stavlja u slabiji položaj manje i slabije države.

Globalizaciju treba zapravo nazvati vesternizacijom odnosno amerikanizacijom (Ritzer, 1995) jer predmet globalizacije čine zapadnjačke i, često, isključivo severnoameričke vrednosti, kulturni artefakti i univerzalni simboli, bilo da je reč o individualizmu, političkoj demokratiji, racionalnosti ekonomije, utilitarizmu, vladavini prava, filmu, reklami, televiziji, internetu ili nečem drugom. Iako svi naglašavaju značaj globalizacije medija, mišljenja o njoj su različita. Apadurai, na primer, tvrdi da su mediji odgovorni za raskid sa periodom iz kojeg smo tek izašli (svetom modernizacije) i za period u koji upravo ulazimo (post elektronski svet) (Appadurai, 1997). Novi period karakteriše delovanje imaginacije jer se mašta transformisala u društveni i kolektivni fenomen i nije više ograničena na romantičnog pojedinca i ekspresivni prostor umetnosti, mita i rituala, već je deo svakodnevnog života običnih građana (Isto, 5). Post elektronska mašta, kombinovana sa migracionim kretanjima, omogućila je stvaranje transnacionalnih simboličkih univerzuma, zajednica osećanja, mogućnih identiteta, zajedničkih ukusa, zadovoljstava i sklonosti, ukoliko, javnih sfera dijaspore (Isto, 4). Po Fridmanu, kulturna i etnička rascepanost, s jedne strane, i modernistička homogenost, sa druge, nisu dva suprotstavljena vida tekućeg procesa, već dve težnje koje ravnopravno oblikuju globalnu stvarnost (Featherstone, 1990: 311).

Globalizacija nije jednolinijski fenomen, monolitan i jednoznačan, a danas prevladava upravo takva ideja o globalizaciji, težeći da iz

naučnog diskursa prođe u politički, a onda i u svakodnevni jezik. Na izgled transparentna i jednostavna, ona prikriva više nego što otkriva stvarna dešavanja u svetu. Ono što se maskira, sakriva ili se želi prikazati drugačijim ne samo što nije bezazleno već je ideološko i političko sredstvo sa specifičnim ciljevima. Zbog toga se sve više plasira ideja da je globalizacija spontan, automatski, neizbežan, a samim tim i nepovratan proces koji jača i napreduje u skladu s nekom unutrašnjom logikom i dinamikom čija je snaga tolika da se može odupreti svakom mešanju izvan držanih institucija.

Kastel u globalizaciji vidi neizbežnu posledicu revolucije u informacijskoj tehnologiji. Nova ekonomija je informacijska jer produktivnost i konkurentnost delova ili agensa te ekonomije temeljno zavise od njihove sposobnosti da stvaraju, procesuiraju i efikasno primenjuju znanje utemeljeno na informacijama, ali je i globalna jer su njene glavne aktivnosti proizvodnje, potrošnje i prometa organizovane na globalnoj osnovi (Castels, 2000: 66). Zabluda je u tome što se uzroci globalizacije transformišu u njene posledice, a ona je zapravo rezultat niza političkih odluka čiji se autori i vreme nastanka ne mogu odrediti. U oblasti ekonomske globalizacije moguće je utvrditi postojanje niza odlika koje predstavljaju globalno: prevlast principa tržišta nad državnim principima; finansijalizaciju svetske ekonomije; potčinjenost interesa rada interesima kapitala; neograničeno prvenstvo multinacionalnih kompanija; teritorijalno prekrjanje granica ekonomija pa kao rezultat toga, gubitak statusa nacionalnih prostora i institucija koje su ih ranije obrazovale, ili nestanak nacionalnih država; novi dijalog između politike i ekonomije u kojem su nacionalni sporazumi, bazirani na suverenosti zamenjeni sporazumima između globalnih i nacionalnih globalizovanih sudionika.

Pravo bogatstvo postaje raspolaganje informacijama koje bi strojevi trebalo da imaju, kako bi donosili odluke. Stručnjaci će raspolagati informacijama, ali će rukovodeća klasa donositi odluke. U toj klasi više nisu pripadnici tradicionalne političke klase već sloj direktora kompanija, visokih službenika, rukovodioca velikih profesionalnih, sindikalnih, političkih i verskih organizacija (Lyotard, 2005).

Bogatstvo sa koristoljubljem izmamљуje pritisak i podstiče, anticipiranu poslušnost iz vlastitog interesa. Kad se bogatstvo kao sredstvo moći poveže sa efikasnosti i znanjem dolazi do punog ostvarenja ekonomske moći kapitala. Danas je dominantna dijalektika paralelnih procesa globalizacije i lokalizacije, odnosno, što su međusobna zavisnost i globalne akcije intenzivnije, to društveni odnosi postaju manje lokalni

i otvaraju put ka novim pravicima i izborim koji prelaze granice čiji je čuvar donedavno bila tradicija, nacionalizam, jezik ili ideologija, a često i kombinacija svih njih zajedno. Ipak, na izgled protivurečno toj težnji, javljaju se i novi regionalni, nacionalni i lokalni identiteti koji nastaju zahvaljujući ponovnom isticanju prava na korene. Iako se isto toliko odnose na stvarne ili imaginarne teritorije koliko i na način života i društvene odnose, ti lokalni efekti su utemeljeni na neposrednim odnosima, bliskosti i direktnim interakcijama (Santos, 2002: 30).

U trans nacionalnoj društvenoj i kulturnoj praksi nejednaka razmena je vezana za nekomercijalne resurse čija je trans nacionalnost utemeljena na lokalnim razlikama kao što su etnicitet, identitet, kultura, tradicija, osećaj pripadnosti, simbolika, rituali i pisana ili usmena književnost. U toj nejednakoj razmeni učestvuju društvene grupe koje se bore za priznavanje netržišnog prisvajanja ili vrednovanja tih resursa, to jest za jednakost različitosti i različitost jednakosti.

Međutim, nasuprot modernističkom stavu, kosmopolitizam, kao univerzalizam moguć je samo u međuprostoru na marginama svetskog sistema u tranziciji, kao anti hegemonistička praksa i diskurs progresivnih koalicija klasa ili potčinjenih društvenih grupa i njihovih saveznika. Kosmopolitizam je zapravo tradicija zapadnjačke modernosti, ali i jedna od mnogobrojnih tradicija potisnutih hegemonističkom tradicijom koja je u prošlosti proizvela evropski ekspanzionizam, kolonijalizam i imperijalizam, a danas stvara globalizovane lokalizme i lokalizovane globalizme. U tom kontekstu, nužno je ukazati na još jedan važan detalj. Kosmopolitizam možda podseća na Marksovo verovanje u univerzalnost onih koji, u kapitalizmu, nemaju ništa drugo da izgube osim lanaca (Isto, 39). Kosmopolitizam nije ništa drugo do stapanje lokalnih, progresivnih borbi sa ciljem da se putem trans lokalnih/lokalnih veza što više osnaži njihov oslobodilački potencijal. Najvažnija razlika između pojma kosmopolitizma koji zastupa Santos i Marksovog pojma univerzalnosti potlačenih je sadržana u tome što kosmopolitske koalicije nemaju nužno klasnu osnovu.

Postmoderna je carstvo koje ne predstavlja dominaciju nad prostorom, već sjedinjuje i prostor i vreme u singularnost. Promena političkog je uslovljavala da u postmoderni nema hijerarhičnosti jer je ona zamenjena gomilom. Liberalizam je na Zapadu uveliko teži nestajanju klasa, etnosa, verskih konfesija, kultura, a na njihovo mesto dolazi mnoštvo koje se sastoji od neorganizovanih individua. Svaki element u gomili je jednak drugome, ali ne na principu „jednakih mogućnosti”, već uniformnosti (Negri, Hardt, 2005).

U današnjem savremenom društvu, u rastućoj iracionalnosti funkcionisanja i dalje održava privid svoje racionalnosti. Ono se reprodukuje sveopštim posredovanjem, putem proizvodnja. Manipulacijom individualnih potreba, koje se javljaju kao opravdanje za ono što društvo inače pruža, društveni totalitet vrši vlastitu reprodukciju.

Kolonijalna ideologizacija globalizacije

Po Ralfu Emersonu veliki deo smelosti se nalazi u odvažnosti da se uradi nešto pre drugih. U današnjem društvu i političari teško je očekivati takav „oblik hrabrosti” kako od samog pojedinca, tako i od velike većine „političkih elita”. Javno mnjenje se implicitno epigonski oblikuje kroz parolu „Evropa nema alternative” te se ideološki nameće drugi, „strani” kulturni obrazac jer kolonijalna ideologizacija ima privilegovani položaj pa samim tim nužno i skoro dobrovoljno sa odobravanjem političkih elita menja kulturni obrazac. Ta parola je, kao i matrix kapitalizam postala društvena patologija i ispunjava vladajuće ponašanje. U evropskom modelu kapitalizma, kog karakteriše širenje prostora kroz delovanje tržišnih zakonitosti i izgradnja nove institucionalne infrastrukture regulisanog tržišta, nacionalna država nije više jedini reprezent razrešavanja kolektivnih problema, niti je jedini promoter kolektivnog identiteta. Promenljiva politika podrazumeva usklađivanje sa okolnostima te politička uverenja moraju ispuniti novu političku adresu, a zato je potrebno imati alternativu. U prilagođavanju okolnostima po svaku cenu ne postoji alternativa. Teško je za očekivati da će politička elita biti u stanju, rečima Hane Arent, upustiti se u mišljenje, bilo ono opasno ili ne jer su ispunjeni strahom od odbacivanja i ne mogu nazad, jer nema istine na koju bi se mogli pozvati i nema onih na koje bi se mogli osloniti. Pohvale uvek dobijaju sa suprotne strane. Glavni proizvod korporativnog liberalizma je društvo masa kao zamena za društvo građana u demosu. Po prikladnim matricama i kriterijumima, današnje društvo spektakla ističe divergentne oblike proizvodnje i vlasti. To su samo posebni sektori čija je suština potpuno uključena u globalni sistem koji ih obuhvata, u jedinstveno kretanje koje je čitavu planetu pretvorilo u oblast svog delovanja; kapitalizam. (Debord, 2002:20). Osim što potiče žudnju za pseudo dobrima, „stvara” i različite lažne oblike revolucije za lokalne revolucionare. Kapitalizam je deo totalnog spektakla, koji sam sebi služi i kao lažna opozicija i kao stvarna podrška.

U današnjem društvu nihilizma, izgubljenog smisla i samim tim izgubljenog pojedinca, pojam identiteta je u krizi jer je liberalnom kapitalizmu idealni građanin osoba bez pamćenja, bez zavičaja bez nacionalne pripadnosti. Globalizacija upravo ide u smeru sjedinjenja i poništenja svih tih posebnosti. Pojedincu su nametnute predstave i svaki od nas dobija svoju ulogu koju mora odigrati, svoju masku koju mora nositi u službi prvenstveno kapitala koji postaje jedino merilo važnosti. Pojam kapitala je sakriven iza iluzija izgradnje države, ostvarivanje i dobijanje prava i sloboda, a u lavirintu društveno isprepletanih sila moći pojedinac više nema ni snage ni moći da se bori, jer je sve postalo imaginarno te više i ne postoji. Sloboda postaje odbrana prava povlašćene manjine, odbrana kapitalističkog vlasništva i vlasti novca (Bergajev, 2007:32). Od individua se traži permanentno odricanje jer i „svako može postati sretan ukoliko se potpuno preda, ukoliko se odrekne prohteva za srećom.” (Adorno, 1970: 159). Individue se obrazuju za poslušnost totalnoj moći kapitala, a da im je, pri tome, svako osveščivanje o vlastitom položaju postalo gotovo nemoguće.

Na primeru EU vidljivo je da je monetarna politika kompletno uklonjena iz nacionalne države i da je evropski nadnacionalni suverenitet utemeljen na ekonomskoj i monetarnoj politici. Nacionalna država nema više istaknutu ulogu u obezbeđivanju blagostanja svojih građana i zaštite od spoljnih uticaja u procesu donošenja odluka koji su izvan njene ingerencije (Habermas, 2001:141).

Danas nema više sukoba između Istoka i Zapada, ali se razbuktao sukob između Severa i Juga, iako se tvrdi da to nikada i nije bio istinski sukob i da je njihov odnos plodno tlo za razvoj međusobne zavisnosti i saradnje. Danas postoje samo mali ratovi, slabog intenziteta i gotovo uvek na periferiji svetskog sistema. Društvena transformacija neće biti političko, već tehničko pitanje. Ona nije ništa drugo već ubrzano ponašanje odnosa saradnje koji postoje između društvenih grupa i država. Strategija neo liberalne države je organizovana po uzoru neo liberalne poslušnosti. Poželjno je da se nacionalno-državne institucije reformišu po principu dvostruke slobode koja uključuje maksime političke slobode (demokratije i ljudskih prava) i slobode svetske ekonomije. Ključna definicija novog „zajedničkog dobra” je politika „preventivne dominacije aktera svetske ekonomije.” (Beck, 2004: 218). Danas smo svedoci evidentnog prodora jedne druge reprodukcijске paradigme, različite od Marksova robnog oblika kapitalističke proizvodnje relativnog viška vrednosti. Kapital više ne eksploatiše nekvalifikovanu radnu snagu, već

koristi tehnološka dostignuća visokokvalifikovanog inovativnog i skupo rada kao daleko efikasnijom neposrednom proizvodnjom profita.

Nikako se ne može reći da se globalizacija zasniva na konsenzusu; naprotiv, ona je temelj žestokih sukoba između različitih društvenih grupa, država i hegemonističkih interesa, s jedne strane, i društvenih grupa, država i podređenih interesa s druge strane; čak i unutar hegemonističkog tabora postoje manje ili veće podele. Ipak, i pored svih tih unutrašnjih podela, hegemonistički tabor deluje na temelju konsenzusa svojih najuticajnijih članova. Upravo taj konsenzus određuje ne samo dominantna obeležja globalizacije većih ih legitimiše kao jedino moguća ili primerena.

I sam magloviti naziv „svetska zajednica” je globalni sistem statusa, prestiža koji se temelji na neliberalnim normama ekonomske efikasnosti, ali i političke slobode, odnosno proklamovanje normi ljudskih prava i demokratije. Takva „vrednosna jezgra” određuje svetsku društvenu hijerarhiju prestiža sa „dobrim” i „lošim” državama. Takva vrednosna jezgra određuju svetsku društvenu hijerarhiju sa „dobrim” i „lošim” državama. Pozicioniranje u hijerarhiji zahteva poštovanje preduslova. Usklađivanje sa pravilima svetske ekonomije se nagrađuje, a odstupanje se kažnjava preko instrumenata MMF, Svetske banke i politikom „vojnog humanog delovanja” koja koristi povređivanje ljudskih prava, te „u ime zajednice naroda” primenjuje vojnu silu (Isto, 2004: 215).

Režim ljudskih prava pretvara prostor moći nacionalnih država u bezgraničan prostor moći „svetske unutrašnje politike” u kojem se druge države, ali i NVO mešaju u „unutrašnju politiku” i menjaju strukturu vlasti (Isto, 102). Uspon predstavničkih grupa i NVO, kao i diskurs o pravima prateće su pojave neo liberalizma, naročito od 1980. godine. U većini slučajeva, NVO su značile iskorak u vakuumu u oblasti socijalne borbe, nastale kao posledica povlačenja države iz tih aktivnosti. U najvećem broju slučajeva NVO funkcionišu kao trojanski konj za globalni neo liberalizam (Wallace, 2003: 202-219). One teže da budu elitističke, ne snose odgovornost za svoje aktivnosti (osim donatorima) i udaljene su od onih koje teže da zaštite ili podrže. Njihov program rada je često sakriven, dajući prednost direktnim pregovorima sa državom i klasnom moći pa samim tim i uticaju nad njima. One često kontrolišu svoju klijentelu umesto da je zastupaju.

Režim ljudskih prava postavlja univerzalno, transcendentno i istodobno vlast odavno pravo koje nema temelj u pravu nacionalne države, već u fingiranoj neposrednosti individuuma i globalnosti nepodvrgnute demokratskom nadzoru. Zbog toga je moguće i tumačiti poziv na odbranu

ljudskih prava kao izvor zakonitosti globalne moći za regulaciju aktuelnih, neograničenih sukoba. Koji su njihovi izvori zakonitosti?⁶ U izmenjenoj nacionalnoj i kosmopolitskoj perspektivi, zamenjeni su izvori izvesnosti, čime se i radikalno menja stvarnost. Usmerenost na individualne slučajeve, odnosno na slučajeve pojedinca protiv države dovela je do toga da su individualna ljudska prava dobila na verodostojnosti u odnosu prema državnim pravima na suverenost i univerzalističkoj ambiciji režima ljudskih prava, posebno jednakosti država sa jedne strane, a individuuma i države sa druge, verodostojnu obaveznost.

Rezultat globalizacije su novi, ne prostorno utemeljeni, identiteti koji ne proističu iz nacionalne države jer identitet nije jedan i nedeljiv, već se o njemu može govoriti kao o multiciplitetu koji obuhvata osećaj sebstva, koji u sebi ujedinjuje porodičan, lokalni, regionalni, nacionalni i trans nacionalni, ponekad i verski identitet (Moren, 1995:154). Vlade i društva se moraju prilagoditi svetu u kome nema više jasne distinkcije između međunarodne i domaće vlade, spoljnih i unutrašnjih poslova

(Held, 2003: 55). U globalizirajućem svetu politike nema mesta za imitaciju jer je sve nametnuto, pa je i utemeljeno mišljenje da država nije jedini ili čak glavni temelj autoriteta (Sendig, Neumann, 2006: 655). Ne postoji samo jedan oblik globalizacije i samo jedan oblik inkluzije u globalne procese. Globalizacija ne stvara uniformisani svet iako se mogu videti slični procesi i događaji u različitim delovima sveta. Čak i u eri liberalne demokratije „liberalna komponenta ne može biti posmatrana kao jedinstvena, već je potrebno prilagoditi se različitim konceptima autonomije, prava i obaveza, kao i pravoj prirodi i obliku zajednice jer ne postoji jedan institucionalni oblik demokratije.” (Held, 1997: 18). Nakon pada socijalizma vlade su se počele povlačiti sa upravnih pozicija te se kao rezultat javlja visoka cena kontrole i razočaranja njihove vlastite efikasnosti i vlade su pristupile privatizaciji koja se pokazala kao najveća prodaja u istoriji (Yergin, Stanislav, 2004: 11). Isto tako, vlade su pristupile privatizaciji, koja se pokazala kao najveća prodaja u istoriji.

U procesu globalizacije, ili elektronskom globalnom selu prema ideji Mekluana (Marshall McLuhan) nacionalne kulture se menjaju, a tehnološke revolucije omogućavaju plodonosnu sintezu lokalnog i globalnog. Proces kulturne globalizacije je počeo u prošlosti širenjem

⁶ Amnesty International, kao NVO je pretvorila zahtev ljudskih prava za samoozakonjenjem u samoopunomoćenje jer je zahtev za priznanjem režima ljudskih prava unutar državnih arena učinila svojim poljem delovanja. Ta NVO je sebe odredila za globalnog tužioca zbog povrede ljudskih prava diljem sveta. To je primer uspešnog društvenog i političkog utemeljenja globalne svesti kao akt samolegitimacije.

velikih religija (Vuletić 2009: 82). Rast nacionalne države delomično je stavio taj proces pod kontrolu jer je kultura smatrana ključnim elementom svake države. Kritičari tvrde da globalizacija dovodi u pitanje ulogu kulture jer zatumljuje autentični kulturni identitet. Ipak, kulturne različitosti su i dalje vidljive jer su nacionalne kulture i identiteti duboko ukorenjeni u nacionalnu istoriju, tako da je teško verovati da mogu biti samo tako lako urušene globalnom masovnom kulturom. Kultura opstaje, iako izmenjena.

U kulturnoj industriji ne postoji kritika i respekt; kritiku nasleđuje mehanička ekspertiza, a respekt zaboravni kult prominencije. Potrošačima više ništa nije skupo (Horheimer, Adorno, 1989:165). Kultura je paradoksalna roba. Potpuno je podređena zakonu razmene, tako da se više i ne razmenjuje. Ona se više ne koristi, jer je postala potrošna roba. Postaje sve više reklama, pa iako je monopol čini besmislenijom, ona je svemoćnija.

Termin standardizacije je više primenjiv na područja ekonomije i politike, a ne na kulturu (Held, 1997: 150). Promene u kulturi više su posledice modernizacije nego globalizacije jer festivali, ceremonije, verovanja i rituali koji su u prošlosti oslikavali etnološku različitost sada postepeno nestaju ili su ograničeni na manjine, dok ih većina društva napušta i prihvata druge, prilagođenije realnosti našeg vremena (Ljosa, 2012: 10). To najbolje razume Hana Arent, kada kaže da zlo nije Sotona, nije Mefisto, nego obični ljudi koji ćutanjem odbijaju da misle i rasuđuju. Na isti način se može posmatrati dobijanje i korišćenje mogućnosti koje su svugde prisutne i ne moraju biti deo našeg okruženja. Zato je i potrebno gledati i otkrivati postoji li još neka mogućnost, umesto što se nagoveštaji mogućeg odbacuju, u ime nečeg čega više nema. Države kroz nevladine i međunarodne organizacije indirektno jačaju društveno ustrojstvo i svoju moć dok se u isto vreme globalna politika odvija pod uticajem liberalne političke racionalnosti koju države ne doživljavaju kao svoju opasnost, a zapravo, stvara se nova hijerarhija između država samih, kao i između država i drugih aktera.

Doživljaj sveta i kulturni identitet se gotovo neprimetno preoblikuju pod uticajem dalekih svetskih zbivanja koja utiču na svakodnevicu lokalnog života i stvaraju kulturu bogatu globalnim informacijama. Pogledi na svet prevazilaze skućeni „provincijalni” horizont, formiraju svest o sve većem uticaju spoljašnjih i dalekih sila na vlastiti život i budućnost.

Kulturna sfera ima dvostruko obeležje. Informatičko medijska revolucija i njeni kulturni proizvodi: vesti, dokumentarne serije, sapunice, muzički hitovi i filmovi prelaze geografske granice, svojim kulturnim

zračenjem transformišu, lokalni kulturni prostor. Beskrajno se šire lokalni horizonti, vrši homogenizacija ukusa, zabave i hrane, životnih stilova (Moren 1995). Uporedo sa planetarnom masovnom kulturom, formira se i kosmopolitska kultura, duh otvorenosti i pripadnosti prema svetu, osećanje građanina sveta koji prevazilazi lokalni milje (Tomlison, 1999). Identitet građanina sveta ne poništava nacionalno osećanje, on se razgraničava jer se ljudi mogu osećati istovremeno kao pripadnici jedne nacije, regiona i sveta. Razume se, veliki proces „deteritorijalizacije kulture”, raskidanja lokalnih kulturnih okvira je neravnomeran i najčešće obuhvata mali uzorak stanovništva, imućnije i mobilnije slojeve bogatih društava jer siromašni imaju malo sredstava i vremena za potrošačku, kosmopolitsku kulturu: njihova sudbina je „lokalni kavez.” (Baumann 1998).

U svetu kapitalističke kulture, ta kultura, koliko god bila spektakularna, glamurozna i atraktivna, stalno se igra sa željama, ne obezbeđujući nikada zadovoljstvo koje prelazi granice limitiranog identiteta šoping centara. No, sfera kulture otkriva i svoj drugi lik, kulturni konflikt: etnički, nacionalni i verski sukobi na mikro nivou i sukobi civilizacija na makro nivou, obeležje su post bipolarne ere sa središtem problema identiteta, otpora poništavanja vlastite kulture: borbe oko jezika i vere, kulturne ili teritorijalne autonomije grupa, prava na samoopredeljenje i vlastitu državu. Presudnu ulogu imaju nacionalne elite koje služe njihovim interesima. Kulturni nacionalizam koji se vrlo lako transformiše u politički nacionalizam sa ciljem stvaranja vlastite nacionalne države svim sredstvima pokreće plimu nasilja, etničke i verske ratove. Kulturni konflikti preslikani sa mikro-nivoa kulturnih sukoba, ali lokalni, unutar državni sukobi najčešće sadrže i seme eskalacije, internacionalnu dimenziju: „druge države koje pripadaju istim civilizacijama mobilisu se u podršci bratskim zemljama.” (Huntington, 1996: 58). Time dolazimo do makro nivoa, do sukoba civilizacija i ideologija. Smena sukoba velikih ideologija (kapitalizam – socijalizam) sudarom civilizacija, međutim, više je neočekivana nego što je neobjašnjiva jer je drastična blokovska podela sveta značila i nametanje prisilne uniformnosti, koja je potisnula etničke, nacionalne i civilizacijske identitete. Njeno ukidanje značilo je njihovo slobodnije pulsiranje. Blokovske ideologija i civilizacija imaju zajedničku crtu, težnju ka ekspanziji, globalističke ambicije.

Globalizacija, u zavisnosti od forme, otvara dva potpuno različita pravca kojima se odnosi između civilizacija mogu zaputiti; kao prožimanje, ukrštanje ili kao sukob civilizacija. Globalizacijom siromaštva i pretnjom poništavanja identiteta autoritarna globalizacija je plodno tlo za eksploziju

kulturnih sukoba. Glad za demokratijom, „imitacija”, onako kako je Tojnbi shvata, predstavlja snažnu silu demokratske tranzicije jer se demokratija poistovećuje sa civilizacijom. Živeti pod autokratskim sistemom je zaostalo i ne civilizirano. Sila koja pokreće demokratski talas čine i zapadne zemlje.

Cilj liberalnog tržišta je redukovati uticaj nematerijalnih i ne egoističnih faktora kako bi se u potpunosti ostvario pojedinac, ali samo sa svojim materijalnim potrebama. Na taj način je tržište postalo model svih aktivnosti u društvu. Uveliko je prisutno masivno pomicanje moći od političkog ka ekonomskom sistemu koji je u poziciji da se globalizuje na način na koji politika nikad neće moći. Globalna kompanija se nalazi izvan dometa demokratije i ne može biti obuhvaćena formalnim demokratskim sredstvima.

Liberalizam je „stvorio” „elite”, s one strane demokratije koje će voditi mase, u pravcu izgradnje nihilističkog liberalnog društva, pobunjenu protiv vlastite nacionalne države i kulture. Osvajanjem nadnacionalnih institucija (G-8, MMF, Svetska banka, Savet bezbednosti, NATO), globalna elita moći pretvara se u faktičkog „suverena”, subjekta odlučivanja iznad koga nema „više instance”, niti demokratske kontrole.

Države se pretvaraju u puke transmisije, lokalne izvršioce nadnacionalnih institucija. Proklamovanje „kraja” nacionalne države i suvereniteta izraz je ovog nastojanja. Međuzavisnost, sama po sebi, ne vodi automatski razaranju suvereniteta jer ono što države gube na nacionalnom nivou odlučivanja mogu kompenzovati na regionalnom nivou kroz zajednički, podeljeni suverenitet, kao što eksperiment EU pokazuje.

„Trans nacionalna para-država” osvaja i druge elemente „globalne državnosti”: legitimni monopol sile nad određenom teritorijom. No, teritorija se proteže na globalni prostor, sila dobija vid novog planetarnog vojnog intervencionizma a legitimitet mu pruža koncept selektivnog „humanitarnog intervencionizma”. Iako u procesu globalizacije nacionalna država ne nestaje, značajno je izražena transformacija državnog suvereniteta, iako je ostala dominantni oblik političkog organizovanja. Ali, usprkos sve veće globalizacije i internalizacije celokupnog prostora, čak i u EU nacionalizam ostaje važna sila u eri globalizacije jer svet u teritorijalnim oblicima i dalje ostaje oblikovan od strane odvojenih država od kojih svaka uživa temeljna prava suverenosti.

Jedna od velikih zamki neo liberalne globalizacije leži u simboličnom naglašavanju razlike između lokalnog i globalnog, i istovremenom

uništavanju te razlike putem realnih ekonomskih mehanizama. Iza tog simboličnog isticanja krije se namera da se sve prepreke na putu stalnog širenja neo liberalne globalizacije proglase nelegitimnim; ono ih sve trpa pod istu rubriku lokalnog, i moćnim mehanizmima ideološke indoktrinacije izaziva negativne konotacije. U trans nacionalnim procesima, od ekonomskih do kulturnih, lokalno i globalno sve više postaju dve strane iste stvari. U neo liberalnoj državi primetan je proces internacionalizacije nacionalne države. Prema neliberalnim načelima menja se socijalna država i sprovodi samointernationalizacija nacionalne države, ali ne odustajući od prefiksa nacionalna (Beck 2004:332). Poklapa se polarizacija unutar državne i međudržavne polarizacije jer se iza starih institucionalnih fasada kristalizuju karakteristične nove suprotnosti. Načelo nacionalne države „ozakonjuje” rastuće globalne nejednakosti i predstavlja režim isključivanja koji privileguje manjinu, a hendikepira većinu. Kapital koristi energiju i pokretačku snagu nacionalne države kako bi sproveo i osigurao moć raspolaganja resursima, a sa druge strane da suprotnosti bogatih i siromašnih ozakoni u unapred određenoj irelevantnosti i irealnosti.

Globalizacija je dvostrukost, uporedni progres i regres, svetla i tamna strana pa se kao takvo pokazuje kao glavno obeležje modernog društva. Posledice globalizacije na nacionalne države su dvojake. S jedne strane, ubrzana modernizacija, liberalizacija ekonomskog i političkog života, formalno uvođenje pluralizma i parlamentarizma, pravne države i ljudskih prava, oslobađanje civilnog društva. Ali, s druge strane, posledice su ograničavanje suvereniteta, strukturalna zavisnost i stvarna podređenost nacionalnih država, represivna međunarodna podela rada, tehnološko kmetstvo, dužničko i ekološko ropstvo, eksploatacija radne snage i prirodnih resursa, prekinut privredni razvoj, razvoj nerazvijenosti itd...

Evropska perspektiva postojećeg društvenog totaliteta

Prema klasičnoj njemačkoj filozofiji koja je tragala za korenom zla, prava bit zla se odnosi na podizanje partikulariteta na nivo principa. U današnje vreme se partikularitet zapadnog shvatanja želi pokazati kao univerzalan obrazac koji je potrebno prihvatiti, sa primatom na univerzalni moral „ljudskih prava” i ekonomskih zakona otvorenog i slobodnog tržišta, socijalnog progressa i tehnološkog razvoja. Pri tome treba istaknuti da se političke odluke zamenjuju tehničkim i da

mesto političara zauzimaju tehničari i menadžeri. Na taj način, polako idemo prema dobu potpunog ukidanja politike. Kolonizacija je igra koja je nametnula svoja fiksna pravila koja se moraju poštovati, a izbora nema, te nema ni slobode. Društva iz spoljašnje kolonizacije, kolonije nekadašnjeg teritorijalnog carstva, prevazilaze unutrašnju kolonizaciju konačnog carstva u nastajanju (Virilio, 2011:66). Carstvu je u interesu da vodi politiku „kontrolisanog haosa” kako bi povećala sopstveni značaj i podsetila je na neophodnost njenog liderstva.

U skladu sa takvom perspektivom i sam postupak priključenja moguće je posmatrati kao kolonizacijski proces same svesti ljudi ali i teritorija. U perspektivi namernog političkog daltonizma „napredni zapad” sa pozicije moći gleda na „zaostali istok i jugoistok” i nameće svoje pravo, vrlo često i obavezu na način da propisuje i nameće modele zakonodavnog poretka, načina razmišljanja, a time i oblikovanje identiteta. Iza prosvetiteljske racionalnosti i civilizacijske narcisoidnosti „napredna Evropa” osuđuje, proziva i kažnjava zaostale narode Balkana. Namerno i svesno se potiskuje realna i zanemarena bliskost zemalja na Balkanu na kojoj se i zasniva „moćna ontologija Balkana” (Marija Todorova), a nameće se slika Balkana kao razbijenog broda koji u sebi sadrži obilje nesloge i netrpeljivosti te neko spolja mora da ga drži ne bi li potonuo. (Izidora Sekulić).

Iako pisane pre skoro 50 godina, misli Miroslava Krležu da Evropa danas ne zna šta zna i pojma nema šta hoće i danas su savremene. Evropa je danas rafinisano bezglava: s jedne strane pametna kao maska protiv otrovnih plinova, s druge slepa kao staromodna lumbarda, a istovremeno izazovna kao nekakav velegradski izlog, pun raznovrsnog i skupocenog besmisla (Krleža 1973). Evropa je de socijalizovana ili, preciznije, nedostaju joj načela zajedničkog života koja bi se mogla primeniti (Ortega y Gasset, 2003:204). Današnji Evropejac je po svojoj vrednosti daleko ispod Evropejca renesanse; razvoj nije neizbežno, po nekoj nužnosti uzdizanje, uspinjanje, jačanje (Nietzsche, 1954: fr.3). Evropski čovek je iz novog veka izašao sa istrošenim i protraćenim snagama (Bergajev, 2007: 115).

EU ima obrise novog srednjovekovnog carstva, pre nego super države vestfalskog tipa, ali je produžena ruka zapada pod rukovodstvom Amerike. Amerika i EU prikrivaju svoju dominaciju na Balkanu kroz izgradnju države, politiku „izgradnje kapaciteta” i lokalno „vlasništvo, kroz oblik „Imperije u poricanju.” (Chandler, David, 2006). EU je različitost političkih zajedništva i lojalnosti, multipliciranih identiteta,

ekonomske heterogenosti i nejasnih granica, a država vestfalskog tipa ima jasnu strukturu hijerarhije sa jednim centrom upravljanja, kulturnom i ekonomskom homogenošću kao i utvrđenim granicama. Danas, nacionalne elite proklamuju „žrtvovanje” nacionalnog prostora u ime viših ciljeva „evropske perspektive” kao privlačan emotivni razlog, kao залог bolje budućnosti, ali i kao nova vrste ideologije. Sada je racionalno potisnuto iz kolektivne percepcije.

Kolika je evropska perspektiva u današnjem totalitetu, koji je okrenut protiv humanizacije društva moguća, teško je reći, ali za slobodu se čovek mora boriti i mora je želeći. Mnogi je i ne žele jer smatraju da je imaju, a niko nije tako beznadežno zarobljen kao onaj koji pogrešno veruje da je slobodan. Merila savremenog društva su usmerena na potpuno brisanje čuđenja i učenje za strpljivo i pokorno podnošenje kritički nepromišljenih, ukorenjenih pojmova kao temelja manipulacije ljudima. Iz temelja je poljuljana čovekova samosvest i samorazumevanje, a čovek se ne bori za svoje očovečenje već se prepustio procesu pretvaranja ljudi u stado plašljivih i vrednih životinja koje neće imati ništa od slobode u demokratiji.

Mišljenje je glavno oružje u borbi protiv birokratskih sila društva („društvo nikoga”, „vlasti nikoga”) u borbi za stvarnu slobodu i autonomiju pojedinaca. Čovek se mora naučiti misliti na nov način kako bi se mogao odupreti posledicama uspona društva u modernom dobu koje je osvojilo „javnu sferu” i isključuje mogućnost delovanja. Umesto delovanja, društvo od svojih članova očekuje određenu vrstu ponašanja, namećući bezbrojna pravila koja imaju za cilj „normalizaciju” svojih članova, prisiljavajući ih na poslušnost koja isključuje spontano delovanje ili izvanredna dostignuća. Društveni mentalitet koji je usmeren samo na „administraciju”, isključiv je i čak poguban za delovanje i istinski politički život. Birokratski aparat posreduje svojom propagandom mobilizaciju i integraciju biračkih glasova. (Habermas 1969)

Zagovaranje evropeizacije u svim sferama društva proizvodi procese u kojima stanovništvo trajno podnosi protivurečnost između principa i njegovog spoljnog manifestovanja. Svetska banka i MMF su uspešno osmislili koncept „strukturnih prilagođavanja” kroz koje države moraju proći kako bi spasile ekonomiju od krize. U stvari oni zemlje u razvoju sebi pokoravaju na temelju lažnih pretpostavki i otvorenim iznuđivanjem s temeljnom porukom da ako se želi spasiti država, ona mora biti prodana. Insistira se na kontinuiranom sprovođenju neliberalnih reformi koje bi trebalo da sprovodi „demokratski izabrana”, korumpirana

i duboko nedemokratska elita koja jedina ima koristi od ovih reformi (Horvat, Štiks 2012: 167). Što je neka politička odluka, sa stanovišta zdravog razuma, nerazumnija i beskorisna, to su njeni finansijski efekti poželjniji i obimniji.

Novе zemlje kandidati nisu „osvojene” kao prave kolonije, već su one pozvane, kao siromašne i neuređene zemlje, da se pridruže EU što su rado i učinile. Nakon završenih pristupnih pregovora, tim državama je ponuđeno da učestvuju u telima koje donose odluke u EU. Ipak, diskrepancija u moći između EU i zemalja kandidata je enormna te je i logično zapitati se kolika je stvarna sloboda zemalja kandidata u pristupnim procesima. Njihovo pristajanje na zakonodavstvo EU je više prividno nego stvarno, ali prevara je temelj imperijalnih odnosa i njene strukturalne asimetrije (Ziolenka 2006). Zato je i logično da periferne zemlje imaju *de facto* (ponekad i *de jure*) ograničen suverenitet. Suverenitet će biti u prvom redu narušen prihvatanjem zakona na više od 80 000 strana, čime se menja sama struktura društva jer se oblikuje prema shvatanjima zapadnoevropskog zakonodavstva. Kolonijalna perspektiva je vidljiva i donošenjem najnovijeg zakona o radu kog Konfederacija slobodinih sindikata vidi kao oblik „robovlasničkog” sistema. Po novom zakonu novčana primanja zaposlenih će biti smanjena, kolektivni ugovori prestati da važe u roku od šest meseci posle usvajanja zakonskih izmena, a rad sindikata praktično će biti ukinut. Ovakve izmene Zakona o radu traže strani investitori jer ovakve uslove rada ne mogu uvesti u svojim zemljama već samo u kolonijama. Kako se može govoriti o napretku kada su sve države različite ili funkcionišu različito? Moraju se javiti neslaganja i približavanja koja su definisana geografskim, historijskim i postojećim kulturnim obrascima. Dodatna kolonizacija je uzrokovana globalizacijskim procesima koji i moćnijim državama oduzimaju suverenitet. Nacionalne države evropskog tipa karakterišu granice koje su istovremeno vojne, ekonomske, kulturne i funkcionalne. Prelazak granice znači ulaz u imperiju ili drugačije ekonomsko područje, drugačiju zajednicu i različit set funkcionalnih obeležja od obrazovanja, socijalne politike i zakonodavstva.

Ta teritorijalna podudarnost različitih oblika granica je njeno karakterno obeležje, ali i princip legitimiteta. Granice, kao jedno od važnih obeležja, nacionalnih država gube svoju važnost ulaskom u EU i trebalo bi da nestanu kao i svest o dobrovoljnoj kolonizaciji. Države u kolonijalnom obliku nemaju državu i razvoj u svojim rukama jer se ističe nužnost investicija po svaku cenu i koje su kratkoročno isplative

investitoru, a dugoročno ne podstiču društveni razvoj. Sve zemlje, neke više neke manje u EU pod kontrolom su EK. Danas je Evropa briselska, anglosaksonska, s obzirom na to da 2000 anglosaksonskih lobista vrše pritisak na EU i promoviraju interese velikih multinacionalnih korporacija sa ciljem da se narodi svode na radnu snagu. Evropa manipulacije svesti je daleko od ideje Evrope koja se zalagala za slobodu i uzdizanje čoveka, za umni svet, Geteovsku Evropu očuvanja različitosti jezika i kultura. Uveliko je prisutna količina vesti bez značaja o kojima se konstantno debatuje, a time se i postiže da obični građani ponavljaju kao roboti vesti koje su čuli. Drugim rečima treba napraviti spektakl od informacija koje bi držale građane u stanju hipnotisanosti. (Brzezinski, 1970) Hegelovim rečnikom rečeno, ljudi na taj način gube predstavu totaliteta tako da sa te perspektive oni, nisu u mogućnosti da shvate simboličnost neke pojave koja im se na taj način plasira.

U stanju hipnotisanosti stanovništva, politička elita sprovodi ideje otvorenog društva i otvorenog tržišta prodajući zemljište državnih poduzeća i rudnih bogatstva, političke korupcije sve većeg zaduživanja, „predaje” društvenog bogatstva stvaranog dekadama, dolaze računi koje je moguće platiti samo novim zaduživanjem i rasprodajom, što slobodna zemlja nikada ne bi uradila. Nametnuta je privatizacija po svaku cenu, ali po meri samo nekih. U ime potrebe za investicijama strane korporacije dobijaju na poklon najbolja preduzeća, banke, a pri tome ogromna masa radnika ostaje bez posla. I pored svega, nudi se „razvoj” i „napredak” ako se proda sve što je u državnom vlasništvu, kao i sam prostor i državno zemljište. Narodima se nudi „sloboda”, „demokratija” i dobrovoljno ropstvo u zamenu za njihovu nezavisnost i resurse! Alternative su sankcije, izolacija i „milosrdni anđeo”!

5. Evropeizacija u službi kapitala

*Čovek mora da sačuva ideale
kao protu težu svojih materijalnih težnji.*

Nikola Tesla

*Nepredvidljivost, obzor otvoren svim mogućnostima,
pravi je život, prava potpunost života.*

Hose Otraga y Gaset

*Nismo najnepravedniji prema onom koji je protiv nas,
već prema onom koji nas se ništa ne tiče.*

Fridrih Niče

Definisati se može samo ono što nema historije.

Fridrih Niče

*Sloboda je istinska prava duhovna pojava
i ona zato čoveka obara na koljena;
svet se pred njom savija. Nužnost je nutrina slobode.*

Baruh Spinoza

Ništa na svetu ne čini čoveka tako nesrećnim kao strah.

Fridrih Šiler

Projekat proširenja sadrži komplet standardizovanih odgovora po matrici bezobličnog administrativnog jezika. Sam pojam „proširenje” je sugestivan jer implicira proces povećanja koje provode moćne evropske zemlje sa ciljem redefinisanja geopolitičkog poretka u kvazi tehnički proces, dok sa druge strane nametnuti pojam zapadni Balkan ukazuje na inferiornost ili ne-evropejstvo. Iako je sam proces evropeizacije, oblik kolonizacije nametnut spolja i same zemlje jugoistočne Evrope su zemlje „samo-kolonizirajuće” kulture, svojevrsne „kolonizacije svesti” jer kao uvoznice stranih vrednosti i civilizacijskih modela to čine sa divljenjem, bez kritičkog otpora. Brzina kojom se privatizacija pojavila, sa „šok terapijom” koja je nužno pratila takvu privatizaciju uzrokovala je velike šokove koji se osećaju i danas.

U današnje se vreme osporavaju veze Balkana i Evrope zaboravljajući da je Evropa jedinstven spoj grčke, rimske i hrišćanske tradicije koju je upravo Vizant sačuvao u srednjem veku, dok je Zapadno Carstvo nestalo pod najezdom varvara. Vremenom je i ovaj prostor promenio raspoloženje prema Evropi jer je danas retko neograničeno poverenje u evropski duh koji, u oličenju briselskih birokrata, pretvorno i deklarativno zagovaraju demokratiju i ljudska prava, dok se stvarno zalažu za interese svojih zemalja, a mnogo češće za interese korporativnog kapitala.

Građani zemalja zapadnog Balkana teže socijal-demokratskom obliku tranzicije, dok je politička elita sklonija neo-liberalnoj formi. Politička elita, kako u zemljama EU tako i zemljama zapadnog Balkana, zanemaruju društvenu realnost, potrebe i traženja građana, te pokazuju pomanjkanje veza sa realnošću, u stvari žive samo u svom realnom svetu koji je daleko od realnog sveta građana. „Naši” političari kao da ne vide ili ne žele videti da su vladajuće evropske političke elite ograničene u shvatanjima vlastitih društava, potreba građana, korena krize, razloga za povećano nasilje, jačanje ultra desničarskih snaga, otpora prema daljnjim integracijama. Kako se takva elita može baviti problemima društava izvan EU, njihovim (našim) tranzicijskim problemima, krizama, sukobima, delovati ka promicanju multikulturalizma i pronalaženju odgovora globalnim izazovima? S druge strane u visoko birokratizovanom ambijentu, konformitet, oprez i povlašćivanjem pretpostavljenima često je temelj napredovanju u karijeri dok se lična hrabrost i privatna inicijativa minimizira i ismejava.

Može li se proces proširenja EU posmatrati kao imperijalni projekat u kome zemlje kandidati na ovisnost pristupaju samovoljno? Kroz imperijalni obrazac od zemlje se očekuje uspešna primena oko 40 hiljada

zakona, odluka i regulativa, kao i prihvaćanje emisara koji nadgledavaju reforme. Posmatrano sa aspekta raspada bivše države i dugo očekivanih ispunjenja i ostvarenja nezavisnosti novostvorenih država, temelji očekivanja su dovedeni u pitanje. Koliko je identitet nacionalni, a koliko nametnut evropski? Unija daje modele koje zemlje kandidati trebaju preslikati ili imitirati. EU nema politiku koja bi bila čvrsto determinisana, a područja „socijalne politike” ostavljaju dovoljno mesta da zemlje biraju iz niza modela ili ih prilagođavaju vlastitim postojećim rešenjima. Sve zemlje nastoje što više negovati svoj nacionalni identitet, maksimalno prilagođavajući zakonodavstvo evropskim normama. Da li to ostvarljivo? Srušen je stari društveni i vrednosni sistem, a novi mora biti sagrađen na merilima „međunarodne zajednice” čime se polako, ali sigurno gubi deo svog identiteta i kulture. U svim zemljama zapadnog Balkana, političke „elite” su suglasne da ulasku u EU nema alternative, shvatajući ili ne, da će svaka nova članica EU biti kolonija ili periferija EU. Ipak, EU je samo deo jednog kruga globalizacijskog procesa koji teži kontroli globalnog tržišta kao preduslova globalne kontrole. Logika savremenog oblikovanja ili globalizacije, uništava svako istinsko stvaranje.

Promovisanje slobodnog tržišta

Više od dekade vladajuće i opozicijske stranke, istaknuti intelektualci, NVO, kolumnisti tiražnih novina, ukratko javno mnjenje svih zemalja jugoistoka Evrope, usredotočeni su na ulazak u EU proglašavajući taj proces glavnim državnim interesom i vanjsko političkim ciljem, i najbrži putem za sustizanje zapadnih vrednosti te kao takav, taj projekat nema alternative”. Ipak, na mnoga suštinska pitanja koja su protivna interesima same zemlje političke elite smatraju opravdanim zalogom za evropsku budućnost. Posrednici nacionalnih država i Brisela imaju neobičnu dvostruku lojalnost; prema samom projektu proširenja EU koji zahteva promenu postojećeg identiteta te prema očuvanju vlastitog identiteta. Projekat proširenja sadrži komplet standardiziranih odgovora po matrici bezobličnog administrativnog jezika pomešane sa političkim idejama o međudržavnoj suradnji, vladavini prava, poštovanju različitosti, jednakosti i slobodi svih građana, a na drugoj strani tehnički podaci o specijaliziranim područjima. Sam pojam „proširenje” je sugestivan jer implicira proces povećanja koje provode moćne evropske zemlje sa ciljem redefinisanja geopolitičkog poretka u kvazi tehnički proces, dok sa druge strane zapadni Balkan ukazuje na inferiornost ili

ne ne-evropejstvo. Mnoge razvijene zemlje, zahvaćene krizom legitimnosti tokom dugoročno pokušavaju održati relativnu stabilnost i dobar standard svojih građana na teret nerazvijenih delova sveta, putem „nejednake svetske razmene”, a u poslednje vreme i direktnim političkim i vojnim intervencijama u prostorima koji su za njih od strateškog i ekonomskog interesa. Iza retorike modernizacije, primećuje se da slobodno tržište suvereno vlada, te da zemlje periferije u potpunosti pripajaju kapitalističkom svetu kome nude jeftinu i visokoobrazovanu radnu snagu, a potpuno su ekonomski zavisne od centra i multinacionalnih kompanija i banaka.

„Kakav je to čudan svet”, podrugljivo primećuje Stiglic, u kojem siromašne zemlje zapravo subvencionišu najbogatije.” (Harvi 2012: 100)

Između tih dveju razina, mnoga pitanja su neprikladna, pa samim tim i neodgovorena. Ta se pitanja odnose na nacionalni identitet država na periferiji Evrope, koja gradi državu na preslikanom konceptu nacije i stalno teži svoj državi na periferiji Habsburške monarhije ili kao deo Otomanskog carstva i područja koja su bila osvajana u pohodima Mlečana. Zbog svega toga sve države zapadnog Balkana, od kojih neke samo što su odmakle od punoletnosti državne nezavisnosti, u svom identitetu imaju civilizacijsku nesigurnost u odnosu na velike nacije koje čine okosnicu EU. Zemlje istočne i jugoistočne Evrope su zemlje „samo-kolonizirajuće” kulture, svojevrsne „kolonizacije svesti” jer kao uvoznice stranih vrednosti i civilizacijskih modela to čine sa divljenjem, bez kritičkog otpora. Takve zemlje vide sebe kao evropske, ne u potpunosti, ali ne kao Drugi. Takvo poimanje je preduvjet za čudnovati identitet i čudnovatu modernizaciju. (Kiossev, 1999:3) Kuss ističe da je posredi suptilnija „gradacija evropejstva” koja se u procesu evroatlanskih integracija koristi kao vrsta post kolonijalnog mehanizma. (Kuus, 2004: 476) Ako je tačna teza da sila postoji sama po sebi, ne hajući mnogo za pravdu i istinu, onda se temeljom uvida u burna svetska zbivanja unazad u nekoliko proteklih godina, mora doći do zaključka da su demokratske tradicije čovečanstva, kao i nezavisno, kritičko i otvoreno javno mišljenje ponovo pred izazovom.

Neki od autora EU vide kao srednjevjekovnu evropsku katedralu (Severin, 2006) ili carstvo (Ziolenka 2008). Kroz koncept carstva i kolonije i „rekonstrukciji mape” Evrope moguće je zapitati se o drugoj (ne-zapadnoj Evropi). Kako „zajednička – ali – različita istorija” carstva i „zajednički – ali – različit identiteti” kroz kolonijalnost menjaju današnju kartu Evrope? Zašto je moguće Evropu posmatrati kao carstvo?

U objašnjenju pojma carstva, Antoni Paden (Antony Pagden), vidi politički organizovanu uniju koja povezuje „različite i prethodno nezavisne „države” i stvaranje države koja nije prethodno postojala. (Padgen, 1995: 14) Obeležja carstva koja se direktno mogu primeniti na područje jugoistoka Evrope ili zapadnog Balkana su nejednaka razmena, sukob/ rat/pacifikacija/međunarodni zakon; administracionalizacija / normalizacija/reforme te približavanje drugih/uspostavljanje kulturoloških hijerarhija. Sledom toga obeležja carstva teže stavljanju pod svoju kontrolu privatizovanu društvenu imovinu stečene u socijalizmu, povlašćene poreze, ali i državne podsticaje za direktna strana ulaganja te generičku strukturalnu prilagodbu politike, a sa druge strane implementacija zakonodavnih normi EU visoko birokratiziranog zakonodavnog okvira „umetnosti upravljanja ili racionalnosti upravljanja” u Fukoovom (Foucault) smislu shvatanja upravljanja.⁷

Carstvo u svom centru razvija obrazac upravljanja koji se kroz procedure primenjuje na celoj teritoriji. Taj obrazac ne perpetuira nasilje, niti se ograničava na represiju, mada je mogućnost korišćenja nasilja upisana u telo carstva. Carstvo ne teži da ujedini već postojeće unutrašnje tržište, nego da zasniva jedinstveno tržište postavljajući granice onoga što tako postaje unutrašnjost sa obzirom na ono izvan. Carstvo je vrsta politike unifikacije koja osigurava upravljanje, kontrolu vremena i prostora, odnosno, carstvo reguliše napretke i zaostajanja, razvija kognitivnu mapu razmišljanja i autoritativne oblike znanja. Hart i Negri govore o mondijalnom carstvu koje je deterijalizovano sa difuznim aspektima moći, a struktuirano je piramidalno; sa primatom SAD i sistemom UN, zatim transnacionalne kompanije kao indermedijacije te na kraju nacionalne države. Oni carstvo vide kao „globalnu formu suvereniteta”, ili područje „ekonomske post modernizacije”, naglašavajući da kroz pravne norme ima legitimacijsku moć korišćenja sile i biopolitičkih kapaciteta. Zadatak Carstva je promovisanje globalnog građanstva jer tu nema protivnika u klasičnom smislu. On se banalizuje i pretvara u biće na koje se gleda sa moralnom indignacijom. Carstvo izaziva teoriju suvereniteta kroz kontrole i teritorijalnih aspekta suvereniteta. Carstvo kao novi-stari koncept dovodi u pitanje koncept povezanosti teritorijalnosti i politike. Da li to onda znači da se nacionalna država odriče tehnike vladanja

⁷ Foucault upravljanje vidi kao set institucija, procedura, analiza i razmatranja, kalkulacija i taktika koje omogućuju provođenje veoma specifičnih oblika moći usmjerene ka populaciji, političkoj ekonomiji i sigurnosti. (Gordon, C. 1991, 'Governmental rationality: an introduction', u G. Burchell, Colin Gordon and Peter Miller (eds) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, 1–48. Chicago, IL: University of Chicago Press.

koja oblikuje subjekte nad kojima se vlada? Suverenitet je uvek neka vrsta osvajanja, izdvajanja teritorije i konstitucije prava na gospodarenje. (Hardt, Negri 2003)

Uvidom u zvanične dokumente, ekonomsku politiku i vojne intervencije Mauro zaključuje da odnos NATOa i EU prema jugoistoku Evrope predstavlja obrazac obnovljenog kapitalizma i imperijalizma (Mauro, 2001: 112) u kojem se proces proširenja predstavlja kao svojevrsno natjecanje u „evropejstvu” pristupnih zemalja. (Kuus 2004: 483) Moska, u svom delu *Teorija vlasti i parlamentarna demokratija* tvrdi da ne postoje monarhije, aristokratije i demokratije (kako je mislio Aristotel), već da su to samo prividi. U svim društvima postoji samo manjina koja vlada i većina koja se pokorava. U svakom vremenu i na svakom mestu, sve ono što u vlasti predstavlja odlučivanje, vršenje moći, što uključuje komandovanje i odgovornost, uvek je atribut jedne posebne klase, čiji elementi formiranja, s obzirom na vekove i zemlje, mogu biti različiti, ali koju, bilo kako formirana, uvek sačinjava, u odnosu na masu podanika kojima se nameće, jedna neznatna manjina. Ovu posebnu klasu Mosca naziva politička klasa. (Mosca 1965) Upravo ta klasa je glavni promotor i prenosnik EU vrednosti iz centra u Briselu prema perifernim zemljama koje teže postati deo EU carstva.

EU predstavlja globalnu imperijalnu strategiju sa setom obrazaca nejednakosti, hijerarhije, ekskluzivnosti i moći koja stalno postavlja pitanje svojih granica sa multidimenzionalnim sistemom zavisnosti. (Boroze, 2004: 14-15) Bogatstvo, moć i privilegije sačinjavaju osnovu magnetizma EU za zemlje kandidate. Prema Bornšieru EU je rezultanta istorijske dinamike unutar Evrope nastalom na kontradiktornim snagama državnog apsolutizma (kasnije pretvorenog u nacionalizam) i individualizma (kao oblika liberalizma) te su kao takve unutarnje kontradikcije ideološke borbe između nacionalističkih i liberalnih ideologija ostale nedovršene i samim tim neuverljive. (Bornshier, 1997)

„Modele kolonizacije” koje navodi Komarof u oblicima kolonijalizma Južne Afrike, moguće je primeniti na proširenje EU. Civilizacijski kolonijalizam (Comaroff, 1997: 181) kao transcendentalna misija usmerena je „organizaciji relacija na bazi solidarnosti utemeljenjenim na slobodi, sigurnosti i pravdi”. Takva abeceda se ukazuje zemljama kandidatima koje onda očito nisu slobodne, sigurne i pravedne. Takav vid je također uporediv sa različitim područjima koje EU i USAID daje nevladinim organizacijama koje promovišu „slodno tržište”, „demokratiju” i „civilno društvo”. Drugi vid, administrativni kolonijalizam može se sagledati

kroz *acqius communautaire* kao vid birokratske procedure koju pristupne članice moraju slediti. Zadnji vid naseljeničkog kolonijalizma očituje se u naseljavanju pripadnika srednje klase zapadne Evrope u „sigurne” delove srednje i istočne Evrope, kao i migracija kapitala koji koristi jeftiniju radnu snagu. Kada je profitna stopa suviše niska, tada državno regulisanje „razarajuće konkurencije”, monopolizacija i izvoz kapitala na još netaknuta nalazišta obezbeđuju odgovarajuća rešenja. (Harvi, 2013)

Bez da razumemo procese nejednakosti, marginalizacije i isključivosti koji su intrinzični sadašnjoj transformaciji Evrope, bit će nemoguće doseći strukturalnu transformaciju današnjeg sveta. Posmatrajući činjenicu da je proces pristupanja nejasan, odnosno da se sastoji od ispunjavanja prilično apstraktnih kriterija, kao što su vladavina prava, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, može biti sagledavan i kao prikriveno osiguranje manevarskog prostora za zadržavanje hijerarhijskog, a ne partnerskog odnosa EU i zemalja kandidata. Ziolenka takav proces vidi kao iskazivanje imperijalne moći EU jer ona u procesu pristupanja ima normativnu moć koja propisuje norme demokratije, ljudska i socijalna prava. Unija daje modele, a zemlje kandidati ih trebaju primeniti. (Ziolenka, 2006: 56)

Ali iako EU posmatramo kao „carstvo”, koje ima i kraljevske manire pa prema zemljama kandidatima pristupa preko „politike moći”, ona je jednako tako „benigno carstvo” koje svoj teritorij ne osvaja ratovima, već privilegijama i povlasticama. Svaka država sebi postavlja za cilj balansiranje između unutarnje i vanjske motivacije za promenom političkog delovanja. Kako efikasna može biti uslovnost EU za promenom unutarnjeg zakonodavnog poretka države? Definisane uslovnosti treba biti shvaćeno kao postizanje usaglašavanja normi i pravila i njihove implementacije unutar EU i van nje te mehanizam provedbe koji će osiguravati kredibilitet, doslednost i kontinuitet tokom vremena. (Sasse, 2008) Jedna od najvažnijih poluga moći tog i svakog drugog carstva je birokratija. Maks Veber je u analizi kraja 19. veka primetio militarizaciju civilnog društva jer su korporacije napravile takav oblik funkcionisanja u kome je svako imao mesto i svako mesto je bilo definisano funkcijom. (Weber 1978: 1156)

Profit koji bi mogao ugroziti tržište, birokratija je mogla poravnati jer je bila efikasnija od tržišta. Kao i u vojsci, u velikoj birokratskoj strukturi, efektivna moć je oblikovana kao piramida koja je racionalizovana jer svaki deo ima svoju definisanu funkciju. (Sennet, 2002:29) Još je Veber uočio da je birokratska uprava onaj oblik vršenja vlasti koji može na

dugi rok postići najveću efikasnost i racionalnost. Jedan od razloga za to je porast kompleksnosti savremenih društava i usložnjavanje problema upravljanja i vladanja. Po Veberovim uvidima birokratija ima sposobnost trajnog samoobnavljanja strukture moći, koja ne zavisi mnogo od tipa režima i karaktera političkih aktera. (Weber, 1976)

Ta „potraga za redom” se pro širila od poslovnog sveta na vladajuću upravu i nakon toga na civilno društvo. Kada se lekcija o strateškom profitu prenela na težnju o efektivnoj vladi, status državnih službenika je porastao, a birokratska praksa je našla i svoje mesto u politici. (Wiebe, 1967) Ovakva vrsta birokratske impozicije imala je uticaj i na pojedince i institucionalne regulative.

Pojedinac koji želi napraviti karijeru u takvoj instituciji živi u „železnom kavezu” (Weber, 2001:123); odnosno živi život koji je neko drugi dizajnirao za nekog drugog pojedinca. Veber objašnjava zašto pojedinac na to pristaje. Birokratija uči disciplini zakašnjele zahvale. Birokratska pravila primarno koriste birokratiji samoj. Sistem je usmeren na vlastito institucionalno samoodržanje i stabilnost, a ne na efikasnu brigu i zaštitu pojedinca. (Sennet, 2002: 33) Birokratska struktura osigurava i temelj za iskazivanje moći. Mi najčešće poistovećujemo birokratiju sa stabilnošću i pouzdanošću. Ipak, to je iluzija. Internu napetost modernizacije on vidi kroz prizmu birokratizacije, kao centralnog elementa racionalizacije zapadnih društava. Veber je svoje sumnje u realne domete demokratije izvodio iz činjenice da se demokratske strukture relativno lako rastvaraju pod naletima diktatorski nastrojenih moćnih manjina. Zbog toga je tvrdio da je kontrola upravnih birokratskih aparata jedan od najvećih problema u funkcionisanju moderne demokratije. „Veber nije verovao da se moć birokratije može ograničiti političkim autoritetom čak ni u demokratskom sistemu”. (Botomor, 2008: 85) U tekstu *Politika kao poziv* Veber izričito tvrdi da je pod normalnim uslovima pozicija vlasti jedne razvijene birokratije uvek predominantna. Političari se u parlamentarnoj demokratiji (bez obzira da li je parlament izabran od naroda ili ima aristokratska obeležja) sve više nalaze u ulozi diletanta pred ekspertskim analizama kvalifikovanog činovništva, koje se nalazi na najodgovornijim pozicijama u administraciji. (Veber, 2006) Američki ekonomist Galbrajt (John Kenneth Galbraith) je još 70 tih godina prošlog veka uočio da umesto ranijih čuvenih vlasnika velikih korporacija poput Forda, Rokfelera, Karnegija, Melona, Gugenhajma, nastupaju anonimni direktori i menadžeri, odnosno tehnokrati koji reprezentiraju snagu i uticaj nove elite u liku „organiziranog znanja” ili „tehnstrukture”. (Galbraith 1970)

Zemljama na zapadu Evrope je dozvoljeno da ne primećuju nedostatke svoje okoline, dok se na ostatak Evrope gleda kao na laboratoriju ideoloških eksperimenata u kojima se iskušavaju političke mogućnosti kroz teoriju unutar hipotetičkog područja. (Wolf, 1994: 234) Koristeći terminologiju Šekla EU stvara norme („norm-makers“), a za zemlje kandidate EU se očekuje da budu primaoci tih normi („norm-takers“) (Checkel 1999). Takve norme često nailaze na odbijanje, budući da se smatraju predrasudama zapadnih zemalja koje svoj poredak žele preslikati na ostatak sveta, dok zapadni mislioci smatraju da sličan obrazac razvoja mora postojati i u drugim zemljama. Na taj način ideologija koja se propagira podrazumeva prodor zapadnih vrednosti u druge delove sveta odnosno vesternizaciju. Ako zemlje kandidati ne oblikuju svoju zajednicu po zapadnim standardima, oni se sagledavaju kao inferiorni. Na taj se način celi jugoistok Evrope smatra prostorom između inkluzivnosti i ekskluzivnosti, kako ekonomski tako i u kulturnom priznanju. To je ključ razumevanja paradoksa nove politike raznolikosti koju promiče EU. Evropska Komisija je glavni instrument praćenja i vrednovanja napretka zemlje kandidata ka EU. Izveštaji Evropske komisije o napretku u svojoj strukturi slede Kopenhaške kriterije, ali korišćenjem izraza kao što je demokratija, vladavina prava, poštovanje prava nacionalnih manjina daju širok spektar interpretaciji. (Stanković Pejnović 2015 b)

Istorija srednje i istočne Evrope sporo prodire u perspektivu Zapada jer tamo prevladava pojmovno oblikovanje Evrope „opterećeno Zapadom“. Situacija se počela menjati posle 1945. godine, dok je posle 1989. nastupila ponovna artikulacija istočne i jugoistočne Evrope. Jesu li ekonomska očekivanja bila dovoljan motiv za političku podršku riskantnog projekta Unije? Potrebna je zajednička vrednosna orijentacija. (Fossum, 2002) Političke inovacije kao stvaranje unije nacionalnih država zahtevaju političku mobilizaciju koja apeluje na interes i osećaje, idejom očuvanja specifične kulture i načina života. Tranzicijska društva srednje Evrope morala su prevladati zahteve sloma jednog sistema koji je težio vraćanju nacionalnoj državi te je razumljivo da nije postojao entuzijizam prenošenja ponovo uspostavljenih prava na evropske instance. U toku tog proširenja EU, francuski premijer je naglašavao da je „evropski način života“ temelj političkog projekta usmerenog ka prevazilaženju Evrope od tržišnog projekta pod uticajem globalizacije. EU je simbol društvenog modela izrastao kroz istoriju. (Habermas, 2008:105) Da bi se stvaranje identiteta moglo proširiti i izvan nacionalnih granica nužno je stvaranje evropskog građanskog društva, političke javnosti i kulture koju

mogu deliti svi građani EU. To su tri funkcionalna zahteva demokratski utemeljenje Evrope, a po Habermasu katalizator tih procesa može biti ustav. Tako Evropa na sebe mora primeniti logiku kružnog procesa kojima su demokratska država i nacija međusobnom interakcijom stvorile jedna drugu. Jezgra evropskog identiteta više je učenje nego rezultat, učenje priznavanje razlika, ne asimilacija ni suživot, nego solidarnost i nova svest o zajedništvu (građani druge nacije su „jedni od nas”) i svesti o zajedničkoj političkoj sudbini i perspektivi vlastite budućnosti. Narodi bi trebalo da „unaprede” svoje nacionalne identitete i prošire ih na evropsku dimenziju.

U liberalno demokratskim državama uporno se kao ideal postavlja težnja za bogaćenjem, nepoštenje i potkupljivanje. Šta je to što bi trebalo držati na okupu region stalnog rivalstva između nacija sa razvijenom samosvesti? Obeležje zajedničkog identiteta može biti priznanje razlika. Građanska solidarnost produkt je demokratski ustrojene političke zajednice slobodnih i jednakih, ali se ne može ostvariti samo putem negativnih obaveza univerzalističkog morala pravednosti (odustajanje od napadačkih ratova, povreda ljudskih prava), već kolektivno odabranim prihvaćenim načinom života kao rezultat stalno prisutnog međusobnog sporazumevanja. Zato i nije pravilno postavljeno pitanje postoji li evropski identitet, nego mogu li se nacionalne arene otvoriti tako da se izvan nacionalnih granica gradi zajednička volja i promišljanje o evropskim temama?

Resuverenizacija evropskog društva

Da li moguće ostvarenje građanske solidarnosti u sve većoj ekspanziji globalizacije kojoj je uvećanje kapitala jedini cilj? Globalizacija je ubrzani nastavak dugoročnih trendova ili prelaz u novi, nadnacionalni oblik kapitalizma u svim procesima ubrzane modernizacije. U tom procesu vidljive su strukturalne promene kao rezultat nejednake podele društvenih troškova. Usled sve većeg globalnog pritiska vlade su prisiljene da unutar nacionalnih granica imaju sve manje dominantnu, a više organizacijsku ulogu. Preko globalizma se vidi kako se iz opšteg rađa partikularna ideologija i ako ova ideologija nastoji delovati na više polja, glavno joj je ekonomsko.

Kao dominantna ideologija, duh kapitalizma teoretski ima sposobnost da prožima čitav niz mentalnih prikaza specifičnih za datu era, infiltrirajući se u politički i trgovinski sindikalni diskurs, implicirajući legitimne reprezentacije i konceptualne šeme novinarima i istraživačima

do tačke gde je njegovo prisustvo istovremeno difuzno i opšte. (Boltanski, Chapelliano, 2007: 57)

Globalizam je izlaz iz zapadnjačkog univerzalizma u svet sena (Platon), neka vrsta rehabilitacije *doxe* (Huserl) ili metodički neonominalizam (Holger van den Boom), svakako svojevrsni re-entry primitivizama. (Rodin, 2004: 22) Sada je globalizacijsko polje percepcije postalo ne-mesto majke svih bitaka.

Stalno se govori da je nakon rata potrebno ponuditi novu strukturu, a to će biti struktura njihove globalne kontrole. Veliki centri moći planiraju napraviti jednu svetsku vojsku, jer tada neće biti rata i vladace „svetski mir”. Ipak do mira se dolazi preko mnogobrojnih ratova. Novi svet se temelji na post nacionalnom ekonomskom, informatičkom, interkulturalnom globalnom povezivanju i međuzavisnosti, a ponajviše na uspostavljanju kontrole nad svakom osobom tj. kontrolom uma.

Zemlje članice EU su u osnovnim crtama utvrdile ovlašćenja u kulturnoj, obrazovnoj, finansijskoj, ekonomskoj i socijalnoj politici. Novčani suverenitet su preneli na instituciju Centralne banke. Nakon monetarne unije, raste potreba za „harmonizacijom” državnih politika jer su nacionalne države sledbenici različitih pravnih tradicija, socijalno političkih režima, poreskih sistema. Zbog toga je i za očekivati da na raznovrsno podsticanje i izazove reaguju različito. Ipak politika globalizacije je izražena putem povećanja međunarodnih organizacija moći. Mnogobrojnost i netransparentnost evropskih odluka i nedostatak prilike da građani učestvuju u procesima donošenja odluka izazivaju nepoverenje najširih slojeva. Zabrinutost je usmerena na delovanje fiskalne preraspodele koje sunarodnike stavlja u nepovoljan položaj, a eventualno ide u prilog drugim nacijama; priliv doseljenika iz drugih zemalja; odliv investicija u druge zemlje, neobuzdana konkurencija. Reforme i strukturalno prilagođavanje doprinose uništenju nacionalne ekonomije i povećavaju zavisnost o stranom kapitalu.⁸

Globalizacija javnog mnjenja preuzima neočekivan oblik direktne transnacionalne demokratije, posebno trans politike, podjednako pogubne za države-nacije, ali i za diktature. Pri tome se javno mnjenje iznenada pretvorilo u trans političku emociju na nivou takozvane „globalne civilizacije.” (Virilio, 2011: 28) Gramši pod opštim mnjenjem shvata

⁸ Primera radi posle dva dosadašnja programa „pomoći” stopa nezaposlenosti u Grčkoj je preko 26%, a izgubljeno je skoro 1 milion radnih mesta. Sa te tačke mora da započne novi program „reformi” radnog zakonodavstva”, što je eufemizam za nekažnjeno masovno otpuštanje i dalju eksploataciju radnika. Vladajući oblik kapitalizma je na načinu kako je porazio Grčku ostvario jednu od svojih najvećih pobeda.

saglasnost koja se konstituiše od dugo ponavljanih praksi kulturne socijalizacije, ukorenjenih u regionalnim ili nacionalnim tradicijama. Opšte mnjenje obmanjuje, zamagluje ili prurušava realne probleme pod vidom kulturalnih predrasuda. (Gramsci, 1951: 321)

Globalizacija je usmerena na meru post suvereniteta sa težnjom da se državama oduzima pravo na suverenitet i očuvanje nacionalnih interesa jer se ističe da o tome brine međunarodna zajednica. Ipak poredak kosmopolitske demokratije temelji se na izgradnji određenih pravila i usvajanju ustanovljenih vrednosti. To ne znači da ona podrazumeva jednakost i jednoobraznost jer se globalizacija temelji na dvojnim standardima; ako se zemlja povinuje interesima moćnih zemalja onda su dobrodošle i dobronamerne, a drugi automatski postaju „loši”. Krivi su jer kasne, jer nisu prilagođeni, jer „nisu u pravu.” Pravednost je uvek prikaz perspektive jačeg. Tukididova maksima od prije pre 25 vekova bazira se na misli da pravo, kako to ide u svetu, jeste pitanje samo onih koji su podjednako moćni; jaki rade ono što mogu, slabi trpe zato što moraju. Sledeći tu misao Čomski navodi da su to fundamentalni delotvorni principi međunarodnog poretka, no niko eklatantno to ne želi jer se nominalno međunarodni poredak zalaže za jednakost svih članica, bar u najvišim međunarodnim organizacijama, npr. UN. Politički identitet bez kog Evropa ne može steći sposobnost delovanja stvara se samo u nadnacionalnom javnom prostoru. Taj prostor pod uticajem globalizacije postaje mogućnost za proces resuverenizacije jer nacionalne države žele sačuvati deo suvereniteta koji su izgubile kao nacionalne države. Otklon od globalizacije, iako su evropske države uz SAD (odnosno multinacionalne kompanije koje zbog ogromnog kapitala mogu delovati na vladinu politiku) glavni zagovornici globalizacije, ipak se vrši kroz političke konjunktore principa supsidijarnosti, stvaranjem dve vrste granica, mekih između „nas” i tvrdih između „nas” i „njih”, orjentacijom ka zatvorenoj planskoj privredi. Svaki pokušaj otklona podvrgnut je medijskoj marginalizaciji te se samim tim nije ni dogodio ili su njihovi učesnici izvrgnuti kritici analitičke i političke „elite”. Nacionalni identitet, najviši oblik političkog identiteta, zbog svojih jedinstvenih korena u prirodi i istoriji izgubio u poslednje vreme svu intelektualnu verodostojnost otkako su autori Andreson, Gelner, Hobsbavm, Smit razvili „zamišljeni”, „konstruisani” karakter nacija – iluminacija. (Renan, 1992) Ipak, neki autori su mišljenja da su uočljive osnovne promene evropskog društva kroz sve veću individualizaciju koja se u svakoj zemlji različito aspektira; u Nemačkoj se individualizam izražava u grupi jednakih, u Francuskoj glavna crta

individualizma je borba protiv države i institucija državne moći, dok se u Britaniji odnos između individua i grupe određuje ugovorima. (Šmale, 2003:296)

S obzirom na pravne temelje, sistem vrednosti, način promišljenja, taj prostor kao entitet i kao identitet se nalazi ispred drugih prostora i identiteta i ima taj kapacitet postojanosti. EU ne završava samo s fizičkim granicama u geofizičkom smislu, već je ona tamo gde je taj zapadni sistem vrednosti. EU nije virtuelna država, nije ni federacija nego nešto kao neki labavi savez gde prevladavaju nacionalni entiteti i interesi.

Ako se EU predstavlja kao zemlja blagostanja zašto se EU birokratija zalaže za smanjenje nadnica i socijalnih davanja, ugrožavajući i sam zdravstveni sistem. Najbolji i najočigledniji primer daje Grčka. Pored svih mana i vrlina EU, oblik EU je prvi pojavni oblik post nacionalne demokratije. Postavlja se pitanje da li je taj savez dovoljno snažan da može stvoriti osećaj solidarnosti i kolektivni identitet izvan nacionalnih granica te time ispuniti zakonitost post nacionalne demokratije? U politički ustrojenoj Uniji, pozitivno usklađenoj, preraspodela delotvorne politike mora imati obeležje severnoevropskog oblikovanja volje koja nije moguća bez građanske solidarnosti. Prelaz sa sporazuma između vlada u ustavnu političku zajednicu kroz zajednički postupak demokratske legitimacije, zajedničku praksu oblikovanja mišljenja i volje koji se temelje na evropskom građanskom društvu u celoj Evropi do sada nije ostvaren, a prema sadašnjem stanju stvari teško da će i biti ostvaren u budućnosti. Na taj način se interesi dominantnih zemalja EU nameću kroz različite modele „zemljama periferije” te kroz unutrašnje uticaje koje vrše različita tela EU kroz prihvatanje zakonskih okvira uspostavljanja ljudskih prava i demokratizacije društva, a kroz izgradnju novog svetskog poretka i trajnog mira u celom regionu. Habermas je podsetio da je EU formirana kao mehanizam osiguranja od ratne opasnosti. S obzirom da ta opasnost trenutno nije prisutna, koja je dalja svrha EU? Ali o tome kao ni o mnogim drugim pitanjima vezano uz EU, uopšte se ne raspravlja. Temeljna ideja Evrope još od Immanuela Kanta je pitanje javnog dobra. Očigledno, problem je u tome što iza ovakve Evrope stoji isključivo interes krupnog kapitala, ponajpre onog zapadnoevropskog, a ne nikakve plemenite ideje. Još jedan od problema predstavlja i to i što od takve Evrope obični ljudi nemaju koristi.

Proces nadzirane slobode

Iako se prikazuje kao kolevka demokratije, EU je ustrojena izrazito nedemokratski. Vrh evropske birokratije se ne bira direktno na izborima, a evropski parlament, koji se jedini direktno bira, nema u procesu odlučivanja važnu ulogu. Da je priča o demokratiji i ljudskim pravima u EU vrlo netransparentna, vidi se npr. po jačanju ekstremizma i ksenofobije u Evropi, a i po zapadnoevropskom odnosu prema imigrantima – jeftinoj radnoj snazi koja se maksimalno eksploatiše s obzirom na to da nemaju nikakvih političkih prava pa se ne mogu pobuniti. Oni se dodatno koriste radi snižavanja cene rada domaćih radnika. EU je neo liberalna organizacija koja deluje u korist ekonomsko-političkih elita i korporacija, a ne običnog građanina. Nije u pitanju izbor između balkanskog blata i sjaja Evrope, kako se u medijima želi pokazati, nego između boljeg društva za sve nas ili profita za mali sloj. Potrebno je izgraditi sistem ekonomskih odnosa, koncepcija i strategija dugoročne uređenosti, sistematsko finansiranje ekonomije, a ne koncept oslanjanja na strana ulaganja. Medijska prikazivanja EU se podudaraju sa onim za što se zalažu evropske institucije kada je reč o pravima radnika, a one podržavaju fleksibilizaciju radne snage, tj. smanjenje radničkih prava i lakše otpuštanje radnika, stagniranje radničkih plata, rad na određeno, ukidanje kolektivnih ugovora, produžavanje radnog veka itd.

Neo liberalizam je ekonomska politika koja teži podvrgnuti sve aspekte društva tržištu, pri čemu se na ideološkom nivou koristi kao opravdanje za pogodovanje kapitalu, tj. za povlačenje „nepopularnih poteza” – onih koji idu na štetu običnog građanina, kao što su smanjenje radničkih i socijalnih prava, komercijalizacija i privatizacija zdravstva i obrazovanja, pri čemu se dosta tih napada sprovedo upravo kroz institucije EU. Neo liberalizam nije naziv za primarne procese neovisne o ljudskoj volji, nego za tip ljudske intervencije kojom se preoblikuju uslovi pod kojima društvo funkcioniše radi faviriziranja određenih tržišnih oblika.

Evropska komisija (EK) se već dugo godina zalaže za smanjenje troškova za socijalna prava, komercijalizaciju i privatizaciju javnoga sektora i reforme tržišta rada na štetu radnika. Članovi EK su „posrednici” krupnoga kapitala pa su „iskoristili” krizu u vidu „doktrine šoka” – koji se koristi da bi se sprovele mere koje pre toga nisu bile moguće. Neo

liberalizam je ekonomska politika koja teži da podvrgne sve aspekte društva tržištu, pri čemu se na ideološkom nivou koristi kao opravdanje za pogodovanje kapitalu, tj. za povlačenje „nepopularnih poteza” – kao što su smanjenje radničkih i socijalnih prava, komercijalizaciju i privatizaciju zdravstva i obrazovanja. Neo liberalna politika se u Evropi sprovodi naročito kroz institucije EU, a to se nastavlja i nakon izbijanja velike svetske ekonomske krize 2007-2008. godine. Kriza se, iako je od samog njenog početka neliberalni model (kao i sâm kapitalizam) pretrpeo znatne udare na svoj javni imidž, koristi kao povod za sprovođenje daljih neliberalnih reformi.

Velike kamatne stope koje plaćaju zemlje periferije izvlače kapital iz zemalja periferije ka jezgru u ruke privatnih finansijskih institucija koje kupuju hartije od vrednosti izdate u zemljama periferije ili vlada zemalja koje su uključene u „planove za pomoć”.⁹ Samo Dojče banka poseduje rezerve u iznosu od 52 triliona dolara. To je suma veća od BDP čitave Evrope. Ova banka je ostvarila profit u iznosu od 32 milijarde evra.

EU je projekat moćnih, pravna stečevina, drugi oblik civilizacijskog diskursa jer je EU novi oblik geografske ekonomije u kome je sve podređeno pravu jačeg. Treba znati, a ne verovati sa kim je moguće ostvariti novi suživot i kakav će on biti. Neznanje nije moguće kompenzovati bilo kakvim verovanjem. Potpisivanjem pravne stečevine je, po političkoj terminologiji, prihvaćena i svaka nova država potpisnica kao subjekt potpisnik takvih obaveza u političke svrhe o kojima se vrlo malo zna, čak i (pogotovo) „stručnjaci”, tehnokrati koji su ih potpisali. Novim državama je nametnuta ili su države same prihvatile poziciju osvojene teritorije. To se dešava onog časa kada je potpisano da se pravna stečevina EU preuzima kao temelj zakonodavnog okvira neke zemlje, tada se ruše temelji kulture kao svog prava jer jedan narod unutar strane kulture ne može ostvariti ona prava koja mu se nude temeljom pravne stečevine. Na taj način svaka zemlja nestaje kao subjekt kulture jer se prihvata evropsko pravo kao svoja kultura. Političari manipulišu stvarnošću, obećavajući iluziju koja objektivno nije moguća, ali u koju ljudi rado veruju. Kada čovek nije u mogućnosti saznati, on nužno traži verovati. Političko mišljenje je drugorazredno mišljenje, prvo je naravno naučno. Gramši je ukazivao da se vlast ne održava samo na nasilju, već i na saglasnosti, pa stoga mehanizam vlasti nije samo prinuda već i ubeđivanje. Uveliko se koriste

⁹ Nemačka, Francuska, Austrija uzimaju pozajmicu sa kamatom od 2%, a daju ga sa kamato od 5,2% . novac koji zemlje jezgra pozajmljuju Grčkoj, Irskoj i Portugalu vraća se kroz privatne banke, a kamatne stope ovih banaka iznose 10% ili više.

Gramšijevе spoznaje da jedan od osnovnih elemenata borbe za održavanje hegemonije (saglasnosti) nije suprotstavljanje protivničkim teorijama, već delovanje na običnu svest i misli prosečnog čoveka. (Gramsci 1971). Kao najdelotvorniji način ostvarenja tog zadatka Gramši je preporučio tehniku neumornog ponavljanja istih tvrdnji, sa ciljem da se oni kojima su upućene na njih naviknu i počnu ih razumno primati. Metode manipulacije uveliko slede ova shvatanja. Kako masa i filozofiju ne može primati drugačije nego kao veru, društvena saglasnost se uspostavlja kroz neprimetne promene mišljenja i raspoloženja te stabilnost vladavine nije dovoljna samo ovladavanjem vlasništva. (Станковић Пејновић, 2018: 56)

Ako su stranci vlasnici sadržaja, onda oni određuju i formu ili oblik u kojoj će ova stvarnost živeti. Oni oblikuju i stvaraju stvarnost prema svojim interesima, a objektivna predodžbe viđenje realnosti je skriveno, pa se samim tim javlja evroskepticizam. Skeptici sumnjaju u ono što ne razumeju, ne ulaze ili ne prihvataju ono što ne shvataju, pa su samim tim to daleko ozbiljniji i oprezniji ljudi od onih koji misle da je sve jasno, pa o tome nije nužno raspravljati. Skepticizam je filozofija da pojedinca ili narod pitaju s pravom o suživotu s onim koga poznajemo. Evroskeptici se pitaju mogu li se jednostavno zaboraviti izbledele vrline nacionalne države i može li EU steći sposobnost političkog delovanja koje su nacionalne države izgubile evrofederalističkim pristupom. Pitaju se i jesu li evropske institucije sposobne međusobno prilagoditi nacionalne interese tako da nastanu nova tržišta odnosno imaju li snagu kao pozitivna integracija donositi tržišno korektivne odluke?

EU je državama koje joj pristupaju blizu, a opet tako daleko, s obzirom na pravila igre i suživot. Analitičari, političari, intelektualci uveravaju da će ulaskom u EU biti država uređena, pravno, politički ekonomski, industriji, ali se ne postavlja pitanje ko će odrediti to uređenje. Političari žele biti vlasnici stvarnosti, polažući pravo na političku manipulaciju do nivoa zloupotrebe zakonitosti. Sve više se ulazi u proces nadzirane slobode i kontrolisane potrošnje svega, nametanjem sistema prevare, a ne stvaranja. Ljudsko dostojanstvo i prostor (nacionalno bogatstvo) postaju predmet „preoblikovanja”, a kriminalizacija stvarnosti se sprovodi pod plaštom preoblikovanja zakonitosti.

Opstanak u svetu se planira, propadanje se samo događa, a sada smo prepustili neo liberalnom tržištu da sve reši. Prodajom nacionalnog bogatstva, banaka, fabrika, zemlja se dovodi do stepena biološke zavisnosti. Tržište je deo socijalnih odnosa ili deo preko koga se regulišu pojedini socijalni odnosi, ali ne svi. To se u EU itekako radi jer je tamo sve

isplanirano ko će i koliko čega proizvoditi. Politika EU je vođena neo liberalnom doktrinom preraspodele svega dok je god to moguće. Zamišljanje nepostojećeg kulturnog nasleđa i stvaranje novog kulturnog identiteta baziranom na preslikavanju drugog odvija se u prostoru kulture gde se tada kulturna stvaralaštava pokazuje kao idealno tlo za vođenje opasne politike. Pravo, poredak i zakoni privatizovani su kao javna preduzeća. Medijski proizvedena realnost svakim danom proizvodi i dodatnu kolektivnu halucinaciju u prošlosti koja je postala roba pod patronatom moći. Polarna inercija (sintagma Pola Virilija koja označava masovni fenomen koji pogađa posmatračke ekranskih tehnologija koje se aktiviraju daljinskim upravljačem te kojim se proizvodi nemogućnost da se čovek odvoji od ekrana), je put kojima se laži, iluzije i nametnute projekcije sjedinjuju u proizvodnji globalne stvarnosti koja samo deklarativno ima veze sa pravdom, pravednošću i zakonodavstvom.

Postoji još jedan mehanizam održanja kontrole nad svim zemljama EU preko zahteva evropskog parlamenta da se u roku od pet godina fiskalna unija, koju je prihvatilo 28 članica EU, na nivou vlada zakonski spoji s temeljnim ugovorom EU. To je nov paket zakonâ o ekonomskom upravljanju, poznatiji pod imenom six-pack, koji je donet krajem 2011. godine. Te su mere najavljene još početkom 2010. godine, a iste te godine predsednik EK José Manuel Barroso govorio o „tihom revoluciji”, nakon što je predlog EK o six-packu podržalo Evropsko veće (u kojem su svi šefovi država-članica). Reč je o provizornoj odredbi temeljnog ugovora EU koja podgrupama zemalja dozvoljava usvajanje novih zakona kada ne postoji opšti konsenzus.

Sve smo bliže Evropi koja svoje brutalno neliberalno i nedemokratsko lice više ni najmanje ne prikriva. Pitanje je da li će joj narodi Evrope moći odgovoriti. Habermas vidi propast evropskog ideala kog neprestano ugrožavaju nesposobni političari kao i mračne i sebične sile svetskog tržišta. Jednostavnije, on je odlučan u tvrdnji da ideja Evrope ne sme postati deo istorije. Evropski projekt ne može više opstati kao projekt elita. „Osudujem političke partije. Naši političari već dugo nisu u stanju težiti bilo čemu osim tome da budu ponovo izabrani. Nemaju nikakvu političku suštinu, nikakva uverenja!” (Habermas, 2011) Priroda ove krize je da postaje sve konfuznija što duže traje. Postaje sve teže pratiti obrte situacije i shvatiti ko je i za šta kriv. Vremenom alternative prosto nestaju, a najviše zbog „funktionalne elite” i medija. (Habermas).

Kojim putem bi demokratija i kapitalizam trebalo u narednom periodu da idu dalje? Analitičari koji nam govore o liberalnoj demokratiji

kao „kraju istorije” ili konačnom obliku demokratskog uređenja svih društava (Fukujama) nemaju u vidu uspešnost socijalne demokratije u pojedinim skandinavskim zemljama, potcenjuju opasnosti tumačenja liberalnog optimizma kroz različite forme retoričkog i lažnog liberalizma čiji je politički govor samo spoljašnji oblik i način predstavljanja protivurečnih, pa čak i lažnih demokratskih sistema. Zato i nije neuvesno postaviti pitanje u kojoj su meri i oblicima autentična liberalna demokratska tradicija, demokratska javnost i javno mnjenje očuvani u savremenim političkim sistemima? Kakvi su i u čemu koreni savremene krize demokratskih odnosa i koje su njene implikacije za stanje liberalnih vrednosti, ali i javnosti i javnog mnjenja?

Sušтина demokratije se promenila pod pritiskom kriza i tržišne ekonomije. Zbog svih promena, javlja se nužnost stvaranja novog svetskog modela, neke nove vrste post demokratskog, čak i postindustrijskog sistema. U procesima evropskih integracija, moć naroda nestaje i premešta se na tela spornog demokratskog legitimiteta, kao što je Evropski savet te su tehokrate sproveli tihi državni udar. Demokratijom se naziva kompromis dvojice vodećih evropskih političara, a prema različitim tumačenjima, nešto je između nemačkog ekonomskog liberalizma i francuskog etatizma sa namerom da vrhovnu vlast dobije Evropski savet. To je suprotno duhu Lisabonskog sporazuma. Evropski parlament gotovo da nema nikakav uticaj, a Evropska komisija je bez stvarne odgovornosti za ono što čini. Težnja je da Evropski savet, kom je Lisabonskim ugovorom data centralna uloga, a koji je vrsta anomalije demokratije, postane vladajuće telo koje se meša u politiku, iako nema ta ovlašćenja. Danas Evropu moramo posmatrati kao uniju u kojoj državama upravlja tržište, u kojoj EU ima snažan uticaj na formiranje novih vlada i u kojoj su evropske vrednosti izokrenute. Da li ovakvim stanjem nestaje uređena demokratija i javnost koja služi opštem dobru? U prošlosti je Evropa bila razjedinjena zbog krivice, postojalo je mnoštvo neprijatelja, a sada je razjedinjena zbog dugova i tržišta.

Za Habermasa je Evropa civilizacijski projekt koji ne sme propasti jer je „globalno društvo” ne samo ostvarivo, nego i neophodno da bi se pomirili demokratija i kapitalizam. Ako se u tome ne uspe, možemo doći do neke vrste neprekidnog vanrednog stanja, jer će državama upravljati tržište. Od 2009. godine proces širenja, integracije i demokratizacije ne kreće unapred automatski, sam od sebe, već je to reverzibilan proces, te se zapravo suočavamo sa demontažom demokratije. Nalazimo se na raskrsnici. „Politička elita zapravo nema interes da ljudima objašnjava

da se važne odluke donose u Strazburu, oni se samo plaše da ne izgube vlast” (Habermas, 2011).

EU nije i ne bi trebala postati komonvelt država ili federacija nego, zakonska tvorevina oko koje su se dogovorili narodi Evrope uz suglasnost građana Evrope (drugim rečima, mi sa samima sobom), u dvojnoj formi, ali bez vlada. Ali, poštovanjem tog principa politička oligarhija bila bi lišena temelja svoje moći. Više se ne govori samo o pitanju demokratije, već se mora postaviti pitanje o dostojanstvu koje sve više nestaje, a odlučivanje samih građana je predstava demokratije. Postoji li alternativa, postoji li drugi način osim ovog laganog, prenosa ovlašćenja koje se upravo odvija, ove propasti evropske politike? Iako se Habermas zalaže za pomoć medija koji „moraju” pomoći građanima u shvatanju u kojoj meri EU utiče na njihov život, a to je teško ostvarljivo u svetu u kome se realnost medijski proizvodi, a događaj izgubio supstancijalnost i postao objekat promocijskog modelovanja, vrsta propagande je prošla u oblast kibernetike stvarajući uslove u kojima su mediji postali oružje za masovno uništenje realnosti i traganja za istinom. Propagandom se stvara čovek koji je pogodan za totalitarni sistem i koji se vrlo teško može odbraniti od pripadanja masi, koji odbacuje potrebu za kritičkim prosuđivanjem, za izborom i razlikama, zato što teži izvesnosti. On je čovek koji je asimiliran u uniformisanu grupu. (Ellul, 1973) Političari bi svakako razumeli ogroman pritisak pod kojim bi se našli ako projekt evropskog ujedinjenja propadne. Nužna je demokratizacija EU jer ako se ne uspostavi koncept ustavne saradnje između država i građana Evropske unije kao najbolji način da se izgradi „globalno građansko društvo”, ideja Evrope mogla bi biti nepovratno izgubljena. Ukoliko evropski projekt propadne koliko će nam vremena biti potrebno da ponovo uspostavimo neki *status quo*? Predstoji nam neizvesna budućnost i upozorenja iz prošlosti. Sadašnjost je nedokučiva. Zanimljivo je i kako nemačka kancelara predstavlja svoju viziju budućnosti Evrope u kojoj bi se s vremenom „sva moć prenela u ruke Evropske komisije i koja bi vodila Evropu kao nova evropska vlada” jer je upravo na nemački predlog uloga Evropske komisije degradirana, te je njena funkcija u kontroli procesa u fiskalnoj uniji, s egzekutivne reducirana na izveštavačku ulogu. Na određeni način to je pokušaj Angele Merkel da do „više Evrope” dođe putem „manje Evrope” sa namerom da na Evropu primeni njemački model, s jasnom podelom na federalnu i regionalnu vlast. Tek još jedan argument u prilog onima koji smatraju da Evropa polako postaje Velika Nemačka.

Depolitizacija društva

Neo liberalizam se ne može definisati kao „postmoderna” već kao liberalizam u doba „ultimo derne”, (Bidet, 2008: 196) u kojem imperijalizam ovekovečuje svoju moć manipulišući svetskom državnošću u nastajanju. Vrednost lične slobode i društvene pravde nisu nužno kompatibilne. Traganje za društvenom pravdom ima za pretpostavku društvenu solidarnost i spremnost da se potisnu lične želje i potrebe zbog višeg dobra. Neo liberalna retorika sa svojim temeljnim naglaskom na značaj ličnih sloboda ima moć nad svim postojećim politikama koje teže društvenoj pravdi kroz osvajanje državne vlasti. Velika sposobnost zagovornika neo liberalne teorije ogleda se u tome što su sloboda, nezavisnost, izbor i prava, da sakrije surovu realnost obnavljanja ili ponovnog uspostavljanja gole klasne moći, kako na lokalnom tako i na trans nacionalnom nivou, ali naročito u glavnim finansijskim centrima globalnog kapitalizma. (Harvi, 2012: 154)

Još je Fihte naglašavao sami temelj klasnog društva, objašnjavajući i današnju svetsku situaciju. Gonjeni svojom nezasitošću (vladajuće klase) će sve više širiti tlačenje i nikada neće reći sada je dosta. To će trajati dok ne postane potpun nepodnošljivo i dok se potlačenima ne vrati snaga koju im nije mogla dati njihova srčanost istrebljavana vekovima. (Fichte1956: 119) Potlačivanje je steklo nadmoć jer su mu kukavičluk, podlost i međusobno nepoverenje utrli put. Izgubljena srčanost će biti vraćena dok se iskoreni kukavičluk i robovski smisao, kada se pojavi očaj. (Ibid 153)

U današnjem svetu prava privatne svojine i profitne stope istiskuju sve druge koncepte prava. Neo liberalna zaštita prava privatne svojine i njihovih vrednosti postaje vladajuća forma politike, čak i za nižu srednju klasu. Glavno i suštinsko postignuće neo liberalizacije je preraspodela, a ne stvaranje bogatstva i dohotka na „način akumulacije pomoću razvlašćivanja.” (Harvey, 2000).

To je način kontinuiranosti i umnožavanja načina akumulacije koje je Marks definisao kao „primitivne” ili „prvobitne” koji su se javljali u periodu uspona kapitalizma, a uključuju komodifikaciju i privatizaciju zemlje, konverziju različitih formi svojinskih prava, komodifikaciju radne snage i gašenje domaćih formi proizvodnje, kolonijalne, neo kolonijalne i imperijalne procese prisvajanja sredstva, monetarizaciju razmene i oporezovanja, lihvarske kamate, nacionalni dug i najrazornije od svega promena kreditnog sistema kao radikalnog sredstva akumulacije pomoću razvlašćivanja. (Harvi 2012: 203) Država sa svojim monopolom nasilja

i definicijama legalnosti igra krucijalnu ulogu kako u bankarstvu tako i u promovisanju ovih procesa.

„Sveta institucija” je drugo ime za liberalnu ekonomiju koja porazno vlada svetom više od dve decenije proizvedeći eksploziju javnog, korporativnog duga stanovništva, odakle se stalno proizvodi recesija i beda stanovništva. Od 2016. do 2020. godine zemljama u razvoju dolazi na naplatu 1600 milijardi dolara.

Svesnim preuzimanjem ideala lične slobode i njegovim usmeravanjem ka intervencionističkoj i regulatornoj politici države, javila se nada da će interesi kapitalističke klase biti zaštićeni i čak da će obnoviti svoju vladajuću poziciju. Neo liberalizam je bio spreman za ovaj ideološki zadatak. Ipak, morao je da bude podržan praktičnom strategijom koja bi naglašavala slobodu potrošačkog izbora, raznolikost načina života, načina izražavanja i širokog raspona kulturnih praksi. Neo liberalizacija je zahtevala i na političkom i ekonomskom planu, izgradnju neo liberalne, tržišno zasnovane populističke kulture diferenciranog konzumerizma i individualnog libertarijanizma. Iz te perspektive, lako se može reći da je neo liberalizam kompatibilan postmodernizmu. Neliberalno insistiranje na individui kao osnovnom elementu u političko ekonomskom životu otvara vrata aktivizmu individualnih prava. Neo liberalna briga za pojedinca nadmudruje svaku socijalno-demokratsku brigu za jednakost, demokratiju i društvenu solidarnost.

Neo liberalna politika smanjuje finansiranje javnih dobara, ona umanjuje i raspoloživa opšta dobra, primoravajući druge grupe da pronađu druge načine da podrže to opšte dobro. Zbog toga je opšte dobro nestabilan i elastičan društveni odnos između određene samodefinisane društvene grupe i onih aspekata njenog ne oformljenog društvenog okruženja koji su ključni za život i održanje te grupe. (Harvi,2013:111) Danas je ideja o opštem dobru prisvojena od strane postojeće političke vlasti.

Neo liberalna politika favorizuje administrativnu decentralizaciju i maksimiziranje lokalne autonomije a to još izražajnije gradi puteve za nejednakosti kroz neo liberalizaciju. Neliberalni diskurs i program globalno teži raskidu između ekonomske logike (koja je zasnovana na konkurenciji i koja donosi efikasnost) i društvene logike (koja je podređena principu pravednosti). Kritika neo liberalne filozofije razvoja, mita o mondijalizaciji i novoj Evropi mora biti sagledavana kroz prizmu kritike ekonomske logike privatizacije, liberalizacije, deregulacije koja dezintegriše sve kolektivne institucije (pravne i socijalne države i solidarnosti) temelji se na činjenici da je ostala jedino moć tržišta, goli

interes za profitom i ekonomska efikasnost. Motiv profita navodi mnoge vođe na pomisao da su prirodna nauka i tehnologija od vitalnog značaja za budućnost nacija. (Nausbaum, 2012: 22)

Na „svetskom skupu protiv neo liberalizma i za čovečnost” održanom u Čiapsu (Chiaps), u Meksiku, predložene su strategije protiv globalizacije. Isticano je da moć novca gazi čovekovo dostojanstvo, povređuje čast i uništava nade. Neo liberalizam je najnoviji poziv u istoriji zločina sa ciljem gomilanja privilegija i bogatstva i demokratizacije jada i beznada. Globalizacija označava savremeni rat kapitala koji širi uništenje i zaborav pa na mesto humanosti stavlja indekse tržišta vrednosti, na mesto dostojanstva globalizaciju bede, na mesto nade prazninu, na mesto života internacionalu terorizma protiv kog se mora mobilizirati u internacionalu nade. (Harvey 2000)

Globalizacija je proces kojim se uspostavlja istorijski novi tip sklopa mnogostrukih veza i prožimanja između i unutar države koje čine savremeni svetski sistem. Tipično evropska kultura, racionalistička politička kultura, kako to pokazuje Antoni Gidens, u transformiranom obliku se proširila globusom s neočekivanim efektom koji ugrožava evropsku političku kulturu. (Strange, 1997: 28, 33) Polanji je još pre sedamdesetak godina najoštrije kritikovao liberalne zagovornike globalizacije slobodne trgovine, odnosno u današnje vreme Ideš, tvrdeći da je totalitarizam uopšte, odgovor na nekontrolisanu liberalizaciju i na „iznošenje društva, a ne samo robe, na tržište.” (Polany, 2001). Krajnji rezultat neo liberalizma bi trebao biti dostizanje ne-političkog stanja, u kome se administriraju samo stvari, sa neutralnom mašinerijom tehnokrata, posvećenih upravljača javnog mnjenja nudi društvene usluge sa ne izravnom tvrdnjom da je politički subjekat nepotreban.

Određeni dominantni društveni procesi se temelje i oslanjaju na određene koncepte pravde i prava. U okviru neo liberalizma prava se grupišu oko dve dominantne logike moći; one koje se odnose na teritoriju države i kapitala. Sada je u toku proces u kom neotuđiva prava pojedinaca na privatnu svojinu i profitnu stopu istiskuju svaku drugu koncepciju neotuđivih prava. Ako smo prinuđeni nužno prihvatiti takvo shvatanje prava znači da nemamo drugu alternativu osim procesa života pod režimom beskonačne akumulacije kapitala i ekonomskog rasta, bez obzira na društvene, ekonomske i političke posledice koje takav sistem izaziva. Beskonačna moć kapitala i njegova nužna apsolutnost implicira da neliberalni režim prava mora biti proširen širom planete nasiljem ili imperijalističkim praksama koje sprovode STO, MMF, Svetska banka ili

putem primitivne akumulacije. Na taj način apsolutnost kapitala implicira da će neotuđiva prava privatne svojine i profitna stopa biti univerzalno uspostavljeni, milom ili silom.

Nihilistička moć kapitala teži obezvređivanju svakog razmišljanja zamenjujući ga „ekonomskim kretenizmom” (Gramsci, 1971:166) kao temeljom nove neoliberalne racionalnosti. Kapital ne prihvaća postojanje umnosti, formiranih subjekata, kao nositelja kulturnog identiteta i kritičkog razmišljanja, svesnog neistine sadašnjeg vremena već teži identifikaciji svih ljudi, stvarajući automate koji nemaju identitet i kulturu i jedino su sposobni govoriti dosadnim jezikom karakterističnim za tržište i finansije. (Fusaro, 2012).

Drugo lice modernog nasilja, u pravom smislu se može označiti kao „totalitarizam” koji pribegava iskorištavanju teze o pravilu koje sve svodi na zakon i teži da pod njega svede totalitet društvenog života; zakon organizovanja s pozivanjem na pretpostavljenu centralnu odgovornost ili zakon tržišta koji je promoter razumske države bez prava. (Bidet, 2008:167) U velikoj meri političke partije podržavaju neliberalni zaokret u ekonomskom, ali ne i u kulturnom smislu, oštro napadajući intervencionistička preterivanja tzv. liberalne elite i na taj način zamađujući značenje pojma „liberalan”. Smisao tih aktivnost je odvratanje pažnje od kapitalizma i korporativne moći na način da se namerno odvoji njihova veza sa ekonomskim i kulturnim problemima koje su stvarali neobuzdani komercijalizam i individualizam. Kritična veza je stvorena između neo liberalizma kao konkretnog sistema političko – ekonomskih mera i povećanog pozivanja na univerzalna prava određene vrste kao etički temelj za moralnu i političku legitimaciju. Ako klasna obnova implicira nametanje zasebnih grupa prava, tada otpor prema takvom nametanju podrazumeva borbu za potpuno drugačiju vrstu prava. (Harvi, 2012:228).

Levo orjentisanom delu građanstva neo konzervativizam je ponudio ideologiju civilnog društva kao jedan oblik neobavezujuće društvene participacije. Time je manje-više postignut konsenzus između politički „pripitomljenog” građanstva koji na neki način izražava svoje stajalište i nove korporativno-liberalne države koji taj stav kontrolišu. Akcije zainteresovanog građanstva su socijalno-karitativnog i personalno-pravnog karaktera, dok se svaki „hrabriji”, odlučniji, pokušaj bavljenja politikom otklanja kao nepotrebno preuzimanje rizika. Kapital teži da fragmentira klasni sukob i dekonstruiše klasnu svet pa da se na taj način zameni sukob kapitala i rada, eksploatatora i eksploatisanih na efemerne sukobe u cilju da se skrene pažnja sa klasnog sukoba.

Za desni deo sumnjičavog građanstva neo liberalna ideologija se odlučila da na marginama političkog spektra ostavi desno-ekstremističke političke grupacije, koje se povremeno javljaju sa svojim radikalnim nacionalističko kulturalističkim idejama i akcijama te tako proizvode razne etno-sentimente (protuturske u Grčkoj, protumađarske u Rumuniji i Slovačkoj, protuslovačke u Mađarskoj, proturomske u celoj srednjoj Evropi), čime na prihvatljivom stupnju prikazuju građanima moguću ishod svojih ciljeva.

Na taj se način postiže depolitizacija društva jer se ljudi drže, ili u strahu od etnički i kulturno Drugih, ili u strahu od navodno uvek prisutnog desnog radikalizma s njegovim jasnim istorijskim konotacijama. Kada je potrebno, desni se strah upotpunjuje strahom od „levog terora”, pa nam se podmeću mogućnosti koje deluju oko centra, što politiku praktički imobilize. Vlade svih članica EU, kao i EU generalno, obilato se služe doktrinom domestikacije javnosti radi ostvarenja svojih ciljeva. Rade to direktno, potajno podržavajući politički ekstremizam koji onda služi kontroli potencijalnih otpora, ili indirektno, stvaranjem atmosfere straha koja onda sprečava svaku moguću rezistenciju. Veći stepen slobode i sloboda akcije ne tržištu radne snage, shvaćeni kao vrline, služili su kao mamac za ubeđivanje, kako za kapitaliste, tako i za radnike. Zbog toga i nije bilo teško integrisati neo liberalne vrednosti u „opšte mnjenje” većeg dela radništva. (Harvi 2012:77)

Današnje dileme demokratije vezane su za stalna kolebanja između dva ekstrema: totalitarne ili populističke demokratije na jednoj i liberalne demokracije (u vidu demokratije ljudskih prava) na drugoj strani. Vrednosnu inverziju i nedemokratsku instrumentalizaciju javnosti u korist moćnih političkih monopola u svetu, u značajnoj meri su obrađivali Markuse i Habermas. Veštačka proizvodnja i oblikovanje javnog mnjenja po modelima industrijske, serijalne produkcije društvene svesti, dirigovanje i usmeravanje ostataka kritičkog mišljenja, kontrola i neutralizovanje nekadašnjih centara autonomne protivteže tehnokratskoj vladavini, obeležja su pretvaranja liberalne tradicije u pseudo demokratsku savremenost. Kao propratna pojava krize prisutni su i različiti oblici populističke „tehnologije vladanja masama”, razmrvljenim mnoštvom koje nije moguće konstituisati u autentičnu javnost, koja ima sposobnost da osujeti totalitarno (medijsko) prodiranje otuđene politike u društvo. Bit populističke politike je potpunost političke retorike i političke prakse. Politika će uvek obećati više nego što teži ostvariti. Kod populista, reči i dela nemaju ništa zajedničko, a bitna značajka

populističke politike je maksimalizacija i personalizacija vlasti, oslonac na ličnu lojalnost sledbenika i pomagača koji politički ovise o vodi.

Neprijatelj je sistem. Vlast je maksimalna kada ima moć da ubedi pokoreno stanovništvo koje ne shvata da su robovi, da je neprijatelj onaj koji je kao i oni u istom položaju, možda i gorem, a ne onaj koji je na višem nivou u odnosu na njih, podela društva na klase i kraljeve finansija. Glavni antagonizam se rasipa na hiljade malih tokova sekundarne opozicije. Na taj način se usitnjava glavni sukob i skreće se pažnja sa njega, na konflikte među tom usitnjenom opozicijom.

Neliberalni program je pokušaj institucionalnog učvršćivanja trenutnih istorijskih dobitaka mondijalističkog kapitala. Kapital, apsolutno i autonomno stvara strateški prostor moći koja širi obećanje o bogaćenju svih. Zavodljivost neo liberalne ideologije je obećanje globalne pravde (Buck2004:25). Neo liberalizam ima i dvostruki ambivalentan impuls: u obećanoj otvorenosti prema svetu koja se nagrađuje bogatstvom kao i nastojanjima transnacionalnih institucija da se uspostavi trans nacionalno načelo poretka za globalno razdoblje. S druge strane, pod krilaticom „bez alternativne modernizacije svetskog tržišta” na kraju ukida samu sebe. Zato se može govoriti i o „klopci neo liberalnog shvatanja politike.” (Buck, 2004:120)

Sada se ne može govoriti o „kraju politike” već o početku jedne svetske ekonomske politike: neliberalni režim realizuje kao globalna reformna politika. (Sklair, 2000) Neo liberalizam se bori za viziju sveta bez granica, ali ne za rad već za kapital. Neliberalno političko shvatanje modela države sadrži u sebi paradoks koji nije lako prevladati. Neo liberalna teorija ne gleda blagonaklono na naciju, iako podržava ideju jake države. Ipak, neo liberalna država zahteva nacionalizam određene vrste da bi opstala. Primorana da deluje kao faktor konkurentnosti na svetskom tržištu i težeći da uspostavi najbolju poslovnu klimu, ona mobiliše institucionalizuj u svom naporu da uspe. (Harvi 2012:112-114) S jedne strane se zagovara minimalna država čije zadatke i autonomiju treba uskladiti sa onim načelima koje promovise svetska ekonomija, te kao takva zamenjiva, konkurentna, sa neliberalnim režimom u institucijama. S druge strane, jaka država je nužna za ostvarenje deregulacije tržišta i privatizaciju javnih službi. Nužno je modernizovati institucije nadzora i suzbijanja (Buck, 2004: 127) Država se posmatra kao produžena ruka svetskog tržišta, odnosno nastavka politike apsolutnosti kapitala državno političkim sredstvima. Takvo shvatanje je temelj političke, a ne ekonomske pragmatike neo liberalizma. Deregulisanje svega otvorilo je nove zone

neograničenih tržišnih sloboda za premoćne korporativne interese. Neo liberalizam teži da se prihvati kao prirodna pojava pretvaranje sveta u robu sistematično kritikujući državne mogućnosti u pogledu različitih servisa i regulacija. Pojedinaac mora biti izvršilac tržišne funkcije kao primarnog pravila postojanja u svetu.

Nakon perioda standardizacije javnog mišljenja u doba industrijske revolucije, ulazimo u eru sinhronizacije kolektivne emocije koja, sa informatičkom revolucijom, ne podržava stari birokratski kolektivism totalitarnih režima, već oblikuje individualizam masa, jer je svaki pojedinac istovremeno pod uticajem masovnih medija. Takvu stvarnost Virilio naziva „stereo stvarnost”. (Virilio, 2011:29) Po njegovom mišljenju takva stvarnost ne proizvodi događaj, već doprinosi njegovom beskonačnom umnožavanju iz čega se „stvara” nova „kratkoročna diktatura” ili tiranija stvarnog vremena.

Programirano medijsko kloniranje „publike” prvo je i najmoćnije sredstvo političke vladavine. Informacije su prvi i najvažniji izvor sveukupne državne moći koji pretvaraju građane i publiku u objekt, u puki predmet manipulacije pa sve više odvaja politiku od napora za uspešno rešavanje nagomilanih društvenih problema. Zvanična politika postaje pragmatična i retorička, a politička dostignuća i merila kvantitativna i formalna. Zbog svega toga došli smo do situacije izjednačavanja demokratije i stvarnog demokratskog angažovanja sa njihovim propagandnim i retoričkim medijskim „nastupima” što je dovelo do „nepodnošljive lakoće” političkog vladanja i duboke krize demokratskog uređenja. Stvara se nova „kratkoročna diktatura” tiranije stvarnog vremena i audiovizualno zatupljivanje televizijskog gledaoca zabrinutog zbog manjka demokratije. (Virilio, 2011:29) Politika neo liberalizma se sprovodi u svetskim korporacijama i u globalnim ekonomskim organizacijama. Centri obuke mnogih stranaca koji su se zapošljavali u tim institucijama su američki istraživački univerziteti.

Slobodna ideologija kapitala podriva postojeće tradicije i demokratske kulture jer radikalizuje društvene nejednakosti i podriva načela političke slobode, socijalne pravde i sigurnosti. Kapital moćno deluje u zakonskom vakumu nadlegalnosti i sam po sebi izuzetno zakonski osetljiv. U tom kontekstu se može razumeti činjenica da nove vlade imaju relativno kratko vreme da učine nešto u cilju promene nasleđenih negativnih očekivanja. U suprotnom, mogu veoma brzo izgubiti poverenje i podršku građana, što će učiniti nemogućim bilo kakve ozbiljnije reformske promene, samim tim jer je veoma teško

učiniti nešto što bi do te mere poboljšalo stanje stvari, odnosno kako bi se legitimnost i poverenje vratile. Na periferiji Evrope, ali i u zemljama zahvaćenim krizom, vlade bi imale mnogo veće poverenje biračkog tela ukoliko bi se značajno promenila privredna kretanja u EU, a samim ti prouzrokovale privredni rast. To je najveći rizik sa kojim se suočavaju zemlje koje se nalaze pred recesijom i stagnacijom tokom nekoliko proteklih godina. Političke elite su zabrinute zbog očuvanja političke legitimnosti, a usled toga i odgovarajuće socijalne stabilnosti. Upravo je neočekivano što dosadašnja negativna kretanja nisu imala za posledicu ozbiljnije socijalne sukobe, što ne znači da ih neće i biti uz dalji rast nezaposlenosti i pad standarda, jer vlasti ostavljaju utisak da ne znaju kako preokrenuti stanje stvari. Dakle nije realno očekivati da to neće dovesti do ozbiljnih socijalnih problema, ali i političkih posledica.

Vidljive su suprotnosti u programima političkih partija širom sveta u svim ključnim pitanjima ekonomije, tržišta rada, obrazovanja i oblika socijalne države. Partije su programski lišene jezgra ukoliko se uzme u obzir da su iza njihovih naziva samo fasade, pa su, samim tim samo ogranci jedne političke ideologije, ideologije liberalizma. Progressivne partije slede utopije i orjentisane su prema budućnosti, konzervativne slede ideologije i evociraju prošlost. Obe partije imaju moć uverenja koja se nameću biračima.

Ipak eventualni gubitak legitimnosti može delovati podsticajno na socijalne proteste i dovesti do ozbiljnih sukoba.

U socijalnim i političkim okolnostima u kojima se nalaze balkanske, ali i neke druge zemlje na jugu Evrope, očuvanje socijalne i političke stabilnosti može se pokazati kao veoma zahtevno. Na ovim prostorima je bitno pitanje perspektive gledanja na stvari, a samim tim i samo stvarno stanje stvari danas, ali i očekivanja onoga šta je moguće postići u narednih nekoliko godina. Ukoliko su očekivanja negativna, dakle pretpostavlja se stagnacija i to nakon nekoliko godina negativnog privrednog rasta, to može voditi relativno brzom društvenoj destabilizaciji.

U ovoj krizi je potrebno postići dobre rezultate u prvim mesecima reformi, jer se inače neće moći računati sa političkom i socijalnom podrškom, a do sprovođenja reformi i eventualnog privrednog oporavka se ne dolazi. Nekoliko takvih razočarenja i politička i socijalna situacija može biti ugrožena. Nije slučajno da je danas jedna od glavnih političkih tema kriza, političkog vodstva i političke vizije budućnosti. Nepostojanje političke strategije i doslednosti, odsustvo etičkih obzira i sve veća agresivnost svetskih moćnika, donošenje političkih odluka u užim i

odvojenim domenima kao i nesposobnost da se merama dnevne politike dođe do pravih i dubljih demokratskih sinteza, deo su krize našeg vremena, koja ima svoje žarište u destruisanju javnosti i javnog mnjenja.

(Matić, 2007:432) Medijsko oblikovanje javnog mnjenja i tumačenja stvarnosti, uz socijalno povlašćivanje, stvara „razmrvljenu” sliku javnosti u kojoj se vidi samo ono što čini suštinu vlastite i šire svetske realnosti koja se, zapravo, gubi iz interesnog vidokruga. Medijski oblikovane neistine dobijaju status „neosporne” istine o kojoj nema rasprave, tako da stanje javnosti podseća na stanje neprosvećene mase koja „zaboravljene laži” prima kao verodostojnu istinu. Ideološka korupcija masa, medija i dirigovane javnosti još je otvorenija i malignija u zemljama koje su išle putevima izgradnje besklasnog društva, te je hipostaza ideologije i politike kao „svevažće načelo samog života” u novonastalim uslovima dobila naznake nove religije. U njeno ime je ostvarivan detaljan plan ekonomskog, kulturnog i duhovnog uništavanja čitavih naroda.

Kriza pokazuje rascep između centra i periferije evro zone jer je na delu ubrzana polarizacija između zemalja središta koje su usmerene na izvoz i zemalja periferije koje zavise od uvoza. Ova pojava postojala je i ranije, ali se nije mogla generalno sagledati, jer su finansijski tokovi dozvoljavali prikrivanje deficita sa tekućih računa. (Becker, Joakim, 2012: 95)

Umesto pronalaženja nekog novog puta između etatizma i neo liberalizma, došlo je do kapitulacije evropske socijaldemokratije pred neo liberalističkom, autodestruktivnom politikom. To je ono što se danas može videti u južnim zemljama EU, u tzv. dužničkoj krizi, i što onda ozbiljno pretilo opstanku cele EU. Na celom globalnom planu su uočljive nesposobnost, nemogućnost ili nedostatak želje da se pruži otpor potpunoj dominaciji anonimnih centara finansijske moći koji upravljaju i najjačim zemljama sveta. Ima li danas čovečanstvo snage odupreti se autodestruktivnim tendencijama u oblasti profita ili će se i dalje kriza produbljivati pod mantrom poštovanja nametnutih mera štednje. Joseph Stiglic, nekadašnji predsednik Klintonovog Veća ekonomskih savetnika, napisao je da smo „uspeli da zategnemo kaiševe siromašnim, dok smo ih popustili bogatim građanima.” (Stiglitz, 2003). Ideologija neo liberalizma uporno objašnjava da je nužno da tržište mora biti neograničeno jer se mora poštovati postulat slobode budući da je to neka pozitivna vrednost, a da je alternativa tome samo ropstvo, što je jedna ideološka laž. Naravno da se profit može i mora dovoditi u pitanje, jer u protivnom, čovečanstvu pretila propast. Kako bi se sprečilo daljnje srljanje u krizu, nužno je

demokratskim zakonima ograničiti mogućnost neodgovornog trošenja kapitala, burzovnog upravljanja procesima i radikalno oporezovati one koji enormno zarađuju.

Sve države na jugoistoku Evrope, bez obzira na „ideološki” profil vladajuće „elite”, sprovode politiku u interesu anonimnih centara svetske moći, koji su reprezentovani institucijama, kao i politiku koja je u interesu lokalnih moćnika, a koji su naravno u sprezi sa tim međunarodnim centrima. Zato je u svim tim zemljama na delu proces de industrijalizacije i proces civilizacijske i kulturne regresije jer postajemo sve veće žrtve ove apsolutne slobode tržišta i apsolutne slobode poslodavca koji nameću svoje uslove zaposlenima. Civilizacijski regres je vidljiv u rastu nepismenosti, u porastu siromaštva, a u kulturi sve jača tendencija prodiranja neukusa i kiča, jer kulturna vrednost postaje samo ono što je tržišno isplativo. Generalna tendencija je, ukoliko se uzme u obzir da MMF vrši pritisak i zahteva od vlade smanjenje javne potrošnje, da su izdvajanja za kulturu sve manja. Javno zdravstvo se permanentno urušava te zdravlje postupno postaje dostupno samo nekima, ne svima. Uvek stanovništvo na nižoj društvenoj lestevici plaća cenu promašenih politika. Ali, ukoliko se krene sa obnovom obrazovanja, kulture, javnog zdravstva i socijalne politike, i u odlučan obračuna sa kriminalom i njegovim konsekvencama te spreči simbioza politike, organa bezbednosti i organizovanog međunarodnog kapitala, onda da za nas ima nade. Nema nade da ćemo živeti u blagostanju, ali ima nade da ćemo opstati, kao ljudi, kao civilizovana bića, kao narodi koji ne zaslužuju da nestanu.

Oblikovanje društvene realnosti

Slom socijalizma je otvorio put stvaranju društva koje je trebalo da donese oslobođenje prema zapadnom modelu parlamentarne demokratije i tržišne privrede. Očekivano iznenadno oslobođenje prouzrokovalo je uništenje ideje jugoslovenskog zajedništva, dok je sa druge strane Nemačka započela proces ujedinjenja, te je zemlja gubitnica u dva svetska rata postala, kroz proces ujedinjenja Evrope, svetska i evropska sila. Slučajno, oba ova procesa sa dijametralno različitim ciljevima naglo su ojačala u istom trenutku. Jugoslavija je kroz svoju istoriju bila vezana za Evropu, prvenstveno time što je bila evropska tvorevina, nastala pod pokroviteljstvom Evrope, ponajviše zbog evropskih potreba i interesa, noseći ideju Evrope i zajedništva u svojim temeljima, kao vrstu Evrope u malom. Jugoslavija je stvorena kao zajednica koja je objedinjavala narode

različitih jezika, vera, običaja, istorije i kulture, te je u samom svom začetku bila svedok neophodnosti evropskog puta i opredeljenja, pokazujući time da je moguće stvoriti zajednicu nadnacionalnog institucionalnog okvira od multinacionalnog, multi jezičnog i multikulturalnog stanovništva. Iako obe Jugoslavije nisu ostvarile svoje ciljeve, pokušavale su, iako bezuspešno uspostaviti ravnotežu između celine i delova, održati jedinstvo u različitosti, ali i potvrditi posebnosti razlika u istom okviru. Zbog toga se nužno nameće zaključak nije li ideja Evrope poražena na raspadu Jugoslavije, te kakvo je to proklamovano jedinstvo i različitost koje nije moglo izdržati i održati multikulturalnu zajednicu na Balkanu? Je li moguće ostvarenje Ortegine misli još početkom 20. veka da bi „brodolom komunizma” mogao značiti „potpuni slom evropskog čoveka” (Gasset, 1988:138)? U to vreme, Evropa je predstavljala pokretačku snagu nacionalnih težnji i stremljenja, duhovnu domovinu, ali i simbol slobode i ljudskog dostojanstva. Vremenom se na Balkan u većoj ili manjoj meri počelo gledati kao na prostor kome se želelo osporiti evropsko poreklo, sagledavajući ga kao nešto drugo u odnosu na Evropu.

U jugoistočnoj istočnoj Evropi 90-tih godina nove „stare” dileme proizlaze iz načina na koji se dramatisacija „zaostalosti” održava i transformiše kroz nejednake konfrontacije novog karaktera. Ove sukobe, generalno, obeležava i promena odnosa između tržišta i države. Sa jedne strane, trans nacionalni kapital i globalno tržište sve više ograničava obaveze prema naciji; dok na drugoj strani nalazimo slabu, modernu državu obeleženu autoritarnom politikom identiteta i neugodnim neo tradicionalizmom koja je vođena neformalnim mrežama i političkim manipulacijama ekskluzivnim klijentima moći, objedinjenih oko difuznih pojmova etničke države, koja funkcioniše kao legitimirajući princip njihove dominacije (Schierup, 1999: 9-11).

Iz EU se Balkan danas posmatra kao prostor sa stanovništvom koje treba prevaspitati, dovesti u red i osposobiti za izvršenje zadataka koje oni koji će ga preobraziti, planiraju za njih. Kada se posledice propasti Jugoslavije postave u kontekst simboličke geografije savremene Evrope, do izražaja dolazi već poznati mehanizam legitimizacije kolonijalnih odnosa i praksi pomoću predstave prema kojoj drugi žive u drugom vremenu: „međunarodna zajednica” vidi zemlje Balkana kao nesamostalne i nedorasle političke subjekte, što otvara put za primenu eksperimenata i uvezenih modela u oblikovanju njihove društvene realnosti i budućnosti. Pri tome se u potpunosti ignorišu lične i kolektivne želje, afiniteti, ideje i snovi koje građani na prostoru bivše Jugoslavije nose kao prtljag iz

prošlosti. Naslednici kraljeva postali su epigoni, a umnožili su se poroci sebičnosti, beskrupuloznosti, izrazit je etički nihilizam, a posebno je vidljiv slom regionalnog samopoštovanja, integriteta i samosvesti. Nametnut je koncept pravolinijskog razvoja, te se prostor Balkana sagledava kao „zaostao”. A niko se ne sme posmatrati zaostao jer nema kriterijuma po kojima je neko napredniji. Različitost i drugost se ne smeju stavljati u kategorije zaostalosti i napretka. Balkan koji sebe meri prema nekom drugom, predstavlja fundamentalni filozofski nesporazum jer se ne primenjuje perspektiva procene i poređenja, već kategorije kvalifikacija i diskvalifikacija. Kao istorijske mere, ovakva upoređivanja ne samo što ne dolikuju dignitetu ljudi, već su direktno motivisane kolonijalističkim mentalitetom i ambicijom za supremacijom. Balkan jednostavno jest Balkan: ni bolji, ali ni gori od bilo kog drugog dela sveta. Ipak različit, svoj, upravo kao bilo koji drugi deo sveta. Uz sve njihove ekonomske, tehnološke, vojne, političke i ideološke razlike, ni jedno društvo nije ni „razvijenije”, ali ni „zaostaliije” od bilo kojeg drugog društva. Danas kao da se zaboravlja da intelektualne elite imaju najvažniju odgovornost za ono što se dešava u državama ili zajednicama, ne na oblikovanje politike već kao korektiv, kritičar ili predlagač nekih odluka koje su od vitalnog značaja. Potrebno je više uticati na oblikovanje javnog mnjenja. Javno mnjenje je rezultanta oblikovanja intelektualnih i političkih elita. Ipak, političke elite su razjedinjene, a s druge strane pitanje je može li ih se nazvati elitama? Nespremni su da se angažuju u ključnim problemima i rešavanju vitalnih nacionalnih problema zbog egoizma, nedoraslosti problemima, koruptivnosti i spremnosti da se nacionalni interesi podrede ličnim. Ali, kako je danas sve podređeno interesima politike, pa i sami intelektualci, u ovom trenutku nije moguće promišljati da su sposobni ili voljni uticati na oblikovanje nacionalnih interesa države. Sve više se smanjuje javno delovanje, a sloboda javnog delovanja je još za Rozu Luksemburg prvi preduslov bilo kakve demokratije. Ipak, zapadni oblik demokratije se sve očiglednije temelji na apstraktnim političkim pravima i slobodama.

I samo promišljanje o Evropi se zato danas sagledava u svetlu u kome su činjenice drugorazredna stvar, a nametnuto, oblikovano mišljenje o tim činjenicama postaje primarno, ali je uvek inspirisano potrebnim političkim idejama, bilo ličnim, kolonizatorskim ili osvajačkim. I sama istorija više nije interpretacija prošlosti koja se temelji na činjenicama, već temeljom reinterpretacija, odnosno tumačenja sa stanovišta današnjeg interesa ili današnjeg tumačenja stvarnosti. Na taj način svesno ili ne, vrši se otklon i odricanje od naših vlastitih vrednosti. Po Tojnbiju (Toynbee)

simptomi umirućeg društva vidljivi su u procesima u kojima rat postaje opsesija, tehničke veštine nadmašuju moralni i duhovni rast, istinsku kreativnost zamenjuje „napuštanje morala”, pomanjkanje samokontrole, „različitost sloboda” uništava porodice jer nedostaje briga i izgradnja odnosa, a ljudi počinju verovati da svetom upravlja slučajnost, pa u stvari nije važno kako žive. On takođe naglašava da je sila faktor koji menja svest ljudi. Može li se odupreti kolonijalnom pokoravanju velikih sila koje traže primenu svojih modela, primenu svog načina mišljenja kako bi radili samo u njihovom interesu, čuvajući ili ograničavajući se na minimalne uslove za vlastiti opstanak? (Toynbee, 2002)

U procesu „evropeizacije” bivših jugoslovenskih društava, jugoslovenska prošlost se ne samo svodi na puku istorijsku činjenicu, nego često biva potpuno ignorisana. Takvo brisanje, sveprisutno u institucionalizovanim praksama istorijskog revizionizma, doživljava se kao neophodno čak i kada su u pitanju prostori koji su u periodu socijalizma predstavljali tačke alternativnog i kosmopolitskog. Još jedan efikasan način da se jugoslovensko iskustvo isključi iz pregovaranja o sadašnjosti i budućnosti je njegoa trivijalizacija, ritualizacija, i ko modifikacija uključivanjem u „industriju komunističkog iskustva”. Osnovna premisa ovih postupaka je depolitizacija tog iskustva u praksi sećanja: oni se ograničavaju na sferu privatnog, ličnog i sentimentalnog, ili pak svode na objekte masovne popularne kulture i potrošnje.

Svođenje jugoslovenskog iskustva na depolitizovane priče, trivijalne sentimente, kičaste zbirke predmeta iz doba socijalizma i bizarne komemoracijske prakse utvrđuje razumevanje afekta i emocija kao prepreke za legitimno političko delovanje. Post socijalistički subjekti koji svojoj prošlosti pristupaju sa velikom količinom emocionalnog ulaganja predstavljaju se kao nesposobni ili nezainteresovani za artikulaciju politički relevantnih poruka i zahteva, a njihovi pokušaji da jugoslavensko iskustvo ugrade u politike budućnosti odbacuju se kao sentimentalna, opsesivna i neproaktivna okrenutost prošlosti. Međutim, nasuprot popularnim kategorizacijama, emocije ne predstavljaju suprotnost racionalnom, niti prepreku za političko delovanje jer „odnosi, znanja i prakse nisu određeni samo društvenom moći i diskursima, nego i emocijama. To nas upozorava na činjenicu da su emocije, mada promenljive, takođe i sveprisutne, i kao takve stalno iznova određuju samu racionalnost” (Raffles 2010).

Šta je danas ostalo od snova i nadanja? Ljudi pristaju na prilagođavanje aktuelnom stanju, a svet postoji i dalje. Svaki dosadašnji napor gubi na vrednosti jer je u trenutku prevaziđen, a u budućnosti pripada drugom vremenu, drugačijem razmišljanju koje, niti je prepoznato,

niti dobrodošlo kod onih za koje se gajila nada da bi barem mogli poslušati izgovoreno. Zbog svega toga u tumačenjima sadašnjosti i budućnosti namerno se isključuju različiti oblici sećanja na socijalizam i različite vrste jugoslovenskog iskustva, te se prošlost prikazuje kao hladni, linearni istorijski narativ i oduzima joj se pokretačka snaga i mogućnost da objašnjava sadašnjost i utiče na stvaranje drugačijih, prihvatljivijih vizija budućnosti. Ipak, takvo nasleđe ima specifičnu konfiguraciju emocija.

Kada su stvarane nove države, a rušio omrznuti stari sistem, stvarano je veličanstveno okruženje sa novim tumačenjem stvarnosti. Velika grupa izbezumljenih i zavaranih, stvarala je efekt masovne historije. Mislilo se da je došlo vreme kad će ljudi početi razmišljati svojom glavom, a prethodno stanje će biti tek ružna uspomena na zaostalost i ograničenost, da treba živeti normalno, neprestano razvijati svest, iskorištavati potencijale i uživati u međusobnoj komunikaciji i interakciji, međusobnoj izgradnji i samoostvarenju. Ipak, iza svih tih stvaranje stajala je samo apsolutna moć kapitala „sakrivena” iza stvaranja novog sveta. S jedne strane je zvanično proglašeno provođenje zapadnih vrednosti u okviru opšteg humanitarnog narativu demokratije, multikulturalizma i ljudskih prava, dok smo sa druge strane, bili svedoci stvarne geopolitičke borbe između pojedinačnih zapadnih sila za sferu uticaja koji su podržavali svoje omiljene epigone među novim balkanskim „moćnicima”. (Schieup, 1999: 12).

Različita tumačenja stvarnosti su se bazirala na mišljenju da kolektiv neće biti presudan, da će pojedinac nadvladati, da bi se kasnije pokazalo pravo lice nemerljive količine nesigurnosti, sujete, nedostatka samopouzdanja. Insistiranje na socijalističkoj prošlosti razume se, ne kao žalost za izgubljenom prošlošću, nego kao prikazivanje prošlosti koja nikada nije postojala, te se naziva nostalgijom kao prenošenje utopije idealnog društvenog uređenja, blagostanja i uspeha, reda i sigurnosti na svakodnevnicu i nesigurnost današnjih životnih uslova. Takav stav ignoriše iskustveni, proživljeni aspekt ove prošlosti jer uskraćuje mogućnost da se istakne, ne kao zamišljena, nego kao doživljena alternativa današnjim društvenim odnosima i prevladavajućim vrednostima. I u ovom interpretativnom okviru građani društava na prostoru bivše Jugoslavije predstavljaju se nesposobni delovati kao legitimni politički subjekti koji razlikuju fantaziju od „objektivne prošlosti”, proživljeno od izmišljenog.

Akcenat na idealizaciji jugoslovenske prošlosti, na njenom udaljavanju od preživljenog i izjednačavanju sa fantazijom, ima efekat uporediv sa totalizirajućim efektom „totalitarne paradigme” jer „prevlađujući ideološki tretman nas želi uveriti da sve dolazi u paketu: ne možeš imati stalan posao bez nestašica, mir među različitim etničkim grupama bez prisilne homogenizacije, ili besplatnu zdravstvenu zaštitu bez totalitarizma. I pošto po takvoj interpretaciji ne možeš želeći deo, a da ne želiš celinu, svako pozitivno spominjanje socijalističke prošlosti postaje ideološki sumnjivo”. (Todorova, 2010) Raspadom bivšeg sistema, društva i vrednosti, kritika nije bila poželjna, bila je ravna nacionalnoj izdaji, rušenju sna. Mišljenje je izgubilo na popularnosti i predalo se bez borbe. Svugde ista priča, isti besmisao, ista patnja, ista glupost, isto žaljenje. Svakodnevica dobija izgled besmisla i beznada u kojoj nema prostora za narodne pobune. U prošlosti je iz blagostanja iznikao bes koji je proizveo ludilo, a to ludilo je zavladao i još uvek traje, proizvedeći tupost i zombiranost, razum još uvek čeka.

Hodanje linijom manjeg otpora je najvažnija lekcija savremenog društva u kojem se razmišljanje smatra zamaranjem, uzaludnim gubljenjem vremena, čak nepotrebnom komplikacijom. Traži se i uzima već pripremljeno. Na izgled samoinicijativno, dodaju se novi oblici gluposti i stalno se traga za nekakvim vođom, uzorom, idolom, traži se ideja vodilja. „Glupi su neverovatno dragi. Mrzim one koji sve žele shvatiti, one koji se ističu znanjem i duhom i prave važnima. Glupi su stvoreni za avanzovanje, napredovanje, lagodan život i komandovanje.” (Valzer, 2000: 30)

Život sam je jedna vrsta igre, pri čemu je važno ne izgubiti se, braniti sebe i svoje dostojanstvo, ako je i koliko je moguće. Svi se, najzad, dižemo ili padamo kao pojedinci. Izgubili smo, ili ubrzano gubimo, pravo na kolektivne zablude. Potraga se pretvara u dobrovoljan čin. Ali, već zacrtano, jedino što je jasno je istina bez dozvole za drugo mišljenje, posebno ne za vlastito, sve je protkano jednostranošću. Zašto se zamarati razmišljanjem, kad imamo vođe koji rade u našem interesu i razmišljaju umesto nas? Društvo je, i pored obećanih promena, očuvalo tradiciju provincijalizma gde mišljenje nije preporučljivo, ili ispravnije mišljenje se uopšte ne očekuje. Ipak, nekada se mislilo, iako se sve ređe sećamo na ta vremena. Kako bi inače proživeli jedan period u kojem je postojao normalan život i u kome je posao bio siguran, a samim tim i celokupno življenje? Sada, kad je doba socijalizma zauvek prošlo, ostalo je samo sećanje da su ljudi u njemu živeli životom dostojnim čoveka.

Slobodno društvo kapitala

Svaki čovek je vredan daleko više nego što misli, jer je sposoban rušiti okom nevidljive tvrđave. Sada samo imamo više crkava, manje fabrika, sve manje radnika, sve više robova, sve manje života, sve više uništavanja. Sve je usmereno ka potrošačkom društvu sa velikim tržišnim centrima, koji su tu da postanemo i ostanemo napunjenih stomaka, a ispražnjene glave jer smo pretvoreni u naviknute, isprazne, obeščašćene pojedince koji nemaju snagu da postanu autonomne individue. „Kupujem, dakle postojim”, i posednički individualizam zajednički grade svet kvazi zadovoljstava koji je na površini uzbudljiv, a iznutra prazan. Kulturni ideal novog kapitalizama je kratkoročno razmišljanje novog čoveka o bogatstvu, razvijajući vlastiti potencijal, ne žaleći se ništa. Ipak u realnost velik broj pojedinaca srednje klase se osećaju kao da su njihovi životi prepušteni nezaustavljivoj struji. (Sennet 2006: 7)

Imamo sve u prividu, iluziji, rečima, zakonima, a u realnosti nemamo ništa. Nekad glasno izrugivanje više nije egzibicija za pretvaranje. Sada je stvarnost, prepoznata i priznata umetnost koju se ozbiljno shvata. Koliko god je potreba za razumevanjem jaka, teško je razumeti i shvatiti sve te bleštave hodajuće praznine, hladne samozvane veličine, spremne na gaženje vlastite ličnosti zbog, naslovnih strana i proklamacije ponavljanih fraza bez značaja. Ostati neprilagođen u svakom pogledu je teško, ali nema se šta izgubiti osim već izgubljenog, a uvek postoji realna mogućnost ponovnog dobijanja sebe.

Važno je zapitati se odakle ta medijska ubedenost da je neo liberalizacija kroz proces globalizacije „jedina alternativa” i da je ona tako uspešna i nužna? Nepostojanost neravnomernog geografskog razvoja se ubrzala, te su neke teritorije napredovale na spektakularan način, a na štetu drugih. S druge strane, neo liberalizacija, kao proces, a ne teorija predstavljala je ogroman uspeh više klase jer je obnovila klasnu moć vladajućih elita. Alternativa postojećim, hegemonima i normativnim diskursima podjednako je neophodna i na evropskom planu gde, uprkos političkim elitama koje insistiraju na tome da je današnja Evropa, ovakva kakva jeste, jedina moguća i održiva, građani Evrope sve češće i na najrazličitije načine poručuju da je neophodno otvoriti prostore za pluralizaciju ideja i diskursa o Evropi i ozbiljno shvatiti nove i alternativne modele političke organizacije i delovanja. Zato i današnju evropsku krizu treba shvatiti ne samo kao još jednu (negativnu) paralelu između Jugoslavije i Evrope, nego i kao priliku za novo i drugačije promišljanje Evrope i evropejstva, zaključivši da je nekad, „pobuna masa” bila ono što

se smatralo opasnošću po društveni red i civilizirajuće tradicije zapadne kulture. U naše vreme, međutim, glavna opasnost, izgleda, preti od onih na vrhu društvene hijerarhije, ne od masa. (Laš 1996: 12) Uz nametnutu evropeizaciju, sprovodi se kolonizacija uz suradnju NATO snaga koje „održavaju mir.” Pod plaštom demokratizacije i uređenjem društva, smanjuju se izdaci za školstvo i zdravstvo i urušava se civilna uprava; što je realno koherentan program osiromašenja stanovništva i nalazi svoje teoretsko obrazloženje u „stabilizaciji ekonomije.” Merama MMF-a i Svetske banke države se prisiljavaju na sprovođenje strogih mera štednje koje vode destabilizaciji države, a nacionalna ekonomija se preoblikuje, uništava se domaća proizvodnja, dok je zakonima slobodnog tržišta, domaće tržište preplavljeno jeftinom, zagađenom i nekvalitetnom robom.

Positivnim oblikom reči „slobodna trgovina” u stvari se sakriva ukidanje regula kroz zakonska rešenja, koje omogućuju korporacijama još temeljitije monopolizovanje resursa, radne snage i bogatstva. Sloboda znači uklanjanje pravila za moćne i velike korporacije, a mediji i analitičari tvrde da je svetska ekonomija u procvatu upravo zbog reformi „slobodnog tržišta.” Na mestu starih teritorijalnih i temporalnih granica nastaju nove u procesu medijske preraspodele novih životnih resursa. Globalizam je neočekivan odgovor na kolonizirajući univerzalizam evropske moderne koja je sebe reklamirala kao sudbinu čitavog sveta. (Rodin, 2004: 23) U našoj epohi, centralni odnos između poverenja i poslušnosti je oličen u kapitalu. Proces akumulacije predstavlja promena sposobnosti dominantnog kapitala naime, vodeće korporacije i ključni državni organi u epicentru procesa da kontrolišu, oblikuju i transformišu društvo protiv opozicije (Nietzan, Bichler, 2009).

Izlaz iz lavirinta postojećih političkih teorija i sagledavanje pravog stanja stvari, kako bi se moglo suočiti sa „emancipacijom” kapitala, Bek vidi u teoriji koja je u mogućnosti realno predočiti stanje stvari i plauzibilne mogućnosti razvoja. Ona mora biti u dvostrukom smislu politička, jer mora biti u stanju da prikaže sukob globalnog kapitala i nacionalne politike kao strateške igre protiv moći, a sa druge strane, da razvije sadržajne perspektive za samo aktivaciju politike, koja će „odbaciti nacionalne predrasude i formirati nadnacionalni prostor delovanja.” (Beck, 2004: 274)

U svom viđenju kosmopolitske obnove politike, kao važnog izvora moći, Bek daje moguća rešenja koja ne narušavaju samu strukturu postojećeg sistema apsolutnog kapitala. Stvara se novi svet pod nazivom „slobodno društvo” u kojem ljudi služe sistemu i koji konstantno proizvodi i produbljuje osećaje straha, rastresenosti, zabave, očaja, iluzornog

uverenja da je nevolja neizbežna, ali da budućnost donosi napredak. Novi svet koji se oblikuje i stvara, svet je bez kritičnosti, bez naučnog duha ili uma u kome obeshrabreni ljudi gube ljudskost, a solidarnost nestaje. „U procesu univerzalnog obezličanja, budući da svi trebaju misliti jednako obzirom na to da se očekuje da bi svi trebalo da misle isto, a svaka individualnost iščezava u kolektivu, s posledicom da se događa povratak u život stada u novim civilizovanim i tehniciziranim oblicima.” (Bergajev 2007:59)

Proces globalizacije provode određene političke i socijalne snage, koji potiču i kontrolišu inovativne procese. Tehnologija u velikoj meri zamenjuje naša prigušena čula i otvara vrata virtuelnog sveta. Mnogi ljudi veruju da napredak tehnologije donosi nužno i napredak duhovnosti, ali se naprosto radi o dehumanizaciji čovečanstva, jer se govori o rođenju, odnosno stvaranju novog čoveka u kom se spaja tehnologija i biologija. Uzrok krize savremene demokratije nalazi se u prirodi globalne kapitalističke ekonomije, odnosno od elita prihvaćenog primata ekonomije nad politikom. U globalnoj ekonomiji vladaju korporacije, a ne nacionalne vlade sa svojim ekonomskim programima, koji ostaju nepovredivi u odnosu na ekonomsku politiku globalnih vladara i njihovu neliberalnu agendu, čemu se retko koja vlada može odupreti. Novo doba je rečima britanskog politikologa Kolina Kruča „post demokratija” jer je lako uočljivo postojanje ekstremnog oblika unutrašnje protivurečnosti liberalne demokratije, koja jednakost poistovećuje sa jednakošću pred zakonom, a slobodu sa slobodnim delovanjem tržišta te na taj način politika postaje „funkcionalna tehnologija moći transnacionalnih korporacija.”

Kapital ima moć da generiše zarade i ograniči rizik i daleko je izvan uskih sfera „proizvodnje” i „tržišta” kako bi se uključila cela državna struktura korporacija i vlada. (Nietzan, Bichler, 2009: 8) Novo doba i stvaranje Novog sveta, vladajuća klasa mekom moći ostvaruje ovladavanjem globalnim interesima. Strateški interesi će u najvećoj meri dovesti do raspodele globalne moći i slabljenje primata jedne nacionalne države, te će se globalna moć disperzirati „među novim akterima koji se uspinju, iako sporo.” (Brzezinski, 2013: 114-115) Politička klasa je promoter svojevrstne „kolonizacije svesti” jer kao uvoznice stranih vrednosti i civilizacijskih modela to čine sa divljenjem, bez kritičkog otpora. (Mosca 1965).

Globalizacija je usmerena na meru post suvereniteta, sa težnjom da se državama oduzima pravo na suverenitet i očuvanje nacionalnih interesa, jer se teži da to bude briga međunarodne zajednice. Strani imperijalisti ostaju pravi gospodari novih „osvojenih” zemalja, ali

u određenoj fazi njihovi domaći akteri mogu da budu nagrađeni za prodaju lokalnih proizvoda, tako što će dobiti lokalnu državu – državu nezavisnu od lokalnih masa, ali ne i od imperijalizma. Rezultat je veštačka buržoazija, koja nije sposobna da akumulira kapital, već samo da gomila višak vrednosti koji se stvara iz lokalnog rada i subvencija dobijenih od država mentora i međunarodnih monopola. (Debor, 2002: 41)

Tradicionalna država i nacija „nestaju” u Novom svetu i mekoj moći vladajuće nevidljive elite oligarha, korporacija i uske grupe stvarnih nevidljivih vladara. Demokratsko-liberalne norme dovode do decentralizacije, difuzije moći, rečeno Fukoovim rečima, širenje „infinitesimalnih mehanizama” moći. Gospodar nije suveren, on se ne samolegitimiše, nego se instalira na osnovu datih prava (pravo jačeg, pravo osvajanja.) Ljudi, građani, nacije se osiromašuju, legalno, ekonomski, spiritualno i politički. Korporacije stvaraju svet u kom će postojati samo gospodari i sluge, sa siromaštvom, stalnog stanja rata i ukidanjem naših ustavnih prava. Kontrola nije centralizovana već se deli na odeljke, digitalizuje i umrežuje jer se tako lakše upravlja. Neo liberalna politika je postala ideologija, koju sa manjim odstupanjima prihvataju levo i desno orjentisane partije, bilo da su opozicija ili su na vlasti, dok su temeljni elementi neo liberalizma ugrađene u strategije fundamentalnih međunarodnih institucija.

Vladanje, uz odobrenje onih kojima se vlada je paravan koji iza velikih reči sakriva realnost koja izlazi iz okvira tradicionalne političke teorije. Izazvana kriza 2007. godine nameće rešenja u implementaciji na globalnom planu drakonskim uzdržavanjem od potrošnje, koja bi trebalo da smanji ponudu javnih dobara, da bi se održala amelioracija, kako društvene reprodukcije, tako i životne sredine, čime je smanjen kvalitet opštih dobara u oba slučaja. Kriza je još više olakšala izraženu predatorsku aktivnost u procesu privatnog prisvajanja javnih dobara kao neophodnog preduslova za oživljavanje rasta. (Harvi2013:126) Iako prolazimo kroz najgoru ekonomsku krizu u posleratnom razdoblju, živimo u svetu koji neprestano potiče želju za posedovanjem. Zbog našeg agresivnog oglašavanja i pogleda na tuđe bogatstvo naši materijalni apetiti rastu prekomerno, a sve je jača potreba za novcem. (Lenoir 2015: 63)

Trans humanizam i tehnokratija je, sažeto govoreći, filozofija kontrole. Težnja je stavljena na ograničavanje našeg razumevanje onoga što zaista postoji. Globalizacija kao drugi naziv za Novi svetski poredak nije samo ekonomsko spajanje institucija, već i psihološka kategorija u kojem život liči na ropstvo u kom ne postoji mogućnost izbora, sa ciljem uništavanja.

6. Kapitalizacija javne sfere

*Mozak budale pretvara filozofiju u glupost,
nauku u praznoverje, a umetnost u pedanteriju.
Otuda univerzitetsko obrazovanje.*

Bernard Šo

*Moć ispravnog posmatranja stvari uobičajeno nazivaju
cinizmom oni ljudi koju tu moć nemaju.*

Bernard Šo

*Ništa ne sme ostati kao što je bilo,
sve se mora neprestano kretati, teći.
Samo univerzalna pobeda ritma mehaničke produkcije
i reprodukcije obećava da se ništa neće promeniti,
da će sve ostati po starom,
da se neće pojaviti ništa što ne bi odgovaralo.*

Teodor Adorno

Hrabrost koja se bori bolja je od slabosti koja traje.

Hegel

Tajna sreće je sloboda. A tajna slobode je hrabrost.

Tukidid

*Dugotrajno robovanje i loša uprava mogu toliko zbuniti
i unakaziti shvatanje jednog naroda da zdrav razum
i prav sud njemu otančaju i oslabe, da mogu potpuno nestati.
Takav poremećen narod ne može više da razlikuje
ne samo dobro od zla, nego i svoju sopstvenu korist
od očigledne štete.*

Ivo Andrić

Neoliberalni projekt doveo je u tešku krizu EU, kojoj budućnost može osigurati samo promena dominantnih političkih sistema. Kako bi se zaustavila dalja razgradnja socijalne države, promena javnog prostora morala bi biti zamenjena promenom političkog sistema političke scene i ljudi na političkoj sceni. Ova ekonomska kriza je ukazala na vrednost i važnost Marksove perspektive jer je pokazala da je kapitalizam u svojoj suštini lakom i nečovečan, baš kako ga je Marks prikazao. Kapitalizam se i dalje boji Marksa, danas u svojoj eroziji i svojoj potpunoj dehumanizaciji više nego ikada. Marks je još 1867. godine napisao da će vlasnici kapitala kod radnika podsticati kupovinu, obavezujući ih pritom na skupe kredite do granice neizdržljivosti. (Marks 1947) Neplaćeni dugovi izazvaće bankrot banaka, koje će morati da budu nacionalizovane, pa će država onda krenuti putem koji vodi u komunizam. Da li je ekonomska kriza upravo tu misao učinila proročanskom? Marks je pored komunističke revolucije predviđao i entropijski kraj kapitalizma u procesu tendencijskog pada profitne stope, što je bliže uzrocima savremene krize kapitalizma. Iako se očekivalo da će se nakon svetske ekonomske krize nivo duga opasti, ukoliko se uzme u obzir da je to bio uzrok krize, desilo se upravo suprotno. Od 2007. godine dug do 2014. godine dug se povećao za 57 triliona dolara, podigavši globalni odnos duga prema BDP za 17 odsto. Najviše je rastao državni ili javni dug, upravo zbog krize. Novim porezima se sticao prihod koji je služio za otplatu dospelih kredita, koji nisu bili osnova za privredni rast.

Bolji proizvođač pobeđuje i potiskuje gubitnike sa tržišta. Pobjednik odnosi sve, a gubitnicima ne ostaje ništa. Ta surovost je temelj kapitalizma. Njegov proizvod je strah, pohlepa i borba za opstanak na tržištu. Kapitalizam koji se zaklinje u slobodno tržište, svesno redukuje tržište rada, kako bi mogao više eksploatirati radnike. Eksploataciju je moguće vrlo jednostavno ukloniti državnim regulativom. Kapitalizam sistematski oduzima slobodu ljudima, jer je danas praktično samo kapital slobodan. Ljudi u stvari imaju samo potrošačku slobodu na kojoj kapitalizam bazira svoj opstanak. Prekomerna potrošnja je uglavnom sama sebi svrha, smatrajući se najvećom vrednošću. To je otuđenje koje kapitalizam svesno nameće ljudima, koristeći enormnu propagandu. U razvijenom svetu, potrošnja je dostigla granicu kada objektivno više ne može potrošačima ponuditi bolji život. Kupovina prestaje sa izborom predmeta, ali izbor počinje primećivanjem mogućnosti koje nudi tržište. Iz toga proizlazi i da je život sam „kupovina” jer se sastoji od iskorištavanja mogućnosti kupovine. Ipak, život sam je, u svakom

trenutku i pre svega, svest o onom što se čini mogućim. Kad bi imali samo jednu mogućnost, to ne bi bila mogućnost, već samo nužnost. Svet mora biti repertoar naših životnih mogućnosti. Kapital teži da nametne mogućnosti. Kapitalizam je izgubio sposobnost apsorpcije iritacija iz svoje okoline, on je nem za globalnu okolinu, za nove finansijske i manipulirane proizvodnje i potrošnje. (Rodin 2012:47) Prostor potrošnje je najznačajnije polje na kome se ispoljava umišljanje o ličnoj slobodi. Kupac je kralj supermarketa koji nije svestan da nema nikakvog uticaja na ono šta mu se nudi i njegov navodni izbor nije izbor pošto su marke u suštini iste i ponekad ih proizvode iste korporacije. (From, 2015: 42)

Kapital svoju moć dobija novim informacijsko tehnološkim mogućnostima, skraćivanjem vremenskih horizonta i ukidanjem udaljenosti, odnosno „uništenje prostora vremenom”. (Harvey, 1999) Ta asimetrija omogućuje osvajanje kapitala bez ratova. Kapital vlada kroz trans legalnu vladavinu koja je iznad zakona, jer ona sama stvara pravo. Na taj način, on ima moć da donosi i kvazi političke odluke. U tim odlukama nacionalne države su samo posmatrači jer odluke donose veliki koncerni, bez odobrenja nacionalnih država koje ih odmah sprovode. Moć kapitala ima u sebi moć inovacije, jer ima i zadržava moć nad „znanjem kao proizvodnoj i inovacijskoj snazi”. (Beck, 2004:113) Moć kapitala je i trans legitimna jer, bez okvira svetskih država i bez demokratskih izvora legitimnosti ne raspolaže vlastitom globalnom verom u legitimnost, a istovremeno ima sposobnost da privatizuje i trans nacionalizuje. Kapital nije „ekonomska moć” ni „politička moć”. Brojne institucije i procesi energetike – od ideologije, kroz kulturu, organizovanom nasilju, religiji, zakonu, etničkoj pripadnosti, pol, međunarodni sukob, radni odnosi, tehnike proizvodnje i računovodstvene inovacije svi se odnose na diferencijalni nivo i volatilitnost zarada. Postoji jedan proces akumulacije kapitala/stanja formiranje, proces restrukturiranja kojim se moć akumulira kao kapital. (Nitzan, Beichler 2009: 10)

Kapitalizam je baziran na privilegijama autoriteta i na nemoći običnih ljudi, jer su privilegije nepravedne i stvaraju otuđenje. (Stanković Pejnović 2015 a: 50) Kapitalizam se muči sa proizvodnjom u stabilnim društvima, dok u siromašnim dobro prosperira. Zato i često traži pomoć u ratovima kojima uništava pa pokreće svoj razvoj iz početka. Kapitalizam se može preobraziti iz kriza, ali zbog očovečenja čoveka potrebno je promišljati o kreiranju boljeg sistema za sve ljude, a ne o opstanku ili preoblikovanju kapitalizma samog, jer budućnost čovečanstva ne sme biti bazirana samo na vrednosti kapitala. Čovek treba da postane najveća

vrednost i tu orijentaciju je moguće stimulisati pomoću vrednosti koja prikazuje čovekovu produktivnu moć. Osim veličine koja prikazuje produktivnu moć čoveka proizašlu iz kapitala i rada, potrebno je prihvatiti i dodati produktivnoj moći čoveka vrednosti kao što su čovek za sebe, njegovo obrazovanje, radno iskustvo, doprinosi koje je dao i nagrade koje je primio za stvaranje vrednosti u društvu.

Iako ljudi imaju pravo izbora svojih predstavnika u parlamentima, oni nemaju mogućnost ni pravo da učestvuju u donošenju bilo kakvih drugih odluka koje su u njihovom i interesu društva. Potreban je kompromis podjednako prihvatljiv svima. Da li je previše tražiti ili očekivati da svaki čovek dobije pravo odlučivanja o bilo čemu u društvu? Danas politika gubi svoje prvenstvo, sve je više marginalizovana, pa je samim tim, suština političkog delovanja svedena na „izvršavanje naređenja” gde čovek gubi mogućnost delovanja, odnosno, oblikovanja svog sveta. Kako se u novonastalim okolnostima „snašla” nacionalna država „uhvaćena” u kompleksnu mrežu evropskih integracija i globalizacije i kako može oblikovati svoj javni prostor? Može li ga ona sama oblikovati i ima li još dovoljno legitimiteta ili se i on sam svodi na „izvršenje zadatah obrazaca” i je li politika samo jedna tehnika kojom treba ovladati?

Tehnologija vladavine

Već se Makijaveli u *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija* bavi određenjem politike kao tehnologije, ispitujući pojam politike i objašnjavajući kako politika može postati tehnika, što i nije ništa neuobičajeno imajući u vidu da su i antički Grci uočili da je i veština upravljanja društvenim životom vrsta tehnike, odnosno sve ono što služi kao sredstvo radi postizanja nekog određenog političkog cilja, pri čemu nužno ne mora biti moralna već može biti usmerena na osvajanje vlasti, povećanje političkog uticaja, eliminisanje političkog protivnika. Sam Makijaveli je napisao da je odlučio sam krenuti putem kojim još niko nije krenuo i koji će mu možda zato prouzrokovati mnoge probleme i teškoće (Machiavelli 1985: 153). Politika kao tehnika je vrednosno neutralna, kao njena realnost, ali i njena slabost. (Marković, 2001: 670) Danas je politika sve više improvizacija, a najčešće epigonski način razmišljanja i ponašanja. Emerson je tvrdio da se veliki deo smelosti zasniva na odvažnosti da se uradi nešto pre drugih. To je u današnjoj politici teško za očekivati.

Veber je shvatio da je tehnologija uvek samo sredstvo koja ima uticaja na čovekovo mišljenje i delovanje i njegov odnos prema svetu

i organizaciji društva, što najčešće vodi sve većoj birokratizaciji uz nestajanje humanističke vizija progressa koja teži očovečenju čoveka i ostvarivanju sve veće slobode. Danas, pod okriljem slobode i davanjem sve većih prava, čovek postaje sve otuđeniji i ne slobodniji, sa pravima koje su postala birokratizovane procedure. S druge strane, uveliko je prisutna ideologizacija liberalizma u vidu neo liberalnog osvajanja novih tržišta i teritorija i birokratizacija naročito istaknuta u ispunjavanju birokratskih kriterijuma nametnutih od strane „stručnjaka” iz Brisela, te na taj način politika postaje tehnokratija. Uobičajeno se smatra da je Makijaveli ponizio politiku u odnosu na antička shvatanja o njoj, jer je odvojio moral od politike, ali danas je sve očiglednije da Makijavelijevo shvatanje politike kao igre moći i sebičnih interesa, postaje sve izraženije. Makijavelijevo učenje o politici može se svesti na učenje o moći, jer između politike i moći nema različitosti. Temelj Makijavelijevog shvatanja politike temelji se na vrlini kao umešnosti ili sposobnost i sreće, a od njihove konstelacije zavisi stabilnost i uspeh države. Princip vrline (*virtu*) je istovremeno i princip snage i okretnosti, princip političke slobode i političkog aktivizma. Celo Makijavelijevo učenje o politici utemeljeno je na pojmu moći i velikom političkom čoveku koji poznaje umetnost i virtuoznost politike i koji shvata kako masama, koje po Gramšiju, simbolizuju hegemoniju kolektivne volje, nametnuti svoju moć. Prvi i bazični element Makijavelijeve teorije moći odnosi se na ulogu sudbine, odnosno sreće, s jedne strane veštine, odnosno sposobnost vladara, na drugoj strani. Odbacuje sudbinski determinizam, ali procenjuje da sudbina može odlučiti u polovini naših dela, a ostalo zavisi od čovekovih sposobnosti. Moć sudbine je veća ako čovek nema hrabrosti, snage i moći suprotstaviti joj se. Za oznaku sudbine Makijaveli upotrebljava termin fortuna, sa dva značenja, sudbine ili kobi, može značiti i sreću ili slučaj. Makijaveli upoređuje fortunu sa ženom. Sudbina je žena, te ko hoće njome zavladati treba je tući i krotiti. Uvek je savladaju naprasiti, a ne oni koji postupaju hladno. (Makijaveli, 2004: 104).

Za Makijavelija, politička moć je ravnodušna prema moralu. Postizanje, održavanje i uvećanje moći je dovoljno opravdanje za upotrebu svih sredstava. Legitimnost uspeha moći pokriva primenu svakakvih (ne)dela. Izjednačenje vrline i moći Makijaveli nalazi u objašnjenju da cilj određuje sredstva, a ne kako se često naglašavalo, opravdava. Vrlinu Makijaveli vidi kao čestitost, muževnost i srčanost, sposobnost. Moć određuje šta se može koristiti u borbi za njeno ostvarenje ili opstanak na vlasti, jer je po njemu dozvoljeno sve što je efikasno i uspešno.

Opravdanje neke mere, postupka ili osobine vladara nije podložno apriornom moralnom vrednovanju, već samo naknadnom, aposteriornom procenivanju sa stanovišta je li je bilo uspešno ili ne. Između moći i etike uspostavlja se neobičan odnos: sve što ide u prilog moći vladara je etički dozvoljeno. Zato se i vladar, po savetima Makijavelija, treba ponašati pretvorno, ljubazno prema svima, jer mu od svakog preti opasnost. Makijaveli dolazi do zaključka da se ljudi bore među sobom, bilo zbog nagona za opstankom, bilo zato što ih na to nagoni častohleplje, „koje u ljudskom srcu ima toliku moć da ljude ne napušta nezavisno od položaja na kome se nalaze”. Uzrok on vidi „u tome što su ljudi od prirode takvi da sve mogu poželjeti, ali sve ne mogu dobiti, a kako je želja uvek veća od mogućnosti da se ostvari, dolazi do nezadovoljstva onim što se ima i do ne ispunjenosti.” (Machiavelli 1985: 202).

Uspešan vladar poznaje najvažniju varku svih vođa. Ponašaju se kao da se žrtvuju zbog svojih podanika, a u stvari, oni žrtvuju svoje podanike pre nego sebe, da bi sami duže vladali. Vladar želi preživeti i to mu daje snage. Pametan vladar ima i svoje neprijatelje koje može nadživeti, ali se uspešno koristi i neprijateljima i podanicima, naizmenično i istovremeno. Neprijateljima se koristi često, a svoje podanike može iskoristiti samo prikriveno. (Canetti 1984:200) Masa je glupa, neodlučna i lako može da bude zavedena, pa je bespomoćna bez vođa, koji je moraju uveriti ili prisilili da korisno deluje. (Štraus 1983: 73). Makijaveli tvrdi da je narod mnogo puta sebi doneo propast jer ga zavarava prividno dobro, a još lakše biva zaveden velikim nadama i jakim obećanjima. Štraus ocenjuje da je glavna razlika između naroda i vladara u tome što je narod „nesposoban ulepšavati svoja zlodela; narod ne shvata poredak stvari u svetu.” (Štraus, 1983: 83). Ljudi su često pohlepni, sujetni i sumnjičavi, lakomi i nezahvalni. Iza mnogih Makijavelijevih stavova o ljudima, društvu i politici stoji pretpostavka o čovekovoj prirodi kao suštinski sebičnoj. Toj karakteristikici se može dodati i „uživanje” u samom protoku vremena kao u italijanskim gradovima u vremena svetkovanja u kojima se život spoznao kao uživanje u protoku vremena. Ali to uživanje u prolaznosti moralo je i samo biti prolazno. (Debor, 2002: 48)

Peter Laslet još 1956. godine tvrdio da politička filozofija zasad ne postoji (Laslet 1956:7), a Luman da je doba politike završeno jer se funkcionalno izdiferencirano društvo ne može usredsrediti na politiku, a da se ne uništi (Luhman 1981: 23). Ni jedan deo sistema ne može ograničiti unitarno druge delove, a da ne dovede ozbiljno u pitanje celinu. Po Lumanu, u savremenom društvu svi delovi sistema uzajamno

deluju jedni na druge, pa samim tim više i ne postoji centar sistema. Političko ne može više pretendovati na centralnu ulogu, jer bi se time urušilo funkcionisanje modernoga društva. Društvo koje je raščlanjeno u funkcionalne sisteme nema centralnih organa i samim tim je društvo bez vrha i bez središta. Sve ostalo Luman smatra funkcionisanje na „zastarelom, odavno više neprimerenom pojmovnom aparatu” (Isto, 23). Politika gubi, jednostavno rečeno, svoje prvenstvo i pripada joj manje ili više marginalna uloga. S obzirom na to da je suvišna, nema više nikakvog smisla govoriti o političkom, u čemu on vidi glavni razlog nastanka kriznog stanja političke filozofije. Filozofija je ono mišljenje koje ne kapitulira pred vladajućom podelom rada i ne dozvoljava mu da definiše njegove zadatke. Filozofija je napor da se izbegne sugestija. (Horheimer, Adorno 1989: 258)

Ipak, današnjica dokazuje da ako političko tumačenje u uslovima savremenoga doba još nije potpuno nestalo, onda je barem ozbiljno pokolebano. Tim procesom u pitanje nije doveden samo jedan segment društva, nego upravo onaj koji sačinjava bitan deo kulturnoga identiteta. Zapad bit politike kao slobodnog delovanja svodi na činjenicu, te je samo delovanje svedeno na puko „izvršavanje zapovedi” (Arendt, 1991: 179-181). Naime, „pojam vladavine, to jest shvatanje da ljudi mogu zakonito i politički zajedno živeti samo ako su neki od njih ovlašteni naređivati, a drugi prisiljeni slušati” ukazuje na beg od krhkosti ljudskih stvari, odnosno beg od politike u celini. Po njenom tumačenju, teorijsku, najkraću i najfundamentalniju verzija bega od delovanja u vladanju iznosi Platon, razgraničavajući dva načina delovanja; počinjanje i činjenje, čime postaju dve sasvim različite delatnosti, a onaj koji započinje postaje vladar kao onaj koji „uopšte ne mora delovati, već vlada nad onima koji mogu izvršavati naređenja.” Za Hanu Arent, Platonova deoba znanja i činjenja temelj je naše tradicije političkog mišljenja u kojoj je sasvim potisnuta suština politike kao slobodnog delovanja, time što je samo delovanje svedeno na puko „izvršavanje zapovedi” (Arendt 1991: 179-181). Nit vodilja razumevanja svih kategorija političkoga leži u tome da se one izvode iz međusobnog odnosa ljudi, a ne iz nekog supstancijalnog i područja koje nije pod znakom pitanja. U doba krize političkog i politike, moramo biti svesni da se automatske promene u svetu neće dogoditi ako se politika ne uskrati raznim egokratama, stručnjacima i epigonima i ako se ne vrati među građane koji moraju biti subjekt svakog političkog života. Gubitkom političkog polja, u slučaju da ljudi poveruju da će se nešto dogoditi mimo njihovog angažmana, gubi se delovanje kao mogućnost

čoveka da oblikuje svoj svet. Sve bi moglo biti drukčije, a ja ne mogu gotovo ništa izmeniti (Luhmann, 1969: 324), a takvom stanju se mogu odupreti oni koji se odlučuju da deluju (Kilmansegg 1983: 448).

Vladanje bez vlade

Nacionalna država, kakvu poznajemo od 16. veka u Evropi kao promoter modernizacijskih tendencija ima nedeljivu suverenost i prema spoljašnjem kontekstu i unutar same svoje teritorije. U nedeljivoj suverenosti, Veber vidi konstitutivnu ulogu moderne države sa monopolom na fizičko nasilje, jer je jedino nacionalna država imala legitimnu mogućnost korišćenja nasilja na temelju kog donosi autoritativne odluke i pravila koja su obavezna za sve stanovnike. Njena autonomija utemeljena je na zakonodavstvu.

Naravno, institucionalni nastup nacionalne država pretpostavlja kompleksnu mrežu različitih postupaka, koja razvija individualne i kolektivne obrasce za članove grupe, počev od sistema obrazovanja, do konfiguracije javnog prostora odgovarajućim simbolima, do održavanja i podsticanja kolektivnog sećanja. Nacionalna država traži lojalnost od podanika i nije neutralna jer je strukturalno povezana sa jednim partikularnim kulturnim obrascem, pomerajući vitalnost kulturnih paradigmi date nacije u javnom prostoru. Ona i zasniva svoju moć na zajedničkoj javnoj kulturi te time zaokružuje „nacionalnu konstelaciju” upravo na određenoj teritoriji. (Stanković Pejnović 2013) Imajući u vidu da su mediji pod dominacijom više klase, moglo je doći do širenja mita da su države u ekonomskom pogledu propale jer nisu bile konkurentne (inicirajući time zahtev za još više neliberalnih reformi). Rastuća društvena nejednakost je tumačena kao nužni uslov za pospešivanje preduzetničkog rizika i inovacija, koji su obezbeđivali konkurentsku moć i podsticali rast. Pogoršanje prilika među pripadnicima nižih klasa tumači se kao neuspeh iz ličnih i kulturoloških razloga, a samim tim i njihova lična nesposobnost da uvećaju vlastiti ljudski kapital.

Kakva je moć nacionalne države? Po Veberu, moć se zasniva ili na konstelaciji interesa, ako se zasniva na ugovoru, ili se moć oslanja na autoritet. Neki od autora govore i o „relacionoj moći” koja se ogleda u različitim intencijama, ishodima i postupcima. (Strange 1996). Ukoliko se progovara o moći nacionalne države u svetlu evropske unifikacije, pojave drugih kolektivnih aktera u unutarnjem i međunarodnom poretku, valja ići dalje od puke oznake i dati specifikaciju, i taksativno

navesti raslojavanje moći. Može se govoriti i o istorijsko despotskoj i infrastrukturnoj moći države. (Mann, 1988) Despotska moć države podrazumeva skup onih delatnosti koje država (*ili njene elite*) može sprovesti bez saradnje, dogovora, konsenzusa sa merodavnim kolektivnim akterima društva. Veoma često se govor o moći države izjednačava sa ovim tipom moći.

Da li je nacionalna država dovedena u pitanje? U svetlu današnjih tendencija prepoznaje se dinamika koja utiče na modifikovanje nedeljive suverenosti i isključivu pravnu moć nacionalne države. Akteri ispod i iznad države unose značajne promene u konstelaciji nacionalne države, utičući na njene kompetencije i funkcije. Sve više jača mreža moći koja je rasprostranjena izvan granica nacionalne države, prekrajajući društvene institucije i modifikujući manevarski prostor nacionalne države, preuzimajući na taj način moći nacionalne države. Najznačajnije mesto u tim novim oblicima usmereni su na kapacitete nacionalne države u kontroli ekonomskih kretanja ili na njenu moć prevazilaženja rizika, koji rezultiraju ekonomske promene. Tržišta više nisu u teritorijalnim okvirima date nacije, jer konfiguracija tržišta u velikoj meri zavisi od prekograničnih parametara. Mobilnost transnacionalnih firmi, dinamika tržišta rada, difuzija modernih tehnologija, ireverzibilne promene u prirodnoj okolini, sve te tendencije neprestano razvijaju pritisak na poziciju nacionalne države. Zato se govori i o dinamici demokratije na nivou „svetskog društva”. Homogenizovanje finansijskih i drugih infrastruktura nužno izaziva pomake u političkim strukturama. Naime, dolazi do pojave kolektivnih aktera „ispod” države koji fleksibilnije i efikasnije mogu reagovati na određene probleme koji se pojavljuju; to su civilne, regionalne ili čak i verske organizacije koje isticanjem specifičnih vrednosti učestvuju u preoblikovanju javnog prostora. Danas je primenjiv Marksov princip obrnutog oblika; sama suština ne određuje svest, nego svest kosmopolitskog oblika, daje veće mogućnosti u svetskoj igri moći kapitala. Ta moć kroz globalizaciju obuhvata strukturne promene u svetskoj ekonomiji i raspodelu uspostavljenih oblika političkog konsenzusa i sociokulturne integracije. Ovim se ne podrazumeva da je uloga države nužno smanjena već je ona izložena temeljnoj restruktiji. Ovo odražava globalno stanje u kojem se savremena država pretvara od tampon zone između eksternih ekonomskih snaga i nacionalnih ekonomija, u agenciju za prilagođavanje domaćih ekonomija potrebama globalnog tržišta. (Cox, 1995).

U novim strukturnim preoblikovanjima nacionalna država neće biti ukinuta, ali će uveliko biti oslabljena, drugačije će se interpretirati, izgubiće stara i dobiti nova, drugačija značenja u trans nacionalnom prostoru moći. Novi sistem interferencije intervencije politika ne „poštuje” pravila međunarodnog prava, teritorijalno određenim granicama, ni maksimama nacionalne suverenosti. U skladu s tim stvaraju se i neki novi oblici, formule i forumi transnacionalne sigurnosne politike i sigurnosne arhitekture na temelju ograničene autonomije države. Slike neprijatelja koji su „nevidljivi” i bez pripadnosti određenoj državi, što otvara državi prostore za nove saveze, ali i stalne vojne intervencije, bez objave rata. Isprepletanja unutar državnih, međudržavnih i borbi sa spoljnim neprijateljem za moć nije više moguće objasniti i realizovati u okviru nacionalnog i internacionalnog. Bek predlaže perspektivu „kosmopolitskog realizma” kao realizam nauke o stvarnosti, realizam politike moći i realizam politike granica; dakle, ne ukidanje, već pluralizacija granica kao politika meta moći. (Beck, 2004:162)

Kriza teritorijalnosti političke unije

EEZ (Evropska ekonomska zajednica) nastaje sa velikom energijom, idealizmom i očekivanjima u pogledu zajedničkih institucija. S ekonomsko funkcionalnog stajališta početni period znači otvaranje zajedničkog evropskog tržišta, snižavanje carina i veću spoljašnju trgovinu. Monetova ideja udružene Evrope znači afirmaciju liberalnih principa zajedničkog tržišta i centralnih institucija. Rimski ugovor iz 1958. godine spoj je nemačkog liberalnog tržišnog poretka i francuskog „dirigisme”. Valter Halštajn (Walter Hallstein), kao prvi predsednik EEZ-a vodio je zajednicu na ideji koja je utemeljena na evropskoj federaciji sa zajedničkim političkim institucijama i zajedničkom monetarnom, fiskalnom i strukturnom koordinacijom ekonomskih politika.

Međutim, politika unije nije dogovorena, a nije ni legitimna, prema Rimskom dogovoru i liberalnom diskursu međudržavnog sistemu posle II. svetskog rata jer je glavni aspekt usmeren ka ekonomskim rešenjima i taj period je poznat kao „zlatno razdoblje” razvijenog kapitalizma. Ekonomska komisija UN-a za Evropu je na početku 70-ih godina 20. veka utvrdila da nema posebnih razloga za promenom institucionalnog sistema međunarodnih odnosa, odnosno ekonomskog sistem kejnzijanske socijalne države. Međutim, danas taj „zlatni period” više izgleda kao devijacija ili posebna epizoda kapitalizma 20. veka (Hobsbawm, 2002).

Za razliku od 20. veka, kada su se širili društveni prostori i bivali podređeni birokratskom delovanju države, a država je bila arbitar u društvenim konfliktima, sada različite kritičke interpretacije razgrađuju moć nacionalne države i pozivaju se i na ekonomske i političke argumente, ili nužnost revitalizacije istorijski podređenih regiona. Zato se danas i govori o „stalnoj krizi teritorijalnosti”, ili o tvrdnji koja se zauzima za „minimalističku regionalnu državu.” (Maier 2000: 813).

Zbog svega toga javljaju se pitanja neophodnosti nacionalne države i promene oblika njene strukture. Ali uprkos uznapredovalim procesima evropskih integracija, ističu se aktuelnost i vitalnosti nacionalne države, čak i u kontekstu duboko promenjenih okolnosti. Iako se menjaju okviri nacionalne države, održani su kapaciteti njene ponovne stabilizacije. Kako su se multiplicirali nivoi koji imaju imperativnu snagu u međunarodnom sistemu, a koji realizuju različite funkcije, dolazi do pojave preusmeravanja elemenata suverenih nadležnosti na ove nivoe. Ipak, uveliko su potcunjene unutrašnje sposobnosti prilagode nacionalne države, odnosno mogućnosti preusmeravanja njenog delovanja iz perspektive moći na druge oblasti, izvan same države. Nastanak nacionalne države stvara ireverzibilne tendencije koje se mogu transformirati u određenim fazama, međutim, sama nacionalna država, deo je Moderne, pa zato zemlje Srednje i Istočne Evrope teže građenju nacionalne države. Još uvek je preuranjeno postavljati sumorne dijagnoze o sutonu nacionalne države, koja ostaje aktivan subjekat međunarodnog poretka. (Mann 1983: 187-213). Međutim, ne može se poreći da nacionalna država gubi monopol u razrešavanju kolektivnih problema, odnosno, čini se izvesnim da teritorijalno fiksirana nacionalna država ne ostaje jedini okvir za rešenje problema pluralnosti. (Kymlicka, Strahle, 1999: 65) Bitan element striktno nacionalno-državne autonomije danas je doveden u pitanje: teritorijalnost, bez koje nema granica, države, ni „međunarodnog” poretka.

Ova spoznaja opominje na činjenicu da je obrazac nacionalne države, koji se nekad smatrao idealnim, ipak podređen promenama. Pokušaji razrešavanja kolektivnih problema postali su multidimenzionalni i to upravljanje se odvija na nivoima koji se preklapaju sa kolektivnim akterima „ispod države” i „iznad države”, i institucionalne aktere evropske unifikacije. Od početka postojanja nacionalne države, ona ima ključnu ulogu u formiranju kolektivnog identiteta, dok istovremeno različiti subjekti društva, kao van-državni akteri, razvijaju kontra efekat u odnosu na nacionalnu državu, jer je od svog nastanka izložena dinamici koja dolazi iz drugih sfera. Procesi globalizacije nisu pravolinijski procesi koji

deluje ka predodređenom cilju jer različiti lokalitetni obrasci determinišu forme globalizacije i paralelno sa procesima globalizacije nastaju i lokalne mreže. Zbog toga, neki teoretičari umesto prilično apstraktnog, ne diferenciranog pojma globalizacije koriste pojam „glokalizacije”, ukazujući na značajne dimenzije istih procesa. (Robertson, 1998: 191-220)

Ipak, povlačenje države iz određenih sfera još i ne znači slabljenje njene moći. Relacije između nacionalne države i nevidljivih moći kapitala, koje razvijaju pritisak na nju prožete su protivurečnostima. Pritisaci od strane međunarodnih ekonomskih moći nisu „prirodni, sudbinski događaji” pa se i ne mogu tumačiti i kao skup prirodnih datosti koje automatski sužavaju manevarski prostor nacionalne države. Nacionalna država deluje i kao filter koji propušta različite uticaje, a koji su u korelaciji sa strateškim odlukama političko-ekonomskih i državnih elita, što znači da krajnji ishodi uvek zavise od velikog broja parametara. Ponekad državne elite pokazuju svoju moć sa određenim globalnim institucijama, kako bi opravdali svoju neaktivnost pred biračima. Nacionalna država i procesi izvan nje stoje u kompleksnom među delovanju, iako nacionalna država nije jedini okvir razrešavanja kolektivnih problema. Moderni subjekt, pluralan u mnoštvu svojih uloga, statusa i funkcija nalazi svoj identitet, koji mu je zagantovan raznim oblicima sloboda i jednakosti. Takav identitet mu obezbeđuje država, čak i u ideološko – kulturološkom kontekstu i samim tim ga i opravdava. (Bidet, 2008:170) Danas je vidljiva pojava postojanja apatije u zemljama zapadnog Balkana, straha od slobode, receptivnost na demagošku retoriku elita koja pojačava despotske potencijale države. Međunarodne korporacije imaju slične okvire i slična pravila uprkos proširivanju infrastrukturne moći države. Državne elite, prema naraslim tehnološkim mogućnostima potvrđuju infrastrukturnu moć, iako to ne podrazumeva i njihovu širu autonomiju u odnosu na međunarodne ekonomske aktere.

U zemljama zapadnog Balkana nije shvatljivo da se moć efektivnije može koristiti u slučaju kada postoje konsenzualne osnove, to jest, kad se može računati na konsenzualnu legitimaciju modaliteta moći i nužnost stvaranja efikasnih državnih institucija. To je u krajnjoj instanci i zakonodavni okvir i nužna promena kao temelj ulaska u EU, što podrazumeva dezintegriranje nacionalnih država, odnosno, stvaranje određenih lokacija i mreže moći na međunarodnom nivou, privatizaciju određenih klasičnih funkcija države, ali i transformaciju i održavanje okvira nacionalne države. Prepreke institucionalnoj izgradnji su nedostatak efikasnog državnog aparata, nepostojanje organizovanog

civilnog društva, nepostojanje značajne i snažne srednje klase. U svim tim zemljama prepoznatljiva je intencija građenja nacionalne države, koja nalikuje „nedovršenoj nacionalnoj državi” iako je uveliko prisutna pojava nepostojanja nacionalnih strategija, razgradnja društva i razaranje društvene kohezije, ali i dezorijentacija političkog i ekonomskog života. Tu izgradnju karakteriše negativni balans despotske i infrastrukturne moći, ali i naglašena zainteresiranost evropskih institucija, nadziranje reformskih procesa.

EU je oduvek želela da postigne političku integraciju putem ekonomskih institucija baziranih na razvoju sistema vrednosti, a ne na pravnoj i ekonomskoj izgradnji institucija.

Mir, široki spektar sloboda i socijalno-ekonomski prosperitet predstavljaju osnovni temelj evropske zajednice na koji se rado političari pozivaju. Neusaglašenosti sa kojima se EU danas susreće kreću se u sferi problematične institucionalizacije i dilemi šta je to glavni pokretač evropskih integracija, jer se sukobljavaju britanski koncept ekonomskog mehanizma zajedničkog tržišta i francusko-njemački koncept političko-ekonomskih institucija. Problem evropskih integracija počinje upravo u vreme propasti socijalističkog sistema, 90-tih godina 20. veka, kada EU kreće pravcem proširenja, u koji su uveliko uključene tranzicijske države i produbljivanja kroz monetarnu uniju. Međutim, čitav taj proces transformacije EU-a nije pratio konzistentan političko-ekonomski sistem i jasna vizija, tako da se sada postavlja pitanje postaje li EU nova federativna politička tvorevina, slična SAD-u, ili pak ostaje u okvirima dominantnih državnih entiteta članica i deluje putem nepreciznih interesnih dogovora i sporazuma. Nakon ujedinjenja Nemačke i postupnog formiranja monetarnog sistema, EU je u centar postavio interes nemačkog kapitala. Nemačka je ekonomski pokretač razvoja EU, ali i glavni politički akter promena. Nemačka ističe da je prevelika za EU, a druge članice (posebno Francuska, Italija i Španija) tvrde da postaje previše centralna snaga i da ugrožava evropske integracije. Nemačka bi trebalo da postane kooperativnija, ali i da traži zajednička rešenja, jer raspad EU-a donosi više troškova i rizika nego što košta njegovo održavanje. Monetarna unija i sadašnja finansijska kriza, Nemačkoj donosi više koristi nego drugima. Nemački izvoz i čitava trgovina unutar Evrope najviše su koristili rastu njemačke privrede i njenoj socijalnoj državi. U EU se pokazalo kako monetarna integracija i zajedničko tržište koji zapravo i ne funkcionišu (mobilnost rada i kapitala) nisu dovoljni za pravu integraciju. Monetarna unija ne može delovati bez bankarske i

fiskalne unije, a nijedna ne može funkcionisati bez političke unije, koja zahteva više evropske demokratije, zajedničkih vrednosti i poštovanja prava. Demokratski deficit i loša implementacija dogovorenih mera glavni su razlog problematičnog rešavanja evropske političko-ekonomske krize. Zagovornici leve strategije za EU zahtevaju da se članice Unije suprotstave diktatu finansijskog kapitala i korporativnog sveta, težeći većoj samostalnosti, autonomiji i ekonomskom nacionalizmu, dok druga alternativa želi dovesti u pitanje tip evropskog kapitalizma i postavlja nove zahteve za socijalistički bunt protiv sadašnjih rešenja. Solidarnost između ljudi, nova neposredna demokratija, ekosocijalna ekonomija, trajni razvoj, društveno odgovorno ponašanje preduzeća, socijalna država na temelju jedinstvenog građanskog dohotka samo su neke od novih socijalističkih ideja. Levica ne napušta evropski legitimitet, nego ga želi promeniti novim kolektivizmom. Da li to jedino moguće rešenje za razvoj Unije?

Nasuprot demokratskom deficitu, prisutan je i „birokratski suficit” koji i nije tako veliki problem kao stvarni problem EU, politička alijenacija, otuđenost građana u odnosu na Uniju kao celinu, na njene ciljeve, vrednosti, ideje i, konačno, konkretnu praksu. Politička alijenacija fenomen je moderne politike, koji se u zapadnim demokracijama osetio nakon „kraja istorije”, parafrazirajući Fukujaminu sintagmu, nakon pobede demokratije nad komunističkim autoritarnim sistemom i ideologijom. (Schwarz 2007).

Savez kapitalističkih odnosa i same države ubrzavaju alijenacijsku funkciju države jer omogućuju uvećanje profita sa sve većim pristankom masa. Socijalna država je obmana jer ne menja kapitalističke odnose već površinskim ustupcima širokim masama kupuje njihov pristanak za vlast manjine. Kapitalizam preživljava sve epohe društvenih promena zato što odgovara na zahteve iracionalne racionalnosti slobode i želje. Suvremena epoha je suzdržanost istine bitka samog u skrivenosti sebe koji u sebi sadrži svoju mračnu pokretačku snagu, nihilizam. (Stanković Pejnović 2020b: 81). Politička alijenacija je rezultanta krize građanskog društva, koja se pojavila još krajem 60-tih godina 20. veka. Primećena je u četiri pojavna oblika: kao politička nemoć, iskazana kroz individualni i grupni osećaj koji je ukazivao na to da se ne može uticati na delovanje vlade, odnosno izvršne vlasti; kao politička besmislenost, kao percepcija pojedinca i grupa koje su smatrale da su političke odluke nejasne i nepredvidive; kao politička izvan normiranost, kao percepcija da se norme ili pravila namenjena upravljanju političkih odnosa uopšte ne

poštuju i da je skretanje sa predviđanog i propisanog ponašanja uobičajena pojava; i, kao politička izolacija, kao odbacivanje političkih vrednosti i pravila koja su opšte prihvaćena, na nivou formalnih deklaracija, od strane drugih članova društva. Zato je i najočiglednija konsekvencija političke alijenacije glasačka apstinencija ili protesno glasanje. Izražen je još jedan deficit, koji ugrožava projekat evropske integracije: deficit građanske svesti, koji doslovce možemo nazvati i političkim deficitom par excellence EU, u kom se ukrštaju i sakupljaju i svi ostali deficiti. Ipak, potencijalni subjekti tog novog socijalnog i političkog statusa, evropski građani, još uvek su „ne-građani”.

Cilj Unije je promovisanje mira, solidarnosti i dobrobiti svih ljudi. Nedvosmislena je činjenica da je „ljudsko dostojanstvo” univerzalna vrednost, koju je još renesansni politički manifest Piko Dela Mirandola *De dignitate homini* stavio u prvi plan. Vrednosti slobode i jednakosti, a samim tim i solidarnosti su proizašle iz prosvetiteljstva i Francuske revolucije, dok su vladavina prava, poštovanje ljudskih prava, pluralizam, tolerancija, proizvodi liberalne političke misli. Načelo supsidijarnosti je preuzeto iz organizacijskog načela katoličke crkve, načelo po kome se odluke donose što bliže najnižoj stepenici društvene organizacije, a tek ako se to ne može ostvariti, onda se ovlašćenja delegiraju na više instance političke organizacije. Ali usprkos svemu, demokratski deficit nije onda samo pojavnost EU već je svojstvo, rezultanta, ili deformacija prakse, pa je samim tim, ono što je vidljivo prividno kao demokratski deficit EU u stvari demokratski deficit država članica, jer je jedna od najvećih odlika demokratije upravo njena neizvesnost.

No sve bi to tražilo i da države članice budu konsolidovane zemlje stabilne demokratije u kojima je demokratska patologija, demagogija, politička hipokrizija, manipulacija, korupcija, politička paranoja i političko nasilje svedeno na minimum. Nužno je i postojanje istinski demokratske javnosti i javnog mnjenja i demokratski konstituisane četvrte grane vlasti – medija.

Ima li „svetska javnost” u ekonomskom aspektu svest o svojoj moći u odnosu na kapital? Ako ima, on je u mogućnosti kao politički akter izraziti svoju moć. Potrošač, zaspali div, probuđen je kada pretvara čin kupovine u glasanje o svetsko političkoj ulozi multinacionalnih kompanija. On ima tajno oružje u odnosu na kapital-novac i mogućnost odbijanja kupovine.

Previše je otvorenih pitanja, s kojima ljudska zajednica nije spremna da se suoči, pa makar bila reč i o populaciju koja živi u najrazvijenijem

delu sveta. Možda će nastavak i produblјivanje globalne svetske krize pridoneti sazrevanju svesti o potrebi radikalne reforme, ne samo EU nego i njenih država članica, kako bi se prevazišli demokratski deficit EU i demokratski deficiti zemalja članica, ali i pervazivna politička alijenacija koja sve zlokobnije postaje karakteristika postmoderne politike.

Strukturne promene države i društva

Od Mastroitskog ugovora iz 1991. godine, EU se postupno razvija i u političkom pravcu. Zbog tog primarno ekonomskog profila, ali i zbog obaveze poštovanja suverenosti država i načela subsidijarnosti, EU kao regionalna organizacija nema posebnih pravila o javnoj upravi. Evropska Komisija od 1996. godine insistira na korisnosti interakcije između javnog interesa i velikog, jedinstvenog tržišta, naglašavajući da je cilj Unije postići ravnotežu i izgrađivati evropski javni interes. Jedno značajno poglavlje ovih evropskih rasprava o odnosu tržišta i javnog interesa započeto je Amsterdamskim ugovorom iz 1997. godine. Službe i usluge od javnog opšteg interesa ovog ugovora izričito su priznate kao deo zajedničkih vrednosti Unije, naglašavajući načela jednakosti, izvrsnosti i stalnosti javnih služba i usluga. Osim toga Evropski parlament je 1999. godine doneo rezoluciju o službama od javnog, opšteg interesa. Ta rezolucija poziva Komisiju da tačno definiše područja delovanja i narav tih službi, usluga, odnosno nivo usluga potrebnih da se postignu ciljevi Unije. Javna uprava i javne usluge ostale su u centru pažnje i u dva poslednja ugovorna tekstova EU, od kojih je jedan, tzv. Ustavni ugovor, odbijen francuskim i holandskim referendumima 2004. godine, dok je drugi, Lisabonski ugovor stupio na snagu 1. 12. 2009. godine sa svoja dva dela: ugovor o EU i ugovor o funkcionisanju EU. Važno je napomenuti da i neuspeli Ustavni ugovor i Lisabonski ugovor sadrže nove odredbe koje se tiču javnih usluga i javne uprave naglašavajući ih kao „zajedničke vrednosti koje ističu društvenu i teritorijalnu koheziju Unije”.

EU je još uvek pretežno ekonomska integracija, te je nastanak evropskog ekonomskog prostora logičan, ali na drugim je područjima postupno došlo, manje de iure, a više *via facti* i do evropskog socijalnog prostora te evropskog upravnog prostora utemeljenog na evropskom pravu¹⁰ i prilično sličnim načelima i kriterijumima javne uprave i

¹⁰ Upravno pravo je sveobuhvatnost načela i pravila, koja se primenjuju na organizaciju i vodenje javne uprave, kao i na odnose između uprave i građana. Ne sme se zaboraviti međutim, da je EU otpočela tako, što je od samog početka uvela četiri temeljne ekonomske slobode; slobodno kretanje roba, usluga, ljudi i kapitala te su javne uprave država-članica morale stvoriti administrativne

službe u demokratijama. Države-članice kod primene prava EU, moraju se pridržavati tih načela kao i drugih pravila, koja predstavljaju načela postupanja javnih uprava, a to su: „upravljanje na temelju prava, srazmernost, pravna sigurnost, zaštita legitimnog poverenja, nediskriminacija, mogućnost odlaganja izvršenja upravne odluke, pravedni uslovi dostupnosti upravnih sudova, te na kraja van-ugovorna odgovornost javne uprave.”

Ukratko, evropski upravni prostor, je „okolina”, što proizlazi iz EU politika i pravnih norma koje podrazumevaju aktivnu ulogu nacionalnih uprava. Komisija EU istražuje u svom prvom „screeningu”, u kojoj meri kandidati primenjuju osnovna načela organizacije i funkcionisanja javne uprave. Uz to, Komisija procenjuje opštu solidnost javne uprave, stepen odgovornosti javnih službenika, pravičnost i mogućnost sprovođenja postupaka, kao i mogućnosti osporavanja propisa i pojedinačnih odluka. Nije dovoljno samo izmeniti propise, treba još dokazati, da se oni stvarno primenjuju u duhu evropskih principa javne uprave, ali bez preciznog puta, postupka ili pravila, pa čak i načela. Utvrđena je u stvari „obaveza rezultata”, odnosno ne zahteva se posebna jedinstvenost oko institucija, sistema i postupanja javne uprave, nego vrsta i sposobnost postizanja rezultata, a to je, ukratko, primena pravne stečevine EU (*acquis communautaire*).

Važne strukturne promene su se dogodile između sadašnje Velike recesije i Velike krize u tom dugom 20. veku; promena institucionalne strukture kapitalizma posle II. Svetskog rata, uspon socijalno-tržišnog sistema i države blagostanja, utvrđivanje centralno-bankarskog sistema i finansijske strukture kao relativno nezavisnog dela sistema, pa i kombinacija aktivne ekonomske politike za stabilizaciju zaposlenosti i rasta doveli su do uspostavljanja „liberalnog kolektivism”, kao političko-ekonomski sadržaj modernog kapitalizma i njegovog cikličkog kretanja u toku 20. veka.

Posleratni tip liberalnog kapitalizma rezultat je političkog dogovora kao baze ekonomsko odgovornog političkog mira, socijalne sigurnosti građana i relativno brz privredni rast. Institucionalne promene stvaraju pretpostavku za novu vrstu ekonomije. (Sennet, 2006: 8) Ideja „liberalnog kolektivism” znači podržavanje ideologije tržišne slobode i državne

uslove za te slobode. Osim toga, svi ugovori EU, kao primarno pravo Unije, ali i modifikovano pravo Unije (uredbe i odredbe *règlement regulation; directive directive*) postaju deo pravnih sistema država-članica, pa utiču na pravne sisteme tih država. Modifikovano pravo sadrži i veliki broj odredaba upravne prirode, koje se tiču pojedinih delatnosti u nadležnosti EU, a koje su deo *acquis communautaire*.

odgovornosti za socijalnu pravdu sa bitnim naglaskom na nužnost državne intervencije na mestima koja su potrebna za usavršavanje funkcionalnosti kapitalističkog sistema. Međutim, to je rezultanta posleratnog stanja realne ekonomije, političkog pragmatizma i ujedno teorijskog razmimoilaženja o konceptu liberalnog i državnog kapitalizma u razdoblju 1942-1952, pri čemu je presudnu ulogu imala Kejnizova (Keynes) teorijska revolucija.¹¹ Razvoj države blagostanja, međutim, mnogi su shvatili kao etatizaciju kapitalističkog društva. Do važnog obrta dolazi krajem 70-ih i početkom 80-ih godina 20. veka, što zbog tadašnjih ekonomskih kriza, od inflacije u centru do krize dugova na periferiji svetskog kapitalističkog sistema, ali mnogo više i kritičnije zbog oštre političke krize legitimитета.

Ideološki zaokret protiv vodeće kejnzijanske doktrine doveo je do opadanja poverenja političkih subjekata u vladavinu ekonomske politike i institucija države. Politička vlada morala se sada odlučiti između pravila tržišnog sistema i diskrecionih prava svog intervencionizma. Vremenom liberalno postaje važnije od kolektivnog. Tržišna decentralizacija, privatizacija i deregulacija dovele su do institucionalnih promena, koje su više podržavale poslovnu individualizaciju nego kolektivizam, a sve više prevladava logika finansijalizacije i globalizacije tržišta. Deregulacija je omogućila da finansijski sistem postane jedno od glavnih središta aktivnosti preraspodele kroz špekulaciju, grabež, prevare i krađu. (Harvi, 2012:205) Velik broj ljudi prihvataju strukturalne promene sa rezignacijom kao da su gubitak sigurnosti na poslu i školstvo koje je nalik poslovnom odnosu nešto neizbežno. (Sennet, 2006: 10)

Kolektivizam se gubi, primarno postaje sve što se idejno, politički i ekonomski vezuje uz institucionalni sistem političko-ekonomskog liberalizma. Opet možemo sve to jednostavno sistematizovati kao „globalni liberalni kapitalizam” (Centano, Cohen, 2006). Ekonomska teorija postala je više instrumentalna nego kritička, više pozitivistička nego normativna, više kvantitativna nego kvalitativna. Još 1947. godine je održana rasprava između Šumpetera, zagovornika austrijske škole

¹¹ Keynes je bio prvi ekonomist koji se u svom delu *The General Theory of Employment, Interest and Money* suprotstavio neoklasičnom modelu opšte ravnoteže, podelivši celokupnu potrošnju na ličnu i investicijsku. Po njemu, investicije se poduzimaju na osnovu toga koliki profit očekuju preduzetnici. Pad potražnje na tržištu potrošnih proizvoda vodi padu prodaje, pa samim tim i profita. Preduzetnici ekstrapoliraju pad profita u neizvesnu budućnost, smanjujući potražnju za investicionim dobrima; manje investicija vodi manjoj proizvodnji, manjoj zaposlenosti, što znači da je stanovništvo sada siromašnije, što dalje vodi padu u ličnoj potrošnji, daljem padu u investiranju. Suprotno Keynesovom modelu 70-ih godina 20 veka se razvija novoklasična ekonomska teorija, pod izgovorom da Keynes u svojim modelima nije dovoljno pažnje posvetio formiranju očekivanja tržišnih agenata.

i Svizija (Sweezy) kao jednog od mladih harvardskih ekonomista, poznatih po marksističkim pogledima. Šumpeter je tada prvi put javno pokrenuo pitanje o opstanku kapitalizma. Šumpeter (Schumpeter) je u svojoj interpretaciji polazio od teze razvoja da je temelj inovativni preduzetnik i tržišna konkurencija (Schumpeter 1942), dok Svizi centralni pokretač razvoja vidi u kapitalističkoj akumulaciji (Sweezy, 1942). Obojica dokazuju inherentnu nestabilnost kapitalizma, Šumpetera kroz opadanje konkurencije, Svizi kroz ograničenje akumulacije i profita. Šumpeter mogućnosti kapitalističke transformacije vidi u „konstruktivnoj destruktiji”, Svizi više govori o sveobuhvatnoj krizi sistema. Na jednoj strani Svizi želi pokazati da kapitalizam boluje od neizlečivog karcinoma, dok po Šumpeteru kapitalizam umire zbog neurotičnih simptoma jer ljudi gube poverenje u njegove izvorne sposobnosti. Marksovo promišljanje bilo je prisutno kroz teorijsku analizu i istorijska iskustva koja su tada ukazivala na željenu veliku promenu kapitalizma, slično kao danas. Može li kapitalizam preživeti vlastiti uspeh? Šumpeter je formulisao tezu po kojoj postojeća i potencijalna dostignuća kapitalističkog sistema pobijaju ideju da će se propast tog sistema desiti zbog ekonomskog neuspeha; ali, za uzvrat, upravo taj uspeh kvari društvene institucije kao zaštitnike sistema i time neizbežno stvara uslove u kojima on neće moći opstati; predviđajući da će socijalizam naslediti kapitalistički sistem (Schumpeter 1942: 61). Iako je Šumpeter sa skepsom gledao na budućnost kapitalizma, a Aridi tvrdi da istorija može pokazati da je bio u pravu, jer je sasvim moguće da budućnost potvrdi njegovu ideju da je kapitalizam ne samo sposoban za još jedan uspešan preokret, već i da svaki novi preokret stvara nove uslove u kojima je njegov opstanak očigledno sve teži (Arrighi, 1994: 325). Bidet naglašava da kapitalizam, kao i svetska tržišna država u nastajanju, instrument imperijalizma, prepoznaje s amo jednu vrstu „konvencije” sa kojom se niko nikad nije saglasio, s kojom se razvija moć bez nadzora. Država bez prava, bez građanina. Moderno nasilje. (Bidet, 2008:167)

Ključni izlaz iz krize moderne političke ekonomije možemo ipak naći kod samog Marksa. (Strpić, 2010) Strukturnu krizu kapitalističkog sistema Strpić metaforično naziva „matrix-kapitalizmom” stavljajući naglasak na krizu teorije, a posebno na nedostatke kritike političke ekonomije koja se izgubila u poslednjim godinama. Akteri Svetske trgovinske organizacije ističu ulogu stručnjaka koji zagovaraju programe za dobrobit zajednice, uveravajući javnost u svoju naučnu neutralnost, ali uveliko provode politiku protiv izabраниh vlada i samog stanovništva, a u interesu kapitala.

Kapitalistički poredak se pokazao lomljivim, a njegova birokratska struktura, u našoj generaciji se suočila sa takvim izazovima koje ni Bizmark ni Veber nisu mogli predvideti. (Sennet, 2002: 37) Važno je primetiti tu lomljivost u nadolazećoj globalizaciji, sa kratkoročnim vrednostima, tehnološki kompleksnoj organizaciji kao modelu institucionalne promene. Velike vlade i građanske institucije su pokušale rastaviti svoju institucionalnu prošlost, sledeći ovaj model. Automatizacija, druga strana tehnološke revolucije, je uticala na birokratsku piramidu na jedan dubok način: sama slika velikih, stabilnih birokracija koje pružaju dugoročne, predvidljive koristi užasavaju političke reformatore. Razdvajanje između moći i autoriteta postaje generalni problem kada promenjena funkcija institucija postaje model za javne institucije. Tri najvažnija deficita strukturalnih promena koje uključuju nisku institucionalnu lojalnost, smanjenje neformalnog poverenja između radnika i slabljenje institucionalnih sposobnosti značajno utiču na smanjenje društvenog kapitala. (Sennet, 2002: 63)

Vremenom su se centralne karakteristike kapitalističkog sistema svele na strukturalno razaranje imovine kroz inflaciju, smanjivanje kapitala kroz integraciju i promovisanje nivoa zaduženosti što je čitave narode čak i u naprednim kapitalističkim zemljama, svelo na podređeni položaj radi otplate dugova te „igre” korporacija i otimanje sredstva kroz manipulaciju kreditima i hartijama od vrednosti (Harvi, 2012:206). Sve to je dokaz ideja da je moć kapitala kao akumulacija samo deo jer je sa druge strane moć takođe krajnji kraj akumulacije (Nitzan, Bichler, 2009: 16).

Politika vođena pravilima i ona koja menja pravila preklapaju se, mešaju i ukrštavaju. Kako globalizacija slabi nacionalnu državu, razvija se stega između etniciteta i onih koji je globalizuju kako bi se obezakonjena i depolitizovana moć nacionalne države otvorila etničkim grupama. Denacionalizacija države otvara vrata njenoj re-etnicizaciji. Kada je etno politika jedini pouzdan izvor političke delatnosti i jedini način preuzimanja ili prisvajanja moći, u multietničkim sredinama Balkana je takozvani „među etnički” sukob je bio neposredna posledica upravo same političke kulture. Drugi oblik u koji se menja nacionalna država je neliberalna država.

To je država takmičenja, država tržišta, u kojoj politika sledi logiku kapitala, pod oznakom „odobrenja MMFa.” (Buck, 2004: 329, 331) Početkom 21. veka MMF nadgleda ekonomsku strukturu gotovo svake „suverene” države.

Još 1972. godine je Joan Robinson razvila tezu da je u okviru 20. veka ekonomska teorija doživela dve krize (Robinson, 1972). Prva kriza 30-tih godina 20. veka značila je zapravo kraj neo klasične liberalne škole samoregulativnog tržišta, minimalne države i ograničenja centralnog bankarskog sistema. Keynesov zaokret Robinson prepoznaje kao nesposobnost neoklasične teorije da kompleksno i dosledno objasni prirodu tadašnje velike ekonomske krize. Rezultat te krize posle II. svetskog rata razvija sistem regulisanog kapitalizma, mešovite privrede, relativno nezavisne politike centralne banke, socijalne države na temelju ugovora između socijalnih političkih aktera i novog korporativnog upravljanja preduzećima. Nova institucionalna struktura svojevrsnog „liberalnog kolektivizma” ili „socijalnog kapitalizma” bila je odgovor na dugoročni ciklički zaokret Velike depresije.

Druga kriza ekonomske teorije, inicirana je problemima socijalnih odnosa između kapitala i rada. (Ibid, 56) Naime, neprekidni poratni privredni rast donosi i značajan porast bogatstva i nejednakosti, pa se kao osnovni problem ekonomske teorije nameće teorija raspodele. Robinson prvu krizu pripisuje ekonomskoj teoriji zato što nije objasnila „obim nezaposlenosti”, dok kod druge nije razumela „sadržaj zaposlenosti”. Kriza centra i dužnička kriza na periferiji svetskog kapitalizma dovode do radikalnog zaokreta ekonomske politike, institucija, pa i političko-ekonomske ideologije. Dužničke krize su bile orkestrirane, vođene i kontrolisane radi racionalizacije sistema i preraspodele sredstava. Prema statističkim podacima, posle 1980. godine, preko pedeset Maršalovih planova (4,6 milijardi dolara) je prešlo iz ruku ljudi koji žive na periferiji u ruke njihovih kreditora u centru. Štiglicevim rečima „siromašne zemlje zapravo su dale subvencije najbogatijim.”

Zaokret prema monetarnoj stabilizaciji cena, liberalizaciji i deregulaciji tržišta, finansijalizacije, globalizaciji i privatizaciji znači uvođenje „globalnog liberalnog kapitalizma”. Teorijski odgovor opet je radikalna zaokret prema neoklasičnoj paradigmi, ideologiji tržišnog liberalizma i pragmatizmu političko-ekonomskih rešenja. Ako je kejnzijanizam označavao radikalni pomak od teorije ravnoteže i samoregulativnog kapitalizma, onda je neo liberalizam ponudio zaokret prema novoj velikoj sintezi tržišne ravnoteže i funkcionalnoj teoriji stabilizirajućih ekonomskih politika. Pravi reformski ciljevi neo liberalnog režima su usmerenost političkih reformi prema ekonomskim ciljevima – niska inflacija, uravnotežen budžet, smanjenje trgovačkih prepreka, minimalna regulacija tržišta rada i umanjena socijalna država koja svoje

građane podstiče na rad. Na taj način ekonomska vladavina može ostati „nepolitička” jer je prilagođavanje međunarodnoj ekonomiji postalo unutrašnji kompas politike koja „vlada” nacionalno. (Beck, 2004: 120)

I treća, finansijska kriza posle 2007. godine jasno pokazuje kako tržišta, koja deluju bez regulatornih okvira, ne dovode do ekonomske ravnoteže ekonomsku ravnotežu, nego sistemsku nestabilnost, cikličnost ekonomskog razvoja i socijalnu disharmoniju. Međutim, vodeća ekonomska teorija apstrahuje koncept produkcije i odvaja finansijsku od realne ekonomije, a to je temelj promašaja teorijskog razumevanja sadašnje krize. Finansijska kriza započinje kada finansijski sektor putem kreditnih i drugih modernih finansijskih instrumenata producira novac koji nema veze s realnom ekonomijom.

Može li upravo afirmacija Marksove analize dati nekakav putokaz prema pravoj kritičkoj političkoj teoriji i je li potrebno promišljati u Marksovom duhu ili je pak potrebna radikalizacija Marksove kritike političke ekonomije, kako to pokazuje druga kriza? U krizi je potrebno posmatrati prostor u analitičkom smislu bez posebnih koordinata koji se definiše kao „strukturalni presek” vremenskih koridora u kojem se onda odvijaju socijetalni, politički i ekonomski ciklusi. To je pojmovna mreža koja mora objasniti kako se stvara svet modernih ravnoteža, prostor, inherentno nestabilan te je samim tim kriza zapravo njegovo normalno stanje. „Matrix-ekonomija” je zapravo savremeni oblik fiziokratskog pogleda na svet, u kojoj je umesto nestabilnog tržišta prisutan idealni input-output model proizvodnje, umesto slobode ljudskog izbora imamo dehumanizovan virtuelni svet koji briše granicu između realnog i imaginarnog. Delovanje „matrix-ekonomije” nas „dovodi” u vreme pre moderne, politička ekonomija „matrix-kapitalizma” zapravo je ekonomija netržišne ekonomije. „Matrix-ekonomija” je samo druga strana informacijskog kolektivism, netržišnog društva te predstavlja postkapitalističku ekonomiju. „Matrix-ekonomija” nije „matrix-kapitalizam”. Matrix-kapitalizam je metafora za virtuelni kapitalizam jer virtualnost proizlazi iz finansijskog sistema, sistema prevladavajućeg intelektualnog kapitala ili iz kapitalizma negativne matrice kad se gubi prostor političkog, individualnog, moderno-svetskog ili pak privredno-nacionalnog. Takav oblik kapitalizma je metafora kriznog društvenog stanja i sistem radikalnih neravnoteža i prikrivenih protivrečnosti, varijanta katastrofalnog kapitalizma kao političkog projekta bez budućnosti. „Matrix-kapitalizam” je sistem i nova moderna „nevidljiva ruka” koja je oblik totaliteta na totalitaran način koja u sebi povezuje netržišnu

„matrix-ekonomiju” i paratržišni „matrix-kapitalizam”. Takvo promišljanje dovodi do problema razumevanja kapitalizma, o čemu ovisi sama svrha koncepata matrix-kapitalizma. Pjern i Brodel, kapitalizam vezuju za proces akumulacije bogatstva i kompleksni novčani i trgovački sistem gradskih ekonomija. Valerstajn i njegov teorijski krug razvoj kapitalizma objašnjavaju svetskim sistemom globalnih tržišta i trgovine. Veber se oslanja na duhovnu stranu racionalnosti i preduzetništva. Smit ističe značaj robne proizvodnje, dok je Marks u njoj video protivurečan način eksploatacije i fetišizacije. Kapitalistički sistem se povezuje sa načinima generisanja akumulacije bogatstva i privrednog rasta, finansijskim kapitalom i kreditnim sistemom, sa tržištem i nejednakom raspodelom, otuđenjem i eksploatacijom. Istorijski, kapitalizam nema ni jedinstvene putanje razvoja ni istoznačne istorijske institucionalne systemske strukture; on je kompleksan proces sa raznovrsnom sposobnosti dinamičkog prilagođavanja. Sadašnja kriza nije pokazala da sve institucionalne promene i antikrizne politike deluju u istom pravcu (Molle, 2011). Sada smo na granici na kojoj vreme i prostor više nije moguće sagledavati kao neutralne parametre, nego kao međuzavisne kategorije. Budućnost je pluralna, a kapitalizam kakav poznajemo kreće prema svom kraju.

Za sve dosadašnje prelaze hegemonija i velikih institucionalnih promena bila su karakteristična duga razdoblja sistemskog haosa, vojnih ciklusa i političko-ideoloških blokada. Da li je put prema „dobrom kapitalizmu” sada već otvoren i hoće li razdoblje promena biti kraće i manje dramatično nego pre? Sve zavisi o institucionalnoj i cikličnoj elastičnosti promene kapitalizma. To je upravo ono na šta je Marks upozorio kad je ukazao na povezanost sistemskih promena, krize kao smetnje u ekonomskoj integraciji sistema i ugroženosti subjekta zbog problema socijalne dezintegracije i krize političke legitimnosti. Marks nije razvio teoriju kapitalizma, ali je postavio okvire kako analizirati kapitalistički način proizvodnje putem robne proizvodnje i kapitala.

Marks govori o kapitalističkom načinu proizvodnje iz aspekta „idealnog preseka”. Način proizvodnje Marks sagledava iz perspektive „načina života”, kao celinu oblika društvenih protivrečnosti i različitih egzistencijalnih određenja.

Marks piše o „istorijskim pretpostavkama” i „probojnim tačkama” kapitalizma, a njihova povezanost ukazuje na funkcionalno reproduktivne postavke određenog načina proizvodnje, dok probojne tačke određuju različite institucionalne oblike promena. U nešto kompleksnijem modelu teorije razvoja kapitalističkog načina proizvodnje nalaze se i tačke koje

institucionalno odgovaraju starom načinu proizvodnje, a deluju u novom. S druge strane primetni su i segmenti koji funkcionalno odgovaraju starom i imaju institucionalni oblik novog načina proizvodnje.

Marksova teorija se danas tumači kao metafora, teorijska kulisa, a manje kao teorijsko polazište za novu kritičku teoriju modernog kapitalizma. Kapitalizam postavlja i tržište i organizaciju, dinamiku i strukturu, kao kompleksan sistem koji u sebi nosi i samoregulacijski proces (autopoetičnost) i svoju entropijsku destrukciju. Bide to naziva „dva oblika razumno-umne koordinacije”, dva posredovanja koja oblikuju dva moderna klasna sistema. U matrici meta-strukture koja polazi od teorijske rekonstrukcije Marksa dolazi do repositioniranja novog „društvenog ugovora” i promene meta-strukture u strukturu „bogate apstrakcije” na višem nivou opštosti u odnosu na konkretni „sistem sveta” sa problemom koordinacije prostora države-nacije i globalne ekonomije.

Dok se akteri globalnog civilnog društva, kao i države, u političkom globalnom procesu tek moraju politički konstruisati kako bi tek kao učesnici mogli ostvariti ciljeve, za kapital ne postoji problem strukturalnih usklađivanja. On ne mora ostvarivati svoju ideologiju kroz instrumente parlamentarne demokratije kako bi pokazao svoju moć. Za njega je politika sporedna posledica kao posledica ničije vladavine. Ideje su snažnije nego što mislimo, upravo ideologizacija, politička instrumentalizacija i simplifikacija ekonomskih teorija može imati presudan uticaj ne samo na tokove mišljenja o društvu nego i na delovanje političko-ekonomske prakse.

Novi ekonomski model kapitalizma

Iza savremene evropske sintagme o prelazu sa države koja pruža javne usluge, države javnih službi, kenezijanske države-vlasnika, odnosno socijalne države (L'Etat Providence, welfare state, regulatory state) na državu stratega i regulatora koja se ponovo okreće radu i proizvodnji krije novi evropski model kapitalizma. Karakteristika novog modela je širenje prostora delovanja tržišnih zakonitosti i izgradnja nove institucionalne infrastrukture reguliranog tržišta. Zbog takvog razvoja ranije širok javni sektor, sveprisutna javna uprava i jaka država doživljavaju korenite promene. U javnoj upravi su vidljive nove institucije nezavisne od izvršne vlasti i državne uprave sa zadatkom regulacije i kontrole novih sektora tržišta (Bugarič, 2004). Proces evropeizacije nacionalnih javnih uprava prelama se sa procesom post-socijalističke tranzicije na

evropskom istoku i jugoistoku. Zemlje tog područja ne samo da čine sve da bi izgradile višepartijske demokratske političke sisteme i funkcionalno tržište, nego se nastoje uklopiti u okvir EU kao vrsta zaštitne opne koja štiti od najopasnijih posledica globalizacije.

Postoje različite varijante teorije post-socijalističke tranzicije. Dok su ranije tranzicije bile usmerene samo na politički sistem, ova, post-socijalistička tranzicija je obuhvatnija i složenija: ona menja i ekonomski sistem, ali i gotovo sve druge aspekte društvenog života menjajući ga u potpunosti.

Iza reči tranzicija krije se pridruživanje tih država vrlo grubom kapitalizmu. Jedna od osnovnih pretpostavki o većitoj tranziciji je „potreba” za tutorstvom i nadzorom. Nove institucije se razvijaju na temeljima ili ruševinama starih, ljudi ih grade po tradiciji ili pak učeći od drugih, oponašajući i sledeći, one se izvoze i šire, pri čemu pokazuju svoju snagu i razvijaju specifične načine preživljavanja, razvijaju se u fazama. Drugim rečima za analizu institucija važna je norma i pravne regulacije.

Analiza pravne regulacije mora se dograditi analizom šireg društvenog konteksta, uključujući i tradiciju i istoriju institucija, da bi se moglo doći do naučno prihvatljivog i relevantnog tumačenja, u ovom slučaju, regulacijskih agencija. S druge strane, pravna regulacija i određeni tip institucija utiču na druge pojave u društvu, imaju određene posledice te ih je moguće posmatrati i kao relativno nezavisnu varijablu. Pri tome, teorija evropeizacije može pomoći u tumačenju načina na koji se evropska pravna regulacija i određena institucionalna rešenja koja preferira EU transponiraju u nacionalne uprave zemalja članica, šire i stvaraju pojedine delove (začetaka) strukture tzv. evropskog upravnog prostora (Musa, 2006). Evropeizacija se odvija kroz višestruka strukturalna i funkcionalna prilagođavanja institucija u pojedinim zemljama (članicama, kandidatima) evrointegraciji. Teorija evropeizacije je derivat i deo neo-institucionalne teorije usmerena na analizu, razumevanje i tumačenje pojava u okviru EU i u vanjskom sloju zemalja na koji se Unija širi. Ipak, više istog neće EU približiti njenim građanima jer više istog, odnosno isto proizvodi još više istog, manje konkurentske sposobnosti, manje ekonomskog rasta, manje radnih mesta.

Rasprava o javnim službama, tj. službama od opšteg interesa intenzivno se odvija u EU poslednjih dvadesetak godina kao rezultat vrlo dubokog traga koji proces evropskog ujedinjenja, otvarajući pitanja o važnosti službi od opšteg interesa u izgradnji tzv. „evropskog modela

društva” želi da ostvari. (Green Paper, 2003: 15). Kontroverze oko pitanja kakav bi trebao biti „evropski model društva” još uvek nisu rešene jer je otvoren prostor za prilično rigidne koncepte reformi službi od opšteg interesa sa naglaskom isključivo na ekonomske vrednosti jeftinog i štedljivog. One ne uzimaju u dovoljnoj meri u obzir posebnost i značenje tih službi za društveni razvoj i očuvanje temeljnih društvenih vrednosti. Poslednje tri dekade obeležavaju neo liberalne težnje povezane s idejom o „povlačenju države” (rolling back the state, retreat of the state) prema kojoj pozitivnu (socijalnu) državu treba zameniti tzv. regulacijska država (Thatcher, Levi Faur, Jordana 2004; Majone, Surdej 2006), za razliku od socijalne države koja je bila aktivna u delovanju tržišta nastojeći alokacijom budžetskih prihoda i rashoda usmeravati društveni razvoj i strukturu. Glavni zadatak regulacijske države je korekcija problema na tržištu donošenjem pravila (Thatcher 2002: 859). Zastupnici ideje o regulacijskoj državi tvrde da evropsko tlo, uz nacionalna odstupanja, nastanjuju nove, drugačije države, a taj proces preobražaja znači i pomeranje arene političkog konflikta, promenu glavnih institucija i aktera, stila vođenja politike i političke odgovornosti. Glavne institucije više nisu parlamenti, ministarstva i nacionalizirana industrija već parlamentarni odbori i nezavisna regulacijska tela, a glavni akteri procesa odlučivanja umesto političkih partija, državnih službenika i korporativnih aktera postaju pokreti usmereni na jedno pitanje, regulatori, stručnjaci, sudije. Diskrecijski stil zamenjuje se vezanošću pravilima, a korporativistička kultura pluralističkom. Umesto direktne odgovornosti prisutna je indirektna odgovornost. Iako prelaz od pozitivne ka regulacijskoj državi ne znači nužno i prevazilaženje redistributivne i stabilizacijske uloge države, ta se dva tipa razlikuju – u nezrelom i slabom društvu pozitivna država planira, proizvodi, zapošljava, dok u regulacijskoj državi troškove snose oni na koje se regulacija odnosi (Majone, Surdej, 2006).

Neki autori ističu da te karakteristike pokazuju kretanje ka novom globalnom poretku regulacijskog kapitalizma (Thatcher, Levi Faur, Jordana 2004; Majone, Surdej 2006), jer su time obuhvaćena dva aspekta promene današnjeg društva – neo liberalizam s jedne i regulacijska država s druge strane, pa su na taj način uključena oba regulatora – tržište i država. The Trans-Pacific Partnership (TPP) i The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) i The Trade in Services Agreement (TISAT) su dokumenti nastali na inicijativu SAD sa namerom da povežu zemlje potpisnice u specifičan poligon za ostvarenje globalnih korporativnih interesa. Oni neće regulisati međunarodnu trgovinu i protok

roba na klasičan način. Ovo „partnerstvo” razvijenih zemalja i zemalja u razvoju predstavlja kraj suvereniteta država potpisnica. Pristupanje ovoj uniji predstavlja za zemlje u razvoju totalnu deregulaciju tržišta i harmonizaciju svog zakonodavstva sa korporativnim interesima multinacionalnih kompanija. Ukratko, države potpisnice neće biti u stanju da merama centralne banke i uredbama vlade utiču na makroekonomsku stabilnost društva.

Pod pojmom regulacijske agencije u literaturi i praksi podrazumevaju se organizacije različitih naziva, ali je reč o telima koja su strukturno izdvojena iz sistema državne uprave radi obavljanja javnih poslova na nacionalnom nivou na trajnoj osnovi, u kojima su zaposleni javni službenici i finansiraju se uglavnom iz državnog budžeta te su podložna propisima javnog prava (Christensen Laegreid 2005: 5-6; Thatcher, Sweet 2002). Uticaj novog javnog menadžmenta i EU u poslednje dve dekade prouzrokovao je nastanak vertikalnih i horizontalnih specijalizovanih agencija koje su labavo povezane s ministarstvima, a politički uticaj u njima je minimaliziran (Christensen Laegreid 2008). Ipak, nezavisne regulacijske agencije, sa ovlašćenjima usvajanja propisa nezavisno i od politike i od ekonomskih subjekata, nisu svojstvene evropskoj upravnoj tradiciji, nego su rezultat novijeg razvoja. One su se kao poseban tip institucije u evropskim zemljama razvile po uzoru na slična tela u SAD koji je ovo termin se i danas smatraju paradigmom regulacijske države. (Pusić 1954: 153167; Thatcher 2005: 50). Kao tehnički razlozi njihovog postanka navodi se pretpostavka da se agencija sa svojim stručnim personalom i informacijskim kapacitetom može bolje nositi s kompleksnošću javne politike kroz davanje predloga, saveta i praćenja stanja, te efikasnije provoditi poverene ovlasti. Tome treba pridodati i ekonomičnost zbog jednostavnijih procedura. Često se kao razlog navodi i odstupanje od upravno pravnih propisa, pravila kojima se reguliše službenički sistem u državnoj upravi, kao i proračunsko-finansijski propisi. Osnivanjem agencije nadilaze se prepreke oko zaposlenja i plata zaposlenih i daje se veća menadžerska sloboda rukovodstvu.

Ponekad se obavljanja poslova poverava posebnoj instituciji na način da politička tela pokažu svoju privrženost nekoj ideji ili određenoj politici i njenim rezultatima. I nesigurnost u nekom području političkog delovanja može biti razlog predbacivanja odgovornosti na agenciju, kao i opšta tendencija da se prepuštanjem ovlašćenja agenciji prebacuje krivica za neuspeh politike ili programa. Politička nesigurnost ili kratkotrajni mandati političara podstrek su da se poveravanjem poslova agenciji

osigura kontinuitet neke politike i nakon prestanka mandata, ali i da se smanji uticaj dnevno-političkih previranja na aktivnosti u područjima poverenim agenciji.

Kada se ističu demokratski razlozi koji su važni za ustanovljenje naglasak je stavljen na efikasnost, ekonomičnost, ekspertizu i nepodložnosti političkim pritiscima agencije tvrdeći da deluju kvalitetnije nego obični upravni organi te u tom smislu povećavaju poverenje građana u javnu sferu. Agencije ne ovise o trenutnoj političkoj volji već okupljaju stručnjake u službi građana. Takođe, njihov rad ponekad se smatra transparentnijim i s boljim mogućnostima uključivanja civilnog sektora, te posebno nezavisnih stručnjaka što doprinosi opštem trendu jačanja participacije građana u procesu odlučivanja i jačanja demokratskog legitimiteta institucija i njihovih odluka.

Ipak, kako osigurati stvarnu političku nezavisnosti komisija? Mogu li one zaista biti nezavisne od onih koji imenuju njihove članove, a mogu ih na određeni način i politički nadzirati? I opet je prisutan demokratski deficit. Prema demokratskoj ideologiji, regulacija je rezervisana za predstavnička tela građana čije članove biraju građani kao temeljni zakonodavci. U slučaju regulatornih tela, građani nemaju mogućnost da sami biraju članove agencija prema vlastitim interesima i političkim preferencijama, a poznato je da tela sastavljena od stručnjaka, kao što pokazuju iskustva, mogu početi zastupati neke svoje interese, odnosno interese svojih članova (rizik tehnokratije). Poseban rizik usmeren je na redistribuciju moći koja prati agencifikaciju. Agencije su element opšte tehnokratske tendencije koja se predstavlja relativno jačanje tehničkih pravila, tela i stručnjaka na štetu izabраниh tela i političara (Christensen Laegreid 2005, 2005). Pri tom se javlja nedostatak legitimiteta, jer legitimitet ne može biti utemeljen samo na ekspertizi. Osim toga, ni sami eksperti nisu automatski imuni političkim uticajima, vlastitim vrednosnim ili interesnim procenama. Upravo se putem dodatnih mehanizama nadzora, pre svega od strane zakonodavnih i sudskih tela, može neutralizovati tehnokratski element.

Danas je u EU broj agencija narastao na 29 – ukupno 23 agencije u prvom stupu (agencije Zajednice), te još 6 agencija u drugom i u trećem stupu (tri agencije za zajedničku spoljnu i sigurnosnu politiku te tri agencije u oblasti saradnje u pravosuđu i unutrašnjim poslovima). U tu grupu spadaju i 5 „čistih” egzekutivnih agencija, koje se osnivaju na određeno vreme za upravljanje nekim od programa EU. Brojne regulacijske agencije razlikuju se u pogledu naziva (agencije, fondovi,

kancelarije, centri), veličine, formalne strukture, finansija, imenovanja upravljačkih struktura, opsega funkcija, ali i važnosti te geografske raširenosti. Nadzor nad radom agencije sprovode Veće i Komisija, ombudsman, Evropski sud. Evropski parlament sa svoje strane podstiče stvaranje agencija jer to znači uticaj na osnivanje u postupku su odlučivanja te izbegavanje koncentracije ovlašćenja u drugim institucijama. U strateškom dokumentu Bela knjiga o evropskoj vladavini iz 2001. Evropska komisija navodi problem regulacijskih agencija kao jedno od glavnih područja reforme kojima se Unija treba posvetiti. Takođe, predlaže stvaranje pravnog okvira kojim bi se postavili temelji za osnivanje, delovanje i nadzor evropskih regulacijskih agencija u skladu s načelima dobrog upravljanja. Regulacijskim agencijama trebalo bi dati ovlašćenja donošenja pojedinačnih odluka. Poseban fenomen evropskog upravljanja predstavlja svojevrstnu nus pojavu stvaranja evropskih agencija, odnosno efekt evropeizacije nacionalnih javnih uprava. To je stvaranje evropskih mreža regulacijskih agencija koje uključuju nacionalne regulacijske agencije u specifičnom području (npr. telekomunikacije, železnički saobraćaj, tržišno takmičenje), evropsku agenciju te EK, (ali ne i opšta pravna pravila) pa im omogućiti određeni stepen nezavisnosti unutar jasnog okvira. Pritom se osnivanje agencija ograničava samo na oblasti gde dominira jedan javni interes i gde agencije ne moraju arbitrirati u konfliktnim interesima, odnosno vršiti političke ili složene ekonomske procene. Drugim rečima, njihov se rad treba ograničiti na donošenje odluka za koje se traži posebna tehnička stručnost.

Pitanje je, međutim, jesu li te agencije deo sistema državne uprave ili ne? S obzirom na svoje specifičnosti, one doista izlaze iz okvira tradicionalnih sistema (uže) državne uprave. S druge strane, one su bez sumnje, deo javne uprave i javnog sektora. Tim više bi bilo nužno pripremiti poseban zakon koji bi na jednak način regulisao neka temeljna pitanja organizacije i funkcionisanja regulatornih tela. Temeljom kritike novog javnog menadžmenta razvila se doktrina dobre uprave (good governance), koju je među prvima prihvatila EU. Dobra vladavina kombinuje efikasnost države i njenu demokratičnost, ali se potiskuju pravne, a donekle i socijalne vrednosti. Menadžerski pokret je oživeo i u nekoj meri preobrazio stari tip kapitalizma. Moderni kapitalizam nalazi snagu u delovanju koje su se dugo vremena smatrala javnim službama. One su uslužne prirode, za razliku od proizvodnih delatnosti na kojima se temeljio stari tip kapitalizma. Sada se drugačije nazivaju; ne više javne službe, nego službe od opšteg interesa, kako bi se i na

nivou naziva opravdala njihova privatizacija. One imaju već izgrađenu infrastrukturu i nisu potrebna velika ulaganja novih poduzetnika. One osiguravaju tržište, ali ne više slobodno tržište koje vodi u monopole i krize, nego regulisano tržište interesne ravnoteže preduzetnika i građana u ulozi konzumenata nekad javnih usluga. Takva je regulacija tržišta potrebna za očuvanje modernog kapitalizma – bez nje logika situacije vodi stvaranju monopola, snižavanju kvaliteta, manjoj dostupnosti u ne naseljenim oblastima prekomernom poskupljenju i drugim oblicima oštećivanja potrošača. Drugim rečima, nezavisne regulacijske institucije koje formalno u prvom redu štite potrošače, zapravo dugoročno štite i same kapitalističke poduzetnike od njih samih.

Ideologija kapitalizma

Kapitalistička ideologija se temelji na ekonomskoj isključenosti koja proklamuje tezu da su ljudi sami krivi za svoj neuspeh i da svako ima mogućnost upravljanja svojim životom pa je zbog toga i uveliko prisutna slika o pojedincu sa nedostatkom koji treba popraviti. U uskoj vezi je i govor mržnje koji je u našoj svesti refleksija na celokupnu kolonijalno-okupacionu situaciju koja podrazumeva rastuću ideologizaciju javne svesti, ne prirodnu i demokratsku sukobljenost više različitih shvatanja života i politike, kulture i javnosti već uporno nametanje vladajućeg poretka kroz vrednosti koje potencira vladajuća ideologija. Kolonijalna ideologija se temelji na asimetričnom simetризmu kao osnovnom obliku naše javne svesti.

Ideologija izbora je jedna ideologija koja omogućava kapitalizmu postindustrijskog doba daljni opstanak. Paradoksalno je da teorija racionalnog izbora, koja temeljno u kapitalizmu potiče iz ekonomije, ulazi i u druge sfere ljudskog života jer smo počeli shvatati i personalni život kao nešto čime racionalno možemo upravljati, ali i manipulirati našim osećajima i osećajima drugih. Subjekt koji je sada u toj ideologiji izbora propagiran je, na neki način, manipulator.

Rečima francuskog filozofa Luj Altisera (Louis Althusser) ideologija u potpunosti „vlada” kada je počinjemo doživljavati kao uobičajeno, samo po sebi razumljivo. Došli smo do faze kada mogućnost izbora ima samo onaj ko ima novac, a subjekt koji može praviti neke apstraktne izbore je subjekt potrošačkog društva, a to nije više subjekt ljudskih prava, gde pretpostavljamo da je subjekt kao takav, izvan nekih determinanti pola i novca i da ga treba zaštititi. To je temelj dominantne

individualističke teorije izbora, kao i izbor na individualnom nivou koji smatramo racionalnim aktom.

Danas je uveliko prisutna Lakanova misao da ne prevladava strast za znanjem, nego strast za neznanjem jer u današnjem društvu vidimo da je strast za neznanjem u svemu prisutna. Kada su ljudi u teškoj situaciji u ignorisanju pronalaze rešenje jer je to jedini način preživljavanja, prevladavanja teške situacije. Ignorisanje najbolje omogućava kapitalizmu da funkcioniše. Iako ekonomska kriza traje godinama, ništa se nije promenilo jer je ignorisanje uveliko prisutno na najvišim nivoima društva. Kapitalizam ljude ispunjava samoagresijom, autodestrukcijom jer tako lakše njima upravlja. Postali smo hiperaktivni u svemu, izdvajamo previše vremena kako bi „oslobodili” sebe, a pri tome sve više nestajemo. Ideologija maskira tu autodestrukciju i prikazuje je kao neki izbor i područje mogućnosti i promene. Čovek je uslovljen nekim režimom koji ga uništava i još veruje u iluziju o mogućnosti promene, idealne budućnosti i ideologije da svako može nešto uraditi i izaći iz tih okova. Pojedinaac nema snage pogledati ideologiju koja ga u tom smeru gura i reći da su izbori koje je napravio nešto što se ne može uvek kontrolisati, da je on produkt toga i da je u tome uvek neki gubitak. Mi smo subjekti nesvesnoga, ne možemo uvek racionalno objasniti način našeg delovanja i mišljenja.

Kapitalizam je došao do tačke da sve manje treba ljude koji nešto proizvode, ali i samih potrošača. Svega imamo previše. Kao rezultat ekonomske globalizacije kapital je u mogućnosti stvoriti nove legitimacijske izvore, uporedo sa ekonomskim delovanjem. Strategija kapitala povećava svoju globalno političku moć uspostavljanjem veze kapitala i prava, kapitala i države. Logika perspektive kapitala usmerena je da se državama približe novi izvori legitimacije. Ta strategija se zasniva na ambivalentnim strategijama. Država se mora neoliberalizovati, odnosno mora biti sposobna da sprovodi ekonomsku samo transformaciju politike kao oblika samo kolonizacije. S druge strane, ukidanjem veze države i prava, ili države i autoriteta, otvara se prostor za stvaranje i usvajanje novih pravila koji garantuju ugovore i omogućuju regulaciju konflikata. Temelj dvostruke strategije se nalazi u davanju moći kapitalu, a umanjenja vladavine države, odnosno težnji ka delegitimaciji države i samolegitimizacije kapitala (Beck, 2004:167).

Evropi neće biti lako održati koheziju i to zbog birokratskih struktura, uskog gledanja na ekonomiju i dirigovanih finansijskih paktova. Zato sve češće i čuju analize o mogućnosti nastanka nekog novog

fašističkog društva jer se neki konflikti već formulišu na način kako se to događalo tridesetih godina prošlog veka. Svaki narod gleda na drugi kao na nekog ko dovoljno ne radi i puno troši i nije samo pitanje hoće li Grčka izaći iz evro zone, već nije li izlaz Britanije početak izlaženja iz Evrope? Traži se da se apsolutizam Brisela zameni relativizmom izuzeća iz čitavog niza birokratskih „regula”. Moćnici celog sveta javno kritikuju „novi imperijalizam ljudskih prava” insistirajući na „kulturološkoj razlici”, ali kao sredstvo unutrašnje borbe protiv opozicije i slobode mišljenja. Iako nevladine organizacije zastupaju širenje ljudskih prava, njihova misija je samo instrument u konkurentskoj borbi za „globalne probleme” kojima sami sebe održavaju.

Sve je prisutnija neizvesnost i individualizacija najamnoga odnosa, destabilizacija kolektivnih usluga države blagostanja, baš kao i prevelika privatizacija znanja vezana uz jačanje prava intelektualnoga vlasništva te se aktualna regulacija kognitivnog kapitalizma predstavlja ne samo kao model društvene regresije, nego i kao potencijalna prepreka razvitku ekonomije zasnovane na znanju. Ljudi traže rešenja, ali su sve više frustrirani jer, s jedne strane primećuju da se kreću u pogrešnom pravcu, a s druge strane ne vide rešenja. Rešenja se ne vide pored ostalog i zato što se svakodnevno medijski prenosi da je kapitalizam vrhunac ljudskog dometa slobode, razvoja i oslobođenja i da je svaki drugi humaniji sistem loš, nazadni, neprosperitativan. Na taj način su ljudima tabuizirane i demonizirane određene potencijalne varijante pokušaja traženja novih rešenja. Koncentracija i akumulacija kapitala u kapitalizmu je proces koji i dan danas ide dalje i preuzima kontrolu nad svim tekovinama državne i društvene organizacije. Multinacionalne kompanije kontrolišu političare, zakone, ekonomiju, policiju i vojnu organizaciju države. Medijska propaganda pod kontrolom multinacionalnih kompanija ne prestaje sa lažima i indoktrinacijom jer za njih svaki sukob bolji od propasti izvora akumulacije kapitala. U humanijem sistemu u kom kapitalizam više ne bi postojao, veliki kapital gubi sve i tu je usmerena propagandna preko masovnih medija, kao i državno politička kontrola samog obrazovanja. Političari su prisiljeni, od strane velikog kapitala, da propagiraju poželjne ideologije kako bi se izbegla traženja novih puteva izlaska iz ovog kapitalističkog eksploatorskog logora i društvenog totaliteta u kojem su svi ljudi u službi kapitala. Dualizam nacionalnog i internacionalnog nalazi svoje mesto u „glokalnom” prostoru. Svetska politika oduzima granice i temelj nacionalnoj politici, a novina se sastoji u promeni strategije kojima se kapital služi da bi se izvršio pritisak na državu. Moć kapitala

služi se pretećim izmeštanjem institucija i „pobeduje” politiku povezanu za interese nacionalne države. Kapital je uspeo probiti ograničenost nacionalne ortodoksности i tu borbu on uporno dobija.

Mediji nastoje propagirati lažnu predstavu o jednakosti da je demokratija isto što i kapitalizam, iako demokratija u kapitalizmu postaje sve više deklarativna. Direktnu demokratiju i samoupravljanje nije u stanju sprovesti niti jedna velika zapadna tzv. demokratska zemlja, jer savez velikog kapitala i njihovih „kondotijera” političara to nikako ne želi i neće dopustiti. Važne i presudne odluke za društveno politički i ekonomski razvoj društva prepuštaju se lobistima koji instruiraju političare. Današnje parlamentarne demokratije oblikovane su pod metodom maskiranja totalitarizma sa glavnom ulogom kapitala jer kapital uvek ima glavnu reč, bez obzira ko je na vlasti. Zato kapital veliča izbornu parlamentarnu demokratiju u celom svetu, kroz propagandu preko medija jer imaju paravan za tiransko, totalitarističko, diktatorsko, režimsko vladanje svakom kapitalističkom zemljom. Tamo gde propaganda hvali slobodu, protivreći samoj sebi, a lažljivost je njezin sastavni deo.

Male zemlje koje još nisu deo Unije EU uskoro će to postati kao vrsta kolonija, a vodeća „politička elita” nema drugog izbora nego propagirati ulaz u EU jer znaju da partija koja to ne čini nema šanse za opstanak na političkoj sceni. Veliki kapital zapada uništava partije koje ne sprovode naredenu politiku. U svim zemljama balkanske regije veliki kapital zapada je već u potpunosti preuzeo upravljanje ekonomskom, političkom i vojnom sferom tih država tako da nikakav politički otpor više nije moguć od strane partije na vlasti. Početak svih politika je ekonomija i uklanjanje barijera za slobodni protok robe. Jedina prava alternativa bi bila korenita promena postojećeg društveno političkog sistema, za što ni u jednoj od tih država ne postoji nikakva ozbiljna organizovana politička polarizacija niti svesnost kritične mase stanovništva.

Ljudi su naprosto držani u neznanju i zabludi kroz neprekidnu medijsku propagandu i zato je stanje takvo kakvo jeste i treba će dosta vremena i upornosti da se dođe do tačke sa koje se može početi konkretno raditi na promenama. Bez obaveštavanja kritične mase stanovništva o potrebi uvođenja jednog humanijeg društveno političkog sistema, nema promena jer se pomoć izvan granica zemlje ne može više od nikoga očekivati. Političari birani na izborima su predstava za mase jer politiku ne određuju političari i ideologije već krupni kapital. Uveliko je primetna ekonomska kolonijalizacija jer je otkupljen veliki deo najprofitabilnijih preduzeća, zemlje su prezadužene kreditima pa su i samim tim sve manje

politički samostalne. One su u potpunosti pod ekonomskom, političkom i vojnom kontrolom velikog kapitala. Kapital banaka je našao načine da iskorištava celu planetu i to osim direktne eksploatacije i korupcije u proizvodnji, razmeni, raspodeli i potrošnji uveo je i eksploataciju na nivou finansijske manipulacije na svetskim berzama.

Kad kapital pretrpi velike gubitke, traži od političara da poreski obveznici plaćaju i pokrivaju njihove gubitke uz obrazloženje da će lokalna ili svetska privreda propasti ako velikom finansijskom kapitalu ne budu pokriveni gubici. Kapital preko svojih poslušnih političara neumereno povećava izdatke iz državnih budžeta stvarajući sve veće državne dugove koje opet otplaćuju građani, a samo veliki profiteri imaju koristi. Upravo su velike finansijske svetske krize dokazale da izabrani političari nemaju nikakvu moć regulisanja i obuzdavanja krupnog kapitala na svetskim berzama.

Koliko dugo će veliki kapital uspevati preko medija indoktrinirati ljude i prikrivati svoje izrabljivačke aktivnosti? Potrebno je promeniti društveno-politički sistem u kom veliki kapital više ne bi mogao postojati i ostvariti društvo direktne demokratije u kome će se društveni i prirodni potencijal koristiti na jedan humani ljudski način za opstanak čoveka, a ne za gomilanje profita. Da li je čovečanstvo u stanju to i napraviti?

Svaki čovek ima nagon za opstanak pa zato i jednim delom prihvata bilo koji nehumani sistem međuljudskih odnosa samo da bi ostvario osnovne materijalne uslove za svoj opstanak. Čak i oni koji su na strani privilegovanih i koji iskorištavaju druge i oni su deo tog nepravednog sistema međuljudskih odnosa terani vlastitim instinktom opstanka. Zato je potrebno promeniti sistem međuljudskih odnosa ili društveno-politički sistem, a ne stalno nastojati menjati ljude koji su na povlašćenim položajima. Ako društveno-politički sistem ostaje isti onda možemo menjati ljude, a ništa se neće promeniti u društvu zato jer društveni sistem koji je ozakonio nehumanost i eksploataciju ne može promeniti svoju prirodu čak i ako se stalno menjaju ljudi na vladajućim pozicijama.

Niti jedan sistem koji nije usklađen s ljudskom prirodom ne može dugo opstati. Promene koje su vodile od robovlasništva u feudalizam i kapitalizam pokazuju kako je uvek bio prisutan otpor prema izrabljivanju i kako su se menjali društveno-politički sistemi tj. međuljudski odnosi, ali kroz prošlost je vidljivo da svaki nehumani sistem mora propasti kad ljudi više ne budu u mogućnosti podnositi tu bezumnost besramnog izrabljivanja. Danas nema više logike za održanjem zastarelih kapitalističkih međuljudskih odnosa koji su nehumani, potpuno nelogični

i neprihvatljivi. U današnjem vremenu ljudi su i suviše strpljivi u trpljenju tog zastarelog i preživelog primitivnog načina međuljudskih odnosa.

Tehnološki napredak proizveo je samo-obožavanje. Razum stvara kalkulacije, naučne i tehnološke napretke industrijske civilizacije, no razum nas ne može povezati sa snagama života. Društvo kojem više ništa nije sveto, koje ne poznaje merila, društvo koje više nema snagu ljudske mašte i ne zna iskazati empatiju, takvo društvo na kraju osigurava vlastitu propast.

Neliberalne države favorizuju integritet finansijskog sistema i solventnost finansijskih institucija na štetu dobrobiti naroda ili kvalitete životne sredine. Za Valtera Benjamina kapitalizam nije samo formacija „uslovljena religija”, već je „esencijalno i religijski fenomen” koji više ne traži povezivanje čoveka sa misterioznim silama života. Kapitalizam je, po Benjaminu neprekidno i uzaludno traganje za novcem i sredstvima. U tom sistemu dominira osećaj krivice, neadekvatnosti i samo mržnje i koji porobljava sve kulture nametanjem pokornosti, robovanja novcu i dugovanju.

Nasuprot tome, suverena nacionalna država otela je rezultate rada i pravo na upravljanje i odlučivanje svom vlastitom stanovništvu i ponovno uvela državno vlasništvo, iako bi ga često sumnjivim transakcijama prepustila odabranim tajkunima. Umesto očekivanog porasta društvenog blagostanja, što su političke i ekonomske promene obećavale, dobili smo neki sirotinjski oblik postindustrijskog društva. U nameri da u tim grubim realnostima kapitalizma napravimo korak unapred, dobili smo novi evropski model kapitalizma kog karakteriše širenje prostora delovanja tržišnih zakonitosti i izgradnja nove institucionalne infrastrukture regulisanog tržišta.

Zbog svega toga, nacionalna država nije više jedini reprezentant razrešavanja kolektivnih problema, niti je jedini promoter kolektivnog identiteta pa samim tim i više nije u stanju zadržati svoj kulturni obrazac jer se pod parolom „Evropa nema alternative” ideološki nameće drugi „strani” kulturni obrazac. Kolonijalna ideologizacija ima privilegovan položaj te nužno i skoro dobrovoljno pod odobrenjem političkih elita menja kulturni obrazac. Ta parola je, kao i matrix kapitalizam postala društvena patologija koja je postala vladajuće ponašanje. Promenjiva politika podrazumeva usklađivanje sa okolnostima te politička uverenja moraju ispuniti novu političku adresu, zato je i potrebno imati alternativu. U prilagođavanju okolnostima po svaku cenu nema svesti o alternativu. Teško je za očekivati da će politička elita biti u stanju, rečima Hane

Arent, upustiti se u mišljenje, bilo ono opasno ili ne, jer su ispunjeni strahom od odbacivanja i ne mogu nazad jer nema istine na koju bi se mogli osloniti i nema onih na koje bi se mogli osloniti. Aplauz uvek dobijaju sa suprotne strane.

7. Kapital iza nevidljive moći korporacija

O gluposti, samo si ti besmrtna.

Antonio Gramši

*Svaka istina prolazi kroz tri faze. U prvoj je ismejana.
Zatim joj se žestoko suprotstavljaju.
Konačno biva priznata, kao očigledna.*

Artur Šopenhauer

*Ponekad ljudi ne žele čuti istinu
jer ne žele da se njihove iluzije unište.*

Fridrih Niče

*Drskost malog ljudskog crva je ono što je najšaljivije
i najvedrije na zemaljskoj pozornici.*

Fridrih Niče

Sloboda je uvek sloboda koji drugačije misli.

Roza Luksemburg

*Nikada i ništa nemojte moliti!
Nikada i ništa, naročito ne od onih koji su jači od vas.*

Mihail Bulgakov

Sve je očitije nestajanje tradicionalnog oblik predstavničke demokratije i pozivanje na privrženost pozitivnim globalnim moralnim ciljevima, kroz frazu nužnosti izgradnje Novog svetskog poretka kako bi se izgradilo sigurnije, naprednije i solidarnije društvo ka korporativnoj vlasti. Liberalna ideologija je tako ustanovljena da je u mogućnosti prisiliti ljude na povezivanje sa neprijateljski raspoloženim stranama u ime slobode okupljanja, na isti način kao što se u ime slobode govora prisililo ljude na slušanje.

Sadašnja liberalna društva su podeljena između dva alternativna okvira; suverena birokratska kontrola koja dominira nad slobodom pojedinca i potencijalnom anarhijom individualnih stremljenja te autonomni suvereni subjekti koji su pod kontrolom birokratskih mehanizama rasute moći. U tom modelu autonoman pojedinac je u potrazi za slobodom iz „čvrstog stiska” tehnologija dominacija na način da teži samoovladavanju i samousavršavanju, kreirajući nove oblike života. Dodatni pritisak na pojedinca je nedostatak intersubjektivnosti, solidarnosti i kolektivnog delovanja, ali i pojave novih oblika dominacije. (Stanković Pejnović, 2019: 87)

Ljudska društva su organizovana oko ideje kolektivne iluzije jer samo u iluziji moguće je podnositi težinu postojanja. Grupa ljudi je u mogućnosti vladati kada su u stanju da kontrolišu društvene sile. (Quinnly1966: 1021) Ta nova vladajuća grupa ljudi kroz korporacije¹², think tankove¹³ i nevladine organizacije¹⁴ i lobiste¹⁵ kontrolišu resurse,

¹² Granica između država i korporacija postala je sve poroznija jer ono što je preostalo od predstavničke demokratije je upropašteno u sferi zakona, a pod uticajem novca. Primeri takvih korporacija su General Electric, WalMart, General Motors, Diebold, Philip Morris, Microsoft, Savezne rezerve, Budwiser, Gap, Blackwater, Nike, CACI, Boeing, Monsanto, National City Bank, Borders, EXXon, Titan,

¹³ Think tankovi se često nazivaju „grupe za javni interes”, „veća za političku akciju”, „obrazovni instituti”. Tavistok Institut za međuljudske odnose (120 Belsajz Lejn, London NW3 5BA) vodeće je svetska institucija za masovnu manipulaciju ljudskom svešću koja je u službi globalne elite i oblikuje psihološke operacije savremenog globalizma. Od ostalih uticajnih tink tankova, važno je spomenuti Projekat za novi američki vek, (PNAC), Institut za primenjena ekonomska istraživanja (IPEA) Institut Hudson, German Marshall Fund, International Crisis Group (ICG), Freedom House, the Hoover Institution, Standford Research Center, Massachusetts Institut for Technology, Institut Aspen.

¹⁴ NVO su u značajnoj meri izrasle u okviru neo liberalizma, izazivajući uverenje da opozicija, mobilisana izvan državnog aparata i unutar izvesnog entiteta, nazvanog „građansko društvo” predstavlja bazu opozicione politike i društvene transformacije. Human Rights Watch, Amnesty International, Međunarodni Crveni krst, Lekari bez granica i Transparency International.

¹⁵ Lobisti imaju zadatak isporučiti novac od korporacija prema vladinim zakonodavcima u Vašingtonu, mnoštvo korporativnih lobista efikasno diktira zakone kako bi ih prilagodili svojim specifičnim interesima. Prema Silversteinu Klintonovim predsedu vanjem je dominiralo i upravljalo lobiranje, a ne narodni predstavnici. *'Their men in Washington', Harper Magazine, 23.2.2012.*

zemlju, rat, informacije, obrazovanje, hranu, medije i oblikuje način razmišljanja. Uspostavlja se Novi svetski poredak koji uništava suverenitet država dok su, u skladu sa novim pravilima Svetske trgovinske organizacije, Svetske banke i MMF najvećim bankama i multinacionalnim korporacijama, priznata „neprikosnovena prava” koje prati program strukturalnih prilagođavanja. Povećava se prisilna ruka države usmerena ka zaštiti interesa korporacija u sve većem savladavanju onih koji se suprotstavljaju takvom obliku hegemonije. Takav stav nije suglasan sa neliberalnom teorijom.

Provodi se tiha kolonizacija uz suradnju NATO snaga koje „održavaju mir.” Pod plaštom demokratizacije i uređenjem društva smanjuju se davanja za školstvo i zdravstvo te urušava civilna uprava; što je realno koherentan program osiromašenja stanovništva i nalazi svoje teoretsko obrazloženje u „stabilizaciji ekonomije.” Merama MMF-a i Svetske banke države se prisiljavaju na sprovođenje strogih mera štednje koje vode destabilizaciji države, a nacionalna ekonomija se preoblikuje, uništava se domaća proizvodnja, dok je zakonima slobodnog tržišta domaće tržište preplavljeno jeftinom, zagađenom i nekvalitetnom robom.

Reforme i strukturalno prilagođavanje doprinose uništenju nacionalne ekonomije i povećavaju zavisnost o stranom kapitalu. Ulaganja stranog kapitala omogućava preuzimanje kontrole nad nacionalnom ekonomijom, a time i nad svim delatnostima pod kontrolom države. U zamenu za reprogramiranje dugova, od zaduženih zemalja je zahtevano da implementiraju institucionalne reforme, kao što su smanjenje troškova u ime socijalne pomoći, fleksibilniji zakoni tržišta radne snage i privatizacija, a sve kroz „strukturalno prilagođavanje.”

Globalni mediji izvrću tok zbivanja i daju iskrivljenu sliku stvarnosti ne dopuštajući kritičke rasprave. Mediji beskompromisno podržavaju neliberalno društvo i koncentrisane moći kapitala. Privid kritičke rasprave daju naučnici, stručnjaci za razvoj, razne NVO sa ciljem ne zadiranja u društvene temelje globalnog tržišnog sistema. Mediji najčešće preuzimaju obaveštajne podatke kao istinite i verodostojne, u funkciji potvrde već unapred zadate i naručene „istine”. Iako se agresivno nameće mit o liberalnim medijima, oni samo zamagljuje realnost koju oblikuju korporativni mediji. Podstiču se socijalni nemiri na svetskom nivou, nakon čega sledi recesija kao priprema za stvaranje masa širom sveta koje će

Najznačajnija i najuticajnija lobi grupa u SAD je NRA, odnosno Udruženje nosioca oružja, Global Internet Policy Initiative, *American Israel Public Affairs Comitee* (AIPAC) *American Zionist Comitee for Public Affairs*, American Association of Retired Persons, The National Organization for Women, Greenpeace.

postati primaoci „pomoći” u budućnosti kod kojih je sve više izražen osećaj i stanje usamljenosti, beznađa i osećaj potpune izgubljenosti. Ta grupa ljudi, vladajuće klase, je usko povezana u različitim skupinama koju čine tajnu svetsku vladu¹⁶ koja po Kvingliju (Quingley) nastoji ustanoviti neofeudalizam koji će se proširiti svetom (Quingley, 1966: 324; Brzezinski, 1999; Choussodovsky 2008) ili kolonijalizam (Khor, 1995) odnosno post kolonijalni imperijalizam. (Kukoč 2008: 48).

Novi svet se temelji na post nacionalnom, ekonomskom, informatičkom, interkulturalnom, globalnom povezivanju i međuzavisnosti, a ponajviše na uspostavljanju kontrole nad svakom osobom, kontrolom uma i onoga što je Zbignjev Bžežinski nazvao tehnotronsko društvo (Brzezinski 1970) u kom će se postepeno pojaviti oblici različitih kontrola. U takvom društvu će dominirati elite koje neće biti sputane tradicionalnim vrednostima. Po Ralfu Darendorfu postkapitalističko društvo će stvoriti ljudske robote, demoralizirane i obeshrabrene, zaustaviti industrijalizaciju u okviru „postindustrijskog društva nultog razvoja”.

Promenjeni međunarodni odnosi

Iako novo označava najviši stvaralački izraz slobode koja je ideja koju uvek treba slediti, obeležje današnjeg „Novo doba” je povećana moć privatnih osoba koje deluju izvan međunarodnih granica. Takva pojava je uveliko naglašena već krajem 20. veka. 1975. godine je Henri Kisindžer (Henry Kissinger), izjavio da „počinje novo doba jer su stari međunarodni odnosi urušeni, a svet postaje nezavisan u ekonomiji, komunikacijama i ljudskim aspiracijama.” (Nye, 1990: 156) Promenjene okolnosti pokazuju da danas nisu države najvažniji faktori, kako pokazuje tradicionalno shvatanje, već se pojavljuju i drugi „nadnacionalni” faktori. Za razliku od 19. i 20. veka kada su političke, intelektualne i ekonomske elite zagovarale nacionalizam, kraj 20. veka obeležava rastuća anacionalizacija elita.

Iako nemaju vojnu moć, multinacionalne kompanije imaju enormnu ekonomsku moć i sposobnost da stvore transnacionalne koalicije koje podstiču reforme na globalnom nivou. Zbog međudržavne mobilnosti smanjuje se njihovo identifikovanje sa određenom državom te mnoge elite oblikuju nadnacionalne identitete, potiskujući nacionalne i svestrano izgrađuju multinacionalne ili kosmopolitske identitete.

¹⁶ Skupine koje čine svetsku vladu u većem obimu su Svetska banka, Svetska zdravstvena organizacija, MMF, WTO, Savezne rezerve, CFR, CIA, Royal Institute of International Affairs, (Chapman House), NATO, G7, Bilderburška grupa, Trilateralna komisija, UN, Rimski klub, Okrugli sto, Venecijansko crno plemstvo. Postoje tvrdnje da je Kimitet 300 vrhovno tajno društvo.

Slabljenjem same države pojmovi nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa gube značaj i korisnost. Ne može postojati svemoćna vlast svetske vlade ako postoje supersile. Sve veće države su počele stremiti prema svetskoj imperijalističkoj politici u kojima je više nego očigledan raskid sa humanističkim temeljima nacionalnih država. Imperijalizam rađa volju za vlašću i moći do krajnjih granica svetske moći. (Bergajev 2007: 151)

Rečima Bržežinskog svetska vlada će biti korporatistička (Brzezinski, 1999) dok je demokratija samo scenario u kome „masa”, odnosno „narod” misli da ima kontrolu. Stvara se drugačiji svetski poredak sa korporatističkom svetskom vladom i kreiranjem orvelovskog načina života za prelazak ljudi u novo stanje svesti. (Group, 2008: 207) Potrebno je napomenuti da je Hitler zagovarao stvaranje svog novog poretka kog je nazivao samo težnja stvaranju „svetskog poretka.” Pojam promene poretka se prvenstveno odnosi na strukturu ili raspodelu moći. Kako bi se ostvarili ciljevi i aktivnosti za uspostavljanje svetske vlade, mora postojati i direktna spoljna pretnja. (Brzezinski 1999, 95).¹⁷ Svetska vlada se ocrtava u dvostrukom antinomijskom obliku; kroz njezine prikrivene naznake i njezina odbijanja u „građanskom društvu” u nepriznatoj borbi oko uslova njenog neizbežnog pojavljivanja. Od sada se imperijalistička dominacija može naslutiti u crtama svetske centralne legitimne vlasti. Legitimna politika je ona koja planira da delotvorno reklamira svetsku državu sa prerogativima i instrumentima države, zakonodavnom (od čovekovih prava do ekonomije), izvršnom (uključujući i policiju i vojsku) kao i sudskom vlasti. Do toga se ne može doći bez borbe koja smeru radikalnoj reformi, tj. razaranju sadašnjih organa svetske državnosti. (Bidet, 2008:314)

Takav poredak nema legitimnost jer nema demokratski legitimitet, već samo legitimitet prava jačeg. Pogrešno je ograničiti se na nejasne alternative, odbrane nacionalne države ili apelovanje na vlast bez vlade. Promenom perspektive otvara se pogled na novu konstelaciju moći te poteze globalne vladavine u višeslojnim mrežama, sakrivene strukturi delovanja nacionalne države. Usprkos tome što se vrline konkurencije stavljaju u prvi plan, u realnosti je vidljivo rastuće ujedinjavanje oligopolističke, monopolističke i transnacionalne moći kapitala unutar nekoliko centralizovanih korporacija. Utemeljeno na ideologiji idealizma

¹⁷ Jedna od takvih pretnji je bila i Al Kaida (al-Qaeda), kao važan razlog za invaziju na veliki broj zemalja i uspostavu totalitarne kontrole svetske vlade. U uništene zemlje dolaze korporacije kako bi „ponovo izgradile” porušenu zemlju i uspostavile demokratiju kroz kontrolirane predstavnike.

poredak je povezan sa vrednostima kao što su demokratija i ljudska prava, kao i sa institucijama, ali sa odnosima međuzavisnosti na više nivoa. Struktura podele vlasti u 21. veku zasniva se na podeli s jedne strane na privatne, javne i treći sektor, te sa druge na naddržavne i državne. (Naj 2006: 240)

Društvene snage i preduslovi razvoja ne „određuju” jednostavno ideologije, već ideje postaju moć ako se u njima može naći briga ili interes za veliki broj ljudi. Liberalna demokratija nastoji ponuditi odgovore velikom broju običnih ljudi i prilagoditi se određenim društveno ekonomskim strukturama. Promene u tim strukturama mogu imati ideološke konsekvence, kao i što ideološke promene mogu imati društveno ekonomske konotacije. (Fukujama, 2012, 53-61)

Prema nekim teoretičarima poredak će biti osiguran i realističkim konceptom ravnoteže snaga među državama, ali i liberalnim konceptom međunarodnih institucija, međutim, neće biti uvek zasnovan na pravdi. (Naj 2006: 262). Treći oblik liberalizma stavlja naglasak na ulogu institucija i to je ona grana liberalizma koja se često naziva „neo liberalizam”. Zašto su međunarodne institucije važne? One pružaju informacije i daju okvir koji oblikuje očekivanja država članica. Zakonodavni i moralni temelj ili princip na kojima se temelji moć političke klase, „politička formula” (Mosca, 1982) ili „princip suvereniteta” u novom dobu je znatno promenjena i sve manje se zasniva na moći države. Međunarodni sistemi nisu samo države koje ga čine, već je to obrazac odnosa između država. Nužno je napraviti razliku između dva aspekta sistema; strukture i procesa. Struktura se odnosi na raspodelu moći, a proces

implicira na vrstu interakcija koje među igračima mogu postojati. (Naj, 2006: 42-46) Struktura političke formule se sve više menja te naddržavne organizacije dobijaju sve više moći, a time i sve više prava. Strukturalna prilagodba je put ka obliku ekonomske i političke dominacije, kao vrsta „tržišnog kolonijalizma” kroz koji se ljudi i vlade potčinjavaju putem na izgled „neutralnog među delovanja tržišnih sila.” (Chussudovski 2008) Pozitivnim oblikom reči „slobodna trgovina” u stvari se sakriva ukidanje pravila koje omogućavaju korporacijama da još temeljnije monopolizuju resurse, radnu snagu i bogatstva. Sloboda znači uklanjanje pravila za moćne i velike korporacije, a mediji i analitičari tvrde da je svetska ekonomija u procvatu upravo zbog reformi „slobodnog tržišta.” Nejednaka grupa pojedinaca u korporativnom, finansijskom, trgovačkom i razvojnom svetu, ne deluje kao zajednička klasa, jer oni deluju usprkos zajedničkim tenzijama. Ipak, oni poseduju određenu saglasnost interesa

koja uopšteno prepoznaje koje prednosti, ali i kakve opasnosti mogu proizaći iz neo liberalizacije. (Harvi 2012: 55) Stvara se novi svet pod nazivom „slobodno društvo” u kom ljudi služe sistemu koji konstantno proizvodi i produbljuje osećanje straha, rastresenosti, zabave, očaja, iluzornog uverenja da je nevolja neizbežna, ali da budućnost donosi napredak. Novi svet koji se oblikuje i stvara, svet je bezkritičnosti, bez naučnog duha ili uma u kome obeshrabreni ljudi gube ljudskost, ne postoji solidarnost, a ljudi poznaju život samo površno jer kroz medije i obrazovanje dobijaju iskrivljenu sliku stvarnosti. (Grupp 2011) Mediji u svom odnosu prema javnosti potpuno slede taktike „upravljanja problemima”, „upravljanja percepcijom” i „upravljanja u kriznim uslovima.” (Sheldon, Strauber, 2002) Ponavljanje informacija, ili plemenitih laži specifične vrste, kao i njihova apsurdnost, psihološki je važna jer se u tom procesu stvara lažna percepcija istinitosti. To je put kojim se kreće prema oblikovanju masa koje ne bi trebalo da razmišljaju kritički i analitički, stvarajući predispoziciju za oblikovanje poslušnika koji prestaju očekivati i zahtevati kvalitetne informacije. Parafrazirano rečima Hane Arent, cilj totalitarističkog oblikovanja čoveka je uništiti sposobnosti stvaranja uverenja, a kroz „tehničke škole” obučiti radnike poslušnosti, tako da ne postavljaju pitanja. U novom svetu sve više nestaje porodica, a kontrola se opravdava potrebom da se obezbedi sigurnost, pa ako je i potrebno beskrajnim ratovima, a nova „osvajanja sveta” se vrše pod parolom borbe protiv nevidljivih neprijatelja, koji su najčešće teroristi.¹⁸ Porast kontrole i učešća policije u svakodnevnom životu i zatvaranje neposlušnog stanovništva ukazuje na nagli zaokret ka intenzivnoj društvenoj kontroli.

Kako se čitava ljudska civilizacija temelji na „večnom vraćanju istoga” pokazuje i misao velikog kineskog filozofa, Sun Cua da se svaki rat temelji na obmani. Što je stvar apsurdnija, više će ljudi u nju poverovati. Pojam neprijatelja se stvara u psihi jer je neizbežan deo ljudskosti, traženje neprijatelja. Ipak, neprijatelj mora biti „nalik nama” (Volcan, 1988: 243-244) Neprijatelj je terorista koji pretil rušenjem tornjeva Svetskog trgovačkog centra 9.11. 2001.¹⁹

¹⁸ Danas se i srpska vojska obučava za borbu protiv terorista, a ne protiv neprijatelja.

¹⁹ Patriotski zakon je usvojen nakon terorističkih napada na SAD 11. 9. 2001. i u velikoj meri je proširio ovlašćenja američkih saveznih vlasti u sprovođenju tajnih istraga, dobivanje privatnih podataka i prisluškivanju telefonskih razgovora kako bi se otkrili teroristi. Pritisak raste i jačaju mehanizmi korporativne i državne kontrole za sprečavanje javnih nemira i nestabilnosti. Nije slučaj da sa usponom korporativne države dolazi do uspona policijske države. Upravo zbog toga, Bushova administracija je kroz Patriotski zakon, progurala poništavanje *habeas corpus-a* (zakon

Tim činom vlada je dobila potrebno nacionalno jedinstvo i podršku za rat, ne tražeći žrtve koji su neki smatrali da su potrebne kao bi se rat učinio „pravim.” (Fukujama, 2006: 341) Anonimnost neprijatelja se opisuje metafizičkim pojmom: neprijatelj je „zlo”, ne nužno terorista ili vlada koja ih podržava. Univerzalizacijom terorističke pretnje, terorista iz ruku neprijatelja dobijaju toliko željeno priznanje njihove globalne moći. „Nevidljivi” neprijatelj, korona virus, još je opasniji, jer je nevidljiv i sveprisutan kroz strah koji šire mediji i politika. (Станковић Пејновић, 2020a, 179-213)

Masa je glupa, neodlučna i zavodljiva, bespomoćna pa samim tim, sebi može mnogo puta doneti propast, zavaravana prividnim dobrom, a još lakše zavedena nadama i jakim obeobećanjima te je vladari moraju uveravati ili prisiliti na korisna dela. (Štraus, 1983: 73) Ukratko, ljudi oduzetog duha se uklapaju u obezduhovljen svet u kome je sloboda ropstvo. „Sloboda je nešto zimsko, nešto što se ne može podneti. Čovek mora da se igra u slobodi. Ona je hladna i lepa. Samo pazi, nemoj da se zaljubiš u nju. To bi te posle rastužilo, jer u predelima slobode možeš da se održiš samo na momente. Kada zatvoriš oči, možeš videti kako sloboda umire. Kasnije, u životu, često ćeš se sretati sa ovim neprijatnim trenutkom.” (Valzer 2000:70) U kompleksnom društvu, značenje slobode postaje kontradiktorno i ispunjeno isto onoliko koliko su obavezujući njeni podsticaji na akciju. Ta sloboda u sebi sadrži neumerenu dobit te slobodu da se tehnološki pronalasci ne koriste za javno dobro, ili s druge strane oblik slobode profita na opštoj bedi i nesreći, tajno osmišljenoj kako bi se sticala privatna prednost. Ipak, tržišna ekonomija je iznedrila i slobode koje su cenjene; slobodu savesti, slobodu govora, slobodu udruživanja, slobodu govora. (Polanji 2001)

Najuspešnija vrsta nametnutog ropstva leži u činjenici da robovi i nisu svesni činjenice da su robovi pa misle da su slobodni i sretni. Užas naše epohe je vidljiv u činjenici da se sa duhom postupa kao sa materijom. To vodi do diktature svetonadzora, do diktature nad duhom. (Bergajev,

po kom svako mora izaći pred sud pre nego što bude zatvoren), praksu o ispitivanju i izručivanju osumnjičenih, prisluškivanje američkih građana i odbijanje da se osigura pravedni izborni sistem kroz verifikovanje brojanja glasova. Sve je samo pozadina, jer se ne radi o terorizmu ili državnoj sigurnosti, već o kontroli korporatista nad građanima. Politika koja se vodi nakon 11.9. 2001. godine dokazuje da se oltaru opasnosti od terorizma lako žrtvuju temeljne slobode. Iako su mnoge mere opravdane u ime anti terorizma, ekspanzija moći se može lako primeniti u svaku svrhu. Orvel je pokazao da se nadzorna država nadnacionalno uspostavlja s argumentom kontrole. U borbi protiv terorizma potrošeni su trilioni dolara, uništeni su gradovi i zemlje, milioni ljudi su postali izbeglice, radikalni džihadisti su podstaknuti na „sveti rat” na zapadu. Narastajući terorizam podstiče sve više bombardovanja, ratnih operacija i povećano nasilje širom sveta.

2007:36) Sloboda koju kreiraju propisi optužena je kao nesloboda; pravda, nezavisnost i blagostanje koje ona pruža prezrena, loše je ocenjena kao kamuflaža ropstva. (Polanji2001:258)

Hana Arent je primetila da pre nego ugrabe moć i uspostave svet prema svojim doktrinama, totalitarni pokreti osmišljavaju svet doslednih laži koji više odgovara ljudima nego samoj realnosti. Uz pomoć proste maštovitosti pokorene mase osećaju se ugodno i pošteđene su stalnih šokova koje realni život i stvarna iskustva donose ljudskim bićima i njihovim očekivanjima. Moć ove totalitarne propagande leži u izolaciji masa od stvarnog sveta. (Arendt, 1996) Novo doba je doba usmerenih namera, delovanja na podsvest, težnja apsolutnoj kontroli, prikaz zatvorskog sistema, post demokratsko društvo, postindustrijsko društvo, sve povezano sa tehnokratijom, i tumačenjima stručnjaka da ne bi verovali samo korumpiranim političarima. U današnjem novom dobu se polazi od pretpostavke da savest i čast nisu na prodaju, iako postoji neobična strast za „pokvarenošću”, ali je to lako izdvojiti od normalnih praksi i pravljenja novca na tržištu. (Harvi, 2012: 213)

Tehnologija, u velikoj meri zamenjuje naša prigušena čula i otvara vrata virtuelnom svetu. Mnogi ljudi veruju da napredak tehnologije donosi nužno i napredak duhovnosti, ali se naprosto radi o dehumanizaciji čovečanstva jer se govori o rođenju, odnosno stvaranju novog čoveka u kom se spaja tehnologija i biologija. Uzrok krize savremene demokratije nalazi se u prirodi globalne kapitalističke ekonomije, odnosno od elita prihvaćenog primata ekonomije nad politikom. U globalnoj ekonomiji vladaju korporacije, a ne nacionalne vlade sa svojim ekonomskim programima, koji ostaju nepovredivi u odnosu na ekonomsku politiku globalnih vladara i njihovu neliberalnu agendu, čemu se retko koja vlada može odupreti. Danas se jednakost poistovećuje s jednakošću pred zakonom, a sloboda sa slobodnim delovanjem tržišta, pa politika postaje „funkcionalna tehnologija moći transnacionalnih korporacija.”

Mi živimo i u doba „trans humanizma”, koje obuhvata suštinu ideje okretanja biotehnologijama, zbog okončanja opštih oblika ograničenja i patnji. Po biologu Džulijanu Haksliju, (Julian Huxley) brata čuvenog pisca Oldosa Hakslija, (Aldous Huxley) „čovek mora ostati čovek, ali transcendirajući sebe, shvatanjem novim mogućnosti njegove ljudske prirode.” Francuski sociolog Alen Turen (Alain Touraine), novo doba vidi kao postindustrijsko društvo, kao fazu koja sledi industrijsko društvo. U post-industrijskim društvima raste udeo sektora usluge nauke i obrazovanja sa ciljem razvoja, utemeljenja tehnoloških promena

i, a na taj način se postiže da sposobnost visoko specijalizovanih elita postaje odlučujuća. Daniel Bel širi dimenzije postindustrijskog društva na sferu ekonomije u kojoj je izražena transformacija od proizvodnje dobara prema uslužnoj ekonomiji. U strukturi zanimanja to predstavlja sve veći značaj profesionalaca, stručnjaka i tehničara. U sferi znanja temeljno mesto ima teorijsko znanje kao izvor inovacija i oblikovanja političkih odluka u društvu te orijentacija prema budućnosti kroz kontrolu tehnologije odlučivanja i stvaranjem novih „intelektualnih tehnologija.” Već sredinom 20. veka Bel vidi da se stvara novo društvo jer tradicionalno industrijsko društvo, zbog radikalnih promena, gubi svoju dotadašnju supstancu. Industrija nije više osnovna poluga rasta, samim tim i masovna proizvođačka klasa prestaje biti temelj njegovog opstanka. Povećava se važnost uslužnih i intelektualnih zanimanja. Naučni rad, obrazovanje, izgradnja i opsluživanje novih tehnologija, naročito informatike, postaju temeljne društvene delatnosti, a tehnokratija i birokratija nova vladajuća elita. Samim tim klasni sukob se umanjuje, te se marginalizuju i ideologije koje ga osmišljavaju i vode.

Novi svet je svet informisanosti koji pod univerzalizmom nameće jednak govor i način ponašanja kako bi se stekao utisak da svi i misle isto. Ipak i sam taj univerzalizam ljudima podstiče antagonizam da je svako potencijalni neprijatelj (posebno u ratu protiv terorizma²⁰, obzirom na to da su teroristi među nama) i da je svako poput nas. S druge strane kao civilizacijski čin se tumači isticanje politički korektnog govora i promišljanja koji postaju poželjniji od individualizma i kreativnosti, a celokupno društveno delovanje je usmereno ka uniformiranom sistemu koji se vešto oblikuje i stvara. Nepostojanje slobode podrazumeva zarobljavanje svesti koja vodi ka dominaciji i „proizvodnji” ili stvaranju veštački oblikovanih misli i ponašanja.

²⁰ Terorizam je jedno od najproduktivnijih oružja korporatista koji uključuje i skriveni terorizam kroz zagađenje, osiromašeni uranijum, trovanje vode i hrane, programe kontrole uma, zloupotrebe HAARP tehnologije, terorističke mreže u koje su uključene i privatne vojske (CACI, Titan, Blackwater) false flag terorizam ili terorizam pod lažnom zastavom je stanje kad sile koje kontrolišu informacije tvrde da je nešto pretnja, a ona to nije, odnosno to nije istina, tj. „tajne pretnje” u kojima lažni događaji trebaju uveriti građane u nameštenu predstavu stvarnosti, finansiranje islamskog terorizma (Mc Inerney Thomas, Vallely, Maj, *Endgame: The Blueprint for the Victory in the War on Terror*. New York, Regnery Publishing; PNAC; Brzezinski, *Velika šahovska ploča*, 1999, Tarpley, Webster Griffin, 9/11, *Synthetic Terror: Made in the USA*, Progressive Press, Joshua Tree, Napoleoni Loretta, *Terror Incorporated: Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*, Seven Stories Press, New York, 2005) Terorističke mreže su neka vrsta „nevladine organizacije nasilja”. EkspONENTI globalizacije „ratom protiv globalizacije” u stvari je rat protiv utopije i nade i bilo kakve drugosti koja se protivi toj globalizaciji.

Transnacionalna elita

Ideje vladajuće klase su u svakoj epohi su vladajuće ideje; tj. klasa koja je vladajuća materijalna sila društva, istovremeno je i njena vladajuća intelektualna sila. Klasa koja ima na raspolaganju sredstva za materijalnu proizvodnju, ima istovremeno kontrolu nad sredstvima duhovne produkcije. „Klasa koja poseduje sredstva proizvodnje nužno poznaje sebe i ima razvijenu svest o sopstvenoj snazi i zadacima. Ona ima pojedinačne ciljeve i ostvaruje ih putem svoje organizacije, hladno, objektivno, ne vodeći računa pri tom da je njen put pokriven telima izmorenih glada i leševima sa ratnih poprišta.” (Gramsci, 1980: 59) Hajdeger i Gramši su istovremeno, ali iz različitih perspektiva došli do istog zaključka u otkrivanju principa tajnog vladanja, uz pomoć promenljive ravnoteže različito socijalno dominantnih grupa koristeći „nenasilnu prinudu” na način da se podređenim grupama manipuliše suprotno njihovoj volji, ali uz njihovu saglasnost, a u interesu malog dela društva. (Kara-Murza 2011: 77). Laži i bogat arsenal obmana „stvaraoci” nove ideologije nameću širokim slojevima ljudi kao poruke koje su potrebne kasti vlastodržaca u težnji da posredstvom izvršne vlasti dobiju najbolje delove državne imovine. Vladajuća klasa koristi tri metode u stvaranju nacionalnog i društvenog jedinstva. Pokroviteljstvo i političke investicije oslanjaju se na zakonodavna tela kako bi se održala kohezija i jačao osećaj saradnje. Po drugoj metodi cilj vladajuće elite je upravljati pomoću straha i poslušnosti, dok treća metoda ukazuje na upravljanje visoko razvijenim sistemom informacija. (Lipman 1922) Na taj način se postiže hegemonija, koja se oslanja na „kulturno jezgro” društva kroz mnoštvo predstava o svetu, simbola, saznanja i iskustva.

Polazeći od „političke formule” Gaetana Moske, uvek je nužno postojanje vladajuće manjine koje svoju vladavinu opravdavaju teorijama i principima utemeljenim na verovanjima ili principima koje prihvataju oni nad kojima se vlada. Dizraeli ih naziva „gospodari istorije”; to su nekoliko desetina kraljevsko-aristokratskih porodica, kao i porodica koje zauzimaju važno mesto u finansijskom svetu. Oni su povezani rođaćkim vezama, kontrolišu najvažnije globalne finansijske tokove i medije zbog sopstvenih strateških interesa (geopolitika, energetika, finansije). Vladajuća totalitarno-ideološka klasa je gospodar jednog izokrenutog sveta: što je ta klasa moćnija, ona više insistira na tome da zapravo ne postoji, a svoju moć koristi pre svega zato da bi nametnula takvo viđenje sveta. (Debord, 2002:37) Vladajuća grupa vlada sve dok

može da nominira svoje naslednike... Ko poseduje moć nije važno pod uslovom da hijerarhijska struktura ostaje uvek ista. „ (Orvel, 2014: 211).

Svaka sila vrši simboličko nasilje, tj. svaku moć koja uspeva da nametne značenja i da ih nametne kao legitimna sakrivanjem odnosa moći, koji su osnova njegove sile, dodaju svoju specifičnu simboličnost sila tim odnosima moći. (Bourdieu, Passerson 1977: 4). „Globalna” elita izmiče kontroli demokratske legitimacije, odnosno, same konstituišu što je legitimno, a što nije. Dokaz moći ne leži u njenim izvorima već u sposobnosti menjanja usmerenja država i društvene strukture. Danas Spinozina misao da „svako ima onoliko prava koliko ima moći” pokazuje svu svoju istinitost. Suprotno javnim izjavama različitih individua i organizacija, Kvingli izričito naglašava da je njihov stvarni cilj dalji razvoj Novog imperijalnog reda ili Svetskog carstva. (Quingli 1966: 790) Neo klasična politička ekonomija je uglavnom ideologija u službi moćnih. To je jezik u kojem kapitalistička vladajuća klasa shvata i oblikuje društvo, ali istovremeno i oruđe kojim ta klasa sakriva svoju vlastitu moć i sredstvo kojim oni ubeduje druge prihvati tu moć. (Nitzan, Bichler, 2009:3)

U svakom društvu postoje određene grupe koje nisu prvenstveno pripadnici intelektualne elite, ali prenose nove misli i ideje. Vremenom se te misli prilagođavaju novoj društvenoj realnosti i postaju svima prihvatljive. „Ako se zadatak intelektualaca sastoji u tome da odrede i organizuju moralnu i duhovnu reformu, odnosno da kulturu dovedu u sklad s praktičnim potrebama, onda je nesumnjivo da su iskristalizirani „intelektualci” konzervativci i reakcionari. (Gramši, 1980: 149) Mnogobrojni ljudi oblikuju i sprovode društvenu politiku u sferama ekonomije, politike i nauke oblikovanu od strane elita i „približavaju” ih masama. To su aktivni „ljudi iz senke”, ali se kao stručnjaci za neku oblast, učestalo pojavljuju u medijima uz neizbežnu ideološku nit o „velikim idejama korisnim po društvo kao opšteljudske vrednosti.” Njih pokreću „idealističke” ideje o uspehu po svaku cenu, prestižu, slavi, novcu, ali ih prikazuju kao ideje koje su usmerene na napredak države i društva u kome žive i tako legalno lobiraju za „svoje” stavove na „društveno prihvatljiv način”. Jedina moć koja ih sastavlja i dovodi u uzajamni odnos je moć njihove sebičnosti, njihove posebne koristi, njihovih privatnih interesa. Baš zbog toga, jer se svako brine za sebe, niko za druge, oni vrše delo svoje uzajamne koristi, opšte koristi i interesa celine. (Marks 1947: 48-49) Taj duh ekonomskog i moralnog utilitarizma ili „prvog duha kapitalizma” danas nazivamo globalizacijski kapitalizam koji se opisuje kao nešto „novo” i „najbolje

na svetu”. Kapitalizam je frustriran činjenicom da izobilje ima sopstvenu, unutrašnju ideologiju, koja podrazumeva slobodu izbora u neograničenom spektru lažnih spektakularnih alternativa – lažnu slobodu koju birokratska ideologija i dalje ne dopušta (Debord, 2002: 39).

Kako se kapitalizacija moći širi i prodire, čini svetom sve više „deterministički”. Determinizam kapitalizacije je sada „prirodno stanje stvari”, merilo protiv kojeg se može proceniti „odstupanja” ‘izobličena’, ‘rizik’ i ‘povratak.’” To je logika koja izgleda neosporno onima koji vladaju i svemogućim za one kojima vladaju, ali ovaj determinizam kapitalizacije nema nikakve veze sa „zakonima” prirode ili neizbežnu progresiju istorije. To je determinizam vladajuće klase i samo vladajuće klase. Ipak, kada se shvati da „determinizam” kao pravila propisuju druga ljudska bića, determinizam nestaje i biva zamenjen ako samo za istorijski instant humanim obećanjem autonomije, demokratije ili filozofijom (Nitzan, Bichler, 2009: 21).

Kad se govori o „gospodarima sveta” onda se implicitno govori o istorijski otuđenom svetu koji je otuđen zato jer je u njemu bilo gospodara, a kao što kaže Fihte, gospodara je bilo zato jer je bilo robova koji su njih hteli prihvatiti, služiti i obožavati, a s druge strane ti „robovi” u obliku filozofa za volju i po volji gospodara, samo su bolje ili lošije objašnjavali ili, ukratko, teorijski objašnjavali. (Kangrga 2010: 318-319) Takvi filozofi su uvek bili i ostali „egzistencijalisti” koji i nisu bili spremni preći tu granicu, jer jednostavno i nisu znali za nju, te su ostali dobri ili loši, ali uvek poslušni filozofi. Ti filozofi su ostali pravi ideološki zamagljivači onog što se u realnosti događa. U tom smislu je Marks s pravom filozofiju nazvao „otuđenom mišlju” primerenoj toj otuđenoj (klasnoj) realnosti.

Makijaveli je pokazao kako svet stvarno izgleda kada mu se ukloni etička dimenzija i kako na svet gledaju mnogi stvaraoци političke (ne) realnosti rečima da „svi vide ono što je prividno, dok samo nekolicina vidi ono što jeste.” Svakim danom je sve lakše pokazati „prividnosti” od strane političara, naučnika i medija. Vladajuća klasa koja oblikuje javno mišljenje rukovodi se mišlju Alberta Pikea, koji je tvrdio da su prividnosti nužne ljudima. Istina je smrtonosna za one koji nisu dovoljno snažni da je prihvate u njenoj briljantnosti. Postoji istina koja se ne može poreći, istina koja nije teorijska, naučna ili intelektualna, nego već sasvim drugačija i odlučnija od svega; sudbinska istina. O teorijskim istinama se može raspravljati, ali o sudbini se ne raspravlja, ona se prihvata ili ne. „Ako je prihvatimo, onda smo izvorni, ako je ne prihvatimo, onda smo negacija, krivotvorina sebe samih.”(Ortega y Gaset 2003:123)

Istina mora biti sakrivena i masama je potrebna samo odgovarajuća doza u zavisnosti od toga koliko je njihov um nesavršen. Vladajuća klasa svojom mekom moći programira društvo i oblikuje ga po svojim tajnim željama, jer je iz obaveštajnog područja poznata činjenica da se tajna može najbolje sakriti, ako to što želiš da sakriješ, postaviš na vidljivo mesto. Mnogo puta su takvi podaci koji nam se čine apsurdni dostupni u štampi, a upravo su tako i napravljeni da bi izgledali apsurdni i nestvarni. Neliberalni globalizam se gradi na ideologiji tehnokratske elite i na ideologiji koja ima za cilj da motiviše i aktivira mase. Još 70tih godina 20. veka Ivan Ilić je upozoravao na proces institucionalizacije specijalizovanog znanja i dominantnu ulogu tehnokratske elite u industrijskom društvu. Elite profesionalnih grupa imaju radikalni monopol na osnovne ljudske aktivnosti kao što su zdravstvo, poljoprivreda i učenja, što dovodi do „rata protiv opstanka”. (Illich 1973)

Svako društvo je podeljeno na tri grupe; najveća grupa koja uopšte ne razmišlja o globalnim promenama, naredna je grupa koja i nije svesna ničeg novog i koja zadržava isti pogled na svet generacijama i jedna mala grupa koja je uvek suprotstavljena konsenzusu. (Quingley 1966: 1014) Brojnost vladajuće klase zavisi od snage i brojnosti društvenih snaga koje kontroliše, stimuliše ili stvara. Polazeći od Monteskejeve ideje o nužnosti balansa moći, Mosca prenosi taj koncept na balans društvenih snaga te nužnost dislociranja starih snaga i ovladavanja novim. (Mosca, 1886: 65) Vladajuća klasa nastoji ovladati snagom svesti i umećem moći zarobljavanja, u kojoj onaj koji je zarobljen veruje da je slobodan. Zato su nužne društvene promene i povećan obim ljudske solidarnosti sa nacionalnog na regionalni te na kraju globalni nivo. Zato se sve češće čuje da će „doći do haosa ako Atlantska alijansa ne preuzme rukovodstvo politikom sveta.” (Peccei 1969)

Novim oblicima kontrole će se ograničiti pojedinci u korišćenju moći koje će dobiti „informacijskom revolucijom”. Moć će preći u ruke onih koji kontrolišu informacije sve više napuštajući tradicionalne političke procedure. Reorganizovanje vlade i ekonomije doprinosi „potpuno novoj eri” koju će predvoditi „univerzalna intelektualna elita.” Snage finansijskog kapitala imaju jedan dalekosežan cilj, stvaranje svetskog sistema finansijske kontrole u rukama pojedinaca, a koji bi bili u mogućnosti da dominiraju političkim sistemom svake zemlje, ali i celokupnom svetskom ekonomijom. (Quingley, 1981:324) Trilateralni plan zagovara postepeno izjednačavanje Istoka i Zapada, koji je usmeren samo ka jednom planu ostvarenja jedne vlade. Nacionalni suverenitet u takvim

planovima nije održiv koncept. Misli iz horizonta tog novog, globalnog prostora, iz iskustva socijalnih sudbina koje se u njemu generišu, znači pokušati se kritički suočavati s izazovima koji nas očekuju u budućnosti. Političke strukture su potpuno otuđene od svojih „glasača”. Živimo u jednoj mekoj diktaturi podobnosti u normi jedinstvenog standarda, u normi jedinstvenog standarda i ako se u njega ne uklapamo bivamo optuženi da smo nerazumni i nerealni i kao opasni elementi i odbačeni, ponekad i kažnjeni. (Denaelt, 2015)

Osvajanjem nadnacionalnih institucija (G-8, MMF, Svetska banka, Savet bezbednosti, NATO), globalna elita moći pretvara se u faktičkog „suverena”, subjekta odlučivanja iznad koga nema „više instance”, niti demokratske kontrole. Države se pretvaraju u transmisije, lokalne izvršioce nadnacionalnih institucija sa sve većim isticanjem kraja oblika nacionalne države i suvereniteta.

U tom smislu ograničavanje suvereniteta nacionalnih država je neminovan proces i njihova snaga danas se sve više ogleda u sposobnosti da sve veći deo svog suvereniteta prenesu na međunarodne institucije (Gidens). Međusobna zavisnost ne vodi automatski razaranju suvereniteta, jer gubitak na nacionalnom nivou odlučivanja države kompenzuju na regionalnom nivou kroz zajednički, podeljeni suverenitet. „Transnacionalna para-država” osvaja i druge elemente „globalne državnosti”: legitimni monopol sile nad određenom teritorijom.

Teritorija se proteže na globalni prostor, sila dobija vid novog planetarnog vojnog intervencionizma, a legitimitet mu pruža koncepcija selektivnog „humanitarnog intervencionizma”. Svetski poredak se kreće od multi polarnog ka unipolarnom.

Svetska vlada će globalno upravljati kroz „upravljanje krizom” i „globalnim planiranjem” sa ciljem uspostavljanja „tehnokratske diktature” u postindustrijskom informatičkom društvu. (Brzezinski, 1970) U sferi politike i društvenog ponašanja nad nama vlada relativno mali broj osoba koje razumeju tajnu mentalnih procesa i društvenih obrasca masa. Kako ljudi vrlo lako prihvataju mentalitet mase, ne može im se verovati, manipulacija je u organizovanim navikama, kao što je oblikovanje mišljenja važan elemenat demokratije. (Fukujama, 2006: 245)

Glavni cilj vladajuće strukture je uspostavljanje totalitarizma kako bi se stvorio novi svet u kome ljudi neće biti svesni šta se događa, odnosno stvaranje virtuelne stvarnosti u kojoj će se rat smatrati mirom, neznanje moći, a sloboda ropstvom. Uvek se koriste polu sofisticirane tehnike „negovora” koja su najčešće zasnovana na rečima napredak,

promena, demokratija, poštovanja ljudskih prava, borbe protiv korupcije, organizovanog kriminala i terorizma koji je najčešće false flag terorizam, jer se ne može otvoreno reći da se teži oduzimanju slobode, početku rata ili centralizovanju moći. „Rat protiv terorizma” je zahtevao opštu militarizaciju, kako si se osigurala bezbednost države, namećući neku vrstu policijske ili vojne spremnosti na opasnost. Reč „terorizam” postaje izgovor za stvaranje novca. Klein, 2008). Rat protiv terorizma je sredstvo totalne mobilizacije u SAD (Armitage, 2003: 201) pri čemu mobilizovan vojnik nije više mobilizovan civil, nego kiborg (Baumann, 2001: 20).

Hegelijanskom dijalektikom (Horowitz, 2001) rečeno „predstava” se odigrava na način da se prvo stvori problem u obliku teze (napad neke zemlje, kolapsom ekonomije ili vlade ili terorističkim napadom); nakon toga, u drugoj fazi kao antitezi se izveštava o „problemu” ali na način na koji se želi da bude predstavljeno („žrtveno janje” ili se u javnom mišljenju stvore preduslovi da se traže rešavanje problema); i na kraju treći korak, kao sinteza za rešenje problema koji su najčešće ionako veštački stvoreni. Ta rešenja uključuju centralizovanje moći, uklanjanje nepodobnih političara te ukidanje različitih vrsta sloboda, a sve u ime očuvanja sigurnosti i stabilnosti neke zemlje. Postupci tajne vlade prikazani su kao dobronamerni, a neuspešna politika vidljive državne vlade kao implementacija i produbljivanje demokratije, stvaranje mira, sprovođenje vladavine zakona i jačanje ljudskih prava. Fukujamino je mišljenje da bi idealan svet bilo otvoreno društvo, otvorenih granica, vođene elitama koje bi se sve više poistovetile sa globalnim ustanovama, normama i pravilima, a ne nacionalnim. Nacionalni identitet gubi značaj pred ostalim identitetima. (Fukujama 2006: 342) U takvom svetu i najmoćnija država gubi identitet kao nacija i u tom „ničijem svetu” (Kupchan, 2012) postaje deo nadnacionalnog identiteta.

Profit se stvara iz uništenja, a red iz haosa. Ljude širom sveta treba sprečiti da sami odlučuju o svojoj sudbini izazivanjem krize za krizom, a zatim „rešavanjem” tih kriza. Time će se nacije demoralizovati i zbuniti do te mere jer će biti suočeni sa previše izbora da će upasti u masovnu apatiju. Naomi Klein pri tome ističe da se za „uništavanje” koristi prilagođen izraz „unapređivanje programa”. Najvažniji argument koji ona iznosi je da neo liberali zahtevaju situacije šoka da proguraju svoje politike privatizacije, deregulacije i smanjenja javne potrošnje jer većina ljudi ne bi prihvatila takvu politiku budući da one podrazumevaju prenos bogatstva i moći na korporativne elite. (Klein 2007).

Tajna vlada primenjuje tradiciju impresivnih struktura jer se time tada pokreću novi planovi koji vode implementaciji Novog svetskog poretka. (Grupp, 2008: 230) Proces demoralizacije kojem je izloženo neko društvo traje oko dva veka, nakon čega se to društvo destabilizuje ponajviše u oblastima ekonomije, spoljne politike i odbrane u razmaku oko pet godina, nakon čega nastupa kriza koju će vladajuća klasa svojom mekom moći „normalizovati.” Vladajuća klasa koristi svoju moć u traumatičnim događajima jer traumizovani ljudi postaju otvoreni svakoj sugestiji. Da li je moguće naslutiti pojavu „organske krize” kada društvene klase postanu odvojene od svojih tradicionalnih političkih partija? Takva kriza nastupa kada mase „iznenada pređu iz stanja političke pasivnosti u stanje izvesne aktivnosti” – „neposredna situacija postaje delikatna i opasna zato što se otvara prostor za nasilna rešenja, za aktivnosti nepoznatih sila.” Sada to postaje „kriza autoriteta”, „kriza hegemonije” ili generalna kriza Države. (Gramsci, 1951: 210)

Da bi se odbranili od najvećih strahova, neo liberali su morali da postave snažna ograničenja demokratskom načinu upravljanja, oslanjajući se na nedemokratske i neodgovorne institucije (Federalne rezerve ili MMF) kako bi donosili ključne odluke. Upravo na toj činjenici, shvatljiv je paradoks vidljiv u intenzivnim državnim intervencijama i upravljanju od strane elita i eksperata koji zastupaju mišljenje da država ne bi trebala da bude intervencionistička.

Metodama meke moći uspostavlja se kontrola uma, koja je zasnovana na traumi stanovništva. U takvoj kontroli, ljudi su u stanju mentalne, fizičke i emocionalne iscrpljenosti koja se vrši postupno u etapama i zbog čega ljudi postaju izuzetno sugestibilni. Stalno se govori da je nakon rata potrebno ponuditi novu strukturu, a to će biti struktura njihove globalne kontrole. Planiraju napraviti jednu svetsku vojsku, jer tada neće biti rata i „vladaće svetski mir”. Ipak, do mira se dolazi kroz mnogobrojne ratove. Imaju sposobnost uvećavati strah od budućnosti, koji je daleko uspešniji od bilo kakvih fizičkih oblika pokoravanja. Hajdeger je pokušao dokazati da je strah temelj tubitka, egzistencije. Preko iskustva straha za samog sebe, egzistencija dobiva svoju „vlastitost.” Time su i njihove namere, koje su usmerene ka kontroli prihvaćene, jer ljudi zbog straha žude ka sigurnosti, ne mareći za slobodu. Ne samo da smo suočeni sa gubitkom slobode i same države, već i same ljudskosti. Ljudi se sve više ponašaju kao vojnici, zaspali usled bitke, a veoma često su prepušteni malodušnosti, što je rezultat stvorene nestabilnosti uništenjem društvenih poredaka.

Najveće oružje vladajuće klase je novac koji obilato koriste za oblikovanje kulture te usmeravanje resursa i njihovom monopolizacijom u cilju sveobuhvatne kontrole ljudi. S druge strane, tajnim finansiranjem suprotstavljenih grupa, otvaraju za sebe velika „oslobođena” i razorena područja u koja oni „ulaze” kao mirovnjaci ili osloboditelji, koji kroz meku moć sprovode svoje interese.

Ovladavanje „praznim prostorom”

Aleksander Graham Bel je rekao da ne može reći šta je moć, iako zna da ona zasigurno postoji. Moć je sposobnost da se postignu zacrtani ciljevi ili sposobnost da se uticanjem na druge ostvare željeni rezultati. Za Dala je moć „snaga” ili sposobnost da drugi učine nešto što nije njihova želja. Moć je objektivizovana i apstrahovana od ljudske egzistencije. Izvori moći nikada nisu statični i oni nastavljaju da se menjaju i u današnjem svetu. Sama moć je samovoljnost koja u svojoj suštini i na svom vrhuncu mrzi prurušavanje. Ona je sama sebi dovoljna, želi samo sebe, nije nikome odgovorna. Moć je opšta i sveobuhvatna, za razliku od sile, ona sadrži mnogo više. Moć, za razliku od sile, vlada većim prostorom i duži vremenski period. Ipak, postoji i drugi akt moći koji nije tako veličanstven. (Canetii, 1984; 170) Moć je odnos sila, nasilje je njen pratilac, ali ne nužno i njen sastavni deo. (Delez, 1989:75)

Mehanizmi moći se obraćaju telu, životu, bujanju života, onome što jača vrstu, njenu krepkost, njenu sposobnost za vladavinu ili spremnost da bude iskorišćena (Foucault, 1994:102). Moć se ostvaruje nad telom (biomoć), a najizraženiji je primer mikrofizičkog oblikovanja moći. Moć uz pomoć znanja i delovanjem privatno javnog „partnerstva” prodiru u najtananije strukture društva u sve njegove sfere.

Moć proizvodi norme i normalizaciju kao bitan oblik racionalne društvenosti, odvaja korisno od beskorisnog, bolesno od zdravog, racionalno od iracionalnog. (Stanković Pejnović, 2020a: 204)

Vladajuća klasa je uspela ovladati konverzijom moći i ovladati „praznim prostorom” između moći i vlastodršca i na taj način potencijalnu moć resursa pretvoriti u stvarnu moć. Tajna njihove snage je u posedovanjem određenih resursa. Oni su ovladali „drugim licem moći” ili mekim ili indirektnim načinom za ostvarenje moći, odnosno poseduju način da navode druge da rade, da povlače postupke koje oni žele. (Станковић Пејновић, 2014a: 120) Prisiljavanjem drugih država na promene može se nazvati direktnim ili zapovednom metodom sprovođenja moći. Takva

tvrda moć može se temeljiti na obećanju nagrade ili pretnji. Postoje, međutim, i meki ili indirektni način za ostvarivanje moći. Bitno obeležje hijerarhijske strukture moći leži u njenoj apstraktnosti u kojoj je svaka osoba zarobljena u piramidalnom društvenom uređenju. Tajna je u temelju moći. Vladar koji se služi tajnom, dobro je poznaje pa zna proceniti njen značaj u svakom trenutku. Kako vladar mnogo želi, on ima i mnogo tajni, koje organizuje u takav sistem u kojem se one međusobno čuvaju. (Caneti, 1984:243) Tajne su podeljene u segmente kojima upravljaju različiti ljudi, koji jedni sa drugima nisu povezani, povezuje ih samo vladar. Svako ko nešto zna, ima nekoga koji nadzire njegov rad, ali njemu, tom koji nadzire nikada u potpunosti nije dozvoljeno da sazna, šta zapravo nadzire i kontroliše. I on je nadziran od nekog drugog koji koriguje njegov izveštaj. Na taj način, vladar je uvek pouzdano informisan, a jedino on ima ključ složenog sistema tajne, organiziranom po obliku fioka. Novi oblik vladanja sadrži u sebi lukaviji, odnosno prikriven način jer „novi postupci moći ne funkcionišu kao pravo, već kao tehnika, ne kao zakon, već kao normalizacija, ne kao kazna, već kao kontrola. Oni se provode na nivoima i oblicima koji nadilaze državu i njene aparate.” (Foucault, 1994: 63) Socijalna moć je obično posvećena heteronomnim diktatima Boga ili Priroda. Ova izjava moći, koja dolazi iz „spoljašnjeg” društva, čini se neizbežnim i opipljivim simbolima u kojima se izražavaju hram, palata, vojska, robovi i materijalno bogatstvo učiniti ih apsolutnim. Ali društvena moć je autonomna, a ne heteronomična i dolazi iz unutrašnjosti društva, ne iz nebrige. Iz tog razloga, iza apsolutnih simbola moći uvek postoji dublja, relativna realnost. U konačnoj analizi, moć je poverenje u poslušnost, izražavajući sigurnost vladara u podložnosti onima nad kojima se vlada. (Nietzan; Bichler 2009:17)

Meka moć je utemeljena na privlačnosti ideja ili sposobnosti da se politički prioriteti postave na način koji oblikuje želje drugih, povezivanje sa neopipljivim izvorima moći kao što su kultura, ideologija i institucije. Za razliku od tvrde moći koja je od veće važnosti u industrijalizirajućim i preindustrijskim delovima sveta, meka moć je sve izraženija u odnosima između postindustrijskih društava informatičkog doba u kom preovladava demokratski mir. (Naj, 2006: 70) Meka moć ovladava iluzijom vremena. Vladari meke moći poseduju sposobnost poigravanja sa ljudskom prividnom nesposobnošću da žive u sadašnjem trenutku, odnosno mogu postići da ljudi žive žaleći za prošlošću ili brigom o budućnosti. To je tehnika bazirana na strahu koja nas odvaja iz stvarne prisutnosti u trenutku, od potpune prisutnosti u onome što se dešava. Ako naša

svest može biti izmanipulisana da uvek gleda šta će se desiti, oduzima nam se sposobnost suočavanja sa sadašnjim trenutkom. Vladajuća klasa, deo svoje moći daje zagovornicima svojih ideja. Takve ljude Ivo Andrić opisuje kao ljude velike i nezajažljive sujete koji svoje sitne i uske ličnosti prenose na opšti plan, u uzaludnoj nadi da bi je tu mogli zadovoljiti, a sa njom prenose i svoje kratke mere i bedne račune. Od takvih, duhom malih ljudi, postaju često veliki zagovornici novih istina i mučitelji ljudi, moralni licemeri i formalisti.

U današnjem svetu, moć je postala višedimenzionalna te se više ne određuje u isključivo vojnom značenju, jer su strukture postale složenije, a određuje ih se u svetu globalnih komunikacija i rastućih transnacionalnih odnosa. (Naj 2006: 261) Moć je među državama raspodeljena po obrascu koji podseća na složenu trodimenzionalnu šahovsku tablu, (Naj, 2006: 257; Bzezinski, 1999) na kojoj se igra odvija i horizontalno i vertikalno. Ipak, temelj kontrole leži u birokratskoj koordinaciji nekadašnjih nezavisnih korporativnih entiteta.

Drugi osnovni oblik međunarodne politike je feudalni sistem, u kome ljudska lojalnost i političke obaveze nisu prvenstveno vezane za teritorijalne granice. Zbog te činjenice, neki ljudi spekulišu kako će 21. vek biti svedok postepene evolucije novog feudalizma budući da velike multinacionalne korporacije prekoračuju državne granice i ponekad upravljaju sa više ekonomskih bogatstava nego nacionalne države. Vlast ne podrazumeva prvenstveno materijalnu moć sa primenom fizičke sile. Vlast zapravo nikada i ne leži u sili nego upravo obratno: vlast sprovodi grupa ljudi koja raspolaže društvenim polugama moći koje zove „sila.” Vlast je sprovođenje autoriteta i uvek se temelji na javnom mišljenju. Hjum je primetio da se svrha istorije sastoji od dokazivanja kako je suverenost javnog mišljenja uvek bila iznad ljudskog društva. Vlast je premoć jednog mišljenja, jednog duha, utemeljenog u veri jer vera je najniži oblik iz kog se kasnije javlja duh, ideja, mišljenje, neka nematerijalna veza koja drži društvo u zajedništvu. Kako većina ljudi nema mišljenja, njima će ih vlast kroz program nametnuti, a oni će je manje-više poslušno prihvatiti. Funkcija vlasti i poslušnosti odlučujuća je u svakom društvu. Istorija propasti velikih civilizacija nam često otkriva kako su one vremenom, sa eskalacijom zla, postajale sve totalitarnije, da bi se na kraju, iznutra moralno iskvarene, raspale pod pritiskom nekog, za njih ranije minornog neprijatelja. Još pre 4 veka Frensis Bejkon je uvideo da je informacija moć.

U našem sve novijem svetu, pristup ovoj vrsti moći ima mnogo više ljudi, unutar država i u njihovim međusobnim odnosima. Vlade su uvek kontrolisale protok informacija, ali nova tehnologija preobražava osnovne strukture svetske politika. Zato u Novom dobu tehnokratske ere, moć imaju oni koji kontrolišu informacije. Više nije glavni akter događanja tvrda moć nacionalnih država, već je stvorena nova realnost u kojoj je povećana mogućnost društvene i političke kontrole u cilju uspostavljanja kontrole nad svim građanima. (Brzezinski 1970)

J.F. Kenedi je u jednom od svojih govora spomenuo stvaranje te nove realnosti u kojoj se neki ljudi koriste tajnim sredstvima u cilju proširenja svojih interesnih sfera, infiltracijom umesto invazijom, prevratima umesto izborima, zastrašivanjem, umesto slobodom izbora. To je sistem koji je regrutovao široke ljudske i materijalne resurse zbog izgradnje jedne guste i visoko efikasne organizacije koja se sastoji od vojnih, diplomatskih, obaveštajnih, ekonomskih, naučnih i političkih operacija.²¹

Rašireno oblikovanje razmišljanja i ponašanje ne nasilnim putem i bez znanja ljudi, odnosno na način da oni toga nisu svesni naziva se i „indirektnom vladavinom.” (Chang, 2005). Na taj način funkcionišu mnogi totalitarni režimi jer je uspostavljanje kontrole putem informacija i indoktrinacije održivije i ekonomičnije, a i „pobuna masa” je manje verovatna, obzirom na to da ljudi i nisu svesni mentalne kontrole i zarobljavanja. Mekom moći se uspostavlja kontrola „uništenih osoba” koje veruju da su slobodne. Namerno i manipulativno verovanje ne iziskuje silu, (Taylot, 2008) a oblikuje se iracionalan i preplašen pojedinac, obasut trivijalnostima. Vladari Novog doba stvaraju javno mišljenje; oni su umetnici promena i manipulatori vesti. Nama vladaju, naše misli usmeravaju, naše ukuse formiraju, naše ideje sugerišu ljudi za koje nikada nismo čuli. (Bernays 1928)

Sve je veće isticanje nezrelosti koja je nemoć da se um upotrebljava bez vodstva nekog drugog. Zbog kukavičluka i potrebe za sigurnošću, makar i imaginarnom, deo ljudi, premda ih je priroda odavno oslobodila od tuđeg upravljanja, ipak dobrovoljno do kraja života ostaje nezreo i zbog toga drugima biva sasvim lako da im se nametnu za njihove tutore. Udobno je biti nezreo, jer društvena pravila i norme određuju savest i moralna ponašanja. „Pošto su najpre zaglupeli svoju domaću stoku, brižljivo sprečavajući da se ta mirna stvorenja ne odvaži ni na jedan korak

²¹ The President and the Press: Address before the American Newspaper Publishers Association, April 27, 1961 http://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/JFK-Speeches/American-Newspaper-Publishers-Association_19610427.aspx

iz jame u koje su ih zatvorili, kasnije im ti tutori ukazuju na opasnost koja im preti u slučaju da pokušaju da idu sami.” (Kant, 1974) Ljude češće motiviše vlastiti interes, a ne neki opšti cilj ili dobro. Postajemo li zombirano čovečanstvo koje nestaje u matriksu? Podvrgnuti smo dugoročnom i sveobuhvatnom procesu standardizacije i medijalizacije, nestajući u koncentričnim krugovima manipulacije, psiholoških operacija, pa više i nema ničeg nestvarnog i neprihvatljivog što bi moglo izazvati zapitanost, zabrinutost i odbijanje za daljim učešćem u simulacijama i globalnom svetu laži. (Stanković Pejnović 2020: 206).

Svedoci smo postojanja „željenog”, civiliziranog varvarstva, sve raširenijeg autoritarnog sistema pod vodstvom male grupe, vladajuće klase, mobilizacije masa, stvaranja mentaliteta, ali ne i ideologije, ograničenog, ali ne i odgovornog političkog pluralizma i nastojanja da se društvo i ljudska priroda preprave. Isto tako, demagogija spojena sa strahom je moćno oružje, a neprijatelj je personifikacija zla (Brzezinski 2013) koji samo pojačava ljudsku potrebu za sigurnošću, čime se daje sloboda sprovođenja kontrole u cilju povećanja sigurnosti, ali i gubitka slobode. Globalno poimanje opasnosti postaje samorazumljivo i sastavni deo svakodnevnog života sa ciljem da se globalizuje kultura straha. U društvu rizika, strah stvara novu krhku vezu zajedništva u kojoj je moguće oformiti iracionalnost zajednice straha, koja je plodno tlo za radikalne akcije. Političko–vojna definicija terorističke pretnje kanalizira i fokusira te strahove koji su osnova za rat protiv bilo koga. Uplašeni ljudi bez pitanja prihvataju mešanje u temelje svog života. Pre skoro 250 godina, Benjamin Franklin je upozorio da oni koji se „odriču esencijalnih sloboda kako bi dohvatili malu, prolaznu sigurnost, ne zaslužuju ni slobodu ni sigurnost.” (Franklin, 1759)

Neo klasična ekonomija koja postaje i norma ponašanja u svim sferama društva temelji se na podsticanju sebičnih interesa pojedinaca, koji samo nastoje maksimalizirati svoje materijalno blagostanje, dajući opravdanje „zakonima” ekonomije. Liberalizam i kapitalizam preko individualizma nalaze svoju savršenu sponu, kojom se međusobno dopunjuju. Liberalna demokratija najbolje funkcioniše kao politički sistem kad je njen individualizam oblikovan duhom zajednice, kao što je i kapitalizam najbolje iskorišćen kada individualizam biva uravnotežen spremnošću za funkcionisanje u zajednici. (Fukujama, 2000) Opravdanje prava privatne sredine u liberalnoj teoriji služi za maksimiziranje opšteg dobra, kada je ono društveno integrisano kroz institucije slobodne društvene razmene. Hobs je tumačio nastajanje zajedničkog bogatstva

kroz privatizovanje konkurentskih interesa u okviru snažne državne moći. Ovakav stav su artikulisali i Lok i Smit, a nastavlja se i danas. Danas je uveliko prisutna potreba da se prikrije potreba za jakom državnom moći, dok se u isto vreme ona brutalno upotrebljava.

Sami ljudi traže autoritet kome će pokloniti političku moć, a dobiti građansku sigurnosti. Kada sami sobom nećemo ili nismo sposobni odgovorno vladati, onda dajemo pravo bilo državnom rukovodstvu, bilo Novom svetskom poretku opravdane argumente da nama represivno upravljaju, jer sami za tako nešto sami ne pokazujemo zrelost i sposobnost.

Stvaranje nove realnosti

Današnje doba nije pogodno za ideju veličine. Ipak, ta veličina ne može biti odsutna kod onog dela pojedinaca koji neguju blaga klasične kulture i tradicije. Zbog toga, ljudi bi trebalo da budu istrajni u prosvetljenju disciplinovanjem svog uma kultivisući plemenita svojstva duše, ne obazirući se na mišljenja mediokriteta. Obeležje novog doba je fragmentacija svetske politike, na mnoge, različite sfere. Vlade gube suverenitet i dele oblasti uticaja sa akterima tajne vlade koji „vladaju informacijama” kako bi ojačali svoju meku moć i izvršili pritisak na vlade direktno, ili indirektno. Parafrazirano, rečima Fransisa Bejkna vlada je društvo koje vidi i kontroliše sve, ali koje niko drugi ne vidi. Stvaranje Novog doba temelji se na makevijalističkom principa da je pojava sve. Ipak, treba gledati „iza” reči koje zavaravaju, treba gledati delovanje. Kako bi sve više širili svoju moć, oni predstavljaju svoje delovanje iza korisnih stvari za čoveka i društvo, želeći da prikažu da su motivisani višim aspiracijama, a ne samo zaradom i moći. Ime igre koju oni igraju sa onima nad kojima vladaju zove se igra lažne pojavnosti. Njihova meka moć se širi nastojanjem da svet i ljudi budu otvoreniji i međusobno povezani. Za ljude je najvažniji izgled, pristup problemu, pojava sama.

Zbog takvog pristupa vladajuća elita Novog doba naglašava važnost opstanka nacionalnih identiteta, usprkos ili zbog kulturalne homogenizacije kao rezultante globalizacije; potrebe zadržavanja fasade predstavničke demokratije u kojoj lokalna elita donosi na izgled važne odluke; nužnost osiguranja ograničene lokalne sigurnosti kako bi se dobila minimalna društvena korist, te određena količina monopola nasilja koje mora imati nacionalna država, kako bi bila u mogućnosti osiguravati slobodan protok kapitala. Vladajuća klasa je trans nacionalna elita, koja ima dominantnu ulogu u međunarodnoj ekonomiji, trans

nacionalnoj političkoj eliti globalizujućih birokrata i političara, kao pripadnika velikih međunarodnih organizacija ili unutar nacionalne države upravljaju glavninom tržišne ekonomije, ili imaju značajnu ulogu u različitim međunarodnim fondacijama, lobi grupama, grupama za javni interes, većima za političko delovanje, ili obrazovnim institutima, istraživačkim departmanima velikih međunarodnih univerziteta, velikih medijskih kuća. U novoj globalnoj kulturi ljudi su nagrađeni za svoju pohlepu, a koja je tako ustrojena da ostavlja malo prostora za izražavanje viših ljudskih vrednosti i kvaliteta kao što su velikodušnost, saosećanje, nesebičnost, htenje za traženjem i izricanjem istine, hrabrost borbe za pravednost.

Mekom moći vladajuća klasa nastoji što više instituciono organizovati nov sistem delujući na političku, ekonomsku ali i psihološku strukturu društva sa ciljem slamanja ljudskog duha i težnjom da se naučna i religijska stremljenja zamene gnevom, ovisnosti, ljutnjom, zavisti i trivijalnostima. Stvarajući bolesnu kulturu, čovek sve više gubi svoju čovečnost čije izgubljenosti nije ni svestan, postaje prazna ljuštura koja glumi čoveka. Novo doba i stvaranje Novog sveta vladajuća klasa mekom moći ostvaruje ovladavanjem globalnim interesima. Strateški interesi će u najvećoj meri dovesti do raspodele globalne moći i slabljenjem primata jedne nacionalne države, te će globalna moć doživeti disperziju „među novim akterima koji se uspinju, iako sporo.” (Brzezinski 2013: 114-115) Kontrola se deli na odeljke, digitalizuje i umrežava, jer se tako lakše upravlja.

Kako bi bili spremni za „novu realnost” Svetski ekonomski forum najavljuje da svet mora delovati zajedno i promeniti sve aspekte društva i ekonomije, od obrazovanja do socijalnih ugovora i uslova rada. Svaka zemlja, od Sjedinjenih Država do Kine, mora učestvovati i svaka industrija, od nafte i gasa do tehnologije, mora se transformisati. Ukratko, potreban nam je „veliki reset” kapitalizma. (Schwab 2020) Takva inicijativa je nastavak ideje o Četvrtoj industrijskoj revoluciji; trans humanističkog plana koji će „redefinisati značenje čoveka” sa ciljem da se svaki aspekt života nadgleda i kontroliše odozgo radi „poboljšanja čovečanstva” kroz fuziju tehnologije koja objedinjuje fizičku, digitalnu i biološku sferu. (Stanković Pejnović 2020a: 205) Prema Karlu Švabu (Carl Schwab) osnivaču i predsedniku Svetskog ekonomskog foruma, vlade će steći nove tehnološke uticaje za povećanje kontrole nad stanovništvom, zasnovane na proširenim sistemima nadzora i mogućnosti kontrole digitalne infrastrukture. Četvrta industrijska revolucija će u

velikoj meri delovati na prirodu nacionalne i međunarodne bezbednosti. Kroz ovaj proces i nove tehnologije kao što su autonomno ili biološko oružje postaju jednostavnije za upotrebu, redefinišu naše moralne i etičke granice. (Schwab, 2016)

Država bi trebalo da ima snage da se bori protiv puzanja tajanstvene i licemerne globalne moći „razumske državnosti” koja uništava najslabije. (Bidet, 2008:316) Neliberalna politika je postala ideologija, koju sa manjim odstupanjima prihvataju levo i desno orjentisane partije, bilo da su opozicija ili su vlast, dok su temeljni elementi neo liberalizma ugrađene u strategije fundamentalnih međunarodnih institucija (Svetske banke, Svetske trgovačke organizacije, Evropske Unije). Liberalni ili neliberalni utopizam osuđen je da bude osujećen autoritarizmom ili čak čistim fašizmom. (Polaynji 2001: 257)

Roosevelt je još 1938. godine isticao da sloboda demokratije nije sigurna, ukoliko građani tolerišu rast moći do tačke u kojoj postaje jača od same države. To je u esencijalno totalitarizam, jer Vladu poseduju pojedinci, grupe ili bilo koje druge privatne sile. Nužnost stvaranja Novog svetskog poretka vladajuća klasa obrazlaže potrebom i nužnošću za uspostavljanjem stabilnosti i razvoja globalnog konsenzusa o pravičnoj i miroljubivoj potrebi za preuzimanje odgovornosti. Zbog svega toga dominacija jedne države u budućnosti više nije moguća, a agenda Novog svetskog poretka svakako uključuje i slabljenje države same i njenog suvereniteta bez obzira koliko njezine političke elite tvrdile suprotno. Veliki korak je napravljen prema uspostavljanju „ničijeg sveta” odnosno sveta u kom ne bi postojala unipolarna struktura vladavine iz jedne države, već korporacijska totalitarna vladavina koja je realizacija ideje centralnog bankarskog sistema. Postojećoj generaciji lidera koji nisu ni revolucionari, ni vizionari već samo epigoni, vide birokratsku stabilnost koja je zapravo centralizovana kontrola, kao jedini temelj efikasne uprave. Psihološki profil čoveka je po Frojdu utemeljen na samo dva instinkta, sjedinjenju i razaranju. Kako ljudi sporove rešavaju upotrebom sile, ta događanja, navodi Frojd, moguće je sprečiti samo neka svemoguća svetska država. (Einstein, Freud 1964: 199-215)

Vladanje uz odobrenje onih kojima se vlada, paravan je koji iza velikih reči sakriva realnost koja izlazi iz okvira tradicionalne političke teorije. Tradicionalna država i nacija „nestaju” u Novom svetu i mekoj moći vladajuće nevidljive elite oligarha, korporacija i uske grupe stvarnih nevidljivih vladara. Ljudi, građani, nacije se osiromašuju, legalno, ekonomski, spiritualno i politički. Korporacije stvaraju svet u kojem će

postojati samo gospodari i sluge i vodiće siromaštvu i ukidanju naših ustavnih prava i stanja stalnog rata. S druge strane nada, po Sv. Augustinu ima dve ćerke; ljutnju i hrabrost. Ljutnju na stanje stvari i hrabrost da se postaramo da ono ne ostane takvo. Nedostaje ljutnje, a samim tim i hrabrosti misliti protiv nametnutog mišljenja, rečima Hajdegera, „medija koji ne misle” i održavaju opšti nihilizam i perverziju trajanja. Mediji bi, nema nikakve sumnje, već s obzirom na njihovu sveprisutnost i magičnost mogli odigrati sjajnu emancipatorsku ulogu autentičnih izvođača „popravke” sveta.

Svi oni sa podjednakim žarom postaju i jesu centri dominantnog diskursa stvaranja privole i tihog pristanka, uništavanja, obesmišljavanja i rušenja otpora, odbijanja ili pitanja o lažnim univerzalnim vrednostima, ali prepunog mržnje za Drugoga, nerazumevanja nasuprot Drugačijega. Ovaj dominantni diskurs danas stvara profit, jača i učvršćuje etabliranu političku moć.

Trans humanizam i tehnokratija je, sažeto govoreći, filozofija kontrole. Težnja je stavljena na ograničavanje našeg razumevanja onoga što zaista postoji. Globalizacija kao drugi naziv za Novi svetski poredak nije samo ekonomsko spajanje institucija, već i psihološka kategorija u kojem život liči na ropstvo i u kom nema mogućnost izbora sa ciljem uništavanja. S druge strane, nije prisutna samo kontrola resursa i vremena, već i kontrola naše svesti. Mi mislimo prema obrascu koji ima ograničene informacije i poseban način života na koji smo učeni od rođenja. Zato se i stvara poželjan oblik ponašanja, reakcija i misli. Naš psihološki profil je oblikovan, te je to i razlog opadanja duhovnosti. Um je zatvoren školskim obrazovanjem i uticajem medija. Orvelovim rečima, svi jedni drugima govore laži, a ne znaju da su to laži, te laž postaje istina.

Međunarodna konkurencija i globalizacija mogu biti pojmovi upotrebljeni za disciplinovanje pokreta koji se suprotstavljaju neliberalnom programu u okviru pojedinačnih država. Ako taj pokušaj ne daje rezultate, tada država pribegava ubeđivanju i propagandi ili čak i sili i policijskoj moći sa ciljem suzbijanja opozicije neo liberalizmu. Tada liberalistički projekat upada u „klopku” jer takav utopistički projekat može biti konačno ostvaren jedino ako se pribegne autoritarizmu, kako je pre mnogo godina upozoravao Polani. Potrebno je ograničiti slobodu narodnih masa u korist sloboda manjina. (Harvi, 2012: 96)

Postavlja se pitanje hoće li se biće, kome pripada budućnost, zvati čovek. Proces dehumanizacije je prisutan u svim područjima kulture i društvenog života. Dehumanizuje je moralna svest. Ne samo da čovek nije prestao da bude viša svest, već je prestao biti sama vrednost. Berđajev je pisao o krizi humanizma koji prelazi u anti humanizam te da je njegova granica negiranje čoveka. Kako je humanizam nemoćan, mora biti prevladan. Ljudska svest nije slobodna. Koriste se ratovima da bi se zaradio velik novac, farmaceutskom i medicinskom industrijom koja šteti ljudima, ali i uništavaju duhovnost čoveka pretvarajući svest u plitku spoljašnju svest, jednom reči kreće se prema uništenju čovečanstva samog. Društveno korisno pravilo je uzeti nešto dobro, lepo, plemenito, te ga izokrenuti i pokazati ga ružnima, a ružno slaviti kao lepo i uzvišeno. Rat postaje predstava bez empatije u kojoj se iskazuje sva ravnodušnost zla. U našem vremenu, vidljiva je bestijalna okrutnost prema čoveku koja se izražava na vrhuncima rafinirane ljudskosti u trenutku kada je nova samilost učinila nemogućima stare formule varvarske okrutnosti. Bestijalizam je varvarstvo unutar već prefinjene civilizacije, kao suprotnost humanizmu, propovedajući ga kao novi ideal. Sav ljudski pad vidljiv je upravo u bestijalnosti, kao negiranju vrednosti ljudske osobe, negiranje svakog saučešća prema ljudskoj sudbini. (Bergajev, 2007:20)

Ideologija propisuje značenje reči te je metajezik oblik izopačenosti jezika, iskrivljenost značenja reči koje izražavaju ideale novih poredaka, značajan deo novog oblika totalitarizma. Kao potvrđivanje društvene moći jezika ideje su postajale utoliko izlišnije ukoliko je više rasla ta moć, a jezik nauke ih je dokrajčio. (Horhajmer, Adorno1989: 35) Na putu ka ropstvu značenje je potpuno izgubila reč sloboda koju svi imamo, ali u tolikom obilju da ne znamo šta tačno znači, jer je stara sloboda uništena u ime neke nove slobode koja je obećana narodu. Na isti način se događa i s pojmom pravde i zakona, prava i jednakosti. Popis reči mogao bi se proširiti toliko da bi obuhvatao skoro sve moralne i političke pojmove u opštoj upotrebi. Ni reč istina više nema svoje staro značenje jer nju određuje autoritet, nešto u što treba verovati u interesu jedinstva organizovanih napora, i što može biti izmenjeno onako kako to budu zahtevali organizovani napori.

8. Proces nametanja političke discipline

Sve, sve što nije tvoje, a tuđe je, njegovo je, njegovo je, uzmi!

Miodrag Bulatović

*Nepredvidljivost, obzor otvoren svim mogućnostima, pravi je život,
prava potpunost života.*

José Ortega y Gaset

*Moć ispravnog posmatranja stvari
uobičajeno nazivaju cinizmom oni ljudi koju tu moć nemaju.*

Bernard Šo

Neistražen život nije vredan življenja.

Sokrat

Nemoguće je da se sve dokazuje.

Aristotel

Ničeova filozofija se tumači kao politička misao koja se temelji na beskompromisnom individualizmu, kao kritičara kulture, psihologa, umetnika jezika. Prema njegovim rečima, on je „poslednji antipolitički Nemač”, (Nietzsche, 1988, fr.3) jer se protivi „nemačkom nacionalizmu i etatizmu pod vladavinom Bizmarka” (Ansell Pearson, 1994, IX). Politička osećanja i vrline koje su, prema Niče, potrebne za preporod su tragičke, aristokratske kulture, nestale su u savremenom svetu; „etički impuls” i poziv na „višu sudbinu”, potkopani su i učinjeni suvišnim usponom liberalnog individualizma (Ibid, 72).

Umesto političkog učenja, Niče nudi viziju nesputane kreativnosti pojedinca. Ničeova politička učenja usmerena su na napad ka određenim neprijateljima jer sebe vidi kao „ratobornog po prirodi”. Društvo mora biti utemeljeno na agnostičkoj osnovi jer se borba događa između različitih sfera, a ne unutar jedne (Ansell Parson, 1994, 100). Država se kao institucija protivi ideji društvenog ugovora i ugovora o vladavini: volja za sistem uvek mu se činila „manjkom poštenja”, odnosno prikriivanjem slabosti i nedostatnosti.

Ipak, Nietzscheov negativan ili ratoborni stav ne isključuje proizvodnju „pozitivnog” političkog učenja: „Ja proturečim kao što se nikada ranije niko nije proturečio i suprotan sam duhu ne-kazivanja. Ja sam donosilac radosnih vesti kao niko prije mene” (Niče, 1988, 4.1). Kao promoter volje za životom kroz volju za moć, Niče vidi državu kao jednog od neprijatelja koja kao institucija uništava ljudske instinkte i moć koji su čoveku potrebni za njegov rast, razvoj i samoprevazilaženje.

Odnos pojedinca prema državi i društvu

U eseju *Grčka država* Niče tumači etičku osnovu odnosa pojedinca prema državi na način koji se obično povezuje sa Rusoom ili Hegelom objašnjavajući svoje razumevanje odnosa između države i pojedinca. Ovaj odnos on svaća kao relaciju između Scile i Haribde, ili dva pola interpretacije (Wilson, 2013, 173). U *Grčkoj državi* moderne političke institucije i principi jednakosti suprotstavljene su Platonovoj savršenoj državi (Ibid, 175). Površinski gledano, čini se da se Niče bavi samo potrebom za novim, piramidalnim, kastinskim društvom sa širokom bazom robova koji bi podržali nekoliko kulturnih stvaralaca. *Grčka država* potvrđuje potrebu da se oslobodi ratnički instinkt društva. Takvi instinkti stvaraju hijerarhijsko društvo koje je temelj duhovnog napretka ljudi. Samo društvo koje je podeljeno na dve različite sfere, gospodar

i rob, mogu proizvesti najviše oblike kulture. Ovakva perspektiva je suštinski aspekt Ničoeove politike. U takvom viđenju stvarnosti on na sebe preuzima ulogu filozofa-zakonodavca sa zadatkom da promeni pravac društva i počinje da razvija kontingentne političke ideale i prakse dizajnirane da realiziraju ovaj suštinski aspekt idealne države (Drochon, 2016, 48). Tokom tog perioda svog promišljanja Niče smatra da će moderna država propasti zbog nedostatka ropstva zato što ropstvo „pripada biti neke kulture”, a beda radnog čoveka mora se društveno povećavati da bi se malobrojnim „olimpijskim ljudima” omogućilo stvaranje „sveta umetnosti” (Lenoir, 2015). „Grčka država” je nužno „okrutno oruđe” formiranja društva i takve društvene diferencijacije. Pod imenom „najstarije države” javlja se početak svake više kulture u polemičkom izrazu uperenom protiv ideje društvenog ugovora i ugovora o vladavini. Protiv okretanja pravog državnog cilja „olimpijske egzistencije i uvek obnavljanog začinjanja i pripremanja genija” u tendenciji da se država učini „ustanovom zaštite egoističnih pojedinaca”, Nietzsche kao jedino sredstvo predlaže „rat”. Rat je raslojavanje društva u organizaciji vlasti utemeljene borbenim zauzimanjem zemlje (Lenoir, 2015, 292).

Za Ničea je zdravo društvo zasnovano na njegovoj umetničkoj viziji. „Platonova savršena država”, kroz poetiku svoje plemenite laži, bila bi primer ove vrste umetnički utemeljene zajednice koju on vidi u Grcima tragičnog doba. U *Rođenju tragedije*, Niče smatra da su Grci uživali takvo kulturno zdravlje jer su bili u stanju uravnotežiti svoja dva osnovna umetnička impulsa (apolonski i dionizijski). Uloga umetničke fikcije je povući razlike i postaviti redosled ranga i vrednosti na ovom inače kontradiktornom vrtlogu postajanja: „Nametnuti postajanju karakter bića je vrhovna volja za moć” (Nietzsche, 1988, fr. 617).

Dok je savremeni svet okarakterisan kao doba rada u kome su najcenjenije ideje „dostojanstvo čoveka” i „dostojanstvo rada”, Grci, prema Niče nisu veličali rad kroz radnu etiku jer su znali da život posvećen trudu onemogućava da osoba postane umetnik (Ansel Pearson, 1994, 72). Pojedinci su u grčkom društvu živeli unutar određenih granica i jasnih horizonata te bili slobodniji od modernih pojedinaca jer su njihovi ciljevi bili jasno određeni. Biti čovek znači biti odgovoran i stideti se pred bedom koja ne ovisi o sebi samoj i biti ponosan na pobjedu koju su postigli drugovi, i osećati, postavljajući svoj temelj, da sudelujemo u izgradnji sveta. (SaintExupery, 2002). Kada se ljudi boje, odriču se slobode i prepuštaju je snažnoj vlasti, odbacujući odgovornost. Oni koji su spremni prihvatiti posledice slobode svesni su, da su doista odgovorni

za svoj život i znaju da najbolji odgovor na nezaobilaznu vanjsku prepreku dolazi iz unutrašnjosti jer je rešenje u njima, a ne izvan njih uz odgovornost za svoju sadašnju i buduću sreću (Lenoir, 2015, 29)

Za razliku od antičkog, savremeni čovek se emancipirao od društvene veze i tradicionalnih uloga i hijerarhija, ali samo da bi otkrio da je njegova novo osvojena beskonačna sloboda preveliki teret (Nietzsche, 2000b, 59). Niče ne veliča samo surovu osnovu države, već brani klasični platonski koncept države u kojoj se naglasak stavlja na etički temelj političkog života, dok se pojedinac vrednuje onoliko koliko ispunjava svoju posebnu funkciju u društvenoj celini (Ansel Pearson, 1994, 76).

Kriza Moderne

Kritika moderne politike je vezana za fundamentalnu kritiku same modernosti koju vidi kao krizu budući da su najviše vrednosti, koje su rukovodile delovanjem zapadnog čovečanstva u poslednja dva veka, same sebe obezvređile. Nesposobno da postavi nove ciljeve ili vrednosti, moderno čovečanstvo postoji u pustinji nihilizma (Wilson, 2013,176). Kriza modernosti počinje modernom filozofskom revolucijom čija je polazna tačka bila izvesno sužavanje klasičnog filozofskog horizonta (Ibid, 177).

Kritiku modernosti Niče primarno usmerava na bezvredne institucije. Krivci takvog stanja su ljudi jer su izgubili sve instinkte od kojih nastaju institucije. Preduslov postojanja ustanova je postojanje izvesne volje, instinkata imperativa, koji su antiliberalni. Postojanje takve volje, temelj je osnivanja *imperiuma*. Zapad nema više onu vrstu instinkata od kojih nastaju institucije, ali i budućnost jer to ne odgovara „savremenom duhu” koji prezire, mrzi, odbija ono što od institucija čini institucije i zamišlja opasnost novog ropstva tamo gde se samo izgovori reč „autoritet”. Niče ukazuje na duboku dekadenciju instinkata i vrednosti političara i političkih partija jer instinktivno više vole ono što razlaže, što ubrzava kraj (Niče, 1985, fr.39). Kako se oni zalažu za demokraciju, ona je uvek oblik propadanja organizirajuće snage, sa svim njezinim polovičnostima, kao oblik propadanja države (Niče, 2005, I, fr. 349).

Kriza modernosti je deo umetničke krize jer počiva u nesposobnosti moderne kulture da se estetski utemelji i postavi smisao unutar besmislenog vrtloga postajanja (Wilson, 2013, 203). Modernost svoj temelj ima u „robovskoj” kulturi ili moralu jer je kultura zasnovana na „nagonu da postoji po svaku cenu, isti svemoćni pogon koji stvara zakržljale biljke sa korenjem u sušnim stenama” (Nietzsche 2000b, fr.1).

Po Karlu Jaspersu, Niče je označio prekid sa tradicijom, zbog čega se filozofija u krajnje graničnom iskustvu pred onim ništa u trajnom prekoračivanju svih pozicija i protu pozicija, rastvara u filozofiranje bez uporišta i granica (Hofmann, 1998). Kada Niče odbacuje sve filozofske sisteme u tradicionalnom smislu, to ne znači da njegove nove istine među sobom nisu stvarno povezane. Nakon što je potkopana vera u hrišćanskog Boga stvoritelja, mora se srušiti sve ono što je bilo „na njemu izgrađeno, na njega oslonjeno, sav naš evropski moral” (Nietzsche, 2003, fr.343) tj. sve stare istine i vrednosne procene. Bog je mrtav, ali je potrebno pobediti i njegovu senu (Ibid, fr.108). Svet bez Boga se pokazuje kao „glup, slep, lud i upitan” (Isto, fr.357) ispražnjen od smisla jer nema cilja. Zato se i „celi idealizam dosadašnjeg čovečanstva” nalazi pred obratom u nihilizam (Nietzsche, 1988, fr.12) iz očajja zbog uzaludne potrage za nekim smislom, jedinstvom i celinom svog zbivanja te nemogućnosti „izgovaranja” u metafizički svet „istinskog bitka” (Isto, fr.617). Čovekova volja pre želi još i ništa, nego da ništa ne želi, te počinje „veliko gađenje”, „volja za ništa.” (Niče 1986, II, fr.24) Od čega je Bog umro? Smrt Boga je konsekvencija hrišćanske vere. U nihilizmu koje nastupa izlazi na videlo samo osnovni nihilistički karakter vere u onostrano carstvo.

Nihilističke posledice političkog i političko-ekonomskog načina mišljenja, gde sva načela na kraju postaju obojena atmosferom pozornice su dah mediokritetstva, beznačajnosti, nepoštenja. (Nietzsche 1988, fr.6). Nihilizam je psihološko stanje traženja, u svemu što se zbiva, „smisla” koga u njemu nema (Ibid, fr.12). Nihilizam, dekadencija i ustanak robova su procesi emancipacije moderne, ili Hegelovim jezikom, napredak u svesti o slobodi.

„Država kulture” kao „moderna ideja” ima zadatak oslobodenja duhovnih snaga neke generacije toliko da one mogu služiti i koristiti postojećim institucijama, stavljajući ljude sve više u okove (Niče, 1997). Kao puka organizacija zaštite „mnogobrojnih”, država ubija stvaralački život koji zahteva jačanje jer je država mesto „gde se polagano samoubojstvo zove život.” Tendenciju prema savršenom mirnom poretku Niče se, obzirom na njegovu predodžbu života kao volje za moć, čini protu životnom. Pojam države se kod njega pozitivno akcentira kad se njime označava institucionalni odnosi ranga i zapovedanja. (Niče 1986, II, fr.11) Pod tim aspektom Nietzsche označava modernu demokraciju „istorijskom formom propadanja države” (Nietzsche, 1988, fr. 717). Moderna „država” je jedan od neprijatelja koje kritični Niče najžešće napada, kao „najhladnija od svih hladnih čudovišta” (Niče, 1992, I.11);

lažni idol koji ograničava rast kreativnog pojedinca. Međutim, prema Ničeovoj logici afirmacije putem opozicije, ovaj ratoborni napad na modernu državu trebao bi uroditi plodom kao pozitivno političko učenje.

Poreklo države je nasilno i krvavo, jer je u prirodi moći da ona „daje prvo pravo, a nema prava koje nije u osnovi pretpostavka, uzurpacija, nasilje” (Nietzsche 2000b, 10). Najstarija „država” nastaje kao užasna tiranija, kao ugnjetačka i bezobzirna mašinerija, a sirovina od naroda i polu životinje je izgnečena i izmrvljena, ali i uobličena (Niče, 1986, fr.17). Moć može ograničavati samo druga moć, a takvu moć kao što je država, samo društvo. Država je neorganska, veštačka tvorevina, „čudovište koje laže na svim jezicima dobra i zla”, a „ukradenim zubima jede, zajedljivica.” Prema njemu država je greh prema običajima i pravima, ona krade i ima mnogo pohlepnih želja. Znak raspoznavanja države Niče vidi u zrci jezika dobra i zla iz kog se iskazuje volja za smrt. (Niče, 1992, 15)

Niče „državu” vidi kao čopor plavokosih grabežljivih životinja, ratnički organizovanu rasu osvajača i gospodara sa snagom da samorazumljivo polaže svoje strašne šape na stanovništvo koje je možda po broju nadmoćno, ali bezoblično i još luta... „Onom tko može zapovedati, ko je po prirodi „gospodar”, ko nastupa nasilno u činjenju i ponašanju, njemu nisu potrebni ugovori. Njegovo delo je instinktivno stvaranje formi, utiskivanje formi, to su najnedobrovoljniji, najnesavladiviji umetnici koji postoje” (Niče, 1986, fr.17). Država je organizacija, a svakoj organizaciji vlastito održanje i jačanje postaje važnijim od onog zbog čega je nastala (Marjanović, 2006) sa ciljem nametanja discipline pojedincu i oduzimanjem njegovih kreativnih moći. Niče moć države vidi daleko izvan razumevanja i egoizma pojedinca (Nietzsche, 2000b, 11). Iako državu svaća kao gvozden spoj koji nasilno proizvodi društvo, samo je ona, uprkos svom sramotnom poreklu i nasilnom rođenju, u stanju da otkrije pojedincima njihovu pravu vrednost, jer ih ponekad, možda u borbi, poziva na herojske žrtve i herojska dela (Ibid, 7).

Niče ukazuje na neprijatnu istinu da moderna liberalna demokracija teži podrivanju estetske veličine, herojskoj individualnosti i aristokratskoj predstavi o slobodi (Ansell-Pearson, 1994, 77). Moderna filozofija države za Ničea proizilazi iz „liberalnog optimističkog pogleda na svet koji ima svoje korene u doktrinama francuskog racionalizma i francuske revolucije” (Nietzsche, 2000b, 14). Cilj moderne politike je da oslobodi državu od mogućnosti nesagledivih ratnih trzajeva i uspostavi je na racionalnoj osnovi za postizanje ekonomskih ciljeva, što Niče

naziva „devijacijom države, kao sklonost ka novcu i sigurnoću.” (Ibid, 15). Suprotno svojim namerama, ljudi žrtvuju sebe državnoj svrsi, vođeni nesvesnim instinktom sigurnosti. Država je mudra institucija za zaštitu jedinki jednih od drugih; ako pretera u usavršavanju države, jedinka će na kraju biti njome oslabljena, čak uništena tj. potpuno će biti izneveren prvobitni cilj države. Država ili organizirani nemoral vidljiv je iznutra kroz policiju, kazneni zakon, klase, trgovinu, porodicu i izvana: kao volja za moć, volja za ratom, osvajanjem, osvetom (Nietzsche, 1988, fr.717).

Niče objašnjava sadašnjost, i njene mogućnosti za budući razvoj, ukazujući na drugačiju sliku prošlosti od one koja je preovladavala u evropskoj kulturi njegovog vremena (Ansell Pearson, 1994, 80). Za razliku od perspektive iz njegovog ranog perioda, Nietzscheovo zrelo razmišljanje se zasniva na insistiranju da je potrebno udaljiti se od „modernosti” ako je želimo uspešno prevazići. Sebe opisuje kao učitelja modernog doba *par excellence*, jer njegovo životno delo objedinjuje i morbidne i zdrave aspekte, predstavljajući opasnost i obećanje. (Niče, 1988, fr.1).

Nestanak autoritarne države sa posledicom „razuzdavanja privatne individue” obavljanja državnih poslova putem „privatnih društava” i uopšte ukidanja suprotnosti „privatnog i javnog” neizbežan je rezultat „smrti Boga.” „Vera u božanski poredak političkih stvari, neki misterij u egzistenciji države religioznog je porekla: nestane li religija, država će neizbežno izgubiti svoj stari veo irisa i neće više pobuđivati strahopoštovanje. Suverenost naroda... služi tome da se oteraju i poslednja čarolija i praznoverje na polju tih osećaja” (Niče, 2005, I, fr.472; Nietzsche, 1988, fr. 725) dok nekadašnja vladarska znamenja propadaju u sjajnu prašinu (Niče, 1992, IV).

Niče smatra da je fundamentalna posledica uspona moderne demokracije „pad i smrt države”. Jedna od tačaka koje želi istaći je da moderna sekularna država predstavlja samo „oslobođenje privatne ličnosti”, a ne „pojedince” (Lenoir, 2015, 87). Ogromna državna mašina potčinjava sebi pojedinca, tako da on otklanja odgovornost za ono što čini (poslušnost, lojalnost itd.) (Nietzsche, 1988, fr.718).

Poput političkog mišljenja Rusova (Russeaua) i Hegela, Ničeova političku misao je težnja da se transcendirna atomistička osnova modernih društava i njen uski, „buržoaski” individualizam. Privatizacija društva za Ničea znači kraj društva (Ibid, 88). U budućnosti će pojedinac videti samo onu stranu svoje države koja obećava da će biti korisna ili preti da će biti štetna za njega. Nepoverenje u svaku vlast, uvid u beskorisnost i destruktivnost ovih kratkotrajnih borbi nagaće ljude na sasvim novu

odluku: rešenost da se ukine koncept države i razlike između privatnog i javnog (Niče, 2005, fr. 472).

Iako je Niče, verujući u čovekovu koristoljubivu razboritost, očekivao neki „još svrhovitiji izum nego što je bila država” kasnije zaključuje da je tom procesu potrebno „lečenje”, odnosno militarizam. (Nietzsche, 1988, fr.41) Održanje militarne države poslednje je sredstvo, a tradicija je da se ona prihvati ili zadrži obzirom na najviši tip čoveka ili snažan tip. Približava se neotklonjivo, oklevajući, strašno poput sudbine, velika zadaća i pitanje: kako upravljati Zemljom kao celinom? Za što se treba odgojiti čovek „kao celina, a ne više kao neki narod, ili rasa? (Nietzsche, 1988, fr. 957)

Savremeno doba je „zaraženo biografskom kugom”, koja ga tera na „sasvim drugačija i veličanstvenija razmišljanja o dostojanstvu čoveka” nego što bi inače bilo opravdano (Niče, 1981, 4). U kontekstu ove vere u vrednost ljudskog postojanja i dostojanstva čoveka, trulež modernosti dostiže svoj grozničavi nivo u apsolutnom poricanju mogućnosti prevazilaženja naših individualnih strasti – uključujući osnovnu želju za pukim postojanjem, a ne za vlastitim samoprevazilaženjem (Lenoir, 2015, 183).

Niče će u kasnijem razdoblju okarakterisati proizvod ove prosvetene, liberalne racionalnosti „poslednjeg čoveka” kao vrhunac logike modernosti, koji traži mirno, beskonfliktno postojanje jednostavnih zadovoljstava i pogodnosti: „Još uvek se svađamo, ali se ubrzo mirimo.” (Niče, 1992, 51) Da bi mogao živeti suočen sa besmislenošću svog postojanja, savremeni čovek, kao „poslednji čovek”, mora stvoriti fikcije za sebe koje se mogu videti u takvim modernim pojmovima kao što su „navodna jednaka prava za sve” ili „temeljna prava čoveka”, čoveka kao takvog ili dostojanstvo rada. Niče se ne protivi ovim fikcijama nego im se suprotstavlja jer su „prozirne laži” (Nietzsche, 2000b, fr. 3).

Moderna demokracija put je ka „propadanju države” (Niče, 2005, fr. 472). Modernom dobu nestaje vera u безусловni autoritet i konačnu istinu. Karakteristika modernog doba je sekularizacija političke vlasti, a u političkom životu nema pravog osećaja za običaje i tradiciju. Kapacitet izgradnje nove budućnost zavisi od sposobnosti da se vidi kontinuitet sa snagama prošlosti (tradicija). Određen način razmišljanja o politici i društvu (Niče to naziva „verom”), koji bi nam omogućio da računamo i predviđamo budućnost, neprimetno nestaje. To je „vera da čovek ima vrednost i smisao samo ako je kamen u velikom zdanju” (Nietzsche, 2003, fr. 356). U takvom poretku religija je koristan instrument kontrole

i političke discipline. Kako je vera u božanski poredak u oblasti politike religioznog porekla, sa opadanjem religije, nastanak modernih država prati gubitak poštovanja, kao pretnja potkopavanja građanskog mira i harmonije. „Kada je duša slomljena, telo se predaje, iskreno i bez rezerve” (Pekić, 2012, 68).

U procesu u kome su razboritost i lični interes savremenih ljudi postali njihov najjači i najaktivniji instinkti, a „država više nije jednaka zahtevima ovih sila”, ono što dolazi nije kaos i anarhija već postepena i prosvetljena borba za „pronalazak koji više odgovara njihovoj svrsi od države” (Lenoir, 2015, 88). Ogromna državna mašina potčinjava sebi pojedinca, tako da on otklanja odgovornost za ono što čini (poslušnost, lojalnost). Sve što jedan čovek čini i nauči u službi države, protivi se njegovoj prirodi (Nietzsche, 2003, fr.356). Prema Ničeju, „mi moderni” više nismo političke životinje u grčkom smislu sposobne da poznamo sebe i organizujemo se kao „materijal za društvo” (Nietzsche, 2002, fr. 262). Čovek ressentimana, kao slika modernog čoveka, nije častan, ni naivan, niti sa sobom iskren. Njegova duša škilji, njegov duh voli skriveno pribežište, skrivene puteve, stražnja vrata. Takav tip čoveka, koji u sebi potiskuje izravan respekt na vanjske okolnosti ili ih, pak nije kadar istinski sagledati, pa se njegova potisnuta zavist manifestuje na zaobilazan način, tip je slabog čoveka. Viši, plemeniti tip čoveka, jaki čovek, ne može biti čovek ressentimana: „Zahtevati od jakosti da se kao jakost ne očituje postati gospodarem, da ne bude željan neprijatelja, otpora, trijumfa, besmisleno je kao zahtevati od slabog da se očituje kao jak” (Niče, 1986, fr.10).

Za Ničea je moderni moral oblikovan po meri malog čoveka, kroz „moral stada” te je time bitno nastavak hrišćanskog morala. Moral „negira život”, „pod njegovim svetim imenom i vrednosnim formulama krije se osiromašeni život, volja ka kraju, veliki umor.” Moral je štitio priproste od nihilizma time što je svakome pridodao beskrajnu metafizičku vrednost, uvrstio ga u jedan poredak koji se ne slaže sa svetskom moći i poretkom ranga (Nietzsche, 1980, V, 71). Trule vladajuće klase stvorile su loš položaj za klasu jakih ljudi. „Država” kao administracija pravde nešto je kukavičko jer ne postoji veliki čovek, kao određenje mere. Nesigurnost je toliko velika da ljudi padaju ničice pred svakom silnom voljom koja zapoveda. (Nietzsche, 1988, fr.750)

Tko su oni, ti osnivači države, bića koja stižu kao kob? Oni su „rasa osvajača i gospodara koja, je ratnički organizirana sa snagom organiziranja i bez dvoumljenja stavlja svoju strašnu šapu na brojčano

mnogo nadmoćnije, tumarajuće stanovništvo” (Niče, 1986, II, fr.17). Sa takvim bićima se ne računa, ona nailaze kao sudbina, bez opravdanja, bez razuma, obzira, izgovora, ona su tu kao munja, suviše strašna, suviše iznenadna, ubedljiva, suviše „drukčija” da bi se čak i mrzila. Oni instinktivno stvaraju oblike, kao najneslobodniji, najnesvesniji umetnici koji postoje, tvorevina sa vlašću koja živi. Ta bića, rođeni organizatori, ne znaju šta je krivica, odgovornost, obzir. Kod njih se „nečista savest” nije razvila, ali bez njih se ona ne bi ni razvila. Zbog njih ogromna količina slobode nije prognana iz sveta, već uklonjena i prikrivena. Taj instinkt slobode koji je nasilno učinjen latentnim, zatvoren u unutrašnjost, to je nečista savest u svom početku. (Niče, 1986, II, fr.17)

Niče je ukazao na proces koje počinje sa osnivačima države, tim umetnicima „pogledom blistavim poput mjedi” koji „stvaraju ugnjetavačku i bezobzirnu mašineriju” podižući pred svakim izgledom za oslobođenje železnu nemogućnost. To se „obeskonačenje” ne može shvatiti kako bi Niče želeo, kao posledica interakcije predaka, dubokih genealogija i proširenih veza porekla; već pre kao potonje osujećenje, novog srodničkog odnosa i direktne filijacija. Tada je poredak, gospodar pokretnih i konačnih blokova, svrgnut od boga, nepomičnog organizatora cigli i njihova beskonačnog kruga (Deleuze, Guattari, 2015, 187).

Pekić kroz lik Adama u romanu *Kako upokojiti vampira*, objašnjava silu koja se prenosi na plan države, dok je kod biblijskog Adama ta sila bog. Ovakvo razumevanje države nalik je Zaratustrinom kontekstu ... „Preklinjem vas, braćo moja, ostajte verni zemlji, i ne verujte onima koji vam govore o nadzemaljskim nadama! Otrovnici su to, svesni ili nesvesni. Oni preziru život koji su i sami otrovali.” (Niče, 1992, 50) Ova dva Adama, ipak možemo tumačiti i kao suprotstavljene, jer dok je biblijski Adam pračovjek, Pekićev Adam se uspostavlja na obrisima Niče natčoveka.

Niče u *Ljudsko isuviše ljudsko* značajno ublažava svoju raniju platonsku koncepciju države priznajući, da ako je cilj politike da život učini izdržljivijim za što više ljudi (što otkriva kao temeljni utilitarni moral modernog života), onda ljudima treba dozvoliti slobodu da odrede šta podrazumevaju pod trajnim životom, sve dok „ne postane politika u ovom smislu” (Niče, 2005, 438). Društvo mora osigurati prostor za retke, jedinstvene i plemenite; odnosno prostor za nepolitička osećanja i težnje kako bi se osiguralo da sve u životu ne postane ispolitizirano i kao rezultat toga vulgarno. Niče posmatra modernu demokratsku politiku u sasvim drugačijem svetlu od zabrinutosti i strahova u ranijem periodu i

promišljanjima o grčkoj državi. U ovom periodu on ima drugačiji način političkog razmišljanja koji može anticipirati njegovu kasniji koncept „velike politike”, koja postavlja elitnu klasu filozofa-zakonodavaca koji će stvarati nove vrednosti i biti inspiracija da se „mi moderni” pretvorimo u dobre Evropljane. „Aristokratski radikalizam” koji karakterizuje Ničeovo kasnije razmišljanje je možda više sredstvo za postizanje cilja koji bi doveo do fundamentalne promene i postavio politiku u novu perspektivu izvan uskog horizonta nacionalizma, nego cilj sam po sebi. Nakon što je na zadovoljavajući način izložio svoju filozofiju,

Niče razmatra „komplementarnu političku fazu”, prateći vlastitu uočljivu političku agendu „velike politike” (Drochon, 2016, 140). Ovaj prikaz velike politike uključivao je stvaranje međunarodnog pokreta, sastavljenog od glavne kaste „uzlaznog života” koji bi ovladao Evropom i pokrenuo novo doba visoke kulture (Ibid, 161, 168). Niče dvoznačno sagledava pojam „velike politike”; političko organizacijski i antropološki metafizički. S jedne strane, sagledava politiku u širem opsegu, koja probija i prevladava odumrle političke oblike tako što se okreće od nacionalne prošlosti prema globalnoj budućnosti, a sa druge nove strane, sagledava njezinu funkciju jer joj pripada zadaća osmišljavanja čovekovog postojanja u celini nakon što su nestali dosadašnji temelji naše društvenosti i politike te su „uništene pretpostavke za sve prijašnje ciljeve”. (Nietzsche, 1980, VII, 1) Nužno je okrenuti se čovečanstvu (Nietzsche, 1988, fr.866) što je zadaća višeg tipa čoveka, stvaralačke elite za čije stvaranje organizacija vladavine nad Zemljom opet postaje samo „sredstvo” (Nietzsche, 1988, fr.862). Iz tog razloga je i Zaratustrina mržnja prema demokratskom procesu nivelacije izričita jer tako nastaje inteligentna, spretna i pokorna masa ljudi, kao tip „domaće životinje” koja se sve više širi Evropom. Dok demokratizacija Evrope stvara tip spremnog za ropstvo u najfinijem smislu, jak čovek će morati postati moćniji i bogatiji nego što je do tada postojao, u najvećoj meri zahvaljujući oslobođenju od predrasuda, velikoj raznolikosti vežbe, umeća i maske. Demokratizacija Evrope je ujedno i nedobrovoljna priprema za uzgoj tiranina – pri čemu se ta reč razume u svakom smislu, pogotovo duhovnom. (Nietzsche, 2002, fr. 242)

Niče zagovara nastanak višeg, jačeg, natčovečnog tipa čoveka, i to svesno i namerno, a ne tek kao posledicu istorijskog slučaja kao u antici i renesansi (Nietzsche 1980, IV, fr.2). Ovakav pristup je središnja misao, utemeljena u filozofiji samoprevladavanja nihilizma, kao temelj kasnijih promišljanja o pravu i državi, društvu i politici. Primerenim za postizanjem te svrhe on se koleba između ideje samoprevladavanja i

biološke evolucije. Upitno je Ničeovo oslobađanje života putem uništenja morala, (Niče, 2005 I, fr. 463) a njegovo „prosvetiteljstvo” (Nietzsche, 1988, fr. 957) je usmerno protiv „modernih ideja” i Rusoa, sa ciljem da „jake vrste ljudi najviše duhovnosti i snage volje polako i oprezno oslobode instinkta”, do sada sputanih i obezvređenih. Na taj način se stvaraju pretpostavke za „prevrednovanje vrednosti” čime se rastvara etnički imperativ „najkrućeg samo-zakonodavstva” (Nietzsche, 1988, fr. 960) s jedne strane, i rigoroznog preporučivanja bioloških praksi (Isto, fr.734) odabira koje se nipošto ne iscrpljuju u tome da se njime „njegova objedinjena intencija nalazi u jeziku biološkog pojednostavljenja” (Jaspers, 1997, 284).

Kad Niče ističe vrednosti zadovoljenja instinkata, on se ne ograničava samo na zadovoljenje samih instinkata, već ističe i njihovu afirmaciju koja se nalaze u temelju političkih činioaca, partija, institucija, države, budući da „naše institucije ne vrede više ništa. Za takvo stanje stvari nisu krive one, već ljudi jer su izgubili sve instinkte od kojih nastaju institucije, dok su za ljude izgubljene institucije jer za njih više ne valjamo... Da bi postojale ustanove, treba postojati izvesna volja, instinkti, imperativ, volja za tradiciju, za autoritet. Zapad nema više instinkte od kojih nastaju institucije i budućnost: njegovom „savremenom duhu” ništa nije po volji. Moć koja je temelj institucija se prezire, mrzi, odbija, a zamišlja se opasnost novog ropstva gde se izgovori reč „autoritet.” (Niče, 1985, fr. 39). Liberalne institucije su radikalniji neprijatelji slobode jer unižavaju volju za moć, a utiru put čoporskoj životinji.

Čitav niz vrednosnih svojstava koja su predmet njegove kritike, kao što su mnoštvo vrlina (pravednost, skromnost, hrabrost, pouzdanost, požrtvovanje, jednostavnost, pravednost, velikodušnost, poslušnost, ne-sebičnost, sloboda, jednakost) za Ničea nisu „dobra po sebi, već zahtevi društva, stada, kao sredstvo za njihove ciljeve, nužnost za održanje i napredak, pa su i posledica instinkta stada u pojedincu” (Nietzsche, 1988, fr. 284). Dva učenja koja se u društvu najviše ističu su „jednaka prava” i „simpatija prema svemu što pati” (Ibid, fr. 957). Njegova filozofija ne predstavlja „individualistički moral,” uz isticanje da duh stada treba „gospodariti u stadu, ali ne van njega. Instinkt stada, kao suverena sila je u osnovi različita od instinkta jednog aristokratskog društva” (Ibid, fr.53). On ne odbacuje moral koji proizlazi iz „duha stada,” odnosno težnji zajednice, već smatra da njegovu primenu treba ograničiti na tip ljudi za koji je prikladan. Ljudi takvog morala ne poseduju volju za moć,

toliko omrznutu u doba demokracije te je cela psihologija tih vremena usmerena na unižavanje i klevetanje te volje (Nietzsche, 1988, fr.751).

Lagano napredovanje i uzdizanje srednje i niže klase je započelo i pre Francuske revolucije, a koje bi i bez revolucije isto tako napravilo sebi put, (Ibid, fr.60) nosi u sebi instinkt stada i prosečne prirode koje preko hrišćanstva postaju vrednosti u svakom pogledu. Ova mediokritetska priroda postaje do te mere samosvesna da sebi priznaje i politički status. Demokracija je hrišćanstvo načinila prirodnim, ističući ga kao oblik vraćanja prirodi. Rezultat tog procesa je gubljenje prirodnog karaktera aristokratskog ideala kroz „višeg čoveka” (Nietzsche, 1988, fr.215). Zbog toga je i razumljivo da je demokratija neverovanje u velike ljude i odabrano društvo (Ibid, fr.752), a usmerena je puštanje na slobodu lenosti, umora, slabosti (Ibid, fr.763). Niče u odbacuje svet dosadašnje politike kao ne-zbiljski te insistira na brisanju njegovog horizonta. Politika ga zanima samo kao simptom „ukupnog stvaranja” života, kao predznak obrata ili kao sredstvo ukidanja tog stvaranja. On teži prevladavanju današnjeg čoveka i stvaranju natčoveka, primat volje za moć nad umom u ime volje za moć. Duhovni spor je samo oblik borbe za moć, a pojmove poput jednakosti, pravednosti, ljubavi za slobodu su „pokazatelji” posve drugih motiva. Prema Niče u, moral, običaji, pravne i političke institucije, ograničavaju moć pojedinca i omogućuju ostvarenje moći zajednice. Takva moć je ispod maksimuma individue, a u mnogim slučajevima pojedinac je prinuđen učiniti ustupak zajednici, pošto samostalno ne može postići optimum moći. U tom slučaju pojedinac sledi „instinkt stada,” koji ograničava ponašanje pojedinca i određuje njegovu funkciju u službi volje za moć zajednice. Moral proizlazi iz „instinkta stada” koji pod izvesnim uslovima dovodi do dekadencije i nihilizma. Nametanje morala „stada” promovisan i nametnut od strane društva, dovodi do štetnih posledica za izuzetne pojedince koji ne pripadaju „stadu.”

Niče duboko veruje da mora doći vreme „jače od ove trule sadašnjosti koja sumnja u sebe,” koje će doneti velikog spasioca, „čoveka velike ljubavi i prezira”, stvaralačkog duha, usamljenog što se pogrešno tumači kao bjeg od stvarnosti, dok je ona udublivanje u stvarnost koju on donosi. Taj čovek budućnosti će doneti oslobođenje od velikog gađenja i dosadašnjeg ideala, od volje za onim ništa, od nihilizma, koji ponovo oslobađa volju, zemlji vraća cilj, a čoveku njegovu nadu. Niče u takvog čoveka vidi kao antihristu i anti nihilista, pobjednika boga i onog ništa (Niče, 1986, fr.24).

Osnovna razlika između Niče u shvatanja iz srednjeg perioda i kasnijih godina je u tome što u prvom on predviđa društvenu i moralnu

promenu koja se odvija kroz proces liberalne preporuke, a kasnije konstruiše proces aristokratskog zakonodavstva. U svom zreлом političkom razmišljanju Niče prihvaća makijavelizam koji u misli srednjeg doba povezuje sa despotizmom socijalizma i odbacuje zbog oslanjanja na silu i prevaru. Niče u glavni uvid u politiku u modernom dobu je da, sa padom verskog autoriteta, propadanjem tradicionalne države i urušavanjem tradicionalnog prava i običaja, odnos između pojedinca i društva treba rekonstruirati i prevrednovati. Ovaj uvid nikako nije jedinstven ili originalan za njega, ali kao jedna od njegovih najvažnijih preokupacija pokazuje do koje mere je tipičan portret njega kao nepolitičkog filozofa duboko pogrešan i neadekvatan (Ansell-Pearson, 1994, 97).

Nietzsche u knjizi *Tako je govorio Zaratusra* dramatizuje i ironizira osećanja potrebe za politikom iskupljenja u doba nihilizma kada postaje nemoguće protumačiti natčoveka kao ideal koji će čovečanstvu doneti spasenje. Ničeova čežnja za novim čovečanstvom izraz je nihilističkog stanja koje mora biti prevaziđeno (Lenoir, 2015, 102). Filozofi budućnosti se trebaju obratiti „velikom zadatku i pitanju” koje se čovečanstvu neumoljivo približava kao strašna sudbina: „Kako će se upravljati zemljom kao celinom? U kom cilju će se „čovek” kao celina – a ne više kao narod ili rasa – odgajati i obučavati?” (Ibid, 104) Takvi ljudi velikoga stvaranja, prave velike ljude, traženi su danas uzalud i verovatno još dugo (Nietzsche, 1988, fr.957). Samostalni, suvereni pojedinci su viši, jači tip bez mogućnosti da ostvare svoju izvrsnu prirodu u uslovima moralnih ograničenja zajednice jer ono što je dobro za „gomilu” štetno je za više ljude. Vrednosti zajednice nisu vrednosti jakih i suverenih pojedinaca jer su vrednosti „gomile” suprotne vrednostima viših ljudi. Dominira moral „stada,” jer je „moral u Evropi moral životinje stada”. Postoje i mnogi drugi, viši morali, ali protiv takve „mogućnosti,” ovakav moral se odupire svim silama jer uporno i neumoljivo ponavlja ‘ja sam sâm moral, i ništa osim mene nije moral!’” (Nietzsche, 2002, fr. 202). Nasuprot takvom moralu, on zagovara aristokratske duhovne vrednosti. Od ideala stada koji su na vrhuncu kao najviša mera vrednosti „društva”, on zagovara aristokratizam (Nietzsche, 1988, fr. 936) i preporučuje ideal veličine onima koji imaju moć prevazići sebe. Taj ideal svakako nema univerzalnu preskriptivnost, ali je opravdano zahtevati veličinu od ljudi koji po svojoj prirodi imaju potencijala za nju. Moral „stada,” koji je univerzalno nametljiv onemogućava višim ljudima da ostvare veličinu, udaljavajući ih od njihovih potencijala. „Niža vrsta („stado,” „masa,” „društvo”) zaboravlja na skromnost i uveličava svoje potrebe do

metafizičkih vrednosti i vulgarizuje celi život. Kada masa gospodari, ona se tiranski odnosi spram izuzetka..." (Nietzsche, 1988, fr. 27). U slučaju da država ima preterano velike zahteve na svima poljima, pored pravih radnika, postoje i „zastupnici”, pored naučnika postoje i literati, pored patničkih narodnih slojeva, postoji masa nesposobnih brbljivaca koji tu patnju „zastupaju”. Toj grupi, naravno pripadaju i profesionalni političari koji zastupaju bedu pred parlamentom, hvaleći se (Ibid, fr.75).

Logika dekadencije

U duhu Ničeovih razmišljanja, Sarah Kofman kroz njegove metafore tumači filozofiju kao novu vrstu spoznaje koja raskida sa tradicionalnim genealogijama i metodologijama, odbacujući teorijsku teleologiju jer je Niče „do svoje istine došao sam različitim putevima i na različite načine, budući da sam put – ne postoji!” (Niče 1985, 213). Drugim rečima, preko Ničeove perspektive moguće je doći do anti dogmatizma, kao oblika teorijskog pluralizma. Iako metafore mogu biti nove, a metode (umetnost i stil pisanja) mogu varirati, koren ideja na kome su zasnovane ostaje isti. Niče moderne države opisuje kao mravinjake gde šefovi i vladari prevladavaju svojom niskošću, sklonosti i lakrdijašenjem. Kroz Ničeove složene metafore, lako se može nasluti u koju je kategoriju (tip) svrstana rasa „gospodara”. Kad nihilizam trijumfira, tada volja za moć prestaje značiti „stvaranje”, i označava želju za moć, htenje za dominacijom (dakle, sebi pripisati ili prisvojiti ustanovljene vrednosti, novac, čast, vlast...) (Delez, 1983, 41). Nihilizam nije uzrok, nego logika dekadencije. Kao izraz je nastao kroz nametanje vrednosti protivnih životu, mržnji prema rangiranju i pokušaj stvaranja „istinskog” sveta. Nihilizam dovodi do obezvređivanja starih vrednosti i nestanka smisla u svetu i životu. Dosadašnji vrednosni sudovi dekadencije praćeni su dugom vladavinom protu životnih instinkata vladajućih hrišćansko moralnih sistema što je dovelo do postupnog slabljenja volje u svim vidovima života. Slabi su rađali i odgajali slabe, dok ih je moral štitio od nihilizma. Vladavina slabih kao većine i osrednjih, postala je neminovna, dok je viši tip čoveka bio tiraniziran, postajući pesimist i nihilist. Niče naslućuje da se „iza” takvog sistema krije besprimeran teror u uporedbi sa kojima drevni sistem okrutnosti, primitivni oblici ukroćivanja i kažnjavanja nisu ništa. Teror je metod kojim država prisvaja postojeći rad zajednice. Dok okrutnost prvenstveno ima za svoj objekat fizičko telo i organe članova zajednice, teror poseduje mnogo širi obim i sposoban je prenositi represiju van

okvira izolovanih saveza porodica sa transcendentne pozicije (Hristov, 2020, 111).

Kao u Kafkinom romanu, *Na gradnji kineskog zida*, država je ponajpre transcendentalno jedinstvo koje sjedinjuje relativno izolovane podskupove što funkcioniraju odvojeno, propisujući im razvitak te rad konstrukcije uz pomoć fragmenta. Razasuti delomični, objekti delovi su tela bez organa. Kafka je bolje nego itko pokazao da zakon nema nikakve veze sa skladnim, prirodnim i imanentnim totalitetom, već deluje kao eminentno formalno jedinstvo i u skladu sa time vlada nad delovima i fragmentima. Država je izvor ili apstrakcija, izvorna apstraktna bit koju ne treba poistovetiti sa početkom.

Kako Niče zagovara nužnost ideje nejednakosti, proces egalizacije masovnog i mašinskog društva pod tom pretpostavkom nije pomanjkanje „robova” nego pomanjkanje „gospodara” (Lenoir, 2015, 293). Nepostojanje stvaralačke elite treba smatrati životno opasnim problemom. Za koga zapravo radi moderan rob i šta je on? Rob je svako ko „od svog dana nema dve trećine za sebe.... bez obzira da li je on državnik, trgovac, činovnik, učenjak” (Nietzsche, 1988, fr.758) i svi oni poput robova gledaju na korist i ugodu. „Bogati” su najsiromašniji jer su zaboravili pravu svrhu bogatstva. Moralno govoreći, ta celokupna mašinerija, solidarnost svih kotača, predstavlja maksimum u izrabljivanju ljudi: ali ona pretpostavlja one radi kojih to izrabljivanje ima smisla, inače bi ona bila samo ukupno smanjivanje, kao fenomen nazadovanja u najvećem stilu (Nietzsche, 1988, fr.866). Niče zaključuje da je nužnost „protu pokreta...stvaranje luksuznog viška čovečanstva”, i zato postulira jaču, višu vrstu čoveka, ukratko, natčoveka” (Isto, 866).

U toj perspektivi ambivalentna je i procena moderne države koja nije sama sebi svrha nego samo sredstvo života. Niče naslućuje da se „iza” takvog sistema krije besprimeran teror, u uporedbi sa kojima drevni sistem okrutnosti, primitivni oblici ukroćivanja i kažnjavanja nisu ništa (Deleuze, 1983, 179). Kako se dolazi do toga da država čini mnoštvo stvari koje pojedinac nikada ne bi pristao učiniti? Napravljen je sistem podelom odgovornosti, naređivanja, zapovedanja i izvršenja, uvođenjem vrlina poslušnosti, dužnosti, ljubavi prema otadžbini i svome vladaru, podržavanjem ponosa, strogosti, jačine, mržnje, osvete; jednom rečju podržavanjem svih tipičnih crta koje su potpuno strane pojedincu iz gomile (Nietzsche, 1988, fr.717). Sva glupost i proizvoljnost zakona, sva patnja i inicijacija, sav perverzivni aparat represije i edukacije, usijani okovi i jezovite procedure imaju za cilj: ukrotiti čovjeka, obeležiti ga u njegovu telu, učiniti ga sposobnim za srodstvo, oblikovati ga u odnosu

dužnik – verovnik koji se s obe strane pokazuju pitanjem pamćenja (Deleuze, Guattari, 2015, 178).

Uvek postoji samo jedna jedina država, „država kuja koja govori peneći se i urlajući”. Niče nagoveštava delovanje tog novog socijusa; strahovladu bez presedana. Promišljano je razaranje svih primitivnih kodiranja, ili još gore, njegovo izrugivačko očuvanje, njihovo svodenje na status drugorazrednih delova u novoj mašini i novom aparatu za potiskivanje. Ono što je predstavljalo suštinu mašine prvobitnog upisivanja, blokova duga, kao „parcele sudbine”, sve to postaje obuhvaćeno jednim ogromnim zupčanim organizmom koji dug čini beskonačnim i donosi jedinu i istu uništavajuću kob (Ibid, 156).

Živi se za danas, živi se veoma brzo – živi se veoma neodgovorno, a takav život se naziva „slobodom” (Niče, 1985, fr.39). Šta je sloboda? Volja čoveka za vlastitu odgovornost i održavanje distance koja nas razdvaja i što čovek postaje ravnodušniji prema teškoćama, surovosti, siromaštvu, čak i prema samom životu, spreman žrtvovati ljude za svoju stvar, ne isključujući i samog sebe. Sloboda znači da muški, ratni i pobeđnički instinkti prevladavaju nad drugim instinktima, na primer, nad instinktima „sreće”. Oslobođeni čovek, a još više oslobođeni duh prezire blagostanje o kojem sanjaju čifte, hrišćani, žene. Slobodan čovek je ratnik. Kako se meri sloboda pojedinaca i naroda posle otpora, koji se mora savladati, posle truda koji se uloži? Najviši tip slobodnih ljudi trebalo bi tražiti tamo gde se stalno savladava najviši otpor uz sam prag opasnosti ropstva. To je psihološki istinito ako se pod „tiranima” podrazumevaju neumitni i strašni instinkti koji u odnosu na sebe zahtevaju maksimum autoriteta i discipline. (Niče, 1985, fr.38) Volju za nezavisnost i slobodan razvoj imaju oni za koje nikakve uzde ne bi bile suviše zategnute, kako u politici, tako i u umetnosti. Ipak, to je simptom dekadencije i našeg savremenog shvatanja „slobode” kao dokaz o izopačenosti instinkata (Ibid, 41).

Kultura i država su u antagonističkom odnosu; „kulturalna država” je samo savremena ideja. Jedno živi od drugog, jedno prosperira na račun drugog. Sve velike epohe kulture su epohe političke propasti: ono što je veliko kulturi bilo je nepolitično, čak antipolitično. (Niče, 1985, fr.4) Delez i Gattari (Deleuze i Gattari) ukazuju na Ničeovo shvatanje nastanka kulture kao procesa okrutne mnemotehnike ili užarivanja sećanja u telo kojim se ljudska životinja transformiše u socijalno biće (Deleuze, Gattari, 2005, 116). Osakaćivanja, oduzimanje organa, žrtvovanja ljudi i krvavi spektakli bola, nisu samo mera straha, već sama proizvodnja društvenih veza. Nasilje nije prikriveno, već javno sa svrhom permanentne reprodukcije sećanja

i distribucija viška u formi različitih dogovora gde same reči nose snagu da međusobno vezuju ljude u veri (Hristov, 2020, 110).

„U parlamentarnim demokratijama borba za dobivanje pobedničke podrške građana je istovremeno i borba za određivanje i kontrolu distribucije moći nad javnim moćima (ili borba za monopol legitimne upotrebe objektiviziranih političkih resursa – prava, vojske, policije, javnih finansija). Najvažniji faktori ove borbe su političke partije, borbene organizacije specijalno prilagođene za angažovanje u ovoj sublimiranoj formi građanskog rata kroz dugotrajnu i upornu mobilizaciju najvećeg mogućeg broja agenata sa istim vizijama društvenog poretka u budućnosti” (Bourdieu, 2005, 181).

Često se tvrdilo da država počinje sa dva temeljna čina; činu teritorijalnosti utvrđivanjem prebivališta, i oslobođenju ukidanjem malih dugova. No, država funkcioniše pomoću eufemenizma. Pseudoteritorijalnost je proizvod efektivne deteritorijalizacije koja zamenjuje znakove zemlje apstraktnim znacima i samu zemlju pretvara u predmet državnog vlasništva ili vlasništva najbogatijih državnih službenika i činovnika. (Deleuze, 1983, 184) Država je statični model kroz koji se čitava historija može čitati. „Kao zajedničko obzorje onog što dolazi prije i poslije, ona uvjetuje svjetsku historiju samo pod uvjetom da bude, ne izvan, već uvek po strani, hladno čudovište koje predstavlja način na koji je historija u „glavi”, „mozgu”, „Urstaat” (Deleuze, Guattari, 2015, 180) U našem vremenu vidljiv je sukob zagovornika ideala, jednih koji imaju renesansni pogled na svet i onih koji zbog prirodnog prava sebe vide iznad drugih, a čovečanstvo kao životinju čije najgore porive mora država obuzdati kao temelj prosvetiteljskog pokreta. Vreme je naš najveći prijatelj i neprijatelj; ono nam daje mudrost, ali i smrt (Durant, 1991, 614).

Oligarhija nad narodima

Niče je „samosvesni naslednik radikalne tradicije prosvetiteljstva”, a njegove perspektive je potrebno videti kao metafore koje se opiru okamenjenju, insistirajući na principu da je „svaka misao zatvor” (Caygill, 2017, 35). U akademskim krugovima, smatra Fuko (Foucault) Ničeovu misao su pretvorili u način evaluacije, kategorizacije i upravljanja idejama (Foucault, 1972).

Njegova „velika politika” kao estetičko – pedagoški sistem mišljenja vizija je „oligarhije nad narodima i njihovim interesima” radi buduće kulture Zemlje i jednoznačna je samo u svojoj odbojnosti prema teoriji i

praksi politike njegova vremena. Upravo taj „zadnji antipolitički Nemač” daje nagoveštaj početka vremena „velike” politike. (Niče, 1988, fr. 3) Iako ismejava i kritikuje elitno društva, on ostaje privržen „metaforičkom aristokratskom” stilu (Kofman, 1993, 113). Niče zagovara duhovna i intelektualna sredstva uveravanja, a ne za silu, i tako njegova „blaga” strana nadmašuje njegove „borbene” sklonosti (Drochon, 2016, 176). Nejasno je u kojoj se meri ovaj ambiciozan program može smatrati konkretnom politikom, pre nego vrstom maštovitog nagađanja koje se često nalazi u Ničeovim beleškama.

Njegovu veliku politiku možemo sagledati kao kulminaciju latentne političke agende, a ne kao novi politički zaokret u njegovoj misli. Ničeova velika politika se podudara sa njegovim filozofskim konceptima: voljom za moć, večnim povratkom i natčovekom. (Ibid, 95-6).

Iako Ničeova filozofija ne sadrži nikakvu teoriju politike, ona u svojoj volji za promenu (Niče, 1997, IV, fr.3) ipak sakriva političke momente, i kada je on sam razume kao anti i nad političku, tada to ne isključuje političku tendenciju, već uključuje rat, opasnost, večni antagonizam, poredak po rangu, veličinu, elitu viših i jačih, herojsko tragički mišljenu kulturu, instinkt, volju, delo i život, disciplinu i vladavina protiv građanske sigurnosti, civilizacijskog napretka, jednakosti, solidarnosti, ugovora, uma i slobode kao formu „aristokratskog radikalizma”. (Lenoir, 2015, 196)

Niče smatra da će se, ukoliko se ukine ono transcendentno, čovek od bića poniznosti, koje se klanja autoritetima, vratiti svojoj vlastitosti jer će postati svestan da je upravo on stvorio vrednosti kojima služi. „Strah pred životom, kakav možda još nikad nije postojao, strašan je pratilac modernog čoveka” (Jaspers, 1998, 62).

Posve u duhu Ničeova mišljenja i prema uvidu u probleme nove epohe, temeljno pitanje je kakvi će ljudi živeti? Niče ne misli na „rast”, „napredak”, „ispunjenje” života. Ničeov pojam života smeru na totalitet, a ne na „dobar” ili „loš” život. Reč je o životu koji samoga sebe uvek iznova nadilazi. Pojam života tako se rasvetljuje u sintagmi „optika života”, koja je ključna za celu Ničeovu filozofiju sa tragičkim razumevanjem bivanja kao večne igre suprotnosti u onom dionizijskom kao pratemelju sveta i, ujedno, naglašenim perspektivističkim karakterom samog života. U svim Ničeovim spisima temeljni je pojam „život” koji u sebi sadrži misao o večnom nadilaženju samoga sebe. Snagu života Niče ne vidi kroz državu i u okviru njenih institucija i ideologija. Naprotiv,

smatra je preprekom za puninu života kroz volju za moć koju država, kroz svoje institucije suzbija.

Niče ukazuje da država postoji samo zahvaljujući narušavanju porodične sreće i rastapanju samosvesti u opštu samosvest, stvarajući svog unutrašnjeg neprijatelja u onom što ugnjetava, a što je u isto vreme za nju suštinsko. Država se može održati samo putem umanjivanja duha pojedinačnosti (Nietzsche, 1988, fr.279), a u svojoj moći ima dva sredstva kojima narod podređuju sebi kroz strah i poslušnost: u nasilnom obliku vojsku, a u prefinjenijem, obrazovanje. Uz pomoć vojske oni privlače na svoju stranu ambiciju viših i energiju nižih slojeva, utoliko što su oba obično sastavljena od aktivnih i energičnih ljudi umerenih i nižih dara; uz pomoć obrazovnih institucija pridobijaju za sebe nadarenu sirotinju, a posebno intelektualno ambiciozne polu siromašne.

9. Strukturalne nepravdnosti

Ne postoje činjenice. Postoje samo interpretacije.

Fridrih Niče

*Ljudi zahtevaju slobodu govora kako bi nadoknadili
to što retko koriste slobodu razmišljanja.*

Seren Kjerkegor

Najlepši snovi o slobodi sanjaju se u tamnici.

Fridrih Šiler

Neki ljudi vjeruju sve, samo ako im se šapne.

Platon

*Nikad se nisam trudio da razumem ili da na svoju stranu
pridobijem rulju, ono što njih zanima ja još nisam dokučio,
ono što ja znam je daleko van domašaja njihovog razumevanja.*

Epikur

*Što manje ljudi znaju o lošim delima drugih ljudi,
tim strožiji su prema samim sebi*

Lav Tolstoj

*Kao što je ljubav prema životu samo strah od smrti,
tako i društvenost ljudi zapravo nije direktna;
ona se, naime, ne zasniva na ljubavi prema društvu,
nego na strahu od samoće*

Artur Šopenhauer

Kako bi politika priznanja dobila svoje obuhvatnije razumevanje potrebno je prihvatanje različitosti kultura prevladati proširenim shvatanjem pravednosti i strukturalnih nepravednosti kroz zakonodavstvo i institucije javnog mnjenja, ali i sagledati klasni ili statusni položaj kao priznanje. Temelj politike pravednosti mora biti postizanje ekonomske pravednosti kao pretpostavke političkog predstavljanja. Ekonomska nejednakost je „istorijska činjenica, a ne logička neminovnost” (Pikety, 2015: 353) i takva nejednakost ne predstavlja značajnu barijeru privrednom rastu, koja je „centralna protivrečnost kapitalizma” (Ibid., 571).

Potrebno je srušiti lažnu antitezu između ekonomskih i kulturnih različitosti. Proširena teorija pravednosti integriše problematiku kulturnog priznanja sa distribucijom i predstavljanjem. Temelj nepravde ne priznanja ne leži u izmenjenom identitetu već u hijerarhijskom statusu jer ne postoji izgrađeni status jednih ili ravnopravnih partera u društvenom životu, nadopunjeni institucionalizovanom hijerarhijom kulturnih vrednosti. Nedostaci politike priznanja mogu biti prevladani proširenjem pravednosti utemeljenom na zakonskim rešenjima koja obuhvataju priznanje nejednakosti raspodele materijalnih i simboličkih dobara kao pokušaj prevladavanja strukturalne nepravednosti svih društvenih klasa.

Zahtevi za priznanjem su usmereni ka oblikovanju politike koja deluje kao politička strategija društvenih pokreta koja treba biti implementirana u društvo, kao borba za društvenu pravednost sa subjektom-građaninom. Politiku priznanja moguće je dualno sagledavati: kroz poziciju kritičke teorije koja tumači odnose između isključenih pojedinaca i grupa i dominantnih manjina ukazujući na veliku disproporciju statusnih određenosti i distribucije, i kroz priznanje kulturnih različitosti u kojoj je izražena samorealizacija pojedinca. Politika priznanja zalaže se da potlačene skupine preuzmu moć imenovanja težeći da različitost tumači kao specifičnost, raznolikost i heterogenost.

Socijalno kulturni model

Pojam identiteta u sebi prelama temeljna ontološka, logička, epistemološka i etička pitanja zapadne filozofije koji podrazumeva prostorno-vremenski kontinuitet i sastoji od doslednosti bitnih značajki u vremenu i prostora (kvalitativni identitet) i od fizičke granice koja pokazuje da se radi o jednom entitetu unatoč mogućim promenama. (Raunić, 2011: 723)

U filozofiji politike i političke teorije, modeli ličnog identiteta objašnjavani su kroz dva suprotstavljena stajališta; liberalnog i socijalno kulturnog. Liberalna filozofija politike se zasniva na moralnom individualizmu po kome moral prethodi njegovim socijalnim i političkim pripadanjima; individualnoj slobodi, po kojoj je pojedinac sposoban i odgovoran raspolagati vlastitim životom i priznanju moralne jednakosti osoba sa pravom jednakog javnog poštovanja. Prema socijalno kulturnom modelu, lični identitet pojedinaca, zbog strukturalnog nasilja ekonomsko-političkog poretka neminovno postaje deo antagoniziranog klasnog identiteta. Kako pojedinac nije apstraktno biće, već sveukupnost društvenih odnosa, važno je sagledati njegov način proizvodnje jer njegovo određenje ovisi o materijalnim uslovima proizvodnje, a pojedinac je „predodređen” klasnim odnosima (Marks, 1978: 33).

Prema *Manifestu komunističke partije*, kada se pojedinac oslobodi nametnutog klasnog identiteta kao sile iznad čoveka, dolazi do udruživanja u kome je slobodni razvoj svakog pojedinca uslov slobodnog razvoja za sve. (Marks, Engels, 1950:33) Iz te perspektive, liberalni individualizam, koji naglašava političku i pravnu jednakost, podržava i naglašava ideologiju vladajuće klase kojom se hoće prikriti, održati i legitimisati socijalna nejednakost koja proizlazi iz eksploatatorskih odnosa proizvodnje (Marks, 1977). U ovoj perspektivi jednako pravo znači nejednako pravo za nejednaki rad. Zato Marks horizont prava vidi samo kao „uski horizont buržoaskog prava”, koji samo revolucijom i delovanjem klase proletarijata treba biti istorijski ukinut. (Marks, 1973:101) Samo je na taj način moguće ovladati uslovima vlastitog života, ukinuti podelu rada, i „proturečnost između interesa pojedinačnog individuumu ili pojedinačne porodice i zajedničkog interesa svih individuumu” u kojoj „zajednički interes kao država dobiva samostalni lik”, a time i „iluzorni oblik zajedničkoga”. (Marks, Engels, 1962: 480–481). Revolucijom se dolazi do ljudske emancipacije u kojoj se čovek potvrđuje kao ličnost, a ne kao pripadnik klase. U zajednici revolucionarnih proletara koji kontrolišu svoju i egzistenciju svih članova društva, pojedinci se ujedinjuju i pod svoju kontrolu stavljaju uslove slobodnoga razvoja i kretanja individuumu. (Ibid., 515).

Marksova dijagnoza moderniteta je dalekosežna i u mnogim aspektima aktualna jer smo svedoci da modernom privatnom vlasništvu odgovara moderna država koju su privatni vlasnici postepeno kupili porezima. Svedoci smo široko prisutnom socijalizacijom ekonomskih gubitaka kao izravnom posledicom nekontrolisane privatizacije dobitaka.

Ipak, Marksova filozofija politike nije na razini njegove socijalne filozofije. Temeljna Marksova poteškoća je u tome što teži filozofiji politike bez posredovanja. Rezultat toga je legitimacija političkog delovanja sa pozicije privilegovanog „znanja istorije” ili neminovnog i nužnog istorijskog toka (Popper, 1996).

Politika priznanja statusne različitosti smatra da se pravedna ili nepravedna društvena struktura proizvoljnosti ili slučajnosti toleriše ili podržava kao ključni temelji u distribuciji dobara. Načela distribucijske pravednosti su zasnovana na jednakim pravima i mogućnostima svakoga pojedinca, kao i socioekonomskoj strukturi u korist najugroženijih pojedinaca. Priznanje jednakosti ima pred-moralnu dimenziju koja je povezana sa našom temeljnom potrebom za priznanjem iako je to samo jedan deo priznanja jer ne obuhvaća celu strukturu društva.

Kulturna različitost

Liberalni diskurs asimilacijskog modela se zalaže za kulturnu različitost u društvu sa temeljom na Kantovoj jedinstvenosti poštovanja digniteta pojedinca, ali bez sagledavanja marginalnih grupa kao „celovitih individua”. Takvu perspektivu sledi i Mill stavom da ljudi bez autonomije i racionalnosti ne zaslužuju poštovanje. (Mill, 1988) Pojedinci koji ne ispunjavaju određene vrste ekonomskih i socijalnih uslova su isključeni iz društva, nevidljivi su i ne zaslužuju jednako priznanje. Jednakost prava za sve se ne postiže priznanjem jednakosti svih, budući da prava nisu identična poštovanju. Jedna dimenzija dobivanja punopravnog statusa odnosi se na deobu društvene zajednice, a druga dimenzija je priznanje pojedinca koji doprinosi zajedničkom dobru.

Od kraja 20 veka, liberalne-demokratije ističu potrebu za priznanjem i zaštitom kulturne različitosti u javnoj sferi. „Potrebno je respektirati kulture kao izvore osobe jer jednaki dignitet za pojedince traži jednako poštovanje svih kultura” (Taylor, 1994: 25). Kultura je jedan od konstitutivnih delova skupa društvenih uslova neophodnih za potpuno ostvarenja liberalnog ideala autonomije (Kymlicka, 2003: 113). Politika kulturnog priznanja se temelji na politici univerzalnog digniteta. (Taylor, 1994) Pojedinaac nije individua za sebe već je deo društva i kulturalnih specifičnih okolnosti. Tejlor (Taylor) razumevanje različitosti suprotstavlja idealu univerzalnog građanstva koji se temelji na egalitarnom načelu. Ipak za Kimlicku (Kymlicka), egalitarno načelo neutralnog interesa osigurava javno učešće u multikulturalnom društvu zato jer ne postoji preklapanje

političke i kulturne zajednice. (Kymlicka, 2003: 54) Sličan pristup ima i Marion Jung (Marion Young) za koju je politika različitosti sredstvo za priznavanje razlike i neodvojivi deo ideala društvene ravnopravnosti, te se kao i Kimlicka zalaže za dvostruki sistem prava. Ona ističe da su marginalizovani pojedinci društveno isključeni, dok njihova drugost nije deo javnog mnjenja. Izrabljivanje je u kapitalističkom društvu vidljivo u tržišnim mehanizmima i privatnom vlasništvu kroz prenos sposobnosti radnika na vlasnike korporacija. Pravedno bi bilo ukinuti taj temelj (ne) moći te institucionalno prekinuti proces legitimnog cirkulisanja elitne moći kroz osiromašenje radnika. (Young, 2005a: 65) Kada manjinska kultura nije javno priznata i politički predstavljena, pripadnici te kulture nemaju jednaku mogućnost uključivanja u šire društvo. Za Jung to je paradoks demokratije jer društvena moć na temelju ideala jednakosti čini neke građane „jednakijima” od drugih. Marginalizovane grupe ljudi moguće je naći i u većinskoj kulturi i homogenim nacijama, kao i u etničkim i nacionalnim manjinama. Pojedinci, pripadnici različitih kultura objedinjeni u „socijalnoj kulturi”²² razlikuju se od članova marginalizovanih i obespravljenih grupa. Osećaj pripadnosti, kao socijalna kultura, temelj je svakog pojedinca i polazište politike priznanja za koju se zalaže Kimlicka. Takav pristup kritikuje Jung, budući da ne pruža mogućnost razvoja manjinskih kultura jer su one povezane strukturalnim nejednakostima. (Young, 2005a: 120) Sličan stav ima i Frejzer (Nancy Fraser) koja je skeptična ideji izjednačavanja kulture i jezika, ali i pojmu socijalne kulture²³ ističući da je Potrebno povezati esencijalizaciju kompleksnost identiteta sa društvenom podeljenosti (Fraser, 2008).

Za Kimlicku i Jung ideja klasičnog liberalizma o političkoj neutralnosti je iluzija jer država uvek donosi odluke koje imaju i političke i kulturalne posljedice. Parek (Bikhu Parekh) i Benhabib (Seyla Benhabib) zagovaraju politiku kulturne različitosti naglašavajući važnost dijaloga između kultura u rešavanju interkulturalnih sukoba. (Parekh, 2000; Benhabib, 2002) i dualnu strategiju sagledavanja društva kroz koncept kulture i „kompleksan multikulturalni dijalog.”

²² Socijalna kultura je kultura čije prakse i institucije pokrivaju puni raspon ljudskih aktivnosti, obuhvaćajući i privatni i javni život. Takva kultura treba biti institucionalno otjelovljena kroz medije, obrazovanje i privredu te je ona polazište za dobivanje političke podrške. (Kymlicka, 2003: 113)

²³ Pojam socijalne kulture se temelji na političkoj strukturi nacionalne države koja se striktno vezuje za političke institucije sa kulturnim vrednostima i opredeljenjima.

Kritika teorije priznanja

Razvoj socijalnog života i socio-ekonomske prakse se ostvaruje kroz razlaganje radnog procesa uz narastajuću individualizaciju, specifikaciju ciljeva i izbor među njima, revolucionarnošću proizvodnih snaga, ali i povećavanjem proizvodnje u vremenskim jedinicama. Ipak, dinamika podele rada sakriva i drugu, mračniju, prikrivenu stranu; degeneraciju ljudskih dispozicija, gubitak perspektive celine, koruptivnu usredsređenost na fragmente rada. U Hegelovom razmišljanju o povezivanju podela rada i razvoja mašina i manufakture on pokazuje da rad potčinjava čoveka, ali i otvara polje mogućnosti za „viši nivo etičkog poretka.” (Lošonc, 2006: 115)

Svedoci smo „beskonačnosti potreba” iza „moderne slobode” te multiplikacije potreba koja donosi nove opasnosti jer „sistem potreba” ne poznaje ravnotežu. Sistem građanskih sloboda podstiče nestabilnosti i neravnotežu što vodi dezintegraciji društva. Ekonomska sloboda građanskog društva može podsticati neprilike zbog nejednakosti koje se takoreći mehanički samo osnažuju. (Hegel, 1989) Hegel primarno razmišlja o radu kao nosiocu socio-ekonomske konstelacije. Privatni rad koji postaje društven može biti nosilac podruštvljavanja. Društvenost rada se uspostavlja tržištem, što znači da je razmena, medij uspostavljanja opšte međuzavisnosti između „radnika” i radnog društva. (Lošonc, 2006: 115)

Govoreći kroz perspektivu teorije priznanja koja je ključna dimenzija Hegelove socijalne filozofije, priznavanje privatnih radova u društveni prostor je proces priznanja. Povezanost između podruštvljavanja i priznanja pokazuje Hegelovom teoretiziranje intersubjektivnost kao proces ozbiljenja samoostvarenja, iskustva samosvesti posredstvom drugog. Kada Hegel pokazuje „društvenu individuu” u međusobnom procesu priznanja, on pokazuje da procesi priznanja obuhvataju moralne, političke i ekonomske odnose. Hegel ističe da kao što pojedinac nije zbiljska osoba bez relacije prema drugim osobama, ni država nije zbiljska individua bez odnosa prema drugim državama. Legitimitet jedne države je odnos sa relacijama prema unutra, a sa druge strane, upotpunjuje se priznavanjem drugih država. To priznanje zahteva garanciju da država treba da priznaje druge koje nju treba da priznaju, tj. da će ih poštovati u njihovoj samostalnosti, a ne može biti ravnodušna prema njenoj unutrašnjosti. (Hegel, 1989: 455)

Hegel građansko društvo, koje postoji između porodice i države, vidi kao „konkretnu ličnost” koju on naziva „celinom potreba” i predstavlja

„mešavinu prirodne nužnosti i arbitrarnosti” u nastojanju da realizira „svoje egoističke” interese, koji su povezani sa „drugim posebnostima” u okviru opće povezanosti. Hegel ne ostaje na nivou simetričnog egoizma koji kod Kanta predstavlja fundament državnog oblika. Hegel pokazuje, da uprkos tome što egoistične individue život u građanskom društvu razumeju kao samo potvrđivanje, one su uvek usmerene na druge tražeći od njih potvrđivanje ili priznanje (Lošonc, 2006:119).

Za Hegela, kasnije i Marksa borba za dobivanje instrumenata moći pitanje je „emancipacije rada kao krucijalnog uslova za simetrično priznanje.” (Honneth, 1995: 78) Ipak tržište može biti deo teorije priznanja jer Hegel u *Filozofiji prava* analizira tržišne transakcije kao realizacije „individualnog poštovanja”, te može biti funkcionalno i normativno područje priznanja. U moderni, bez promišljanja ekonomske sfere, sloboda ne može biti dostignuta. Hegel je veoma kritičan prema ekonomskom liberalizmu i insistira na tome da nije dovoljno ostati samo na pravno osiguranim mogućnostima privatno-pravnih lica, i da apstraktnost prava prevazilazi u osiguranju dobrobiti pojedinaca i različitih grupa. Negativno određena ekonomska i politička sloboda koja upućuje na zabranu mešanja države u privatni život pojedinca nije dovoljna jer je sloboda samo ostvarivanje u institucionalnom poretku sa isprepletanjem partikularnih moći i interesa u građanskom društvu. Tokom vremena, i pored autonomnog delovanja građanskog društva, smanjuje se snaga države i ekonomske nužnosti. Hegel ne odustaje od državnog okvira političke zajednice jer je jedino sa državom koja je povezana komunalnom slobodom, moguće ostvariti socijalizaciju.

Statusna različitost (teorija društvene emancipacije)

Nakon preoblikovanja državnog u neliberalni kapitalizam, glavni problemi su se premestili od područja redistribucije i statusnog priznanja. Zagovornici politike priznanja statusne različitosti ukazuju da se društvo oblikuje u relacijama dominacije i potlačenosti te se zalažu za strukturalnu povezanost rada i priznanja. Ideja rada i njezini proizvodi kao oblici samorealizacije, temeljni za Hegela, u politici priznanja kulturne različitosti nisu izraženi. Kako je važan deo našeg priznanja baziran na radu, jednak oblik ne priznanja javlja se kad društveni rad nije priznat i društvo ne uvažava stvarni doprinos rada. Najznačajniji predstavnici takve politike

priznanja su pripadnici „treće generacije” kritičkih teoretičara su Honet (Alex Honneth) i Nensi Frejzer (Nancy Fraser).

Honet etike priznanja temelji na kritici Habermasove minimalizacije uloge društvene borbe. Potreba za priznanjem je utemeljena u intersubjektivnom odnosu individue, odnosno priznanje je ostvarivanje odnosa sa sobom. (Honneth, 1995) Priznanje ima tri psihološka aspekta: samopoverenje, jednakost priznanja i priznanje različitosti. Kako tri sfere priznanja i autonomije nisu povezane ta veza bi mogla biti politička, odnosno oblikovanje identiteta je antropološki, društveni i kulturni odnos sa politikom kao zadnjom fazom u oblikovanju identiteta. Politika priznanja nije usmerena samo na nepravednost, već na ideju da je pravednost pitanje sukoba. (Honneth, Fraser, 2003:113). Smisao priznanja nije ukazati na nepravednosti već naglasiti da je pravednost pitanje sukoba. Honet model priznanja temelji na spoju Fukoovog (Foucault) definisanja prirode društvenog života i Habermasovom interpretacijom društva kroz institucionalni, kulturni, simbolički i psihološki nivo, u koje su sukobi tumačeni kao zahtevi za moralnim identitetom pojedinaca i grupa. Kapitalističko društvo je institucionalizovan poredak priznanja. Za Fraser i za Habermasa, kapitalističko tržište je područje analize u terminima teorije sistema, a ne teorije priznanja. Političko priznanje je dvosmerno: oblik je političke borbe i političke dimenzije subjektivnog identiteta. Ideja društvene pravednosti objedinjuje u sebi dva suprotna značenja; priznanje kulturnih identiteta i jednaku distribuciju dobara. Distributivna pravednost može biti sadržana u konceptu priznanja ekonomskom, društvenom i kulturnom doprinosu pojedinca zajednici. (Fraser, Honneth, 1998) Fraser predlaže model prevladavanja strukturalnih nepravednosti koji je usmeren na institucionalizovani oblik kulturne vrednosti težeći jednakosti svih sudionika u društvu. (Fraser, 2010: 216)

U kapitalističkoj državi blagostanja distributivna (ne)pravednost nije u suprotnosti sa pravednosti obzirom da političke institucije, koje podržavaju tržišno natjecanje, štite temeljna ljudska prava na slobodu, jednakost i vlasništvo.

Kako je društvima sa društvenim i ekonomskim nejednakostima javna sfera je pod dominacijom privilegovanih grupa, potrebni su procesi promocije ideala jednakog participiranja, a ne jednoobrazne, objedinjujuće javne sfere (Fraser, 1990: 60) jer se pravednost postiže jednakom participacijom u javnoj sferi.

Strukturalne društvene privilegije i nedostaci su usmereni ka društvenoj podeli rada, hijerarhiji i moći donošenja odluka. Fraser i Honet

daju nov pristup kritičkoj teoriji koju shvataju kao teoriju društvene emancipacije utemeljenu na aktualnoj društvenoj borbi. Za Honeta, društveni sukobi ili sukobi oko preraspodele su primarna borba za priznanje usredotočena na kulturalnu interpretaciji dostignuća, dok za Fraser teorija priznanja mora biti određena principima dostignuća koji određuju vrednost nečijeg društvenog dostignuća. (Fraser, Honneth, 1998: 214)

Politika različitosti

Zagovornici politike identiteta i socijalni kritičari, vide liberalne moralne i političke vrednosti jednakosti kao neverodostojne zbog strukturalne deprivilegiranosti marginalizovanih skupina građana. Liberalna jednakost ne primećuje različitost, dok je izbor primat koji ne uzima u obzir različitost uslova, mogućnosti i ograničenja koja određuju i sam izbor pojedinaca. Formalnu jednakost je potrebno zameniti supstancijalnom jednakošću utemeljenoj na primeni nejednakih kriterija na nejednake ljude. U Rolsovom (Rawls) konceptu pravednosti, strane u kontraktualističkoj legitimaciji političkog autoriteta nisu nužno individue, nego i kolektivi.

Politika identiteta zahteva jednako, javno i pozitivno priznanje vrednosti i dobra različitih kulturnih zajednica, odnosno teži izravnom političkom priznanju različitih socijalnih perspektiva.

Dijalektikom „pomirenja” moguće je spojiti kombinacijom dve najprikladnije perspektive iz oba diskursa, kroz „prošireno” shvaćenu pravednost. Kako paradigmu distribucije koju liberalna teorija predstavlja krucijalnim preduslovom pravednosti, Jung (Marion Young) smatra nedovoljnim za politiku kulturalnog priznanja te predlaže izmenu normi i pravila. Sličan pristup ima i Nancy Fraser koja politiku priznanja vidi objedinjenu u razumevanju statusne i kulturne različitosti, kao politiku statusne različitosti koja korespondira sa politikom kulturne različitosti. Pravednost je multidimenzionalna, a postiže se prevladavanjem nepravednosti u ekonomskoj, kulturnoj i političkoj sferi.

Različitost dve verzije politike priznanja različitosti, politike statusne različitosti i politike kulturne različitosti, se temelji na razumevanju poretka čiji su deo društvene grupe i razumevanju pravednosti.

U kontekstu politike priznanja, kulturna različitost polazi od različitosti nacionalnosti, etniciteta i religije, uz naglašenu važnost kulturalnih određenja pojedinaca odstupajući od liberalnog individualizma. Zagovornici politike statusnog priznanja se zalažu za promenu relacija

strukturalne nejednakosti kroz dominaciju i potlačenosti, sa primarnim usmerenjem ka zahtevima za kulturnim priznanjima marginalizovanih grupe. Drugost sugerise statusnu obespravljenost i institucionalnu nemoć upućujući na zanemarenost i potlačenost, odnosno nepravednost. Politika kulturnih različitosti se ne sme posmatrati kao paradigma koja pitanja pravednosti i različitosti teži usmeriti na pitanja slobode i umanjiti pitanja nejednakosti u mogućnostima stvorenim u deobi rada, hijerarhiji donošenja odluka, te normi i standarda koje institucije primenjuju zbog postizanja svojih ciljeva jer na taj način državna politika ignoriše civilno društvo kao krucijalnu sferu nepravede. (Fraser, 2005: 83)

Politika priznanja statusnih različitosti se primarno zasniva na postizanju pravednosti utemeljenim u strukturalnim nejednakostima. Strukturalne nejednakosti su ponekad utemeljene na kulturnim različitostima. Strukturalna nepravednost ne može biti prevladana u okvirima teorije liberalizma koji ne priznaje različitost te je potrebno izmeniti norme i pravila institucija koje utiču na oblikovanja te strukture. Nužno je posredstvom institucionalne kritike promišljati o (ne)pravednosti čiji se temelji mogu naći kod Rolsa koji povezuje viziju pravednosti uz društvene institucije. Na isti način i Nensi Frejzer preko modela statusnog priznanja vidi da nepravednost ne priznanja nije identična nejednakoj ili nepravednoj distribuciji utemeljenoj u statusnom utemeljenju društva. (Fraser, 2008: 102)

Kako politika priznanja može biti objedinjena u razumevanju strukturalne i kulturne različitosti, Frejzer teži pomirenju lažne antiteze između distribucije i kulturnog priznanja. Temelj nepravede ne priznanja ne leži u izmenjenom identitetu nego u hijerarhijskom statusu. Pravednost priznanja se neće postići afirmacijom grupno specifičnih identiteta već de institucionalizacijom hijerarhijskog oblika kulturnih vrednosti. Jung na sličan način ističe da su strukturalne nejednakosti nepravedne i proizvode institucionalne uslove koje podupiru dominaciju i sprečavaju razvoj pojedinca. (Young, 2000: 34) Ljudi počinjeni pravednosti nisu ograničeni državljanstvom, nacionalnošću, zajedničkom povezanošću apstraktnim identitetom ili kauzalnom međuzavisnosti, već zajedničkim odnosom prema strukturama uprave koja uspostavlja pravila koja su temelj njihovog među delovanja. (Fraser, 2005:135)

Iako je dualnost politike priznanja izražena kroz logiku različitih diskursa oba smera se zalažu za promenu relacija dominacije i potlačenosti koji su rezultat asimetrije moći koju je moguće suzbiti kroz političku borbu, a ne kroz političku ili analitičku misao. Distinkcija između analitičke

refleksije i političke prakse je nejasna, ali je potrebno samoopredjeljenje za borbu i stremljenja za davanja smisla životu. Jednakosti priznanja i priznanje različitosti su principi koji vladaju političkim odnosima i kao set statusnih pravila sa ciljem osiguranja društvenih uslova priznanja za pojedince i grupe.

Temelj pravednosti

Politika priznanja nalazi svoj temelj u hegelijanskoj ideji da je identitet konstruisan kroz proces međusobnog priznanja, u reciprocitetnom odnosu između jednakih pojedinaca. Zagovornici politike kulturnog priznanja prenose model Hegelovog shvatanja na kulturno i političko područje, zanemarujući distributivnu nepravdu i socijalnu nejednakost. Prema njima, temelj pravednosti je priznanje specifičnosti grupnog identiteta kao političkog cilja. Priznanje ne zahteva grupno specifični identitet, već status pojedinaca članova grupe kao punopravnih partnera društvenog delovanja. Zagovornici kulturnog priznanja baziraju svoja tumačenja priznanja u okviru institucionalnog značenja i normi koje ustanovljuju različite mogućnosti društvene participacije te povezivanje esencijalizacije kompleksnost identiteta i društvenu podeljenost. Politika kulturnog priznanja limitirano svaća pravednost jer se primarno posvećuje slobodi i autonomiji, a ne stvaranju jednakih mogućnosti potrebnih za razvoj ljudskih sposobnosti i ostvarenja svrhe života.

Politika priznanja statusne različitosti priznaje postojanje strukturalnih nejednakosti, ali ne i kulturne različitosti jer je kultura sredina različitosti hijerarhijskog statusa i ekonomske klasne nejednakosti. Ispravljanje nejednakosti zahteva politiku statusnog priznanja koje nije reducirano na pitanje identiteta već na prevladavanje subordinacije na način da nepriznata grupa bude priznata kao punopravan član društva, sposobna za jednaku participaciju u društvu. (Fraser, 1996: 216) Sa polazišta Hegelove filozofije, Fraser teži pomirenju lažne antiteze između konceptata redistribucije i kulturnog priznanja koje je konceptualno moguće. Potrebno je ekonomske ciljeve uravnotežiti sa aktivnostima civilnog društva i društvenih institucija ako društvo i politika želi promovisati pravednost. (Young, 2002:190) Na isti način kao i zagovornici priznavanja različitosti kultura, teoretičari priznanja statusne različitosti ističu da uklanjanje nepravedne nejednakosti eksplicitno zahteva priznavanje grupnih različitosti i kompenzaciju tih nedostataka. Oni ukazuju da socio-ekonomske klase ljudi nisu rezultanta samo društvene deobe rada

i struktura koje donose odluke, već su to grupe sa invaliditetom koje su rezultanta institucionalnog rasizma.

Zagovornici oba diskursa svoj temelj priznanja nalaze u pravednosti, ali je interpretiraju različito. Iako imaju različita shvatanja različitosti i njihovo usklađivanje sa pravednošću i jednakošću, oba oblika politike različitosti imaju sličnosti iako nisu vođene istom logikom promišljanja. Oba diskursa osporavaju političku jednakosti, ukazuju na postojanje dominacije koja na različite načine ograničava slobodu ili smanjuje mogućnosti i smatraju da prilike u kojima je grupna različitost dostatna za pojavu sukoba i dominacije.

Jung i Fraser pokazuju da se distributivnost i priznanje mogu nadopunjavati te spajaju dve teorije priznanja povezujući pravednost liberalnog shvatanja sa teorijom pravednosti baziranom na konceptu jednakosti i slobode koje se postiže kroz društveno priznanje, kao deo institucionalne ili političke sfere.

Zbog mnogih površnih i neutemeljenih analiza koje su postale deo diskursa suvremenih teorija društvene pravednosti, sve više se sumnja u njihovu podobnost za suzbijanje ili obrazlaganje postojećih rastućih nepravednosti u društvu. Zbog toga je sve izraženije traženje redefinisano pristupa liberalno-egalitarnoj teoriji budući da je sve očitije gubljenje veze sa egalitarističkim društveno-političkim pokretima.

10. Balkan i odnos prema kapitalu

*Dugotrajno robovanje i loša uprava mogu toliko zbuniti
i unakaziti shvatanje jednog naroda da zdrav razum i prav sud
njemu otančaju i oslabe, da mogu potpuno nestati.
Takav poremećen narod ne može više da razlikuje
ne samo dobro od zla, nego i svoju sopstvenu korist od očigledne štete.*

Ivo Andrić

Sve što se radi iz ljubavi, radi se izvan dobra i zla.

Niče

*Kad se uzme koliko na svetu ima glupaka, ludaka, podlaca
i bezličnih ljudi, čovek izgubi svaku ljubav za život
u tako otrovnom vazduhu.*

Dučić

*Nikad ne obeshrabruj nekoga ko kontinuirano napreduje,
bez obzira kako sporo.*

Platon

*Takav je život da čovek često mora da se stidi
onoga što je najlepše u njemu i da upravo to skriva od sveta,
pa i od onih koji su mu najbliži.*

Ivo Andrić

Život je onakav kakvim ga oblikuju čovekove misli.

Marko Aurelije

Područje Balkana je kroz istoriju bilo deo različitih država i carstava, poprište mnogih ratova, stradanja, kolonizacije i migracija stanovništva zbog jačanja pojedine države ili smanjenja i slabljenja lokalnog stanovništva. Izmešanost stanovništva, nasleđene prošlosti, sećanja o nekadašnjim granicama pojedinih država, nepodudarnost nacionalnih i novouspostavljenih granica, kao i težnja novostvorenih država za većim uticajem i teritorijem bili su uzrok sukoba među njima. Novonastale nacionalne države oživljavaju etnocentističko poimanje stvarnosti, a multikulturalnost tumače kao ostatak prošlosti. Multikulturalizam se može definirati kao „politički, socijalni i kulturalni pravac sa ciljem poštovanja različitih perspektiva izvan dominantne tradicije (Willett, 1998: 1) ili prikazivanje stvaranja i održanja različitih kultura u društvu. Multikulturalizam Balkana mora se sagledavati u svetlu unutrašnje pravne i političke dinamike, načina prilagođavanja evropskim strukturama, te spremnosti iznalaženja ravnoteže između sećanja na istoriju i institucionalnih nužnosti koje zahteva budućnost. Multikulturalnost ovog prostora ima svoje duboke istorijske korene, što podrazumeva određene tipove iskustva i drugačije oblike stvaranja država i nacija nego zapad Evrope. Padom socijalizma, nestaće dotadašnji sistem vrednosti, a novonastale nacionalne države utemeljiti će nove kolektivne identitete, s nacijom u centru, pretvarajući se da nikada nisu imali multikulturalnu prošlost. Težnja ka EU nateraće će ih na prihvatanje novih vrednosti, priznavanja različitosti i širenja svoje javne sfere, ali i poštovanje i zaštitu manjina.

Zaštita identiteta svih nacionalnih zajednica bila je bazirana na bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda i narodnosti, solidarnosti unutar radničkog pokreta, te politici dobrosusedskih odnosa (Bašić, 2007). Titov model bio je mešavina kulturne i partijske discipline. Tokom rata oba sastojka su praktično nestala. Sada je potrebno naći smernice za izgradnju nove kulture i provođenje etno kulturne pravde bez tradicionalnih sredstava. Da je socijalizam samo prekrilo nacionalne nesuglasice u regiji, koje uostalom i nisu posledica socijalističke prošlosti, pokazala je reintegracija i eskalacija nacionalizma krajem 80-ih godina 20. veka. Buđenje etniciteta kod pripadnika svih etničkih zajednica u državama bivše Jugoslavije, je bilo eruptivna snaga koja ne samo što nije kontrolisana i stišavana, kao što je to bio slučaj u većini post socijalističkih država u istočnoj, a naročito centralnoj Evropi, već je podsticano i svesno izpolitizovana. U takvim uslovima multikulturalnost nije bila prednost i temelj društvenog prosperiteta, već prepreka njegovom razvoju. Početkom 90-ih godina

dolazi do masovnih demokratskih političkih promena na Balkanu. Rušenje socijalizma je u multikulturalnim i federativnim državama bilo je ubrzano delovanjem nacionalizma. Nestankom socijalizma, nestaje i pad dotadašnjeg sistema vrednosti, što dovodi i do kolektivne krize identiteta i nužnosti pronalazjenja novih vrednosti. Nacionalizam u bivšim socijalističkim državama nalazi posebno plodno tlo jer nacionalizam i socijalizam imaju bazu; kolektivitet. Na tom prostoru je proces etnizacije politike najuočljiviji (Claus, 1991) jer je većinska populacija proces transformacije društva videla kao mogućnost jačanja nacionalne države i jakih manipulativnih nacionalnih osećaja. Pripadnici političkih elita, prethodno sledbenici bivše, socijalističke ideologije vide svoju jedinu mogućnost ostanka na vlasti u priključenju nacionalističkim pokretima. Svaki zahtevi manjina koji nastoje postići što delotvornu zaštitu svog nacionalnog identiteta smatraju se direktnim „napadom” na nacionalni identitet nacionalne države, te smetnje i prepreke spram nacionalne hegemonije. Prostor Balkana je pokazao neodrživost široko rasprostranjenog mišljenja da je doba nacionalizma zauvek prošlo, te je nastupila era multinacionalnih i multikulturalnih društva (Lošonc, 2003: 194). Skoro sve post socijalističke države su pod jakim uticajem etničkog nacionalizma, koji se za razliku od državnog nacionalizma ili patriotizma ne odnosi na državu, nego na naciju. Sve balkanske zemlje su multikulturalne, iako to nerado priznaju, jer je to područje isprepletено nacionalnim i administrativno političkim granicama, sa različitim kulturama, nacijama i religijama, ali i nasleđenim međuveriskim i međunacionalnim sukobima.

Zaštita identiteta

Ištvan Bibo (Bibo, 1996) sredinom prošlog veka izražava sličnu sumnju u pogledu mogućnosti življenja u multinacionalnom prostoru jugoistoka Evrope. Multikulturalni i multi konfesionalni prostor nekadašnjih imperija predstavlja izazov i iskušenje za novonastale države. Rešenje manjinskog pitanja, koje po njemu ostaje trajno, vidi kroz demokratske institucije na bazi zaštite individualnih (građanskih) i kolektivnih (nacionalnih) prava. Zahtev savremene balkanizacije jedan narod – jedna država nije moguć u uvetima etničkog pluralizma. Čini se da će i ubuduće promocija samo jedne nacije biti glavni faktor nestabilnosti u regiji. Kulturni standardi dominantne nacije su primarni u društvenim odnosima, a insistiranje manjinskih zajednica na očuvanju i unapređenju svojih tradicionalnih vrednosti i zaštiti specifičnih prava smatra se

preprekom jačanja kohezijskih društvenih veza. Skoro svuda se filozofija nacionalne države temelji na asimilaciji kroz mehanizme države koja nameće nacionalni jezik i dominantnu kulturu kroz javnu administraciju i obrazovanje. Balkanske nacije razvijaju politiku homogenizacije, pokušavajući pretvoriti svoje građane u članove svoje nacije. Nacija je zajednica stvarana oko dominantnog etniciteta, religije ili jezika. U posljednja dva veka, građenje nacije naglašavalo je nacionalnost, a ne građanstvo kao glavni kriterij pripadnosti „izmišljene zajednice”. Ipak i prva i druga Jugoslavija su se morale baviti nacionalnim pitanjem, svaka na svoj način, svaka različitim ideologijama, nastojeći rešiti probleme povezane uz različite etničke zajednice unutar granica jedne države (Banac, 1984; Lampe, 1996). Građanstvo ne označava formalno članstvo u političkoj sferi državi čiji su članovi privrženi univerzalnim principima. Nacionalnost, temeljna konstrukcija posebnog nacionalnog identiteta koji se odnosi na partikularističke kriterije povezane sa lokalnom kulturom. Najčešće je taj proces povezan sa politizacijom etničkih zajednica (Smith, 1986), te kroz kulturalne karakteristike postaje politički relevantno (Roudometof, 1999). Upotreba partikularističkih kriterija u određivanju nacionalnog statusa na Balkanu imala je ozbiljne posledice, najviše zbog činjenice da su religija i nacionalna pripadnost usko povezani na ovom prostoru, ali se religiozni, jezični i etnički kriteriji ne poklapaju. Manjinska prava su artikulirana unutar građanskog diskursa. Kako na Balkanu nacionalnost, a ne građanstvo određuju pripadnost naciji, na različitost se gleda kao pretnja i neprihvatanja, čak i kao iredentizam. Pitanje manjinskih prava i iredentizma, usko je povezano, pa i konfuzija između njih nije slučajna. Balkanske države kao svoje partikularističke odrednice pripadanja naciji najčešće ističu religijsku pripadnost, nacionalnu istoriju i simbole i jezik. Veliku prepreku u građenju nacije novonastale države imaju i sa problemom ne identifikacije granica države i etniciteta, a što su nacionalističke stranke iz svih zemalja naišle na pogodan „materijal” svog programa. Bilo je lako i moguće ignorirati različitost u okviru svoje zemlje, ali ne i pripadnost „svog naroda” van granica svoje zemlje. Prinudna asimilacija koja je prevladavala na ovom prostoru od 19. veka odgovor je na shvatanje da bi trebala postojati jedna država, jedna kultura, jedna vera, za mnoge je bila polazište stvaranja države. Kuzmanić (Kuzmanić, 2004:81-101) smatra da su na prelazu iz 80-ih u 90-e, te u devedesetim, na području bivše Jugoslavije narodnjaci (a ne nacionalisti) izveli narodnjačke revolucije uspostavljajući „svoje Narode”, te svoje narodnjačke programe vrlo uspešno prodali kao nacionalističke. Široki delovi populacija su kupili taj proizvod, misleći da kupuju nacionalizam, i „svoju državu”, pa su

bili iznenađeni kada su shvatili da je ono što su „kupili” zapravo Narod koji je u, većem ili manjem, sukobu ne samo sa svim drugim narodima i državama, nego i sa svojom vlastitom državom ili čak sa samom idejom državnosti. U prvoj fazi demokratske tranzicije etnički podeljenog, ali politički ujedinjenog i fokusiranog ka izgradnji jedno nacionalnog društva, integrativni multikulturalizam vehementno je odbijan ili ignorisan.

Zahtev za priznanjem različitosti

Politika razlika (Taylor, 1994) (the politics of difference) je nastala kao odgovor na probleme koji nisu mogli biti sagledani iz perspektive politike nepriznavanja različitosti. Etnička pluralnost postaje norma današnjeg društva razmenjujući „etničku homogenost” (Smith, 1981: 10). Mnoge nacionalne države, suočene sa rastućom politikom etniciteta, moraju pronaći načina za odgovaranje na zahteve manjinskih zajednica koji traže jednakost i priznanje svojih kulturnih identiteta (Gunew, 1992). Politika priznanja zalaže se za uključivanje etno–kulturnih identiteta u politički javni identitet jer ako je kulturu definira dominantna zajednica, manjina svakako moraju „biti prisiljene na gubitak svog etničkog, kulturnog i jezičnog identiteta ako žele biti deo građanskog okvira” (May, 2002: 137). U kontekstu multikulturalizma, kategorije manjine i većine su povezane sa „kulturnom marginalizacijom i diskriminacijom” izražene u „nacionalnoj javnoj kulturi” (Mahajan, 2002: 36). Institucionalnim priznanjem kulture i jezika manjine neće više biti marginalizovane (Taylor, 1994). Politika priznanja se bazira na politici jednakosti, te zbog toga neki teoretičari multikulturalizma izjednačavaju multikulturalizam kao vrednost koja se zasniva na jednakosti u društvu. Pri tome se pod jednakošću ne podrazumeva prisustvo ili tolerancija različitih kultura i etničkih grupa u društvu, već traženje jednakog statusa svih etničkih zajednica u javnoj sferi (Mahajan, 2002: 11). Temeljna briga multikulturalizma zasniva se na naglašavanju „jednakih mogućnosti za sve etničke zajednice” (Kuzio, 1998: 5) ili upravljanjem različitostima koje se trebaju tretirati kao različite ali jednake. Jednakost se tada smatra kao „sloboda” ili „jednakost” divergencije (Parekh, 2000: 240) ili kao jednake mogućnosti pripadanja ili negovanja odabrane kulture, bez državnih ograničavanja (Taylor, 1994). Priznavanje ili tretiranje grupa kao jednakih zahtevaju da javne institucije priznaju, a ne ignorišu kulturalne posebnosti (Gutman, 1994) postoji nekoliko institucija koje čine javnu i privatnu sferu. Institucije javne sfere su zakonodavstvo, politika i gospodarstvo,

dok su druge povezane sa porodicom, moralnost i religiju (Rex, 1996: 20). Distinkcija između javne i privatne sfere može ponuditi moguće rešenje za stvaranje nekog oblika jedinstva u različitosti kada se javna sfera koristi za oznaku jedinstvenosti kulture zasnovane na jednakosti pojedinaca, dok privatna sfera dopušta različitost grupa (Rex, 1996: 29). „Državni multikulturalizam” (Gunew, 1997) priznanje različitosti vrši kroz javnu sferu u području politike, ekonomije, obrazovanja i zakonodavstva. U javnoj sferi je potrebno imati oblik „socijalne kulture”, koja prema Kymlicki (Kymlicka, 1998: 27), uključuje „zajednički jezik i socijalne institucije”, ali ne i „religijska uverenja, porodične običaje i određeni način života.” Potreba za zajedničkom kulturom povezana je sa uspehom državne integracijske politike, a bazirana je na zajedničkom jeziku i kulturi dominantne zajednice (Mahajan, 2002; May, 2002). Realizacijom manjinskih prava jačaju se kulturni identiteti i osiguravaju nacionalnim manjinama prava na slobodu različitosti i prava na negovanje te različitosti. Najočigledniji i najvažniji oblik priznavanja odnosi se na dobivanje legitimnog statusa od strane nacionalne države. Sve nacionalne države građenje svoje nacije opravdavale su i tumačile Millovim tumačenjem da je određena kulturalna pretpostavka – pripadanje istoj naciji – preduvet za provođenje liberalnog i demokratskog političkog uređenja. (Mill, 1989) Možemo Millov predlog staviti u kontekst asimilacionističkoga liberalnog nacionalizma slepim za razlike. Međunarodna zajednica predlaže ukidanje starih modela asimilacije manjina. Poštovanje manjina postalo je osnovno merilo, barem deklarativno, „moralnog progressa” neke zemlje. (Burgess, 1999: 46–60) Predlaže se uvođenje „novih” multikulturalnih modela države i građanstva. Pri tome se multikulturalizam tumači kao strategija i politika koju usvaja vlada u cilju rešavanja problema različitosti (Hall, 2000: 209).

Teritorijalna autonomija

Vladina politika se odnosi na kulturne i religijske pogodnosti manjinama, teritorijalnu autonomiju i jezična prava, tj. strategiji koja se bavi pitanjem opstojanosti, zaštite i priznavanja manjinskih grupa. EU je eksplicitno usvojila norme utemeljene u OESS-u, a tiču se „ljudskih i manjinskih prava”. OESS je prvo telo unutar EU koje je nastojalo napraviti službenu deklaraciju o manjinskim pravima. Kopenhagenski dokument iz 1990. smatra se najznačajnijim događajem za zaštitu manjina u okviru OESS-a i on danas predstavlja osnovni dokument EU kojim su utvrđeni

standardi zaštite nacionalnih manjina, uspostavljajući direktnu vezu između demokracije, ljudskih prava, prevencije sukoba i zaštite manjina.

Spomenuta evropska tela i organizacije žele političku stabilizaciju koja podrazumeva rešavanje statusa manjina na pravnim osnovama. Osnovna deviza cele ove političke orijentacije i inspiracija za izradu zakona i drugih pravnih propisa bila je integracija manjina u društvo – u njegove političke, privredne, kulturne i druge oblike i ustanove, ali bez asimilacije i getoizacije, tj. usklađivanjem odnosa i suradnje svih manjina i većine na načelima vladavine prava i demokratskog određenja društva. Pretpostavke za rešavanje niza problema su: vladavina prava (pravna država), umeren, liberalan pravni sistem i odgovarajući institucionalni aranžmani, politička kultura tolerancije i uvažavanja različitosti, te razvijeno civilno društvo. Politički sistemi multikulturalnih država suočeni su s problemima koji se tiču odnosa među grupama ili zahteva samih grupa. Ti zahtevi se najčešće odnose na probleme opstanka i identiteta manjinskih zajednica, na poštovanje ljudskih prava, sudelovanje manjina u političkoj vlasti (power sharing), odnosno u biranju, konstituiranju i vršenju vlasti, te u položaju takvih grupa u kontroli i podjeli društvenog bogatstva i „nacionalnog” dohotka. Politika ostvarenja prava i zaštite manjina mora se rukovoditi načelnim opredeljenjem da multikulturalnost koja proizlazi iz različitih jezika, vera, porekla, običaja, istorije i tradicije predstavlja društvene vrednosti koje treba očuvati i unapređivati, a da su usklađeni suživot i suradnja nacionalnih manjina i većinskog naroda faktor demokracije, napretka, unutrašnje i međunarodne sigurnosti i stabilnosti. Temelji moderne države i njezina birokracija izvire iz zapadnoevropske tradicije koja je potpuno različita od strukture država, tradicije tog prostora, te istorijskih okolnosti Balkana. Na temelju toga nemoguće je očekivati uvođenja kulturne matrice drugačijeg sadržaja koje bi se potpuno istovetno primenile na ovaj prostor. Evropske norme se definišu na Zapadu. To ne znači da je Zapad privilegovan i van vremenski nosilac neke vrline, već da se norme zaštite ljudskih i manjinskih prava definišu na Zapadu. Nema sumnje da su evropske institucije značajni generatori promena na jugoistoku Evrope, ali aktivnost evropskih institucija, kao i dalekosežno praćenje postignutih rezultata, predstavljaju samo neophodan uslov za održanje različitosti.

Nužnost multikulturalnosti nacionalnih država EU je 1993. godine objavila da je poštovanje manjinskih prava jedan od uslova „pristupnih kriterija” koje zemlje (posebno post socijalističke) moraju poštovati u cilju priključenja Uniji. Radi približavanja EU zemlje Balkana moraju niz elemenata svog pravnog sistema prilagoditi i usaglasiti s evropskim

standardima. Vrlo je verovatno da post socijalističke zemlje neće samim uveravanjem međunarodne zajednice usvojiti standarde zaštite manjina, već jedino pod pretnjom ne primanja u EU i NATO (Kelley, 2004). Govoreći o uslovljenosti implementacije manjinskih prava misli se na „demokratsku promociju” i „evropeizaciju”. Pojam evropeizacije obuhvaća način delovanja koji je definiran i integriran u proces donošenja odluka EU, te ugrađen u logiku unutarnjeg diskursa, identiteta, političke strukture i javne politike EU (Radaeli, 2002: 3). Prema Statutu Saveta Evrope svaka država koja poštuje vladavinu zakona, ljudska prava i osnovne slobode je kvalificirana za članstvo u EU. Takvi neodređeni uslovi dobiti su određenije i obavezujuće regule kada je unutar Saveta Evrope, osnovana OESS sa primarnim mandatom zaštite mira i sigurnosti, čije ideje je u potpunosti usvojio Savet Evrope. Poštovanje prava pripadnika nacionalnih manjina preduslov je mira, stabilnosti i demokracije u političkim okvirima zasnovanim na vladavini prava. EU je eksplicitno usvojila norme utemeljene u OESS-u „ljudska i manjinska prava”, a u kontekstu Badinterove arbitražne komisije (Pellet, 1992: 178–186). Ugovorom u Maastrichtu (1992) prvi puta u istoriji EU, spominju se odredbe o osnovnim pravima i priznavanju i poštovanju „nacionalne i regionalne različitosti” unutar članica Unije. (Treaty on EU) Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995) se uglavnom bazira na generalnim ciljevima i načelima koja države moraju poštovati prilikom ostvarivanja prava manjina. Ali kao međunarodni ugovor ona sadrži kompleksne i zakonodavno obavezujuće pan-evropske odrednice o manjinskim pravima ističući da je zaštita nacionalnih manjina, prava i sloboda sastavni deo međunarodne zaštite ljudskih prava. Time se ističe da je zaštita manjina pitanje od međunarodnog značaja i ne može se smatrati pitanjem koje je jedino u nadležnosti države (Dimitrov, 1989: 9). Standardi međunarodne zajednice za zaštitu manjina uspostavljaju pravila koja nacionalna država mora poštovati. Različitost se svaća kao realnost i buduća politička delovanja bazirana na toleranciji, te principima lične slobode i jednakosti. Svi novi međunarodni diskursi i norme zaštite manjinskog prava su liberalnog karaktera, te u skladu sa teorijom liberalnog multikulturalizma. Taj novi koncept počiva na politici priznanja i poticanja etničke i kulturne različitosti, koji mogu proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava, srušiti etničke barijere i produbiti demokraciju.

Sistem manjinske zaštite nov je presedan sa svrhom sprečavanja neželjenih političkih mešanja u unutrašnje stvari države od strane jedne ili više sile, te umesto toga osigurati da implementaciju tih prava sprovede

neutralne međunarodne organizacije (Devetak, 1989: 9). Definiranje uslovljenosti multikulturalnih standarda zaštite manjina usmereno je ka postizanju usaglašavanja normi i pravila i njihove implementacije unutar EU i van nje, te mehanizam provođenja koje će osiguravati kredibilitet, doslednost i kontinuitet tokom vremena (Sasse, 2008). Sagledavajući kako zemlje Balkana prihvaćaju standarde zaštita manjina, vidljiv je očit napredak u zakonodavnom okviru. Npr. Hrvatska je, pod pritiskom međunarodne zajednice, prava manjina regulisala donošenjem Ustavnog zakona 2002. godine, uz dopunu zakona kojima se reguliše službena upotreba jezika manjina i obrazovanje na manjinskim jezicima, kao i set izbornih zakona na osnovu kojih pripadnici nacionalnih manjina biraju svoje zastupnike na svim nivoima vlasti. Doprinos razvoju pravne i faktičke zaštite nacionalnih manjina dala je i Makedonija koja je konstitucionalizovala multikulturalnost, to jest, među principe organizacije političkog sistema uvrstila načela koja etnički pluralizam utemeljuju kao društvenu vrednost. Makedonija je sa procesom izgradnje multikulturalnog društva počela 2001. godine nakon potpisivanja Ohridskog okvirnog sporazuma. U Srbiji se multikulturalnost ogleda u činjenici da pripadnici mađarske manjine imaju pravo na osnovno i srednje obrazovanje na maternjem jeziku, a pripadnici rumunske i slovačke manjine na osnovno obrazovanje. Potpuno uspešnog modela nema, jer su odnosi između većina i manjina u regionu opterećeni događajima iz prošlosti, uzajamnim animozitetima i predrasudama, ali razvojem demokratskih institucija i procedura, postepenim menjanjem vrednosnih sistema kroz medije, kulturnu i obrazovnu politiku, napetosti u među etničkim odnosima se stišavaju i sve manje opterećuju odnose među građanima i državama. U cilju ublažavanja manjinskog nacionalizma, kao multikulturalni oblik davanja prava manjinama zapadne zemlje poznaju federalni ili kvazi federalni oblik teritorijalne autonomije. Visoki predstavnik OESS-a za pitanja nacionalnih manjina je primetio da pitanje teritorijalne autonomije nailazi na maksimalni otpor kod pojedinih država na jugoistoku Evrope, te da je pragmatičnije usredotočiti se na umerenije oblike manjinskih prava (Van der Stoel, 1999). Oblik zapadne multinacionalne federacije sadrži kombinaciju teritorijalnih oblika autonomije i ne teritorijalne principe individualnih, građanskih političkih i kulturnih prava. Međutim, ove ideje se odbacuju iz straha od separatizma ili nelojalnosti. Većina zapadnih višenacionalnih država smatra da je susprezane manjinskog nacionalizma kontraproduktivno, te federalizam vidi kao jedan od vidova stabilizacije države. Lojalnost se najbolje može osigurati poticanjem,

a ne potiskivanjem manjinskih identiteta i davanjem izvesnih oblika samouprave (Varady, 1997). Balkanske države se protive federalizmu nasleđu pseudo federalizma iz socijalističkog doba. Sve države su bile federalne po „strukturi”, ali bez federalističke procedure (Dorf, 1994).

Drugi razlog odbijanja federalizma je strah da bi manjine koje uz granicu imaju matične države, mogle tražiti ujedinjenje. Takav problem ne postoji, te je fenomen matične države važan aspekt etničkih sukoba na Balkanu. Prigovori balkanskih zemalja prema primeni ovakvog multikulturalizma bili su dvojaki: jedni su smatrali da su nacionalne manjine s ovog prostora različite od onih koje susrećemo na Zapadu, a drugi ističu sumnju u uspešnost liberalnog multikulturalizma s obzirom na kapacitete država. Ovi faktori uključuju nasleđe socijalizma, ekonomske neprilike, stalne promene granica, nedostatak političke odgovornosti državnih i manjinskih grupa, ulogu matične države, nesposobnost nekih država da implementiraju i uspostave vladavinu prava (Opalski, 2002). Nepoverenje spram oba problema nije novost, ali iskustvo zapada pokazuje da je važno pronaći uspešnu strategiju kojom se to nepoverenje može pozitivno razrešiti. Takvu strategiju nudi teorija liberalnog multikulturalizma. Na jugoistoku Evrope pravo naroda na autonomiju tumači se s dubokom skepsom. Implicitno ili eksplicitno se smatralo da je ostvarenje bilo kojeg oblika autonomije preduslov za otepljenje ili druge oblike separatizma. Takav stav vodi prema sagledavanju pitanja u kojoj meri bi različiti oblici autonomije mogli doprineti integraciji manjina na Balkanu, koji način autonomije mogu doprineti daljnjoj modernizaciji jugoistoka Evrope te na koji način one mogu imati bitnu ulogu u njezinoj integraciji. Drugi oblik autonomije koji je pogodan za teritorijalno raspršene manjine i etničke zajednice te iziskuje alernativnija rešenja od teritorijalne autonomije je model kulturne autonomije, model koji ima korene u Bauerovoj ne teritorijalnoj autonomiji primenjivan u Habzburškoj monarhiji, (Bauer, 1974), pruža dopunu poznatim zapadnim modelima manjinskih prava. Ovaj model rešavanja manjinskog pitanja bi zapadne demokracije mogle usvojiti i primenjivati za one zajednice koje se ne uklapaju u kategoriju koncentriranih manjina, ni u kategoriju emigranata. Jedno od rešenja za multietnička društva na teorijskom planu nalazi izvor u idejama „konsocijalne demokracije”. To je rešenje koje uključuje priznavanje manjina kao „konstitutivnog” ili „državotvornog” naroda koje modifikira vladavinu većine. Konsocijacija podrazumeva etnički pluralizam, institucionalizovani sistem prava u vlasti (P. Van den Berge). U pogodna sredstva rešavanja sukoba u političkom procesu, Dahl

uključuje uzajamni veto, autonomiju na teritorijalnom ili ne teritorijalnom temelju i proporcionalno predstavništvo (Dahl, 1996).

Kao suprotnost većinske demokracije, Lijphart (Lijphart, 1977) naglašava: sudelovanje više grupa u izvršnoj vlasti, vladu sastavljenju od dveju ili više partija, višedimenzionalnost partijskih programa, proporcionalno predstavništvo umesto većinskog, decentralizaciju, pravo veta manjine (u područjima od najvećeg značaja i interesa za manjine). Lijphart naglašava da je konsocijalna demokracija prikladna za društva s umerenim etničkim razlikama i konfliktima, te se više brine za jednak tretman grupa, a ne individualna. Opće prihvaćene pretpostavke široko prisutne na Balkanu su: manjine su nelojalne, jaka i stabilna država zahteva slabe i nemoćne manjine (sve što koristi manjini, pretnja je za većinu), tretman manjina je pitanje nacionalne sigurnosti. Shodno takvom mišljenju pitanje je koji bi skup manjinskih prava bio pravedan ili demokratski? Brojnost aktualnih manjinskih problema u odnosima između balkanskih problema je posledica istorijskih

okolnosti i savremenih odnosa, etnonacionalne izmešanosti, povezivanja manjinskih i teritorijalnih pitanja, te raznovrsnosti pristupa prema manjinama. Položaj manjina zavisi o tome jesu li priznate ili nepriznate, jesu li teritorijalno koncentrirane ili raspršene, imaju li u svom okruženju matičnu državu, jesu li lojalne državi ili imaju separatističke težnje, poštuju li se samo njihova individualna ili/i grupna prava, imaju li kulturnu autonomiju, imaju li svoje organizacije, udruženja ili ustanove i jesu li u ustavima zemalja izričito spomenute i kako ustav određuje njihova prava. Sve ove različitosti dovode do potrebe dvostrukog prilaza manjinskom pitanju svake države: jednog jedinstvenog za sve manjine i proizlazi iz ustavnih i međunarodnih obaveza (nediskriminacija po bilo kom temelju, poštovanje ljudskih prava i sloboda, uključujući i prava etničkih, nacionalnih i verskih manjina) i drugog specifičnog, s obzirom na to da pretpostavlja uzimanje u obzir karakteristika svake manjine. Multikulturalizam i pozitivan odnos spram manjina trebaju biti opisani kao sine qua non uveti budućnosti Evrope.

Evociranje događaja iz prošlosti

Raspadom Jugoslavije, novonastale države evociraju događaje iz prošlosti, u želji da potpuno izbrišu sećanja na prošlost i multikulturalnost. Iz iskustva zemalja Balkana vidljivo je neutralnost prema etnicitetu nije u stanju uskladiti kulturnu različitost i ne garantira mir i stabilnost

nacionalnih manjina i većine. Prihvatanjem nekog oblika multikulturalnosti, države osiguravaju stabilnost i razvoj društva u celini, a temeljeći se na jednakosti i toleranciji osiguravaju jednak tretman svih građana. Izazovi multikulturalnosti leže u stvaranju sistema koji će omogućiti manjinama uživanje potpune slobode razvoja i promovisanje svojih kultura. Negujući osećaj pripadnosti svojoj zajednici ili državi, treba stvarati i organizirati državu za sve pripadnike različitih etničkih zajednica koju će svi smatrati za svoju domovinu. Negovanje i razvijanje osećaja pripadnosti je krucijalan preduslov neometanog ekonomskog i socijalnog razvoja. U povećanoj internacionalizaciji države i manjine, multikulturalizam je novi okvir reforme tih odnosa, (Kymlicka, 2007) pri čemu se koncept multikulturalizma tumači kao posvećenost principima individualne slobode i jednakosti. Liberalni multikulturalizam počiva na pretpostavci da politika priznanja i poticanja različitosti, po etničkom principu, mogu proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava, srušiti etničku hijerarhiju i produbiti demokraciju.

Priznavanje različitosti nije opasnost, nego bogatstvo društva, a „nacionalne” države će ih morati prihvatiti kao uslov pristupa EU. Sama EU mora naći načina prilagodbe osnovnih načela svakoj pojedinoj državi jer svaka država ima svoj specifičan identitet. Multikulturalni standardi koje međunarodna zajednica želi promovisati počivaju na pretpostavci da politika priznanja i poticanja etno–kulture različitosti može proširiti ljudske slobode, učvrstiti ljudska prava i razvoj demokracije. Pod uticajem evropskih institucija i međunarodnih standarda zaštite manjina sve države u regionu će biti prinuđene usvajati su različite instrumente zaštite prava nacionalnih manjina na temelju kojih će razvijati odgovarajuću politiku multikulturalnosti i konstruirali mehanizme ostvarivanja prava etničkih i kulturnih manjina. Kako su osnovni principi građanskih i političkih prava koje slede zapadne demokracije su vladavina prava, građanske slobode, priznavanje različitosti, sloboda izražavanja, sloboda savesti, habeas corpus, slobodni izbori, opće pravo glasa, ali i eksplicitno naglašeno poštovanje i zaštita manjina, ove vrednosti će morati prihvatiti i novo–stare multikulturalne nacionalne države.

11. Kultura u vrtlogu kapitala

*Budi usamljenik jer na taj način imaš vremena upitati se
i tražiti istinu. Teži ka svetoj radoznalosti
i učini tvoj život vrednim življenja.*

Ajnštajn

Čovek je jedino stvorenje koje odbija da bude ono što jest.

Albert Kami

*Kao što je ljubav prema životu zapravo strah od smrti
tako i društvenost ljudi zapravo nije direktna;
ona se, naime, ne zasniva na ljubavi prema društvu,
nego na strahu od samoće.*

Artur Šopenhauer.

*Kad se uzme koliko na svetu ima glupaka, ludaka
i bezličnih ljudi, čovek izgubi svaku ljubav za život
u tako otrovnom vazduhu.*

Jovan Dučić

*Ako slobodno društvo ne može da pomogne mnogima
koji su siromašni, onda ne može ni da sačuva
malo onih koji su bogati.*

Džon Kenedi

*Malo je onih koji umeju da podnose sopstvene mane
kod drugih ljudi.*

Baruh Spinoza

U današnjem društvu nihilizma, izgubljenog smisla i samim tim izgubljenog pojedinca, pojam identiteta, kao kulturnog određenja, doživljava puninu svoje krize jer liberalnom kapitalizmu idealni građanin osoba bez pamćenja, bez zavičaja bez nacionalne pripadnosti. Globalizacija neprimetno vodi ka sjedinjenju i poništenja svih posebnosti jer globalizacija kulture i komunikacija sasvim sigurno menjaju suvremena društva. Pojedincu su nametnute predstave i svaki od nas dobiva svoju ulogu koju mora odigrati, svoju masku koju mora nositi u službi prvenstveno kapitala koji postaje jedino merilo važnosti. Pojam kapitala je sakriven iza iluzija izgradnje države, ostvarivanje i dobivanje prava i sloboda, a u lavirintu društveno isprepletanih sila moći pojedinac više nema ni snage ni moći boriti se, jer je sve postalo imaginarno te više i ne postoji. Sloboda je postala obrana prava povlašćene manjine, odbrana kapitalističkog vlasništva i vlasti novca. (Bergajev, 2007:32) Nasuprot tome, kultura je težnja za „biti nešto više”, biti iznad pohlepe i praznine koji „nudi” kapital, kultura je težnja za „vredeti više” i biti više čovek, htjenje za postizanje smisla samog postojanja. Usko povezan sa pojmom kulture je ideja/ideal slobode. Istinska kulture nije moguća bez procesa emancipacije; kao put, ali i sam cilj kulture. Sloboda mora biti osnovna pretpostavka razvoja kulture, ali ne kao unapred zadata paradigma, već kao sredstvo i sam rezultat ili cilj kulturnog razvoja.

Doživljaj sveta i kulturni identitet gotovo neprimetno se preoblikuju pod uticajem dalekih svetskih zbivanja koja utiču na svakodnevicu lokalnog života i stvaraju kulturu bogatu globalnim informacijama. Pogledi na svet nadilaze skućeni “provincijalni” horizont, formiraju svest o sve većem uticaju vanjskih i dalekih sila na vlastiti život i budućnost. Kulturna sfera ima dvostruko obeležje. Informatičko medijska revolucija i njeni kulturni proizvodi: vesti, dokumentarne serije, sapunice, muzički hitovi i filmovi prelaze geografske granice, svojim kulturnim zračenjem preoblikuju lokalni kulturni prostor. Beskrajno se proširuju lokalni horizonti, vrši homogenizacija ukusa, zabave i hrane, životnih stilova (Moren, 1995). Uporedo sa planetarnom masovnom kulturom, formira se i kosmopolitiska kultura, duh otvorenosti i pripadnosti prema svetu, osećanje građanina sveta koji nadilazi lokalni milje (Tomlison, 1999).

Ali, identitet građanina sveta ne poništava nacionalno osećanje, on se razgraničava jer se ljudi mogu osećati istovremeno pripadnicima jedne nacije, regiona i sveta. Razume se, veliki proces “deteritorijalizacije kulture”, raskidanja lokalnih kulturnih okvira je neravnomeran i najčešće obuhvaća mali uzorak stanovništva, imućnije i mobilnije slojeve bogatih

društava jer siromašni imaju malo sredstava i vremena za potrošačku, kosmopolitsku kulturu: njihova sudbina je "lokalni kavez." (Baumann, 1998).

Traženje ili održanje identiteta

Koliko je identitet nacionalni, a koliko nametnut evropski? Uni-ja daje modele koje zemlje kandidati trebaju preslikati ili imitirati. EU nema politiku koja bi bila čvrsto determinirana, a područja „socijalne politike” ostavljaju dovoljno mesta da zemlje biraju iz niza modela ili ih prilagođavaju vlastitim postojećim rešenjima. Sve zemlje nastoje što više negovati svoj nacionalni identitet, maksimalno prilagođavajući zakonodavstvo evropskim normama. Je li to ostvarljivo? Srušen je stari društveni i vrednosni sistem, a novi mora biti sagrađen na merilima „međunarodne zajednice” čime polako nestaje domicilni identitet i kultura. U svim zemljama zapadnog Balkana, političke „elite” su suglasne da ulasku u EU nema alternative, shvatajući ili ne, da će svaka nova članica EU biti kolonija ili periferija EU. Ipak EU je samo deo jednog kruga globalizacijskog procesa koji teži kontroli globalnog tržišta kao preduvjeta globalne kontrole. Logika savremenog oblikovanja ili globalizacije, uništava svako istinsko stvaranje.

Nacionalni identitet država na periferiji Evrope se bazira na preslikanom konceptu nacije te koja je stalno teži svoj državi na periferiji Habsburške monarhije ili kao sastavnica Otomanskog carstva i područja koja su bila osvajana u pohodima Mlečana. Zbog svega toga sve države zapadnog Balkana, od kojih neke samo što su odmakle od punoletnosti državne nezavisnosti, u svom identitetu imaju civilizacijsku nesigurnost u odnosu na velike nacije koje čine okosnicu EU. Zemlje istočne i jugoistočne Evrope su zemlje „samo-kolonizirajuće” kulture, svojevrstne „kolonizacije svesti” jer kao uvoznice stranih vrednosti i civilizacijskih modela to čine sa divljenjem, bez kritičkog otpora. Takve zemlje vide sebe kao evropske, ne u potpunosti, ali ne kao *Drugi*. Takvo poimanje je preduvjet za čudnovati identitet i čudnovatu modernizaciju. (Kiossev, 1999:3) Kuss ističe da je posredi suptilnija „gradacija evropejstva” koja se u procesu evroatlanskih integracija koristi kao vrsta post kolonijalnog mehanizma. (Kuus, 2004: 476) Ako je tačna teza da sila postoji sama po sebi, ne mareći mnogo za pravdu i istinu, onda se temeljom uvida u burna svetska zbivanja unazad u nekoliko proteklih godina, mora doći do zaključka da su demokratske tradicije čovečanstva, kao i nezavisno, kritičko i otvoreno javno mišljenje ponovo pred izazovom.

S obzirom na pravne temelje, sistem vrednosti, način promišljanja, taj prostor kao entitet i kao identitet se nalazi ispred drugih prostora i identiteta i ima taj kapacitet postojanosti. EU ne završava samo s fizičkim granicama u geofizičkom smislu, već je ona tamo gde je taj zapadni sistem vrednosti. EU nije virtualna država, nije ni federacija nego oblik labavog saveza gde prevladavaju nacionalni entiteti i interesi.

Neki od autora EU vide kao srednjevjekovnu evropsku katedralu (Severin, 2006) ili carstvo (Ziolenka, 2008). Kroz koncept carstva i kolonije i „rekonstrukciji mape” Evrope moguće je zapitati se o drugoj (ne-zapadnoj Evropi). Kako „zajednička – ali – različita istorija” carstva i „zajednički – ali – različit identiteti” kroz kolonijalnost menjaju današnju kartu Evrope.

Politički identitet građana, bez kog EU ne može delovati, stvara se samo u nadnacionalnom javnom prostoru. Takvo oblikovanje svesti nije moguće stvoriti elitističkim obrazovanjem „odozgo” i nije se moguće provoditi administrativnim odlukama. EU se danas doživljava kao mehanizam birokratskog upravljanja i restriktivne regulacije, a ne kao garant dobrog života. Krizu identiteta nužno je rešiti nadilaženjem okvira nacionalne države te uspostavljanjem paralelnih mehanizama političke deliberacije. Habermas predlaže da se Evropa veže uz garanciju temeljnih prava i vrednosti kao što su pravo na obrazovanje, socijalnu pravednost, autonomiju i participaciju. Za njega su, evropsko građansko društvo, javnost i zajednička politička kultura, uistinu izgrađene, dovoljne pretpostavke za političko zajedništvo Evrope. Njegovo promišljanje je pokušaj prevladavanja postojeće političke zbilje. On polazi od pretpostavke da je nacionalna država, pa čak i kad je demokratska, došla do granice svoje delotvornosti jer više ne može „politički ukrotiti globalno nesputani kapitalizam”. Može li se u takvom stanju osigurati glavno postignuće suverenih nacionalnih država utemeljeno na prosvetiteljstvu te usmereno ka smanjenju političke vlasti?

EU je različitost političkih zajedništva i lojalnosti, multipliciranih identiteta, ekonomske heterogenosti i nejasnih granica, a država vestfalskog tipa ima jasnu strukturu hijerarhije sa jednim centrom uprave, kulturnom i ekonomskom homogenošću te utvrđenim granicama. Danas, nacionalne elite proklamuju „žrtvovanje” nacionalnog prostora u ime viših ciljeva „evropske perspektive” kao privlačan emotivni razlog, kao залог bolje budućnosti, ali i kao nove vrste ideologije. I sada je racionalno potisnuto iz kolektivne percepcije.

Iluzorno je i za očekivati da se i iz istorije nešto može naučiti, jer se menjaju političke konstelacije moći u svakoj epohi. Da li smo „osude-ni” na večito ponavljanje istih ciklusa? Da li se sve više nameću osećaji o uzaludnosti rada ili naprosto rezultate pretpostavljate samoj dužnosti valjane intelektualne refleksije? Svi smo opsednuti preživljavanjem i trenutnim političkim aranžmanima, u očekivanju bolje budućnosti. Što je ostalo od borbe za suverenitet kada banke, krucijalni sistemi i mediji pripadaju stranim vlasnicima? Što ostaje od ideologije koja je bila predvodnica ratovanja, „napretka”, borbe za slobodu? Kako to da su vrednosti koje su zastupali i u ime kojih su povelili rat i dalje na snazi? Jedini smislen odgovor na to pitanje može doći samo iz horizonta s onu stranu nacije, etničkog identiteta i nacionalne države. Kritičko mišljenje koje teži promeni postojećeg stanja ne može se stvoriti iz mišljenja samog, iz školske filozofije ili iz intelektualnog pogona unutar postojećih kulturnih institucija. Zadaća kritike je, po Foucaultu, preispitati istinu u odnosu na efekte moći koje ona proizvodi, kao i moć u odnosu na diskurse istine kojima se ona služi.

Čovekova potčinjenost se utvrđuje i proširuje ne samo posredstvom tehnologije, nego i kao tehnologija, što je i temelj za legitimaciju političke vlasti i njene ekspanzije na sve sfere kulture. (Marcuze) Napredujuća tehnologija medija, kao sredstvo neobuzdane manipulacije u službi moći, ima za cilj da rehumanizira medije te stvori virtualnu stvarnost. Ali i takva virtualna zajednica nije u mogućnosti kompenzirati gubitak kolektiviteta i solidarnosti koja su dva fundamentalna oblika društvenog iskustva vezana za proizvodna postrojenja industrijske moderne. Nestala je izvorna snaga simboličkog, a imaginarnim svetom počinju vladati hiperprodukcija slike sa tehničkim, događajnim i medijskim ubrzanjem života. Čovek moderne postaje odraz permanentne dislociranosti, kako u egzistencijalnom vidu, tako i u smislu svog identiteta. Postao je cinički proizvođač i potrošač – subjekt kulture rasipanja. Čovek današnjice, tako daleko od natčoveka kojeg je Nietzsche tražio u budućnosti, je individua koja je prevazišla svaku potrebu za smislom i potpuno se smestila u obesmišljavanje u apsurd u kojem hladnokrvno prima svako razaranje.

Sva pitanja morala zavise od nečije kulturne pripadnosti. Naše ideje su samo retko naše i retko tko je u mogućnosti imati neki svoj „personalni moral.” Naši vrednosni stavovi su deo naše zajednice, našeg društvenog položaja, religijskog opredeljenja, političkih stavova, porodice, interesnih grupa kojima inkliniramo kao i institucija unutar kojih se krećemo. Povezani smo našim idejama i vrednostima ne samo kao pojedinci, već

i kao njihovi predstavnici. Ako se plašimo predstojeće globalizacije i namernog sužavanja svesti znači da smo još uvek svesni, da smo živi i da imamo identitet i integritet. Neophodno je da imamo zabludu jer nas održava energija zablude, a dok u nju verujemo ona za nas nije zabluda. U svetu bez iluzija čovek je stranac rečeno Kamijevim rečima.

Obeležje zajedničkog identiteta može biti priznanje razlika. Građanska solidarnost produkt je demokratski ustrojene političke zajednice slobodnih i jednakih, ali se ne može ostvariti samo putem negativnih obaveza univerzalističkog morala pravednosti (odustajanje od napadačkih ratova, povreda ljudskih prava), već kolektivno odabranim prihvaćenim načinom života kao rezultat stalno prisutnog međusobnog sporazumjevanja. Zato i nije pravilno postavljeno pitanje postoji li evropski identitet, nego mogu li se nacionalne arene otvoriti tako da se izvan nacionalnih granica gradi zajednička volja i promišljanje o evropskim temama?

S obzirom na pravne temelje, sistem vrednosti, način promišljanja, taj prostor kao entitet i kao identitet se nalazi ispred drugih prostora i identiteta i ima taj kapacitet postojanosti. EU ne završava samo s fizičkim granicama u geofizičkom smislu, već je ona tamo gde je taj zapadni sistem vrednosti. EU nije virtualna država, nije ni federacija nego oblik labavog saveza gde prevladavaju nacionalni entiteti i interesi.

Nova elita koja izrazito sudeluje u manipulaciji masa, naglašeno je anacionalna, apstrahirana od bilo kakvog identiteta vezanog za etno-kulturu, tradiciju, istoriju i običaje. (Laš, 1996: 48-50) Nacionalni interes shvataju kao ostvarivanje geopolitičkih pretenzija na neliberalne delove sveta, promičući ljudska prava i slobode. Ova elita se nalazi sa druge strane demokratije, i time je liberalizam „stvorio” elite koje će voditi masu, nagrađene u pravcu izgradnje nihilističkog liberalnog društva, pobunjenu protiv vlastite nacionalne države i kulture. To je elita bankara, građevinskih finansijera i preduzimača, inženjera, konsultanata svih vrsta, sistemskih analitičara, naučnika, doktora, publicista, izdavača, urednika, direktora reklamnih agencija, vodećih ljudi filmske industrije, novinara, televizijskih producenta i redatelja, umetnika, pisaca, profesora. (Isto, 37)

Promene vrednosnih određenja

Vidljiv plan društva kroz medije ističe sreću i zabavu, dok se sa nevidljive strane nalazi kontrola i manipulacija. Celi koncept tržišnog društva je pozornica u kojoj se posetitelji kontrolišu manipulacijom, emotivno, imaginativno. Manipulacija se temelji na tri principa ili modela kojima se ističu da je život veseo, lep i lagodan; da je čovek siguran i da ima samopouzdanje te da je povezan sa drugima, dok se u trećem modelu ističe samoidentitet kojim vrednuje sebe i ima status i ugled. Kako stvarnost nije takva, dolazi se do kontradikcija jer tvorci propagande prepoznaju ta tri modela kao bazična kod ljudi. Ljudi su usamljeni, nisu povezani sa drugima i nesigurni su. Život je težak, bez lepršavosti i razbibriga, te ljudi ne veruju u sebe, a imaju potrebu da imaju ugled i da budu društveno prihvaćeni. Ljudi su uplašeni od samoće, od neimanja statusa i bogatstva i uplašeni su jer su u strahu za egzistenciju. To su veoma dobri temelji za manipulaciju jer tvorci reklama traže ljudske nedostatke kao osnovu za reklamu.

Norme stvaraju kulturnu meru prikladnosti emocionalnog izražaja, prema kontekstu i ulogama, a emocionalne sankcije koriguju osećaje u smeru emocionalnih normi. Posledica emocionalnog upravljanja i glume je otuđenje od sebe i svog identiteta, gubitak pristupa stvarnim emocijama, odvajanje sebstva od uloge koje vodi do nestajanja. To je cena emocionalnog rada za koju se dobiva razmenska vrednost. Emocionalna gluma je resurs koji se prodaje zato što kompanija želi stvoriti pozitivnu iluziju o sebi u cilju povećanja profita. Na taj način tržišni sistem dominira nad čovekom te ulazi u njegova subjektivna emocionalna stanja, radi ostvarenja profita.

Živimo u vremenu koje nameće sposobnost za ostvarenje, ali ne zna što bi ostvarilo. Vešto je u sebi, ali nije gospodar sebi samom jer se oseća izgubljenom u vlastitom obilju. Sa više sredstava, znanja, tehničkih ostvarenja nego ikada, današnji svet je nesretniji od svih ostalih i prepušten na milost i nemilost strujama. U današnjem svetu nema planova, predviđanja i ideala. (Ortega y Gaset, 2003:83)

U modernim društvima vidljive su promene u vrednosnim usmerenjima pojedinaca – sveopšte isticanje subjekta, tehnike izražavanja i delovanja „po meri”, ali kakvog i za koga, jer „čovek je i slepa ulica i izlaz.” (Scheler). Sve više se društvo oblikuje po meri Narcisa, „koji sam sobom vlada u svojoj staklenoj čahuri” (Lipovecki, 1987:29). Narcizam je posledica i minijaturizirana manifestacija procesa personalizacije – simbol

prelaska s ograničenog individualizma na totalni individualizam kao odraz permanentne dislociranosti modernog čoveka, kako i egzistencijalnom vidu, ali i u smislu njegovog identiteta. Ljudsko dostojanstvo se izgubilo u političkoj sadašnjosti. Čovek moderne je skloniji imperativima napretka kao sekulariziranoga spasa i rasipanja nego kategoričkim moralnim imperativima. Postao je cinički proizvođač i potrošač – subjekt kulture rasipanja.

Propaganda odgaja pojedince za onaj stil života i one identitete i koncepte koji pogoduju prodaji roba ili usluga. Propaganda je sveprisutna u svim porama društva kao vrsta odgoja i obrazovanja jer se ljude „učī” ili im se suptilno nameće kultura i stil života; ljude se uče društveno prihvatljivom izražavanju emocija, nameću se okviri dopuštenog ponašanja; kako, kada i na koji način biti sretan; oblikuje se interpretacija stvarnosti.

Svuda je prisutno nasilje različitog oblika. U tom našem svetu turbulentnih promena, svi smo elementi, delovi iste mreže u kojoj se tvori lažan realnost. Burdije kao kritičar našeg vremena i „savršenog zločina” ubijanja realnosti poručuje da ne treba gajiti iluzije o našem vremenu jer živimo u prividu. Svaki pokušaj otklona podvrgnut je medijskoj marginalizaciji te se samim tim nije ni dogodio ili su njihovi sudionici izvrgnuti kritici analitičke i političke „elite”. Argument je da je nacionalni identitet najviši oblik političkog identiteta zbog svojih jedinstvenih korena u prirodi i istoriji izgubio je u poslednje vreme svu intelektualnu verodostojnost otkako su autori Andreson, Gelner, Hobsbavm, Smit razvili „zamišljeni”, „konstruisani” karakter nacija – iluminacija koju je još isticao Renan. (Renan, 1992)

Zamišljanje nepostojećeg kulturnog nasleđa i stvaranje novog kulturnog identiteta baziranom na preslikavanju drugog odvija se u prostoru kulture gde se tada kulturna stvaralaštava pokazuje kao idealno tlo za vođenje opasne politike. Pravo, poredak i zakoni privatizovani su kao javna poduzeće. Medijski proizvedena realnost svakim danom proizvodi i dodatnu kolektivnu halucinaciju u prošlosti koja je postala roba pod patronatom moći. Polarna inercija (sintagma Pola Virilija koja označava masovni fenomen koji pogađa gledatelje ekranskih tehnologija koje se aktiviraju daljinskim upravljačem te kojim se proizvodi nemogućnost da se čovek odvoji od ekrana), put je kojima se laži, iluzije i nametnute projekcije sjedinjuju u proizvodnji globalne stvarnosti koja samo deklarativno ima veze sa pravdom, pravednošću i zakonodavstvom.

Glavni proizvod ovako postavljenog slobodnog tržišta je „niveli-sanje i uniformizacija svega što bi moglo biti uzrok realnih diferencijacija i distinkcija”, jer različitosti nisu kvantitativno merljive. Kulturni i ostali kolektivni identiteti među narodima i pojedincima su nepotrebni i treba ih se osloboditi.

Promena značenja kulture

Danas prevladavaju dva oprečna stava oko globalizacije i države; globalizacija uzrokuje slabljenje države (Strange, 1997: 365-369; Strange 1999: 345-354); ili s druge strane globalizacija utiče na promenu značaja države, nacionalnog identiteta i kulture kao i promenu kursa politike, odnosno globalizacija je „proces internacionalizacije” jer jača značaj nacionalne države.” (Hirst, Thompson, 1996:17) U toj perspektivi važno je uzeti u obzir delovanje UN, ali i velikih transnacionalnih finansijskih i trgovačkih organizacija i način na koji su oni inkorporisani u stvaranje novog poretka legitimnosti i moći? Kako je nadnacionalni pravni poredak sve izražajniiji stvara se kompleksna, ambivalentna i polivalentna struktura pravnih prostora i instanca koje stvaraju pravo i sude. U takvoj strukturi mnogostruko se preklapaju ovlašćenja i granice unutar nacionalnih područja kao pravna varijanta politike pluralizacija granice. Ipak odakle takvo pravo crpi svoju legitimnost ako legitimna i obavezujuća snaga nije pod predznakom suverenosti nacionalne države? Takav oblik prava zasniva se na moći kapitala koja svoju snagu pokazuje u rasponu između uveravanja i iznuđivanja.

Liberalizam uništava socijalnu i nacionalnu državu, ne težnjom za sabiranjem maksimalnog profita u državama „centra”, već težnjom ka izgradnji globalnog društva u kome nema mesta za ispoljavanje *demos*a ni u socijalno-distributivnom pogledu, ni u etno-kulturnom, ni u političkom. Cilj je realizacija projekta svetskog slobodnog tržišta u kome bi postojali samo atomizovani pojedinci (individue) i grupe formirane po principu različitog ispoljavanja individualizma, bez bilo kakvih etno-kulturalnih, socijalnih i političkih karakteristika (vrednosti, identiteta). „Individualizacijom odnosa između poslodavaca i zaposlenih” oslabljeni su kolektivni ciljevi i solidarnost između svih i uspostavljen je sistem „strukturalnog nasilja” koji se ogleda u strepnji zaposlenih od otkaza, demoralizaciji i konformizmu. (Burdije, 1999: 110-111) To stvara „skladno funkcionisanje individualističkog mikro ekonomskog

modela”, a armija nezaposlenih i „nije armija jer izolira, individualizira, demobiliše i desolidariše”.

Vladavina neo liberalizma utiče na obnovu socijalističkih ideja i konzervativizma čak i dolazak socijalista na vlast jer su zapostavljena pitanja socijalne pravde i nacionalne zajednice. Intelektualci i političari se ne bave gorućim problemima jer se ističe da sve dobre ideje dolaze iz inostranstva, a ništa nije dobro što je u vlastitoj državi, a gomila osiromašenog plebsa ne zna što bi sa sobom bez pominjanja osiromašenja, društvenih klasa, sukoba. Namerno se zapostavljaju egzistencijalna i temeljna pitanja ljudskog opstanka i življenja u zajednici jer je pažnja usmerena ka demokratskim institucijama i ljudskim pravima, nacionalnom identitetu i integracijama u nadnacionalne zajednice. Skoro nijedan političar ne oseća neizbežnost svoje politike i što je ekstremniji njegov nastup to je frivolniji i manje zahtevan po svojoj sudbini. Na neki način je i sam pojam identiteta u krizi jer je u liberalnom kapitalizmu idealni građanin osoba bez pamćenja, bez zavičaja bez nacionalne pripadnosti. Globalizacija upravo ide u smeru sjedinjenja i poništenja svih tih posebnosti. Za razliku od tradicionalnih društava koja dostižu intenzivnu solidarnost u malim grupama što je uzrok i emocionalne privrženosti, u modernim društvima se teško nalazi solidarnost, ali i malo kulturnih normi koje su univerzalno prihvaćene i kojih se ljudi strogo pridržavaju. (Bendix, 1967: 298)

Suverena država je normativna tvrdnja, a ne deskriptivna izjava sa odgovornošću za pojave koje su joj nametnute globalizacijom. Globalizacija je multi-dimenzionalni fenomen koji u sebi obuhvata kvalitativni i kvantitativni rast ekonomskih, političkih i kulturnih integracija modernog sveta. Nacionalna država je vrsta političke organizacije i teritorijalne unije sa vrhovnim autoritetom i političkim aksiomom nezavisnosti i autonomije. Nacionalna država je ostala dominantna politička jedinica u međunarodnim odnosima od 19. veka do „trećeg talasa” globalizacije. U današnjoj političkoj areni postoji ne strukturirana kompleksnost koja je stalna pretnja hijerarhiji autoriteta i vlade nacionalne države. (Kennett, 2008:4)

Novi period karakteriše delovanje imaginacije jer se mašta transformisala u društveni i kolektivni fenomen i nije više ograničena na romantičnog pojedinca i ekspresivni prostor umetnosti, mita i rituala, već je deo svakodnevnog života običnih građana. Post elektronska mašta, kombinirana s migracijskim kretanjima, omogućila je stvaranje transnacionalnih simboličkih univerzuma, zajednica osećanja, mogućnih

identiteta, zajedničkih ukusa, zadovoljstava i sklonosti, ukratko, javnih sfera dijaspore. (Isto,4). Po Fridmanu, kulturna i etnička rascepanosti, s jedne strane, i modernistička homogenost, s druge, nisu dva suprotstavljena vida tekućeg procesa, već dve težnje koje ravnopravno oblikuju globalnu stvarnost (Featherstone, 1990:311).

Globalizacija kroz uticaj medija donosi mogućnosti dostupnosti najrazličitijih kulturnih vrednosti bilo gde u svetu.

Posledica toga nije razmena kako su je optimisti naivno zamišljali već dolazi do deteritorijalizacije. Već dvadesetih godina XX veka Lipman razlikuje *okolinu* (svet koji je zaista tu oko nas) i *pseudo-okolinu* (našu privatnu percepciju tog sveta oko nas), (Lipmann, 1920) danas je sve izrazitije razvojem elektronskih medija u neslućenim oblicima. Pod tim uticajima mi “više ne možemo da živimo naše živote ‘lokalno’. Naša kulturno iskustvo prožeto je uticajima iz daljine – hrana koju jedemo, muzika koju slušamo, okoliš, slike i događaji sa naših TV-ekrana, sve to naš svakodnevni život čini nepojmljivo ‘otvorenim za svet’“.

Globalizacija nije jednolinijski fenomen, monolitan i jednoznačan, a danas prevladava upravo takva ideja o globalizaciji, težeći da iz naučnog diskursa prođe u politički, a onda i u svakodnevni jezik. Na izgled transparentna i jednostavna, ona prikriva više nego što otkriva stvarna dešavanja u svetu. Ono što se maskira ili sakriva ili se želi prikazati drugačijim ne samo što nije bezazleno već je ideološko i političko sredstvo koje ima specifične ciljeve. Zbog toga se sve više se plasira ideja da globalizacija spontan, automatski, neizbežan te nepovratan proces koji jača i napreduje u skladu s nekom unutarnjom logikom i dinamikom čija je snaga tolika da se može odupreti svakom mešanju izvan držanih institucija.

Danas je dominantna dijalektika paralelnih procesa globalizacije i lokalizacije, odnosno što su međusobna zavisnost i globalne akcije intenzivnije, to društveni odnosi postaju manje lokalni i otvaraju put ka novim pravima na izbor koja prelaze granice čiji je čuvar donedavno bila tradicija, nacionalizam, jezik ili ideologija, a često i kombinacija svih tih činilaca zajedno. Ipak, na izgled protivrečno toj težnji, javljaju se i novi regionalni, nacionalni i lokalni identiteti koji nastaju zahvaljujući ponovnom isticanju prava na korene. Iako se isto toliko odnose na stvarne ili imaginarne teritorije koliko i na način života i društvene odnose, ti lokalni činioци su utemeljeni na neposrednim odnosima, bliskosti i direktnim interakcijama. (Santos, 2002: 30)

U trans nacionalnoj društvenoj i kulturnoj praksi nejednaka razmjena je vezana za nekomercijalne resurse čija je trans nacionalnost utemeljena na lokalnim razlikama kao što su etnicitet, identitet, kultura, tradicija, osećaj pripadnosti, simbolika, rituali i pisana ili usmena književnost. U toj nejednakoj razmjeni sudeluju društvene grupe koje se bore za priznavanje netržišnog prisvajanja ili vrednovanja tih resursa, to jest za jednakost različitosti i različitost jednakosti. Rezultat globalizacije su novi, ne prostorno utemeljeni, identiteti koji ne proističu iz nacionalne države jer identitet nije jedan i nedeljiv, već se o njemu može govoriti kao o multiciplitetu koji obuhvaća osećaj sebstva i u sebi ujedinjuje porodičan, lokalni, regionalni, nacionalni i trans nacionalni, ponekad i verski identitet. (Moren, 1995:154). Vlade i društva se moraju prilagoditi svetu u kome nema više jasne distinkcije između međunarodne i domaće vlade, vanjskih i unutarnjih poslova. (Held, 2003: 55) U globalizirajućem svetu politike nema mesta za imitaciju jer je sve nametnuto. Zato je i utemeljeno mišljenje da država nije jedini ili čak glavni temelj autoriteta. (Sending, Neumann, 2006: 655)

Kritičari tvrde da globalizacija dovodi u pitanje ulogu kulture jer zatumljuje autentični kulturni identitet. Ipak kulturne različitosti su i dalje vidljive jer su nacionalne kulture i identiteti duboko ukorenjeni u nacionalnu istoriju, tako da je teško verovati da mogu biti samo tako lako urušene globalnom masovnom kulturom. Kultura opstaje, iako izmenjena.

Za formiranje kolektivnoga identiteta određenoga naroda važno je identificiranje 'drugoga', odnosno identificiranje druge (etničke) grupacije nasuprot kojoj se narod homogenizira te se putem navedene napetosti stvara i jača nacionalna svest. Upravo je spomenuta sociopsihološka perspektiva glavni protu argument mogućnosti formiranja evropskoga naroda bez postojanja 'drugoga'. Iz soci psiholoških teorija formiranja kolektivnoga identiteta poznato je da je 'drugi' bitan preduvjet u formiranju bilo kojega kolektivnog identiteta. Drugim rečima, da bismo znali 'tko smo mi', nužno je znati 'tko su oni', odnosno nužna je demarkacija, kako teritorijalna tako i psihološka, između 'nas' i 'njih', tj. identifikacija 'drugoga', što najbolje opisuju reči jednoga autora: „Znamo tko smo samo ako znamo tko nismo, a često samo ako znamo protiv koga smo.” (Cerutti i Rudolph, 2001: 5).

Globalizacija, u zavisnosti od forme, otvara dva potpuno različita pravca kojima se odnosi između civilizacija mogu zaputiti; kao prožimanje ukrštanje ili kao sukob civilizacija. Globalizacijom siromaštva i pretnjom poništavanja identiteta autoritarna globalizacija je plodno tlo

za eksploziju kulturnih sukoba. Glad za demokracijom, "imitacija", onako kako je Tojnbi (Toynbee) shvata, predstavlja snažnu silu demokratske tranzicije jer se demokracija poistovećuje sa civilizacijom kao takvom, živeti pod autokratskim sistemom je zaostalo, ne civilizirano. Silu koja pokreće demokratski talas čine i zapadne zemlje.

Iako nemaju vojnu moć, multinacionalne kompanije imaju enormnu ekonomsku moć i sposobnost da stvore transnacionalne koalicije koje potiču reforme na globalnom nivou. Zbog međudržavne mobilnosti smanjuje se njihovo identifikiranje sa određenom državom te mnoge elite oblikuju nadnacionalne identitete, potiskujući nacionalne te izgrađuju multinacionalne ili kosmopolitske identitete. Slabljenjem same države pojmovi nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa gube značaj i korisnost. Ne može postojati svemoćna vlast svetske vlade ako postoje supersile. Sve veće države su počele stremiti prema svetskoj imperijalističkoj politici u kojima je više nego očit raskid sa humanističkim temeljima nacionalnih država. Imperijalizam rađa volju za vlašću i moći do krajnjih granica svetske moći. (Bergajev, 2005: 151) Nacionalni identitet gubi značaj pred ostalim identitetima. (Fukujama, 2006: 342) U takvom svetu i najmoćnija država gubi identitet kao nacija i u tom „nečijem svetu” (Kupchan) postaje deo nadnacionalnog identiteta.

Nova globalna kultura

Danas je kriza identiteta toliko očigledna da bi se čak moglo govoriti o potpunom gubitku identiteta. U svetu u kome se pojedinci tretiraju kao statistički podaci, a ne kao ličnosti – nastupila je ne samo kriza identiteta nego i kriza identifikacija. Kriza identiteta nastupa najčešće onda kada je ljudima sadašnjost nesigurna, a budućnost neizvesna, neodređena, preteća, puna straha i iščekivanja. Zato se danas i koristi sintagma „vraćanja Evropi” kao dokaz izgubljenog identiteta koji se u svakom slučaju prikazuje kao dolazak u krug kome smo oduvek pripadali, ali nepravedno „izbačeni”.

Nacionalizmom se želelo prekriti antagonizmi i strukturalni disbalansi tako što će se nametnuti ideal „zajednice”. Danas je taj ideal proširen i na zajedništvo evropskih integracija, ali se čini da danas ne postoje opcije odabira jer nam se samo pričinjava mogućnost odabira. Kako se nije pronašla velika priča o oslobođenju, nema prirode kojoj se možete vratiti. Gledajući prema Zapadu u potrazi za onim prirodnim (za koje se tvrdilo da ne postoji) zemlje zapadnog Balkana nisu našle ništa.

(Dichev, 1990). Potrebno je uveriti javnost da stvari moraju postati gore pre nego će postati bolje jer će politika stabilizacije, liberalizacije i izgradnja institucija, pravne države i vladavine prava dovesti do slobode i prosperiteta. Dobra vest je nepoželjna vest, jer bi iz dobre vesti mogla niknuti nova ideja, a nove ideje nisu dobrodošle kod vladajuće elite. Okupacija stavova i uverenja ljudi je ključna poluga moći. Na taj način ljudi za nametnute stavove i uverenja, koji su uglavnom neistiniti, misle da su njihovi vlastiti. Zatim, na temelju tih, zapravo, tuđih stavova daju pristanak (ponekad prećutni) da se implementaciju određene mere, od kojih im sve do jedne ne idu u prilog.

Pri tome treba istaknuti da se političke odluke zamenjuju tehničkim i da mesto političara zauzimaju tehničari i menadžeri i polako idemo prema dobu potpunog ukidanja politike. Kolonizacija je igra koja je nametnula tako da se njezina fiksna pravila koja se moraju poštovati, a izbora nema te nema ni slobode. Društva iz vanjske kolonizacije nekadašnjeg teritorijalnog carstva prelaze unutarne kolonizacije konačnog carstva u nastajanju. (Virilio, 2011:66) Carstvu je u interesu da vodi politiku „kontrolisanog haosa” kako bi povećala sopstveni značaj i podsetila je na neophodnost njenog liderstva.

U skladu sa takvom perspektivom i sam postupak priključenja moguće je promatrati kao kolonizacijski proces i same svesti ljudi i teritorija. U perspektivi namernog političkog daltonizma „napredni zapad” s pozicije moći gleda na „zaostali istok i jugoistok” i nameće svoje pravo, vrlo često i obavezu na način da propisuje i nameće modele zakonodavnog poretka, načina promišljanja, a time i oblikovanje identiteta. Iza prosvetiteljske racionalnosti i civilizacijske narcisoidnosti „napredna Evropa” osuđuje, proziva i kažnjava zaostale narode Balkana. Namerno i svesno se potiskuje realna i zanemarena bliskost zemalja na Balkanu na kojoj se i zasniva „moćna ontologija Balkana” (Marija Todorova), a nameće se prikaz Balkana kao razbijenog broda koji u sebi sadrži obilje nesloge i netrpeljivosti te netko spolja mora da ga drži ne bi li potonuo. (Izidora Sekulić)

Ipak, današnjica dokazuje da ako političko tumačenje u uvetima suvremenoga doba još nije potpuno nestalo, onda je barem ozbiljno pokolebano. Tim procesom u pitanje nije doveden samo jedan segment društva, nego upravo onaj koji tvori bitan deo kulturnoga identiteta. Zapad bit politike kao slobodnog delovanja svodi na činjenicu, te je samo delovanje svedeno na puko „izvršavanje zapovedi” (Arendt, 1991: 179-181).

Moderni subjekt, pluralan u mnoštvu svojih uloga, statusa i funkcija, nalazi svoj identitet zagaranovan oblicima slobode i jednakosti što mu ih nacionalna država osigurava, a u ideološko-kulturnim kontekstima koji ga podržavaju. (Bidet, 2008:170) Danas je vidljiva pojava postojanja apatije u zemljama zapadnog Balkana, straha od slobode, receptivnost na demagošku retoriku elita koja pojačava despotske potencijale države. Međunarodne korporacije imaju slične okvire i slična pravila uprkos proširivanju infrastrukturne moći države. Državne elite, prema naraslim tehnološkim mogućnostima potvrđuju infrastrukturnu moć, iako to ne podrazumeva i njihovu širu autonomiju u odnosu na međunarodne ekonomske aktere.

Političke elite su članovi klase ljudi koji su u stanju da precizno razumeju stvar po sebi, kompleksnost "nevidljivog okruženja" u kojem se odvijaju javni poslovi moderne države. na taj način. Lippmann je shvatio da je potrebna vrsta profesionalaca, "specijalizovane klase" koji prikupljaju i analiziraju podatke te i predstavljaju svoje zaključke donosiocima odluka društva koji ih koriste kroz "umetnost uveravanja" "pa informišu javnost o odlukama i okolnosti koje utiču njih. Na taj način u javnom mnjenju provodi proces „proizvodnje pristanka.“ (Lipmann, 1922)

Stvaranje Novog doba temelji se na makevijalističkom principa da je pojava sve. Ipak, treba gledati „iza“ reči koje zavaravaju, treba gledati delovanje. Kako bi sve više širili svoju moć, oni predstavljaju svoje delovanje iza korisnih stvari za čoveka i društvo želeći prikazati da su motivisani višim aspiracijama, a ne samo zaradom i moći. Ime igre koju oni igraju sa onima nad kojima vladaju zove se igra lažne pojavnosti. Njihova meka moć se širi nastojanjem da svet i ljudi budu otvoreniji i međusobno povezani. Za ljude je najvažniji izgled, pristup problemu, pojava sama.

Zbog takvog pristupa vladajuća elita Novog doba naglašava važnost opstojanosti nacionalnih identiteta, usprkos ili zbog kulturalne homogenizacije kao rezultante globalizacije; potrebe zadržavanja fasade predstavničke demokracije u kojoj lokalna elita donosi na izgled važne odluke; nužnost osiguranja ograničene lokalne sigurnosti kako bi se dobila minimalna društvena korisnost te određena količina monopola nasilja koje mora imati nacionalna država kako bi bila u mogućnosti osiguravati slobodan protok kapitala. Vladajuća klasa je trans nacionalna elita koja ima dominantnu ulogu u međunarodnoj ekonomiji, trans nacionalnoj političkoj eliti globalizirajućih birokrata i političara, kao pripadnika velikih međunarodnih organizacija ili unutar nacionalne države upravljaju

glavninom tržišne ekonomije, ili imaju značajnu ulogu u različitim međunarodnim fondacijama, lobi grupama, grupama za javni interes, većima za političko delovanje, ili obrazovnim institutima, istraživačkim departmanima velikih međunarodnih univerziteta, velikih medijskih kuća. U novoj globalnoj kulturi ljudi su nagrađeni za svoju pohlepu, a koja je tako ustrojena da ostavlja malo prostora za izražavanje viših ljudskih vrednosti i kvaliteta kao što su velikodušnost, saosećanje, nesebičnost, htenje za traženjem i izricanjem istine, hrabrost borbe za pravедnost.

Stvaralački princip kulture

U socijalnoj konstrukciji zbilje društvenost je od presudne važnosti jer kulturni identitet gubi autonomiju supstancijalnog entiteta i može se uspostaviti kroz proces i identifikaciju društvenog posredovanja. Istinska bit kulture nalazi se u interkulturalnoj komunikaciji jer tek ona izražava njenu duhovnu i društvenu bit. (Labus, 2014: 31) Danas je uveliko na snazi unificirani kod globalnog „jezika” kulturnog identiteta koji pokušava nametnuti ne histeričnu procesualnost Kapitala. Kapital i globalizacija su „zauzeli” čitavu zbilju kao najapstraktniji privid bitka. Logikom kapitalističkog svetskog sistema stvara se globalna integracija i globalni raspad. (Beck, 2009: 82)

U novim društvenim strukturama sa temeljima formalizma i apstraktnosti, radnici koji kao da su izbrisani iz kulturnog identiteta jer nemaju uslove za svoje samo ispunjenje, pa time gube i svoj politički identitet, čime su potrebe za demokratijom sužene, a liberalizmom nametnuto društvo masa zamena je za društvo građana. Korporativni kapitalizam, sistemom monopolskih korporacija proizvodi civilizaciju sa masovnim otuđenjem čoveka od čoveka. (Mils, 1998) U sistemu kao bezličnosti, globalizacijom se dovršava proces novog oblikovanja društvenog bitka kao vrhunca moći kapitala.

Otuđenje se ogleda u činjenici da čovek što više nastoji da shvati život, manje ga istinski živi, što se više poistovećuje sa vladajućom predstavom o potrebi, sve manje razume vlastiti život i vlastite želje. Njegovi gestovi više nisu njegovi jer su oni naučeni od strane onog tko ih predstavlja. (Debor, 2002:13)

Temeljno filozofsko pitanje bitka savremenog čoveka, kao instrumentalni pohod zapadnog „zaborava bitka” (Hajdeger) pitanje je o njegovoj slobodi: može li kultura biti garant njegove slobode? Briše li globalizacija autonomni potencijal kulture, kao posljednja uporišta duha, tj.

njegove slobode ili globalizacija stvara jednu posve drugačiju koncepciju čoveka sa potpuno novim kulturnim „potrebama“? (Labus, 2014: 14)

Građani su konzumenti bez ikakvih drugih identiteta (negrađani). Narod, tj. demos postaje masa, a mali krug vlasnika – elita. Na taj način građanin za vlast predstavlja konzumenta i birača na izborima. Velike su krize zato uvek i krize socijalne integracije, duboke destabilizacije mehanizama vladavine sistema, krize ideologija i gubitka identiteta. Zato je u marksističkoj tradiciji, kritička politička ekonomija uvek želela u krizi prepoznati potencijal „revolucionarne situacije“ sistemskih promena i posebno odgovornost političkog subjekta kroz uvid o klasnoj borbi na putu od „pasivne evolucije“ do „aktivne revolucije“. Sledom marksističke tradicije, Negri tumači da se kriza javlja kao neophodnost zadržavanja poretka umnožavanjem monete. (Negri, 2013: 38)

Rekonstrukcija unutarnjeg i vanjskog evropskog prostora donela je nove (ili pojačala stare) dileme, suočavanja i zaplete. Transformisao se dotadašnji oblik kapitalizma, stvorena je nova socijalna struktura. Hoće li odgovori voditi ka redefinisaniu nekih od temeljnih stubova vlastitog identiteta (npr. socijalnog projekta) u ime prilagođavanja zahtevima dominantnog neo-liberalnog projekta globalizacije u prilog vladavine prava ili njegove relativizacije? U socijalnoj sferi izraženo je nezadovoljstvo građana zbog erozije socijalnog modela i uvećavanja egzistencijalne nesigurnosti. Evropa je ušla u dinamiku straha, a umjesto dinamike nade. (Severin, 2006:14)

Politička elita zemalja zapadnog Balkana konstantno očekuje entuzijazam kod građana oko priključenja EU obrazlažući takav pristup kao jačanje svog evropskog identiteta koji znači raskid sa prošlošću. Zbog svega toga i ne čudi da je političkoj oligarhiji u cilju da narod postane masa ljudi nesposobnih da samostalno misle, neveštati da vladaju svojim nagonima, neobrazovani da upravljaju javnim poslovima, neorganizovani u ostvarenju svojih interesa.

U svetu kapitalističke kulture, ta kultura, koliko god bila spektakularna, glamurozna i atraktivna, stalno se igra sa željama, ne obezbeđujući nikada zadovoljstvo koje prelaze granice limitiranog identiteta šoping centara. No, sfera kulture otkriva i svoj drugi lik, kulturni konflikt: etnički, nacionalni i verski sukobi na mikro nivou i sukobi civilizacija na makro nivou, obeležje su post bipolarne ere sa središtem problema identiteta, otpora poništavanja vlastite kulture: borbe oko jezika i vere, kulturne ili teritorijalne autonomije grupa, prava na samoopredeljenje i vlastitu državu. Presudnu ulogu imaju nacionalne

elite koje služe njihovim interesima. Kulturni nacionalizam koji se vrlo lako transformira u politički nacionalizam sa ciljem stvaranja vlastite nacionalne države svim sredstvima pokreće plimu nasilja, etničke i verske ratove.

Kultura ne samo da je stvaralački princip, već i korektiv svih nesloboda i tlačenja. Najapstraktniji oblik kapitala kao „izvanjštine duha”, najteže je i najvažnije pitanje ne samo kulture i kulturnog identiteta, već i samog ljudskog opstanka, budući da kapitalizam ne teži preobrazbi sveta, već njegovom uništenju.

Kulturni konflikti su preslika mikro-nivoa kulturnih sukoba, ali lokalni, unutar državni sukobi najčešće sadrže i sjeme eskalacije, internacionalnu dimenziju: “druge države koje pripadaju istim civilizacijama mobiliziraju se u podršci bratskim zemljama” (Huntington, 1996: 58). Time dolazimo do makro nivoa, do sukoba civilizacija i ideologija. Smena sukoba velikih ideologija (kapitalizam – socijalizam) sudarom civilizacija, međutim, više je neočekivana nego što je neobjašnjiva jer je drastična blokovska podela sveta značila i nametanje prisilne uniformnosti, koja je potisla etničke, nacionalne i civilizacijske identitete, tako je njeno ukidanje značilo njihovo slobodnije pulsiranje. Blokovske ideologija i civilizacija imaju zajedničku crtu, težnju ka ekspanziji, globalističke ambicije.

LITERATURA

- Adorno Theodor. 1951. *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Suhrkamp Verlag.
- Adorno, Theodor W. 1967. „Sociology and psychology I.” *New Left Review* 46, 67-68.
- Adorno, T. W. 1967a. „Resume über Kulturindustrie”, Ohne Leitbild, Parva Aesthetica, Frankfurt am Main.
- Adorno, Theodor W. 1968. „Sociology and psychology II.” *New Left Review* 47, 79-96.
- Adorno, Theodor. 1969. *Marginalije o teoriji i praksi*, Anarhistička biblioteka. Adorno Theodor. 1970. *Erziehung zur Mundigkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Adorno, Teodor. 1970. *Žargon autentičnosti*, Beograd: Nolit. Adorno, Teodor. 1979. *Negativna dijalektika*, Beograd: Nolit.
- Adorno Teodor,/Horkhajmer, Max. 1980. „Masa”, *Sociološke studije*, Zagreb. Adorno, Theodor, Horkhajmer, Max. 1989. *Dijalektika prosvetiteljstva*, Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost.
- Adorno, Theodor. 1985. „Marginalije o teoriji i praksi”, u: Filozofsko-sociološki eseji o književnosti, Zagreb.
- Albert Michael. 1991. *Capitalism Against Capitalism*, London: Whurr Publishers.
- Allman, Paula. 1999. *Revolutionary social transformation: Democratic hopes, political possibilities and critical education*. Westport, CT: Bergin & Garvey.
- Allman, Paula. 2001. *Critical education against global capitalism: Karl Marks and revolutionary critical education*. Westport, CT: Bergin & Garvey.
- Althusser, Louis. 1971. „Ideology and the ideological state apparatuses”. *Lenin and philosophy and other essays*. Edited by Louis Althusser. New York: Monthly Review Press.
- Anders, Ginter. 1985. *Zastarelost čoveka*, Beograd: Nolit.
- Appadurai, Arjun. 1997. *Modernity at Large*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appadurai, Arjun. 1990. „Disjuncture and Difference in the Global and Cultural Economy”, *Public Culture*, 2: 1-24.

- Arendt, Hannah. 1969. *On Violence*, New York: New York Review of Books. Arendt, Hannah. 1991. *Vita activa*, Zagreb: August Cesarec.
- Arendt, Hannah. 1996. *Totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura. Aristotel. 1960. *Politika*, Beograd: Kultura.
- Aristotel. 2014. *Metafizika*, Beograd: Paideia.
- Armstrong, David. 2002. „Globalisation and the Social State”, *Review of International Studies*, 24(4):461-478.
- Arrighi, Giovanni. 1994. *The Long Twentieth Century*. London: Verso.
- Arrighi, Giovanni, Silver, Beverly. 1999. *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Backhaus, Hans-Georg. 1992. ‘Between Philosophy and Science: Marksian Social Economy as Critical Theory’, translated by Finlayson, G. and Haase, U., Bonefeld, In W., Gunn, R., Psychopedis, K. (eds.) *Open Marxism*, vol. I. London: Pluto Press, 54–92
- Bacon, Francis. 1986. *Novi organon*, Zagreb: Naprijed.
- Badiou, Alain. 2001. *Manifest za filozofiju*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. Bales, Kevin. 2003.
- Bales, Kevin 2012. *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*, Berceley: University of California Press.
- Balibar, Étienne. 2010. *Violence et civilité*. Paris: Galilée.
- Bakunin, Michael. 1973. *Bakunin on Anarchy: Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism*, trans. S. Dolgoff. London: Allen and Unwin, 1973.
- Beckett, Sien. 1979. *The Beckett Trilogy: Molloy, Malone Dies, The Unnamable*. London: Picador.
- Bartholomew A, Breakspear. 2003. „Human Rights as Sword of Empire”, *Socialist Register*, London: Merlin Press.
- Baudriallard, Jean. 1991. *Simalkrum i simulacija*, Novi Sad: Svetovi.
- Baudrillard, Jean. 2001. *Simulacija i zbilja*, Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Baudrillard, Jean. 2007. *Duh terorizma*, Beograd: Arhipelag.
- Baumann, Zygmunt. 1998. *Globalization, the Human Consequences*, Columbia: Columbia University Press.

- Bauman, Sigmund. 2010. *Fluidni strah*, Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Becker, David, Sklar, Richard, 1987. Why Postimperialism? In Becker et al.,
- Becker, David et al. *Postimperialism*, 1-18, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Berardi Bifo, Franco „Was heist Autonomie heute? Rekombinantes Kapital und das Kognitariat”, in: Gerald Raunig (Ed.), *Bildraume und Raumbilder. Repräsentationskritik in Film und Aktivismus*, Vienna: Turia+Kant 2004, 23–33
- Bernays, Edvard. 2005. *Propaganda*. Brooklyn: Ig Publishing.
- Beck, Ulrich. 2004. *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Becker, Joakim, Jeger, Johanes. 2012. „Od ekonomske krize do krize evropskih integracija”, u: *Kriza, odgovori, levica*, uredili Miloš Jadžić, Dušan Maljković, Ana Veselinović, 89-107. Beograd: Pekograf.
- Bennett, Tony. 1981. *Popular culture: History and theory*. London: Open University Press.
- Berlin, Isaiah. 1992. *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Bergson, Henri. 2001. *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Bernstein, Richard J. 1989. „Foucault: Critique as a Philosophical Ethos”, Edited by Axel Honneth, Jürgen Habermas *Zwischenbetrachtungen*, im Prozess der Aufklarung; Jürgen Habermas zum 60. Geburtstag, Frankfurt/M.: Suhrkamp 395–425
- Bergajev, Nikolaj. 2007. *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu: za razumijevanje naše epohe*, Split: Verbum
- Bidet, Jacques. 2008. *Opća teorija moderne: teorija prava, ekonomije i politike*, Zagreb: Disput.
- Bloh, Ernst. 1996. Razlikovanje u pojmu napretka, u: *Tibingenski uvod u filozofiju*, Beograd: Nolit, 1966.
- Burdije, Pjer. 1999. *Signalna svjetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bugarič, Bojan. 2004. Regulacija v Evropski uniji: od intervencijskega k regulatornemu modelu? u: *Dnevi javnega prava*. Portorož, Inštitut za javno upravo.

- Bobio, Norberto. 1992. *Liberalizam i demokracija*, Biblioteka Erazmus, Zagreb: Novi liber.
- Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press, 2005.
- Buck Morris, Susan. 2005. *Svet snova i katastrofa*, Beograd: Čigoja štampa.
- Bošnjak, Branko. 1965. „Istina i dresirano mišljenje”, Anarho sindikalistička konfederacija, *Praxis*, 2: 224-233
- Böröcz, József. 2001. „Empire and Coloniality in the „Eastern Enlargement” of the European Union” In: József Böröcz, Melinda Kovács *Empire’s New Clothes. Unveiling EU Enlargement*. Central Europe Review, 4–50.
- Bornschieer, Volker. 1997. *European processes and the state of the EU*, European Sociological Association Conference, University of Essex.
- Botomor, Tomas. 2008. *Elite i društvo*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Brown, Wendy. 1995. „*Liberalism’s Family, u: States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*, Princeton, New Jersey: PUP.
- Brzezinski, Zbigniew. 1970. *Between Two Ages: America’s Role in the Technetronic Era*, New York: Viking Press.
- Brzezinski, Zbigniew. 1993. *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*. New York: Collier Book.
- Brzezinski, Zbigniew. 1999. *Velika šahovska ploča*, Varaždin: HUMS, Ireland, Bzezinski, Zbigniew. 2013. *Strateška vizija*, Beograd: Albatros Plus.
- Burdije, Pjer. 1970. „Intelektualno polje i stvaralačka zamisao”, *Kultura*, 10: 74-110.
- Burdije, Pjer. 2003. *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad: Svetovi.
- Buck Morris, Susan. 2005. *Svet snova i katastrofa*, Beograd: Čigoja štampa.
- Buden, Boris. 1997. *Barikade*, Zagreb: Arkzin, 1997.
- Buden, Boris, 2012. *Zona prelaska o kraju postkomunizma*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Burger, Hotimir, 1979. *Filozofija tehnike*, Zagreb: Naprijed.
- Bžežinski, Zbigne. 2013. *Amerika – Kina i sudbina sveta*, Beograd: Albatros plus, Beograd.
- Canetti, Elias. 1984. *Masa i moć*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

- Caygill, Howard, Sarah Kofman, Duncan Large & Michael Tanner 1996. „Nietzsche and Metaphor” *Philosophical Quarterly* 46 (185):553, pp.35–37.
- Camfield, D. „The Multitude and the Kangaroo”. *Historical Materialism* 15 (2007): 21–52. Chakravorty Spivak, G. *The Spivak Reader*. London: Routledge, 1996.
- Castells Manuel. 2000. *Uspon umreženog društva*, Zagreb: Golden Marketing, Cerny, Philip. 1995. „Globalisation and the Changing Logic of Collective Action”, *International Organization*, 49(4): 595-625
- Centeno, Miguel, Cohen, Joseph, 2006. *Global Capitalism, A Sociological Perspective*, Cambridge: Polity Press.
- Chabod, Federico. 1967. *Scritti sul Rinascimento*, Torino: G. Einaudi.
- Chandler, David. 2006. *Empire in Denial: The Politics of State-building*, London: Pluto Press, Ann Arbor.
- Checkel, Jeffrey. 1999. „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe”, *International Studies Quarterly* 43: 83–114.
- Chomsky, Noam. 2008. *Propaganda i javno mnijenje*, Novi Sad: Rubikon, 2008
- Clare Jackson. 2004. „Progress and optimism”, in *The Enlightenment World*, edited by Fitzpatrick, Martin, Peter Jones, Christa Knellwolf, Iain Mccalman New York: Routledge.
- Comaroff, John. 1997. „Images of Empire, Contests of Conscience”, u *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Burgeois World*, edited by F. Cooper and A. Stoler, Bekely: University of California Press, 163-97.
- Crouch, Colin. 2004. *Post-Democracy*, Cambridge/UK: Polity Press.
- Cvijić, Jovan. 1987. *Balkansko poluostrvo*, Beograd: SANU.
- Condorcet, Marie Jean Antoine-Nicolas Caritat de, 2001. *Nacrť povijesnog prikaza napretka ljudskog duha; O izborima i drugi spisi*, Zagreb: Politička kultura,
- Court, Jamie. 2003. *Corporatesteering: How Corporate Power Steals your personal Freedom*, New York: J. P. Tacher, Putman.
- Cox, Kevin. 1997. *Space of Globalisation: Reasserting the Power of the Local*, New York: Guilford Press.
- Chang Mathias. 2005. *Brainwashed for War Programmed to Kill*, Malaysia: Thinker’s Library.

- Chandler, Alfred. 1977. *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge, MA; Harvard University Press.
- Chandler, David. 2002. *From Kosovo to Kabul, Human Rights and International Intervention*, London: Pluto Press.
- Checkel, Jeffrey. 1999. „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe”, *International Studies Quarterly*, 43: 83–114.
- Chomsky, Noam. 2008. *Propaganda i javno mnijenje*, Novi Sad: Rubikon.
- Chossudovsky, Michel. 2008. *Globalizacija bijede i Novi svjetski poredak*, Zagreb: Prometej.
- Christensen, Tom, Per Lagreid, 2005. *Agencification and Regulatory Reforms*. Paper prepared for the SCANCOR/SOG workshop on Atomization of the state: From integrated administrative models to single purpose organizations. Stanford University, April, 1-2, <http://www.sogc27.org/>
- Paper/Scancor/AgencificationRegulatoryReforms.Final 2102.doc
- Dahl, Robert. 1994. *Dileme pluralističke demokratije*, Beograd: BIGZ.
- Darendorf, Ralf. 1984. *Intelektualac i društvo: društvena funkcija „budale” u 20. veku*, Gradina 12.
- Darendorf, Ralf. 2005. *U potrazi za novim svetskim poretkom*, Zagreb: Deltakont.
- Davis, Michael, 1998. *Thinking like an Engineer: Studies in the Ethics of a Profession*, New York: Oxford University Press
- Dauvé, Giles and Martin, Frank. 1997. *The Eclipse and Re-Emergence of the Communist Movement*. London: Antagonism Press.
- Deleuze, Gilles. 1992. „Postscript on the Societies of Control”, October, vol.59: 3–7.
- Deleuze, Gilles. 1994. *Difference et Repetition*, New York: Columbia University Press.
- Delez, Žil. 1989. *Fuko*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Delez/Gatari, *Anti-Edip*. 1990. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad.
- Delez, Žil. Razlika i ponavljanje. Beograd: Fedon, 2009.
- Delez, Ž. Pregovori. Novi Sad: Karpos, 2015.
- Delez, Žil. i Gatari Gatari. 1995. *Šta je filozofija?* Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Deleuze Gilles. 1997. „Desire and pleasure”. In Foucault and his Interlocutors, edited by A. I. Davidson. London: University of Chicago Press.
- Deleuze Gilles. Cinema 2: The Time-Image. London: Athlone, 1989.
- Deleuze G. (1998) „On the new philosophers and a more general problem: an interview with Deleuze”. Discourse 20, 3 (1998): 21–52.
- Deleuze, G. The Logic of Sense (edited by C. V. Boundas). New York: Columbia, 1990.
- Deluze, Gilles, Guattari, Felix. 2013. *Tisuću platoa, Kapitalizam i shizofrenija, 2*. Zagreb: Sandorf.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Felix. 2015. *Antiedip: kapitalizam i shizofrenija*. Zagreb: Sandorf.
- Deleuze, Gilles Parnet.Craig. Dialogues. 1987.trans. H. Tomlinson and B. Habberjam. London: Athlone.
- Debord, Guy. 2002. *Society of the Spectacle*, Bureau of Public Secrets.
- Deluze, Gilles, Guattari, Felix. 2015. *Kapitalizam i shizofrenija*, Zagreb: Antiedip, Sandorf & Mizantrop.
- Dichev, Ivailo. 1990. „The Post Communism Condition”, Presentation at Dubrovnik.
- Dinerstein, Ana & Neary, Michael. 2001. *Marks, labor and real subsumption, or how No Logo becomes No To Capitalist Everything*. Unpublished paper.
- Divjak, Slobodan. 1982. *Roba i revolucija: Marks, kritika političke ekonomije i socijalizam*. Beograd: Radionica SIC, 1982.
- Drochon, Hugo, *Nietzsche's Great Politics*, Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Drucker, Peter. 1992. *Managing For the Future: The Nineties and Beyond*, New York: Truman M. Talley.
- Drucker F. Peter. 1993. *Post-capitalist Society*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Dugin, Aleksandar. 2013. *Četvrta politička teorija*, Beograd: MIR Publishing.
- Durant, Vil. 1991. *Ognjišta mudrosti*, Beograd:Prometej.
- Dyer-Witheford, Nick, Atle Mikkola Kjösen, and James Steinhoff. 2019. *Inhuman Power: Artificial Intelligence and the Future of Capitalism*. London:Pluto Press
- Dworkin, Ronald.2003. *Shvaćanje prava ozbiljno*, Zagreb: KruZak.

- Emerson Ralph. 1850. *Representative Men*, Boston: Phillips, Sampson and Company.
- Einstein, Albert, Freud Sigmund. 1964. „Why war?” In: *Standard Edition of the Complete Psychological Work of Sigmund Freud*, Hogarth Press, London, 199-215
- Ellul, Jacques. 1973. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, New York: Random House
- Entreves, Maurizio Passerin. 1996. *Critique and Enlightenment: Michel Foucault on Was ist Aufklärung?*, Manchester: Manchester University Press.
- Engels, Fridrih. 1964. *Anti diring*, Kultura: Beograd.
- Engels, Friedrich, 1962. „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft”, u: *MEW*, t. 19, Dietz, Berlin.
- Ellul, Jacques. 1965. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Knopf.
- Evans, Peter. 1986. „State, capital and the transformation of dependence: the Brazilian computer case,” *World Development*, 14: 791-808.
- Featherstone Mike. 1990. „Global Culture: An Introduction”, In: *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, edited by Featherstone London: Sage, 1-14.
- Femia, Joseph. 1987. *Gramsci's Political Thought*, Oxford: Clarendon Press.
- Fichte, Johann Gottlieb. 1956. „Određenje čovjeka III”u „*Odabrane filozofske rasprave*”, Zagreb: Kultura.
- Fichte, Johann Gottlieb. 1956. *Odabrane filozofske rasprave*, Zagreb: Kultura.
- Finelli, Roberto. 1992. „Antropologie della politica”, *Democrazia e diritto*, XXXII (2): 3-29.
- Flaubert, Gustave. 2011. *Pisma*, Beograd: Lom.
- Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*, Zagreb: Globus.
- Foucault, Michel. 1983. „Subjectivity and Truth”, In: *The Politics of Truth*, edited by Paul Rabinow, Hubert Dreyfus and Paul Rabinow. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Foucault, Michel. 2002. *Riječi i stvari: Arheologija humanističkih znanosti*, Zagreb: Golden marketing.
- Foucault, Michel. 2004. *Naissance de la biopolitique*, Paris: Seuil.

- Foucault, Michel. 2001. Discourse and Truth: the Problematization of Parrhesia, In: *Fearless Speech*, Semiotext(e), New York
- Foucault, Michael. 1972. *The Archaeology of Knowledge and the Discourse of Language* A.M. Sheri., New York: Pantheon Books.
- Franklin, Benjamin. 1759. *Historical Review of the Constitution and Government of Pennsylvania*, London: P. Griffiths.
- Fraser, Nancy 1981. „Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions,” *Praxis International* 1(3):272-287.
- Fraser, Nancy. 1990. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy,” *Social Text*, 25/26: 56-80.
- Fraser, Nancy and Alex Honneth, 1998. *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, London: Verso.
- Fraser, Nancy. 2000. Rethinking Recognition, *New Left Review*, 3: 107-20.
- Fraser, Nancy. 2005. „Abnormal Justice,” In G. Lenz and A. Dallman (eds) *Justice, Governance, Cosmopolitanism and Politics of Difference*, Berlin: Humbolt Universitat, 117-147.
- Fraser, Nancy. 2008. *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*, New York: Columbia University Press.
- Fraser, Nancy. 2010. Rethinking Recognition, In: Hans-Christoph Schmidt, Christopher Zurn, (eds.) *The Philosophy of Recognition: Historical and Contemporary Perspectives*, Plymouth:Lexington Books, 211-223.
- Freud Sigmund, 1986. *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*, Zagreb: Naprijed.
- Freud, Sigmund. 1990. *Group Psychology and The Analysis of The Ego*, New York: W. W. Norton & Company.
- From, Erih. 1980. *Zdravo društvo*, Beograd: Rad.
- Fromm, Erich. 1989. *Autoritet i porodica*, Zagreb: Naprijed..
- Fromm, Erich. 2002. *Psihoanaliza i religija*, Podgorica: Oktoih, Nikšić: Jasen. From Erih. 2015. *Umeće življenja*, Beograd: Nova knjiga plus.
- Fukujama, Fransis. 1994. *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Fukujama, Fransis. 2000. *Povjerenje*, Zagreb: Izvor.

- Fukujama, Francis. 2006. *America at the crossroads: democracy, power, and the neoconservative legacy*, New Haven: Yale University Press.
- Fukuyama, Francis. 2012. „The Future of History, Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?,” *Foreign Affairs*, 53-61.
- Fusaro, Diego. 2012. *Minima mercatalia. Filosofia e capitalismo*. Milano: Bompiani.
- Galbraith, John Kenneth. 1970. *Nova industrijska država*, Zagreb: Stvarnost.
- Gasset, Jose Ortega. 1988. *Pobuna masa*, Čačak: Dom kulture, 1988.
- Gervinius, Georg Gottfried. 1967. *Einleitung in der Gechichte der Neunzehnten Jahrhunderts*, Frankfurt: Insel.
- Giddens, Anthony. 1997. *Konsenzus der Moderne*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Giddens Anthony. 2002. *Wher now for New Labour?* Cambridge: Polity Press.
- Giroux, Henry A. 2006. *Beyond the Spectacle of Terrorism, Global Uncertainty and the Challenge of the New Media*, Boulder Colo: Paradigm Publisher.
- Gila Paolo. 2013. *Capitalesmo, Il ritorno del Feudalesimo nell'economia mondiale*, Torino: Bollati Boringhieri, 2013.
- Gorz, Andre, 1988. *Métamorphoses du travail, Quête du sens-Critique de la raison économique*, Paris: Galilee.
- Gowan, Peter. 2000. The Euro-Atlantic Origins of Nato's Attack on Yugoslavia,” in Tariq Ali (ed.), *Master's of the Universe? Nato's Balkan Crusade*, London and New York: Verso: 3-45
- Gramsci, Antonio, 1951. *Pisma iz zatvora*, Zagreb: Zora.
- Gramsci, Antonio. 1996. *Prison notebooks*, Vol. 2, edited and translation by J. A. Buttigieg, New York: Columbia University Press.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the prison notebooks*, translated by Q. Hoare & G. N. Smith, New York: International.
- Gramši, Antonio. 1980. *Filozofija istorije i politike*, Beograd: Slovo Ljubve.
- Gramši Antonio. 2017. „Revolucija protiv „Kapitala”u: Paolo Virno, Antonio Gramši, (Za)misiti revoluciju, Saša Hrnjez, (ur). Novi Sad, Akademska knjiga, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Green Paper. 2003. *Green paper on services of general interest*, Commission of the European Communities, Brussels, 21. 5, 2003.

- Grlić, Danko. 1982. *Leksikon filozofa*, Zagreb: Naprijed.
- Grupp, Jeffrey. 2011. *Korporatizam, Tajna vlada novog svetskog poretka*, Zagreb: TELEdisk.
- Gruppi, Luciano, 1972. *Il concetto di egemonia in Gramsci*, Roma: Editori Riuniti, 1972.
- Guattari, Felix. 1980. „The proliferation of margins”, trans. R. Gardner and S. Walker. *Semiotext(e): Italy: Autonomia – Post-political Politics* 3, 3 (1980): 108– 111.
- Gatari, Feliks i Delez, Žil.1998. *Kafka*. Sremski Karlovci: IK Zorana Stojanovića.
- Guattari Felix. 1996. *Soft Subversions*. New York: Semiotext(e)
- Habermas, Jürgen.1969. *Javno mnjenje*. Beograd: Kultura.
- Habermas, Jürgen. 1990. *Die Moderne – Ein unvollendetes Projekt. Philosophisch-politische Aufsätze*, Leipzig: Reclam.
- Habermas, Jürgen. 2001. „Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije”. *Nova srpska politička misao*, vol.VII, no. 3-4: 139-153.
- Habermas, Jürgen. 2011. *Der Spiegel*, 2011, 5.12.
- Habermas, Jürgen. 2002. Zašto Evropa mora imati ustav, *Odjek* 3-4, Sarajevo, jesen-zima.
- Habermas, Jürgen. 2008. *Eseji o Europi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Habermas Jürgen. 2013. *The Crisis of the European Union: A Response*. Cambridge, Cambridge: Polity Press.
- Hardin, Russel. 2001. „Group Boundaries, Individual Barriers” In David Miller, Sohail Hashmi (eds), *Boundaries and Justice*, Princeton:Princeton University Press, 2001.
- Hegel, G. F. W. 1986. *Fenomenologija duha*, Beograd: BIGZ.
- Hegel, G. F. W. 1989. *Temelji filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Honneth, Alex. 1995. *Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*, Cambridge: MA, Mit Press.
- Harvey David. 2000. *Spaces of Hope*, Edinburgh: Edinburgh University Press. Harvey, David. 2011. *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Hardt, Michael i Negri, Antonio. 2003. *Imperij*, Zagreb: Arkzin i Multimedijalni institut.

- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 2000. *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 2004. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. London: Penguin.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 2009. *Commonwealth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 2017. *Assembly*. Oxford: Oxford University Press.
- Hardt, Michael and Antonio Negri 2001. *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hardt, M and A, Negri 2006. *Multitude. War and democracy in the age of Empire*. London: Penguin
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. 1994. „Toni Negri’s practical philosophy”. U *Body Politics: Disease, Desire, and the Family*, edited by M. Ryan and A. Gordon, 134– 153. Oxford: Westview Press.
- Harvi, Dejvid. 2012. *Kratka historija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Harvi, Dejvid. 2013. *Pobunjeni gradovi*, Novi Sad: Mediterran.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih. 1981. *Pravni i politički spisi*, Beograd: Nolit.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih. 1982. *Rani spisi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih. 1989. *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo: „Veselin Masleša”: Svjetlost.
- Hegel, G. W. F. 1970. *Phänomenologie des Geistes*, Frankfurt/M: Suhrkamp
- Harvey, David. 2011. *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Heinrich, Michael. 2012.. *An Introduction to the Three Volumes of Marx’s Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Held, David. 1993. *Democracy: From City-States to a Cosmopolitan Order Prospects for Democracy*, edited by David Held, Stanford: Stanford University Press.
- Held, David. 1997. *Demokratija i globalni poredak*, Beograd: Filip Višnjić.
- Held, David, McGrew, Anthony. 1998. „The End of the Old Order?”, *Review of International Studies*, 24 (5): 219-245.

- Held, David. 2003. „Debate o globalizaciji” u: *Globalizacija – mit ili stvarnost*, urednik Vladimir Vuletić, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Herman, Edward, Chomsky, Noam. 1988. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, New York: Pantheon Books
- Hirst, Paul and Thompson, Grahame. 1996. *Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Blackwell.
- Hobbes, Thomas. 2004. *Levijatan*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Hobsbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema – istorija Kratkog Dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd: Dereta.
- Hochschild, Arlie. 2003. *The Commercialization of Intimate Life: Notes From Home And Work*, San Francisco and Los Angeles: University of California Press.
- Honneth, Axel. 2009. *Pathologies of Reason: On the Legacy of Critical Theory*, Columbia: Columbia University Press.
- Holbah, Paul. 1950. *Sistem prirode*, Beograd, Prosveta.
- Hopkins, Terence, Walerstein, Immanuel (eds). 1996. *The Age of Transition. Trajectory of the World-System, 1945-2025*, Zed Books, London & New Jersey: Pluto press Australia.
- Horvat, Branko. 1969. *An Essay on Yugoslav Society*. White Plains NY: IASP.
- Horvat, Srećko, Štiks, Igor. 2012. „Dobrodošli u pustinju tranzicije! Postsocijalizam, EU i nova levica na Balkanu”, u: *Kriza, odgovori, levica*, (ur) Jadžić, Miloš, Maljković Dušan, Veselinović, Ana, Beograd, 159-177
- Horowitz, Leonard. 2001. *Death in the Air: Globalism, Terrorism and Toxic Warfare*, Sand Point, Idaho: Tetrahedron Publishing Group.
- Hrnjez, Saša, (ur). 2017. Paolo Virno, Antonio Gramsci, *(Za)misiti revoluciju*, Novi Sad, Akademska knjiga, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Humboldt, Wilhelm von, 1908. *Gesammelte Schriften*, Albert Leitzmann, Bruno Gebhardt, Berlin, Behr: Deutsche Akademie der Wissenschaften.
- Husserl, Edmund. 1991. *Kriza evropskih nauka*, Gornji Milanovac: Dečije novine.

- Huntington, Samuel. 1996. *The Clash of civilisation and the remaking of world order*, New York: Simon and Schuster.
- Ilich, Ivan. 1973. *Tools of Conviviality*, New York: Harper and Row.
- Ilić, Ivan. 1980. *Dole škole*, Beograd:BIGZ.
- Jackson, Robert. 1990. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, and the Third World*, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Jacoby, Russell. 1987. *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*, New York: Basic Books.
- James, Harold. 2006. *The Roman predicament: how the rules of international order create the politics of empire*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jaspers, Karl. 1990. *Opšta psihopatologija*, Beograd: Prosveta.
- Jaspers, Karl. 1997. *Nietzsche: An Introduction to the Understanding of His Philosophical Activity*, Baltimore: John Hopkins Press.
- Jaspers, Karl. 1998. *Duhovna situacija vremena*, prevela Vera Čičin-Šain, priredio Danilo Pejović, Zagreb: Matica hrvatska
- Jessop, Bob. 2000. *Globalization and the National State*, Department of Sociology, Lancaster University.
- Jones, Creighton Cody. 2008. „Only Diseased minds believe in Entropy: How Weiner attempted to kill science, *Executive Intelligence Review*.
- Jovanović, Slobodan. 1964. *Jedan prilog za proučavanje srpskog nacionalnog karaktera*, Kanada: Vindzor.
- Kant, Imanuel. 1957. *Kritika rasudbene snage*, Zagreb: Kultura.
- Kant, Imanuel. 1974. „Um i sloboda – spisi iz filozofije istorije, prava i države”, Beograd: Časopis Ideje.
- Kant, Immanuel. 2000. „Što je to prosvjetiteljstvo”; u: *Pravno-politički spisi*, Zagreb: Politička kultura.
- Kangrga, Milan. 2001. *Šverceri vlastitog života*, Beograd: Republika.
- Kangrga, Milan. 2002. *Nacionalizam ili demokracija*. Sremski Karlovci —Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Kangrga, Milan. 2008. *Filozofske rasprave*, Zagreb: Evroknjiga. Kasirer, Ernest. 1972. *Mit o državi*, Beograd: Nolit.
- Kara Murza, Sergej. 2011. *Manipulacija svešču*, Beograd: Vesna-info.
- Kenichi, Ohmae. 1995. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, London: Harper Collins.

- Kennett Patricia 2008. Introduction: governance, the state and public policy in a global age. In: *Governance, Globalization and Public Policy*, edited by Patricia Kenett, 3-19. Cheltenham UK, Edward Elgar.
- Keohane, Robert, and Joseph Nye. 1989. *Power and Interdependence*, New York: Harper Collins.
- Khor, Martin. 1995. *Adress to the International Forum on Globalization*, New York City, November.
- Kielmansegg, Peter Graf, 1983. Die demokratische Revolution und die Spielraume politischen Handelns, u: *Historische Zeitschrift*, 237: 529-558.
- Kiossev, Alexander. 1999. „Notes on Self-colonizing Culures” In: *Art and Culture in post Communist Europe*, edited by B Pejić/D. Elliot, 114-128. Modrna Museet: Stockholm: Modrna Museet.
- Klein, Naomi. 2008. *Doktrina šoka – Uspon kapitalizma katastrofe*, Zagreb: V.B.Z.
- Kosik, Karel. 1983. *Dijalektika krize*, Beograd: NIP Mladost. Krleža, Miroslav. 1973. „Evropa danas”, Sarajevo: Oslobođenje.
- Kukoč, Mislav. 2008. „Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija,” Vol.10: 41-54.
- Kundre, Milan. 1995. *Testaments Betrayed*, London: Faber and Faber.
- Kupchan. Charles. 2012. *No One’s World: The West, the Rising Rest, and the Coming Global Turn*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Kuus, Merje. 2004. „Europe’s aestern expansion and the reinscription of otherness in East Central Europe,” *Progress in Human Geography*, 28(4): 472-489.
- Kymlicka, Will. 2004. „Nation-Building & Minority Rights: Comparing Africa and the West” In: *Ethnicity and Democracy in Africa*, edited by Berman, B., Eyoh, D. and Kymlicka, W., Oxford: J. Currey.
- Kymlicka, Will, Straehle, Christoph. 1999. „Cosmopolitanism, nationstates, and minority nationalism: a critical review of recent literature” *European Journal of Philosophy*, March, 1.
- Kymlicka, Will. 2003. *Multikulturalno građanstvo*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Kymlicka, Will. 2004. *Liberalizam, zajednica i kultura*, Zagreb: Delakont.

- Land, Nick. 2017. A Quick and Dirty Guide to Accelerationism. *Jacobite*. May 25, 2017. <https://jacobitemag.com/2017/05/25/a-quick-and-dirty-introduction-to-accelerationism>.
- Liotard Jean-François. 2005. *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb: Ibis grafika,
- Langdon Winner. 1986. *The Whale and the Reactor*, Chicago: University of Chicago Press.
- Land, Nick. 2017. A Quick and Dirty Guide to Accelerationism. *Jacobite*. May 25, 2017. <https://jacobitemag.com/2017/05/25/a-quick-and-dirty-introduction-to-accelerationism>.
- Lazzarato, Maurizio. 2001 'Trabalho autonomo, producao por meio de linguagem e general intellect', in: M. Lazzarato and A. Negri. *Trabalho immaterial*. Rio de Janeiro: DP&A.
- Lazzarato, Maurizio. 1996. Immaterial Labor. In *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, ed. Paulo Virno and Michael Hardt, 133–147. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Laslett, Peter (ed). 1956. *Philosophy, Politics and Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Laš, Kristofer. 1996. *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Novi Sad: Svetovi.
- Lazzarato, Maurizio. 2001 'Trabalho autonomo, producao por meio de linguagem e general intellect', in: M. Lazzarato and A. Negri. *Trabalho immaterial*. Rio de Janeiro: DP&A.
- Lazzarato, Maurizio. 1996. Immaterial Labor. In *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, ed. Paulo Virno and Michael Hardt, 133–147.
- Lazzarato, Maurizio. 2002. „From Biopower to Biopolitics”, *PLI, Warwick Journal of Philosophy*, No. 13:112-125.
- LeBon, Gustave. 1995. *The Psychology of the Crowd*, London: Routledge.
- Lenoir, Frédéric. 2015. *O sreći, filozofsko putovanje*, Zagreb: TIM press.
- Lenoir, Frederic. 2016. *Kratka rasparava o unutaršnjem životu*, Zagreb: Tim Press.
- Levi-Faur, David, Jacint Jordana. 2004. „The politics of regulation in the age of governance.” In: *The Politics of Regulation*, edited by Jacint Jordana and David Levi-Faur, Institutions and Regulatory Reforms for the Age of Governance. Edward Elgar Publishing.

- Lewin, Kurt. 1942. „Time Perspective and Morale” In: *Civilian Morale*, edited by G Watson, Boston: Houghton Mifflin.
- Liessmann Konrad P. 2009. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Lipmann, Walter. 1922. *Public Opinion*, New York: Harcourt, Brace and Company Inc.
- Lipovetsky, Gilles. 1983. *L'Ère du vide*, Paris: Gallimard.
- Lipovecki, Žil. 1987. *Doba praznine: ogleđi o suvremenom individualizmu*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sad.
- Lošonc, Alpar. 2006. *Suverenitet, moć, kriza*, Novi Sad: Svetovi.
- Lošonc, Alpar 2007. Kritika teorije priznanja sa Hegelovog aspekta, *Arhe*, 3(5): 111-124.
- Lucarelli, Stefano. 2013. „Roba kao proizvod kapitala”, u *Živi Marks*, (ur) Meštrović, Matko, 77 – 92. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Luhmann, Niklas. 1969. Komplexitat und Demokratie, In: *Politische Vierteljahresschrift*, 10.
- Luhmann, Niklas. 1969. *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied: Luchterhand.
- Luhmann, Niklas. 1981. *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*, Munchen/Beč: Olzog.
- Lukač, Džordž. 1980. *Povijest i klasna svijest*, Marksistička filozofija XX veka, Beograd: Nolit.
- Luman Niklas. 2001. *Društveni sistemi*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Luxemburg, Rosa. 1976. *National question and Autonomy*, New York: Monthly Review Press.
- Ljosa, Mario Vargas. 2003. „Kultura slobode”, *Glokalnic svet*. Beograd: Aleksandrija press.
- Luxemburg, Rosa. 1911. *Mass Action*, <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1911/08/29.htm>
- Luxemburg, Rosa. 1974. *Izabrani spisi*, Zagreb: Naprijed
- Luxemburg, Rosa. 1955. *Akumulacija kapitala. Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*, Beograd: Kultura.
- Luxemburg, Rosa. 1955a. *Antikritika*, Beograd: Kultura.

- Luxemburg, Rosa. 1976. *The National Question – Selected Writings by Rosa Luxemburg*, edited by Horace B. Davis, New York: Monthly Review Press.
- Liotard, Jean Francois. 2005. *Postmoderno stanje*, Zagreb: Ibis-grafika.
- Machiavelli, Niccolo. 1985. *Izabrano djelo*, Prvi svezak, Izabrao i priredio Damir Grubiša, Zagreb: Globus.
- Mackenzie, Donald. 1984. Marks and the Machine. *Technology and Culture* 25 (3): 473–502.
- Marjanović, Radovan. 2006. „Državu i njene institucije” *prepustimo Englezima. Nama trebaju socijalne institucije!*, Pet godina tranzicije u Srbiji, Beograd, Službeni glasnik, 110-125
- Marks, Karl. 1974. *Osnovi kritike političke ekonomije*, Beograd: Prosveta.
- Mann, Mihael. 1983. „The Autonomous Power of the State”, *Archives Européennes de Sociologie*, 187-213.
- Maier, Charles. 2000. „Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era,” Forum Essay, *American Historical Review*, 105(3): 807-831
- Majone, Giandomenico. 2006. Aleksander Surdej Regulatory Agencies in Economic Governance. The Polish Case in a Comparative Perspective. *KICES Working Papers* No.5.
- Makijaveli, Nikolo. 2004. *Vladalac*, Beograd: Ušće.
- Mamford, Luis. 1967. *The Myth of the Machine: Techniques and Human Development*, New York: Harcourt, Brais.
- Mackenzie, Donald. 1984. Marx and the Machine. *Technology and Culture* 25 (3): 473–502.
- Marcuse, Herbert. 1941. „Some Social Implications of Modern Technology”. In *Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume one: Technology, War and Fascism*, 41–65, New York: Routledge.
- Marcuse, Herbert. 1978. *Merila vremena*, Beograd: Grafos.
- Marcuse, Herbert. 1955. *Eros and civilization*. Boston: Beacon Press.
- Massumi, Brian. 1992. *A User’s Guide to Capitalism and Schizophrenia: Deviations from Deleuze and Guattari*. London: MIT Press
- Marković, Mihajlo. 2001. „Politika i tehnika u delu „Discorsi” Makijavelija”, *Letopis Matice srpske*, knj. 467, sv. 5.
- Marina, José Antonio. 2011. *Die Passion der Macht*, Bassel: Schabe Verlag.

- Marks, Karl. 1947. *Kapital I*, Zagreb: Kultura.
- Marks, Karl. 1949. „Osamnaesti Brumire Louisa Bonaparta,” u: *Izabrana dela*, Zagreb: Kultura.
- Marks, Karl, Friedrich Engels. 1955. *Odabrana pisma*, Beograd: Kultura.
- Marks, Karl, Friedrich Engels. *Izabrani radovi*, Zagreb: Školska Knjiga.
- Marks, Karl. 1974. Teze o Feuerbachu, u: *MED*, sv. 6, Beograd: Prosveta/ Institut za izučavanje radničkog pokreta.
- Marks, Karl. 1975. *Bijeda filozofije*, Beograd: Prosveta.
- Marks, Karl. 1977. *Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grun-drissse)*, Zagreb: Naprijed.
- Marks, Karl. 1978. *Kapital, Kritika političke ekonomije*, knjiga III, Beograd: Kultura.
- Marks, Karl, Engels, Friedrich, „Die deutsche Ideologie”, u: *MEW*, Dietz, Berlin, 1958.
- Marks, Karl. 1979. *Osnovi kritike političke ekonomije*, Beograd: Prosveta.
- Matić, Milan. 2007. „Neoliberalizam i kriza demokratske javnosti”, *Godišnjak*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 429-438
- Mauro, Salvatore. 2006. *The European's Burden*, Peter Lang Publishing.
- McClellan, Steve. 2007. *Gone in 30 Seconds: What Nets Are Charging*, www.mediaweek.com, Oct 1, preuzeto sa interneta 15/08/2014
- Meerloo, Joost A. M. 1956. *The rape of the mind, The Psychology of Thought Control, Menticide, and Brainwashing*, New York: Progressive Press.
- Meštrović, Matko. 2013. „Svijet i svjetkost danas”, u: *Živi Marks*, (ur.) Meštrović, Matko, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 113-132
- Mezzadra, Sandro. 2013. „Aktualnost prahistorije” u: *Živi Marks*, (ur.) Meštrović, Matko, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 41 – 76.
- Michael Davis. 1998. *Thinking like an Engineer: Studies in the Ethics of a Profession*, New York: Oxford University Press.
- Miliband, David. 2007. „EU must become a ‘model’ power,” *The Guardian*, 15. nov, <http://www.theguardian.com/world/2007/nov/15/eu.politics>
- Mills, Rajt. 1998. *Elita vlasti*, Beograd: Plato.
- Mill, John Stuart. 1988. *O slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Mitchell, W.J.T. 2005. *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*, Chicago-London: Chicago University Press.

- Mitrović, Ljubiša. 2006. „Burdijeova kritika neoliberalne filozofije razvoja, mita o mondijalizaciji i novoj Evropi „(Pledoaje za obnovu kritičke sociologije) 229-243,u zborniku *Nasleđe Pjera Burdijea*, poruke i nadahnuća. (ur) Miloš Nemanjić, Ivana Spasić, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Mokyr, Joel. 2016. *A Culture of Growth: The Origins of the Modern Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Molle, William. 2011. *European Economic Governance, The quest for consistency and effectiveness*, London: Routledge.
- Molnar, Tomas. 1996. *Liberalna hegemonija*, Beograd: SKC.
- Moulier-Boutang, Yann. 2012. *Cognitive Capitalism*. Cambridge: Polity
- Monnet, Jean. 1976. *Mémoires*, Paris: Fayard.
- Močnik, Rastko. 2009. „Will the East’s past be the West’s future?“ U: *Les frontières invisibles*, edired by Caroline David, Oostkamp: Stichting Kunstboek.
- Moscovici, Serge. 1985. *The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology*, New York: Oxford University Press
- Moren, Edgar. 1995. *Kako misliti Evropu*, Zagreb: Durieux.
- Mujtaba Sayyid and M. Lari, Musavi. 1998. *Islam i zapadna civilizacija*, Saajevo: Obzorja.
- Mumford, Lewis. 1986. *Mit o mašini 2* (Pentagon moći), Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Mosca, Gaetano. 1965. *The Ruling Class, Elementi di Scienza Politica*, edited and revised by Arthur Livingston, New York: McGraw-Hill Book Company, New York
- Mosca, Gaetano. 1982. *Teorica dei governi e governo parlamentare*, Torino: Unione tipografico-editrice torinese.
- Mosca, Gaetano. 1887. *Le costituzioni moderne*, Palermo: Andrea Amenta Editore.
- Moulier-Boutang, Yann. 2012. *Cognitive Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Murphy, Craig. 1994. *International Organization and Industrial Change*, Oxford: Polity Press.
- Musa, Anamarija. 2006. *Europski upravni prostor: približavanje nacionalnih uprava*, *Hrvatska javna uprava*, 6 (1): 123-153.

- Naj, Džosef. 2006. *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Beograd: Stubovi kulture.
- Naussbaum, Martha. 2012. *Ne profitu, zašto demokracija treba humanistiku*, Zagreb: AGOM.
- Negri, Antonio, 1996. Twenty Theses on Marks, *Interpretation of the Class Situation Today*, 149-180, *Marksism Beyond Marksism*, edited by Saree Makdisi, Cesare Casarino, and Rebecca E. Karl, 1996 Routledge, London.
- Negri, Antoni. 1979. „Capitalist domination and working class sabotage”. In *Working Class Autonomy and the Crisis: Italian Marxist Texts of the Theory and Practice of a Class Movement: 1964–79*, edited by Red Notes. London: Red Notes and CSE Books.
- Negri, Antonio. 2019. ‘The Re-Appropriation of Fixed Capital: A Metaphor?’, in *Digital Objects, Digital Subjects*, eds. David Chandler and Christian Fuchs (London: University of Westminster Press, 205–214).
- Negri, Antonio. 1979. *Marks oltre Marks, Quaderno di lavoro di Grundrisse*, Milano: Feltrinelli.
- Negri, Antonio. 2013. „Marks, Imperij – imperijalizam”, u: *Živi Marks*, (ur) Meštrović, Matko, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 13 – 23.
- Negri, Antonio i Hard, Majkl, 2005. *Imperija*, Beograd: IGAM.
- Neumann, Iver and Sending, Ole Jacob. 2010. *Governing the Global Polity: Practice, Mentality, Rationality*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Nietzsche, Friedrich. 1999. *Antikrist*, Zagreb: Izvori. Nietzsche, Friedrich. 1988. *Volja za moć*, Zagreb: Mladost.
- Nietzsche, Friedrich. 2002. *S onu stranu dobra i zla*, Zagreb: Dubravka Kozina Publisher.
- Niče, Fridfrih. 2019. *Nesavremena razmatranja*. Beograd: Dosije.
- Niče, Fridrih. 2020. *Šopenhauer kao vaspitač*, Beograd: Hoplit
- Nunes, Rodrigo 2007. ephemera 7(1): 178-202 (*Post*) *Operaismo Beyond the Immaterial Labour* Thesis articles
- Nye, Joseph. 2011. *Future of Power*, New York: Public Affairs.
- Nye, Joseph. 1990. „Soft Power”, *Foreign Policy*, No. 80, Autumn, 153-171
- Ortega y Gaset, José. 1984. *Intelektualac i drugi* Gradina 12.
- Ortega y Gaset, Jose. 2003. *Pobuna masa*, Zagreb: Golden marketing.

- Orvel, Džordž. 2014. *1984*, Beograd: Kontrast izdavaštvo.
- Osiander, Andreas. 2001. „Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth,” *International Organization*, 55 (2): 251-287.
- Owen, Robert. 1840. ‘Essays on the Formation of the Human Character’ London.
- Pagden, Anthony. 1995. *Lords of All the World. Ideologies of Empire in Spain, Britain and France*, New Haven: Yale University.
- Paić, Žarko. 2011. *Treća zemlja: Tehnosfera i umjetnost*, Zagreb: Litteris.
- Paić, Žarko. 2013. Pitanje o prosvjetiteljstvu: Foucault i kritika modernosti, *Studia lexicographica*, 7 (13): 181–211.
- Paić, Žarko. 2013a. *Sloboda bez moći*, Zagreb: Udruga Bijeli val.
- Parekh, Benhabib. 2000. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Piketi, Toma. 2015. *Kapital u XXI veku*, Beograd: Akademska knjiga.
- Pasquinelli, Matteo, On the origins of Marx’s general intellect *Radical philosophy* 2.06/ Winter 2019, 43-56
- Peccei, Aurelio. 1969. *The Chasm Ahead*, New York: Macmillan.
- Petrović, Gajo. 1978. „Odgovornost intelektualca danas”, *Mišljenje i revolucija*, Biblioteka Naprijed, Zagreb: Naprijed
- Pekić, Borislav, *Kako upokojiti vampira*, Beograd: Laguna 2012
- Piketty, Thomas. 2014. *Kapital u 21 stoljeću*, Zagreb: Profil. Platon. 1990. *Zakoni*, Beograd: BIGZ.
- Platon. 1976. *Država*, Beograd: BIGZ.
- Platon. 2015. *Obrana Sokratova*, Beograd: Dereta.
- Polanyi, Karl. 1954. *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press.
- Peccei, Aurelio. 1969. *The Chasm Ahead*, New York: Macmillan.
- Polany, Karl. 1944. *The Great Transformation*, New York: Rinehard and Co.
- Postone, Moishe. 1993. *Time, Labor and Social Domination*, New York: Cambridge University Press.
- Pusić, Eugen. 2002. *Nauka o upravi*, XII., Zagreb: Školska knjiga.
- Quingley, Caroll. 1966. *Tragedy and hope*, New York: The Macmillan Company.
- Quingley, Caroll. 1981. *The Anglo-American Establishment*, New York: Books in Focus.

- Raffles, Hugh. 2010. *Dangerous Emotions*, Berkeley: University of California Press.
- Rapley, John. 2004. *Globalization and Inequality: Neoliberalism's Downward Spiral*, Colorado: Boulder, Lynne Reiner.
- Raunig, Gerald, *Umetnost i revolucija, Umetnički aktivizam tokom dugog XX veka* Novi Sad: Futura publikacije, 2006
- Russell, Bertrand. 1952. *The Impact of Science on Society*. London: George Allen & Unwin
- Rawls, John. 1998. *Teorija pravde*, Biblioteka Sintezе, Podgorica: CID Podgorica, Beograd: JP Službeni list SRJ.
- Rawls, John. 2000. *Politički liberalizam* Filip Grgić, Zagreb: KruZak.
- Reich, Wilhelm. 1977. *Psychologie de masse du fascisme*, Paris: Payot.
- Reiman, Rob. 2011. Vječiti povratak fašizma, Zagreb, TIM press.
- Renan, Ernest. 1992. *Qu'est – ce qu'une nation?*, Paris: Calman Levy.
- Petrović, Gajo. 1978. „Odgovornost intelektualca danas”, *Mišljenje i revolucija*, Zagreb: Biblioteka Naprijed.
- Raunić, Raul. 2011. Politika identiteta i demokratska pravednost, *Filozofska istraživanja*, 31, 4:719–734
- Rikowski, Glenn. 2001. *After the manuscript broke off: Thoughts on Marks, social class and education*, Paper presented at the British Sociological Association Education Study Group, King's College, London.
- Risman, Dejvid. 1965. *Usamljena gomila*, Beograd: Nolit.
- Ritzer, George. 1995. *The MacDonaldization of Society*, Thousand Oaks: Pine Forge.
- Robinson, Joan. 1972. „The Second Crisis of Economic Theory,” *American Economic Review*, 62 (1/2): 1-10.
- Robertson, Roland. 1988. Glokalisierung, Homogenität und Heterogenität in Raum und Zeit, in: *Perspektiven der Weltgesellschaft*, edited by Ulrich Beck, Frankfurt/M, 191-220.
- Rodin, Davorin. 2004. „Globalizam ili putovanja u novu podjelu globusa”, 9-27 u: Ivan Prpić (ur). *Globalizam i demokracija*, Zagreb: FPN.
- Rodin, Davorin. 2012. *Poraz prosvetiteljstva*, Zagreb: Naklada Breza.
- Sagan, Carl. 2013. *Svet progonjen demonima – nauka kao sveća u mraku*, Zagreb: Jesenski i Turk.

- Saint-Exupery, Antoine de, *Zemlja ljudi*, Zagreb: Zagrebačka naklada, 2002.
- Said, Edward. 1993. *Reith Lectures, Representations of the Intellectual*, New York: Random House.
- Santos, Boaventura. 2002. „Procesi globalizacije”, *Reč.* 68/14, decembar.
- Sasse, Gwendolyn. 2008. „EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy”, *Journal of European Public Policy*, 15(6): 842–86
- Schiller, Friedrich. 1996. *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, in einer Reihe von Briefen (1794–95), Oxford, England & New York: Clarendon Press.
- Schmitt, Carl. 1963. *Der Begriff des politischen*, Berlin: Duncker&Humbolt.
- Schmidt, James (ur.) 1996. *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twenty-Century Questions* Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Schmidgen, Henning ‘1818: Der Frankenstein-Komplex’, afterword to Bruno
- Latour, Aramis: oder Die Liebe zur Technik, trans. Gustav Roßler (Heidelberg: Mohr Siebeck, 2018), 303–319.
- Schmidgen, Henning ‘1818: Der Frankenstein-Komplex’, afterword to Bruno Latour, Aramis: oder Die Liebe zur Technik, trans. Gustav Roßler (Heidelberg: Mohr Siebeck, 2018), 303–319.
- Schaffer, Simon. 1997. ‘Babbage’s Dancer and the Impresarios of Mechanism’, in Cultural Babbage, eds. Francis Spufford and Jenny Uglow (London: Faber & Faber, 1997), 53–80
- Schaffer, Simon, ‘Babbage’s Dancer and the Impresarios of Mechanism’, in Cultural Babbage, eds. Francis Spufford and Jenny Uglow (London: Faber & Faber, 1997), 53–80
- Schelsky, Helmut. 1961. *Der Mensch in der Wissenschaftlichen Zeitalter*, Köln.
- Schumpeter, Joseph. 1942. *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York: Harper and Row.
- Schwab, Karl. 2016. *The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond*, Geneva: World Economic Forum. poslednji pristup 12 jula 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
- Schwab, Klaus and Thierry Malleret. 2020. *COVID-19: The Great Reset*. Geneva: Forum Publishing

- Steinhoff, James 2021. *Post-Operaismo* and the New Autonomy of Immaterial Labour. In: Automation and Autonomy. Marks, Engels, and Marksisms. Palgrave Macmillan, Cham.
- Schwartz, David C. 2007. *Political Alienation and Political Behavior*, New York: Aldine Transactions.
- Selimović, Meša. 2009. *Sjećanja*. Memoarska proza, Beograd: „Marso”.
- Scheffler, Samuel. 2001. *Boundaries and Allegiances*, Oxford:Oxford University Press.
- Sen, Amartya. 2002. *Ökonomie für den Menschen. Wage zur Gerechtigkeit und Solidarität in der Marktwirtschaft*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Sennett, Richard. 2015. *Nestanak javnog čovjeka*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Sending, Jacob and Neumann, Iver. 2006. „Governance to Governmentality: Analyzing NGO’s, States, and Power”, *International Studies Quarterly* 50, 651-672.
- Severin, Adrian. 2006. „The Future of the EU: A Need for a New Vision”, *Internationale Politik und Gesellschaft*, (1):11-19.
- Sheldon, Rampton, Stauber, John. 2002. *Trust Us, We’re Experts: How Industry Manipulates Science and Gambles with Your Future*. New York: Putnam.
- Simpson, Zachary. 2012. „The Truths We Tell Ourselves: Foucault on Parrhesia”, *Foucault Studies*, No. 13: 99–115
- Sklair, Leslie. 1991. *Sociology of the Global System*, London: Harvester Wheatsheaf.
- Sklair, Laslie. 2000. *The Transnational Capitalistic Class*, Oxford: Blackwell.
- Smit, Anthony. 1971. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, tom 1, Beograd: Kultura.
- Smith, Adam. 2007. *Bogatstvo naroda: Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Zagreb: Poslovna knjiga.
- Smith, Tony. 2013. The „General Intellect” in the Grundriss and Beyond Historical Materialism 21 (4):235-255.
- Smith, Anthony. 1990. Towards a Global Culture?, In: *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, edited by Mike Featherstone London: Sage, 171-191.
- Sorenson, George. 1998. „IR Theory after the Cold War”, *Review of International Studies*, 24, 83-100.

- Sorel, Georges. 1980. *Revolucija i nasilje*, Zagreb: Globus
- Sorel, Georges. 2011. *Iluzija progressa*, Zagreb: Feniks knjiga. Sloterdijk, Peter. 2008. *Kritika ciničnog uma*, Podgorica: Cid.
- Spektorski Evgenije. 2000. *Država i njen život*. Beograd: Dosije.
- Spinoza, Baruh de. 1983. *Etika*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. Spinoza, Baruh de. 1957. *Teološko-politički traktat*, Kultura: Beograd.
- Spengler Oswald. 1991. *Čovjek i tehnika*, Split: Laus
- Stanković Pejnović, Vesna. 2011. *Образovanje kao oslobođenje*, NISUN I, Niš
- Stanković Pejnović, Vesna. 2014. *Lavirint moći*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Станковић Пејновић, Весна. 2014.а. „Мека моћ владара новог доба”, *Српска политичка мисао*, 3/ 21(45): 111-133
- Stanković Pejnović, Vesna. 2015. „The End of Enlightenment in the Age of Absoluteness of Capitalism.” In: *Proceedings of the Third International Conference Mechanical Engineering in XXI Century* (529–532). Niš: Faculty of Mechanical Engineering,
- Станковић Пејновић, Весна. 2015а. „Европеизација из колонијалне перспективе”, *Национални интерес*, година X, 21 (3): 43-69
- Stanković Pejnović, Vesna, 2015b. „Evropeizacija, kolonizacija, globalizacija”, *Matica*, 62-63, ljeto-jesen
- Станковић Пејновић, Весна. 2015 с. Неолиберална утопија у ери апсолутности капитала. У *Рад, техника и етика у ери глобализације*, Д. Б. Ђорђевић и Милош Тасић, 115–122. Ниш: Машински факултет.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2015d. „Kriza identiteta u procesu izgradnje novog poretka”, U: zborniku radova, *Politika, identitet, tradicija*, Kosov ska Mitrovica, 389-402.
- Станковић Пејновић, Весна. 2016. „Демократска идеолошка пропаганда у служби капитала”, *Српска политичка мисао*, 3(53): 11-28.
- Станковић Пејновић, Весна. 2018. „Тоталитаризам као облик медијске конструкције стварности”, *Српска политичка мисао*, 2 (60): 45-63

- Stanković Pejnović, Vesna, 2019. „Moć diskursa iz Fukooveperspektive”, u: *Moć i diskurs*, (ur). Dejana Vukasović, Petar Matić, 81-98, Beograd: Institut za političke studije.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2020. *Evropske iluzije Balkana*, Beograd: Institut za političke studije, Beograd,
- Станковић Пејновић, Весна. 2020а „Пандемија страха као биомоћ система „глобалне управе”, *Српска политичка мисао* 3 (69):179-213
- Станковић Пејновић, Весна. 2020б „Отуђен човек (радник) постхумане капиталистичке епохе перспектива Ничеа и Маркса,” *Српска политичка мисао*, 1(1): 79-102.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2020с. „Образовање као релација хегемоније, Грамшијева перспектива”, *Matica, Matica crnogorska*, br. 83, јесен, 405-430.
- Stiglitz, Joseph. 2003. *The Roaring Nineties*, New York: Norton.
- Stiglitz, E. Joseph. 2004. *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Zagreb: Algoritam.
- Strange, Susan. 1996. *The Retreat of the State, The Diffusion of the Power in the World Economy*, Cambridge: Cambridge Studies in International relations.
- Strange, Susan. 1997. „The Erosion of the State”, *Current History*, 96 (613): 365-369.
- Strange, Susan. 1999. „The Westfailure System”, *Review of International Studies*, 25(3): 345-354
- Steinhoff, James (2021). *Post-Operaismo and the New Autonomy of Immaterial Labour*. In: *Automation and Autonomy. Marx, Engels, and Marxisms*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Strpić, Dag. 2010. *Karl Marks i politička ekonomija* Moderne, Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Disput.
- Sweezy, Paul. 1942. *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press.
- Šmale, Wolfgang. 2003. *Historija evropske ideje*, Beograd: Clio. Špengler, Oswald. 1990. *Propast Zapada*, Beograd: Kristali.
- Štraus, Leo. 1983. „O javnom dobru”, *Delo*, godina XXIX, broj 2, Beograd. Tacit, Corneli. 1927. *Tacitova Germanija*, Beograd: Državna štamparija KSHS.
- Tarde, Gabriel. 2016. *Underground Man*, Dover.

- Thompson, William, 1869, *Principles of the Distribution of Wealth*, London : W.S. Orr and co.
- Tagore, Rabindranath. 1917. *Nationalism*, London: Macmillan.
- Taylor Kathleen. 2004. *Brainwashing: The Science of Thought Control*, Oxford: Oxford University Press.
- Thatcher, Mark. 2002. „Analysing regulatory reform in Europe”, *Journal of European Public Policy*, 9(6): 859-872.
- Thompson, William, 1869, *Principles of the Distribution of Wealth*, London : W.S. Orr and co.
- Tilly, Charles. 1990. *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, Cambridge: Blackwell Press.
- Tocqueville, Alexis de Tocqueville. 1955. *The Old Regime and the French Revolution*. New York: Anchor Books.
- Tocqueville, de Alexis. 1995. *O demokraciji u Americi*, Informator, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Todorova, Marija. 2010. *Dizanje prošlosti u vazduh*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Tojnbi, Arnold. 2002. *Proučavanja istorije*, CID: Podgorica.
- Tokvil, Aleksis. 1990. *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci – Podgorica: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovica – CID.
- Tomlinson, John. 1999. *Globalisation and Culture*, Cambridge: Polity Press. Tolstoj, Lav. 1969. *Dnevnici II*, Beograd: Prosveta.
- Taylor, Charles. 1994. *Politics of Recognition*, u: *Multiculturalism*, In Amy Gutmann (ed.), Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Tilly, Charles (1998. *Durable Inequality*, Berkeley: University of California.
- Vajninger, Oto. 2004. *O krajnjim svrhama života*, Beograd: Paideia.
- Valery, Paul. 1988. *Cahiers 1894-1914*, vol 2, Paris: Gallimard.
- Tronti, Mario. 1973. „Social capital”. *Telos* 17 : 98–121.
- Valzer, Robert. 2000. *Jakob fon Gunten*, Beograd: Filip Višnjić.
- Varoufakis, Yanis. 2020. *Another Now: Dispatches from an Alternative Present*, London: Random house.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo*, tom I i II, Beograd:Prosveta.
- Veber, Max. 1989. *Protestantska etika i duh kapitalizma*, „Veselin Masleša”, Sarajevo: Logos.

- Veber, Maks. 2008. „Politika kao poziv” u: Maks Veber, *Politički spisi*, Beograd: Filip Višnjić i Službeni glasnik.
- Veljak, Lino. 2005. „Granice liberalne demokratije”, *Arhe*, 2(4): 237-246.
- Veljak, Lino, 2013. „Je li prosvjetiteljstvo definitivno stvar prošlosti?”, *Studia lexicographica*, 2(13): 119–127.
- Vercellone, Carlo. 2013. Zakon vrijednosti na prijelazu iz industrijskog kapitalizma u novi kapitalizam, u: *Živi Marks*, (ur) Meštović, Matko Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 93-112.
- Virilio, Paul. 2011. *Grad panike*, Zagreb: Kershoffset Zagreb.
- Virno, Paolo. 2005. *Grammatik der Multitude*, Wien: Turia und kant.
- Virno, Paolo, 1996. Notes on General Intellect, 265-272, *Marksism Beyond Marksism*, (ed)Saree Makdisi, Cesare Casarino, and Rebecca E. Karl, Routledge.
- Virno, Paolo. 2007. General Intellect, *Historical Materialism* 15/3.3-8
- Virno, Paolo 2001. ‘General Intellect’, in A. Zanini and U Fadini (eds.), *Lessico Postfordista* Milan: Feltrinelli.
- Virno, Paolo. 2003. *A Grammar of the Multitude*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Vercellone, Carlo 2007. From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism, *Historical Materialism* 15/1.
- Vercellone, Carlo, 2011. Zakon vrijednosti na prijelazu iz industrijskog kapitalizma u novi kapitalizam, *Ekonomski pregled*, 62 (11) 693-705.
- Volcan, Vamik. 1988. *The Need to Have Enemies and Allies*, Northvale, New York: Jason Aronson, New York, 243-244.
- Vološinov, Valentin Nikolajevič. 1973. *Marksism and the philosophy of language*. New York: Seminar Press.
- Вуковић, Слободан. 2014. *Етука западних медија*, Сремски Карловци-Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.
- Vuletić, Vladimir. 2009. *Globalizacija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Wallerstein, Immanuel. 2010. „Structural Crises”, *New Left Review*, 62: 133-42.
- Wallace, Tina. 2003. „NGO Dilemmas: Trojan Horses for Global Neoliberalism”, *Socijalist Register*, 202-219.
- Wallas, Graham. 1908. *Human nature in Politics*, London: Archibald Constable and Co.

- Wellmer, Albrecht. 1985. „Zur Dialektik der Moderne und Postmoderne”. Vernunftkritik nach Adorno, Frankfurt/M: Suhrkamp, u Veljak, Lino, „Je li prosvjetiteljstvo definitivno stvar prošlosti?,” *Studia lexicographica*, 2(13): 119-127.
- Whitehead, Alfred North. 1964. *Adventures of Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press. Wilson, Timothy H., Nietzsche’s Early Political Thinking II: „The Greek State”, *Minerva – An Internet Journal of Philosophy* 17 : 171-216, 2013.
- Wittgenstein, Ludvig. 1998. *Filozofska istraživanja*, Zagreb: Globus.
- Wolf, Lonnie. 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Wolfe, Lonnie. 1997. „Turn off your TV”, *New Federalist*.
- Varoufakis, Yanis. 2020. *Another Now: Dispatches from an Alternative Present*, London: Random house.
- Yergin, Daniel, Stanislaw, Joseph. 2004. *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, Beograd: Narodna knjiga.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Young, Iris Marion. 2005. „Structural Injustice and Politics of Difference” In: Günter Lenz and Antje Dallman (eds). *Justice, Governance, Cosmopolitanism and Politics of Difference*, Berlin: Humbolt Universitat, 79-116.
- Young, Iris Marion. 2005a. *Pravednost i politika razlike*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Zielonka, Jan. 2006. *Europe as Empire: nature of the Enlarged EU*, Oxford: Oxford University Press.
- Ziolenka Jan. 2008. „Europe as a global actor: empire by example?” *International Affairs*, 84 (3): 471–484.
- Zielonka, Jan. 2014. *Is the EU Doomed?*, Cambridge: Polity Press.
- Zuboff, Shoshanna. 2018. *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs.

POGOVOR

Autorica se u svome znanstveno-istraživačkom radu, od naslovom, *Apsolutnost kapitala*, poduhvaća jedne od najintragantnijih i najkompleksnijih, a po svojoj važnosti i jedne od najpresudnijih teorijskih i znanstvenih tema društveno-humanističkih disciplina: to je centralna tema bitka suvremenog čovjeka, koja nije samo pitanje njegovog antropološkog samo-razumijevanja i rasta znanja, nego i njegovog opstanka. Zadatak, koliko iznimno težak, toliko i preponderantno teorijski i egzistencijalno-antropološki značajan.

Svoju istraživačku temu autorica situira u širok teorijski kontekst, s pripadnim mu metodološkim okvirom i multidisciplinarnim pristupom i postupcima, koji obuhvaćaju ponajprije analitičke, fenomenološke, ontološke, strukturalne, političko-ideološke, vrijednosne, a napose etičke teorijske diskurse, u osvjetljavanju svoga glavnoga pojma i istraživačkoga zadatka, iz svih mogućih aspekata: od problematizacije „ideje progresa”, mjesta „prosvetiteljstva”, kao nove duhovne (moralno-umne) samosvijesti, „sudbine kapitala” (koji kao apsolut jest sadašnji epohalni čovjekov bitak, koji određuje njegovu ontološku i antropološku bit, bez čije promjene nije moguć ni obrat, koji se, kako autorica u svojim izvodima maestralno pokazuje, suštinski može dogoditi samo epohalnom promjenom čovjekove moralne i duhovne svijesti, na tragu novih i viših stupnjeva i oblika uma i slobode, mjesta „pojedince”, pa sve do najaktualnijeg i teorijski najeksponiranijeg pojma „globalizacije” u njegovu konstituiranju, pritom veoma lucidno distingvirajući procese globalizacije, kao tehničko-znanstveno-kibernetičko lice suvremenog bitka, od globalizacije kao svjesnog i projektiranoga udara apsolutne moći kapitala na temeljnu slobodu čovjeka kao takvoga, slijedeći svoje iznimno savjesne, precizne i točne analize. One obuhvaćaju i čitav niz socijalnih, strukturalno-stratifikacijskih analiza i pojmova, političkih, moralnih, te psiholoških, individualnih, vrijednosnih, komunikacijskih i drugih njezinih posljedica, odnosa moći (i nemoći), legitimacije moći, sloma temeljnih vrijednosti slobode, te razotkrivanje pravih aktera u nasilju nad antropološkom prirodom=slobodom čovjeka.

Autorica koristi impresivnu znanstvenu i filozofsku recentnu literaturu na ovu temu, ne samo potpuno je teorijski „pokrivajući” i iscrpljujući temu, uzornim znanstvenim postupkom, nego štoviše, a to pokazuje u čitavom radu, vrlo intenzivno i napregnuto promišlja problem kao stvar vlastitog najunutarnijeg teorijskog i egzistencijalnog imperativa, vlastitog misaonog zadatka, obogaćujući ga svojim autentičnim spoznajama i zaključcima, prožetim književnim i filozofskim diskursom, koji može

dati uistinu autentičnu cjelinu i uvjerljivo ga zaokružujući znanstvenim uvidima i istraživačkim nalazima: susret višestrukih duhovnih diskursa, prirodna je i neophodna pretpostavka spoznaje tako kompleksne teme koju autorica obrađuje, spoznaje koja ima autentični, ne samo znanstveni nego intelektualni i kritički legitimitet.

Autorica uspješno demaskira fundamentalnu „teorijsku” i „ideološku” obmanu (i dogmu) da je globalizacija povijesni „fatum” (na kraju povijesti!), koju svi trebaju samo smjerno slijediti, a teorijski i „znanstveno”, (znanstveno sa i bez navodnika) to utvrđuju čitavi timovi „znanstvenika”, kako je to neumitan „prirodno-povijesni proces”, koji je determiniran i neizmjenjiv! Neizmjenjivost je kategorija neslobode, a „znanstvenici” tu trebaju „samo” teorijski opravdati čitav proces. Druga fundamentalna obmana globalističke ideologije (Jer o tome je riječ), jest da se poziva na najviše ideje prosvjetiteljstva o slobodi i ljudskom dostojanstvu, a cinički paradoks i prevara je u stalnom „pozivanju” upravo na univerzalna ljudska prava, koja su tu očito zloupotrijebljena, i pod maskom „liberalnih” i slobodoljubivih ideala „ljevice”, stoje u funkciji promocije jednog planetarnog „liberalnog totalitarizma”, sa svojom primarnom svrhom: stvaranja profita iz „zmijskog jajeta” (Bergman) apsolutnosti kapitala i metastatske destrukcije svijeta i čovjeka kao bića slobode. Riječ je o „nasmijanom fašizmu”, kako ga je u svoje doba, pred više od pola stoljeća, filozofski definirao Herbert Marcuse, i to, paradoksalno, upravo kao filozofski rodonačelnik tadašnje „nove ljevice”, pa se danas teorijski nalazimo u kompletnom i kontroliranom teorijskom kaosu. Kako sudbina iznenađuje i nemilosrdno udara posred lica!

Autoričin je napor dao vrijedne rezultate: njezina istraživačka anatomija kapitala i njegovih skrivenih (i otvorenih) djelovanja data je precizno i teorijski vrlo uvjerljivo. Njezino kritičko mišljenje, koje je neprestano i s najvećom koncentracijom suočeno s predmetom/temom koju reflektira, potpuno je razobličilo ovu epohalnu povijesnu teorijsku i praktičnu prevaru (o „ljudskim vrijednostima”, „ljudskim pravima”, „demokraciji”, „slobodi”, „slobodnom tržištu”, o „liberalnom konceptu” kao lažnoj slobodi bez odgovornosti i solidarnosti ljudskih umnih bića, o njihovom pretvaranju u bića bez svijesti o svojoj slobodi itd. itd.), kao fundamentalnu laž navodnih „slobodoljuba”, samoproglašanih liberala-ljevičara.

Autorica sa strašću promišlja, zajedno sa svim najrelevantnijim suvremenim misliocima i društvenim znanstvenicima ovu nepreglednu interakciju mnogobrojnih teorijskih i znanstvenih postavki, ali i, kroz

sve meandre i teorijske nedoumice, sigurno vodi svoju kritičku misao prema čitavoj fenomenologiji ovog kompleksnog procesa, utemeljujući svoje kritičko stanovište u bitnoj antitezi ovom globalističkom teorijskom postavu, koji je suštinski antihuman i destruktivan po sam opstanak čovjeka.

Autorica zastupa i kritički i teorijski brani jedan eminentno humanistički stav koji osigurava čovjekov um i čovjekovu slobodu, bez kojih svijet kao ljudski uopće nije moguć!

Osnovnu autoričinu teorijsku impostaciju možemo nazvati i početnim stajalištem, početnom točkom jedne moguće „dijalektike oslobađanja”, jer je svojim skrupuloznim teorijsko-metodološkim postupkom, i snagom svoga mišljenja i su-mišljenja s brojnim teorijskim autoritetima, opisala, ne samo jednu važnu fenomenologiju postavljenog problema, u njegovim najbitnijim teorijskim aspektima, nego je reflektirala i njegovu unutarnju bit. Svojim spoznajama autorica je dodirnula samu srž problema, sukladnost svoga teorijskog problema i samoga bitka koji određuje sadašnji svjetsko-povijesni usud (i sudbinu), pa je tako na najbolji način dosegla (i premašila svoj samo teorijski zadatak) i dosegla njegovo rješenje, što znači filozofsku mogućnost preinake ovog odsudnog problema, a to znači vratiti čovjeku njegov um i njegovu slobodu. Autoričino naglašavanje upravo ovih dimenzija jest svijest o cjelovitosti teorijskog i praktičkog kao istini čovjekovog moraliteta i istini njegova smisla na Zemlji. Utoliko je to poseban i originalan teorijski i filozofski autoričin doprinos ovoj iznimno složenoj temi. Kritička svijest te preinake jest pretpostavka, a djelatno moralna svijest i činjenje su dovršetak novoga bitka slobode i uma, kao stalan proces koji se uspinje prema sve višim oblicima ljudske duhovnosti i humaniteta. Pored svoje uzorne metodološko-epistemološke konfiguracije koja se smjenjuje u različitim i neočekivanim registrima pristupa i zahvaćanja istraživanoga predmeta, s čitavom bogatom skalom tonaliteta koji osvjetljavaju naslovljeni fenomen, gdje se smjenjuju logičko-metodoloki i esejističko reflektivni valeuri unutar cjelovite epistemološke strategije saznanja, tek su jedna od dimenzija ovoga istraživanja.

Ipak, čini se da je osnovni ton koji obuhvaća onaj moralni: potreban je humanistički pathos kao odgovornost intelektualca (ne tek „znanstvenika”) za sudbinu svijeta, jer je upravo on taj koji može i treba postaviti etički i antropološki zahtjev za obnovom humanoga sjećanja čovjeka na njegovu istinsku bit, s onu stranu svih vrsta trans-humaniz(a)

ma i bio-političkih koncepata, kao navodnih teorijskih zadatosti suvremenoga čovjeka u doba globalizacije.

Upravo tu, ako nam je dopuštena usporedba, veliku humanističku obnovu, u radu autorice smatram i metodološkim (znanstveno) i etički (filozofski) najznačajnijim njenim teorijskim prosegom i istovremeno doprinosom. To autoricu nužno, teorijski i praktički, vodi prema djelatnoj teoriji, prema nadilaženju teorijskog kao teorijskog, jer je ono samo jedna od dimenzija urgentnog praktičnog djelovanja: riječ je o najbitnijem pitanju filozofije, o slobodi čovjeka bez koje njega kao čovjeka i ne može biti! Riječ je o snazi njegove ljudske biti i njegovog dostojanstva.

Autorica je svojim radom, svojim istraživačkim analizama i lucidnim sintezama, dosegla onu točku s koje se može sagledati i „otpor” i „dijalektika oslobađanja”, što smatram iznimnim znanstveno-istraživačkim poduhvatom.

Njena fenomenološka i ontološka istraživanja susrela su se u napetosti, iz koje je moguća, ne samo preinaka, nego i preobraženje svijeta jer čovjeka, moguće je trajno oslobađanje slobode: jedini je uvjet da čovjek treba postati ponovno pripravljen za slobodu. U tom je sklopu nužno nadilaženje (samo) teorijskog u svjeto-tvorenju slobode. To je nada jedne nove humanističke antropologije. Ove zasade, pored mnogih drugih odlika ovoga rada, smatram i najvećim teorijskim (znanstvenim i filozofskim) dostignućem autoričinih napora.

Objavljivanjem ovoga značajnog rada, znanstvena i filozofska literatura bit će obogaćena djelom koje širi naše spoznaje, ali i mogućnosti o pitanju koje je od presudne važnosti za sudbinu čitavog čovječanstva. Iz svega rečenog slijedi da svesrdno podržavam i preporučujem da se ovaj rukopis objavi kao knjiga, koja će, zbog bogatstva i originalnosti njenih spoznaja, sasvim sigurno biti prihvaćena i s interesom biti studirana i čitana, kako u znanstvenoj i filozofskoj, tako i u najširoj kulturnoj javnosti.

*Prof. dr sc. Mladen Labus
Filozofski fakultet, Zagreb*

Posle nadasve seriozne monografije o Ničeovoj filozofiji (*Lavirint moći – Politička filozofija Fridriha Ničea*, Medirerran Publishing, Novi Sad, 2014) darovita i ambiciozna radenica na polju intelektualnog stvaralaštva, filozof humanističke orijentacije, Vesna Stanković Pejnović, predstavlja nam se novom knjigom: *Apsolutnost kapitala*. U njoj je kritički razmotren ključni problem naše savremenosti dominacija aktera neoliberalne ideologije u liku apsolutnosti globalizacijskog kapitala i njegove sveprožimajuće moći, od načina reprodukcije do sfere simboličke moći i različitih vidova manipulacije instrumentima meke i nevidljive moći megakapitala.

Iako svaki tematski krug, dosegnutim nivoom analize, predstavlja dragocen filozofsko-antropološki i sociološki medaljon, koji zaslužuje poseban prikaz, ovde činimo samo globalni sumarni osvrt. Pažljivo iščitavanje teksta ove studije, razotkriva nekoliko slojeva i nivoa analize (makro, mezo i mikro), komparativno-istorijsku, filozofsko-sociološku i antropološku dimenziju, koje se simultano prepliću i prelivaju, gradeći mozaičku sliku razvoja i krize, ne samo jednog sistema (kapitalizma) i apsolutizaciju njegove moći, već i savremene tehničke i masovno potrošačke civilizacije, „društva spektakla”. No, u isto vreme, analizirajući fatalne protivurečnosti savremenog kapitalizma, autorka ukazuje na njegove granice i moguće aktere za iskorak u polje/horizont razistorijskih mogućnosti razvoja i emancipacije čovečanstva.

Studija Vesne Stanković Pejnović demistifikuje ključna pitanja i kategorije savremenosti, koja su praćena kontroverznim interpretacijama u nauci: od aporija oko ideje progresa, preko erozije ideja prosvetiteljstva u eri apsolutnosti kapitala, položaja pojedinca i države u lavirintu globalizacijskog kapitala, procesa evropeizacije u službi kapitala, kolonizacije balkanskih zemalja, do razobličavanja novog evropskog modela kapitalizma i uloge kapitala iza „meke moći” vladara novog doba. Razmatrajući sva ova pitanja, autorka se uvek pita šta je sa naukom i ulogom intelektualca u eri uspona fatalističkog diskursa neoliberalne ideologije, kolonijalne ideologizacije globalizacije i socijaldarvinizacije u savremenom svetu. Studija *Apsolutnost kapitala* je, kako svojim saznavanjima, tako i stilskim učincima, dragocen doprinos razumevanju socijalne dinamike savremenog društva u epohi poznog kapitalizma, u doba globalizacije. Pisana je analitički argumentovano i humanistički nadahnuto, snagom filozofske i sociološke imaginacije, kritičkog intelektualca u misiji emancipacije čovečanstva. Ova studija nam rečito pokazuje koliko je u današnjem dobu hipertehnološkog napretka i socijalnog subrazvoja,

„iščašene modernizacije „(Habermas), dragocena obnova duha kritičke teorije i humanističko-emancipatorske uloge društveno-humanističkih nauka, koje nisu samo melem za dušu, već nasušna potreba čoveka/čovečanstva da se suoči sa sobom i traga za novim alternativama održivog i humanog društvenog razvoja. U vremenu kada je većina poslenika, ne samo tehnike i sistemske inteligencije, već i društvenih nauka, integrisana u sistem i svojim analitičkim angažovanjem, poput napoličara i kompradora odrađuje tekuće zadatke u legitimisanju poretka apsolutnog kapitala, podmazujući mehanizme Velikog brata, ova knjiga alarmira, budi svest o ulozi intelektualaca ne samo u rehabilitaciji samosvesti, već i raščišćavanju ideološke magle dominantnog diskursa o postideologiji i postistini, lumpenpolitici i lumpenrazvoju.

Iako autorka, na momente, kao da u svojoj analizi izražava kritički pesimizam u odnosu na ulogu emancipatorskih aktera kontramoci savremenom apsolutnom/globalnom kapitalizmu, koji kao da su u stanju okovanog Prometeja, prikovani uza zid brojnim instrumentima tvrde i meke moći apsolutnog kapitala, ističući upitno da se „nalazimo u perspektivi iznenadnog ubrzavanja stvarnosti u kom se naša tehnička otkrića okreću protiv nas ... U takvoj perspektivi, ima li nade da se otpočne politička borba protiv sistema usmerenog ka profitu koji potčinjava sebi svaku sferu društvenog, ali i privatnog života čoveka?“ Autorka uporno ukazuje na neophodnost traganja za subjektima promene u borbi za humani i održivi razvoj i izgubljeno ljudsko lice čovečanstva. Time kao da nam autorka želi, poput Oskara Vajlda, poslati upozoravajuću poruku da „apsolutizacija svake strasti (pa i moći profita/kapitala i politike nad ljudima dodali bismo) vodi u ništavilo“, te da je ljudski slediti „princip nade“ (From), verovati u ontološki optimizam čoveka/čovečanstva da će, snagom svoje sazajne i delatne moći, skinuti lance ropstva i iznova osvojiti i širiti prostore/horizonte slobode.

*Ljubiša R. Mitrović, prof. emeritus
Univerzitet u Nišu*

Autorica Vesna Stanković Pejnović svojom knjigom *Apsolutnost kapitala* daje široki uvid u razumevanje kapitala koje osvetljava savremenost i nudi analitički osvetljavanje savremenosti koja se radikalno menja te kapitala koji oblikuje naše živote na neshvatljive načine. Želi li se razumeti kontradiktornost savremenosti, potrebno je kritički posmatrati svakidašnju aktualnost, primarno tragajući za njenom bitnom smislenošću. Današnje društvo potrebno je razumeti kao celinu pojma Kapitala kod Marksa koji se u potpunosti uklapa u pojam Apsolutnog kod Hegela.

U toj sveobuhvatnoj političkoj igri, kapital teži da zauzme mjesto teologije, rušenjem svake preostale religije, budući da sebe predstavlja kao sveukupnu datost kojoj je sve podređeno. Kapital je ukupnost ne ljudskih dobara, koja se mogu posedovati i razmenjivati na tržištu, ali nije nepromenljiv pojam budući da održava stepen razvoja i društvene odnose koji vladaju u određenom društvu.

Protok kapitala je sistem razmene koji se gradi na svojstvenim protivrečnostima i neistinama stvarajući više kriza nego rešenja. Ekonomska kriza je racionalizacija iracionalnosti, kontinuirane akumulacije i protoka kapitala. Kapital nije stvar, već proces u kome je novac neprestano u potrazi za više novca. Ova večita pretraga je zagonetni poticaj kapitalističkih kriza.

Kapital ima svoju ideologiju koja je nevidljiva i koja slavi kraj ideologije. Ideologija je ideja koju vladajuća klasa koristi u odbrani sveta koji je ona stvorila po svojoj ideji. Taj pojam koji su postavili Marks i Engels prihvaćen je od strane pobjedničkog kapitalizma koji je iskoristio ideološku upotrebu koncepta ideologije. Ideologija je utoliko efikasnija što je sakrivenija i neprimetna, nenametljiva, u potpunosti „negirana”. Zato je naša epoha i najideološkija epoha jer propagira uverenje da je ideologija prevaziđena forma.

Tu vrsta ideologije moguće je sagledati kroz neutralan koncept „globalizacije”. Iako se predstavlja bezlično kao jedan objektivni opis, uistinu u sebi nosi svoj jasni ideološki momenat. Pojam globalizacije sakriva prinudu da se prihvati globalno tržište i otuđenje koje ono proizvodi, zagovarajući jedini internacionalizovani model liberalnog kapitalizma u kojem neće biti sprečavan ulazak u tu formu, nego izlazak iz nje. Eru globalizacije je moguće nazvati erom imperijalizma kao oblika specifične metode akumulacije društvenog kapitala koja se sastoji iz proširenja vladavine kapitala iz starih kapitalističkih zemalja na nove oblasti i iz ekonomske i političke konkurentske borbe kapitalističkih zemalja u te oblasti (Luxemburg, 1955). Imperijalizam kao oblik akumulacije kapitala iz zemalja centra na račun zemalja periferije se vrši putem spoljne trgovine i izvoza kapitala uz primenu političkog nasilja.

Kapital ima moć bezimene i bezlične sile koja je potpuno usmerena ka svojoj nihilističkoj želji za bezgraničnim rastom. Apsolutnost kapitala treba shvatiti kao neograničnu okupaciju sveta i života na intenzivan I sveobuhvatan način. Taj ciklus počinje od forme robe kao jezgre kapitalističkog društva koja se širi i ispunjava svaku sredinu i nalazi svoj vrhunac u pretvaranju čoveka u robu iskorištavanjem radne snage. Zbog toga je i sama suština demokratije politički oblik vladavine kapitala nad ljudima, a sam život je kapitalistički teror i totalitarna moć jer živimo u potrošačkom društvu u kome je sve podređeno cirkulaciji kapitala. Što je čovečanstvo na višem stepenu razvoja, povećane su šanse za njegovo urušavanje jer kapital vlada svim društvenim sferama. Svojom knjigom autorka nam daje prikaz društva u kojem kapital oblikuje naš svakodnevni život, a da mi toga nismo ni svesni.

Autorka naročito analizira opasnosti društvenog razvoja u kome je profit stavljen iznad čoveka. Posao naučnika nije samo da usmerava, već i da razume tokove stvari ili da kritikuje iako se to ne čini najiplativije. Ovo je ujedno i osnovni motiv monografije koja teži da postavlja pitanje i o tome donesu sopstveni sud o savremenim društvenim procesima.

Monografija ujedno predstavlja i kritiku neoliberalnog modela tranzicije u kome se ubrzano menjaju kulturni idoli. Pravim idolima se rugamo, pri čemu površnost postaje osnovna karakteristika savremenog društva. U tranzicionoj kulturnoj difuziji obim pojma kulture se sve više svodi na industrijsku, podložnu standardizaciji po cenu lišavanja osnovnih sloboda i negovanja različitosti. To je jedan od značajnih aspekata kojima se monografija bavi ukazujući na gušenje kulture i monopolizaciji nauke u ime vladavine kapitala. Prošlost se često krivotvori, menja, pripisuje drugima i najveće žrtve su mali narodi koji postaju žrtve neoliberalnih interesa na globalnom nivou, kao i na mehanizme kojima se opravdava upotreba sile u savremenom društvu.

Ova monografija je kritički osvrt ka vrednostima i menama savremenog društva, pouzdan i neophodan vodič kroz lavirinte društva teskobe sa potrebom da se stvori osnažen čovek oslobođen lažnih mitova. Iz svega prethodno rečenog treba istaći da je monografija *Apsolutnost kapitala* značajan doprinos filozofskim i sociološkim naukama u domenu unapređenja teorijsko-analičkog pristupa u razumevanju globalnog društva i globalnih procesa. U tom smislu, sa osobitim zadovoljstvom preporučujem monografiju za objavljivanje.

*dr Aleksandar Fatić, naučni savetnik,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd*

Autorica se prihvatila jednoga koliko zahtjevnog toliko i bitnog (upravo odlučujućeg i presudnog) predmeta istraživanja: ontologijske strukture povijesnog bitka u kontekstu suvremenosti.

Pri tom valja naglasiti da njezin ontologijski pristup i ontologijsko tematiziranje predmeta nipošto ne impliciraju nekakvu metafizičku ontologizaciju kapitala (jer bitak povijesnog svijeta u kojemu smo zatečeni jest upravo kapital), već se tu radi o objedinjavanju svih relevantnih teorijskih, praktičko-filozofijskih i društvenoznanstvenih dimenzija strukturiranosti epohe, čime se zadobiva uvid u logos produkcije i reprodukcije kapitalom strukturiranoga bitka. Impresionira širina kojom autorica zahvaća niz prividno heterogenih tema i problematskih čvorova, da bi ih objedinila u konzekventno oblikovanu i ontologijski utemeljenu cjelinu sistematski izvedena uvida u ono u čemu jesmo.

Posebnu vrijednost rukopisu daje autoričino odbijanje rezigniranoga mirenja sa zatečenom logikom reprodukcije društvenog bitka, njezino uporno humanističkim nabojem bitno obilježeno traganje za perspektivama nadmašivanja danosti, upravo inzistiranje na utopijskoj dimenziji povijesnosti, ali u potpunosti oslobođeno od iskušenja da se zaluta na bespuća utopizma i voluntarizma. Ako taj humanistički naboj ponekad dospijeva u blizinu uspostavljanja primata etike nad politikom, onda bi se upravo u toj bliskosti mogla pronaći paradigma oslobađanja od nemoćna moralizma kao lažne alternative iskušenjima rezignacije.

Valja, nadalje, naglasiti da je autoričin stil izvrstan, jasan i razgovijetan, obilježen visokim stupnjem konzistentnosti, te da je stoga njezina – u sadržajnom smislu iznimno kompleksna misao dostupna ne tek filozofskoj i specijalističkoj publici, već i širim krugovima javnosti, svima onima koji žele doznati o čemu se u našoj epohi zapravo radi. Zaključno, riječ je o knjizi koja s jedne strane posjeduje iznimno snažnu prosvjetljujuću moć, a s druge strane predstavlja sistematski na povijesnom mišljenju utemeljenu sintetičku rekonstrukciju ontologije društvenog bitka naše epohe, te će se u tom smislu ona zasigurno uvrstiti među vrhunske domete filozofijsko-transfilozofijskog mišljenja ranoga trećeg milenija.

Preporučujem, na temelju rečenoga, da se rukopis Vesne Stanković Pejnović bezuvjetno objavi te da se objavljivanje ove važne knjige medijski (ali i na razini marketinga) popularizira u razmjerima adekvatanima njezinoj važnosti.

*Prof. dr sc. Lino Veljak
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*

Monografija Vesne Stanković Pejnović *Apsolutnost kapitala* daje odgovore izvan domena dominantnog govora i pisanja, kakvim su preplavljeni masovni mediji naše svakodnevice. Ta prevladavajuća i sveprisutna ideologija uverava nas da je neosporno i nesumljivo društvo u kome živimo, sa kapitalističkim diskursom koji određuje svaku poru našeg života, obeležje našeg moderniteta. Monografija *Apsolutnost kapitala* sveobuhvatnom, prvenstveno filozofskom perspektivom nudi presek savremenog društva u kome „nužnost“ i „sloboda“ nisu povezana sa nekim posebnim oblikom vlasti; upravo suprotno, autorka tvrdi da je to u stvari obrazac same vlasti. Autorka naglašava kao centralnu temu svog proučavanja paradoks savremenog društva i njegove apologije savremenoga kapitalizma. Kapitalizam je vrlo poseban i neobičan oblik vlasti jer se suprotstavlja tradicionalizmu i utemeljuje se na ideologiji slobode i jednakosti. Savremeni neoliberalni kapitalizam posebno naglašava svoje slobodarsko poslanstvo u kojem se brišu granice i teži da „vlada“ globalno. Ipak, u savremenom kapitalizmu, nema ništa posebno „kapitalističko“ pa je u tome upravo i njezina „posebnost“. Ideologija koja podupire apsolutnost kapitala uvera nas, kroz sve pore društvenog delovanja, da se nalazimo u „normalnom stanju“ jer imamo slobodu govora, slobodu tržišta radne snage, vladavinu prava koje određuje našu modernost. Uspon neoliberalističkog kapitalizma je u većem delu postmodernističkih diskursa predstavljen kao nešto potpuno neizbežno: ili mu se treba prilagoditi, ili je pojedinac u opasnosti da dođe u sukobu sa Istorijom. Preostaje nam samo to da globalni kapitalizam učinimo što je moguće ljudskijim, da mu pridodamo demokratska pravila igre, ljudska prava, „treći put.“ Danas smo svi zapali u sveobuhvatni koloplet Kapitala, gde je i sam otpor uračunat kao element kapitalističke reprodukcije. Propale su i leve i desne alternative kapitalizmu, nema više teorijskih utopija, demokratija se pokazala kao fasada akumulacije kapitala.

Sadašnji anti-sistemske pokreti ne „ostvaruju“ drugačiji svet po teoretskim receptima, već ih praktikuju, pa zato i teorija u sadašnjim pokretima više nije analiza postojećega, koja bi dovela do smernica za ostvarenje nepostojećega, već je teoretizacija prakse. Svim teorijama kapitala i kapitalizma zajednička je teza da je došlo do preloma, sa kojim se otvorio novi istorijski vidik. U tom novom horizontu sada se uspostavljaju drugačiji, prerađeni, preobraženi, ali ipak još uvek kapitalistički društveni odnosi. Sam prelom se određuju različito: neki od naučnika govore o prelazu iz industrijskog društva u post-industrijsko društvo, dok drugi autori tvrde da se dešava četvrta industrijska revolucija

jer sada živimo u digitalnoj revoluciji, koja se utelovljuje u novim informacijskim tehnologijama.

Društveni kompromis više nema oblike države blagostanja, država svojim inicijativama ne osigurava više punu zaposlenost, jer sve više, kako autorka monografije i ističe, jača uloga i moć naddržavnih institucija (Svetska trgovinska organizacija, Svetska banka, Međunarodni monetarni fond). Iako su regulacionisti uvereni da nacionalna država još uvek ima veliku ulogu jer reguliše privredu na području svoje jurisdikcije, sve je teže govoriti o “nacionalnim ekonomijama“, budući da su stvarni agenti svetske privrede sada globalni.

Misao koja se provlači kroz celu monografiju, a koju autorka ističe sa diskursa kapitala je pojašnjavanje prelaza u novu fazu kapitalističke akumulacije sa stajališta institucije rada. Autorka ističe da se nalazimo u trenutku u kome je kapital dolazi do svojih unutrašnjih granica pa samom svojom logikom održanja ostvaruje uslove za prelaz izvan kapitalizma. Glavna proizvodnja je „nematerijalna“, budući da je društvena proizvodnja usmerena na proizvodnju znanja i informacija.

Važan aspekt koji autorka istražuje je činjenica da se sve više vrednosti ulažu u tehnologiju, sa jedne strane u mašine, a sa druge, u istraživanje i razvoj, odnosno intelektualni rad. U neposrednom proizvodnom procesu sve važniji postaje “opredmećeni rad“, a to znači mašinerija, dok je živog rada sve manje.

Po teoriji svetskog-sistema, kapitalizam ne može postojati bez povezanosti države i kapitala. Reprodukција globalnog kapitala odvija se bez javnog nadzora: nacionalna država je potčinjena neizbežnoj eroziji kosmopolitizma „spontane“ globalizacije. U sadašnjem trenutku SAD su udruživale ekonomsku i vojno-političku hegemoniju. Politički i vojno SAD još uvek dominiraju, međutim kapital se u međuvremenu izmestio u istočnu Aziju. Ako se država i kapital povežu opet će verovatno početi novi kapitalistički ciklus. Novi sistem bi mogao biti imperij bez tržišta ili tržište bez imperija.

Iz svega ovoga, jasno je da je monografija kritika aktualnih globalnih procesa apsolutne moći kapitala i da je nesumljivo uspešno prikazala njenu isprepletenu moć u svim segmentima društva. Ova knjiga predstavlja važan doprinos kritici neokolonijalnih delovanja meke moći kapitala te predstavlja značajan doprinos u domenu unapređenja teorijsko-analičkog pristupa u razumevanju savremenih društvenih tokova kretanja kapitala koji se stalno obnavlja i nalazi svoje puteve za širenje svoje apsolutne moći.

Imajući u vidu sve navedeno, sa zadovoljstvom predlažem monografiju *Apsolutnost kapitala*, Vesne Stanković Pejnović za objavljivanje.

*Dr Sanja Lazarević Radak,
naučni savetnik, Institut za političke studije, Beograd*

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.14"20"

330.831.8"20"

316.323.6

СТАНКОВИЋ-ПЕЈНОВИЋ, ВЕСНА, 1970-

Apsolutnost kapitala / Vesna Stanković Pejnović. - 2. izmenjeno i
dopunjeno izd. - Beograd : Institut za političke studije, 2023 (Beograd :
Donat graf). - 409 str. ; 25 cm

1. izd. objavila Metaphysica 2022. - Tiraž 100. - Str. 397-409: Pogovor
/ Mladen Labus ... [et al.]. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.
- Bibliografija: str. 365-395.

ISBN 978-86-7419-381-5

а) Капитал -- 21в

б) Неолиберализам -- 21в

COBISS.SR-ID 129117449